

• મૈ. હાલી •

સાં રકડી ર

હિંદી સંઘની ઉન્નતિ તેની
 હિન્દુ તેમજ મુસ્લિમ
 આમજનતાના હાથમાં છે
 તેમના સંપ પર આપણા
 વેપાર ઉદ્યોગનો આધાર છે

જહાંગીર વ.કીલ ગ્રુપની મિલો

અ મ દા વા દ

ભારતની હિન્દુ - મુસ્લિમ
 આમજનતાનો સેવામાં
 હાજર કરે છે મુંવાળું છતાં
 ટકાઉ, ગરીબને પણ પરવડે
 તેણે સસ્તું કાપડ.....

સંસ્કાર

૬, પાકંડેડ, વિલેપાલે-પૂર્વ : મુંબઈ.

એપ્રિલ : ૧૯૪૮

અનુક્રમ

પથિક પાથિય	...	શાંતા ગાંધી	૧૯૫
લેખ			
ખારેયા કોમ	ડૉ. જગન્નાથ વોરા	૨૨૧	
વાર્તા			
કકનનો કકડો...	અનુ : અર્નલ કોઠારી	૧૯૯	
જીવનનાં જોતરાં	...	પરાજીત	૨૧૬
કાવ્ય			
નવી પૃથ્વી, નવું મન ...	...	ઉચ્ચનસ	૧૯૭
મોજી બોલાવે !...	...	લલિત ગિ. બટ	૨૨૦
જીવન			
લેનિન ...	...	નાયાલાલ દવે	૨૧૩
મોલાના હાલી ...	...	કૃષ્ણવદન જોડહી	૨૨૫

પ્રાદેશ-લવાજમ-વેચાણ-એજન્સી મારિતું સરનામું—
વ્યવસ્થાપક: ચંદુલાલ વ. ભટ્ટ, કલામંદિર: પોસ્ટ: ભાવનગર.

(એક તથરપસી વિવેચન) ચિરીષ પરીખ ૨૦૬

અગ્નિ એશિયા યુવક પરિષદ...

કમલ ચોધરી ૨૪૪

લોકનાટ્ય...

કલ્પના ; ગુલ્શનરી ... આલોચક ...

હીના સંધવી ૨૪૬

મુખડા દેખો દરખનમે' ... ગુલ્શનરીના લાલ ૨૪૮

રાષ્ટ્રીય નોંધ...મે રાહ ... નરોત્તમ ૨૪૦

આંતરરાષ્ટ્રીય નોંધ... રમેશ સંધવી ૨૪૪

સુશોભનકાર: વિનાયક પંખા : ભારતરભાઈ લેલ

★

પુસ્તકાલે

વાર્તા, નાટિકા, લેખ-રા. ૧૫; અનુવાદ રા. ૧૦

શાલ્ય અને ખાસ વિભાગ-રા. ૭

જાન્ય ના લાલો:

૪ થુ ' પૂકું' (બે રંખર્મા) ૨૫૦ રા.

૨-૩ જુ ' પૂકું' ૧૫૦ રા.

સાદું આખું પાતું ૬૦ રા.

અરધું પાતું ૪૫ રા.

ખા પાતું ૨૦ રા.

● સંસ્કારણુ' લવાજમ વાર્ષિક રા. ૮ ને બદલે રા. ૬ રહેશે. ● માસિક રા. ૩. - પરચેસ રા. ૬ લવા ૫

● છૂટક નકલની કિંમત ૧ રૂ. ને બદલે ૦-૮-૦ રહેશે.

★

દર અકે આધરે પક પાનાં (આ મોટી સાઈઝનાં) આપવામાં આવશે.

બેરંગી પૂકા ઉપર એક ફોટો આપવાનું ચાલુ રહેશે.

★

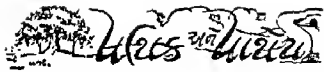
● અંદરનાં લખાણોમાં : વાર્તા, કવિતા, નાટિકા ને લેખો ઉપરાંત સંસ્કાર આદ્યલનની નોંધ ૩૫ ' પથિક પાથેય ', ગુલ્શનરીના જીવન ઉપરનો કટાક્ષ વિભાગ ' મુખડા દેખો દરખનમે' , તથા અનેક વિવિધતાથી ભરેલો ' પરિચય ' વિભાગ ચાલુ રહેશે.

સર્મણું સાહિત્ય, રાષ્ટ્રીય-આંતર રાષ્ટ્રીય નોંધના વિભાગો પણ ચાલુ રહેશે.

● ઉપરાંત દર અકે જીવનના મહાન મંથો-માંના એકનો દ્રેકા પરિચય તથા જીવનના મહાન સાહિત્ય-સંસ્કાર નેતાનો દ્રેકા પરિચય પણ આપવામાં આવશે.

● તથા લોકનાટ્ય નામનો નવો વિભાગ, દિવસે દિવસે ફેલાતી જતી લોકનાટ્યની પ્રવૃત્તિમાં પ્રેરક થનવા કોશીલ કરશે.

શુદ્ધોત્તર આર્થિક કટોકટીનાં ધેરાતાં વાદળાં, વલ્લિકપ્રધાન ગુજરાતના. કુમળા સંસ્કાર-છાંડને અકાળે ઠરમાવી રજા છે.

સુદ્ધનાં વરસો દરમિયાન રાજકીય જાગૃતિ સાથે સાથે ગુજરાતમાં યાનની ભૂખ ઊધડી. અને એક તો, લાઘાઈના પુગાવાથી તર થએલ નાણાની કાયળીના દોર, કરકસરને પૂર્જતા ગુજરાતી કુટુંબોમાં પણ સહેજસાજ દીલાં મૂક્યાં. તેમણે નવી મોપડીઓ ખરીદવા માટે હાથ પણ લંબાવ્યો. નવલપતીના રાચરચીલામાં ઠપાડના કપાટ સાથે બિલેરી કાચની શુક્રેસ પણ દેખાવા લાગી. તેમાં ગોડવવા માટે પ્રતિષ્ઠિત લેખકોના 'સંયોગિતાર' 'સેટ' પણ ખરીદવા લાગ્યા. તો બીજે હાથે મહાપરાણે પેટિયું ખેંચતા મધ્યમવર્ગી જીવાને પણ પોતાની યાનની સાચી ભૂખને ભાંગવા જે કાંઈ મળ્યાં તે ગંભીર ચાતુ રાજકારણી પુસ્તકો ખરીદવા ક્રેશીશો કરી. માલની આ વધતી માંગ અને માલકની ખરીદશક્તિનો તામ કાઢીને પ્રકાશકોએ 'આકર્ષક' ફલેવરમાં સંખ્યાબંધ અને તરેહતરેહનાં પુસ્તકો બહાર પાડવાની હામ બીડી નેવા વિપથો ને નવા લેખકો એની પાંખે ચડી બહાર આવતા થયા.

પરંતુ પુસ્તકો વાંચવાની અને ખાસ તો ખરીદવાની આપણી ટેવ પાછી થાય તે પહેલાં તો કુગાવાની માયાવી દોહલ અદ્રધ્ય યર્ષ ગર્ષ. અને જે કાળા બગરના શેડીઆઓ મોટા ભાગે પોતાના ફાલતુ સમય માટે અને ખાસ તો સ્ત્રીવર્ગ માટે ગમે તેવી નવસો ખરીદતા (જેનો ઉપયોગ પેટીનો ગુમારતો પણ કરી લેતો !) તેણે તેમના નફાનું પ્રમાણુ ઘટ્ટનું દેખાડું ન દેખાડું ત્યાં તો એ ફાલતુ શોખ પર છુરી મારી દીધી. બીજી બાજુ પેલા નોકરીઆત મધ્યમવર્ગની સાચી આવક મોંઘવારીના પ્રમાણમાં ઘટી ગઈ અને મોટા પાયાપર યર્ષ રહેલ છટકીના પરિણામે ખડી થએલ શિક્ષિત બેકારોની વજુજરનો જપ એને માથે ઝૂચ્યો. દરેક ઘરના દિસાજના આંકડાઓ તપાસવા માંડ્યા. કપડાં કે ઘી દૂધના ખરચ પર કાપ ચૂકાતાં પહેલાં ગમે તેટલી અનિચ્છા છતાં પુસ્તકો પર કાપ મૂકાઈ ગયો. ગમે તેમ તો ય પુસ્તકો કોઈ ન ચલાવી લેનાય એવું સાધન ન હતું.

વાંચકવર્ગના પલટાતા આ માનસની અસર ગુજરાતી પ્રકાશકો પર પડ્યા વિના ન રહી. તેમાંથી મોટાં ભાગ, વધેથી થયાં, કેમ ખાસ આદર્શને ખાતર નહિ પણ નફાતોટાને તાજવે તોળાતા વેપારની દૃષ્ટિએ જ પ્રકાશનકાર્ય કરતો આવ્યો છે. લડાઈ દરમિયાન પણ તેમણે સહેલાઈથી ન વેચી શકાય તેવું ગંભીર સાહિત્ય પ્રગટ કરવા પ્રત્યે સૂઝ રાખી છે. તેમની પસંદગી હતી-અનુક્રમે, નવલકથા, નવલકાસંમ્મદ, નાટક, નિબંધો (જે બાણીતા લેખકની કલમે લખાયા હોય તો જ.) અને ન છૂટકે કવિતા. આજે તો સ્થિતિ આથી પણ વિકટ ગતી છે. પ્રકાશકો લેખકો સાથે થએલા કરારો રદ કરવાના માર્ગે પણ શોધવા લાગ્યા છે ! અને તદ્દન હિતરતી શ્રેણીની-અને તેવી અનુવાદિત-પણ-જો નવલકથા, હોંધ તો જ તેઓ લેખકની પાત સાંભળવા તૈયાર થાય છે.

ધણી પ્રકાશકો તે! સાહિત્યને ખલે પાડ્ય પુસ્તકોનાં પ્રકાશનમાં જ મૂડી રોકવામાં સલામતી જોવા લાગ્યા છે. અહીં પણ શિક્ષણના આદર્શને બાબુએ રાખી, કૃત્રિમ રીતે કિંમતો વધારીને વિદ્યાર્થીઓ માટે પુસ્તકોનો દુકાળ ખડો કરવામાં આવે છે. છ મહિના પહેલાં અમદાવાદમાં આવેા દુકાળ પડેલો ત્યારે યુગ્મીની કાળી બજારમાં એ જ પુસ્તકો થોડાંક મળતાં હતાં, એવી ફરિયાદ એક કોમર્સના વિદ્યાર્થીએ છાપાંઓની કટારદારા જનતા સમક્ષ રજૂ કરેલી.

આ વાણિયાશાહી અવળા પ્રવાહને ખાળવા માટે આપણા લેખકો શું કરે છે? ધણીખરા તે પ્રકાશકો માગે તેવું સાહિત્ય લખી આપી છૂટક યામ છે. વેપારી પ્રકાશક અને લાત્યાર લેખકની વચ્ચે ગુજરાતી પ્રજાનું બાવિ આજે કામોડાળ બની ગયું છે. રાષ્ટ્રના નવનિર્માણની જોમના શિર પર ખાસ જવાબદારી ધોવી જોઈએ તેવો આપણે લેખકવર્ગ સવેળા નહિ જાગે અને સંગઠિત રૂપે તેમના લેખકમંડળ દ્વારા દિવસે દિવસે વધુ ઉગ્ર બનતી આ સમસ્યા હાથ પર નહિ ધરે તે ક્યને કલમ જ છોડી દેવાનો પ્રસંગ આવ્યા વિના રહેનાર નથી એ તે ન બૂલે.

*

હિંદના પાટનગરથી મો. આજાદ વીસ કરોડ રૂપીઆનું ખર્ચ થાય તેવી પંચવર્ષીય શિક્ષણ યોજના જાહેર કરે છે તે જ દિવસોમાં ગુજરાતના મુખ્ય મુખ્ય શહેરોમાં સ્કુલબોર્ડો તરફથી એની યોજના પાર પાડવાની મૂળભૂત કડીઓ સમા શિક્ષકોને બરતરફ કરવાના નિયુક્તિ લેવાઈ ચૂક્યા છે! 'શિક્ષક દિન' પાળીને તેમણે પોતાની આર્થિક સમસ્યાને સંગઠિત રૂપ આપ્યું, જનતાનું તે તરફ ધ્યાન એચ્યું એ જ છે તેમનો એક માત્ર ગુન્હો. પેટ પાટા બાંધીને વિદ્યાદાન દેતા શિક્ષકો પાસે ધાત્રી ધમકીથી નહિ પણ તેમની યોગ્ય જરૂરીઆતો પૂરી પાડીને જ રાષ્ટ્રકાર્યમાં ઉત્સાહભરે જોડાવાની આશા રાખી શકાય. જ્યાં સુધી આ સહ આજના રાષ્ટ્રવિધાયકોને ગળે નહિ જીતે ત્યાં સુધી ગમે તેટલી ખાણ સુંદર યોજનાઓ ધડાય છતાં પણ તે પહેલાંની શાક્ર માત્ર કાગળ પર જ રહેશે.

*

પૂર્વ પાકિસ્તાનની આમજનતા-હિંદુ તેમજ સુરિક્ષમ-આજે એક અવાજે માની રહી છે કે બંગાળી ભાષાને પણ એક રાષ્ટ્રભાષાનું સ્થાન મળવું જોઈએ. માત્ર શિક્ષણના માધ્યમ માટે જ નહિ પણ રાજ્યસભીવટમાં પણ એ લાખા વપરાવી જોઈએ. આ વ્યાજબી માંગણી પાછળ કોઈ છીછરો પ્રાંતિકવાદ નહિ પણ રાષ્ટ્રીય આત્મનિર્ણયના અધિકારનો મૂળભૂત સવાલ જવાબ માગી રહ્યો છે. માઉન્ટબેટન યોજનાના સ્વીકારથી ઊભી થયેલ અનેક વિકટ સમસ્યાઓમાં કૃત્રિમ રીતે છિન્નિખલ થયેલ બંગાળી અને પંજાબી જેવી પ્રજાઓનું સંસ્કાર જીવન અતિ ઉગ્ર સ્વરૂપ ધારણ કરે તે સ્વાભાવિક છે. એનો ઊઠેલ કેવી રીતે લાવવામાં આવે છે તેમાં માત્ર બંગાળીઓને જ નહિ પણ હિંદીસંઘના દરેક સંસ્કાર એકમને રસ હોય જ,

પાકિસ્તાનના એકમોની સ્વાભાવિક લાખા ઉડું નહિ પણ બંગાળી, પંજાબી, સિંધી, પશ્તો અને બહુચી છે. ઉડું ભાષાનું ક્ષેત્ર હિંદી સંઘમાં છે. આમ છતાં, પાકિસ્તાન સરકારે ઉડું અને અંગ્રેજીને રાષ્ટ્રભાષા તરીકે અપનાવીને તેની પ્રજાને અન્યાય કર્યો છે. ગિહાર અને યુક્ત પ્રાંતની સરકારે આંધી-જની સંલાહને (હિંદુસ્તાની-ઉડું અને હિંદી લિપિમાં) ન ગણકારતા, માત્ર હિંદીને જ રાજભાષા તરીકે સ્વીકારીને એ 'સિદ્ધ કરી આપ્યું' છે કે આત્મનિર્ણયની અવહેલના કરવાના હોયથી આપણે પણ યુક્ત રહી શક્યા નથી.

સરકારી એકતા ટકાવી રાખવા માટે બીડું કડધીને બંગાળી પ્રજાએ આદિલન જગાવીને સમસ્ત હિંદી પ્રજાને માર્ગદર્શન કરાવ્યું છે. તેમનું એ શુભ કાર્ય વિજયી નીવડે !

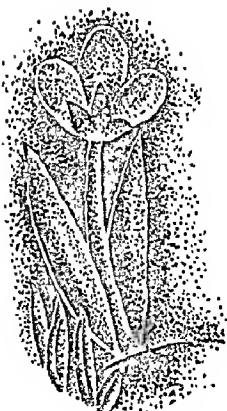
—શાંતા બાંધી

આજે સર્વ નવું દીસે જૂનું વિષ જવું રહ્યું
 કાઈ અધાર રાત્રિના દુસ્વપ્નજારના સમું
 રહ્યા જે આપણે દ્રષ્ટા બોક્ષતા તેમ નરા નવા.
 ‘આ સ્થાને આ હવું પહેલાં’ એવું કોણ કહી શકે ?
 પહેલાંની સૃષ્ટિ તે આ જ કોણ એ ઓળખી શકે ?
 પૃથ્વી હે, તુજને આવી લોકોએ પક્ષટાવી છે
 પોતાની કલ્પનાથી ને પોતાના હાથના બળે.
 પોતાના કરથી જાતે રૂપ જે પક્ષટાવિયું
 કેવું કે ના જ હાર્યા તે પોતે ચે ઓળખી શકે !
 પૃથ્વી, તું ખુદને તો, હું માતું કે ઓળખે જ છે
 હું તારો બાઅવિધાતા એનો એ છું : કહેછ કે ?
 આજે સ્વાધીન તું પોતે, હું ચે સ્વાયત્ત આજ છું
 શુભામી તે નથી આજે, શી રીતે ઓળખી શકું ?
 આજે આકાશ આ તેના પ્રત્યેક ભ્યોતિની સહ
 મહારું છે, સમુદ્રો ને મારા વાયુની રક્ત,
 પૃથ્વી, મારી છ આ તારી પ્રત્યેક ધૂળની કણ
 જે જે કેં જ્યાં નિહાણું હું તે છે માત્ર મહારું જ.
 મારા આનંદનો, મારા ઉત્કર્ષ, રસ સર્વનો
 આજ હું છું છું સ્વામી જે પોતે અપરાધીન.
 આજે પુત્ર અને માની વચ્ચે કોઈ નથી બીજો
 આજે તારી અને મારી વચ્ચે કોઈ નથી ત્રીજો.
 હું મારે કર્મ અર્પીશ, યજ્ઞ, પ્રસ્વેદ અર્પીશ
 તું તારા કૃષ્ણ કોષો દેને ખુલ્લા કરી ગૂદ-
 ઋતુઓ ઋતુઓ તારી તહેનાતે કરું નહિજર
 તને હું ગંધ અર્પીશ, ફૂલ અર્પીશ; તું મને
 આપજે ફળ ને અન્ન, આપજે રસ, ધીરજ.

નવી પૃથ્વી

નવું મન

*
 ઉશનસ

આજે પાતાળથી પાછી આણી છે તુજને પૃથ્વી !
 આજે તારી પૂરે ઊભો ખરો વારસ હું તવ.
 તારું દષ્ટ અને ગઢ આજે મારું જ કેવળ
 હવા આ, અંતરીક્ષે આ, આ આખું નભમંડલ.
 હજુ છે કેંક જૂની તે પૃથ્વીના ડાઘ તું પરે
 ગરીબો છે, અવરો છે જૂખ્યા છે અનિકેતન.
 અમારે તારી આ ટૂંકી ક્ષિતિએ કરવી દૂર
 તને આકાશ-શી મોટી તેથી એ કે જૂહતર
 કરવાની ઝખના તો છે તારા વારસદારને.
 આકાશે તું ય ના માથ ને તેની ન જયેવણ
 પ્રેમનાં, સ્વપ્નનાં એવા યુગોનાં હણી બંધન
 પ્રત્યેક જનમાં રથાણું પ્રેમના સામ્યવાદને.
 પ્રત્યેક જનનો પ્રેમ કરું આકાશનિઃસીમ
 સીમા અબદની માત્ર કરું દલધુસીમ
 સર્વને અણું. સાર્થ, સર્વ કૃતાર્થ, સાર્થક
 કરી જવા તણું બાકી હવે એક જ સ્વપ્ન છે
 સર્ગ શી કરી જવી છે પૃથ્વીને આ જ જન્મમાં.
 સર્વ આજ નવું દીસે જૂતકાળ થયો જૂત
 નવી સૃષ્ટિ, નવી પૃથ્વી અદ્યુત નવચરત
 નવો ઉત્સાહ દેખું છું જૂનઝીરી સમાધિ પે
 પાંગરી વર્તમાને એ જૂતના ખાતરે ધરા.
 શબ્દગાથો સમું દીસે ફૂલોથી વનનાં વન
 શબ્દગાથો સમું દીસે તારા વારસનું મન.
 ઊછળે નાદ આ કેવો ? નવોત્સાહ ? ગુલાલ રો
 જૂનું માટે ય ના આવે, નવું એ રાત્રનું મન.
 જૂનાં વેરો, જૂની બાપા, જૂનાં ગીતો, જૂનાં ગ્રહ
 સર્વ નવ્યની સંગાથે જૂહી સાવ મધું મન.
 જૂના ધા, અપમાનેને જૂહી નાચે નવું મન
 ઉત્સાહે લોકના મારું જૂનું હેયું ય નૂતન
 રાસ આ નવતા કેરો, નવા નૃત્યનું યનગન
 તટલીન ચડયું પૂર એંચાઉં ત્યાં અબધન.

★

ક ર ન નો ક ક ડો

મૂળ લેખક : રિચર્ડ રાઇટ

અનુ. : અમિત કોઠારી

અમેરિકાની હબરી પ્રભુ પર ગુજરાત અમેરિકા ગોરાઓના અમાનુષ સીવમે વનુએ મરજવા ક્રાંતિકારીઓનું ન્યૂ કામ કર્યું નથી છે. એ ન્યૂમાંની એક વૃદ્ધ માતાની આ વાત છે. તે પણ અમેરિકાના વિખ્યાત હબરી લેખક રિચર્ડ રાઇટ હબરી બોલીમાં લખી છે. બાઈ અનિલે તેને સિદ્ધ ગુજરાતીમાં સંક્ષિપ્ત અનુવાદ કર્યો છે. મૂળ વાર્તાનું નામ "Bright and Morning Star" છે.

★

સગડી કંડી પડી ગઇ. સુએ થોડાં લાકડાં અંદર મૂક્યાં ને અંગાર ફરી જલતાં થયાં, અને ફરી વાર સુ કાચવાળી બારી પાસે ઝરમર ઝરમર વરસતા વરસાદને જોતી જોતી રહી. ધડીઆળે અંગિયારના ટોકરા સંભળાયા. વિજળીએ સખાકો કર્યો. સુનું વૃદ્ધ શરીર ધ્રુજી ઊઠ્યું. જાણે કટારની ધાર એનાં અંગ પરથી ફરી વળી.

સુ વિચાર કરતી હતી. આખો દુનિયા પર હવે વરસાદ થઈ ગયો હશે. પણ અહીં તો જિવાડ જ થતો નથી. હજુ એકાદ અઠવાડિયું આવું જ આલ્યા કરશે એમ લાગે છે. વિજળીના સખાકો થયો, ને કાળા કાદવવાળી જમીન ચમકી ઊઠી. સુને થયું, મારો જોની બિચારો બૂખ્યે પેટે કાદવ ખૂંદતો, આટલી મોટી રાતે રખડતો હશે. અને એ કાઢને કામ વહેંચી પણ આપતો નથી. બધું જાતે જ કરવા મંડી પડે છે. એની પાર્ટીમાં તો ઘણા યજુવાનો કામ કરે છે. સુને હવે રાહ જોઈ જોઈને કંટાળો આવ્યો. એણે કપડાંને ધૂત્તી કરવાનું શરૂ કર્યું. ધડીઆળમાં સાડા અગીઆર વાગ્યાનો ટોકો સંભળાયો. સુ વિચારતંદ્રામાંથી જાગી ગઇ. એના

★

કાન પર દરથી કીચડ ખૂંદતાં પગલાંઓનો અવાજ અડધાયો. નક્કી, જોની આવી પહોંચ્યો. પણ આજે એ પગલાંઓ એને ડરાવતાં હતાં. જાણે એક એક પગલું કાદવમાં નહિ પણ સુની છાતીમાં તીણા ખીલાની આણીની જેમ ભેંસાતું હતું. સુને થયું, કે આ પગલાં હંમેશને માટે દર આલ્યા જવાની રજા મામવા માટે જ નજીક ને નજીક આવતાં જાય છે. બારણે ટોકરા પડ્યા. ટોકરા પાડનાર આંગળાં સુએ ઝાળખી લીધાં. એ જોની હતો. એના વૃદ્ધ હાથોએ ધૂજતાં ધૂજતાં સાકળ ખેંચી. એને થયું, જોની છેલ્લી સત્તમ કરવા જ આવ્યો છે. છેલ્લી વાર વૃદ્ધ માનું કપાળ ચૂમવા આવ્યો છે. એણે બારણાં જિવાડ્યાં. જોની અંદર દાખલ થયો.

જોની જીટ અને પલંગેલો કાઢ કાઢી નાખી સગડી પાસે પડેલી ખુરશી પર બેઠો. મેંમાં હોકલી સાથે એ શાંત ચિત્તે બેસી રહ્યો. સુ કંઈ જ બોલી નહિ બહારથી આવતો ત્યારે જોની દરેક જ આમ શાંત બેસી રહેતો. જ્યારે સુને લાગે કે હવે એણે ચાક જિતારી લીધી હશે ત્યારે આવવાનું લાવી એની પાસે મૂકતી. પછી મા-દોકરો થોડી ધણી વાતો કરતા.

સુને લાચુ' કે, જોની એના બાપ જેવો જ લાગે છે. જોનીના પિતા પશુ-સગડોની સામે આવી રીતે બેસી રહેતા ને હોકલી પીતા. જો એ જીવતા હોત તો ?.....સુની કદપના આગળ વધી. હજુ મને એક વધારે બાળક હોત તો ? સુગના જેલમાં ગયા પછી એની પાછળ જોની એકલો પડી રહ્યો ન હોત. પશુ સુગ તો પાછો આવશે જ. હજુ હમણાં જ એનો કાગળ જેલમાંથી આવ્યો હતો. એણે લખ્યું હતું કે, 'બા, આશા છોડી દઈશ ના ! આપણે જરૂર મળીશું.....' કેવો સરસ છોકરો છે એ ? જ્યારે સુગના પકડાઈ જવાના સમાચાર આવ્યા એ દિવસથી સુને, ગામનાં કપડાં ધોવામાં, એને જીવડીને પાછાં ઘેર લાવવામાં, ઈસ્ત્રી-કરીને પાછા ઘરાકોને પહેંચાડવા-માં બારે કંટાળો આવવા લાગ્યો હતો. ઘડપણનો બોનો ત્યારે જ પહેલવહેલો જણાયો.

'હે, બગવાન ! મને તો ઊંધ આવે છે' જોની બખણો. સુએ એક ઝોસીકું લાવીને એને આપ્યું. એ ઝોસીકું પુરશીની પીક ને માથા વચ્ચે મૂકીને જોની આંખો મિચ્છીને પગો રહ્યો. ફરી વાર, જોનીની એકલતા સુને સાલવા લાગી.. એને વિચાર આવ્યો, પુરુષને સ્ત્રીની હુંફની જરૂર હોય છે..... એને રેવાનો વિચાર આવ્યો. સુને તો રેવા ગમતી જ. જ્યારે સુને જાણ થઈ કે, રેવા જોનીને ચાહે છે ત્યારે એ કેટલી ખુશી થઈ હતી ? પશુ રેવાના ચહેરા પાછળ ખીજ ગોરા ચહેરાઓ આંખો ફાડતા એને દેખાયા. જો આ ગોરી જમાતને જાણ થઈ ગઈ કે, ગોરાની દોકરી એક કાળા અદના આદમીને ચાહે છે તો !.....તો મૃત્યુ સિવાય ખીજું શું પરિણામ આવી શકે... ?

સુને રેવાએ આપેલા સમાચાર યાદ આવ્યા. જોહ, હજુ મારે જોનીને આટલી મોટી રાતે બહાર મોકલવાનું છે. કદાચ, એ ફરી પાછો ન ચે વળે ! શરીરના હાથમાં સપડાઈ જાય તો ?...એ વધુ વિચાર કરી શકી નહિ. આગળ વિચારો કરવાની એની હિંમત જ ન ચાલી. એને થયું જોનીને મોકલવો તો પડશે જ. નહિ તો, બધા ચે બિરાદરોનું

કાલે મોત છે. શરીરને કાલની સમાની બાતમી મળી ચૂકી છે. હા, જોનીને જવું જ જોઈએ. પશુ એને જરાક ગરમ થવા હશે. જમી લે પછી જ વાત કરીશ. અને હા, એ જરૂર એ પહેલાં સોડાનો-મોટો ડોઝ પશુ આપીશ. જ્યાં ફંડી એને લાગે નહિ. સુએ કડિયાળ સામે જોયું. હજુ તો બાર જ થવા આવ્યા છે. હજુ સમય છે. ટેબલ ઉપર જમવાનું તૈયાર કરી સુ જોની પાસે આવી. એને જીદાડ્યો. જોની મોહું ઘોળને જમવા બેઠો.

સાડા બારનો ટોકારો સંભળાયો...સુને થયું હજુ લાલે જોની આરામ લે. બરાબર એક વાગ્યે બધી વાત કરીશ. એ બિચારો થાકી ગયો છે.

એકનો ટોકારો થયો. સુ હવે જોનીને રેવાની વાત કહેવા પાસે આવી.

'જોની, હવે થાક જીતરી ગયો હશે ?'

'હં...' જોની સમજ ગયો કે સુ કંઈક વધારે કહેવા માગે છે.

'તારા આવવા પહેલાં રેવા અહીં આવી હતી.'

'હં, શું કહેતી હતી ?'

'શરીર એના બાપને ત્યાં આવ્યો હતો.'

'હં. સમાના પાસમાં ?'

'હા.'

'શરીરને આવતી કાલની તમારી સમાની વાત કાને પડી ચૂકી છે. એટલે અહીં રેવા તને મેતવવા આવી હતી કે, સભા માટે નક્કી થયેલા રથને કોઈ બૂલેચૂકે ધરક નહિ. રેવાના બાપુજીના ઘરની આસપાસ પશુ છૂપી પોલીસ ગોઠવાઈ ચૂકી છે. એમના ઘરથી ચે આપણા બિરાદરો દૂર રહે એમ રેવાના બાપુજીએ કહેવડાવ્યું છે.'

'હં.....'

જોની વિચારમગ્ન બની ગયો. સુ એના મનોભાવ સમજ ગઈ. એ વિચારતો હતો કે, શરીરને આ સમાની કથાંથી બાતમી મળી હશે. સુને લાચુ, જોની ખીજ માણસો પર વધારે પડતો વિશ્વાસ મેલે છે. એ એની પાટીને ખૂબ ઝડપે વિસ્તારવા બારે ઉતવાળ કરે છે, અને ધુવાનોને બરાબર જાણ

વિના પોતાના પક્ષમાં ભેળવી દે છે. આપણા કાળા લોહા માટે તો અવિશ્વાસ કરવા જેવું હોય જ શું ? પશુ દરેક ગોરા માણસનો કંઈ તમે વિશ્વાસ ન કરી શકો.....

‘નેની ! આજ કાલ તે પાર્ટીમાં ધણી ગોરા યુવાનોની ભરતી કરી છે...’ સ્વચ્છે ખીતાં ખીતાં કહી નાખ્યું.

‘ઓ, મા !.....’

‘પણ, દીકરા.....’

‘મહેરયાની કરીને, એ વિષે મારી પાસે વાત ન કરતી, મા !.....’

ચોડીવાર બંને વચ્ચે શાંતિ જળવાઈ રહી. ફરી, નેની બોલ્યો : ‘મને ખબર છે કે, તું શું કરવા માગે છે મા ! અને એમાં તારી ભૂલ છે. જે આપણે આમ બધા પર અવિશ્વાસ રાખતા ફરીશું તો આપણી પાર્ટીમાં કોઈ જ બાકી રહેવા નહિ પામે. અને એ લોહા પાર્ટીને વફાદાર રહેવાના સોમંદ લે છે પછી જ અમે એમને દાખલ કરીએ છીએ.’

નેની પુરશી પરથી બિન્નો ચર્ચ ગયો ને બારી પાસે જઈને બિન્નો રહ્યો. સ્વ શાંત ચિત્તે જોઈ રહી. એને ખાતરી હતી કે, નેનીની શ્રદ્ધા હાવવી સહેલું કામ નથી. ધણી થે વાર આ જ ચર્ચો મા-દીકરા વચ્ચે ચર્ચા હતી અને હંમેશાં સ્વ હારી જવા પામી હતી. સ્વ માથું ખંજવાળતી : બિયારો નેની ! એને કંઈ ખબર નથી...બિલકુલ મોળા...ખૂન મોળા...

‘પણ, આપણા કાળા હાકરાઓમાં કોઈ દ્રોહી બન્યું નહિ હોય...’ સ્વચ્છે કહી નાખ્યું.

‘તે કેમ જાણ્યું ?’

‘કારણ કે, હું એ બધાને જાણું ને !’

‘પણ કોઈકે તો ફૂટી ગયું હશે !’

‘આપણા લોકોમાંથી કોઈ જ નહિ હોય’ સ્વનો અવાજ વધારે દૃઢ બન્યો. એણે ફરી વાર કહ્યું : ‘યેલો ધોળીઓ છુકર હોવા જોઈએ. એ દેખાવે જ લુચ્છો લાગે છે...’

‘તને કંઈ જ બાન નથી’ નેનીએ કહ્યું.

‘...તો બ્લેટગર્મ...’

‘ભગવાનની ખાતર...કોઈના માટે જૂઠી કદખનાઓ ન કર ! મા....!’ નેની બરાડી બહારો

છેલ્લા અઠવાડિયામાં જોડાયેલા પંચિક ગોરા લોકોમાંથી જ કોઈકે હોયું જોઈએ !’ સ્વચ્છે છતાં બોલ્યે રાખ્યું.

‘મા, તું મને આજે રાતે બહાર જવા દેવા માગતી નથી !’

‘ના, દીકરા, તારી વૃદ્ધ માતા તને કાળજી રાખવાનું જ કહે છે.’

‘પણ, મા, તું કાળા ને ગોરાઓ વચ્ચે કેમ ભેદ પાડે છે ? મેં તને હજાર વાર નથી કહ્યું કે, હું કાળા કે ગોરા રંગને જોઈ શકતો નથી. હું માત્ર પેસાવાળાઓ ને ગરીબ લોકોને બાણું છું : આપણી પાર્ટી સામડીના કોઈ રંગ માટે દરવાજા બંધ રાખી શકે નહિ.’

સ્વ મેલાં કપડાં એકઠાં કરવા લાગી. એણે આંખના ખૂણામાંથી જોઈ લીધું કે, નેની જવાની તૈયારી કરે છે. એને યશુ ચોડી મીનીટમાં તો એ ચાલ્યો જશે. કદાચ સુમની પેટે ફરી પાછો નહિ વળે. એના ગળામાં ફૂનો આવ્યો. કાળા માણસોની આ લડત તો બહુ ઝૂંટવી જાય છે. જાણે, આ દુનિયામાં ભગવાને અમને સુલામ રાખવા માટે જ જન્મ્યાં છે.

‘મા, હું જઈ છું.’

‘આ જરા સોડાનો ગ્લાસ પીતો જ, બેટા !’

નેનીએ સોડાનો ખાલી ગ્લાસ સંયુતા હાથમાં આપ્યો. સંયુતા કપાળે ચૂંબન કર્યું. સંયુતા શરીરમાં સુસવાડો ફરી વળ્યો. નક્કી આ છેલ્લું વિદાય ચૂંબન જ છે !

સ્વ નેનીને અદ્રશ્ય ચતો બાળી રહી. વિનંતોનો એક સળાકો ફરી વળ્યો. સ્વનું અંગ ધૂણી બિડ્યું. એ ઘરમાં આવીને પથારી પર પડી રહી.

સ્વની આંખ કપારે મળી ગઈ એની એને ય ખબર ન પડી. પશુ કોલાહલથી એની આંખ બિધડી મઈ. કોલાહલ રસોડામાંથી આવતો હતો. એના

કાનેએ દિશા પકડી પાડી. એ ગોરા લોકોનો અવાજ હતો એ ય એ પારખી ગઇ. સ્વ ધીમે પગલે રસોડા તરફ ગઇ. એ લોકો જોની માટે જ તપાસ કરતા લાગે છે, પણ હજુ પત્તો લાગ્યો નથી ! એ રસોડાના બારણા વચ્ચે જઈને બેઠી રહી. રસોડાની પરસાળ પર કાલવવાળા ખુટોની અસંખ્ય નિશાનીઓ જોઈ. એણે હાક મારી :

‘મારા ઘરમાંથી બહાર નીકળો !’

બધા ચહેરાઓ એની તરફ વળ્યા. બધી આંખો સ્વ પર કેન્દ્રિત થઈ. સ્વએ ફરી કહ્યું : ‘સાંભળતા નથી ? હું કહું છું કે મારા ઘરમાંથી ચાલ્યા જવ !’

સ્વએ શરીરને ટોળાંમાંથી રસ્તો કરતો ચોતા તરફ આવતો જોયો. શરીર બરાડયો : ‘એ, મંઠોડી !.....હવે.....’

‘હું કહું છું કે, તમે ચાલ્યા જવ !’

‘જો, સાંભળ !’ શરીર નરમ ને મીઠા અવાજે બોલ્યો. ‘હું અહીં તને મદદ કરવા આવ્યો છું.’

‘ઓહ ! તમે તમારી જાતને ય જન્મ્યા ત્યારથી મદદ નથી કરી ! તો પછી તમારા જેવા લોકો મને શું મદદ કરવાના હતા ?’

એક સિપાહી સુ પાસે આવીને બેઠો રહ્યો. ‘જો, કાણુડી, તું ગોરા લોકો સાથે વાત કરે છે, એ બૂલવાતું નથી !’

‘હું મોની સાથે વાત કરું છું તેની મને પરવા નથી !’

બધા લોકો સુની આસપાસ ફરી વળ્યા. સ્વ જોનીના જ વિચારો કરતી હતી. અને સુ એ પણ જાણતી હતી કે, આ લોકો પણ જોનીને જ શંકિતા હતા.

‘હવે, કહોપણ મેલ ! બતાવ તારો દીકરો જોની ક્યાં છે ?’ શરીરે સ્વનું બાવડું પકડ્યું.

‘તમે જાણતા નથી ?’

શરીરે એના ગાલે ચાર-છ તમ્બાચા ચોપડાની દીધા. એ દીવાલ સાથે અથડાઇ. એણે કહ્યું : ‘ગોરા લોકો, કાળી સ્ત્રી સાથે આવી રીતે જ વર્તે છે ખરું ?’ શરીરે ફરીવાર તમ્બાચા માર્યાં, એ ફરીવાર

ઢઢ મોંએ બેઠી રહી. એના હોઠમાંથી લોહી વહેતું હતું. પણ એની આંખો સુધી જ રહી. ‘બતાવ, તારો દીકરો ક્યાં ગયો છે ?’

‘જોણી કાઢો !’ સ્વએ જવાબ આપ્યો.

‘પરમેશ્વરના સોગંદ, જે અમારે શોધી કાઢે તો એને જીવતો જવા નથી દેવાના !’

‘એ કંઈ પહેલો કાળો નથી જેને તમે મારી નાખશો.’ સ્વએ કહ્યું. એનો ચહેરો ગર્વમાં ઊંચો થયો. એને થયું, એ ઘોળીયાઓ માને છે કે, કાળી સ્ત્રીને મારીને એની પાસેથી બાતમી મેળવી શકશે. પણ મારે આ ગોરા લોકોને બતાવવું છે કે, ધમ્મી ને મારથી કાળી સ્ત્રી કરી જઈને બાતમી આપી દે એમ નથી.

‘બેલી સભા ક્યાં મળવાની છે ?’ શરીરે પૂછ્યું.

‘તમે જાણતા નથી શું ?’

‘ખરેખર સભા બરાવાની છે ?’

‘તમે મને કેમ પૂછવા આવ્યા છો ?’

‘જો, મંઠોડી ! વાત સાંભળો લે. અમને જોનીનો પત્તો જોઈએ છે. જે તું બતાવી દેશે તો : કદાચ તારા ઊંડારોને જાન બચી જવા પે પામે ! અને જે અમારે જ ઘોળી કાઢે તો પછી તો અમે તેને જીવતો નહિ છોડીએ ! સમજ. અને તો, તો કદનનો કડો લઈને સવારે આવજો ! કારણ કે એનું મારું જ તું જોઈ શકશે !’ શરીરે કહ્યું.

‘એ કંઈ પહેલો જ કાળો નથી જેને તમે ગોરાઓ મારી નાખવાના હો !’ સ્વ ફરીવાર બોલી.

‘હવે તું તારી જાન બંધ રાખશે કે નહિ ?’ એના ગાલ પર ધડાધડ કરતા આઠ દશ તમ્બાચા પડ્યા. એ જગીન પર ફસડાઈ પડી.

‘હવે તું વધારે બોલ તો, જોઈ.’ શરીરે બોલ્યો.

સ્વને તો ખૂબ બોલવું હતું, પણ મોઢાના ડુંખાવે બોલી શકી નહિ. શરીરે અને તેના સૈનિકો આવી નીકળ્યા.

સ્વને જ્યારે લાન વળ્યું ત્યારે અજેઅંગ ડુંખવું હતું. બેઠીને બેલી થવાની સૂતિ જ હલ્લાઇ ગઇ હતી. એને કોઇ બોલાવતું હોય એવું

એને બાસ્યું. એણે આંખો ઊઘાડી તો એક સફેદ ચહેરા એની પાસે બેઠેલો જોયો. એના હાથમાંથી બીકના પડધા પડ્યા. સ્થને, એતું મન કામ કરતું લાગ્યું. પણ શરીર તો સાવ આંગીને પડી રહ્યું હતું. બાજુ કોઈએ એના શરીરના કાપીને બે કટકા કરી નાખ્યા હોય.

‘સ્યુ ! હું છું...હું છુકર...’

સ્થુના મનમાં પડ્યો પંચો. છુકર...! જે હમથા જે પાટીમાં બેઠાયો છે...!

‘સ્યુ ! ચાલો તમે રસોડામાં...’

‘નહિ, મીસ્ટર છુકર...મને અહીં પડી રહેવા દો !’

‘ના, સ્યુ ! તમને ઇળા થઈ છે !’

સ્યુ ઈચ્છતી ન હતી, પણ લાચાર બનીને છુકર સાથે રસોડામાં દોરવાઈ ગઈ. સ્યુ બપોરે રસોડામાં ધુરશી પર બેઠી સારે એને થયું કે એ માંડ ઘૂટી, એણે જોયું, છુકર પોતાનો રમાથ પાણીથી ભરેલ બાલદોમાં ભીંજવતો હતો. છુકરે એ જોતો રમાથ સ્યુના માથા પર મૂક્યો. એના ચહેરા પરના લોહીના ડાઘ સાથે ક્યાં.

‘સ્યુ ! હું તમારા માટે મારે માઠા સમાચાર લાવ્યો છું.....’

સ્યુ બાજુની જ હતી કે, જોનીના જ સમાચાર હોવા બેઠ્યો. ‘જોની વિષે કહેવું છે ને?.....’

‘હા, સ્યુ ! હું ખૂબ દિલ્લથી છું !’

‘એ ક્યાં છે?.....’

‘શરીરે એને પકડ્યો છે અને એની પાસેથી બીજા સાથીઓનાં નામો કઢાવવા માટે રીખાવે છે.’

‘એ લોકો જોનીને મારી નાખશે. જરૂર મારી નાખશે. કારણ કે એ સાથીઓનાં નામો કઢાવે આપે એવો નથી !.....’ સ્યુએ કહ્યું.

‘હું પણ એમ જ માનું છું’, સ્યુ ! પણ એ હજી બીજા સાથીદારોને ચેતવી શક્યો નથી. એને રસ્તા વચ્ચેથી પકડી લેવામાં આવ્યો છે.’

બાજુ સ્યુના માથે લીજળા પડી. હવે ! હવે શું ? અત્યારે તો પાટીના ગિરાદોરો જંગલના એમના રહેઠાણમાં જાય લેતા હશે અને સંવારે સવા અસ્તવાના

સ્થળ પહોંચી જશે. અને પછી ? પછી...કટકા, બેથ અને મોત...! સ્યુએ આંખો હાથ ઢાંધી દીધા. બાજુ એ બાધું સ્યુ બેઠી રહી હોય. ગિરાદોરોને આ વાત પહોંચાડવી જ બેઠ્યો. એને થયું, ‘એ ચેતવવાનું કામ. જલ્દી જ કરવું બેઠ્યો. જોનીનું કામ બીજાને કેમ સોંપી શકાય ? અને છુકરને તો નહિ જ...સ્યુ ધુરશી પરથી બેઠી. છુકરે એને પકડી. ‘મને જવા દો !’...સ્યુએ હાથ છોડાવતાં કહ્યું.

‘પણ તમે-ચાલી શકવા અસક્ત છો, સ્યુ !’

‘પણ મારે એમને ચેતવવા જ બેઠ્યો.’

‘સ્યુ ! તમે બેસી જાઓ તમને વાચ્યું છે ! તમે નહિ ચાલી શકો !’

સ્યુ છુકર સામે અસહાય દશામાં બેઠી રહી. છુકરે કહ્યું : ‘જુઓ ! સ્યુ ! જોની તો પકડાઈ ગયો છે. હું અહીં છું. મને તમે કહો કે કેણુ કેણુ ગિરાદોરો છે, અને હું જાઉં એમને ચેતવી દઈશ.’

‘સ્યુ સુપાપ બેસી રહી. એને થયું, હું તો ચાલી શકવા સમર્થ નથી. આવા વરસાદમાં આવી દાઢતે માથેથી સુધી કેમ જઈ શકાય ? પણ શું ત્યારે છુકરને આ કામ સોંપવું બેઠ્યો? એ મૂંઝાઈ ગઈ. નિર્ણય જ ન કરી શકી. એને થયું, ‘રેવા અહીં હોત તો ? તો એને પૂછી બેત...હે બજવાન, મને મદદ કરો ! શું છુકરને કહેવામાં બેઠું તો નથી થયું ને ? અને એમાં નો જરાક જલથાપ થઈ ગઈ તો ! તો એ કહી પોતાની જાતને મારી આપી શકશે નહિ ! પણ એ તોતે સાચી ન થે હોય ! એને લાગતી બીક, જોની કહે-તો હતો તેમ, ‘માત્ર, મૂખોથી’ જ હોય. એને જોનીના ચબ્દો યાદ આવ્યા : ‘મા, આપણે દરેક પર અવિશ્વાસ રાખતા ફરીશું તો પાટી મનજીત નહિ બનાવી શકીએ...’

સ્યુએ છુકરનાં અંગનાં મૃદુલાવે એના વાસે ફરતાં અનુભવ્યાં. છુકરે ફરીવાર પૂછ્યું : ‘સ્યુ ! મને બધા સાથીઓનાં નામ કહી દો. હું હજી કમણું જ બેઠો છું એટલે બધાને ઝાળખતો નથી. અને સ્યુએ અંચકાતાં અંચકાતાં બધા ગિરાદોરોનાં નામ છુકરને કહી દીધાં. છુકર ચાલ્યો.

ગયો, સુ ઊંચ મંથનમાં ઊતરી ગયું. થોડીવારે એ અવાજ સાંભળીને વિચારોમાંથી જાગી ગયું.
 'સુ, કાકી ! ઘરમાં છે ?'
 'ઝોહ, રેવાનો અવાજ લાગે છે.' આવ, દીકરી અંદર આવ !'

સુને રેવાને બધી વાતો કહેવાનું ખૂબ મન થતું હતું. પણ જોનીના પકડાવાના સમાચાર રેવા કેમ જીવે સહી ? એ વિચારે એ અટકી ગયું. સુએ રેવાને બાથમાં લઈને બાજુમાં બેસાડી.

'સુ ! કાકી, બાપાએ મને આજે તમારી સાથે રહેવા મોકલી છે. એમને ખબર મળ્યા કે શરીર તમને મારજૂડ કરી છે. એટલે મને મોકલી આપી.'

'બાસ એવું કંઈ નથી થયું ! રેવા.'

'કાકી, જોની અહીં આવ્યો હતો !'

'હા... !'

'તમે એને સાથીદારોને ચેતવણી આપવા મોકલ્યોને કાકી ?'

'હા... !'

'તો કીક ! બાપુજીને 'મે' એમ જ કહ્યું કે, જોનીને સમાચાર મળ્યા હશે તો બધા બિરાદરો સહામત જ સમજે !'

સુને જોની ને છુકરની વાત કરવાનું ખૂબ મન થતું હતું. પણ એ કહી શકતી ન હતી. એને થયું, આજે તો રેવા અહીં જ રોકાવાની છે એટલે પછી કહીશ.

'અને કાકી ! બાપુજીએ કહી મોકલાવ્યું છે કે, એમને એવા સમાચાર મળ્યા છે કે, હજી અઘવાડિયામાં પાર્ટીમાં આવેલો છુકર શરીરનો ખાદો છે. એનાથી ચેતવો.'

સુને તો ફોન પડી. એને થયું, એણે જીવનમાં આ મોટામાં મોટી ભૂલ કરી છે. એણે પોતે જ જવું નોંધવું હતું. એને પહેલાંથી જ છુકર થર વહેમ હતો. એણે તો જોનીને પણ છુકર વિષે કહ્યું હતું. એ જાણતી જ હતી કે, ગોરા છોકરાઓમાંથી જ કોઈ કોઈ બન્યું હશે. પણ પોતે જ ભૂલ કરી ગઈ.

હવે ? રેવા સુને રસોડામાં લઈ ગઈ. કેસી તૈયાર કરીને પીપડાવી. ઝખખો પર પાટાપીંડી કરી સુને સવાડી. રેવા પે સ્ક્રી અઈ, રેવા ધસપસાર ઊંચમાં હતી. પણ સુને ઊંચ જ ન આવી. એણે કહેલી બૂલ માટે દિલમાં કંઈ લાગતો હતો. બધા બિરાદરોનાં યોગેને દફનાવવાની ક્રિયા જાણે એનાં હાથો કરી રહ્યા હતા. સુને એક વિચાર આવી ગયો. છુકર છે હજી નવો જ આવેલો. એને સાથીદારોનાં રહેઠાણનાં દુઃખ જંગલના રસ્તાની કપાંથી ખબર હશે ? એ તો લાંબે રસ્તેથી જ પહેલે એવી ચક્રવર્તી હતી. સુને લાગ્યું કે, એણે જાતે જ જવું નોંધ્યું. હજી કંઈ મોડું નથી. હમણાં નીકળી પડે તો પે, દુકે રસ્તે જતાં છુકરથી વહેલી પડેલી જાણ એમ હતું. પણ પછી શું ? સાથીદારોને ચેતવ્યા પછી જોની કે છુકરને કૌની રીતે જોવા ? એના કાનો પર શરીરે કહેલા શબ્દોના પડખા પડ્યા. 'કાલે, કદનનો કડકો લઈને જ આવજો. કારણ કે તારા દીકરાનું શબ જ તું નોંધ શકશે. કદનનો કડકો ! કદનનો કડકો !... સુએ છુકરાનો એક કડકો લીધો, જોનીનાં ટેબલના ખાનામાંથી જોનીની રાઈફલ કાઢી. રાઈફલને કપડાં નીચે સંતાડી.

રેવા તો ઊંધતી જ હતી. એને થયું, રેવાને ન કહેવામાં જ સાર છે. બિચારી રેવા !...હવે મારા જોની ને રેવા ક્યારે ય આ જીવનમાં મળવાની નથી. મારા બન્ને દીકરા કાળા અઘના માનવીઓની આકાશી કાળે ગયા. હવે મારું કોઈ રહ્યું હોય તો આ રેવા જ બાકી રહી છે. એણે ધીમે રહીને રેવાનું કપાળ ચૂસ્યું, અને જહાર નીકળી પડી.

સુ માસ લેવા બીજી. એને કોઈએ પકડાર ક્યો એવું લાગ્યું. અરે ! આ કોઈ સૈનિક લાગે છે. 'એ બાપ ! અહીં શું કરે છે ?' કોઈએ પકડાર ક્યો. બન્ને સિપાહીઓ સુની નજીક આવ્યા. 'એવ ! સાંભળતી નથી ? અહીં બેઠી બેઠી શું કરે છે ?'

'કું મારા દીકરાને જોવા આવી છું !'

'અહીં તારો દીકરો શું કરે છે બધા !'

'એને શરીરે પકડ્યો છે.'

‘ઓહ, આ પેલા ઉદામ કાળાની-મા લાગે છે!’
એક જાણી જાણીને કહ્યું.
‘પણ તારા હાથમાં શું લાવી છે?’
‘એ કદનો કકડો છે.’
‘કદનો કકડો?... શા માટે?...’
‘શરીરે મને કહ્યું હતું કે, સવારે તારા
દીકરાના શયને ઓઢાડવા માટે કદનો કકડો લઈ
આવજો.’

બંને સિપાહીઓ એક બીજા સામે જોઈ રહ્યા.
ચુને શરીર પાસે લઈ જવામાં આવી. શરીર
ટોળામાંથી બહાર આવ્યો. એણે ચુને પૂછ્યું:
‘તું અહીં શા માટે આવી?’

‘મારા દીકરાના શયને લેવા માટે.’ ચુને
જવાબ આપ્યો. ‘આવો જવાબ આપી રહી માટે
ચુને શરૂ થયો.

‘કદનો કકડો લાવી છે તારી સાથે?’
ચુને કંઈ જવાબ ન આપ્યો. માત્ર પેટે
પોતાના હાથમાં પડેલા લુગડાના કકડા તરફ
જોઈ રહી.

‘હં, ભારે લાવી લાગે છે!’ શરીરે લુગડા
તરફ નજર નાખતાં કહ્યું. શરીરે માણસોને જોતીનું
શય લાવવાનો હુકમ કર્યો. શયને જમીન પર
મૂકવામાં આવ્યું. ચુને જોતીના શયને જોઈ રહી.
એ શયના મોં પર સંતોષની રેખાઓ ચુને બાળી.
ચુને સંતોષ થયો. મારા દીકરાએ સાચીઓ પ્રત્યેની,
લાલ પાટી પ્રત્યેની ફરજ બજાવતાં પ્રાણ ત્યાગ
છે. ચુને વિશ્વ થયું કે, એનું હૃદય ‘બધ તો
નથી પડી ગયું’ ને! એણે હૃદય પર હાથ રાખી
જોયો. આંખો પર હાથ ફેરવ્યો. આંખો સાદ સુકી
હતી. દીકરા જેવા દીકરા ગુમાવ્યો. તોયે એને કેમ
સહનું નથી આવતું એજ એને વિચાર આવ્યા કરતા
હતા. એ શય પાસે જઈને બેસવા જતી હતી.
શરીરના માણસોએ એને અટકાવી. ‘ને! સાંભળ!
તને આમ શય સોંપવામાં નહિ આવે! શય મેળ-
વવા માટે એક જ શરત છે.’ શરીરે કહ્યું. ‘અને એ
શરત છે, તમારા સાથીદારોનાં નામ ને ઠેકઠાં

બતાવવાનું. તારા દીકરાએ મારી આપેલો અવગણી.
એનું પરિણામ તું જોઈ શકે છે. ને એણે મને
બંધી બાંધી આપી દીધી હોત તો એ બચી જવા
પામત. એને દેશ-નિકાલનો સબ હરમાવીને જ અમે
છોડી દેત. હવે, તારે તારા દીકરાનું શય જોઈતું
હોય તો મારા સવાલોના જવાબ આપવા પડશે.’
‘હું એક જવાબ આપવા તૈયાર નથી.’ ચુને
હઠાતથી કહી નાખ્યું.
‘તો અમે તો, તારા દીકરાના શયના તારી
નજર આગળ કકડો કકડા કરી ગીધ કાપડાઓને
ફેંકી દઈશું.’

ચુ ચૂપ રહી. ચુ વિચારતી હતી. ને એ
લોકો મારા દીકરાના શયના કકડા કરવા
તૈયાર થશે તો હું આ રાષ્ટ્રીય મારા પેટ પર
ચાંપી દઈશ આ દુષ્ટ લોકોના હાથે મારા દીકરાના
શયના કકડા થતાં હું જોઈ શકીશ નહિ. પણ એ
પહેલાં અહીં છુકરે આવી જાય તો સારું. તો એને
બલાસ કપો પછી જ હું મરીશ. પછી જ શાંતિથી
મરાશે નહિ તો, મેં કરેલી બુલને હું મયાં પછી
સાત ભવમાં યે પૂલી શકું એમ નથી.

‘એવ, ફરાર! શું વિચાર કરે છે? મારી
શરત.....’ શરીરે વાક્ય પૂરું કરે એ પહેલાં એક
પહેરેગીરે આવીને શરીરને સલામ કરીને કહ્યું,
‘સાંભ! તમને કોઈ મળવા આવ્યું છે.’

‘બોલાવો એને!’ શરીરે હુકમ આપ્યો.
‘ચુને યયું, નકી છુકર જ લાંબે છે. હાથ!
હવે નિરાંતે મરાશે. જોતીની પાટીની, એના સાથી-
દારોની બાંધેલી શરીરના કાને પહોંચાડવા નહિ દઉં.
‘ઓહ! કાણુ છુકર! બંધી બાંધી મેળવી
લાવ્યો!’ શરીરે બોલ્યો. ચુના કાન સરવાટ થયા.
આંખો છુકર પર મંડાઈ.

‘હા! સાંભ!
‘આખાશ! કયાંથી લાવ્યો?’ શરીરે પૂછ્યું.
‘જોતીની વદ મા.....!’ છુકર વાક્ય પૂરું
કરે એ પહેલાં બંધી ફટવાનો એક લાડકો થયો,
ને એની ખેપરી બીડી ગઈ. બીજા ધડાકા

શોભના

(એકે તત્ત્વપર્થી વિવેચન)

—શિરી.

શ્રી રમણુલાલ વસંતલાલ દેસાઈની 'જુદી જાતની' નવલકથા 'શોભના' બહાર પડવાને આજે લગભગ દસ વર્ષ થયાં આખ્યાં છે. એ દસ વર્ષમાં જન્મત પણુ' બદલાઈ ચૂક્યું છે. 'શોભના' એ ઊભા કરેલા ઘણા કોમપ્રાગ્ણ પશુ રપટ થઈ ગયા છે. તે છતાં પણ ઉદ્ધમવાદી અને સામ્યવાદી પાત્રોને ચીતરવાનો ઘોવો કરતી આ નવલકથા અનેક રીતે ગુજરાતી સાહિત્યમાં અને ગુજરાતના રાજકારણમાં સ્વચ્છ કથાન ધરાવે છે.

શ્રી રમણુલાલે પોતાના નવલકથા-લેખનની શરૂઆત એક એવા જમાનામાં કરી હતી કે ત્યારે સદીઓથી જડ બનેલા આપણા સામાજિક જીવનને ખ્રિસ્તી સરકાર સામેના સંગ્રામો અને ગાંધીવાદે જડમૂળથી હલાવી નાખ્યું હતું. એ કાળ હતો સામાજિક મુદ્દપરિવર્તનનો, મધ્યયુગી સમાજ-રચનાના અધિષ્ઠાત વાતાવરણમાં ઠાહી ગયેલું

યથો, અને સુ જમીન પર ફસડાઈ પડી. ટોળામાં કોલાહલ મસરી વળ્યો... સુના કાનોએ અવાજ સાંભળ્યો. 'શરીફ સાજ! શુકરને આ ડોહરીએ મારી નાખ્યો.' સુને શાંતિ વગી, હાથ! સાથીઓને બેવડા નિવડનાર કોહીને ખતમ કરી નાખી રાજા. નિશાન 'ણ કેવું સરખી રીતે તકાલું હતું. હવે હું શાંતિથી મરીશ. શરીફ સુ નજીક આવ્યો. એની આંખોમાં ક્રોધાગ્નિ બમ્બૂકતો હતો. સુની છાતીમાંથી લોહીનો ધોરીઓ વહી રહ્યો હતો. સુને એ વહેતા લોહીની ગરમી જણાઈ, શરીફ એડીવાળા છુટ સુ તરફ હોવા ક્યો, શરીફ એના પેટમાં એ ખોડી દીધા.

ગુજરાતી સામાજિક જીવન, પુર્ણ વ્યાપારસરણીની, તાજા ઊભા થતા મૂડીવાદની વિચારસરણીની અસર નીચે હલી ઊઠ્યું હતું. અનેક જૂના રિવાજો સામે, જૂની વિચારસરણી સામે જીવાનોએ તથા મુલતીઓએ બંડ ચોકાયાં હતાં અને સારા ચે ગુજરાતનું નવયૌવન પોતાના પુરુષાર્થના બળે ગુજરાતને એક નવું જ સ્વરૂપ આપવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યું હતું.

આવા સમયની અંદર શરૂ થયેલું શ્રી. રમણુલાલનું લેખકજીવન સ્વાભાવિક રીતે જ આ નવજીવાનોના પ્રયત્નોનો, તેઓ પેલા કરવા મથતા રાજકીય અને સામાજિક ક્રાંતિનો અને એ સર્વને ધોરી રહેત્ર ગાંધીવાદની પ્રયત્ન અસરનો સીધો પડધો પાડી રહ્યું હતું. અગ્રીએને જોતાં જ આંખમાંથી અગ્નિ વરસાવનાર 'દિવ્યચમુ'નો અરુણ, પ્રેમને ખાતર અણિકાને (જેકે તે શુદ્ધ હોવી જોઈએ)

પણ સુના મોંએ જરા ચે અવાજ ન કયો. સુંએ ઠંડા પડી જતા પોતાના શરીરનો અતુભવ કયો. એણે બોલવાનો પ્રયાસ કયો, 'તમને જે ખાતમી જોઈતી હતી એ મેળવી... ચક્રા... નથી... મેળવી... ચક્રા... નથી... મેળવી... ચક્રા... નથી...' શરીફના હાથ બંદૂકની બેથોનેટ બેંચી કરતા સુએ જોવા. એ એના પેટમાં ખૂંચે એ પહેલાં તો એણે શ્વાસ છોડ્યો.

આકાશમાંથી ઝરમર ઝરમર વરસતો વરસાદ, જીવતાં છતાં મરેલાં ને મરેલાં તો ચે અમર માનવી-ઓને બીજવતો રેલો યમને વહી રહ્યો હતો.

પરજીવા તૈયાર થનાર અવિનાશ, સ્વોલિમાની જીવન જીવવા માટે અને મુશ્કેલીઓ સહતો 'કાકિલા' નો પતિ જગદીશ, ગુપ્તગોના હાથમાંથી સ્ત્રીઓને બચાવતો, ધનવાનોને લૂંટી ગરીબોને મદદ કરતો અને સાથે સાથે 'સ્નેહયતુ' પણ યોગ્યતો ફિરીટ. અને છેવટે ઉત્તરવળ ભાવિની વર્ષો સુધી સેવેલી આચારે ગામમાંની ધૂળમાં દફનાવી ગામમાંથી 'ગ્રામલક્ષ્મી' પેદા કરવા પ્રયત્ન કરતો અધિન-આ બધા માઆપ સામે બંડ ઉઠાવનારા યુવાનોના, અજુગમતા પતિને ન પરજીવા માગતી યુવતીઓના, દેશને ખાતર સર્વરવ હોમતા ગુજરાતી નવયોવનના પ્રતિનિધિઓ છે. સંક્રાંતિથી પોતાની છુદ્ધિ અને લાગણીને દફનાવી સમાજને સ્ત્રીએ ચાલનારા યુવાનો બધારે પોતાની છુદ્ધિ અને લાગણીને મોકળા કરી એ મુકતતાના નૂતન વાતાવરણમાં વિદરવા લાગ્યા ત્યારે - તેઓ સ્વાભાવિક રીતે જ શ્રી રમણુલાલના મનમાં વસી ગયા અને તેમની લેખિનીમાંથી તેમનો ઘાટ જીતરવા મંડ્યો.

આ નૂતન ગુજરાતને અને તેના નવજીવાનોને ખીરદાવતા, તેમના પર કૂસમાળ આરોપતાં લગભગ વીસ વીસ પુરતકા લાખ્યા પછી ૧૯૩૬ ની સાલમાં શ્રી રમણુલાલે ગુજરાતના આ જ નવજીવાનોને તદ્દન જીદ જ પ્રકાશમાં ચીતરતી અને નવી જ જાતનાં પાત્રો આલેખતી 'શોભના' લખી એ ખૂબ જ મુશ્કેલ છે. સહુથી પ્રથમ તો એ કે 'શોભના'નાં નાયક-નાયિકાઓ પોતાને ગાંધીવાદી નથી કહેવડાવતાં, સામ્યવાદી કહેવડાવે છે. તેઓ સત્યાગ્રહની, અહિંસાની, સમાજસુધારાની, રાષ્ટ્રીય કેળવણીની વાતો નથી કરતાં, તેઓ તો કામદારો અને કિસાનોને સંગઠિત કરી તેમની તાકાતના બેરે કાંતિ કરી વર્ગવિહીન સમાજ રચના, સમાજવાદ રચાવવાની વાત કરે છે. પોતાની લેખકતામાં તેઓ મિસરમાંથી, ધોરીઆમાંથી, તુકરતાનમાંથી કે આપલેન્ડમાંથી પ્રેરણા નથી મેળવતાં. હવે તેમનાં પ્રેરણાર્થન છે મહાદેવકાંતિ જ્યાં સફળ થઈ છે અને નવા જીવનનું બધું મંડાણ થયું છે એ સોચવેલ રસ; કાસ્ટીવાદીઓ

સામે ત્રણ ત્રણ વર્ષ સુધી અજુનમ નંગ લકનાર અને માણીઓ બધા બધાવ સર્જનાર રચેનની જનતા અને મૂંઝીવાદ વિરોધી સારી.યે દુનિયામાં લાકા રહેલી કામદાર-કિસાન વર્ગની લાકા ૧૯૨૦ થી ૧૯૩૬ ના ૧૬ વર્ષના ગાળામાં ગુજરાતના રાજકીય વાતાવરણમાં જે પડેલા બાબો છે તે પલટાતું આ ૨૫૪ દર્શન છે.

શ્રી રમણુલાલે અજુપણે પણ પોતાની નવલકથામાં ચીતરેલ આ પલટા.યું દર્શાવે છે? આપણે ઉપર લેખુ કે શ્રી રમણુલાલની ઘડ્યાતની નવલકથાઓ પાછળ રહેલું પ્રેરણાત્મક બળ ગુજરાતનો નવ લડતર પામતો યુવાન હતો. તો પછી 'શોભના'નાં આ પાત્રો કે જેમને શ્રી રમણુલાલે પહેલેથી જ ("આજનાં વિદ્યાર્થીઓની વિદ્યા વધી ગઈ છે", પાનું ૫) ઘોડાલજી પૂર્વગ્રહપૂર્વક ચીતર્યા છે તેની પાછળ શું પ્રેરણાર્થન છે? હું ક્યાં ગુજરાતના રાજકીય વાતાવરણમાં એવો તે ક્યો રાજકીય પલટો આવી ગયેલ છે કે જેને પરિણામે એક વખત પોતાની નવલકથામાં યુવાનોને ખીરદાવનાર શ્રી રમણુલાલ આ વખતે તે જ યુવાનોને હલકામાં હલકા અને કાળામાં કાળા રંગોમાં, એ યુવાનોને અન્યાય કરીને પણ ચીતરતા અચકાયા નથી?

એ સમજવા માટે આપણે ૧૯૩૬ ના ગુજરાતના અને દેશના વાતાવરણ પ્રત્યે જરા લક્ષ દેરવું પડશે. એ કાળમાં દેશભરના વિદ્યાર્થીઓમાં ઉદ્દામવાદનું-સમાજવાદ અને સામ્યવાદનું મોજું ફરી વળ્યું હતું. યુવાનવર્ગને લાગેજાણે છે ત્યાં સુધી જ્ઞાતા જમાનાનો ગાંધીવાદ મરી પરવાશે હતો. એક રીતે કહીએ તો ગુજરાતના યુવાનોને નવીન ઘડતર મેંડે એક વખત પ્રેરણા આપતો ગાંધીવાદ યુવાનોમાંથી પોતાતું સ્થાન ગ્રામી મેંડે છે એ રાજકીય સસનો એક સાહિલકારના હાથે તેની પોતાની રીતે આ સ્વીકાર છે. તેવી જ રીતે ગાંધીવાદનું સ્થાન સામ્યવાદનાં બળો લઈ રહ્યાં છે તેનો પણ આ ૨૫૪ સ્વીકાર છે. લેખકને આ હકીકત પસંદ નથી એ જીદી વાત છે. તેમને શા

માટે આ હંડીકત પસંદ નથી તેની જે કારણો તેમણે 'શોભના'માં ઠેરઠેર ગ્રેયાં છે તેનો આગળ ઉપર આપણે વિમાર કરીશું.

આ નવા જન્મત યતા સામ્યવાદનાં બળોએ ગુજરાત ઉપર પશુ હાડી અસર નીપજવી છે તેમાં જરાયે શંકા નથી. સામાન્ય જનતામાં દિલ્દના પ્રત્યેના ઉઠેલ માટેની ગાંધીવાદની તાકાત માટે જે અશ્રદ્ધા ઊભી થઈ છે, ગાંધીવાદની અસર નીચે પૂલેલીકાલેલી રાષ્ટ્રીય મહાસભામાં પેસી ગયેલ સદા અને સ્વાયંભાવનાને પરિણામે લોકોનો તેમાંથી વિશ્વાસ ઓછો થયો જાય છે અને તેની પ્રત્યેનું માન ઘટતું જાય છે એ હકીકતો પશુ આપણી વાર્તાના ઘડતરમાં આપણને ઠેર ઠેર જોવા મળે છે. પોતાને પ્રધાનપદું ન મળ્યું એ માટે કેંગ્રેસની અશુદ્ધ અક્તિઓ વિરુદ્ધ પ્રચાર કરવા હાથે કાઢવા નીકળતા અને હડતાળોને ટેકો આપતા વિનયરાય, છાપા, કાનીવલ અને નાટક કંપનીઓમાંથી પૈસા કમાઈ પોતાને મહાસભાવાદી કહેરાવતા કૃષ્ણકાંત તથા પૈસાદારોને હાથે મહાસભાનો યથ રહેલો ગ્રે. ઉપયોગ-આ બધી વસ્તુઓ આનું જ આપણને દર્શન કરાવે છે. એટલે અંશે આપણે કહી શકીએ કે દિલ્દના પ્રત્યેના ઉઠેલ માટે ગાંધીવાદ સદા યશો કે કેમ એવી અશ્રદ્ધા અને સામ્યવાદ કદામ એવા બંનેક પ્રત્યેના ઉઠેલ લાગી શકે એવી કંઈક આશા ("સામ્યવાદને પ્રેમના આંસુનું સિંમન ચાપ તો તે વહેલો ન ક્ષેત્ર ?" પા. ૩૬૮) પશુ ગુજાન મનમાં ઉત્પન્ન થઈ છે. ગુજરાતના પદ્ધતિએલા રાજકીય વાતાવરણના 'શોભના' માં પડતાં આ પ્રતિબિંબ છે અને આખી યે વાર્તા દરમ્યાન આ જ વાતાવરણ પચાઈશ્મિની ભૂગિકા બન્યું છે.

શોભના વાર્તાનો સાર ટૂંકમાં આ પ્રમાણે છે. પરાશર નામનો યુવાન પરણ્યા પછી તરત વિલાપત જવાને બદલે ઘર છોડીને કામદારોમાં કામ કરવા ઊપડી જાય છે. કામદારો વચ્ચે તે રહે છે, તેમને બચાવે છે, તેમની હડતાળની નેતાગોરી લે છે. હડતાળી કામદારોના સરખમાં ધર્મને કારણે જંગલ

પડે છે અને હિંદુ-મુસ્લીમ કુલ્લ કાદી નીકળે છે. શાંકુકારોએ રાહેલા યુગ્મોએ છેવટે તેને હરા બેંકી દે છે અને તે લગભગ મરવા પડે છે. છેવટે સતી સાવિત્રીની જેમ તેની પત્ની શોભના તેને પોતાના પ્રેમથી બચાવી લે છે.

ખીજ બાજુ પરાશરનાં કાલેજમાં બચતાં મિત્રા-ભાસ્કર, રંભા, શોભના (જે ખરી રીતે તેની પત્ની છે) સામ્યવાદી અને ખૂબજ સુધરેલાં હોવાનો દેખાવ કરીને પોતાની અનિર્ધારિત જાતીય વૃત્તિને સંતોષવાના અવનવા રસ્તા શોધે છે. તેઓ રાજકારણ ચર્ચે છે, કુલ્લડો વખતે થોડાવણા મદદ કરે છે, હડતાળને ટેકો આપે છે, બાકી પોતાની મુશ્કેલી સંતોષે છે. આ બે વાર્તાઓના મિલનમાંથી શોભનાની વાર્તા આગળ વધે છે ને ઉપર જોયું તેમ શોભના પોતાના પતિને ચાહવા લાગે છે. એ પ્રેમના જોરે પરાશરને સામ્યવાદ કરતાં ગાંધીવાદ ચડિયાતો લાગે છે ને છેલ્લે તેને અનુસરવાનો એ નિર્ણય કરે છે.

આ વાર્તા વાંચનાર સહુને સ્વાભાવિક રીતે જ એ પ્રશ્ન ઊભો થશે કે શ્રી રમણલાલને પોતાને પંથુ સામ્યવાદમાં થોડી ઘણી આશા છે તો 'શોભના' ના સામ્યવાદી પાત્રોને તેઓ આટલા બધા ખરાય સ્વરૂપમાં શા માટે ચીતરે છે ? તેમને આટલાં બધાં હલકટ, બાપલા, કામેચ્છુ, સુવાળા, કાઈકામ માટે નાલાયક, દુનિયાના જગમગી નાસી છૂટતા શા માટે ચીતરે છે ? પાત્રો અને લેખકનો ખીલકુલ મેળ કેમ મળતો નથી ?

આનો સારો સીધો અને સ્પષ્ટ જવાબ 'શોભના'ના નાયક પરાશરનું પાત્રાલેખન જ આપે છે. હિંદુ સમાવાદી શેઠ સુખનંદનને પરાશર પોતે જ કહે છે તેમ પરાશર 'સામ્યવાદી' છે. પશુ તેનો સામ્યવાદ કેવો છે ? જ્યારે કાઈ મિલના મજદૂરો (જેમનો પરાશર પોતે નેતા છે) હડતાળ પાડવાને નિર્ણય લેવા એકઠા થાય છે ત્યારે પરાશર પોતાની આંતરીમાં "ત્રીજાતિની સંતામણીથી પીગાઈને ઊઘી નથી શકતો" અને ખીજ એક માણસને તેને કહેવા આવતું પડે છે, 'પરાશર, હડતાળ નહી

કરી છે." (પા. ૨૨૦). મઝદૌરની ચાલીમાં રહેલા જીવને આ સામ્યવાદી સહુથી પ્રથમ મઝદૌરને તેમની આર્થિક ગાંગણીઓ હાંસલ કરવા માટે સંગઠિત કરવાને બદલે એક જીવાન મજૂરશુ રતનને અક્ષરજ્ઞાન આપવાથી પોતાના કાર્યની શરૂઆત કરે છે. ખેડૂતોમાં કામ કરવા જાય છે ત્યારે તે ખેડૂતોના વિશ્વાસ સંપાદન કરતો નથી. તેમનો ચર્મને રહેતો નથી પણ તરતોતરત જમીનદારો સામે ખંડ કરવા ઉશ્કેરતા બાપણો કરવા તે બેસી જાય છે; પોતે જે ધરમાં કામ કરવા જાય છે તે ધરમાં પોતાની પત્નીને ઉતારતાં તે અચકાય છે. યુરુપ અને સ્વીડનને પણ વર્જીવિગ્રહ ચાલે છે તેમ તે માને છે. સહુથી નવાઈ જેવું તે એ છે કે સામ્યવાદ અને નાઝીવાદ તેને "વિરોધીઓને જાગૃત્વથી ઉમેડી નાખવા મયતા બીજણ જૂત" જેવાં લાગે છે. તે પૂછે છે, 'લોહીમાં, અણુ-અણુમાં ઊતરી આવતાં વેરઝેર અર્થવાદને બદલે કતલ કરવા માટે બીજને વાદ-જોળી નહિ કાઢે એમ શા ઉપરથી?' (પા. ૩૬૫).

પરાધરનો આ છે સામ્યવાદ. માકસ અને લેનિનનાં પુસ્તકોની વાત તો જવા દઈએ પણ માકસવાદનો કક્કો પશુ જાણનાર કોઈ પણ માણસ કહી શકશે કે પરાધરને અને સામ્યવાદને કશો પણ સંબંધ નથી. સામ્યવાદનો થોડો પણ અભ્યાસ કરેલ માણસ માટે પરાધર માટે જે અનેક કોષકાઓ અણુકોષલ રહે છે તેમનું અસ્તિત્વ જ ના હોત. તે પરાધરની જેમ મઝદૌરવાદી વચ્ચેની રાહ ન જોત, તે સમજત કે મઝદૌરનો મોટો ભાગ પહેરે તે મઝદૌરવાદી વચ્ચે, કિંદુરુસ્તીમ દુલ્લેહો થતાં ધર્મ એ જ અધર્મ છે. (પા. ૧૩૨) એવા વિમાર તેને ન આવત પણ તે સમજત કે પરાધરથી જાગૃતી સમાજના બે વર્ગો પડી ગયા છે ત્યારથી રાજકર્તા વર્ગે પોતાની સત્તા ટકાવી રાખવા માટે ધર્મનો સામાન્ય પ્રજા મટે અચીજી તરીકે ઉપયોગ કર્યો છે અને આજે બ્રિટિશ શાહીવાદ અને હિંદો મૂડીવાદ પોતાની સત્તા

ટકાવી રાખવા માટે એ જ સાધનનો આશરો લઈ રહ્યા છે. તે સમજત કે ધર્મનો નાશ તો સમાજવાદની સ્થાપના પછી જ થઈ શકે.

આ હકીકત સ્પષ્ટ છે: લેખકને પોતાને ખરા સામ્યવાદ અને સામ્યવાદીઓનો બિલકુલ પરિચય નથી, તેમના વિષે તેઓ ધોર અધારમાં છે. સામ્યવાદી ચળવળ, સંગઠિત મજૂર અને કિસાન ચળવળ તો કીક પશુ સંગઠિત વિદ્યાર્થી ચળવળથી પણ તેઓ દૂર જ રહ્યા છે. ક્યાંક તો તેમનું અસ્તિત્વ બેવાનો જ તેમણે ઇન્કાર કર્યો છે. આનું પરિણામ શું આવ્યું છે?

લેખકની પોતાની સામ્યવાદ તરફની સૂચને હાથે સામ્યવાદ સમને જે જૂઠો પ્રચાર મૂડીવાદી પક્ષે તરફથી ચલાવવામાં આવે છે એ પ્રચારના તેઓ પૂરેપૂરા ભોગ બની ગયા છે, અને સામ્યવાદ તરફ તેઓ રંગીન ચરમામાંથી જ જુલે છે. નહિતર નીતિ અને જાતીયતાના પ્રશ્નો વિષે સામ્યવાદનું ને દ્રષ્ટિબિંદુ છે તેનાં આવાં વિકૃત અને ઘણીવાર તો બિલકુલ વિરોધી સ્વરૂપો તેઓ કોઈ રીતે રજૂ કરી શકે? શોભનાને મોટે તેઓ બોલાવે છે; "તું" તો સામ્યવાદો છો, હકમાં નહિ માનનારી" (પા. ૩૩૧). પરાધરને લાગે છે કે, "હમ એ મિલકતની માવનાનું સામાજિક સ્વરૂપ છે" અને એ મિલકતની ભાવનાનો લશમાંથી નાશ કરવા એ પોતાની પત્નીને પત્નીત્વમાંથી સુકિત આપવા જાય છે. ૧૯૧૭ની ક્રાંતિ પછીનાં અરજકતાના કાળમાં રશિયામાં જાતીય વિકૃતિઓ વધી પડી હતી તેની સમિે લાલ બતી ધરોને લેનિને ગ્રેમની ભાવના પર રમાએલાં હતાં અને તેમાંથી ઉત્પન્ન થતાં કુદ્બોલાં વધન પર જે બાર મૂક્યો હતો તે જરા પણ જાણનારને લગ્ન વિષેના આ 'સામ્યવાદી' વિચારો નવાઈ પમાડ્યા વગર રહેશે નહિ, બીજા બાજુથી શોભનાને લાગે છે કે તેનો દેહ પુરખને માગે છે તેનું કારણ, 'જુગજુગથી પુરખતું ભોગસાધન બનેલો અદિદ પરાધરથી પડી ગયેલી ને સાહજિક બની ગયેલી ટેવતુસિ માગતો હતો' એ છે! કુદરતની એક સારી

વૃત્તિ (instinct) નું આ કેવું બંધાનક સ્વરૂપ છે ? ૧૯૧૭ ની રસી ક્રાંતિ વખતે “બોલ્શીવિક્સ”એ તો સ્ત્રીઓનું રાષ્ટ્રીયકરણ કરી નાખ્યું છે.” એ સૂત્ર સામ્યવાદનો વિરોધ કરવા વહેતું મૂકવામાં આવ્યું હતું. ત્યારથી આજ સુધીની આવી તમામ બાબતો વીણી વીણીને શ્રી. રમણલાલે અહીં ‘શોભના’માં એકઠી કરી છે એમ કહીએ તો વધારે કહ્યું છે તેમ નહિ કહેવાય. સાહિત્યકારની ઔદ્ધિક અપ્રમાણિકતાનો આનાથી મોટો દાખલો ગુજરાતી સાહિત્યમાં શોધવો કદાચ મુશ્કેલ પડશે. સામ્યવાદને કાળો ચીતરવા માટે શ્રી. રમણલાલ અહીં ઢલકામાં ઢલકી કાઢીએ બેઠાં છે.

‘શોભના’ના મુખ્ય પાત્રોના આલેખનને માટે શ્રી રમણલાલના સામ્યવાદના આ ધોર અગ્રાન અને પૂર્વમહત્વ પરિણામ એ આવ્યું છે કે તેમનાં તમામ પાત્રો અવાસ્તવિક બની ગયાં છે-તેમને અવાસ્તવિક ચીતરવાં પડ્યાં છે. પોતાને સામ્યવાદી કહેવરાવતો પરાશર ક્યાંયે સામ્યવાદનો આંકડો જીવનમાં બેઠાંરતો જણાવતો નથી. તેના મોઢામાંથી બહાર પડતું એકએક વાક્ય રપટ બતાવે છે કે તે સામ્યવાદી નથી, તે તો દુનિયાના બનાવોને લઈને ગાંધીવાદમાંથી જેને લુદ્ધિપૂર્વક શ્રદ્ધા બીડી ગઈ છે પણ માનસે જે અંશતઃ ગાંધીવાદી છે એવો એક જીવાન છે. આના ઉદાહરણરૂપે નીચેનાં વાક્યોનો અર્થ રપટ છે: તે રંબાને કહે છે, “મારું ચાલે તો હું તમને ગરબા ગવરાવવાને બદલે સૂર્ય-નમસ્કાર કરાવું.” (પાનું ૫૭). “હું મજદૂરવાદી વસ્ત્ર શોધું છું.” (પા. ૬૩)

એક સામ્યવાદીની પેઢે તેને પણ જાતીય અરાજકતા સામે સજ છે. પરંતુ જીહ્વિની કસોટીએ બેઠેરે તેવા નવા ન્યાયી સિદ્ધાંતો પરાશર પારખી ચકતો નથી અને તેથી જ તેના અંગત જીવનમાં વિરોધાભાસ આવી જાય છે. દા. ત. પોતે ‘સ્ત્રીની સત્તામણી’ થી પીડાતા હોવા છતાં બીજાને બેઠારી પાડે છે કે ‘તમને કલા વગર નથી ચાલતું’ અને કલામાંથી કૂંડા ભરી રાતદિવસ દૂબકાંઓ આપી જ

કરતી છે.’ (પૃ. ૬૪). ક્યાં માઈસવાદની સર્વાંગ-સંપૂર્ણ જીવનદિલગીરીમાંથી નીકળતો જીહ્વિને ત્રાજવે તોળી શકાય તેવો ન્યાયી સંવચન અને ક્યાં પરાશરનો જડ આર્થસંભાજી બ્રહ્મચર્યાશ્રમ ? પ્રેમથી અપનાવેલ જીવનસંબંધોને વફાદાર રહી જીવનસંભાજી બેલવામાં કશું પાપ નથી ઉપરાંત એ જીવનની જરૂરી જોશ છે એ વાત એ સમજી શકતો નથી. રાજાશીય ક્ષેત્રે જીવન તરફના આ ગાંધીવાદી દૃષ્ટિબિંદુનો પડથો રવાનાવિક રીતે જ પડે છે. પરાશરે બ્યાજ બીધરાવતા પડાણો કરતાં ચરીરમાં પોતે નળળો છે એટલે ક્રાંતિકારી સિદ્ધાંતો કરતાં અખાડા તેને વધારે જરૂરી લાગે છે. મજદૂરોનું સ્વાભિમાન જાગૃત કરી તેમની સંગઠિત તાકાતવર પડાણોનો સામનો કરવાનું તો તેને યાદ આવતું નથી. શહેરમાં એક વખત હુલ્લ મચ્ય તો તેટલામાં તો સામ્યવાદમાંથી તેને વિશ્વાસ બીડી જાય છે. “હિંદુ-મુસ્લીમ પ્રશ્નનો ઉકેલ લાવવામાં સામ્યવાદ નિષ્ફળ નીવડ્યો છે.” ખીજી બાજુથી નીસ રપીઆ કરતાં વધારે જરૂરિયાત માણસોની હોંવા ન જોઈએ એમ તે માને છે અને એટલા માટે ત્રીજ રપીઆ કરતાં વધારે પગાર તે લેતો નથી તેમજ પોતે કમાયેલા પૈસા સિવાય બીજાના પૈસાનો તે પોતાના માટે ઉપયોગ કરતો નથી. આ બધો હળાહળ ગાંધીવાદ નથી તો ખીજું શું છે ? પરાશર બિલકુલ સામ્યવાદી નથી પણ ગાંધીવાદમાંથી શ્રદ્ધા બીડી ગયા પછી જે ઉદામ રાષ્ટ્રવાદ જીવાનોના દિલમાં પેદા થાય છે, અને જેઓ મુખ્યત્વે ‘સમાજવાદી પદ્ધતિ’ ટેકા આપે છે એવા મધ્યમવર્ગના જીવાનોનો એ પ્રતિનિધિ છે.

લેખકને પોતાને પણ પરાશરની પાત્રાલેખનની આ આસ્તવિકતાનું જાન છે એટલે તેમણે પરાશરની આજીવનજી એક જાતનું બેઠું અને રોમેન્ટીક વાતાવરણ સર્જવાનો પ્રયત્ન પણ કર્યો છે. અહીં પણ તેઓ જીવનકતાની મદદ લીધા વગર રહી શક્યા નથી. ગરબામાંથી શરૂ પડતો પરાશર કોઈને નમન પણ કરતો નથી, કોઈને આવજો પણ કહેતો નથી. (પા. ૬૭). પરાશર એટલો તો દુનિયાથી પર છે કે

કથામાં તેને નવું બાણવાનું મળ્યું નથી એટલે તે કથા વાંચતો જ નથી અને ઝડપથી કથા વાંચવાનું હોય તો જ તે ખસમાં બેસે છે, નહિતર બધે જાણીને જ ફરે છે. તેની ક્રાંતિવાદી ટોળીએ શહેરમાં જુદે જુદે સ્થળે ઘર બાંંધે રાખ્યાં છે અને છેવટે આ રોમેન્ડીક વાતાવરણ પૂરું કરવા એક રાત્રે સ્ત્રીઓના વિચાર કરતા પરાયરને રતન પાસે હાથ ઝડાવે છે. (પા. ૨૧૯). પરાયર જેવા મંદાન માણસના સુખ માટે રતન પોતાના દેહ સોંપવા તૈયાર છે । મધ્યમવર્ગી જુવાનોની જીવન પ્રત્યે જે દષ્ટિ મૂકે તદ્દન વિકૃત છે તેને લેખકે આ રીતે સામ્યવાદ તરીકે અપાવવા પ્રયત્ન કર્યો છે.

લેખકની સામ્યવાદ તરફ યોદ્ધીવશી જોદ્ધિક સહાનુભૂતિ હોવા છતાં તેઓ સામ્યવાદને આટલા કાળા રંગોમાં શા માટે ચીતરે છે તેનો જોડલ અહીં મળે છે. સામ્યવાદ સામેના અસ્ત્રાન અને પૂર્વગ્રહમાં તેઓ એટલા તણાઈ ગયા છે કે પરાયરને સામ્યવાદી જનાવી તેવું આદર્શ ગાંધીવાદીમાં પરિવર્તન કરી દુનિયાના પ્રક્રીના ઉકેલ માટે સામ્યવાદ અને ગાંધીવાદના કાઈ વિચિત્ર મિશ્રણથી બનેલો આદર્શ ગાંધીવાદ વધારે અનુકૂળ છે તેવું સાબિત કરવાનો પ્રયત્ન 'શોભના'માં તેઓ છેવટે સુધી કર્યો રાખે છે. હૃદયુક્ત સામ્યવાદી ગોરીધરના પાત્રનું જે આલેખન કરવામાં આવ્યું છે તેની પાછળ પણ આ જ ઉદ્દેશ છે. દુન્યવી ગાંધીવાદને ગાંધીવાદે આજ સુધી દિંદતે દોષ્યું છે તેની નિષ્ફળતાને આડકતરા રીતે તો આપણે ઉપર જોયું તેમ જી રમણધાસે કરેલો જ છે. સમાજવાદમાં લેખકની રહેલી આશા પણ તેમણે રીતકારી છે. એટલે તેમણે પરાયરને ગાંધીવાદને વિશુદ્ધ કરવાનું, તેની ક્ષતિઓ દૂર કરવાનું અને એ રીતે ધણેલા વિશુદ્ધ ગાંધીવાદનું સમાજવાદ પરનું વચરેલ સ્થાપિત કરવાનું કામ સોંપ્યું છે. આ કામ કરવું સહેલું પડે એટલા માટે હૃદયુક્ત સામ્યવાદી ગોરીધરનું પાત્ર ખાસ વિચિત્ર અને અવિશ્વસનીય ચીતરવામાં આવ્યું છે. ગોરીધર સ્વેનના આંતર-વિગ્રહમાં જાગે લઇ, મોરો જઈ, સોંવિયેત ચીન યુદ્ધ,

કાશ્મીરમાંથી હિંદમાં આવે છે, તે એકલો (!) હિંદમાં ક્રાંતિ કરવા માગે છે, અને એ માટે પરાયરના મજૂર સંઘના પોતાને ઉપયોગ કરવા દેવાનું તેને કહે છે-કેમ જાણું મજૂર સંઘ એ કોઈ નિર્જીવ દહિયાર હોય લશ્કરની મદદથી અને લશ્કરને પોતાને પસંદ જતી લાંબી નહિ પણ લશ્કર રજુમોરારે બપો એટલે પાછળની અધા-ધુધીનો લામ લઇ ક્રાંતિ કરવામાં તે માને છે. પરાયરને મળતવિંત તે કહે છે 'હું તમારું શહેર કબજે કરવા માગું છું.' આવી રીતે હૃદયુક્ત સામ્યવાદીને ખોટા રંગોમાં ચીતરી પરાયરને સોંપેલું કામ સહેલું બનાવવાનો શ્રી રમણધાસે પ્રયત્ન કર્યો છે.

મીઠા બાણુથી સામ્યવાદને વધારે હલેકો પાડતા માટે બારકર તથા તેની મિત્રમંડળીને પણ સામ્યવાદી ચીતરવામાં આવી છે. પૈસાદાર અને મૂડીવાદનાં તમામ દળોથી વિરુદ્ધિત, નૈતિક દષ્ટિએ વિકૃત એવા જે પાંચ વિદ્યાર્થી-વિદ્યાર્થીનીઓ, માટે શ્રી રમણધાસ હિંદમરના લાખો વિદ્યાર્થીઓ પર જે તહોમત લગાડે છે એ એકલું તો સ્પષ્ટ રીતે જુદું છે કે તેના કોયે વધારે કહેવું નકામું છે. 'દર ની લક્ષ્મીમાં માર ખાનાર, જેલ જનાર, ભોંમ જનાવનાર, ફક્તિને માંચે ચડનાર વિદ્યાર્થીઓ, '૪૩ માં જંગોળનો દુકાળ પછી પ્રતેપ્રાંતમાંથી જંગાળ જતા દોકતરી વિદ્યાર્થીઓ અને છેલ્લે છેલ્લે ગયે વર્ષે' પોલિસની બેયોન્ટ અને બંદોઝ સામે ધર્ષને પણ પોતાની પરિપદ બરનાર વિદ્યાર્થી જનતા પરના આ આક્ષેપો હંસના ચરીર પરથી પાણી સરી જાય તેમ સરી જશે એમાં શંકા નથી. અને એ ખોટા પ્રચાર પરથી જીલું કરાવા ગાગરું મિત્ર જીલું થશે નહિ એમાં પણ શંકા નથી.

સામ્યવાદ પ્રત્યેના લેખકના આ પૂર્વગ્રહનું ત્રીજું પરિણામ એ આવ્યું છે કે દુનિયાના પ્રગતિશીલ જાતો સામે જગતભરના મૂડીવાદીઓએ પોતાના સ્વાધી હિંદોની રક્ષા માટે જે એક પ્રચાર વર્ગોળ્યો હિંમો કર્યો છે અને જે વર્ગોળ્યની મદદથી તેઓ

પોતાનાં તમામ પાંપ ઢાંકવા માગે છે તે વંદેજિયામાં શ્રી રમણલાલે પણ હાથ ખરડયા છે. અને એટલે જ સામ્યવાદનો સફારો લઈને છેલ્લાં ૨૫ વર્ષના ગાળામાં રશિયાએ માનવજીવનના નવનિર્માણમાં જે ભવ્ય વિજયો મેળવ્યા છે તેમના પર તેમણે કાળો ફેંચડો ફેરવી દીધો છે. છેલ્લે એક પ્રશ્ન બેઠો છે. સામ્યવાદ સામેના આવા બધાનક પૂર્વગ્રહ અને વિરોધ પાછળનાં લેખકના મનમાં શું કારણો હશે? મને તો એને માટે ત્રણ કારણો જવાબદાર લાગે છે.

એક કારણ વધારે બહુ અને વધારે વિચાળ ભૂમિકાવાળું છે. શુદ્ધિની દૃષ્ટિએ અને જીવનના અનુભવને વશ પતીને ધણા મધ્યમવર્ગીઓ રાજપ્રકરણી અને આર્થિક બાજુઓમાં સામ્યવાદની સર્વોપરીતા સ્વીકારે છે. પરંતુ જ્યારે આ સ્વીકારને આગળ વધારીને સામાજિક અને નીતિના ક્ષેત્રે તેનો સ્વીકાર કરવાનો આવે છે ત્યારે વચપરંપરાથી જીતરી આવતા મધ્યયુગી અને શુદ્ધવા પૂર્વગ્રહોમાંથી માણસ બહાર આવી શકતો નથી. જે વર્ગમાં પોતે જન્મ્યો છે તે વર્ગના બંધાઈ મએલા માનસની હલ તે છેડી શકતો નથી. પોતાના વર્ગની ઉપરંચ નહીં શકતો નથી. આવે વખતે તેની પ્રગતિનો અંત આવે છે અને પાછાં પગલાં ભરવાની શરૂઆત થાય છે. શ્રી રમણલાલને આના એક ઉદાહરણરૂપ ગણી શકાય.

બીજું, સામ્યવાદની અળવળે છેલ્લાં ૫૦ વર્ષ દરમિયાન જે રચનાત્મક સિદ્ધિઓ મેળવી છે તેનો સ્વીકાર કરવાની અને દેશના રાજકીય અને સામાજિક જીવનમાં તેને ન્યાય સ્થાન આપવાની

આપણો શુદ્ધિજીવી વર્ગ ના પાડે છે. એ બધી સિદ્ધિઓને તે આકસ્મિક માને છે. અને તેને માટે સામ્યવાદને શ્રેય આપવાની તે ના પાડે છે અથવા તો તેને સિદ્ધિ મણવાની જ તે ના પાડે છે. અને કારણે દસ લાખની સવ્યસંખ્યા ધરાવતી કિસાન સભા, આઠ લાખની સવ્ય સંખ્યા ધરાવતી ટ્રેડ યુનીયન કેમિસ કે એક લાખની સવ્ય સંખ્યા ધરાવતા વિદ્યાર્થી સંઘ-આ બધાના ઘડતરમાં, વિકાસમાં, ઘડતરમાં, તેમનાં રાજીદા વ્યવહારમાં એક નવી તાકાત ધબકી રહી છે એવું આપણા મધ્યમવર્ગી સાહિત્યકારોને બાન થતું નથી. આ સંઘડોમાં મુખ્ય પોતાના વિકાસમાં એક 'પગથિયું' આગળ ચલી રહી છે તેવું તેમને બાન થતું નથી. એટલે જ શ્રી. રમણલાલને એક મજબૂત પાછો કામે રખાવવા મહિના સુધી હડતાળ પર જીતરતા તમ્મમ કામદારોમાં ખિરાદરીની જ્યોતનાં દર્શન નથી થતાં પણ પેસા લપ્ત તેમની હડતાળ તોડના મુશ્કેલી એ પાંચ શુંડાઓના દિલમાં પરાપૂર્વથી ચાલતા આવતા ને સર્વ માણસના હૃદયમાં રહેલી વેરઝેરની વૃત્તિનાં તેમને દર્શન થાય છે. મુડીવાદી સમાજની નૈતિક દૃષ્ટિ કામદાર અળવળને લાગુ પાડવા જતાં સ્વાભાવિક રીતે જ કામદાર અળવળનો વિદ્યુત ખ્યાલ તેમના મગજમાં પેલા થાય છે. કામદારો મહિના ચલાવ્યા ચડે છે એમ તેઓ માનતા થાય છે. સમાજના વિકાસ અને ઉત્ક્રાંતિ સાથે નીતિ Morality નો પણ વિકાસ અને ઉત્ક્રાંતિ થાય છે એ સત્ય તેઓ સાદે રસ્તે નહિ સ્વીકારે તો કુદરતની નિરાળના કડિન રસ્તે પણ તેમને એ સત્ય સ્વીકારવું પડશે એમાં શક નથી.

પણિત જવાહરલાલ નહેરુએ તેમના
 'ડીરકવરી ઓફ ઇન્ડિયા'માં છેલ્લે લેનિનનું
 એક અવતરણ ટીકેલ છે, "હું એવી રીતે
 જીવન જીવ્યો છું કે આ જગતમાંથી વિદાય
 લેતી વખતે મને માફ જીવન ખાલી નહિ
 લાગે. માફ ઓયુધ્ધ એજે અયુ છે એવો
 પશ્ચાત્તાપ કરવાની ધડી મારે માટે નહિ આવે.
 મેં મારી શક્તિ અને આયુષ્ય જગતના

સર્વોત્તમ આદર્શની સિદ્ધિ પાછળ
 ખરેખે છે-એ આદર્શ તે માનવ-
 જાતની મુક્તિ."

જનતાની મુક્તિ માટે જે માણસ
 જીવન જીવે તે જ આવા શ્રદ્ધાભર્યા વિદ્યાર કાઢી શકે.
 લેનિનનું કાર્ય હવે તો આપણું જગત સમજે છે અને
 જે નવાં બોલોને તેણે રશિયામાં અતિમાન કર્યાં તેની
 અસરે ત્યાં ત્યાં અન્યાય છે, શોષણ છે, અસમા-
 નતા છે ત્યાં ત્યાં પ્રસરતાં જાળ છે અને માણસને
 નવી આદા અને નવી શક્તિ આપે છે. લેનિનના લેખો
 અને બાયબો આપણે જોઈએ તો પહેલેથી જ એવી
 નૂતન સમાજના વિધાયક પુરુષની વિચારસરણીમાં
 એકસરખી સંવાદિતા આપણને દર્શિગોચર થાય છે.

આખા જગતને ચમકાવનારી એવી રશિયાની
 ક્રાંતિ યર્ષ ઈ. સ. ૧૯૧૭ માં. લેનિને ૧૯૧૨ માં
 લખેલ છે કે "જનતાની હાલત મજબૂત બનાવવા
 અને વિસ્તારવા આપણને વ્યવસ્થાની જરૂર છે,
 સંગઠનની જરૂર છે. આખી એક સરેયા આ કામ
 હાથ પર ન લે તો પછી ક્રાંતિની વાતો કરવાનો
 કાંઈ સાર નથી. ક્રાંતિની અનિવાર્યતા લોભોનાં
 મન પર હાસોવવી જોઈએ, આગલી હાલતોના અનુ-
 ભવ આપણે યાદ રાખવો જોઈએ. લોકો અધીરા
 બનીને વહેલો ધડામો ન કરી બેસે તેનો પણ ખ્યાલ

લેનિન

ક્રાંતિકારે રાખવો ધટે. સમૂહ-હડતાલો,
 જનતાનો મિંગળ, આપણા પક્ષનું જળ-એ
 સર્વ પરથી ઝારચાહી પર એકત્રિત, દડ અને
 આક્રમણકારી હુમલો કઈ ધડીએ કરવો જોઈએ
 તે તરત સમજશે. સફળ ક્રાંતિ વગર રશિયામાં
 સ્વાતંત્ર્યનાં પગલાં થવાનાં નથી કિસાનો અને
 મજૂરો સંગઠિત થઈને ઝારચાહીનો નાશ કરે
 તો જ રશિયામાં સફળ ક્રાંતિ યર્ષ શકે."

જન્મ : ૧૦ મી એપ્રિલ ૧૮૮૮
 મૃત્યુ : ૨૧ મી જાન્યુઆરી ૧૯૨૪
 લેખક : નાથાલાલ દવે

જનતાની સર્જનશક્તિમાં
 લેનિનને અપાર વિશ્વાસ હતો. ક્રાંતિ
 ઇતિહાસને ધડે છે એમ તે માનતા.
 ક્રાંતિ એ તો શોષિતો અને શાષિતો
 માટે ઉત્સવનો અવસર છે. તે વખતે નવો સમાજ
 રચવામાં સામન્ય માનવી ભાગીદાર બને છે. અને
 તમે પ્રગતિની વાત કરતા હો તો, એવા વખતે
 આખો લોકસમૂહ વિરાટ પગલાં ભરવાની તાકાત
 બતાવે છે. પણ એ સમયે નેતાઓની ફરજ છે કે
 તેમણે જનતા આગળ હિંમતથી મહાન આદર્શો રજૂ
 કરવા જોઈએ. જનતાના ઉત્સાહને માર્ગ આપે
 તેવા કાર્યક્રમ યોજવા જોઈએ, આઝાદીના આદર્શની
 જળવંત જ્યોત તેમણે જનતાની દૃષ્ટિ સામે ધરી
 રાખવી જોઈએ અને સંપૂર્ણ અને નિશ્ચયાત્મક
 વિજયના માર્ગે લોકોને સીધા અને ટૂંકામાં ટૂંકા
 માર્ગે દોરવા જોઈએ. ચાલો ત્યારે, દોરતો! જન-
 તાની આગળ, કિસાનોની આગળ, સંપૂર્ણ સ્વાતંત્ર્ય
 માટે, લોભોની ક્રાંતિ ખાતર, જનતાના રાજ્ય માટે!
 ચાલો, બધા શોષિતો અને મજૂરોને સાથે લઈને
 સમાજવાદની રથપનાને માર્ગે કદમ ઉઠાવો."

"ચાલો, કામે લાગીએ, દોરતો! આપણી
 પાસે વ્યર્થ ગુમાવવા માટે 'વખત નથી.' ક્રાંતિ-
 કારીઓને કેટલું કામ છે! 'જામત થતી

જનતાની જરૂરિયાતો પૂરી પાડવી પડશે. દેશનાની અજબજો બ્યવસ્થિત કરવાની છે. ક્રાંતિ-કારોનાં જુદાને મળજી બનાવવાનાં છે, તેમને પર-સ્પર સંપર્ક ગાઢ કરવાનો છે, મળ્યોમાં નવા વિચારોનો પ્રચાર કરવાનો છે, એ માટેનું સાદિલ દેશાવવાનું છે, અને આખા દેશમાં છુટાછવાયા કામ કરતા કાર્યકરોને એક જડા નીચે એકત્રિત કરવાના છે.”

લેનિને એ બગીચ કામ કરી રીતે પાર પાડ્યું તેનો ઇતિહાસ તો આજે આપું જગત જાણે છે. રોલિનના જ શબ્દોમાં કહીએ તો “જમતમાં અત્યેક એવો સામ્યવાદી પક્ષ તેણે જોયો હતો. અપાર દુઃખો સહન કરનારા અને અથાગ પરિશ્રમ ઉદારનારા એવા શ્રમજીવીઓના એ સમૂહને લેનિને તાલીમ આપી, ચિસ્તજઢ બનાવ્યો, આંતરિક વિરોધ, જૂનાં બજોનો મધામજી-પારાવાર સંકર અને વિધો, ક્રાન્સ અને ઇંગ્લેન્ડની દરમ્યાનગિરી-એ બધાંની સામે રચિયાનો એ નવો પક્ષ ખડકની જેવો અડમ રહ્યો. મૂઢીવાદી પાયો નાખડ ગયો. રશિયામાંથી પ્રાંત પ્રાંતના, જનતોના, જુદી જુદી ભાષાના, એક જુસાયા. આખો રશિયા એક અને સમૂહ બન્યો. સામર્થ્યમાં અતુપમ એવા લાલ લરકરની સ્થાપના થઈ અને લેનિને જનતાનું રાજ્ય અસ્તિત્વમાં આવ્યું. એથી એની જ્યોત પ્રગટી કે જગતઝરનાં પીડિતો અને શાસિતોમાં નવી શક્તિ આવી, તેમનાં દિલમાં નવાં સ્વપ્ન જાગ્યાં. સમગ્ર શ્રમજીવી વર્ગની સુક્તિ માટે લેનિને આંતરપ્રાંતીય સામ્યવાદી પક્ષની રચના કરી.”

*

રોલિને લેનિનનાં શોડાં સંસ્મરણો કલાં છે. “લેનિનને પ્રથમ પહેલાં કું ૧૯૦૫ ના ડીસેમ્બરમાં મળ્યો. આ માણસના લેજો મેં વાંચ્યાં હતા. તેનાં સીધાં, ટૂંકાં, વેગભર્યાં વાક્યો, બંધકના જાડની જેવા અસરકારક હતાં. તે પરથી મેં ધારણું કે આ નેતા જિયો, કદાવર હશે, પહાડ પર વસતા ગરુડ જેવો. પણ એને મેં નજરે જોયો ત્યારે મને નવાઈ લાગી. મધ્યમ કદ, સાદો વેશ, કાઠને ખ્યાલ પણ ન આવે

કે એ અસાધારણ યુરુષ હશે. એટલો તો નમ્ર કે તેના વ્યાખ્યાનના સમય પહેલાં ક્યારેનો એ વહેલો આવી ખંડના એક ખૂણમાં બેસી બીજા કાર્યકર્તાઓ જોડે વાતો કરતો હતો.”

“એ વ્યાખ્યાન કરે ત્યારે સીધી સ્પષ્ટ વાત કરે, સાદી પણ પ્રભાવપૂર્ણ ભાષામાં હાથના ઉઠાગા, અંકોરોના હાવભાવ, એવું કશું જ નહિ. મહાન અણગતા વક્તાઓથી એ કેટલો જુદો તરી આવતો હતો અને છતાં કું મુખ બનીને સાંભળી રહ્યો. એના શબ્દો પાછળ સિદ્ધાંતોનું બળ છે, બ્યવસ્થિત વિચારસરણી છે. એની દલીલો ધીરે ધીરે મારે બાજુથી તમને ધેરી લે છે, તેને વધ થયા વગર, પૂરો પરાજય સ્વીકાર્યા વગર તમારે માટે બીજો ઇલાજ નથી”

વિજય અને પરાજય બંનેમાં લેનિનની એક સરખી મદત દેખાઈ આવતી. “રોડકોમ પ્રેક્ષકમાં એને હામો. પણ હારથી લેનિન હતપ્રમ બને તેવો ન હતો. પરાજય વખતે લેનિનમાં નવી શક્તિ ખીલી ઊઠતી અને તે જોઈ તેના અનુયાયી-ઓમાં પાછો ઉત્સાહ પ્રસરતો. લેનિને એવી દલીલો મૂકી હતી કે જીતનાર સામે પક્ષ દીધો થઈ ગયો હતો. એક બાઈએ યાદ લ સાહે પરાજયની વાત કરી. લેનિને તરત તેને ઉપડો લીધો. “એમ રડવું નહિ પાલવે, દોસ્ત ! આપણે જીત્યા વગર રહેવાના નથી. આપણી વાત પાછળ સહનું બળ છે” અને જીતે ત્યારે એ કહેલો, “વિજયથી કૂલોઈ જવાનું નથી. વિજયને ચિરંજીવ બનાવવા કામે લાગો. જીત્યા પછી ય તે શત્રુનો સહંતર નાશ કરવાનો છે એ વાત બૂલો નહિ”. જનતાનું અહિંત યશે એમ તેને લાગે તો આખા પક્ષની સામે તે એકલો જોયો રહેતો પણ જનતાનો દોહ ન યાવ તેનો તે કાયમ આમદ રાખતો. “સિદ્ધાંતના બળ ઉપર ધરેલી બ્યહરચના એ જ સાચી બ્યહરચના છે,” એમ તે કહેલો.

*

લોહસમૃદ્ધી ના તે પારખતો અને જનતાના બળમાં તેને પારાવાર શક્તિ હતી. 'ક્રાંતિથી અંધેર ફેસારો', અને 'લોહોને વળી અશ્વ શી !', 'ટાંગાથી શું થાય ?' એવું બોલનારને લેનિન સમજાડે જ્યાં આપતો. પ્રસ્તીકા વાંચીને પોતાને 'શુદ્ધિશાળી' માનનારા અને જનતાનો તિરસ્કાર કરનારા લોકો લેનિનને ગમતા નહિ તે કાયમ કહેતો, "જનતા પાસે જીવ, એમની પાસેથી શીખો, એમનાં કાંધો સમજો, જનનમાંથી અનુભવ મેળવો. એ વગર તમે કંઈ કરી શકવાના નથી." કાંઈએ કહ્યું કે "ક્રાંતિ પછી જનતાના જીવનવિકાસ માટે શાંતિનો કાળ આપવો જોઈએ."

લેનિને જવાબ આપ્યો, "મને અફસોસ થાય છે કે તમે ક્રાંતિકારી હોતાં છતાં આતું માનો છો. ક્રાંતિનો કાળ એ જ જનતાના જીવનવિકાસ માટે સૌથી સારો સમય છે."

ક્રાંતિના કાળ માટે જ લેનિનનો જન્મ થયો હતો. જ્યારે રાજ્યકારી ચળવળ વેગ પકડે ત્યારે લેનિનની શક્તિ પૂરે બહારમાં ખીલી બહારી. આખી પ્રવૃત્તિનું હાર્દ તેને સમજાતું અને હવે પ્રવાહ કંઈ તરફ વળશે તે તે આગાહ પારખી શકતો. લેનિનના મિત્રો કહેતા, "લેનિન ક્રાંતિના પૂરમાં, પાણીમાં જન્મ માણ્યો તરે, તેમ તરે છે"

આક્રોશનરતા વિશ્વવ્યાપી એ દિવસો. રશિયામાં સામ્યવાદી પક્ષ સત્તામાં આવ્યો. લેનિન પ્રમુખ થયો. પણ સેનાપતિ લુબોચેનિન સામે થયો.

લુબોચેનિને હુકમ માનવાની ના પાડી. એ બચકર પણ હતો. લુબોચેનિન પાસે બાર લાખનું લશ્કર જમીન કંટ પર લઇતું હતું. એ લશ્કર અને સેનાપતિ સાંભા થાય તો ? પેટ્રોગ્રેડમાં જ સેનિકો બળવો કરે તેમ હતા. ચારે બાજુ નાની રાખો લાવા તૈયાર હતાં. તે વખતે આ આંતરવિગ્રહ કેમ પોસાય ? એકબેક લેનિનના ચકેરા ઉપર તેજ જગમગે બેઠું. તેણે કંઈક નિર્ણય કરી લીધો હતો: "ચાલો, વાયરલેસ રોશન પર. ત્યાંથી આપણે ફરમાન બહાર પાડીએ કે લુબોચેનિનને બરતરફ કરવામાં આવે છે. સેનિકોને આપણે આશ્વા કરીએ કે સેનાપતિને કેડ કરે. લાકડાનું બંધ કરે અને શાંતિસ્થાપનાનું કામ સેનિકો હાથમાં લે." આ પગલું સાન અધારામાં જ બૂસકો મારવા જેવું લાગે; પણ લેનિને એ હિંમત કરી. તેને ખાતરી હતી કે લશ્કર લડી લડીને થાક્યું છે, સેનિકો શાંતિ જાંબે છે, તેમને ધેર પાછા વળવું છે. અને લેનિનની એ ધારણા સાચી પડી. લશ્કરે તેનો હુકમ માન્ય રાખ્યો.

રોસિન કહે છે કે "વેધક દષ્ટિ, બનાવોની પાછળનું આંતરિક બળ પારખવાની શક્તિ લેનિનમાં હતી. તેની સાથે ત્વરિત નિર્ણય લેવાની અને કટોકટીને વખતે લોકોને દોરવાની આવડત જે દરેક મહાન નેતામાં હોય છે, તેથી લેનિને રશિયાની ક્રાંતિને સફળ બનાવી અને એક નવી સમાજવ્યવસ્થાનું સર્જન કર્યું."*

* eLenin-Selected works. Stalin on Lenin.

“જીવનનાં જોતરાં”

૬૦ પરાજીત

દસ વર્ષનો ગાળા પછી આજ પહેલી જ વાર દાજી કમ્બર પર બને હાથ ટેકવી, જરા વાંકા વળી, કંઈક જુદી જ નજરે સામે ઊભી ઊભેલી એ ટેકરીને નિહાળી રહ્યો હતો. વચ્ચે વચ્ચેથી અચ્ચવચ્ચિન રીતે ઊડાડાવલા ને ડોરડાવલા પથ્થરોથી ટેકરીનો તે ભાગ જાણે દમીલા માથુસની ગણી શકાય એવી પાંસળાંઓવાળો છાતી જેવો લાગતો હતો. કાઈ મહાકાવ્યને ભયગવા જાણે તેને અનજાગે ન વીંટાયા હોય, તેમ લાંબા નાડા દોરડા ઉપરથી તે છેક નીચે સુધી લંબાયલા હતા...ને ‘મને ય શું સંનેગોએ ઓછો ભયજો છે ?’ દાડુ વિચારી રહ્યો.

‘...ને આ દસ વર્ષમાં તો બેઠાલીએ પણ મને ફટલો નીચોવ્યો છે ?’ વર્ષોની કાળી મજૂરીથી નંખાઈ ગયેલા પોતાના શરીર તરફ તેણે જોયું.

‘...પણ દસ વર્ષ પહેલાં તો ?’ દાજીએ વળી ટેકરી તરફ જોઈ પોતાને પ્રશ્ન કર્યો.

નિશ્ચેતન ટેકરીની જગ્યાએ જાણે હિંચોળા લેતું ખેતર તેને દેખાયું. લીલુડા પાકની પોપક હવાથી તુલુરત અને ભરેલા શરીરવાળો પોતે ત્યાં કામ કરતો દેખાયો. પણ ત્યાં જ ચાંદનીને ઢાંકતી કાઈ કાળી વાદળી જેવી એક કાળી વ્યક્તિ ત્યાં દેખાઈ.

‘હ...એ જ. સા...ચતરમજ લવાણો...’ તે બોલ્યો ને તેના હોઠ ખીડાયા. ‘દોર લીધાં, ખેતર પડાવ્યાં ને છતાં ય પેટ ન ભરાતાં મારા હારાએ ધર પર નખતી...’

પણ ત્યાં જ વિચારમાં મગ્ન પડ્યો.

‘ચાલો હેડો...’ નીચા એ તાડાળા હાથે

ઝૂંપડામાંથી નમીને નીકળતાં પાછળથી તેની સ્ત્રી સંધીએ કહ્યું.

ને તરત જ ખેતરની જગ્યાએ પેલી ટેકરી આતી ઊભી, નવા પથ્થરો પેટમાં ઓરાતા ‘હહહહ’ કરી દસતો ને પછી તે ‘હહ હહ’ કરતો ગળી જતો. પેલું પથ્થરોડા મશીન પણ એ જ એકધારા અવાજથી ગાજી રહ્યું. એક પછી એક ટોપલી લાવતી મજૂર સ્ત્રીઓના લંગાર, ને મશીન પર ઊભી એ ટોપલીઓના પથ્થરોને પેલા મશીનના વણપૂરાના રાફડા જેવા પેટાળમાં હોમતો હાથ, વગેરે દેખાઈ રહ્યા. ટેકરી પર દોરડાનો ગાળિયો કમ્બરે બાંધી પથ્થર પર દેખાડા ક્રીકતા માનવીનો, જાણે સ્નાયુ સંકારતો ઊંડેથી આવતો એ ‘હે અં એક’ કરતો અવાજ ને તેને જાણે હુંકાર દઈ કિંમત દેતી ટેકરીનો પડોયો પણ ગાજી રહ્યો.

‘ચાલો હેડો હવે...’ બીજી વાર કહેતાં સંધીએ પોતાના હાથમાંના નાના પથ્થર તોડવાના બે નાના હથોડામાંથી એક તેના હાથમાં આપ્યો.

પંખવતુ દરોડો હાથમાં લઈ દાજી જરા તેને વાંકા કરી જોઈ રહ્યો. ‘દસ વર્ષ પહેલાં તો આ હાથમાં હાતરડું...’ તેને વિચાર આતી ગયો. ને એક નિસાસો નાખી એ પણ પોતાની પત્ની પાછળ ઝૂંપડાએ વચ્ચેના મંદાં ખામોચિયાં વટાવતો ચાલ્યો.

ને વાત પણ ખરી જ હતી. ભયોં એ જૂતકાળ માઠ આવે એવો જ હતો. તે પ્રદેશમાં લીલી કુંજાર જેવા ગણાતા કુનરિયા ગામની સીમના ચાર ચાર ખેતરો ને પાંચ વાડિયોની લહેરોમાં દાજી ઊછર્યો હતો. પણ જ્યારથી માંમમાં પેલો ચત્રમુજ લોહાણો

પહેલાં દોરી લોટાથી આવી પછી હરામ હાટડી મારી
બેઠો, ત્યારથી જ બીજાં બંધાં કુટુંબો પરની જેમ
આ કુટુંબ પર પણ ભણે પતોતી બેઠી. રવાં ચે
કાળાં ધોળાં કરી એ લોહાણે અમણુ અમણુ
ખેડતો પાસેથી રહેતે રહેતે બધી જમીન પોતાને ત્યાં
કરવા માંડી. તે ત્યારે પોતાનો બાપ મરતાં દાણને
માથે બધું આવી પડ્યું ત્યારે બધી જમીન પેલાને
ત્યાં જ મંડાવવી હતી તે માત્ર ખેડેલું જ પોતાનો
રહ્યો હતો. પણ થોડા વખતમાં તે મ ગયો તે ખેડમાં
યે મંડાઈ ગયાં. તે પછી થોડાં દિવસમાં જ દાણએ
ભણુ કે પેલાં ચતુરજ હવે ધર પર જમીન
ધાવવાનો છે.

આમ તો દાણની મહેનતમાં કંઈ કહેવાપણું
ન હતું. પણ રાત્રિવસ પાણી પાઈ ઉછેરેલા
માથાકામર શેરડીનાં એ આથે સુધી લખાતા વાદ,
ચતુરજની કલમના એક જ ગોદે ક્યાં રવાના થઈ
જતાં એ તેને ખબર ન પડતી. તે હવે તો વાત
જમીન સુધી પહોંચી હતી.

‘જમીન !’ ભણે સાક્ષાત જમને ભણે હોય
એવી ચીસ પાડી પડાઈ દાણ ચંબી ગયો.

‘તો પછી નાક ?’ તે વંશેથી અધાયલાં પોતાના
બાપદાદાના એ ખેડમાં તરફ જોઈ વિચારમાં જ
ખરેખર દાણએ નાક પર પોતાનો હાથ મૂક્યો.

તે ભણે નાકને તે જ રથાને ભળવી રાખવા-
આગર શુભાવવાની બીક-દાણ પોતાની આ રાધી તે
દસેક વર્ષના દીકરા રૂઝીઆને લઈ તે જારાતે પકાવત
કરી ગયો. પકાઈ જવાની બીક એ કાઢ
અંધારી જ્યાં જ શોધવા લાગ્યો. તે તેને અને
તેની બીકને આ ટકરીની વિશાળ ગોદે પોતામાં
સમાવ્યાં મેનેજરની મહેરબાનીથી ત્યાં એક ઝૂંપડી
પણ તેણે નાખી. તે કામરના પીપોના પતરાંની
મીતિને તારાં છાંયેસ છાપરાવાળું ઝૂંપડું દાણના
કુટુંબને દર આપવું રહ્યું.

પણ તેને તો આજ દસ દસ વર્ષનાં વડાણાં
વાપાં. દાણને પોતાનો શૂનકાળ કોઈ દિવસ આલેલો
પાદ નોંધેલો આવ્યો નેટલો આવ્યો હતો. તે

તેણું પણ કાચુ હતું. રૂઝીઆના જન્મથી જ દાણ-
રાધીને તેના વિવાહ વિષે બહુ હોંસ હતી. તે તેથી
જ તો ગામના બીજા આગરદાર પટેલની છોકરી
સાથે તેણું સંગપણું પણ નાનપણમાં જ કરેલું
હતું. પણ હવે એ બધું અશક્ય હતું. અહીં જ
તેમના જેવા ઝૂંપડામાં વસતી છોકરી સાથે રૂઝીઆ-
ને હવે તો પરણુઓ હતો. વિવાહવિધિ તો
બહુ થયેલ પણ નહિ. પણ બન્ને વરવહુને દેરીને
પછે લગાવવાની માનતા રાધીએ માની હતી. એ
મયા પછી જ તે બેકુ યુદ્ધરજ. જીવન ચર કરી શકે
એમ હતું. માનતા પૂરી કરવાના ઇરાદે. ગઈકાલે
તેઓ મેનેજર પાસે અર્ધા દિવસની રજા માટે
મથાં હતાં.

‘તે બધાંને એકા દારે રજા !’ રજા શબ્દમાત્રથી
ચીડતો મેનેજર બોલ્યો હતો.

ઉપરાઉપરી વરદીઓથી કામ ધમધીકાર ચાલતું
હતું અને તેથી જ આમળથી વિચારીને દાણએ
ફક્ત અધી દિવસની જ રજા માગી હતી. પણ
અહીં તો રજા શબ્દ જ મેનેજરને અકાળવતો હતો.

‘પણ તો મ મેશાખ, અધી દિની તો તમારે
આલવી જ પડશે,’ દાણ તે વખતે કરમથો હતો.

‘પણ દીકરા દેવે જાણે તમારે તમારે દારાં ડાસલાં
ને તે શું ?’ ફેક પાસે શબ્દશબ્દે લણી પડતા મેને-
જરને મજૂરો સાથે જરા ચાવીને દાઢમાંથી બોલ-
વાની ટેવ હતી.

...તે આખરે વરવહુને-રૂઝીઆની રજાને રજા
મળી તે પોતાને બન્નેને તો કામ જ રહ્યું. આજ
દીકરાને ફક્ત ઢોલી તે ઢોલથી આકર્ષાઈ આવેલાં
ચોખાં નાનાં નામઝાં બાળકો સાથે જતો ભેઈ દાણનું
લગાવડું મન સૂતકાળમાં લમડું હતું.

‘દેરી ચે હોંસ હતી, રાધી ! આ બાપણા રૂઝી-
આના વિવાહ કરવાની ? પર્યારના કમલાં પર જરા
દર દર બેસી વાતો કરતાં ને નાનાં પર્યારને હથો-
ડાથી વધુ નાનાં કરતાં બન્ને જણમાંથી દાણ બોલ્યો.
તે હજી જાણે ન હતો.

‘પણ એ તો આપણાં જેવાં બાળક. તમે પણ હવે નાહક છવ ઉઠાવો કરો. હો. રાધી પણ પથ્થર દીધાંતો બોલીને દાણનાં નંખાઈ ગયેલા શરીર તરફ જોઈ વળી ઉભેશું’, ‘જુઓ તો, સાવ કેવા નંખાઈ ગયા છે ને હજી આપું આપું જીવું. પાદ કરી શરીર ધરી રહ્યા છે. એ તો સમો બળવાન છે. નાહક આમ...’

‘ને આમ તો અહીં બધાના શરીર નંખાયા જ હતા. ટેકરીના શરીર પર દોડો જઈ જેમ તે પથ્થરો ખોદતા હતા, તેમજ જાણે ગરીબી ને બેહાલી તેમના હેઠ પડે દોડી દોડી, જ્યાંથી હાથ લાગે ત્યાંથી, જેટલી હાથ લાગે તેટલી લાલચ અને માટી ઉઠાડી ગઇ હતી. ને રહેઠાણનો રંગ રહેવારતો એને પણ લાગે એ કુદરતના નિયમાનુસાર બધાના રંગ પણ પેલા પથ્થરો જેવા કાળા જ હતા. ઊનાળાનો પ્રખર તાપ પોતાનો પંજે ત્યાં જમાવવાનું ન બૂલતો.’

‘સાચું છે રાધી, સમો જ બળવાન છે દાણ-એ કામ ચલાવતાં કહ્યું. ‘પેલો બૂરો ભગત ન પોતા ગાતો આપણા ગામને ચોરે, કે... મનુષ્ય બેચારા ક્યા કરે, હે સમય બલવાનજી... ખરી વાત છે’ ને દાણએ હાથ આકાશ તરફ જરા ઊંચો કરી નિસાસો નાંખ્યો.

‘પણ તે વખતે જ તેમની વાતોમાં જરા ભંજ પડ્યો. પાસેથી પસાર થતો મેનેજર-પોતાની સાથેના કામ જેવા આવેલા માણસને બધું બતાવતો ફરતો હતો તે આ દાણ તરફ આંગળી કરી બોલ્યો, ‘અને જુઓને, આ કાસાં ડગરને મ વળી દીકરા સાથે વરથેડામાં...’ મસ્કરી કરતો મેનેજર પસાર થયો.

સાંભળીને દાણની આંખમાં કેટલાય વખત પછી આજ પાછી રતાશ આવી. ને તે મંત્રવત્ જીવે થયો. હાથમાં હથેડાની પકડ જાણે મજબૂત થઇ. રાધી આગળ બની જોઈ રહી. કાળા પથ્થરોને દીધવા વપરાતો એ હથેડો આજ કાંઈ કાળા માથાને વધેરવા તૈયાર થયો છે તે તેનાથી છાતું ન રહ્યું. તે તરત બોલી પડી, ‘આ

જુઓ ને, મોટેનું પથ્થર મારાથી તો નથી તોડાતો. તમે જ કાંઈ એને’ ને જાણે કંઈ એ ન અન્યું હોય એમ થીજે પથ્થર તોડતી ટચ ટચ કરી રહી.

‘દાણએ તેની તરફ જોયું. રાધી ખરું કહેતી હતી કે. માત્ર પોતાના ગુસ્સાને અવરોધવા જ બોલતી હતી તે બરાબર ન સમજતાં દાણ થોડીવાર જોઈ રહ્યો. મેનેજર ફર નીકળી ગયો હતો. કાળા પથ્થરો સાથે મજબૂરી કરતાં જરા બની ગયેલા ખુમારી ભરી રતાસ પાછી અદસ્ત થઈ ગઇ. નિઃશ્વાસ નાખી દાણ બેસી જઈને પાંછો કામમાં લાગ્યો. થોડીવાર સુધી બેમાંથી કાંઈ પણ ન બોલ્યું. સુરંગ કૂતો ઊંચાઈએથી ગમડી પડતા માથોડાબરના પથ્થરોનો પરંવનો અવાજ અને પેમા બૂખ્યા મધીનનો ‘હફ હફ’ અવાજ ત્યાં ગાજી રહ્યો.

બીજી થોડીવાર પછી દાણએ કહ્યું: ‘હવે વરસ વડી થઈ, રાધી ! શું હતા ને શું થઈ ગયા ! પણ કુનરિયું આજ પાદ આપું’ છે એટલું તો કહી થે નહોતું આપ્યું. હો. પેલી એતરસી બાળુનાં આપણાં ખોરડાં ને આધમજી રોમાંની એતરો મ આજ જાણે આંખ સામે તરે છે. આજ એકાએક આમ કેમ થતું હશે !’ હાથમાં હથેડો તો આપ્યું જ હતો.

‘હ તો ઇમ થાય મનમાં. છંદગીનાં અમૂલ્ય વરસ આપણે તીર્થાંજ ગણેલાંને એટલે પાદે આવે. પણ તેનું હવે શું થાય !’ રાધી નીચું જોઈ કામ કરતી બોલી રહી.

‘ને હજી તો આ સંભારણી આવે તે પહેલાં તો કાંકરી ઠાકરીને પાછા આવતા ખટારામાં જોતેલાં એ પુરપોનો ગાવાનો અવાજ આપ્યો. મજબૂરાનાં જીવનમાં જાણે આજ એક આનંદ પાછો હતો. કાંકરી ફલી પાછા આવતા ખટારામાં તે જામી જામી ગીતકાં લક્ષ્યારતા આવતા. આજે પણ એમજ ગાતા હતા. પેલી લીંદી એ જાણે દોરવતા ને પાછળ બધા ઝીલતા. અવાજ આવતા હતા:

“એ વીતેલા વખતની” વાત

કે ક્યારે બૂલરોહ

ક્યારે બૂલરોહ ?”

શુ મ. મગ આપતી હતી તે દોરવાનર એ જ વારે પડીએ બોલતો હતો. હાથ હથોડી નરા ચંભાવી ઝીણી નજરે ત્યાં જોઈ રહ્યો. તેની નજર જાણે કહેતી હતી: “તમને ખચર છે, જીવાનરાં, એ વાત તો નથી સહેવાતી ને નથી બૂલાતી.”

પણ ત્યાં તો ઘીંટી બદલાઈ:

“એ...જીવનનાં જોતરાં તાણી...”

આ અવાજ પછી ચઢાણ આવતાં મોટરના મશીનનો અવાજ વધ્યો ને બાકાતું બરાબર ન સંભળાયું. પણ યરના હથ પોમતાં બાકી રહેલ આવાપમાં ને મશીનના ધોધરા ને. હથોડાના તાલ મિશ્રણથી હાથને કંઈ આવું જ ગવાઈ સંભળાયું:

“...કે ક્યારે ખરોહ;

ક્યારે મરોહ ?”

ને જીજી પણ હથોડાના ધામાં પણ જાણે એ તાલ કંઈ રહ્યો:

“એ જીવનનાં જોતરાં તાણી,

કે ક્યારે મરોહ

કે ક્યારે મરોહ.”

પણ તેનો જવાબ દેવા કોઈ તૈયાર ન હતું. સાંજ પડતાં આજ તો જોતરાંમાંથી છૂટવાનું મજબૂત હતું. હાથ ને રાંધી ધીરી ચાલે ચાલતાં ન્યારે બૂંપડે પહોંચ્યા ત્યારે રહીએ ને રખડી આવી અર્ધાં હતી.

સાંજ સાંતિના એળા પાયરતી હતી. ખજાજી જોઢી ટેકરીની એક જાણે ચાણ ને ટાડી ઘઈ પડી હતી. છટાંજવામાં બૂંપડાંમાંથી આવતા કાષ્ટક નાના બાળકના રાવાના અવાજ (સવાય બધું) સાંતિ હતું. ચોમાસામાં આ જખાને મંદા ધીનગરનો બિરુ અપાવતી પેલી નીકાં ને ખાંચોચિયાંનાં પાણી સકાઈ આઠાં બન્યાં હતાં ને સંખ્યાના એળાથી કંઈક રતાં સાગતાં હતાં.

છટાંજવામાં બૂંપડાં જેટલું જ અર્ધાંતરી તાડનાં

સાક હાંસાં હતાં. રોજને રોજ વધે જતાં તાડનાં સાંજે આજીવું એક નાનું જોણું આમ રોજ જાગેને જાગે જવાનું કારણ પૂછવું હતું.

“અરે, હવે શું ખચર પડે એમાં ? હું તો જાણે મચરે એક રહ્યો છું કે હાથ આ ટેકરી ને ટેકરી ખાકી છે કે રોજ રોજ આ મચરો તોડેડાં કરે છે. છતાંયે બૂંડતી નથી !” તાડ કંઈક ખુમારીમાં બોલ્યું ને આમ તેમ ડાલ્યું.

“અરે ! રખે એવું કરતો ! જાણતો નથી, આ ટેકરી છે એટલે તો આ બિચારાં કંઈક પામે છે નહિ તો ?...” નાના એ છોડવાએ કહ્યું. ને વળી જોખ્યું: “એ તો જાણે મંદાર વણુભેવા જ રાખતા જોઈ.”

સમજ્યા છતાં નાના ઉપદેશને ટુચકારતો તાડ તો પોતાની ખુમારીમાં ડાલતો જ રહ્યો.

સવારનો વધેડો રોટલો ખાઈ, પાણી પી, વાની તેમણી કરતા હાજના આંખે એમિતો જ મેનેજર દેખાયો. વળી આ ગલા શું કહેવા આવી દરી, એ વિષે રાંધા કરતો હાથ જીડી હવો વધેડ.

તેને જાણે જોયો જ ન હોય તેમ મેનેજરે જામ પાડી, એ રહીઆ !

“કેમ ?” એ રાંધી બહાર આવતાં રહીએ બોલ્યો.

“તૈયાર થા. તારે અત્યારે જ જવાનું છે.” સીમા રેટલો દમ લઈ મેનેજર બોલ્યો.

“ક્યાં ?” હાથએ અધીરતાથી વચ્ચે જ પૂછ્યું.

તેનો તરફ જોવા વિનાજ મેનેજર બોલ્યો: “પેલા મહમદનો ખટારો રરાતામાં અટકી પડ્યો છે એટલે અત્યારે જ બીજાં ખટારામાં ત્યાં જઈ તારે પેલાની કાંકરી આમાં નાખવાની છે.”

“પણ તે અત્યારે ભઈ ?” હાથ વળી બોલ્યો.

“આજ તો રહીઆની પહેલી રાત...”

“તે હું કંઈ ન જાણું” મેનેજરે હાથને અધ વચ્ચેથી જ અટકાવ્યો, ને રહીઆ તરફ ફરી વળી કહ્યું: “જલ્દી આવે ને તરત જ જવા પાછો વળ્યો.”

“પણ હવે બહાર આજે હું આવું તો, મેનેજર સાજા ?” હાથએ જતા મેનેજરને કહ્યું.

નહિ ડાસવાના કામ નથી... રૂઢીઓ જ આવે...
મેનેજર જતા જતા બોલ્યો.

એક તો રાતપાળી ને વળી આટલું જોર...
કાપડો... દાઢ્યો બંદુલ; ધીમે, અવાજ પેટની
દાઢીકાઠી પથુ મેનેજરથી તો સંભળાયા વગર ન
રહી. યુસ્તાથી પગલાં બરતો તે પાછો આવ્યો.

‘કેમ દાઢ ! જૂલી ગયો છે પહેલાં અહીં
નિરાધાર થઈ આવ્યો હતો તે ‘ઝૂંપડું’ બાંધવા
આપ્યું તે તો જાણે જૂલી જ ગયો. ઉપકારનો આ
બદલો આપે છે ? મરીબ ગોજારાં પર દયાજ ન...’
બીલરો દાઢવતો મેનેજર તાડ્યો, ને આંખથી જ
રૂઢીઆને ધસારો કરતો ચાલ્યો ગયો.

‘હા બાપુ, રાત્રે વળી તમારી નજર પથુ
બંદુલથી પડતી... મને જ જવા દો...’ કહેતો રૂઢીઓ
પથુ મેનેજરને પગલે; પગલું દયાવતો
ચાલતો થયો.

મેનેજરની આ નવી નિર્ધનતાનું કારણ રૂબડી
સિવાય બીજું કંઈક પથુ નહોતું જાણતું. મેનેજરની
મામણી તેણે એકમાત્ર પાછી ઠેલી હતી ને આજ
તેની પહેલી રાત હતી. આવો બદલો તો અત્યાર

જ લેવાય ને! તે પોતા તરફ મેનેજરની ફરક
આપતું રહ્યું રૂબડી સમજી ગઈ.

‘રાધી,’ થોડીવાર રહીતે દાઢ બોલ્યો,
‘રાધી’ તને નથી લાગતું કે પેલો કુનરિયાવાળો
દાઢ તો હવે પરવારી ચૂક્યો છે ? જેતરાં સામે
પથુ આંગળી ચીંધનારની આંગળી કાપી નાખનાર
દાઢ ખેલ સાજ દીકરાને માટે પથુ આટલો ચૂપ !
ને પોતાની બેઠાલી પર જ જાણે દાઢ લાચારી બધું
હસી રહ્યો.

‘એવું બોલો તો મારા સમ છે’ રાધી બોલી.
‘એ તો સમો બળવાન છે, ને પ્રભુએ ધગધગ
હોય ધમ ચાપ.’

દાઢ ઝીણી આંખ કરી કંઈક જુડાજ વિચા-
રમાં ‘માથું’ ધીરે ધીરે હલાવતો હતો. જૂંપડાંને ધરે-
ડીમાં બાળકને સૂવાડવા કંઈક ગાતી મનુષ્ય આનું
ગીત ગમે તે હોય પથુ તેમાં દાઢને તો પેલા જ
બહુકારા વાગતા હતા;

‘જીવનનો જેતરાં તાણી...

કે ક્યારે...’

કાણુ બોલાવે ?

રે મને કાણુ બોલાવે ?

નહીને : રેતાળ આરે

ફર પેલા રૂબરની ધારે

વારે વારે હેયું મને કેમ દોઢાવે ?

રે મને કાણુ બોલાવે ?

ચાંદની મઢી પૂનમ રાતે

દીલ છૂપાઈ કાણુ આ તે

વાતે વાતે હઠડે મારે સૂર જગાવે ?

રે મને કાણુ બોલાવે ?

અંતર મારે એકલું લાગે

રોમે રોમે થળ વાગે

રોજ બીડી ઓ ! મનમાં મું તે શું રે માગે ?

રે મને કાણુ બોલાવે ?

સલિત ગિ.

બા

રે

યા

કો

મ

લેખક

ડૉ. જગન્નાથ

વોરા

આ કામ ખાસ કરીને શુભરાતમાં ભર્યું, ખેડા તથા અમદાવાદ જિલ્લામાં તથા વડોદરા પ્રાંતમાં પથરાયેલી છે. મૂળે અને સ્વભાવે તે એક અત્યંત બહાદુર કામ છે અને તેણે બાપી ખતી જેવા અનેક નરરત્નો દેહને આપ્યા છે કે જેણે પરહિત માટે પોતાના માથે સોંધા કપો છે, એકલે હાથે હાથે જામણની સામે અમુકી ચમત્કાર લાગે તેવા બહાદુરીનાં કાર્યો કર્યો છે, અંગ્રેજ સરકાર જેવી સરકાર સામે બહારવટાં ખેડ્યાં છે. તેમની વસ્તી બારેયા, પાટણવાડીયા અને કાકરમા-ત્રણે લગભગ મળતી આવતી હોવા મળીને-આસરે ૨૦ લાખની છે.

આ કામનું મૂળ શોધનું કારણ કંઈ છે. તેમનામાં એક ગીત મવાય છે:

પાણીવારીએ નાંજી વારેલી,

મને ચરોતરની ધડીએ નથી ગમતી;

મને મારવાડની ધડીએ રટ લાગી,

નહો દળી લઈ કેલરી લઈ એમ યાચ છે-પાણીવારીએ,

મને ચરોતરની સાડીએ નથી ગમતી,

મને મારવાડની સાડીએ રટ લાગી;

નહો સાડી લઈ કે પહેરી લઈ એમ યાચ છે-પાણીવારીએ

કદાચ આ લોકો મારવાડ તરફથી આવ્યા હશે ?

તેઓ પોતાની જાતને ક્ષત્રિયો કહેવાય છે અને તેમાં ખૂબ જ ગૌરવ લે છે. આ વાત ખીલકુલ ખરી લાગે છે-જે કે સરકારને ચોપડે તેઓ કાળા કહેવાતી કામમાંથી બિતરી આવેલા છે તેમ લખાયેલું છે અને બારોડા અને વહીવંત્યાઓને ચોપડે પણ કંઈક તેવું જ લખાયેલું છે. (જે કે વહીવંત્યાઓ તેમને કુલાવવા અને પૈસા પડાવવા આ વાત તેમનાથી છૂપી રાખે છે). છતાં આની સામે તેમનો ધંભો રાખ છે અને તેઓ કહે છે કે, આ ચોપડાઓમાં તો કહેવાતા ઉપલા વર્ગ કેવળ હિંદીથી અને તેમને પાછા પાડ્યાં આવી રીતે લખાયાં છે.

હાલ તે કામનો મોટો ભાગ ખેતીનો ધંધો કરે છે અને લગભગ શીમાડુ ચઈ ગયો છે. છતાં તેમની ખેતી પરથી એમ લાગે છે કે મૂળે તેઓ ખેડૂત નથી પણ ખીચું કંઈ કામ ન મળવાને કારણે તેમણે ખેતીનો ધંધો સ્વીકાર્યો છે. કારણ કે તેમની ખેતી ધણું બિતરતા પ્રકારની છે. તેઓને સાધારણ રીતે વરસાદની જવાબદારીનું બહુ માન રહેતું નથી અને ખરા પાટીદાર ખેડૂતો ખેતીમાં જટલી મહેનત કરે છે. તેટલી તેઓ કરતા નથી અને સ્વભાવથી કરી પણ શક્તા નથી. દરબારી દમામથી હુઝા લઈ કલામ સુધી બેસવું, કમુંબા પાણી કરવા, નાતજાત અને વેવાઈવેલામાં પોતાનો માનમરત્નો ખૂબ જાળવવો, રખેણું કરવું, પગીપણું કરવું વગેરે ક્ષત્રિય સ્વભાવને યોગ્ય કામો તેમને પધારે માફક આવે છે તેમ લાગે છે. વળી તેમનો સ્વભાવ પ્રમાણમાં ધણું ચંચળ અને તેજ છે, અને તીવ્ર હથિયારો, ધારીયા, લાલા, બાણ વગેરે તેઓ રાખે છે અને જરૂર પડે તો ઉપયોગ કરતા તેઓ અચકતા નથી. તે પણ તેમનામાં-ખેડૂતનું નહિ પણ ક્ષત્રિય લોકો બિડળે છે તેની સાક્ષી પર છે.

તેમના ધર્મસંબંધી મહીકાંડાનાં રજપૂત-ગરા-
સીયાઓ સાથે છે તે પશુ તે જ વસ્તુ બતાવે છે.

આ રીતે તેઓ ક્ષાત્રિય લોકી - ધરાવતા હોવા
છતાં તેઓ ક્ષિત્રિયોથી-રજપૂતોથી-ધણી રીતે જુદા
પડે છે તેમ ધણીવાર જણાય છે.

(૧) તેઓનાં આરાધ્ય દેવ રજપૂતોની માફક
સીધી રીતે મહાદેવ થકર ભગવાન નથી પશુ હજુ
બૂત, ગ્રેત, માતા, બળિયા કાકા, મહારાજ વગેરેમાં
ખૂબ માને છે અને જ્યારે તેઓ માનતાઓ માને છે
ત્યારે છેક નાનાં છોકરાઓ રમે તેવી આડી જેવી
રથની રથયાત્રા ૫૦-૧૦૦ માઈલ દૂરથી પાવાનક
સુધીની કાંટે છે.

તેઓ આદિવાસીઓની માફક પોતાના કુળ-
યાનાં રક્ષણ માટે માતા તથા મહારાજને રાજ
રાખવાં નાળાંએર અને માદીની કુરડીઓનાં તોરણો
બાંધે છે.

તેમના દેવ આદિવાસીઓનાં બૂતોની માફક
અલ્પેક મનુષ્યનાં જીવનમાં સીધી રીતે રમ લેનારા
છે અને નાળાંએર, દારૂ વગેરેથી સંતોષી થકાય છે
એમ તેઓ માને છે.

સ્વામીનારાયણ, દાદુ પંથ, કપીર પંથ-વગેરે
તો છેક હમણા હમણા તેમનામાં પ્રવેશ્યા છે.

(૨) દક્ષિણ-પશ્ચિમ દિશા તરફ જ તેઓ દીક-
રીઓ પરણીની થકે છે અને ઉત્તર પૂર્વ તરફથી જ
દીકરીઓ તેઓ લે છે. આ તેમનો રિવાજ અનેક
આદિવાસીઓનાં વહેમભરેલા રિવાજો જેવા રિવાજ છે.

છેક મહીકાંડાનાં (દક્ષિણ-પશ્ચિમ) તેમની
ગાંતિનાં લોકો પોતાને ગરાસીયા-રજપૂત કહેવરાવે
છે અને પૂર્વ તરફની પોતાની ગાંતિથી પોતાને ઉચ્ચ
માને છે. પોતે તેમની દીકરીઓ લે છે પશુ આપતા
નથી માટે પશુ પોતાને ઉચ્ચ માને છે. જૂતકાળમાં
ગમે તેમ હોય પશુ હાલ તો ઉત્તર-પૂર્વનાં જારેયાઓ
વેપાર ઉલોગની સંસ્કૃતિના નિકટ સહવાસમાં હોઈ
વધારે જીદમાન-જણાય છે, જ્યારે કાંડાની આ કેમ
વધારે ભોટ જણાય છે.

(૩) જો કે લક્ષ વખતે અને રથયાત્રા વખતે
તેઓ ધણી કેમળ સ્વરવાળાં ગીતો ગાય છે છતાં
તેમનાં કેટલાંએક ગીતો આદિવાસીઓનાં ગીતોની
માફક ધણીનાં અને ગોટે સારે ગવાય છે. દા.ત.

હક હક ભગેશ રદીયાળા

કે ભમરા કેસરીયા તારાં મામા

જઈ જેક નડીયાદનાં વડા હેકે

નડીયાદનાં રામ રાણી પૂછ્યાં રે

કે ભમરા કેસરીયા તારાં મામા રે

અમે આવ્યા નડીયાદની સાક્ષીઓ જોડવા

પર છે બેની બાના વીધા રે...વગેરે.

હક હક ભમરા રદીયાળા

જઈ જેક સૂરજનાં વડ હેકે

સૂરજનાં રામ રાણી પૂછ્યાં રે...કે ભમરા

ઝીલું મુતરમાં તલ તાવવા વીરા

અણખોલા કેમ લીધા રે

માદી જોલાવે જોડા મારા વીરા

અણખોલા કેમ લીધા રે

બાપુ જોલાવે.

ઓ બળીયા દેવ હોઃ ઓ કે બગો ઓ

ઓ બળીયા દેવ કાળો કળયુગ આવે છે

ઓ બળીયા દેવ ધોળા ધન્યો માથે છે.

ઓ બળીયા દેવ કળિયુગ પાડો વાળો ને.

હાલોમાં જોખાની મૂડી, આલો મારી સદ્ધિયારી

બળીયા દેવનાં મઠમાં જઈએ

એક વચન આલો, મારી માના પર જઈએ.

ઓ મારા બળીયા દેવને આણે વેણ વાગે છે.

મારા આંધળા કળતા આવ્યા રે-વેણ વાગે છે

મારા આંધળાને આંખો આલો રે-વેણ વાગે છે.

મારા વેરાઈ માને ચરણે વેણ વાગે છે.

મારા લુલીયા કળતા આવ્યા રે વેણ વાગે રે.

... ..

મારા હુકા કળતા આવ્યા રે વેણ વાગે છે

... ..

મારા વાંઝીયા કળતા આવ્યા રે વેણ વાગે છે

મારા વાંઝીયાને પારણાં બંધાવો રે વેણ વાગે છે.

વળી અરખી વખતે જો કે તેઓ આદિવાસી-

ઓની માફક સ્ત્રી અને પુરુષ સાથે મળી, નાચતા
ગાતા નથી; છતાં ગાવાનો તેમનો રિવાજ હાલના

કહેવાતા હિંચ વર્ણના રિવાજથી દુરુદો પડે જ છે. તેમનામાં પુરુષો ફળીયા કે બાગેળના વચ્ચા-બાગમાં ગરબી-માડવીની આસપાસ કુંડાગામાં ગરબા ગાય છે બ્યારે ઓઝો પુરુષનાં કુંડાગાની બંને બાજુ બે કુંડાગામાં ગરબા ગાય છે.

હેલે સ્ત્રીઓને જસમા ઓઝણુનો રાસડો બદ પ્રિય છે તો પુરુષો આદીવાસીઓના રાસડાની માફક હાથમાં-હાથ ભરાવી આંગળ ધસે છે અને પાછળ ખસે છે અને વચ્ચે વચ્ચે આદીવાસીઓનાં રિવાજ માફક કિલરીઓ કરે છે.

હેલે એક બીજાને આવકાર આપવાની રીત પણ આદીવાસીઓ જેની છે. એક કાણુથી આંગળીઓ સુધીનો હાથ લેખા થઇ મિલાવે છે અને મોટો ભાગ આસપાસ બીજા અનેક માણસો ભેગા હોય તો પણ તેમને અવગણીને પોતાની સાતિનાં માણસોની સાથે હાથ મિલાવવા ભેડે છે.

નીતિનાં બંધનો:

કહેવાતા હિંચ વર્ણનાં હિંદુઓ માફક ઓઝો ધરમાં મેચી રહેતી નથી પણ એકએક ખેતીનાં કામમાં પુરુષોને મદદ કરે છે એટલું જ નહિ પણ મોઢ મોખાર સ્વતંત્ર રીતે પણ બીજાનાં ખેતરમાં મજૂરીએ જાય છે.

લગ્નો ઘણી નાની ઉંમરે ૨ થી ૧૨ વરસ સુધીમાં કરી નાખવામાં આવે છે. કહેવાય છે કે આશરે ૫૦ લગ્નો પુખ્ત વય ધરાં પડેલાં જ ફાંક થઇ જાય છે.

એક બાળુથી એક સ્ત્રી સાથે ન જનતા બીજી સ્ત્રીને તરત જ છાવી ચકાવ છે તો બીજી બાળુથી પરણેલી સ્ત્રી બીજે પેર જવાના કાખલાઓ વારંવાર બને છે અને કોટ કેસો જાય છે.

વિધવા વિવાહ બીહકુલ સ્થાપારણ છે. રોજનો જનાવ છે.

છટાકેડાનો રિવાજ સારી રીતે પ્રચલિત છે અને ખાસ તક્લીફ વગર છટાકેડા થઇ શકે છે.

ખતીય છતી કહેવાતા ઉપલા વગેરેમાં છે તેટલી બપોરે સુધી જોવામાં આવતી નથી.

ચોરી કરતી તે તેમના સ્વભાવમાં જન્મી નથી. ઘર આંગળ ધાસ કે અનાજ ન હોય અને પારકા ખેતરમાં ધાસ કે અનાજ ખુદમાં પડ્યાં હોય તો તેઓ કાઢ કાઢ વાર લેવાય છે. પણ તે કંઇ ચોર-સ્વભાવ ન કહેવાય. તેની ચોરી તો બીજી સાતિનાં માણસો પણ કરે જ છે. એમના સહવાસમાં આવનારો હાજ્યા વગર રહેતું નથી કે સરકારે તેમને વિના કારણ, ફક્ત તેમના ખમીરને દબાવવા, ઉપલા વર્ગની હાજવળને વધ થઇ શુન્દેગાર જાતિમાં મરવા છે. રવિશંકર મહારાજ, ઈશ્વર પેટલીકર વગેરે અનેક કાર્યકરોનાં તેવો જ અનુભવ છે અને તેમણે તો તેમનામાંના કાઢ કાઢના સ્વભાવ શુન્દેગાર કેમ બન્યો અને તેમનામાં કેવી માણુચાઇ રહેલી છે તેને વર્ણવતી અને અમર કરતી સુંદર કૃતિઓ લખેલી છે.

ઉપરનાં બા,યાકોમનાં રીતરિવાજો પરથી શું આપણે એમ અનુમાન કરી શકીએ કે કદાચ ખારેલા કામ ક્ષત્રિય કામ અને આદીવાસી કામનું મિશ્રણ છે એક બાળુથી તેનામાં ક્ષત્રિય લોકો ભાગે છે તો બીજી બાળુથી આદીવાસીઓનાં કુદરતમય જનની અનુભા તેમનામાં છે.

અંગ્રેજ સરકાર, આજના પડેલાં તેઓ એક લગાયક કામ હતી. એટલે તેઓ મામઅંઓ છતી લઇ મહેસુલો ઉઘરાતી ખાતા. અંગ્રેજ સરકારનાં અમલદારો આ બહાદુર કામને કાઢપણ કામકાજ રહ્યું નહોતું. કારણ કે સરકારે તેમને ખરાસો બાંધી આપ્યા પછી જેમ જેમ તેમની વસ્તી વધતી ગઇ તેમ તેમ તેમને ખતે ખેતી કર્યા વગર છટકા ન રહ્યો. પણ ખેતીમાં સ્વભાવે જ ખરીબુતો ન હોવાને કારણે અને પહેલાની રાજસાહી ઉઘાડે ઉઘારતાને કારણે તેઓ ખેતીમાં કાવી શક્યા નહિ. બીજી બાળુથી તેમનામાં કેળવણી અને વૈજ્ઞાનિકતા પણ અભાવ હતો. પરિણામે, ધીરેધીરે તેઓ પાટીદાર, વાણીયા, કુકર વગેરે વૈજ્ઞાનિક કામનાં હાથમાં પોતાની જમીન ગુમાવતા ગયા, અને આજે લગભગ જમીન વગરનાં છેક ખેતમજૂરીઆ જેવા થઈ ગયા છે.

આ કામ, જો તેમનો સાચો વિકાસ સાધવામાં

આવે તો ખાસ કરીને સમાજવાદની દૃષ્ટિએ ખૂબ જ ઉપયોગી કામ છે. કારણ કે તેમનામાં ક્ષત્રિયોની વીરતા અને ઉદારતા છે અને આદીવાસીઓમાં રીત-રિવાજોની કાચીતા છે-કહેવાતા ઉચ્ચ વર્ગનાં રીત-રિવાજોનું વેવલાપણું, મૂર્ખતા, અને ખોટી સુઝો નથી. અંગ્રેજોને તો દેશની માનવશક્તિની કંઈ પડી ન હતી. તેમને ફક્ત પૈસા અને સત્તા જ જોઈતી હતી એટલે તેમના અમલ દરમ્યાન દેશની લાંબા અને કરોડોની માનવશક્તિ ખીલકુલ વેડફાઈ ગઈ છે, નિઃસત્તા બની ખીલકુલ સૂકાતી ચાલી છે. આપણે ઇચ્છીએ કે આપણી સરકાર આ સવાલ જલદી હાથ ધરે અને સૂકાઈ જતા માનવગોલને સજીવન કરે.

તેમની ઉત્પત્તિના ઉપાય સૂચવી આ લેખ પૂરો કરીએ.

ગુલકાળમાં આવી લડાયક પશુ મહેસુલની લૂંટ અલાવાદના કામ ખેતી જેવા રિયર ધંધા પર ખેતી ન્યાય તે ખરેખર દેશને માટે એક સદ્માર્ગ્ય સમ-જનું જોઈએ: જો કે ગુલકાળમાં તેમને ખેતી આવડી નથી અને એટલે તેઓ પોતાની ધણી જમીન ખોઈ બેઠા છે. પશુ હવે આ લાંબા વંરસોના અનુભવને કારણે અને ખીજા ખેડૂતો પાસેથી પાડ શીખી શીખીને હવે તેઓ પશુ ઝાડાં ખેડૂત બનતા ન્યાય છે-ચંપા છે. હવે તેમની જીવાન પેઢીમાં તો એક જ અવાજ નીકળે છે કે અમે તો કાંઈ સારામાં સારા ખેડૂતને આંટી દૃષ્ટિ તેવી ખેતી કરી ચકાએ તેમ છાએ-જે કાંઈ મૂખીઈઓ અને અનઆવડત હતી તે તેમનાં ધરડીઆઓમાં હતી. બાકી હવે જો કંઈ ખેતી બગડતી હોય તો અમારી આગસ કે અન-આવડતથી નહિ-સાધનનાં અભાવે કાંઈ કાંઈ વાર બગડી ન્યાય છે. પૂરવું ખાતર નાખવાના પૈસા ન હોય, વરાપ વખતે બગદ ન મળે વગેરે વગેરે.

તો ન્યારે ખરે જ હવે તેઓ સચા ખેડૂત બન્યા જ છે અને ખેતી સિવાય બીજાં ધંધા તેઓ હમણાં યોગ્ય વંરસોમાં તો કરી ચકા તેમ નથી જ ત્યારે તેમને ખેતીમાં જ આગળ વધારવા તે જ

તેમની સાચી ઉત્પત્તિ છે. તેમને પૂરતા ખેતીનાં સાધનો પૂરાં પાડાં, તેમનાં આપઘાતની મૂખીઈએ અને શાહુકાર જમીનદારની હરામખોરીએ જે તેમની કાળી મજૂરીની ચૂસ અને ચોરી ચાલી રહી છે તે અટકાવે, અને તેમને ફળવણી આપી તેમની મૂખીઈરહેલી કુટુંબો અને કુરિવાજો દૂર કરાવે: આ જ તેમની ઉત્પત્તિનો હાલગુરત માટે સાચો ઉપાય છે.

આજે તો ખરું કહીએ તો સરકાર અને સમાજ આ કામ પ્રત્યે આદરમાયું વર્તન રાખી રહેલ અતે પરિણામે તે આખીયે કામ મુશ્કેલીમાં, હરિજનો વગેરે માફક દેશ પ્રત્યે તેમજ સમાજ પ્રત્યે ખીલકુલ બેપરવાહ બની ગઈ છે. તેમને કદી લાગતું જ નથી કે દેશ અમારો છે. તેમને મન તો દિંદિમાં મુશ્કેલીમાં આવે કે અંગ્રેજો આવે, જમીનો આવે કે જાપાનીઓ આવે-બધું સરખું જ છે એમ થઈ ગયું છે. અને એટલે ૧૯૩૦ ની ૧૯૪૨ ની આપણી લડતોમાં તેમણે રાષ્ટ્રદોહનાં પશું કામ કરેલાં છે. તેમને ફક્ત આટલી જ ખબર છે કે જીવનમાં એક ભેંશ અને એક ખેતર-આ સિવાય બીજું કશું જ નથી. જો ભેંશ અને ખેતર પાછળ કાળી મજૂરી કરશે તો તેતે કંઈક મળશે-તે પશુ કંઈક જ-કારણ કે તેમાંનાં પશુ મોટા વાગ-ખીજાં લઈ જવાના હોય છે. બાકી આ સિવાય બીજું દેશમાં કંઈ તેમનું છે તેનું તેમને લાગતું જ નથી.

એટલે આ લોકોને જો એમ જણાવવું હોય કે સમસ્ત દેશમાં તમારો પશુ હક છે જ અને દેશનાં એકેએક સવાણોમાં તેમણે પશુ રસ લેવો જોઈએ તો સરકાર અને સમાજે તેમની રિયલિ સુધારણી જોઈશે જ. તેમની જરૂરીઆતો બહારથી પૂરી પાડવી જ પડશે, કે જ્યાં તેમને લાગે કે બહાર પશુ તેમનું કાંઈક છે.....જો આ બધું સમજ-પૂર્વક અને યોજનાપૂર્વક કરવામાં આવશે તો દેશનું એક અત્યંત કીમતી ધન, રાખથી દંકાયેલો અગ્નિ જેમ રાખ ખખેરાઈ જતાં તેજસ્વી અને તેમ તેજસ્વી બની બહાર પડી દેશને બહુ જ ઉપ-યોગી થઈ પડશે.

મોહના હાલી

★ ★ ★ લેખક : કૃષ્ણવદન જોષી ★ ★ ★

હું કવિતાની પ્રગતિમાં મહાન કાવ્ય હાલીનો અત્યંત અગત્યનો ફાળો છે. દિલ્હીની બાદશાહતના પતન સાથે રાજ્યશ્રય પામેલી કવિતા પણ નિરાધાર દશા ભોગવી રહી. રાજ્યાશ્રયને પરિણામે એ કવિતા શુંભારતી એકાએકથી આગળ ન વધી રૂંધાઈ રહી હતી. અંગ્રેજ રાજ્યની અસર તથા ચર્ચેથી પાંચાત્યદર્શના સાહિત્ય-શિક્ષણે કવિતાને અને સાહિત્યને પણ નવો માર્ગ ચીંધ્યો. કેટલાક પ્રાચીનતાને ધિક્કારવા લાગ્યા અને કેટલાક તેને જ વળગી રહ્યા. હાલીએ કવિતાના જૂના સ્વરૂપને સ્વીકારી તેમાં નવીન વસ્તુ રડી. તેણે પ્રકૃતિ વર્ણનો, દેશદાઝ, જનમજલના સામાન્ય અનુભવોને કાવ્યમાં વ્યક્ત કરી કવિતાને વધુ લોકપ્રિય બનાવી અને તેથી જ તે પ્રગતિશીલ મહાન કવિના સ્થાનને યોગ્ય છે, આ કવિની મહત્તાનાં કારણો આપણને તેનાં કાવ્યોમાંથી જ અને કાવ્યોની ચર્ચામાંથી જ જાણી આવશે. હાલીએ કાવ્ય ઉપરાંત મઘમાં પણ સારો ફાળો આપ્યો છે.

તેનાં કાવ્યોમાં એ 'મુસદ્દસ' નામની રચનાઓ ખૂબ જાણીતી અને લોકપ્રિય છે. એક 'મહોબ્બત-ઇ-સ્લામ' અર્થાત 'ઇસ્લામનો ઉત્થાપન' અને અસ્ત' નામની 'મુસદ્દસ' મુસલમાનોમાં 'કુરાને કરીમ'થી ખીજે નજરે ગણાય છે. ખીજી મુસદ્દસ 'નબે ખિદમત' સેવાધર્મનો પાઠ તેની નિંદા કરી પઢાવે છે ! દરેક ભણેલો મુસલમાન હાલીની મુસદ્દસો માટે અર્વ ધરાવે છે

★ ★
અંગ્રેજ શાહીરાજાના ઉપાધ્યાય, દિંદો સામંત-વદનો કાદવ ખુદી બદાશ નીચળા કુખમાં મૂડી-વાઈડ, મો. હાલી એ એક કુશળોદાર રસ છે અંગ્રેજ મૂડીવાદના પ્રતીકિત્તો માત્ર મોહનો હાલી આપણી સામાજિક હાલતોએ તેમને આશ્ચર્ય-કાંઈ નાખ્યા. સ્વદેશી સામંતવાદની બાંધો વરુ તેમનામાં વખાણવા લાગ્યા નફોત જાણી પણ સાથે સાથે અંગ્રેજ મૂડીવાદની મુરિયત-વિરોધી દિંદો નીતિ તેમને પોષાઈ ન ચુક્યા. એ જમાનાની આ કમનસીબ અપદા-અનિવાર્ય વિસ્તાર તેના કબજા હારે જવા માં હાલીની ચાલરીમાં આવે તે સ્વભાવિક છે. સામાજિક અને ધાર્મિક દલિમાં પ્રગતિના મહાલક્ષી અનેકા હાલી-રાજાઓ દેશમાં બ્રિટીશ રાજી પ્રત્યાપાતી હવા.

આ ઉપરાંત હાલીની મારા પ્રગતિશીલ બાલ્ય પર જ બાર મૂળને, દેશ આપણને એ વાતસાની આંખી કાઠે છે. કે જે જનતાને હાલે સમજની આગળીમાંથી ચલાવને જવન-કાંવા લાગે પૂરવાર થયું છે-વંચી

અને તેને અર્વ ધરાવે યોગ્ય એ કાવ્યો છે. પણ હાલીને આથી મુસલમાની ધર્મનો સંકુચિત દૃષ્ટિનો ધાર્મિક કવિ માનવાની ભૂલ કરવાની નથી. તેના ઉદાર પતનપ્રેમ તો કહે છે:

એકે એકિક ક્યા હો હમ વતનો !
ઉઠો અદલે પતન કે દોસ્ત બનો.
મદ હો તો કિસી કે કામ આઓ,
વનાં ખાઓ પિઓ
અલે જાઓ.
જનનેવાલોં આદિલોં
કો જાઓ

મુઝસે પૂછેમા કિ તૂ કયા લાયા, મેં કહુંમા કિ હાલી સે-મુસદ્દસ લિખવા લાયા હું. ઓર કુઝ નહીં
ખુદા આપકો જન્મયે ઓર દે ઓર કોમ કો ઇસસે કાપદા બેખરી.”

કવિ અને કવિતા વિશે પોતાના વિચારો હાલીએ ‘દિવાને હાલી’ની પ્રસ્તાવનામાં રચેલા છે. તે
કવિતવને ઈશ્વરદત્ત શકિત માને છે. કવિએ આ સ્વતંત્ર શકિતના સફુપયોગ માટે રાજાઓ અને
જમીનદારોને અધીન નહીં રહેવું જોઈએ. સમયના પરિવર્તન સાથે કવિતાલેખનના દમમાં પણ
પરિવર્તન થાય છે. મોલાના હાલી સાચું જ કહે છે: ‘કાપદા હૈ કિ જિસ કદર સોસાઈટી કે ખાલાક
ઉસકી રાએ’, ઉસકી આદતે’, ઉસકી રમખતે’, ઉસકા મેલાન ઓરે-મનઝ બદલતા હૈ ઉસી કદર દેર-
(કવિતા)કી હાલત બદલતી રહતી હૈ ઓર યદ તબહાલી બિલકુલ બેમાસુમ હોતી હૈ. ક્યોંકિ સોસાઈટી
કી હાલતકો દેખકર શાઈર કરદન અપના રંગ નહીં બદલતા બલકિ સોસાઈટી કે સાથ સાથ વહ ખુ
ખુશ બદલતા બતા હૈ”. કવિતા માટે પ્રતિભા એટલી વધરી છે જેટલું પ્રકાશ માટે દીપકમાં તેલ
જરૂરી છે. પ્રતિભા ઈશ્વરદત્ત છે એટલે પેદા કરી શકાતી નથી, પણ વધારી શકાય છે. જે કવિનું
પ્રકૃતિ તેમજ માનવજીવનનું અવલોકન જેટલું જીવું તેટલી તેની કવિતા જિંદા પ્રકારની. હાલીની કવિતા
ચમત્કારપૂર્ણ હોવા છતાં અસ્વાભાવિક નથી. તેમણે બાલવિધવાના દુઃખભર્યા જીવનને ‘મુનામતે મેય’
નામના કાબ્યમાં આલેખ્યું છે. આ કાબ્યને અનુવાદ દેસેક બાબાઓમાં થયો છે અને સંસ્કૃતમાં
જવાહરપુર મહાવિદ્યાલયના શૂતપૂર્વ અધ્યક્ષ શ્રી પંડિત બીમસેન શર્માએ લેને ‘વિધવાબિવિનય’
નામે સુંદર અનુવાદ કર્યો છે. આ કાબ્યમાં વિધવા પ્રભુશ્રાધ્દા કરી પ્રભુને પોતા તરફ સ્થેય આનામની
વાત કહે છે તે દર્શનરી છે.

હાલીની ખીજ કૃતિઓનાં બાપાંતરો તેના જીવનકાલ દરમ્યાન થયાં હતાં. તેમની રુબાઈઓને
અંગ્રેજીમાં પણ અનુવાદ થઈ ચૂક્યો હતો. તેમની આ મુક્તકાસમી રુબાઈઓ ખૂબ ચોટદાર છે.
તેમાંની એકમાં તે મનુષ્યના જીવનકાર્ય માટે કહે છે:

“હેં જાન કે સાથ કામ ઈન્સા કે લિએ,
જાનતી નહીં જિન્દગી મેં બેકામ કિયે.
જીતે હો તો કુજ કીજીએ જિન્દગી તરફ,
અરેં કી તરફ જિએ તો ખાક જિયે.”

“જ્યાં સુધી મનુષ્યમાં જાન છે સંસિધી તેને માટે કામ છે. જીવન કાર્યદીન ન હોઈ દો. મે
તમે જીવો છો તો જીવતાંની મારફ કાપ કરો. મહદા જેમ જીવવાનું ધૂળ જેવું છે.” કાવદાની નિર્મલ
કતા વિશે તેણે એક રુબાઈમાં કહ્યું છે:

“કાનૂન હૈં બેચતર યકીનન બેકાર
હાયા કિ હો ઉનપે નજમે-આલમકા મદાર
જો નેક હૈં ઉનકા નહીં હાજત ઇનકી,
ઓર બદ નહીં જાનતે નેક ઇનસે જિન્દાર.”

“જે કાવદાઓ પ્રસિદ્ધિ છે તે તમામ નકામા છે. જે બધા આદમી છે તેને એવા કાવદાઓ
જરૂર નથી અને જે કુદ છે તે કાવદાની મદદથી બધા નથી થતાં.”

૧૯૦૪ માં હાલીને સરકારે તેમની કદરવાની રૂપે રામ-ઉલ-ઉદમા અર્થાત મહામહોબાખાન
ઉપાધિનું સન્માન આપ્યું. તે હિન્દુ અને મુસલમાન તરફ સરખી નજરે જોતા અને પક્ષપાત ન કરતા
એક વખત પંડિત પદ્મસિંહજી શર્માએ ‘સતસર્વસંહાર’ નામનો લેખ લખ્યો હતો.

અને તેમાં તેમણે બિહારીના કેટલાક દોહાને ઉર્દૂની રીતે સાથે સરખાવી વધારે સારા કલા. આ વાત 'શમ' નામના કાષ્ઠ મહાશયને ખટકી અને તેની વિરુદ્ધ એક લેખ તેમણે માસિકના તંત્રી પર મોકલ્યો. પંડિત પદ્મસિંહ શર્માએ કવિશી હાલી પર નિર્ણયનું કામ છોડ્યું અને હાલીનો અભિપ્રાય પંડિત શર્માના પક્ષને યથો. તેમણે ઉર્દૂ કવિઓના પણ દોષ બતાવ્યા છે.

હાલીએ પણ ઉપરાંત ઉર્દૂ ગદ્યમાં પણ સારો ફાગો આપ્યો છે. ૧૮૬૮ માં તેમણે 'તરિયા કે મરમુ' અથવા 'ઝરનો ઉપાચ' નામે પુસ્તક લખ્યું અને તેમાં તેમણે પાનીપતના એક ખિસ્તી બનેલા મુસલમાને ઈસ્લામ ધર્મ પર કરેલા આરોપોનો જવાબ આપ્યો. તેમણે ફારસીમાંથી મૂળ અરબી ભાષામાં લખાયેલ ભૂગર્ભશાસ્ત્રનો અનુવાદ કર્યો. 'મજલિસુનિસા' નામે બે ભાગમાં ભી ઉપયોગી પુસ્તક લખ્યું (૧૮૭૪) અને તેના પર ખુશ થઈ લેહ નોર્થવુડે ચારસો રૂપિયાનું ઇનામ આપ્યું. 'હયાતે-સાદી' - ફારસી કવિ શેખસાદીનું રસિક જીવન લખ્યું અને તેથી પ્રથમ પકિતના ગદ્યલેખકોમાં સ્થાન મેળવ્યું. ૧૮૯૬ માં 'યાદગારે ગાલિબ' નામે ગાલિબના જીવન અને કવન પર વિવેચનાત્મક ગ્રંથ લખ્યો. 'હયાતે જ્વેદ' માં સર સૈયદ અહમદનું સુંદર જીવનચરિત્ર લખ્યું. 'મજાબીને હાલી' તેમના નિર્ણયોના સંગ્રહ છે. ફારસીમાં તેમણે હકીમ નાસિર ખુશરુનું જીવન લખ્યું. આમ તેમણે પદ અને ગદ્ય બંનેની આખાદી કરી.

આ મહાકવિના હેઠલાં વધે પાનીપતમાં તેમના ઘરમાં જ વીત્યાં, શરીર સ્વાસ્થ્ય બગડ્યું પણ મન તો ઈશ્વરભજનમાં જ રહેતું હતું. આખરે ૩૦ મી ડિસેમ્બર ૧૯૧૪ ની રાતે તેમનું અવસાન થયું. પાનીપતની હાઈકોર્ટ તેમના નામથી પ્રસિદ્ધ છે. તેમની કવિતા દ્વારા તે હજુ અમર છે.

હાલીની કવિતાના વિષયો ઈશ્વર, પ્રેમ, દેહ, પ્રતિ, ઇસ્લામ અને માનવતા અનુભવોનું માન છે. તે બધાને આત્મીયતાથી જોવાનું કહે છે:

"હો લાખ ગૈરે કા ગૈર માઇ, ન જનના હિસમે ગૈર હરગિજ;
જો અપના સાખા બી હો તો હિસમે, તસબુર અપના ન કાહિએમા.

"કાઇ લાખથી પારકા ગણાયેલાને પણ પારકો ન ગણો. પણ પ્રત્યુપકારની આશાથી પોતાની છાયાને પણ પોતાની ન સમજો." તે તો ટેંગી બકતોને ચાખખા લગાવી કહે છે:

"જો કરે'ગે બરે'ગે-ખુદ વાઈજ, દુમકો ગેરી ખતાસે કયા મતલબ ?
નિનકે માયુદ હરો ગિલ્લમાં હે; ઉનકો જાદિદ ખુદા સે કયા મતલબ ?
કામ હેં મદુ'ગી સે ઇન્સાફી; જહદ યા ઇતકા સે કયા મતલબ ?

"હે બકત જો કરશે તે ભોગવશે. તમને બીજાના દોષ જોવાથી શો કાયદો ? હે કમકાંડી ! જુનું ખોમ સ્વર્ગની અપસરા છે તેને ઈશ્વર સાથે શો સંબંધ ? મનુષ્યમાં માનવતા જોવી જોઈએ-તે બકત છે કે નારિતક તે જાણવાથી શું ?"

હાલી આખરે કહે છે:

"યાદ હિસમી દિલસે ઘો દે એ અસમેદુર તો ચાલુ;
અબ હેખ-ગી સુજે બી તેરી રવાનિયાં હેં.

"જો આસુભરી આંખ, મારા દિલમાંથી પ્રેમની યાદ ઘોઈ નાખે તો હું તને ખરી માનું. જો તો ખરો તારામાં કેવો પ્રવાહ છે !"

તે 'કવિતા' ને ઉદ્દેશી કહે છે:

“અથ શેર ! દિલ ફરેજ ન હો તુ તો ગમ નહીં,
પર તુક પૈ હૈં હૈં ને ન હો દિલ શુદ્ધજ તુ
સનઅત પૈ હો ફરેજ આલમ અમર તમામ
હાં સાદગી સો આખિયા આપની ન બાકી,
તુને કિયા હૈં બહેરે દુખીકત કો મોજ ખેલ
ધોખે કો ગર્ક કરે રહેઆ જહાંજ તુ..

x x x

“ ને કહેદાં હો અપના ઉસે મુમતનમ સમજ
હાલી કો તુક પૈ નાજ હૈં કર ઉસ પૈ નાજ તુ.

“ કવિતા દેવી, તું ને મનોરંજક ન હોય તો તેમાં કોઈ દુઃખની વાત નથી, પરંતુ ને તારામાં રસ ન હોય તો એ ખૂબ ખૂબ વાત છે. બનાવટ પર બલે આખી આલમ મોહિત થાય પરંતુ તું સાદાઈ-સરલતા છોડીશ નહિ. xx તારે માટે સચાઈને સમુદ્ર બિછાવી રહ્યો છે. ખાતરી છે કે તું જુલાલા અને ધોખાનું જહાજ કુખાશા વિના નહિ રહે. xx ને તારી કદ કરે તેને જ તું ગનીમત સમજ. હાલી તારા માટે ગર્વ લે છે, તું એને માટે ગર્વ લે.” “આતમ-લાલા” પર રચેલા કાવ્યમાં તે કહે છે:

“ એ દિલ અથર વહ કોન હૈં ને ખુદ સિતા નહીં,
પર ખુદ સિતાઈયોં કે હૈં ઉનેવોં જુદા જુદા..

“ રે મન એવો કોણ હશે જેને પોતાના વખાણ પસંદ નહિ હોય ! પણ જરૂર પ્રયત્ન કરવાની રીત લેકોની જુદી જુદી હોય છે.” ‘લા’ Lagan શબ્દ પર શ્લેષ રચી તે એક કાવ્યમાં તેના એ અર્થ કામલ અને કારસી શબ્દ ‘લા’ એટલે ‘નહીં’ એમ બતાવતાં કદાચ કરે છે:

“હક મેં હમજોરોં કે હૈં કાનૂન વહ,
ઓર નજર મેં જોરમન્દો હી’ દે ‘લા’.

“ ગરીબને માટે ને કાયદો છે પણ બજવાનને તે કોઈ વિસાતમાં નથી.”

હાલીએ પ્રકૃતિવર્ણનનું ‘અરખાડુત’ એટલે ‘વર્ષાઋતુ’ નામનું સુંદર કાવ્ય લખ્યું છે. લાલા લેકોની સામાન્ય બોલી છે. વર્ષાઋતુની તૈયારી વિશે લખતાં તે કહે છે:

“સરજ ને નકાજ લી હૈં મુંદ પર,
ઓર ધૂપ ને તહ કિયા હૈં બિરતર,
લોગોને કિયા હૈં ધુસેલ સેકત
ખેતોં કો મિલા હૈં સખ્ત ખિલઅત.

“ સૂરજે ધુરખો પહેરી લીધો છે અને તાપે પયારી પાયરી દીધી છે. અને બાગ તથા ખેતરો વર્ષાની તૈયારી કરી રહ્યાં છે.” ‘નિશાતે ઉમેદનું’ કાવ્ય આચારના ચુલુગાનનું કાવ્ય છે. તેમાં તે કહે છે:

કાટનેવાલી ગમે અપ્યામ કી, ચામનેવાલી દિલે નાકામ કી.

તુકસે હૈં મોહવાળ કાદિલ બેદિરાસ, તુકસે હૈં બીમાર કો જીને કી આસ.

રામ કે હમરાહ ચડી ન મેં તુ, પાંચો સાંધ ફિરી બન મેં તુ
જરે કો પુરુશ મેં દે તુ અપા, બન્દે કો અછાહ સે દે તુ મિલા.

દેશની ઉન્નતિ માટે હાથી માર્ગે જતાવે છે: ઉદ્યોગ, ઉદ્યમ તથા શિક્ષણ !

ઈન્દ્રજિતે કૌમ ચાહતે હો અગર
નહિ ફેલાવે ઉત્તમે ઇન્દ્રો કુનર.
જાત કા ક્ષત્ર ઓર નસખ કા મર
હું મથે અથ જહાં સે મહ દરગર.

કૌમ છી ઇન્દ્રજિત અથ કુનર સે હે,
ઈન્દ્ર સે મા કિ શીગોનર સે હે.
કાષ્ટ દિન ગે વહ દોર અથેગા.
બેહુનર કબી તક ન પાચેગા.

ઉદ્યમ વિનાનો વ્યાગસુ બીજ પશુ નહિ પામે એવી એક દિવસ આવશે એવી તે આગાહી કરે છે.
‘મનાન્દર-હમો-ઈસાદ’માં દશ અને વ્યાપનો કથોડો છુદ્ધિ પતાવે છે અને દશ અને વ્યાપ
જનને એકબીજાના પૂરક ટેવતાં કહે છે:

“સાદ કહતી હું સુન એ રહમ, નહીં ઇસમેં ખિલાફ,
તૂ હે છક કાલિબે બેરહ ન હો ગર ઇસાફ.
ઓર સુન એ અદલ નહીં ઇસમેં તકલુફ સરેમ;
ગર ન હો રહમ તો છક દીલે બેનર હે તૂ.

‘મનાન્દર-એ વાઇને-ચાઇર’માં ઉપદેશક અને કવિનો કથોડો છે. તેમાં કવિને ઉપદેશક જુદો
પ્રચામતીઓ અલ્લે છે. ત્યારે કવિ તેને મુજાવે છે:

“મેં બતાઉં આપકો અગેઝી કયા પહચાન હે;
બે હેં ખુદ અગે વહ ઓરોં મો નહીં કહતે છુરા.

હે ફક્ત દોળખ તેરી સરકાર મેં જાત નહીં,
ચૂક નિસસે હો ગણ કુજ દિર નહીં તૂ બખ્શતા.
ગર ખુદ બી વાઇને, હોતાં તુઝહીસા સખ્તગીર,
ઈસ અમન કો દેખતા કોઇ ન દિર ફૂલફૂલા.

“હું તમને સારા માણસને યોગજવાની રીત કહું. જે સારા છે તે બીજાને બૂઝા નથી કહેતા.
તમારી સરકારમાં તો કેવળ નફો જ છે અને સ્વર્ગ નથી. બે માંથી જુલુ ઘણ બધ તો તું કામા
કરી જાણતો નથી. ઉપદેશકજી, બે કથર પશુ તારા જેવો હોત તો આ સંસારની વાડી આપને છે
એવી ફૂલફૂળથી ખાલેલી ન હોત.” આખરે દ્રવ્યલોભી દેગી ઉપદેશકને કવિ કહે છે:

“રાજ એક સોનેકી ચિડિયા ગર ન હાત આઈ ન આયે;
હમ યુનહગારોં કા પેટ ઓસા નહીં કે કુજ બજા.

“અમારા હાથમાં દરેકાનું સોનાનું પક્ષી બાવે કે ન બાવે તેની પરવા નહિ, કારણ અમારા
જેવા પાખીઓનું પેટ બહુ મોટું નથી. અર્થાત્ તમે લોકોને છેતરીને મફતનું ખાઈ મોટા પેટવાળા થયા
છો, અમારે એ રસતો લેવો નથી.”

હવે આપણે હાલીની સુપ્રસિદ્ધ મુસદ્દસનો રસ આપીએ. આ મુસદ્દસે હિન્દી કવિ શ્રી-મૈથિલી-ચરણ ગુપ્તાના 'ભારત-ભારતી' કાવ્યને માર્ગદર્શન કરાવ્યું છે. હાલી શરૂઆતમાં અસલના લોકોની સાદાઈ અને તેમના સ્વમાનનાં વખાણ કરે છે:

“કિસી મહેનત સે મશકુત સે ન મજૂર થે હમ,
આપ હી રાજ થે ઔર આપ હી મજદૂર થે હમ.

“અમે પહેલાં કોઈ મહેનત કરવામાં શરમ નહોતા રાખતા. અંગેજ અમારા રાજ અને મજૂર હતા.”

“આ કે દુનિયાગે બહુત પાંવ ન ફેલાતે થે
ઈકે મુસાદ્દિર કી તરફ રહે કે ચંલે જાતે થે.

“અમે સંસારમાં આવી-બીજની મિશ્કત પડતી નહોતા લેતા પણ મુસાદ્દરની માફક રહીને જતા રહેતા.”

“પેટ કે મારે કહીં સર ન ઝુકાતે હમ થે;
આખર ન ફસ કી ખાતિર ન ગરાતે હમ થે.

“પેટ ખાતર અમે માનહાનિ સહન નહોતા કરતા અને દુષ્ટ વૃત્તિઓ ખાતર આખર નહોતા ગુમાવતા.” પરંતુ આ જીવનમાં પક્ષટો આવ્યો. સ્વતંત્ર સાફ જીવન ગયું અને ગુલામીભરી નોકરી આવી. સાથે સાથે પૈસાદાર શેઠ અને ગરીબ મજૂર-નોકરના ભેદ દેખાયા, સામાજિક અન્યાય શરૂ થયો.

“ઈસસે જઠકર નહીં જિલ્લત કી કોઈ શાન પંહા;
કિ હો હમજિંસ કી હમજિંસ કે કપજે મેં ઈનાં.
એક ગલ્લે મેં કોઈ ભેડ હો ઔર કોઈ શેખા;
નરલે આદમ મેં કોઈ ઢોર હો કોઈ ઇસા.
નાતવાં હંદરે કોઈ, કોઈ તનો મન્દ અને;
એક નોકર અને ઔર એક છુદાવન્દ અને.

“ઐથી વધારે શરમતી કઈ વાત છે કે આપણા જેવા પ્રાણીઓના હાથમાં આપણી ગુલામી છે. એક જ ટોળામાં બકરી અને વરૂ હોય! માનવજાતમાં કોઈ માણસ ગણાય અને બીજો ઢોર ગણાય! બળવાન અને કમજોર કહેરાય, કોઈ માલિક અને કોઈ નોકર અને!”

હાલીએ બીજી મુસદ્દસની શરૂઆતમાં અરબ લોકોના આદિકાળનું વર્ણન કર્યું છે. માનવ અધિકારપૂર્ણ પાશવી જીવન ગુજરી રહ્યો હતો. પછી મુહમ્મદ પેગંબર સાહેબે જન્મ લીધો અને લોકોનો ઉદ્ધાર કર્યો. પણ આ ઉત્તતિ પછી પાછી અવનતિ આવી. લોકો ઇર્દિયાના દાસ બન્યા, ઉપદેશકો અને વિદ્વાનો સ્વાર્થી બન્યા. સમાજનો નાશ શરૂ થયો. આમ આ મુસલમાનોની જાતને સંબોધી લખેલું કાવ્ય દરેક જાતને લાગુ પડે તેવું છે. પતન પામેલ સમાજનું ચિત્ર કેવું દુર્બલ દોરેલું છે!

“ન કોમે મેં ઇજ્જત ન જલસોં મેં વકઅત;
ન અપનો સે ઉલ્લત ન ગેરોં સે મિલ્લત.
મિજાજે મેં સુરતી હિમાગે મેં નખવત;
ખયાલો મેં પરતી કમાલો સે નક્કરત.
અદાવત નિહાં દોસ્તી આરકાર,
ગરજ કી તવાજહ ગરજ કી મુદારો.

આપણી શુભાશીર્વાદ કારણ તેની નીચેની કડીમાં મળે તેમ છે:

મશકેત કા મહેનત કા જો આર સમજે
હુનર ઔર પેશ કા જો ખ્વાર સમજે.
તિજરત કા ખેતી કા ફુલાર સમજે
ફિરની કે પૈસે કા મુરદાર સમજે.
તન આસાનિયાં ચાહે ઔર આખર જી,
વહ કૌમ આજ ફુલેગી યર કલ ન ફુલી.

હુનર, ઉદ્યોગ, મહેનત, ખેતીને અંગેગણીને પરદેશીની નોકરી કરી આગમુ રહી, જીવન ગુમારે તે દેશના લોકોનું પતન થાય નહીં, માટે યુરોપીય સુધારવાદીઓની માફક કામ કરવું જોઈએ:

અમીરોં કી દોલત ગરીબોં કી હિમ્મત,
અદીબોં કી ઇલા હકીમોં કી હીકમત.
હસિહોં કે ખુતબે શુખ્તિયોં કી જુઅરત
સિપાહી કે હથિયાર સાહોં કી તાકત.
દોશોં કી ઉગેટે ઉમરોં કી ખુશિયાં
સખ અહલે વતન ઔર વતન પર હેં કુશખાં.

સર્વે લોકોએ પોતાની સર્વશક્તિ વતન પર કુશખાન કરવી જોઈએ.

સમાજનું મહત્વ હાલી બતાવી કહે છે કે એક વ્યક્તિનું બેભાવપ્રદાર રાખ્યું ટકશે નહિ:

જમાઅત કી ઇજ્જત મેં હૈ સખ્તી ઇજ્જત,
જમાઅત કી જિહ્દત મેં હૈ સખ્તી જિહ્દત.
રહી હૈં ન હરગિજ રહેગી સલામત
ન શખ્સી બજુર્ગી ન શખ્સી હુકમત.
વહી શાખ ફુલેગી ઔર યાં ફુલેગી
હરી હોગી જડ ઇસ શુલિસ્તાં મેં જિસકી.

હાલીએ ખુસાસની ભાષા અને તેટલી સરળ રાખવા યત્ન કર્યો છે. તેમાં તેણે પાંડિત્ય બતાવવાનું જરૂર નથી. તેને તો પોતાનો સંદેશો જનસમૂહ સુધી પહોંચાડવા છે. તેના આ કાર્યમાં તેની ચોટદાર શૈલીથી તેણે સફળતા પ્રાપ્ત કરી છે, તેણે ખુસાસ સમાપ્ત કરતાં લોકો માટે પ્રભુને પ્રાર્થના કરી છે:

ઇન્હેં કલ કી ફિક આજ કરની સિખાદે.
જરા ઇનકી આંખોસે પદા ઉઠા દે.
કર્મીગાહ બાજુ મેં દોરાં દિખા દે;
જો હોના હૈ કલ આજ ઉનકા સુકા દે.
હતે પાટ લે તાકિ બારાં સે પહલે;
સરીના બના રખે છારાં સે પહલે.

ઉજાવલ ભાવિ પેદા કરવા અને દેશને તોફાનથી બચાવવા તૈયાર થવાનો એ પયગામ છે. આપણે હાલીની આશાને લાયક બનીએ તેમાં જ હાલીના કાળોની સાચકતા છે.

અમિ એશિયા યુવક પરિષદ

૨૧ મી ફેબ્રુઆરી-એ દિને હિંદના નાવિકાએ અંગ્રેજ સલ્તનત સામે શસ્ત્રો ઊપાડ્યાં, કેરાની શેરીઓ હામશે વિદ્યાર્થીઓના શાહીવાદ વિરોધી ચોકરોડો ગાળી ઊઠી, ઝોરઝોરેકિયાની નખતાએ અમરિયા-અંગ્રેજ કાવતરાંને નાબૂદ કરી ક્રાન્તિકારી સરકારની સ્થાપના કરી એવા એ ઐતિહાસિક દિન એકવીસમી ફેબ્રુઆરીએ ૫૦ હજાર યુવાન ગળાંઓ-માંથી નીકળેલા 'શાહીવાદ એશિયા છોડો' ના ગમનભેદી પકારથી સેકાઓ જૂની અંગ્રેજ સલ્તનતના પાયા હલમચી ઊઠ્યા.

એ અદ્ભુત સરખસ હતું. વિશ્વયુવક ફેરેશન અને વિશ્વ વિદ્યાર્થી સંઘના ધ્વજોએ આ સરખસને મોખરે સંભાળ્યો હતો. 'અખરદાર ! એશિયા પરથી હાથ ઊઠાવી લે !' ના સૂત્રોથી શોભતા વિશાળ ઝંડાઓ વચ્ચે સત્તર દેશોના પ્રતિનિધિઓ પોતાના રાષ્ટ્રીય ગણવેશમાં, રાષ્ટ્રધ્વજ લહેરાવતા જગતના નવજુવાનોની લડાયક એકતા મૂર્તિમંત કરતા ચાલતા હતા. ફ્રેન્ચ શાહીવાદ સામે બળે વર્ષથી અણુનમ જંગ ખેલતા વિએટનામના વીર જ્વેહાઓ સૌતું લક્ષ્ય ખેંચી રહ્યા હતા. એમાંના ચાર જણ તો વિએટનામની સેનામાં ઊંચો ઓર્દો ધરાવતા હતા અને સીધા રણ-ઝોરચા પરથી આ પરિષદમાં ભાગ લેવા આવ્યા હતા. હિંદ સુધી પહોંચતાં એમને સેંકડો માઇલ સુધી પગ-પાળા મુસાફરી કરવી પડી હતી તેમજ ફ્રેન્ચ સૈનિકો સામે સચસ્ત સામનો કરવો પડ્યો હતો. એવી જ મુશ્કેલીઓ વેડીને આવ્યા હતા છંડોનેચિવાના સાત નવજુવાનો. એકમેવ યુવક સંસ્થાના તેઓ પ્રતિનિધિઓ હતા. કોર્મીન્ડામની કાસીવાલી સત્તા હેઠળ

ગેરકાયદે હોવા છતાં, બળે વરસ સુધી કોર્મીન્ડા-ન ને અમરિયા શાહીવાદ સામે સંગ્રામ ખેલનાર ચીની વિદ્યાર્થી સંઘઠનના સાત પ્રતિનિધિઓ તો આ પરિષદમાં વેળાસર પહોંચી આવવા ગયા નરે-અર માસમાં ચીનથી નીકળ્યા હતા. ભારે માંડે દિવસ વહેલા પહોંચી ચકાયા. શાહીવાદ સામેના સંગ્રામોનો ઉજ્જવલ ઇતિહાસ રચનારા બ્રહ્મદેવ, મલાયા, સીલોન, દિલીપાન્સ, હિંદ અને પાકિસ્તાનના પ્રતિનિધિઓ પણ હતા. સોવિયેત સંઘની એશિયાઇ લોકસત્તાઓના ૧૨ પ્રતિનિધિઓ અને રસના છ આમંત્રિત મહેમાનો પણ આવ્યા હતા. એ ઉપરાંત, કોરીઆ, મંગોલિયા, કેનેડા, ઓસ્ટ્રેલીઆ, ઇંગ્લેન્ડ, ફ્રાન્સ ઇત્યાદિ દેશોમાંથી પણ પ્રતિનિધિઓ આવ્યા હતાં. આ બધા પ્રતિનિધિઓ પાછળ, મીલોમાંથી સીધા આધ્યા આવતા હિંદી કામદારો હતા. છેક દુબઈ અને ૨૪ પરગણા છલ્લામાંથી આવેલા અર્ધનમ કિસાનો હતાં, મધ્યમવર્ગીય કારકુનો હતા, વિદ્યાર્થીઓ હતા, મહિલાઓ હતી.

અમિએશિયાના યુવકોની શાહીવાદ વિરોધી સંગીન એકતાના પ્રતિક સમા આ સરખસને વધાવવા લાખ લાખ માથુસ ભેગું મળ્યું હતું. 'શાહીવાદ મુંદોગાદ ! રવાણીનતા. જિંદાગાદ,' 'ઉલોખ ધંધાતું રાષ્ટ્રીયકરણ કરો,' 'એડે તેની જમીન' વગેરે સૂત્રોથી કલકતાની ધરતી ધમધમી ઊઠી, ગલીઓ ગાંઠ ઊઠી.

આ સરખસ અગ્નેય યુવક પરિષદનું ફક્ત પ્રતિબિંબ હતું. પરિષદનો મુખ્ય હેતુ હતો અગ્નેય દેશોના ક્રાન્તિકારી લઘુવાઓને ભેગા આપી

આને તેમના દેશમાં સ્વતંત્રતાને નામે જનતાને છેતરવાની અને ખરી રીતે શુભાશીરી બેટીએ મનજીત કરવાના જે પેનાર રચાય છે, તેની સામે સંયુક્ત મોરચો ખંડો કરવો.

પરિવહની સરજાત વેલિન્ટ રકવેરમાં ખાસ બધાવેલ સુદર શ્રમિયાણામાં કરવામાં આવી. એના કાર્ય દરમિયાન ફુલપાને ખૂબ ખૂબેથી પ્રતિભાગી યુવક તેમજ વિદ્યાર્થી સંગઠનના સદ્ગુણા ધ્વજતા, લગાવક એકતા બહેર કરતા સદેશા આઆ. પ્રેસીડેન્ટ હો. બીન બીન્ટ, એકારલોવાણીયાના ગોટવાલ્ડ, પંક્તિ નહેરુ અને મોલાંના આગ્રહ જેવી. વ્યક્તિઓએ સદેશા પાઠવ્યા હતા. પરિવહને આમંત્રિત દેશોના મહેમાનોએ વધારી હતી, અને પોતાના દેશના શુભોનો દેશ બહેર કહી હતો. હજારોની સંખ્યામાં દરેક જ હાથે રહી કલકત્તાની જનતાએ પરિવહને અને તેમાં ધ્યાતી નીતિને વધારી લીધી હતી.

સાત સાત દિવસ સુધી સ્વતંત્રતાની લડતમાં યુવકોનું સંચાલન, કામચાર કિસાન અને મુખ્યમંત્રીય શુભકાંતી જરૂરીઆતો, અને તેમની એકતા ઉપર શીશુવદારી વિચારણા કરી. દરેક જના જીવન અને તેના અનુભવો લઈને જ પ્રત્યેક વિષય ચર્ચામાં આપ્યો હતો. મુખ્ય કારણ કહે છે "સાચી સ્વતંત્રતા અને લોકશાહી એનો અર્થ" જીવનના માટે એક જ હોઈ શકે તેમને પોતાનું જીવન બધી રીતે ધાતવાનો હક્ક અને જવાબદારી હોય; એનો અર્થ થોડા પગાર સાથે કામ, શિશુજી અને સારવાર મળવાની ખાત્રી; એનો અર્થ મત આપવાનો અધિકાર; એનો અર્થ યોગ્યપણ બંધા સિવાય કોઈ બંધાયોનું રાષ્ટ્રીયકરણ અને કિસાનોને જમીન."

પરિવહ આગ્રહી માટે લડત ચાલુ. રાખવાની હાકલ દીધી. એણે અંગેય એશિયા સામે રહેલા નવા ભય સામે લાલચતી ધરી "ફુનિયાને શુભામ બનાવવાની પોતાની લાલચને લીધે, અમેરિકા આઘીવાદ અંગેય એશિયાના બહાર કળે કરવા મહે છે. તે એક બાજુ જનતાના સંભાવ વિરુદ્ધ વસાહતી બળોને સામ્રાજ્ય કાયમ રાખવા સહાય

કરે છે તો, બીજી બાજુ યિરીય, ફેન્ચ અને કચ શાહીવાદીઓને પોતાના ભાંગીદાર બનાવી પોતે અંગેય એશિયાના દેશોને શુભામ બનાવવાની મેચી રમવા રમે છે."

સાચી આગ્રહી અને લોકશાહી હાસલ કરવાના મહાકાર્યને સિદ્ધ કરવા પરિવહ દેર દેર યુવક સંગઠનો રચાવવાનો આદેશ દીધો.

પરિવહને ભાંગવાની ચાલ

પરિવહ આવી રપ્લ અને ગોરદાર લામચ નીતિ મદલ્ય કરે તે હિંદના અનેક જવાને નેતર્યોને મથું નહિ તે દેખીતું હતું. પોતાને ડેગ્રેસના સોચી મંત્રણ નેતાઓના અનુયાયી ગણ્યતનાર અખિલ હિંદ વિદ્યાર્થી ડેગ્રેસના પ્રમુખ, શ્રી વર્માએ પરિવહની સરજાતમાં જ પરિવહને કમ્યુનિસ્ટ કરાવી જહાર નીકળી પડ્યા પોતાને લામચાળી મનાવનાર શ્રી અરવિંદ બોઝ, બીજી અ. હિં. વિ. ડેગ્રેસના પ્રમુખને પણ અર્થદોન બંધાનું આપી (એમની ફલીસ હતી કે સુભાષ બોઝનું નામ મુખ્ય કારવામાં અગ્રિએશિયા દેશોના આગ્રહી સંભામના નેતા તરીકે આપવામાં આવે. પરંતુ પરિવહે બ્યારે નેતાજી ઉપર ખાસ કારણ સુચર્યો ત્યારે એમણે નાર્પસદગી જતાવી) ધમકા આપી નીકળી બંધ પોતાની ખરી ખવાળ નીતિ બહેર કરી. પરંતુ અહીં જ તેઓ અટવાયા નહિ. નેતાજીનું નામ ફુનિયામાં બોલું રહે એ બાબતસર એમણે વિદેશી પ્રતિનિધિઓ ઉપર સરખા કુમરો કરાવ્યો. લોકનાટકયજ્ઞના બે કાર્યકર્તા તેને ભોળ બન્યા અને અનેક જખમી ઘપાં.

એમની આ માંદગાળને ખેરી જખમ તે કલકત્તાની જનતાએ આપ્યો. હજારોની સંખ્યામાં એમણે પરિવહના દરેક કાર્યકર્મમાં ભાગ લીધો. કલકત્તાની મં "યુવક કથનો" જેમના સુભાષ બોઝ આનીતા નેતા છે તેમણે પણ પોતાના ૮૦૦ કિયોર સભ્યો લઈ મહમ્મદ રપોઝિય ઝાંઝિક ઉપર શારીરિક વિરોધનો આકર્ષક કાર્યક્રમ ૧૫,૦૦૦ પ્રેક્ષા સાથે આપ્યો. પરિવહ દરમિયાન બોલાવેલ બીજી કાર્યક્રમ 'સાંસ્કૃતિક મેળા'માં ૨૦ હજાર

લોકનાટ્ય

કલ્પના

નિર્માતા-દિગ્વિદ્યારંક

શ્રી. ઉદયરાંકર

શ્રી. શિરાલી (સંગીત નિર્માતા)

આલોચક : દીના સંઘવી

આ પથા દેશની તુલકળાના નેતા શ્રી. ઉદયરાંકરની આ દિલ્લી કલ્પનાની કેટલાએ કલારસિકા વરસોથી વાટ જોતા હતા. વિધાવિધ વિધાનો જાંધાતાં હતાં. મને લાગે છે કે કેટલાંક રસિયાઓએ તો હોડ પથ માંડી રાખી હશે. આખરે એ મોંઘામૂલી 'કલ્પના' આવી અને જોવાઈ પથ ગઈ.

બધાએ એક ખીજને પૂછ્યું કે શું જોયું? કોઈ કહે અદ્ભુત! કોઈ કહે "જોગસ!" કોઈ કહે અહાહા! અરે પણ બધા માણસ તમે જોયું શું? સવાલના જવાબમાં લોકોએ બિલ બિલ વાતો કરી. કોઈએ ગોટા વાળ્યા. હું તો માન થોડીક જ વાતો કહીશ કે જે મને લાગે છે કે વિચાર કરાવે તેવી છે.

એક તો 'કલ્પના'એ અંતમાં શું કહ્યું અને નાગરિકોએ હાજર રહી જુદા જુદા દેશોનાં ગીતો સાંભળ્યાં, તુલ્યો નિરખ્યાં અને ખીજ હજારોએ પ્રેરણા આપી. આ દિલ્લી-અંગ 'વિશ્વયુવક આદિલન દર્શન-ગુ' પ્રદર્શન' જોયું.

પરિવર્તને લાંબી પાડવાના ફરીસ્ટ પ્રવાસો છતાંય એક જ વસ્તુ સાંપત થઈ છે: અર્થે આશિયાના યુવકો સામે લોકશાહી ક્રાન્તિ વિજયી કરવાનું કાર્ય છે, અને તે મહાકાય પૂર્ણ કરવા એટલાઈટ યુવક છે.

કેવી રીતે કહ્યું: અંતમાં દેખાડેલી આશા ખરેખર અસરકારક હતી ખરી! દેશમાં રહેલી નિરાશા અને સૌંદર્યના વમળને કળાકારે એટલું તો ચક્રોએ ચક્રોએ કે પછી ન્યારે યાંબલાની નીચે ઊભા રહી વિચારવાનો વખત આપ્યો ત્યારે માથું ચક્રાવે ચક્રોએ એટલે 'કલ્પના'ની પાંખે જે જોવા નીકળેલા તોમાં ખરેખર ઉત્સાહ આપી શકે કે નહીં દિલ્લી દેખાડી શકે એવું તો બહુ જ ઓછું દેખાયું અને જનતાની ચક્રિત દેખાડી શકે એવું તો કશું જ નજરે ન ચડ્યું. ચિત્રમાં દેખાડેલા ભૂખમરો પણ સાવ કાલ્પનિક જ થઈ ગયો. ત્યાં સમાજમાં રહેલા સડાને દેખાડવાનો પ્રયત્ન કરેલો ત્યાં કાંઈક વાસ્તવિકતા જણાઈ કારણ કે એ કળાકારે જાતે અનુભવ્યું હશે. જ્યાં રાજમહારાજોની ઠેકડી 'કરવામાં આવી ત્યાં પણ ભુલખી રાજાઓ કરતાં થેલા રાજાઓ દેખાડવાથી વરણનું મહત્વ ઓછું થયું.

'લેખર અને મશીનરી'માં પહેલા કરતા એક મહત્વનો ફરક જણાયો. પહેલાની માફક મિલમિલિકા અને મગૂરો એક ખીજને લેટી ન પડતા હવે તેઓ સામસામા ઊભા રહ્યા. આગળ જતાં એમનો સંપર્ક પણ આવતો હોય તેમ લાગ્યું. વળી આગળ ટૂંકટૂંક દેખાડી ખેતીમાં આધુનિક પદ્ધતિની પણ દિમાપત થતી હોય તેમ લાગ્યું. શ્રી ઉદયરાંકર જાણે એક પગલું આગળ ભરી રહ્યા છે. પણ આ કંઈ એટલું બધું અસરકારક અને અમૂલ્ય હશે કે

લોકોની નજરે એ ચડ્યું હશે કે તેમ કાણ જાણે !

આમ વસ્તુની દૃષ્ટિએ ભેદો કંઈ મોખ્ખા વાતો ઘટી હોય તેમ લાગ્યું નહિ. તત્ત્વજ્ઞાના નેતા પાસેથી ધરખમ માર્ગની આશા રાખી બેઠેલા ભગતા કળાકારો આ નવીન વિરાટ ખુશ્મરૂતી ભેદ એ ઘડી સુંઝાય હશે પણ પછી તો નિરાશ જ થયા હશે.

બાકી રહી ટેકનીકની વાત. તત્ત્વોની ફેરોગ્રાફી અને તે લેવાની પદ્ધતિમાં ઉદયશંકરે જરૂર નવો ગ્રીષ્મો પાડ્યો ગણી શકાય. આજના આપણા દિલ્લી નિર્માતાઓએ તો ઘણું શીખવાનું રહ્યું. પણ તો એ થોડા સમયમાં ઘણું બધું અને નિરનિરાણું કહી નાખવાના લોકો શ્રી ઉદયશંકરે 'કલ્પના' ને પાંખો ઘોડે ચડાવી છે. બધું એટલું બધું ઝડપથી ચાલ છે કે કલામાં પૂરા સંતોષ રહી શકતો નથી. આપણા દેશનાં વિધાવિધ તત્ત્વોનો વિભાગ પણ ખૂબ ઝડપી અને ઝંઝોલા લાગે છે.

'કલ્પના'નું સંગીત ઘણું સરસ રીતે યોજાયું છે, નવીન છે, સાથેસાથે અસરકારક છે. પણ ત્યાં વસ્તુ જ દેખાતી હોય ત્યાં વાજતો જિવારો શું કરે ?

શ્રી ઉદયશંકરની નિહાળી ન જો આમાં આવે-ખાસેલી હોય તો એઓ પોતે તત્ત્વજ્ઞાની રીતે શીખ્યા અને તે વખતના તેમના અનુભવો વિષેનો વિભાગ ઉમેરાયો હોત તો રસપ્રદ થાત. જો કે એમણે આટલા બધા નવા કળાકારોને આવી સુંદર રીતે ફેળવ્યા તે પણ પ્રશંસનીય તો છે નં.

બધું ભેદો જે જનજગતની આપણે વાત કરીએ છીએ તે કાંઈ જનતાને આ 'કલ્પના'માંથી મળે તેમ લાગતું નથી. લોકો વાત પૂરી સમજી જ શકતા નથી ત્યાં શીખવાના શું ? એમની જીંદગીને રમત-રમતમાં બીડીબીડી નાસતી ભાગતી કળાને લોકો કેમ અપનાવી શકે ? આ જનભોગ્ય કળા ન હોય. શ્રી ઉદયશંકર જેવા અગ્રગણ્ય કળાકાર પાસેથી તો ઘણી આશા રાખી શકાય, અને રખાય છે.

ગુણસુંદરી—અચૂત ચિત્ર

દિગ્દર્શક-રતિલાલ સુનામર
પાત્રો-નિરૂપા રાય-મનહરલાલ
-આયુરાજ-ભગત રોમિયો

છાંદા દસકાના દિંદી દિલ્લમજનોમાં રચીત-ની દિલ્લમજનો એક અસુક દખાનજ હોય છે એવી સાધારણ માન્યતા છે. અને નાના મોટા દિલ્લી અવલોકનકારોએ કરેલી આ એમની દખની ટીકાનો રચીતતા માલિકોએ કાંઈ દિવસ વિચાર કર્યો હોય તેમ લાગતું નહોતું. તેમાં ગુજરાતી ચિત્રોના શુભાગમાં પણ ત્યારે એમણે નવેસરથી ઝંપલાવવાનું નક્કી કર્યું ત્યારે તેમાં પણ સામાન્ય માણ ગુજરાતી ચિત્રોને રવાડે એ ચડી જશે એમ બધાએ માન્યું. પરંતુ ત્યારે 'ગુણસુંદરી' પદ-દાપર બ્વાવી ભારે માણ ગુજરાતી ચિત્રો ભેવાને રવાયેલી આંખો જરા ચમકી.

ચિત્રની વસ્તુ છે જમાનાખૂની વાત. વહેવાર-ધેલી પતિવ્રતા પત્ની બસની અને બળિમાની પતિથી તરછેડાય છે; દુઃખી થાય છે, પણ આખરે એની રૂઝીદ વફાદારીના કળાપ પાછી સુખ પામે છે. આવી રીતે દંત્રએ અલ્પસમજ અને પદાંત રહેતા મામતી, શુભાખી મનોદશા ધરાવતી સ્ત્રીઓનું આટલું બધું, ગૌરવગાન-પ્રગતિશીલ માનસને સાવે છે.

આ વસ્તુ સાથે ચટણી-અમાણા તરીકે એક-બીજી બ. સુધાકરની વાત લઈ વાતોલેખકે આજની પ્રેચસિત એવી વિકૃત રાજકીય ટીકાઓમાં પણ આંચ બોળી છે. સમાજવાદી વિચારસરણીની આવી વિકૃત ઠેકડી ક્યાં સુધી લોકોને મળે ઉતરશે ? આ એક ગંભીર વાતને મગકમાં ઉડાવી દેવાનો પ્રયત્ન કરવામાં વાતોલેખક મૂળ વસ્તુને કે આ ગૌણ વાતને પણ ભૂરાગર ન્યાય આપી શક્યા નથી. એટલે વસ્તુસંલ્લન બહુ શિથિલ લાગે છે. બાકી પતિપત્નીનો દુઃખદ વિષેય અને એમનો અસરકારક મિલ્લપ આ વાતે આજના આપણા ગુજરાતી

ગાંધીજી ગયા! ફક્ત આઘાત ન સહેતાતાં આપઘાત કર્યો; ને કેટલાકનું હૃદય બંધ પડી ગયું! હમરો લાખોએ બાંસ સાથો ને એક એ દિનના ઉપવાસ કર્યો. હમરો લાખોએ નળે પોતાનું કોઈ સ્વચ્છ મધું હોય એમ દુઃખ અનુભવ્યું. દુનિયા-બરમાંથી તારો છૂટયા ને શોક દલવાયા. દેશ આખામાં સભાઓ થઈ અને દર્શાવે યયા. રોજે-

મધ્યમવર્ગને અસર થવાની જ અને થાય છે. ખાસ કરીને આજની વહેવારુ સમસ્યાઓની ઝાટકણી કાઢતાં વાક્યો પ્રેક્ષાએ વધારી લીધાં છે.

ખાસ કરીને આ ચિત્રમાં અભિનય કરતા બાઇ-બહેનોનું કામ ખરેખર પ્રશંસાપાત્ર છે. ગુજરાતી ચિત્રોના ધોરણે આ ચિત્રમાં ધણે જ કુદરતી અને સરસ અભિનય દિગ્દર્શકે લીધો છે. વળી નિર્મી-તાઓએ કુશળતા વાપરી નાટકથી અને નાટકી દબથી રીઝતી આપણી જનતાને છગન રોમિયાના પાત્રમાં ઠીક રીઝવી લીધો છે. આ અભિનય વસ્તુમાં એવી રીતે વણાયો છે કે ખાસ અનુભવુ લાગતું નથી. આ બધાની કેટલે અંશે જરૂર હોય એ તો નિર્માતા-ઓ જ નળે.

સારા સંગીતને કારણે આ ચિત્રમાં વધારે રસ આવે છે. સાવ ગુજરાતી દબે ગવાએલાં એ ત્રણ ગીતો તો કચારનાએ જનતાની જાએ ચડી ગયાં છે.

ગુજરાતી ચિત્રસર્જનની ખડખડી ખૂબિયાં (અસુક અંશે સુષક ભાત પાડનાર 'ગુણસુદરી') ગણી શકાય. આટલું પણ ગુજરાતી નિર્માતાઓ દબે પછી અપનાવે તો આપણે એક કમળ એ રીતે આગળ આગ્યા કહેવાઈએ.

ટોળાંઓએ પ્રાર્થનાઓ કરી. ને ગાંધીજીનાં અધિની સ્મૃતિ સંધરવા દોષધામે માંડી.

ભારે કેંક એવા ય નીકળ્યા કે જમણે પેંક વહેંચ્યા ને દરખ મનાવ્યો. એકલા ગાંધીજીના ખૂનના સમાચારથી એમને સંતોષ ન વળ્યો, ને ખીજ વધુ સમાચારો સાંભળવા રીડીઓ પર કાન સરવા રાખી બેઠા.

સામેથી કેંકને એની જાળ લાગી; ને એવા દરખ મનાવનારાઓની બો ધડીબર તો બુલાવી ય નાખી!

આમ, ગાંધીજીના જતાં અનેકને દુઃખ થયું ને કોઈકને સુખ થયું; કેટલાકને એ સુખ કરનારા પર રોષ થયે ચઢ્યો. પણ સુખ ને દુઃખ બંને થયાં કે એક ન થયાં હોય, ને રોષે ય ચઢ્યો ન હોય એવા સ્થિત-પ્રજો ય નીકળ્યા! સુખદુઃખને સરખાં કરીને તેઓ પોતાને કામે આગળ વધ્યા. અરે, એ સુખદુઃખના પ્રસંગોને ય પોતાના કામોમાં એમણે જોતરી સુધાં લીધાં!

★

સરદાર પટેલે ને રાજેન્દ્રભાણુએ કહ્યું: એ (ખૂની) તો પાગલ માણસ છે, એના પર વળી કાઠ થી! ગાંધીજી તો દુરમન પર પણ પ્રેમ વરસાવનારા હતા! ને શ્રી મોરારજીએ યુનેગારને પકડી તો મંગાવ્યો યુનિર્મ! પણ એને ય દેયું છે, ને એ હૈયામાં પ્રેમનો વાસ છે, ને એ જાગે તો, અજામિલ જેવાં પાપીય મહાહક્કત બની ગયો એમ, આતું ય શું કામ ન થાય! અને એમણે આ ખૂનીના દિલમાં ગાંધીજીની મહાનતા અને ખૂનીની પોતાની પામરતાનું બાન

જાત્ર કરવા અવનવા નુસખાઓ બાંધ્યાં ! એને ગાંધીજીની અરિયવાના વખતે એરાએનમાં બેસાડી ઉઠાડ્યો; ને જેવમાં રાતદાંડે ગાંધીજીની પ્રશસ્તિનો રેડિયો એના કાનમાં રેડ્યા કર્યો ! એની સામે ગાંધીજીનાં વચનામૃતોનો ઘોષ વહેતો કર્યો-મર્યો ને ગાંધીજીનાં પ્રવચનોની રેકોર્ડ દારા !

એક દાંડે એ ખુની, એ પાપી, મરી એક મહાપુરુષ બની જગજાહેર થાય તો, એમાં કશી નવાઈ નહિ. આ તો જિયારો એક ખૂનિ કરનારો-એની તે એવી થી યુગ્મચક્ર આટલા પ્રેમના પ્રયોગે આગળ એ પીગળ્યા વિના રહે ! અરે, ગાંધીજીના એક આત્મ-ત્યાગે કેંકે ખૂનોના કરનારા ને કેંકે પાપોના આંતરનારા રાગ-રાજનીઓ સુદાં પવિત્ર બની ગયા છે તો ! એમની નરકયાત્રાઓ, ટળી ગ્રેષ્ઠ-કેંકેનાં સાધાં ને તાજ ધુળમાં રમદોજાતા બની ગયા ! એ પાપીઓ દેશમક્તો બની, પવિત્ર પુરુષો બની, આ દેશના સ્વયંચંદના મહાન વંશધારીઓ બની, કૌરાવોની પુનિત ભોમકાના તારણદાર સંભા નવા અવતારી પુરુષો બની ગયા !

એવા અવતારી તારણદારોને ચરણે ધનદોલતના કમળા ધાપ, ને એમને હરતા રાજસત્તાના દંડ કાપમ રહે એમાં તવાઈ શી ? એમની રત્નિ દરગાર ગોપા-ગદાસ ગાય ને એમની આરતી અમૃતલાલ શેઠ ઉતારે તો એમાં અણુમત્ ? શુ ! ગાંધીજીના જીવતાં બહેને એમણે એમના મંત્રને ધુલકાપી, પણ ગાંધીજીના મૃત્યુએ આખરે એ દીપ એમના જીવનમાં પેટાઓ હોય તો એમાં ગાંધીજી અને એ પાપા-ત્યાઓ બનેલી વગાઈ નથી તો બીજું શું છે ? તમારા ને મારા જેવા સામાન્ય માનવીનું તો એવું ગણું નહિ. આપણે ને ફાંદને જીવતાં સુધારી ન ઘડીએ, તો મરીને તો શું સુધારવાના હતા ? ને આપણે ને જાતે પાપી હોઈએ તો ગાંધીજીનું મૃત્યુ થતાં કાંઈ પવિત્ર પુરુષો યદ જન્મતા હતા ?

હું-તો કહું છું : હિંદુઓમાં કહું છું એવું રહસ્ય સમજ્યા તે તમા-બીજું શું ? ભગવાનની બક્ષિત કર્યે સાત જન્મે સ્વર્ગ મળે; પણ દુરમના-

વદ કર્યે તણ જન્મે મોક્ષ મળે ! રાગમંહારાગનો એ મળે તેવા તો યં સર્વ-ચંદ્રવંશી પ્રતાપી હિંદુઓ ને ? છેક બાજસુધી ખૂની ગોડસે અને એની હિંદુસભા ને આર. એસ. એસ. જેવી કટર હિંદુ સંસ્થાઓના પાલકો, પોષકો ને પેટનો હતા તે કાંઈ અમરતા ! હિંદુધર્મના પાલન અર્થે, સ્વધર્મ અર્થે, હિંદુત્વના દુરમન એ ગાંધીજી હોય તો તેમનાય ખૂનને માર્ગે સુદાં જનારાને એમણે પાપાપોષ્યા ને ટકાવ્યા તે કાંઈ અમરતા ? એવી દુરમની કરનારાઓને આ જન્મે સ્વર્ગ-સ્વર્ગની સાલખી ન મળે તો ધર્મચાંચીની કિંમત જ શી !

★

ખરી વાત, સાત કામનો ફાવેલો તો સોને માથે ગાંધીજીએ એક સિદ્ધાન્તને ખાતર પ્રાણપંથુ કર્યો તો તેઓ અમર સહીદ બન્યા, એમને એ ફાવેલો ધર્યો. જેમણે બાંધુ સાચાં ને આપણાં કર્યા, જેમણે ઉપવાસો કરી ને મર્ગાં તોડ્યાં, જેમણે પ્રાધનાઓ કરી ને દોડધામો કરી એ લાખો કરોડ માનવીઓને વળી પોતાના અંતરની સાંતિ પૂરતો ફાવેલો ધર્યો. ત્યારે કેટલાકોએ વળી પોતાનાં સ્વરણો લખી ગાંધીજી સાથેના પોતાના સીધા નિકટના સંબંધની વાતો જાહેર કરી નામની કમાણી સાથે દિલની સાંતિ કરી; તો કેકે એ લખાણો ભેમાં કરી ખાસ અંક ને ખાસ અંચો કાઢી એ લાખણીને અમર કરી ! એ બંનેને એ રીતે ફાવેલો ધર્યો-

ત્યારે, બ્યારા બધા દરંગી ફાવેલો કરતાં વધુ નહાર ફાવેલો ઉઠાવવાની યુગ્મચરાગાઓએ, અડળક પેસે અદ્ભુત-સ્મારકો (ડા. ત. ચાંદીવલી સ્મારક) ચણી દેવાની પ્રયત્ન યોજનાઓ ઘડી, ખુબાર સવાની જાહેરાતો કરી પોતાની રીતે પોતાનો ફાવેલો કર્યો ! આવતા સમયનાં એવાજ પારખી લઈ એમણે રાજમહારાજાઓને લાથે ગાંધી સ્મારક સમારકો યોજ્યા ને 'અડોલપમ અડોખનિ'ના જીવસા, ગાંધીજીની વેડી પર બેસી, બેઠી સીધા !

★

ગાંધીજીએ કહું હતું, મારી પાછળ કોઈ સ્મારકો ન ચણીશો, ને મારી પૂજાકિર્તિ ન કરશો.

રાષ્ટ્રીય નોંધ

એ રાહ.

તૈલગથુ.....

આપણું દૈનિકા અને સમાચાર પત્રોમાં ક્યાંક, શોખા ન જડે, એવા ખૂણામાં ક્યાંકી જતાં તૈલ-ગથુમાં આજે નવો, અદ્ભુત અને રોમાંચક ઇતિ-હાસ સર્જાઈ રહ્યો છે.

તૈલગથુના કિસાનો નિઝામચાહીને ખતમ કરવા અરબીયા ઘણું બહાર પડ્યા છે. ૨૦૦૦ ગ્રામડાં પર આજે હૈદરાબાદની જનતાની આજુ પતે છે. જન-તાની અદાલતો, જનતાની પોલીસો, સમસ્ત રાજ-વહીવટ આજે જનતાના હાથમાં છે. કોઈની દેન નથી કે એની સામે આગળી ચીંથે; ચીંથતી આંચળી જ વહાઈ જાય.

ગાંધીજીના આ ભક્તોએ ગાંધીજીની આમન્યા તોડી છે એમ કહે બીજા બધા કહે, પણ આ ગુર્જરીનો લાલ એવો અન્યાય આ ભક્તોને નહિ કરે. એ જાણે છે કે આ બધા ભક્તોએ તો વહેલી ગંગામાં પોતાના હાથ ધોયા છે. ભય પ્રસંગનો લાલ સોજે પોતાની રીતે લીધે છે.

આ બધા પછી તો બીજી મારી ખાત્રી થઈ છે કે, આ ખરેખરો ફાયદો કરાવનારા ખૂની ગોડસેનું જીવંત જીવન સ્મારક, મહાત્મા ગાંધીની જોડાએ, બિંદુ કરવાનું જ બાકી છે! કળચુગના આ 'પરિત્ર' પુરુષના 'પાવક સ્મારકો'ની યોગના કરવાનું માન કળચુગના 'કપા શોદા' ને કપા રાજવીઓ ઝૂંટી જાય છે એ જ તો હવે જોવાનું રહે છે.

૧૬-૩-૪૮

—ગુર્જરીના લાલ

સાચી લોકચાહીનો બાદશાં આજે ત્યાં મનિમંત થઈ રહ્યો છે. જનતાના નવા રાજતંત્રના એકે એક અંગના અધિકારીઓને જનતા પોતે જ ચૂંટે છે. અદાલતો પણ એવી જ. આખું ગામ ચોરાનાં ઉમટે અને ત્યાં ન્યાયપંચ સમસ્ત મુકદ્દમો ચાલે. એ પણ દુકાન ને ટય. સાચા ખોટા કરી ગમે તેવા ગુન્હામાંથી આરોપીને છટકાવી જનાર દલીલખાજ વજાનોને ત્યાં સ્થાન નથી. પોતાના ગામના આરોપી-ને જાણનાર ગામ તેનો સામુદાયિક ન્યાય આપે છે.

આ નવી લોકચાહીનો પાયો છે જમીનદારીની નાખૂદી. ગરવાગાંઠ્યા દેશબુમના હાથમાંથી હમરો એકર જમીન છોડાવી આજે હરેક કિસાનને જમીન આપવામાં આવી.

હિંદી ખેત-કાંતિમાં 'અને લોકચાહી-કાંતિમાં હૈદરાબાદ નવો જ મીચો પારે છે.

*

સહેજે બોલી જવાય છે; ક્યાં કાસીર ? અને ક્યાં હૈદરાબાદ ?

કાસીરમાં ય તો એવી જ પરિસ્થિતિ હતી. એજ જમીનદારી અને એ આપણુદી. પરિણામે એવી જ ખેતકાંતિ અને લોકચાહી કાંતિની જરૂર. પણ આપણુદ આપણાહીની જનતા અને પોષકરૂપ જમીનદારીને નાખૂદ કરવાની અને પ્રજાને રૂંધતા અનેક મધ્યકાલીન બંધનો બેધડક ઉઘાડવાની શેષ અબ્બુહાને દષ્ટિ નેહોતી. એ બંધનોથી અંકડાપેદી પ્રજા હમલાખેરોને નસાંડી ચકરો એવી શેષ અબ્બુહા-ની ગણતરીઓ હતી, અને એ આજે બોલી હરી છે.

એટલે એમણે બીજી ગણતરી બાંધી: "પુનોમાં

મા નાખી પાકિસ્તાન વિરુદ્ધ યુદ્ધો મેળવીએ." એ
પણ એટલી જ ખોટી હતી. અનુભવે જણાયું કે
યુનોમાં ન્યાયનું રાજ નથી. ત્યાં તો રાજ એ
કોઇનું હોય તો તે અમેરિકાનું. અમેરિકાના ગળવા-
માં કોડીબધ આશ્રિત-ગુલામ, દેશીના મત પડ્યા
છે. અને એ બહુમતિએ હિંદને રવળાવી માથું.
પરિણામે હિંદને તો સાથે છાત્રદર બળ્યા એવું થયું.
કાંશીર બિચારું ! હજી એ અનિશ્ચિતતામાં જ
જોવાં ખાતું રહ્યું છે. અડીપમ પકાડી પ્રભની
જ્વાલત્રય લાગે છેવી અદ્યુત રીતે શરૂ થઈ હતી ! અને
આજે ખોટી દોરવણીએ એ લાગતના કેવાં હાલ કર્યા !

*

એર, નેતાશીરીએ ઉત્તરમાં શૂન્ય કરી. પણ
હકિયે જનતાએ એ જૂલ સુધારી. ડાંગરચાલીથી
ચડે એવા દમન અને શોષણ દેરાખાદતી પ્રજાને
રીયાતી રજા હતી, આંધ્ર મહાસભાની દોરવણી તમે
તેલંગણ અને વારાંગલની જનતા અનેક માંદના-
ઓથી તેની સામે લડતી આવી છે. અનેક ધોંગ-
ણમાં તવાઈને પાર કીતરેલાં એ કિસાને આજે
નિઝામચાલીનો મૃત્યુ થઈ બળવી રહ્યા છે.

*

૧૫મી ઓગસ્ટે હિંદને જેવી ગણે તેવી અસાદી
મળી. ત્યારે કાશ્મીરથી કન્યાકુમારી સુધી પચસેલ
૫૦૦ ઉપરાંત રાજસ્થાની હોળખોમાં તો આપણુક
રાજાઓને સંપૂર્ણ આઝાદી એનાયત થઈ ! ત્રાવણકોર,
મહેસુર, ઈન્દોર અને નાનાગોટા અનેક રાજ્યોની
પ્રજાઓએ એની સામે લડેલાં માંડી. એ વિરેલી
પ્રજાને સમજાવી દેવા રાજાઓ અને નવાબોએ નહીં
જવાબદાર રાજતત આપ્યું અને તેઓ હિંદી સંઘમાં
અંદરથી સુરંગ ફૂંકવા લાગ્યા પણ થઈ ગયા !

પણ નિઝામ ? એને તો ચોતાને પૂરો સ્વાયં
સંધાય નહિ ત્યાં લગી બેઠાણ કે જવાબદાર રાજતત-
નો આજીવો પણ ન બેઠ્યો.

આંગણે આપે તો પ્રજા યોચે પકડે ને હાથે
બંદેર કયું કે ૧૫ મી ઓગસ્ટથી હું આજાદ છું.
એની તરફેણમાં કામદાખાજી યથાવનાર હશે ખરો

ઝોરા વડીલ સર. વોલ્ટર મૉક્ટન. ચાલીવાદી કુસારો
અને એના સગવડપાતા અર્થ - કરનાર ચાલીવાદી
બેનુ. પછી ચાની મથા રહે ?

પણ નિઝામની તૈયારી એટલેથી જ નહોતી
અટકી. કામદાખાજીની પરવા ન કરતાં પ્રજા હથિ-
યાર ઉગામે તો ? તેની જ તૈયારી નિઝામે કરી રાખી.
ખીમ વિશ્વલદમાં કસાયેલું લશ્કર તેણે અણવિણે
જ રાખ્યું. હિંદુ એકતું એક આધુનિક હથિયાર
બનાવવાનું કારખાતું દેરાખાદમાં જ બંધાયું હતું.
તો જ ઇંગ્લાંડથી હથિયારો તો આવ્યે જ. ગયાં ને
ઝોરા સરસેનાપતિ આંકિન્લેક નિઝામના પ્રજા
વિરોધી લશ્કરી કાનતરાની દોરવણી કરતો રહ્યો.

આ બધી તૈયારી પર મુસ્તાક બની નિઝામે,
અંજોળના દોરબા, ચોતાની આગાઈ પોકારી હતી.

*

પણ ત્યારે દેરાખાદતી પ્રજા પુણ્યપ્રકાપથી
બમ્બૂ બીડી.

આખાલટક સો લડતની વાટ કીતયો.

૨૪ બરબરનો નામો. આખા દેરાખાદમાં
બંદ્ય દુરુલ બળવો ફાટી બીડ્યો. પણ ત્યારે પ્રજા-
પરિચંદની નેતાશીરી ગભરાઈ બીડી. આંધ્રખાજી અવ-
લાનું ખલાતું કાઢી તેમણે લડત મોકુફ રાખી.
અને પછી તો તે મોકુફ જ રહી.

પણ કાશ્મીરનો બોધપાક શીખેલી જનતાએ,
લડત સંઘેલી આત્મયાત કરવાનો ઇન્કાર કર્યો.
તેલંગણ અને વરાંગલના જનશૂત અને વીર
કિસાનોએ લોકચાલી માટેનું નિઝામવિરોધી યુદ્ધ
ચાલુ રાખ્યું. જનતાના પ્રેમ અને સ્વાયંચૂથી લડાયેલ
આંધ્ર મહાસભા એમને મોખરે બોલી.

અનેક દમનો વંચાયા. નિઝામના દમનોમાં
ચાની અણુ હોય ? પકડાપકડી, આગ, રિયામણી,
બળાકાર, કાલેઆમ, આ બધાં નિઝામચાલીનાં
રોજાંદાં હથિયારો છે. લશ્કર અને પોલીસ ઉપરાંત
ગામે ગામે અને શેરીએ શેરીએ ફેલાયેલી ઇતેહાદ-
ઉલ-મુસ્લીમીની સુફા-ફેજ આમાં આગળ પડતો
બાગ લે છે. એથી જ પૂરું ન પડતાં હિંદ સરકારની

ગ્રીન વિશ્વયુદ્ધની ચીચીઆરીઓ

ગ્રીન વિશ્વયુદ્ધના અંત પછી નવા યુદ્ધની સૌથી તીવ્ર ચીચીઆરીઓ હવે અમેરિકાથી સંભળાવા લાગી છે. અને માસિક-મહારીની કુગડુગી વાગતાં નાચે તેમ ડોલારિયા શાહીવાદના ખેતીન, એટલી, ખીટો જેવા પિટુઓએ એમાં પોતાની બધી તાકાત વડે સાદ પૂરાવવા માડયો છે. પ્રમુખ ટુમેન અમરિકા સેનેટ પાસે લઘાઈની તૈયારીઓ માટે વધુ નાણા ને વધુ સત્તા માંગી રહી છે. યુરોપમાં માર્શલ યોજનાની જગ્યામાં સપડાએલા દેશોના હમલખાજ રાજકર્તાઓ એક લશ્કરી જથ્થેબંધી કરવાના મનસ્સુના કરી રહ્યા છે. જ્યારે ગ્રીસ અને ચીનમાં ત્યાંની પકડપકડ ચતી સરકારને ટકાવવા અમરિકા દારૂગોળાની સ્ટીમરો ઠલવાઈ રહી છે.

કમ્યુનિસ્ટોએ આ ક્યુ" ને તે ક્યુ" તે બધી બૂમરાણની પાછળ એક બળ સાવ રપ્ટ તરી આવે છે કે ડોલારિયા શાહીવાદની બાજુ અવળી પડતી જાય છે. કુનિયાની લોકશાહી જનતા પર એણે મહિલા આક્રમણોને જઠાંતોડ નવાળ મળી રહી છે. સત્તાના મદમાં ચક્રચૂર બનેલો ડોલારિયા શાહીવાદ આ નિષ્ફળતાથી શુરયો બને એ સમજી થકાપ લેવું છે.

લોકશાહીવાદિયાની લોકઠંતિ

એ ભુરાંતુ" સ્વરૂપ ચેકોસ્લોવાકિયાની લોકઠંતિ પછી એ દેશનાં લોકશાહી બળા વિરુદ્ધ "લોકશાહીના રક્ષણને નામે" ઝેરી પ્રચારનો જીંધાવ એમણે વહાવ્યો છે તેમાં દેખાયું છે.

લોકશાહીના નામે પોતાનાં પાપ ઢાંકવામાં યુરોપના શાહીવાદીઓ પાવરધા થઈ ગયા છે. આજ ચેકોસ્લોવાકિયાને હિટલર આટકીલા હાથમાં દસ વરસ પહેલાં વધેરી દેવાયું ત્યારે એટલી-ખેતીન

"લોકશાહીને" બૂઝી ગયા હતા. દસ વરસ પહેલાંની વાત જવા દઈએ તો ૬ મહિના પહેલાં ચેકોસ્લોવાકિયાના આંદોલનવાદીઓ પર ગોળીઓની ત્રમઝટ બોલાવી લોકોની ટુકોળી ખેલતી વખતે જિંદગીની મજૂર સરકારને "લોકશાહી" પાઠ નહોતી આવી. વિજેતાનામ પર મોત વરસાવનાર ફ્રેંચ સરકારની તો વાત જ શી કરવી? ખુદ પોતાના દેશમાં માત્ર કાળી ચામડી હોવાના યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સની નરનારીઓને છરેચોક દારૂઓએ લટકાવનાર અમેરિકાના "લોકશાહી"- ખેરખાઓને ખરી રીતે કુખળું હતું પેટમાં પથ એમણે કૂટ્યું માયું!

નૂતન આઝાદીનું સ્વરૂપ

ચેકોસ્લોવાકિયા નાનકડો દેશ છે. સવા કરોડની એ વસ્તી છે. પથ ત્યાંની પ્રજાની લોકશાહી પ્રમુખલિકા જિંદગી, ક્રીસ અને અમેરિકાના શાહીવાદીઓથી વધુ જવલંત છે.

શાહીવાદીઓની ચાલનો એને પરિચય પણ જુનો છે. ૩૮ માં હિટલરને ચરણે એને વધેરનાર ધણા હતા, એ એને બરાબર પાઠ છે. જે કુદ દરમિયાન હિટલરના પંજમાંથી ચુકત કરનાર લાલ લશ્કર હતું એની પણ તેમને પૂરી ખબર છે.

કુદ દરમિયાન ત્યાંની પ્રજાએ એક નિર્ધાર કરી લીધો હતો. જિંદગી તંથા અમેરિકાના શાહીવાદીઓની જગ્યામાં ઠકી ન દેસાવું!

૧૯૪૫ ના મે-મહિનામાં ચેકોસ્લોવાકિયા આઝાદ બન્યું.

● એ આઝાદીનું સ્વરૂપ નોખું હતું. શેરો ને જમીનદારોના હાથમાં સત્તાની લગામ રહી નહોતી. ધમધમતા કારખાનાંઓનો નફો લૂંટન ન્યુયોર્કની બેંકોમાં જમા થતાં અદ્યત્ત મચો હતા.

● લોકોના ખતાર પૂરી એક અને સ્વીવાક પ્રજાએ પોતાની "આઝાદી" નવ ધડતર કર્યું હતું. એને કાળે અનેક બત્રીસલ્પાઓએ બંધાવન આપ્યાં હતાં. આઝાદીપત્રમાં તવાઈને જનતાએ એક મોરચો બાંધ્યો હતો. એનું નામ રાષ્ટ્રીય મોરચો.

● જગમાં જનહારોની કરવામાં આવેલાની કમ્યુનિસ્ટોએ લીધી. આઝાદી પછી નવધડતરમાં જનતાએ એ આવેલાની એમને જ સોંપી. દિલ્લરના મળતિયા શેઠોનાં કારખાનાંઓ પર રાષ્ટ્રની માલિકીનાં સીલ લાગી ગયાં, ધરતીબૃજ્ય કિસાનોને જમીન મળી.

શેઠો ને જમીનદારો સમસમી રહ્યા. પશુ એમનાથી કાંઈ થઈ શકે એમ નહોતું. એમણે આવ બંદી. રાષ્ટ્રીય મોરચામાં તેઓ ધૂસી ગયા. ડાહી ડાહી વાતો કરી એમણે મોહાની જગાઓ પચાવી પાડી. સરકારના પચ્વીસ પ્રધાનોમાંથી બાર જગા મેળવી લીધી. ને પોતાનો લાભ આવે એની રાહ જોવા લેતા.

સાથે સાથે સરકારને પાડવા બંધી ડાહીઓ આકુ હતી. પશુ સફળતા ક્યાંય દેખાતી નહોતી.

જલદાનું કમ્યુનિસ્ટોની તાકાત વધતી હતી. લોક-ઘાદી જોવાની ઊંજાએ વધુ મજબૂત બની હતી. છેવટ એ તાકાતને બેધ એમને લાગ્યું કે હવે તો આવી જવું.

એકાસ્તેલાલકિયાની એક ફરિડ વીસ લાખની વસ્તીમાં સહારે લાખ તો કમ્યુનિસ્ટ પાર્ટીના સભ્ય હતા. પચ્વીસ લાખ કોલકારી ટૂંક મુનિયન આદોલનના સભ્યો હતા. મહિને મહિને અરથો લાખ નવા સભ્યો કમ્યુનિસ્ટ પાર્ટીને ફરતર નોંધાતા હતા.

મે મહિનામાં નવી ચૂંટણીઓ આવતી હતી. કમ્યુનિસ્ટોને ૫૦ ટકાથી વધુ મતો મળવાના હતા તેમાં સંકેત નહોતો.

ને તેમણે છેલ્લો હાથ અજમાવ્યો.

પ્રત્યાઘાતીઓનું કાવતરું

પ્રધાનમંત્રીમાંથી રાજીનામું આપી દેવું ને તે પછી "નિષ્ણોતોની સરકાર"ની માંગ કરવી. સરકાર રચાય કે તરત જ સચર બળવો કરી પાલનમર પશુ કબજે લેવું. ત્યાર પછી કારખાનાઓ શેઠોને આપવાં. જમીન જમીનદારોને. દરિયાપારથી ડોલરિયા શાહીવાદીઓનાં સામેમાં કરવા તેમની કરવી.

કાવતરાના નકશાને કામળ પર ચિતારી એમણે ડોલરિયા દેવની રાહ જોવા માંડી.

૧૯ મી ફેબ્રુઆરીએ વોશિંગ્ટનથી અમેરિકા એલથી સ્ટાપનનાં આવી પહોંચ્યા. એ ત્યાં બંધી તેમની કરીને આવ્યો હતો.

૨૦ મી ફેબ્રુઆરીએ બાર પ્રધાનોએ રાજીનામું આપી દીધું. નિષ્ણોતોની સરકારની માંગ કરી.

જનતાનો જવાબ

બરાબર એ જ દિવસે ટૂંક મુનિયનોએ આ પ્રત્યાઘાતીઓને પકડાર કથો "ખરદાર! તમારી કારી કાવવાની નથી." કિસાનોએ યુગર ઉઘાડ્યો "જમીનદારોના નાથ હો."

કમદાર-કિસાન જનતાને કમ્યુનિસ્ટોએ દોરવણી આપી. પ્રત્યાઘાતીઓએ મથું બિચકું હતું. જનતાએ એ મથું વાઢી લેવાનો નિર્ધાર કર્યો.

૨૦ મી ફેબ્રુઆરીથી ૨૬ મી ફેબ્રુઆરી. એકાસ્તેલાલકિયાની જનતાએ - હથિયાર સભ્યો, પ્રાજની શેરીઓમાં હથિયારબંધ કાંમદારો-કસાનોએ પ્રજાસત્તાકના પ્રમુખ બેનિયને કહી દીધું: પ્રત્યાઘાતીઓને ૨૬ બાતલ કરી નવી સરકારો રચો.

ટેકેટાણે જનતાએ પોતાની સમિતિઓ રચી સફાઈ શરૂ કરી. પ્રત્યાઘાતીઓના રાજમાં ગભરાટ ફેલાઈ ગયો. કેટલાય નાસી છૂટ્યા. કેટલાય, પકડાઈ ગયા.

બેનિયને જનતા સામે ઝૂક્યા વિના આરા ન હોતો. નવી સરકાર રચાઈ ને એણે પ્રત્યાઘાતીઓનાં મૂળિયા જડ મળથી ઉખેડવા માંડ્યા. શેઠો ને જમીનદારોની આર્થિક તાકાત પર નવી સરકારે હા માર્યો.

અને આમ અમેરિકાની ખાજી ઉઘી પડી. માર્શલ યોજનાના બદલા નીચે એમરેલોવાકિયાને બળે દોરકું બાંધવામાં નિષ્ફળ નીવડ્યા પછી તેમને આરા હની કે તેમના દલાલો જર કાંઈ કરી શકશે. પણ કામદાર વર્ગની નેતાગીરી નીચે જનતાએ અમેરિકા સાહીવાદીઓને મરજ્ય આપ્યો.

નવું પશ્ચિમી જૂથ

યુરોપની જનતાની મક્કમ હડતરી ગલ્સ-રાઈ, અમેરિકાઓએ એક ખીજ યોજના સપાટા-જથ અમલમાં મૂકવા માંડી છે. આ યોજનાનું નામ "પશ્ચિમી જૂથ" છે.

પશ્ચિમી જૂથ એટલે પશ્ચિમ યુરોપના રાજ્યોનું જૂથ. આ વિચાર કાંઈ નવો નથી. બ્રિટિશ સાહીવાદે એ યોજના ધણી વખત પહેલાં મૂકી હતી. ચર્ચાલે એવું જૂથ બાંધવા અનેક ધમપણા માર્યા હતા.

આ જૂથના દેશોમાં કેટલાયને પોતાનાં સામાન્યો છે. જેવાં કે ફ્રેન્ચ, ડચ, બેલ્જીયન, બ્રિટિશ વગેરે. લાંના રાજકર્તાઓને કોઈ દાદ ચડી મળે છે. "જે લોકશાહી આંદોલન ભેર પકડે તે આ સામાન્યોનું આવી જ બને ! ચોંવિચેત સંઘ તથા નૂતન લોકશાહીના દેશોની પ્રગતિનો દર છે. ને એથી ચોંવિચેત સંઘ તથા નૂતન લોકશાહીના દેશો તથા પોતપોતાના દેશોની લોકશાહી ચળવળોને કચડવા આ ભાગીદારીની જરૂર છે.

ખીજ બાજુ આ બધા દેશોનું મુડીવાદી આર્થિક તંત્ર અમેરિકાના રેકાંથી જ ટકે તેમ છે. ખરી રીતે, માર્શલ યોજનાએ તેમને અડિયા બનાવી દીધા છે, એટલે અમેરિકાના પિઠુઓ તરીકે યુરોપમાં કામ કરવા એમણે આ જૂથ બનાવ્યું છે.

પણ ચર્ચાલની યોજના આથી જરા નોખી હતી. એને એમ હતું કે બ્રિટિશ સાહીવાદ-ઝાલરિયા સાહીવાદના ગુલામો પર મુકાદમનું કામ કરશે અને આંમ કરી બીજાં નાનાં નજાનાં રાજ્યો પાસેથી વટાવ લઈ ખાશે.

ચર્ચાલની યોજના ઝાલરિયા સાહીવાદીઓએ હસેલી મૂકી છે. બ્રિટનને પણ બીજા અડિયાઓની જેમ ગણવાની ગણતરીથી આ પશ્ચિમી જૂથની તૈયારી રહી છે.

લોકશાહી જનતાનો મોરચો

પણ અમેરિકા સાહીવાદીઓની આ યોજના પણ બહુ સરળ ચાપ એમ લાગતું નથી.

● ઇટલીનું આ યોજનામાં મહત્વનું સ્થાન છે. પણ એપ્રિલની ૧૭મીએ લાં સામાન્ય ચૂંટણી છે. અમેરિકા દલાલોની વિરુદ્ધ લાંની કમ્યુનિસ્ટ પાર્ટી સમા-જવાદી પક્ષ તથા ટ્રેડયુનિયનોએ સંયુક્ત મોરચો બાંધ્યો છે. ને એ વાત સાફ જણાય છે કે ચૂંટણીમાં આ મોરચોને બહુમત મળશે.

આપાર્ટી જ અમેરિકા સાહીવાદીઓ હલકીને યોજનામાં બાકાત રાખવાની વાત કરી રહ્યા છે.

● મીસની વાત પણ નોખી છે. મીસનો ૭/૧૦ વાગે તે આઝાદ સરકારે મુક્ત કરી નાંખ્યો છે.

● ફ્રાંસમાં પણ લોકશાહી આંદોલન તથા કામદાર વર્ગની એકતા તોડવામાં સાહીવાદી નિષ્ફળ બધા છે.

પરિણામે અમેરિકા સાહીવાદીઓ રૂપેત તથા પોલુગંધ જેવા ખુલ્લુંખુલ્લા હાસીવાદીઓને આ યોજનામાં લાવી રહ્યા છે.

આંતરરાષ્ટ્રીય ક્ષેત્રે લોકશાહી જનતાની તાકાત વધી રહી છે.

● માત્ર યુરોપમાં જ નહિ પણ ચીનમાં કમ્યુનિ-સ્ટ સરદારી હેઠળ લોકશાહી બળે એ મંચુરિયા લગભગ સુકત રી દીધું છે. સમગ્ર ચીનનો ત્રીજો ભાગ આજે આઝાદ બની ગયો છે.

નવા વિશ્વયુદ્ધની જે ચીસો આટલાંટિકને સામે કિનારેથી ઝાલરિયા સાહીવાદીઓ પાડી રહ્યા છે એવું રહસ્ય એજ છે કે ડુનિયા પર કમળે કરવાની તેમની બાજી નિષ્ફળ બની રહી છે. લોકશાહી જનતા મક્કમ હાથે તેમને દર હસેલી આંખે જડી રહી છે.

૧૭ માર્ચ ૪૮

—અમરા સંબંધી

સંસ્કાર

★

૬, પાકેશક, વિલેપાલે-પૂર્વ : સુખાધ.

મે : ૧૯૪૮

તત્રીજી

સ્વપ્નસ્ય : સાતા ગાંધી

સલાહકાર : મંડળ

ભોગીલાલ ગાંધી : અંદાજ બદ

અર્પત ખત્રી : અનુલેખ

મલ્લાલ પારેખ : રમેશ સંપત્રી

વિનાયક પંડ્યા

★

અનુક્રમ

પ્રથમ પાંચેય ... ... સાતા ગાંધી ૨૫૧

વાતા

દુખો? દુખો? ના!!! ... કુતેન્દ્ર ઘોળાપીયા ૨૭૫

નાટક

હલમ ... ... અનુ. તરલા ગાંધી ૨૫૬

કાવ્ય

મે સ્વર્ગો ... ... રવીન્દ્ર કુશિર ૨૫૭

પ્રાલંક-લવાળમ-વેથાજી-ગોલ્ડસી. ગોરેનું સરનામું—

વ્યવસ્થાપક: અંદુલાલ વ. બદે, હલામંદિર: પ્લેટ: બાબનગર.

લેખ

મે-દિન...	...	ચંદ્રભાઈ ભટ્ટ	૨૫૪
કાકીકાના રંગ	...	અનુ: વિપિન અધી	૨૬૭
ભારતમાં રાષ્ટ્રીયકરણ કયે રસ્તે ?	...	રામદેવ પેટલાદકર	૨૮૦
સુખદા કેપો દરખાનમે...	...	ગુજરીનો લાલ	૨૭૭
વિજ્ઞાનનાં સંશોધનો	...	વેદિક સંશોધનો	...
વેદિક સંશોધનો	...	વિશ્વ પંચા	૨૮૪-૨૮૫

લોકનાટ્ય...	...	...	...
'દલમ' રજૂઆત નોંધ...	...	અરજી ચંદ્રારાણા	૨૮૬
ગાધરા (લોહી નીચળતી આપવીતી)	...	...	ગાધરાવાસી ૨૮૮
સર્ગીય સાહિત્ય	...	...	...
અનન્ય...	...	...	૬. ૨૯૦
ચર્યાપત્ર	...	...	૨૯૧
રાષ્ટ્રીય નોંધ...	...	...	૨૯૨

આ વર્ષે

- ૧. સંસ્કારણુ લવાજમ વાર્ષિક રૂ. ૬. ૭. માસિક ગા ૩. પરદેશ માટે વાર્ષિક ૩. ૬ તથા ઇમાસિક ૫
- ૨. છૂટક નકલની કિંમત આના આઠ
- ૩. પુસ્તકાર વાર્તા, નાટિકા, લેખ-રૂ. ૧૫; કાવ્ય અને ખાસ વિભાગ-રૂ. ૭
- ૪. જાન્ય ના લાવો: ૪-યુ પૂર્વ (મે રંગમાં) ૨૫૦ રૂ. ૨-૩ યુ પૂર્વ ૧૫૦ રૂ. સાદુ આપુ પાતુ ૬૦ રૂ. અરધુ પાતુ ૪૫ રૂ. પા પાતુ ૨૦ રૂ.
- ૫. લેખકોને-ટીકીટ વિના મોકલેલ કૃતિઓ પરત કરવામાં નહિ આવે, હેરફેરમાં ગુમ થતી કૃતિઓ માટેની જવાબદારી સંસ્કાર લેતું નથી.
- ૬. ગ્રાહકોને-સંસ્કાર દર માસની પંદરમીએ જાહેર પટે છે. અને આપને નિયમિત રીતે રવાના કરવામાં આવે છે. પોસ્ટ ચાર્જિસ પર ખર્ચ કરાવવા બદલ અમને સંચના કરવી.

મંગળ પ્રસંગે ભેટ આપો :

સંસ્કારણુ વાર્ષિક લવાજમ

પ્રિય ભાઈ/બહેન,

તારી વર્ષનાં/કામ નિમિત્તે અભિનંદન. મારા તરફથી તમને 'સંસ્કાર' દર મહિને મળતું રહે, એથી સારી ભેટ હું શું આપું ?

લીં

જેને ભેટ મોકલવું હોય તેનું સીરનામું અને પ્રસંગનું નામ લખીને આ આખી કાપડી મોકલાવી આપશો તો તેમને ઘેર સંસ્કાર પહોંચી જશે. ભેટ આપનારનું સીરનામું ભેટ ન્યાં મોકલવી હોય તેમનું સીરનામું.

સંસ્કારણુ લવાજમ પત્રક

વ્યવસ્થાપક : સંસ્કાર.

કલામંદિર, પ્લોટ, જાવનગર

ભાઈ/બહેન,

વાર્ષિક/૭ માસિક પેટે રૂ. ૬/૩૦ મની-ઓડરથી/ મોકલવું છું. કૃપા કરીને માઈ નામ માટે તરીકે નોંધ લેશો. અંજ.

સહી

માઈ સીરનામું.

ઉપરની જોઈની કાપડી કાઢીને સાદા છુક પોસ્ટથી રવાના કરી આપો. તેમાં ન જોઈતી ક્ષયના ચેપી નાખવી.

મુંબઈ સરકારના મુદ્દમધાનની ચક્રવર્તી થતી આંખો એ ઘડી સિનેમા ક્ષેત્ર પર સ્થિર થઈ, અને સેન્સરનો નવો કાનૂન એરણુ પર ચડી ગયો. કોઈ પણ ચિત્રપટ પૂરું થાય અને રૂપેરી પરદા પર આવે તે પહેલાં તેમાં સુધારાવધારા કરવાનો અધિકાર તો સરકારને હતો જ. પણ હવે તે માગે છે કે ચિત્રપટ તૈયાર થાય તે પહેલાં જ માત્ર કથાનકની રૂપરેખા જ નહિ પણ સંપૂર્ણ 'સીનારીઓ' સેન્સરની કસોટીમાંથી પસાર થવો જોઈએ.

અર્થાત્ આજે જે ચોક્કસ દેશી તેમજ પરદેશી ચિત્રપટો આમ જનતા સામે ધરવામાં આવે છે, તે જનતાના જેમની સંસ્કારિતામાં વિશ્વાસ હોય તેવા ચોક્કસ પરીક્ષકોની કડક પરીક્ષામાંથી પસાર થાય તે ધ્યેયવાળો છે જ. પણ આજે જે સેન્સર બોર્ડના હાથમાં એ સત્તા સોંપવામાં આવી છે તે જનતાની કસોટીમાંથી પસાર થઈ શકે તેમ છે ! અમેરિકાથી આપણે શર્તા મોટા ભાગનાં ચલચિત્રો આપણા નૈતિકજીવનમાં તેમના વિદૂન માનસનો ચેપ ફેલાવી રહ્યાં છે. વેપારી ત્રાજવે તોળાઈને આવતી ત્યાંની જાતીય અસ્વીકૃતા, કુટુંબને વેરવંધેર કરી નાંખતી, પ્રેમને રથાને છાંંને તે શંકાથી પ્રેરાઈ ખુનામરૂંથી પ્રેરતી એરી મનોવૃત્તિ તેમના ઐશ્વર્ય અભિનેતાઓદ્વારા આપણે ત્યાં પણ ફેલાવવામાં આવે છે. દા. ત. "પોસ્ટમેન ઓલવેલ રોંગ ટવાઇસ" "જેસ લાઇટ" અને અનેક કહેવાની 'લાઇટ કોમેડીઓ' મ્યુઝિકલ ડ્રામેટિસો વગેરે. મુંબઈ સરકારની નવી સેન્સર નીતિ શું આવાં ચિત્રોનું આપણે ત્યાં પ્રદર્શન થતું અટકાવશે ?

હિંદમાં તૈયાર થતાં ચિત્રપટો પર પણ વધારે અંકુશની જરૂર નથી એમ તો ન જ કહેવાય. આપણા ઉદ્યોગમાં સિનેમા ઉદ્યોગનું સ્થાન ધણું મહત્વનું છે. લોખેતિનો નફો તેના ઉદ્યોગપતિઓને નામે જમા થાય છે. 'બોક્સ ઓફિસ' પર દૈનિક રાખીને આપણાં ચિત્રપટોની કક્ષા પણ નીચે સરતી જાય છે જ. જાતીય તત્વના અતિરેકનો આપણે ત્યાં પણ અભાવ નથી. પ્રચલિત પૂર્વમંડોના આકર્ષિત પ્રવાહ સાથે તજવામાં જ તેમને વધારે નફો દેવાય છે. એ પૂર્વમંડો દૂર કરવા માટે પ્રયત્ન કરનારા નિર્માતાઓ આજે તો અપવાદ રૂપે જ ગણી શકાય તેમ છે. છતાં સામાન્ય રીતે એમ કહી શકાય કે આજસુધી જો કે આપણાં ચલચિત્રો કળાની દૃષ્ટિએ ટિકનીકલ વિષયોમાં) હોલીવુડ કરતાં ધણી ઉતરતાં હોવાં છતાં, નૈતિક દૃષ્ટિએ ચક્રિયાતાં રહ્યાં છે. મુંબઈ સરકારની નવી નીતિ શું તેને સર્વોચ્ચ પ્રજ્ઞાં જાળી કસાએ લઈ જશે ?

સિનેમા એ જાગૃત લોકમત કેળવવાનું એક અત્યંત શક્તિશાળી સાધન છે. જે કામ માટે લાંબો વક્રતાઓ અને હજારો નાટક મંડળોએ પૂરી ન પડે તે સિનેમા સહેલાઈથી કરી શકે છે. સ્વરચ લોકશાહીની ઉછેર માટે જાગૃત લોકમત અનિવાર્ય છે. તેના પર અંકુશ આવે ત્યારે મરશિયા માવાનું મન બાળ્યે જ કોઈને થાય, પરંતુ કેવા પ્રકારનો અંકુશ ? અને તે કેવી સરકાર તરફથી મૂકવામાં આવે છે ? તેના જવાબને આધારે જ આ પત્રલાની ચોક્કસ ચૂંટણી ચક્રાય, એમ તો કાલિદાસ જર્મનીમાં હિટલર સરકાર ક્ષેત્ર પર અત્યંત કડક નીતિ રાખેલી હતી.

તે પહેલાં જર્મની સિનેમાક્ષેત્રમાં અમણી તરીકે પંકાતું પરંતુ વાસરમાન જેવા પ્રભાવશાળી લેખકોનાં પુસ્તકોની બરચોંકમાં હોળી રચનાર, ટાલર, ચોમસમાન જેવા માનવપ્રેમીઓને દેશવટો આપનાર કાલિદાસ સેન્સરની કારકર્દી તથા એક પણ સારું અભિચિત્ર તૈયાર થયું હોય તેની જાણ નથી. આ અણમૂલતી યાદ આજે ડોકિયું કરી જાય છે અને તેની ચેતવણી આપણે જૂલવી ન જોઈએ.

પાછલા દસકાના સર્વશ્રેષ્ઠ લેખકો ઉદાહરણ વિચારસરણીવાળા છે એ દક્ષીણ અક્ષરમાત ગણી શકી નાખવા જેવી નથી. સર્વસાધારણ માનવીના જીવનસંઘર્ષમાંથી ઉપસી આવેલ સર્વન જ મહાનતા પ્રાપ્ત કરી શકે છે અને એ મહાનતા જ આમજનતાને સાચે માર્ગે-ઉચિત પ્રગતિને માર્ગે દોરવા સમર્થ બને છે. ઉપરજણી અલ્પકા કૃતિઓ પોતે જ નિર્જીવ હોય ત્યાં લોકમતમાં પ્રાણ શી રીતે પૂરી શકે !

મુખ્ય સરકારના સલામતી, ધારણે બંનેબંને લગાવી ચાલી આવેલ નવી સેન્સરનીતિ તરફ સીનેમાજનમત યંદાની નજરે જુએ તો તેમાં નવાઈ નથી. અધૂરામાં પૂરું આ મંદિને મુખ્યના જોષેરા હાલિસમાં ગાંધીજીનું જીવન આલેખતી દ્રષ્ટી દિશે તો આ યંદા દૃઢ બનાવી છે. તેમાંથી અસહકાર, જેલખમન, શાહીવાદીઓ તરફથી યતું જનતાનું હમન વગેરે કેમ જાણે સાચચેતીપૂર્વક દૂર રાખ્યા ન હોય એમ લાગવા માટે છે. આમજનતાને ઘડતરે મોરચે લાવી ઊભી કરી એ તો ગાંધીજીનો આપણા રાષ્ટ્રોપ જીવનમાં મોટામાં મોટો ફાળો છે.

એ વસ્તુ જ ઉડાવી દેવાય તો ગાંધીજીનું જીવન કોઈ કદથી પથુ શકે ખરું ? આમજીવનમાં નવાઈ મળેલ સંઘર્ષનું પ્રતિબિંબ જ પડવા ન દેવાય તો આપણી કલાને ચિંદાળ છૂટે તે પહેલાં જ ચૂલો બાંધવો પડશે.

વર્ગવિગ્રહની તો આ સરકારને સુગ છે જ; તેનો અતિરેક ન થાય અને આપણી યંદા ખેડી પડે એમજ આપણે તો ઇચ્છીએ.

અવસાન ગોંધ

જમણપુરવાસી મુલદાકુમારી ચોદાજીની છાપાઓમાં મૃત્યુનોંધ વાંચી અને હિંદીપ્રેમી ઓઝાએ છાનાં આંસુ સાપો દશે. 'મુકુલ' 'ત્રિધારા' 'હાસીની રાણી' 'ઉન્માદિની' 'મિખરે મોતી' આદિ પુસ્તકો યુક્ત પ્રાંતને ઘેર ઘેર જાણીતા છે. સાહિત્યમાં, રાજકીય ક્ષેત્રમાં તેમજ ધરમાં તે એક આદર્ માતા હતી. સન ૧૯૨૩ થી તેમણે કેન્સિસ આદિલનમાં ભાગ લેવા માંડ્યો. પ્રાંતીય ધારાસભામાં ત્રણ ત્રણ વખત વિના વિરોધે તે ચૂંટાઈ આવ્યાં. વિચારમાં તેઓ આખર સુધી પ્રગતિશીલ રહ્યાં. સત્તા હાથમાં આવ્યા બાદ કેન્સિસનીતિ પલટાવા લાગી તેનો તેમને અત્યંત આઘાત લાગ્યો હતો. કેન્સિસની લોક-શાહી પ્રણાલિકા જાળવી રાખવાના પ્રયાસ તેમણે કદી ન છોડ્યા. રાજનીતિમાં પ્રમાણિકતા અને સત્યને વાસ્તવદેહ આપતી એ ચુરત કેન્સિસસેવિકાને અંજલિ આપતી વખતે તેમની. જ લખેલી નીચેની યાદ આવી જાય છે:

“ મને હંસના સીખા હું
મેં નહીં જાનતી રાના.
ગરસા કરતા પલપલ પર
મેરે જીવન મેં સોના. ”

તેમના આશાવાદનો પુષ્પવારસો આપણા દેશના મરુ મરુ થતા લોકશાહી આદર્માને અમર બનાવતું કોવત આપે !

—શાંતા ગાંધી

બે ઝલ કો

આંધી

: સાહિતી :

ધોર ચઢી કે આંધી જીવને ધોર ચઢી કે આંધી,
જડે ન કેડી સાચી જીવને ધોર ચઢી કે આંધી.

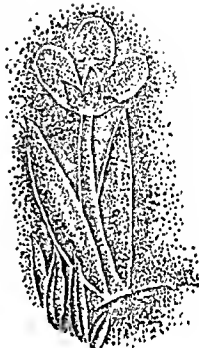
મગનપટે ક્ષિતિજે તુફાન ના,
જલ-ચલમાં કશુંયે અચાન્ત ના,
તહોમ કહીથી જાગી ?
જીવને

પ્રયાણને પ્રારંભ છે થયો,
વિકટ પથે હું સાવ એકલો,
મદરેખાથી પાપ મેં ભર્યો;
હમે તર્કો અણધારી-
જીવને

ખમ્મે લીધું પાથેય મેં ધણું
પ્રિયજનના અણખૂટ પ્રિયનું,
તપ વળી મેં દિનરાત ને કમું,-
સહે ન અપુ શું આવી !
જીવને

આપ બધી ભારી સરે સરે,
અદા પથે બળે વ્યથા છે કરે,
અકળાતાં સપનાં; અરે! અરે !-
કદિ ન જોઈ આવી-
જીવને

સજે' કસે ધોરાતી જીવને ધોર ચઢી આ આંધી;
જરી મ માથ ન આવી જીવને ધોર ચઢી આ આંધી.
-હસિત શુભ.

નાચો મન મેલી

નાચો મન મેલી આજ નાચો ધરા !

વેદનાભરેલ કંઠે, અંગ અંગ દોરા બંધે,
જીવનને છંદ છંદ આને તાલ્ય રંગ.

આસુનાં બહેણુ તોય રોઠો જરા...નાચો

ચેલો વિકરાળ કાળ ભરતો ભયધેરા ફાળ,
જગને મસરતો દાલ ચાલે અજગ માલ,
હૃદય મેલો તોય સિમતના ઝરા...નાચો

દૂર દૂર ક્ષિતિજ ઉર, રેલે શુભતાના સૂર,
દોહાં આવે ને ખૂર, ઉછળે ન રોજે ઉર !

દેશે એ પૂર આજ ભરજો જરા,

ગીત દેરા છાંદે આજ છલકો ધરા...નાચો

-રવીન્દ્ર ઠાકોર.

★ મે - દિ ન ★

લેખક : અંદેલાઈ બ્રદ

ઠાણજસની નવી દુનિયા પર સંગઠિત બનતો મજૂર માગ ઉઠાવતો હતો, "આઠ કલાકનો દિવસ બનાવો."

"આઠ કલાકનો દિવસ !" અમેરિકી માલિક મોં મરડીતે છીક ખાતો હતો. અમેરિકી માલિકોની વડી આદ્યત ન્યાયના ચાકડા પર ચૂકાદો ઘડતી હતી. "મજૂરીનો બાર ને ચોઠ કલાકનો દિવસ ટુંકાવી નાખવો એ તો મજૂરની સ્વતંત્ર ઇચ્છા પર તરાય મારવી કેહેવાય.....માલિકો ને મજૂરો સ્વતંત્ર રીતે કાવે તેટલા કલાકના દિવસનો કરાર કરી શકે છે."

પણ માલિકોની અપતાનિપત સામે મજૂરની માગ રિટકાર હસતી વધારે મોટો અવાજ કરતી હતી, "આઠ કલાકનો દિવસ બનાવો."

અને એ માગ પર મજૂરનાં સરસો નીકળતાં હતાં, સલાઓ કરાતી હતી, કરાવો યાત્રા હતા. અને ૧૮૮૬ના મેનો પહેલો દિવસ શ્રમમાનવોની એ ન્યાયી માગણીના નામમાં અમેરિકાભરમાં જાડી હડતાલી પુકારતો હતો.

એવા ત્રણ દિવસ વહી ગયા. ત્રણ દિવસમાં અમેરિકાભરમાં હડતાલિયાં કામદારો પર પોલીસનાં દમન શેડ્યાં. ત્રણ દિવસમાં હડતાલી કામદારોનાં યરીરો વીધાયાં. પણ ત્રણ દિવસમાં અમેરિકી કામદારે જનતાઓએ અલખ જગવી મૂકી "આઠ કલાકનો દિવસ આપો."

અને ૧૮૮૬ ના મેના ચોથા દિવસની રાત અંધારી ઊગી હતી. અમેરિકી માલિકોના પાટનગર વીકાગે પર હે-મારેટ યોગાનમાં વીકાગેના કામદારો પહેલા ત્રણ દિવસમાં રેકાયેલાં કામદારોની નિરદાવવા અને માલિકોનાં દમનને રિટકારવા પંદરસો જેટલી સંખ્યામાં વસતા વસતીમાં જમા થયાં હતાં.

એ સભાનું અવલોકન કરવા મેયર કાંદરે જતો હાજર હતા. અલખટ પારસ-સ વસતીમાં બેઠો.

હતો. પંદરસોની જમાવટ એક આદમીની જેમ અવાજ બનીને સાંભળી રહી હતી.

કેસપીન રસ્તાના પોલીસ સ્ટેશન પર પોલીસ-વડા પેટન જેન યોનશીકને મેયર કાંદરે મોતે સમાચાર આપતા હતા :

"સભા રાંત રીતે ચાલે છે...કોઈ જાતનું ધાંધલ નથી."

"કોઈ જાતનું ધાંધલ નથી...કેમ નથી ?" બોલતો પોલીસવડા નહો કયાં પ્રમાણે એકસો પચીસ બંદુકિયાઓને લઇને તાબડોતપ નીકળતો હતો અને મેયર મહાશય નહો કયાં પ્રમાણે ધર તરફ વળતા હતા.

સારે આદમટ પારસ-સ બોલી રહ્યો હતો અને મજૂરોની સભામાં બાસપીક અનેલાં ગાડા પર સેમ્યુઅલ શીડેન ચઢતો હતો.

"વીખરાઈ જાઓ." પોલીસનો વડો વિકરાળ બનીને ધૂરકી ઊઠ્યો.

"વીખરાઈ નાંહ જવાય" કામદારોમાં કોથલ થયો.

અને કામદારો પર ગોળીઓ વંછટી. હે-મારેટના યોગાનમાં બોલી ઇંટાણુ. સાત પોલીસો કામદારોનાં ચણે સાથે મરેલા પચા. સેંકડો કામદારોનાં ખૂન રેડીને ચીકાગેના સરકારે જહેસત કરી, "કામદારોએ ધાંધલ કયું હતું. રાંતિ જાળવવા ગોળીમાર કરવો પડ્યો."

કામદારોએ જહેર તપાસ માગી.

"એની જહેર તપાસ હોય નહિ." અમેરિકી માલિકોએ મનક કરી.

અને જવાબમાં વીકાગે આખા પર કામદારોની ચાલોમાં અને લાલ આંગવાનોનાં રહેણો પર પોલીસની ઝડતીઓ થકે થઈ અઠ. ઝડતીઓમાં ફિટુરી લખાણો ઝડપાયાં, બોલો શોધાયાં, સેંકડો કામદાર અંગિવાનોને કારાનારો પાછળ ધકેલી દેવામાં

એક મોટા કાવતરાની સરકારી જાહેરાતે થઈ. નવ કામદાર આગેવાનોને કહેવાતા કાવતરા ખાટે ઝાંપી લેવામાં આવ્યા. પારસન્સ હજુ હાથ લાગ્યા નહોતો. અને મૂડીવાદનાં છાપાંઓમાં એ ચળવળિયાંઓ સામે તંત્રીલેખો લખાયા. મૂડીવાદનાં પત્રોએ કમ્પદારોને બહેલાવી મૂકનાર એ લાલ લોહીવાળાઓ સામે સખત હાથે કામ લેવાની માગણી કરી.

અને જૂનના ૨૧ માં દિવસે મુકદ્દમે મંડળે. કામદારોનાં ખૂન કરીને અમેરિકી સરકારની અદાલતે કામદાર આગેવાનોને ન્યાય નેત્રબવાની અદાલતમાં ન્યાયાધીશની નેત્રી મુશારી.

ત્યારે એ અદાલતમાં એક પછંદ આઠમી પેઠા. એની હાજરીમાં અદાલતનાં મૂડીવાદી કરચલાં કુચવાયાં. એની શોધ કરવા વીકાગોને ખૂંદી વળેલ પોલીસના ખડપણોએ ચમકી બેઠા. એણે અદાલતમાં થંભી જઈને પકાર કીધી, “જો તમે શોધતા હતા તે હું આજે પારસન્સ હાજર થયો છું... મારા ખિરાદો સાથે જ મારો પથ ન્યાય લેખો.”

અદાલતમાં અમેરિકી માલિકોના ચામ કાકા જેવો ધરડો ગેરી વડો ન્યાયાધીશ હતો. એની કબજામાં જઈને આંખો સામે આ કામદાર આગેવાનોમાંથી અનેક તેજાનોના આકારો એને બેઠા દેખાતા હતા. એનું ધરડું માથું ‘શાન્ત પાપ’ બોલી નાખવાની તાલાવેલીમાં સળવળી બેઠું હતું. અમેરિકી શાહીવાદનો વકાલત મીનલ કામદાર આગેવાનોને પોતાની અપરાધી જીમના લોચામાંથી બહાર કાઢવા રાત કકડાવતો હતો.

અમેરિકી માલિકોનાં છાપાંઓને એ સાતે નેતાઓ પર ઝોતરાતા ફાંસાનાં દોર અગાધી દેખાઈ ગયા હતા અને ફાંસા પર મુસાકા ઠાલવાં છાપાંઓ હાથે ધમકી ખેલતાં હતાં કે એ લાલ આગેવાનોને કાયદેસરનો બચાવ કરવા બજરદાર જે કોઈ પથ વકાલો આપ્યા હોતો.

અને છતાં વકાલતજીમના તજ વકાલો દિવસને બેર બહાર આવ્યા. વીલીયમ-પી-બ્લેક એમનો મુખ્ય હશે. એ મુસામી પ્રવાનો નાચ કરવાની

હાથગોળાં મુલામોના માલિકો સામે લડ્યો હતો. આજે એ એનું લડાયક ખીર મૂડીવાદની ધમકીઓને પકારતું હતું. જોયો, ઘેરો અને મંબીર બનીને આજે એ મૂડીવાદી અદાલતને પકારતો દરેક કબલે સરકારી વકાલત મીનલને પૂછતો હતો, “ફાંસાદોરની વકાલત કરીને અવનરની પક્ષી પામવી છે ?”

અને મૂડીવાદનો મંદિરો બેંચ ખોતરતો હતો અને મૂકોમાં અપરાધી રેખાઓ સંતાડતો વાંચતો દેખાઈ જતો હતો.

વારંવાર અદાલતની હવામાં વીજળી પડતી હોય તેવા શ્વાસ થંભીને સાંભળી રહેતા હતા. વચમાં વચમાં સરકારી વકાલત શાહીવાદી જશ્યુ ખૂલતું હતું અને જશ્યુજીમની છાંયો વઢાવતું હોય તેમ કહેતું હતું, “સમાજ અને સરકારનો બચાવ કરવા માટે એ બનેલો નાચ કરવા માગતા આ સાતે અધિવાદીએ.....”

જણે અધિવાદી ધોર બેઠાની હતી, અમેરિકી માલિકની અદાલતમાં અધારા ભૂતકાળના ઝોળા બેઠા હતા. ન્યુરી અનેલા પાછાવા સંમત થતા હતા. સાતે કામદાર આગેવાનો પર મોત જીતરતું હતું. મુખીમ ટાટમાં મોકલવામાં આવેલી અપીલની અરજને વડો ન્યાયાધીશ વાઈટ પાછી બેઠલો બેસેલો હતો, “ન્યાયાધીશ ગેરીએ આપેલા મુકદ્દમોની ફરી તપાસની જરૂર જણાતી નથી.” સાતે જણને નવેંબરના ૧૧ માં દિવસે ફાંસા પર લટકાવી દેવાનો ગેરીએ મુકદ્દમો આપી દીધો હતો. ૧૮૮૭ની સાલનો એવો ઈતિહાસી અંત અમેરિકી માલિક નક્કી કરતો હતો.

આજે નવેંબરનો બીજો દિવસ હતો. સાતે બહાદુરોની જીવનદોરી અગિયારમીના ફાંસાચાકા પર ખતમ થવાની હતી. ધમિયાળો દરેક ધમકારો આ સાતે લડવાઓને મોતના માંચકા તરફ ખેંચતો હતો.

આ સાતે નિર્દોષોના વાત અટકાવના અમેરિકાના મહાનુભાવોની અરજીઓ પેશ થતી હતી. વીલિયમ હીન અને મુગ્ગસીસ એમાં મુખ્ય હતા. અમેરિકી માલિકોની માત્રોમાંથી વીલીયમ મોરીસ,

એની બીસેન્ટ તથા ઓસ્કાર વાઇલ્ડની આગેવાની નીચે માનવશાંતિ અમેરિકા શાહીવાદને દબાવવા કરગતા હતા. ઇંગ્લેંડના સોળ હજાર કામદારો એક જ દિવસમાં પોતાની સહીઓ આપીને વિનંતિપત્ર પેઠ્ય કરતા હતા. અમેરિકાની તમામ કામદાર સંસ્થાઓ એક જ અવાજે પૂકાર ઉઠાવતી પોતાના સાત આગેવાનોને પાછા માગતી પુષ્પપ્રકાપથી પ્રજ્જળતી હતી.

એટલામાં નવમી નવેબર આવી પહોંચી. સાતે નરપુંગવોનાં દર્શન કરવા અમેરિકાની જનતા ઊભરાતી હતી અને કારાગારની દીવાલ પર શાપ વરસાવતી પાછી ફરતી હતી. અમેરિકાની શ્રીમંત-શાહીમાંથી કોઇ વાર કોઇ નર, કોઇ માદાઓ કોઇ સંમહરથાનમાં વિચિત્રતા બોતાં હોય તેમ કોકાઇ પડતાં હતાં અને આ સાતેની નજર ચૂકવતાં વંકાતી દૃષ્ટિને ડારતાં આવતાં જતાં હતાં. આટલું મંચ નામને એક લુપ્ત કલાકાર આ સાતે જીવન-બેગીઓની કિલ્લી છાવાની રેખાઓ દોરતો હતો.

પારસન્સ ખુરશીમાં બેઠો હતો. ચીકગો આવતા પહેલાં વોશિંગ્ટનમાં જો છાપાને એ તંત્રી હતો તે છાપાનાં ઊડતાં પાન પર ગરકાવ બનતો પગ પર પગ ચડાવીને પોતાના જીવનના દીપકના ઉલ્લા અજાગરને લખી દેતો હોય તેવો લાગતો હતો. એડવર્ડશીશર તે આરબીટર ઝીટગ છાપાને એક કામદાર હતો. જેવો મંત્ર પર બેસતો અને જેવો અદાલતમાં બિન્દો હતો તેવો જ અધીરો આજે જાણે એ મરણ પર ટેકોને બિડી જવા આતુર દેખાતો હતો. ન્યોર્થ એન્ગેલ પોતાની જર્મન ભોમને ઉલ્લી સલામી આપતો હોય તેવો ગમગીન બિન્દો હતો. માર્કસ રક્વાય આજ સુધી તંત્રી બેળે લખતો હતો. આજે ઉતાવળો પમમર બનેલો એ જાણે કાળની થીથીનો ઉતાવળો સરતાં રજકણોનો અંતિમ લેખ લખતા પહેલાં ઉદ્ભૂતિના બન્દો હતો. સેમ્યુઅલ શીલ્ડેન ઇંગ્લેંડથી આવ્યો તેવો જ બરાવદાર દાહીવાળો અમેરિકા કામદારોની સમાજો ગગનવતો, ઉત્સાહના પૂરે જગવતો, જર્નાલિસ્ટવાદના દિવોળા પર જ આજ પર્વત ઊછળવાના સ્વભાવવાળો આજે પહેલીવાર અવાજ

બનીને વિભાસતો હતો. ઓગસ્ટ રાષ્ટ્રક જાણે આજે આરબીટર ઝીટગનો લોકલાડીલો તંત્રી હતો. આજે એનું છાપું ગમગીન હતું પણ એ નહેતો. આજે એનાં અણુ પરમાણુઓ મૂડીવાદે રોપેલા માંચડાને કચડીને એક કદમ આગે બિડવા બેપરવા બનીને મોતના મોરચા પર લડાયક બન્યા હતાં. પણ એકલો હુઈ લોંગ બાવીસ વરસની બિચની લુપ્તબનીને જગત જનતાની જેઠાદમાં ધરી દેતો જૂના જગતના માલિકપણ પર અનિમિષ બનીને જાણે કંઈ કહેતો હતો.

અને કલાકાર આ જીવન દીવાઓની રેખાઓ સોંઠતો પસાર થતો હતો. કાગળના કટકા પરથી બિડી જવા માગતી હોય તેવી આ રેખાઓમાંની એક કલાકાર પાછળ દેવાતા દરવાજાને તોડતી હોય તેમ ધડાકો બનીને ધમપમી બિડતી હતી. એક ધડીબર આખા કારાગારના શ્વાસ શંબેલા ધડતી બિડતા હતા.

મૂડીવાદી પણ એ રોપેલાં ફાંસ સામે વિરોધનો ઉલ્લેા અવાજ બનતો હોય તેવો બાવીસ વરસનો લોંગ છૂપી રીતે મળેલો બોમ મોઢામાં બાહીને ફયુક ચેતવીને ફૂટી ગયો હતો.

એ અવાજ પાછળ બાકીના છ જાણના મોદને અટકાવી દેવાના લોકપોકારો ઉગ્ર બનતા હતા. અમેરિકા માનવતા અમેરિકા માલિક બર્જરને ફિટકારતી હતી. અમેરિકા અદાલત ફાંસીના માંચડાના આગલે દિવસે રક્વાય અને શીલ્ડેનો દેહાંત હંક માફ કરીને તેમને આજીવન કારાગારની સજા ફરમાવતી હતી અને બાકીના ચારને દોષીથી દેવાની ઉતાવળ તૈયારીઓ કરતી હતી.

એવો નવેબરનો અગિયારમો દિવસ આવી પહોંચ્યો. કારાગારની દીવાલો વચ્ચે મોતના માંચડ રાષ્ટ્રક ગયા કારાગાર પર મૂડીવાદી આદાર મોત બનીને જોડવાઈ ગયો. કારાગારમાં જકડાયેલી તમામ જીવનદોરીના જાણે થાંજી મઠ. કારાગાર પર બપાનક તંગ હવા ગમગીન નજરોની આપ-લે કરતી અવાજ બની મઠ.

કારાગારને ફરતાં દોરડાંની વાડા બધાં જ ગઈ. કારાગારને ફરતા ત્રણસો સગીનધારીઓના પહેરો ગોળવાઈ ગયા. કારાગારના દરવાજામાં એક જ બાંધના બંધરપત્રીને દાખલ કરવામાં આવ્યો.

અને માંચડા પરથી લટકતા દસ યાર મરણવાના ઠંઠમાં આરોપાયા. આરોના લાડાયક પ્રાણે આઠ કલાકના દિવસનો પુકાર કર્યો. આરોના પ્રાણનો છેલ્લો તણખો કામદાર જનતાના લાડાયક રૂઝ પર ધોળી ઊઠ્યો ને ધબી ગયો.

આરોના શબ નીચે ઉતારાયા અને મૂડીવાદી પશુના પગરખે બંધાયેલા ડોકટરોએ આરોનાં શરીર સખ બન્યાં છે એવું પ્રમાણપત્ર આપ્યું.

અને છેલ્લા સમાચાર નોંધવા અંદર ગયેલો બંધરપત્રી બહાર આવ્યો. ત્યારે દસ પરથી ઉતરીને આવ્યો હોય તેવા નિસ્તેજ ને દિલ્હો બનીને ટગર ટગર તાડી રહેતો હતો. એ જોતો હતો પણ દેખતો ન હતો. મૂડીવાદી પશુના કાળા કરતુકે એની જીભ પત્તી જમાનતો પડાયાત કર્યો હતો. એ બંને હાથ હલાવીને કરપીણ નગર નાખીને પોતે જ જોયું હતું તેનો એક પણ સજ્જ બોલવાની ના પાડતો હતો.

માત્ર મૂડીવાદી અધારતી ધુરડવાણી જેવાં મૂડીવાદનાં પંત્રો સમાચાર આપતાં હતાં. એક ફરફિયું મધાણું લાખતું હતું:

“એનારકી ઉપર ન્યાયનો વિજય.”

પણ સૌને ખબર હતી કે મૂડીવાદી અધરને દક્ષાવનારો ઇતિહાસનો ન્યાય તો પેલા ફારસીના માંચડા પરથી મેના પહેલા દિવસની બંધુતાના ઝેરણ પર ધડાવા માંડ્યો હતો. અને અમેરિકી સાહીવાદથી પતિત બનેલા ચીકાગો નગરનું કેન્દ્રી ૧૮૮૭ના નવેમ્બરના ૧૧મા દિવસનો ખાસ વધારો બહાર પાડીને મેના પહેલા દિવસની લોકજેહાદની તેજછાયા બનેલી સાત રેખાઓની તરવીર છાણું હતું.

મેના પહેલા દિવસે ઊગેલી ઉપાનાં કિરણો મેના ચોથા દિવસે પોતાની જાતને પુરવાર કરવા લાગ્યાં. એ લાડાયક ખમીરના ચાર અંગેવાનોએ ફારસીના માંચડા પરથી મેના પહેલા દિવસની રણકાક

અમેરિકાથી દૂરદૂર દુનિયાના તમામ દેશોમાં બધીતી ફરી. જાગતી કામદાર જનતાનો ઇતિહાસી અવાજ કૃધી નાખવા અમેરિકી શાહીવાદે ચીકાગોમાં ચેપેલા ફારસીના માંચડા નકામા નિવડ્યા. મેનો પહેલો દિવસ કામદાર આલમની નેમ પુકારનાર કામદાર આલમનો મહાન દિવસ બની રહ્યો.

૧૮૮૯માં પેરીસમાં મળેલી સમાજવાદી કામદાર આંગેવાનોની આંતરરાષ્ટ્રિય પરિષદે મેના પહેલા દિવસને કામદાર જનતાનું આંતરરાષ્ટ્રિય પર્યાયનું ત્યારથી જાગતખરનાં શ્રમમાનવોએ મેના પહેલા દિવસને પોતાના રાજકારણની લાડાયક નોંધતણું એલાન કરનારો મહાન દિવસ બનાવ્યો.

એવા એકસઠ એકસઠ મે દિનો બાબ્યા અને જાગત જનતાની જમાન પર બાગી બાની પુકારતા મયા. સાઠ સાઠ વાર મે દિનની લાડાયક જિવણીએ શ્રમમાનવોની રણખંજરીઓ વાગતી કરી. આજ સુધીમાં સાઠ સાઠ મે દિનોની વધારે લાલ બનતી ઉપાઓ ઊગી.

અને દરેક મે દિન પર જાગતખરનાં જનસંગઠનો એ લાલ અંડાઓ લહેરાયા. દરેક મે દિને વધારે તે વધારે શ્રમ માનવોના સંઘોની કતારોના કદમ એક તાલમાં ઊપડતા દેખાડ્યા. નવાં નવાં ચુનિયનોનાં જોડાણ બતાવ્યાં, નવી નવી લડતોના અહેવાલ બાબ્યા ને એલાન કર્યાં. દરેક મે દિને માનવતાની લાડાયક કુચકદમની વિરાટ પગલીના વિજયોના હિસાબ આપ્યા.

સાઠ સાઠ મે દિન પર વિરાટ માનવતાના કદમ બાબ્યા, વિરાટ હાકલો ઊઠી, વિરાટ આનંદના અતિરેકમાં આવતી કાલની બાંધવધનનાની યેણણ કરી.

સાઠ સાઠ મે દિન પર લાલ અંડા ફરક્યો. અનેકામાં એક વટોળ ફરકી રહ્યો. અનેકામાં એક રંગ ઝળકી ઊઠ્યો. અનેક અંડાની અનેક રૂપરેખામાં, બાતમાનતની, કિનારીઓમાં, લોક અંડાતો રાપડો રંગ એક ન્યાપતી, જેક સમાનતાની અનેક ખમીરની બાત પાડી રહ્યો.

મજદૂરોનાં તમામ સંગઠનો એ દિન નીચે એક

રાજકારણમાં એકાં મળ્યાં. એક રાજકારણે એક રંગ નીચે અને હથોડા ને હાતરકાની રેખાઓ નીચે અનેક પહેલો એકઠા કર્યાં. એક વ્યાસપીઠ પર બોલતા બનાવ્યા, એક ટ્રેડ યુનિયનમાં સંગઠિત કર્યાં. અને એ એકતામાંથી અજગરા થયેલા માલિકના મહાઅનિયમોને ભંગીઆ તરીકે પુરવાર કર્યાં.

એ મહાન દિને જગત જનતાની નાની મોટી લડાઈએના લડવૈયાઓને જીવતા બનાવ્યા. માકસ અને એંગલસ ને લેનીન, કેપ્સ, હેલ્ડ અને રથેનબર્ગ, લીબનીકઠ અને લુકાએબર્ગ, સાકો અને વેનહેડી, ફેકલીટલ, અને મેટીઓટી, મુની, ખીલીંગસ અને નમારા આજે નહિ તો ક્યારે જીવવાના હતા. એ મહાન દિવસ જ એ જગી જીવનશ્રેણી જન્મ કરતો સાઠ સાઠ વાર જોઈ ચૂક્યો.

અને રપાટેક્સની લીજીઓ લીબેરા, કિસાન વિમ્હોની લાડપક ફૂલો, ફ્રેચ કમ્યુનાર્નાર્નાં જોડેરા, રશિયન સમાજશાન્તિની પ્રચંડ વિરાટ છાયાઓ, આ દિનની રજુહાક બનીને જગી જોડી.

વરસ વરસની જનજોહાદોની પરક્રમ પામતો એ દિન ૧૯૦૫ની રૂસી ક્રાન્તિની આશાઓને સંધરતો હતો. જગતના ઝારોએ જીવેલા ખૂની રવિવારોના ખમીરોને એકાં કરતો હતો. શીતલ મહાલ પરની વિજય ફૂચનાં જયગર્જનોને જમા કરતો ચીનીલાલની ઉત્તરની ચઢાઈ પછીથી ચાંચકાસીની ખૂની ફરશી નીચે ફરતા થયેલા લાખોની શહાદતના ફેસુકાની પીંછીમાં જનજોહાદોના ઇતિહાસ ચીતરતો ઉત્તર પશ્ચિમના જનતારકને લાલ રંગતો હતો. અને અણુધર્મી કૂચ કદમ પર કાળનાં ફૂંડાળામાં ફરતો એ જ એ દિન દિંદી માનવતાના પળના દાવાનજના પહેલા અંગારાની મેરકની જોડીની લોકધમજી જેવા લોકઅંગારાએના મિરત કાવતરાના મુકદ્દમાને જીતમરમાં મચહર કરતો આંતરગણિય કિષ્ટેડની રજુહાક બનીને રપેઈનનાં લોકસમરાંજણ પર જીતરી પડતો હતો.

જગતમરની ચાલીચાદી જમાલિપતો નાશ કરવા જગતમરનાં કામદારો એક યાઓની હાલ

પુકારતા સાઠ સાઠ એ દિનો જગતમરની અમતાકાતને દંડોળતા બમ્યા અને એ દિનની દરેક રજુહાકે શાસકોનાં દિલને કંપાવ્યાં તથા માલિકોનાં માથામાં હડતાલનો હથોડો માર્યો, અને જલિમોના લઘાએની ઊંચ ઉરાડી નાખી.

એ દિનના દરેક દિવસે નવી માગણીઓ છુલ્લ બતાવી, નવા નવા રસ્તાઓ પર લાલ ઝંડા ફરકતા કર્યા, નવી નવી લડતોનાં રણચીંગાં ફૂંક્યાં, નવી નવી શહાદતનાં રમારકો રમ્યાં, અને નામરિક આઝાદીની નવી નવી નવાજેશ કરી. વરસે વરસે એ-દિન નવા ને નૂતન જોગ્યો.

અને તોય કેવો જૂનો એ નવા નવા એ દિનો એકધારો અવાજ હતો. સમાન બાંધતાના આચારની ઘટનાનો, વરસે વરસે નવા નવા જનવંદોળમાં ધૂમરતો ગરજતો હતો: “સમાન બંધુતાવાળી નૂતને દુનિયા.”

એ એની નેમ પર સાઠ સાઠ વરસનાં નિશાન તકામાં. સાઠ સાઠ વરસની નોખતો બગાઈ. સાઠ સાઠ વરસનાં ડંકા વાગ્યા. સાઠ સાઠ વરસ બાર દેહદેશમાં પ્રજા પ્રજાએ અનેક બાનીઓમાં કુરબાની ગમ્મી.

સાઠ સાઠ વરસબર રશિયન, જર્મન, પોલીશ, ઇટાલીયન, ફ્રેચ, શીનીશ, ગ્રીક, આરમેનિયન, સિરિયન, યહુદી, ચીની, તુર્કી, હિંદી અને લાખ લાખ જગાનોએ અનેક તાલોમાં, અનેક વાજીરોમાં એ દિને જયગર્જન ગાયાં. લાખ લાખ જગાનોએ ભાષાઓની ભિજતામાં જનભાવનો સુમેળ સાધ્યો, ચળેદોની જુદાઈમાં અર્થની એકતા બનાવી, રૂપ-રંગની વિવિધતામાં વિરાટની વાણી એક ગાઈ બતાવી. પ્રજાઓનાં લાખ નામોમાં જીવનનો એક ભાવ, એક તાલ, એક ઉમેદ અને એક લડતની રજુહાકને તારી બતાવી અને એક સ્વપ્ન ઉચ્ચાર્યો કે, “સમાન બંધુતાની નવી દુનિયા.”

સાઠ સાઠ એ દિનોએ દાખવેલો સંઘમાનવનો એ સંઘજનક ગિરાદરીની નવી માનવતાનો ભાવ ધરીને સૂરજને ફરતી પૃથ્વીના એ દિનના દરેક નવા (અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૨૬૪ પર)

દલમ

(એકાંકી નાટિકા)

લેખક : સુખ્યા રાવ

અનુવાદક : તરલા ગાંધી

[તેલંગુડા નિઝામસાહેબને જન્મજયંતી ઉજવેલી નાંખના કટિબદ્ધ અનેક દેહસળાદ રાજમન તેલંગુડાવાસી કિસાનની માંખી કરવાની થી સુખ્યા રાવની આ નાટિકા દલમ શ્રામવાં પ્રેક્ષકોએ ઉમંગભરેલી વધાવી લીધી છે. તેમના વારતચલવંતો આ ચિતાર છે—તંત્રી,]

પહેલું દ્રશ્ય

[જંગલનો એક બાગ ઘાસ ઉપર એક કુહાડી અને પાવડો પડ્યા છે. વંકટેરૂડી જુવારના દાણા કુંડામાંથી જુદા પાડી રહી છે. ઘણા દિવસોથી હજમત કરી નથી. એણે ખાખી કપડાં પહેવાં છે. એના શરીર ઉપર લીલી રોપી છે. ફરીફ ગાંધી જાણીથી આવે છે. એને પહેરવેશ પણ વંકટેરૂડી જેવો જ છે. એના ખભા પર એક કુહાડી અને એક ખરછી છે.]

ફરીફ—કામ પતાવી દીધું, વંકટેરૂડી !

વંકટેરૂડી—કેમ બધા લોકો ભેગા થઈ ગયા ?

ફરીફ—હા, બધાં આ ઝાડીમાં સંતાળ્યા છે.

વંકટેરૂડી—અને સંતરી ?

ફરીફ—એ પણ પેલી ટેકરી ઉપર ભેગો, બુમલ ઘણે (ખજા ઉપરથી કુહાડી ઉતારી ખચા ઉપર સજવંવા માંડે છે.)

વંકટેરૂડી—(દાણાં જુદા કરતા) એણે સાલ પાક ખરાખર ઉતરી નહિ. એટલે અનાજ પણ થેકું છે.

ફરીફ—અરે વખતસર ખીયારણ મળ્યું હોત તો પાક સારો ઉતરત પણ ન્યારથી આ જમીન ઉપર આપણે હજ માંડ્યું છે ત્યાંથી કોઈને કોઈ મુશીબત તો આવી આવતને ભીની જ રહે છે. સર્વાનાસ જાલે આ નિઝામના લશ્કરી વંટારાએલું ! હ લોકોએ જો આપણને નીરાંતે ખેતીવાડી કરવા લીધી હોત તો તો આમ પહેરા દેવો ન પડત.

વંકટેરૂડી—જરા આ ઉભા પાક સામે એક નજર તો માંડ. આલીંગક નિઝામની બાદચાહી હકુમત પૂર પેગલ બહાર પાડે છે.

ફરીફ—જો થોડાકણે પાક આપણે ચોરીછૂપી થી પકાવીએ છીએ એને પણ આ લોકો તો બાળા જાળીને ખાખ કરી નાખે છે.

વંકટેરૂડી—અરે ગાંડામાર્ગ, આટલો બધો જલદી અકળાર્ગ ગયો ! તને એટલીએ ખબર નથી કે આ બધાં કરવુંતો તો આખરી દમ ખેંચતી હકુમતનો છેલ્લો છેલ્લો અડક છે. ફિનિશમાં બધે આમ જ બન્યું છે. હજ તો આપણે કેટલાએ અત્યાચાર, કેટલીએ વધારે હેરાનિયત આ આંખોએ જોવાની છે !

ફરીફ—પણ હવે વધારે સહન નથી થતું ! એક જ વાત હવે તો આપણાં હાથમાં રહી છે—મારો ! ભાં ભાં એ સિપાઇએને દેખો ત્યાં પકડી પકડીને એને મારો !

વંકટેરૂડી—(દાણાં જુદા કરવાનું છોડીને) પણ માન વાતોથી કશું નથી વળતું દોરત ! આ તો આપણી કસોટીનો વખત છે.

ફરીફ—વંકટેરૂડી, તમને હજ પણ મારા પર શંકા આવે છે ?

વંકટેરૂડી—નાહિ, મને તારા પર શંકા નથી. પણ આ જંગલી અને મોતના સવાલમાં થોડ થોડ વાર મને તારા હૃદય ઉપર સહેજ શંકા આવી જાય છે.

ફરીફ—તમે ધારો છો એટલું એ નમણું નથી હો, વંકટેરૂડી !

વંકટેરૂડી—એટલામાં ચીકાર્ગ ગયો ?

(ફરીફ જવાબ ન આપતા પોતાની કુહાડી સજો છે. વંકટેરૂડી હસતો હસતો ફરીફની પાસે જઈ એની પાંક ઉપર હાથ મૂકે છે.)

વંકટેરૂડી—તારો વાંક નથી કાઢતો મને ખબર છે કે તું ખૂબ જોશીલો જુવાન છે. નિઝામ અને એની હકુમત પ્રત્યે તને ધિક્કાર છે. કિસાનોની મુશીબતો જોઈને તારા દિલમાં આંખ બમ્બૂડી બીટે છે અને તારું જુવાન લોહી મરમ થાય છે એની પણ મને ખબર છે. પણ જંગલી અને મોતના આ સવાલમાં આપણે સૌથી ખરેખર સૈનિક, પછી ખીચું

બધું, એ કહીએ બસતો નહિ. આપણી નાની રોટી નમળાઈએ આપણા આદરથી ધસડીને દૂર ફેંકી દે છે. હું તો તારો ભેર છું ! એટલે જ આવાત તને સાંક સાંક કહી કહો છું. જે મારે સમજવામાં કંઈ બૂઘ થઈ હેય તો હું મને કહે.

ફરીદ-મારું કામ જ મારી સાફી પૂરશે. હું આ વિષે કંઈ વધારે કહેવા નથી માગતો.

વંદે-જેવી તારી મરજી...હીક છે...હમણા તો તારી જરૂરી બરાબર સમજવ.

(ઇસુખ આવે છે. એના માથા પર પાથડી છે અને એણે ભેટ બાંધી રાખી છે. ઉપરનું ચરીર ઉઘાડું છે. નાનકડી એરી દાઢી છે. એક હાથમાં ગીલોલ હીલોળા ખાય છે.)

ઇસુખ-(પ્રવેશ કર્યા પહેલા જ એનો અવાજ આવે છે) સત્તાનાથ જાગે આ હત્યારાઓનું ! મારે આ ખેતર જલદીથી વઢારી દેવું નોંધ્યું.

વંદે-કે નવા ખખર, બહેમીયાં ?

ઇસુખ-ખીજી નવી ખખર શું હોય ? આ વખતે તો મારું દિલ જ ખખર બની ગયું છે.

વંદે-કેમ શું થયું ?

ઇસુખ-આ ફોજ લંડારાઓએ મીઠા ગોડામને બાળી મૂક્યું. ગામના લોકો ગમરાઈને રેકરીઓમાં જઈને બરાણા થોડા છુટા અને બાળકો ઝૂંપડીઓમાં રહી ગયાંતા. એ ઝૂંપડીની સાથે જ... ખખરે ખાખ થયાં.

(ફરીદ આવેશમાં આવીને બેઠો થઈ જાય છે. પોતાની કુકાડી અને જરૂરી ઉપાડે છે.)

વંદે-ગામમાં આજ ક્યારે લગાડી ?

ઇસુખ-કાલે રાતે.

વંદે-કેટલા વાગે ?

ઇસુખ-એ વખતે કે ત્યારે ફેલાએલા આકાશમાં તારલા ટમટમતાંતા ! (રોષ પડે છે.)

ફરીદ-પણ તમે રચો છો શું કામ, બહેમીયાં ?

ઇસુખ-એ મારું ગામ હતું.

વંદે-પછી શું થયું ?

ઇસુખ-એણે મારી બેઠીને પકડી...એનો લાજ

લંડી...એણે મારા ઝૂંપડાને આજ લગાડી...ઝૂંપડીમાં...ઝૂંપડીમાં તો...

ફરીદ-ઝૂંપડીમાં કાણ રહ્યું ?

ઇસુખ-મારી ડાથી... (ધ્રુસકે ધ્રુસકે રચે છે)

ફરીદ-દરમગલ કહીના...

વંદે-(એક કડા શ્વાસ લઈ ઇસુખના બમા ઉપર હાથ મૂકે છે)-બહેમીયાં !

ઇસુખ-મારી બીજી છોડી તો હજી સાવ નાની હતી...એને પણ દસ બીજી છોડરીઓની સાથે...

હવે એ કહીએ પાછી નહિ આવે...નહિ આવી શકે...

...એ પાછી આવી જ નહિ શકે... એ બધાં આગની જવાળામાં ખેવાઈ ગયાં.

ફરીદ-હામી-ગાનવર-ગાનવરથી એ બહાર આવો બધા તૈયાર થાઓ. વંદેરેડી, આપણે બધા હમણાં જ નીકળીએ. એ બધાને મોતની ખાંખમાં ફેંકવા નોંધ્યું.

વંદે-જરા થોમ. (એના હાથ પકડી લે છે)

મીઠા, આ વખતે દુરમનના સિપાઈઓ ક્યાં છે ?

ઇસુખ-ગામની બહાર, પટેલના ઘરમાં. ફરીદ, ધીમેથી બોલ. હું લોકોને સાંભળી જરી તો ગોળીએ દેશે.

વંદે-હીક, બહેમીયાં, એક બાલકો પાણી ભરી આવે તો ! આપણાં સાથીઓએ ધણું દિવસથી 'કે' ખાધું નથી. એને આ પોંક અને પાણી તો પહોંચાડીએ.

ફરીદ-આ પોંક અને પાણીને વખત નથી. દુરમન પાસે જ છે. આપણે આ બધાને બદલો લઈએ.

વંદે-એટલે જ તો આપણે બહેમીયાંને મોકલો છીએ. આપણામાંથી કોઈ જાય તો સિપાઈઓને શક પડે અને બધી બાજી ભગડી જાય. કદાચ આપણને એ શોધી પણ કાઢે. બહેમીયાં, હોંશીયારીથી જાગે અને બધું બરાબરીથી કરે સમજ્યા !

(ઇસુખ માથું હલાવે છે અને બાલકો લઈને ડાબી તરફ જાય છે. એના બીજા હાથમાં ગીલોલ છે.)

ફરીદ હું તમારી મતલબ સમજ્યો નહિ;

વંદેરેડી.

વંકટ-કે સમજ્યા ત્રિયાની વગર ઉતાવળ
કરીએ તો એવું પરિણામ સારું નથી આવતું.

ફરીદ-તો શું કરવું? આ દરામજદાઓમાંથી
તો એક પણ બચવો ન જોઈએ! મોહું થશે તો
બધી બાજુ બગડી જશે.

વંકટ-તું કે ચિંતા ન કર. પહેલા આપણે
આ ટેકરી પરના આપણા સાથીઓને સંદેશો
મોકલવો જોઈએ, જેથી આપણને ખબર પડે કે
દુરમન ક્યાં છે.

ફરીદ-એથી શું ફાયદો? બંનેમાંએ બધું
કહ્યું તો છે.

વંકટ-તને નથી ખબર. એનાથી જરૂર ફાયદો
થશે. હજી આપણને એ તો નથી ખબર કે દુરમન
ક્યાં મકાનમાં છે? એ મકાનને કેટલા દરવાજા
છે? બહાર ફરતી ફોરાજ છે કે નહિ? અને હોય
તો મકાનથી કેટલી ઊંચી છે? આજુબાજુ
ઝાડપાન છે કે નહિ અને હોય તો મકાનથી કેટલા
દૂર છે?

ફરીદ-વળા ઝાડપાન બહુવાથી શું ફાયદો?

વંકટ-કદાચ એમાં પોલીસો સંતાયા હોય.
આપણે જો એમ જ હુમલો કરીએ તો તો કદાચ એ
આપણને મારી પલ્લુ બેસે.

ફરીદ-એાહ!

વંકટ-અને ત્યાં કાંઈ બાગ છે કે નહિ? એ
લોકો રસોઈ ક્યારે તૈયાર કરે છે? એની પાસે
કેટલી હેન્ડગ્રેન્ડ છે? હુમલો કરવા પહેલા આપણે
આ બધું જાણી લેવું જોઈએ.

ફરીદ-ખરાબર છે, હું આ બીજી બરછી પણ
સળવી લઉં.

વંકટ-અને હું આપણા સાથીઓને આ પોંક
પહોંચતો 'કર', કાંપને એ ટેકરીઓ પર પણ મોકલું.
હમણા પાછો આવું છું.

(જાય છે. ફરીદ મોહું ફેરવે છે, એક હાથેથી
બરછીને સળવે છે. અને બીજા હાથેથી પોંક ખાવ
છે. થોડીવારમાં વંકટરૂડી આવે છે. એના હાથમાં
'પ્રમલકિત' ડાપાની નકલ છે.)

વંકટ-જોયું ને! આપણે તો એમ માંતતા
હતા કે પટેલ જનતાના જન્મમાં આપણો સાથ દઈ
રહ્યો છે પણ આજે ખબર પડી કે એ પણ આ
લોકોની સાથે મળેલો છે.

(ફરીદ પોંક ખાવાનું બંધ કરીને બરછીને સળવે
જાય છે.)

ફરીદ-આ કોણ? પટેલ સાથે આ બીજો કોણ છે?

વંકટ-સ્વામી રામાનંદ, બીજું કોણ?

ફરીદ-કેમ? એણે શું કયું?

વંકટ-એ જનતાના ઉચ્ચેરાટ ઉપર ઠંડું પાણી
રેડવા માગે છે.

ફરીદ-એ શું કહે છે?

વંકટ-લે સાંભળ! પહેલી વાત તો એ કે નિઝામ
નવાબને જનતા પ્રત્યે પૂરેપૂરી હમદર્દી છે. બીજી
વાત એ કે નિઝામ નવાબની મરજી છે કે રોટ
ક્રેસિસ સાથે મળાદળા જાય. ત્રીજી વાત તો નિઝામ-
ની ફોજ અથવા ઇતિહાદુલ મુસલમાનીના શુંકા કોઈ
ગામ પર દલ્લો કરે તો ગામવાળાઓએ સામનો
કર્ષો વગર ગામ છોડી દેવું.

ફરીદ-મારી તો સમજમાં જ નથી આવતું કે
આવા લોકોને શું કહેવું?

વંકટ-કેમ નથી સમજાતું? સાન ચોખ્ખી
વાત છે કે બ્યારથી પટેલે નિઝામ નવાબ સાથે
"મયાનત" કરાર કર્યો છે ત્યારથી રામાનંદ તીથે
પણ ચોતાની કળા બદલી લીધી છે. આપણે તો
પહેલેથી જ જાણતા હતા કે આવા નેતા આજે નહિ
તો કાલે આપણાં નાવને મજબૂર મૂકીને બાજી જશે.
એટલે જ તો આવા નેતાઓ પર આપણે વિશ્વાસ
નથી રાખતા. આવા લોકોનું તો એકજ દામ કે
નર્મી ત્યાં ચોતાનો સ્વાર્થ સાધવો અને જનતાની
લડતને દમો દેવો! આપણને આવા લોકો ઉપર
ભરોસો નથી. આપણને તો નાગી-બૂખી જનતા
ઉપર ભરોસો છે. ક્રાંતિ કેવળ જનતા જ લાવી
દે છે, બીજું કાંઈ નહિ.

ફરીદ-બીજા કાંઈ ખબર?

વંકટ-(હાથ વાંચે છે) દિ-દુસ્તાનના પ્રતિનિધિ

મુન્શી બંગલામાં આવી ગયા છે. મુનિયન અને નિઝામની ફાજ એની રક્ષા કરી રહી છે. આ બંગલો તો મદ્રાસ ગવર્નમેન્ટ તરફથી તેલંગણના અખમી કિસાનેને દેવાયો હતો. મુન્શી આ બંગલામાં આવ્યા, એટલે બધા અખમી સિનિકા સુરજની બેરમીમાં જમીન ઉપર પોલાઈ રહ્યા છે. હારે બંગલાની બંદર યુનિયન અને નિઝામની ફાજના અફસરો આલીશાન ઓરડાઓમાં મોટી મોટી મિલખાનીઓ ઉઠાવી રહ્યા છે.

ફરીદ-હાહાહા...હાહાહા કેવો આઝાદ હિન્દુસ્તાન છે આ ? (કંડો ત્રાસ લે છે) આગળ વાંચો-દોસ્ત, આગળ વાંચો...

વંકટ-જરા રહે ફરીદ ! છાપું વાંચતા વાંચતા હું કાઈ માણસને રોકી પર મોકલવાનું તો શક્તી ન થયો.

(નખ છે. ફરીદ પોંક ફરિ છે અને કુહાડી તેજ કરે છે. ઇસુમ એક હાથમાં પાણીની બાવડી ઉઠાવીને આવે છે. એમ જણાય છે કે એની સાથે બીજું કોઈ છે.)

ઇસુમ-એલે બીજું શું કયું એ તો કહે ! (પાછળે મોં કરીને જુએ છે) અરે ક્યાં નખ છે ? આમ આવ ! આ પાપીઓએ બીજું શું કયું છે ? થોડીવાર અહીં રહીય તો શું થઇ જશે. આવ, હું કહું છું, થોડીવાર મારે આવ ! (બાલદી નીચે ઝૂકે છે.)

ફરીદ-(બરછી અને કુહાડી ઉઠાવે છે) બેરમીયાં, તમારી સાથે કાણ છે ?

ઇસુમ-મારા ગામમાંથી હમણાં જ આવ્યો છે. કહે છે કે એલે એની આંખોથી ગામને જળીને આપ-યતું નેપું છે. એટલે જ હું એને અહીં લઈ આવતો હતો પણ તને જોઈને ભાગી ગયો !

ફરીદ-તમે એને જોળ્યો છો ?

ઇસુમ-કહું છું તો ખરો કે એ ગામથી હમણાં જ આવ્યો છે.

ફરીદ-આ એવા જ લોકો આપણને ફોજ દઈ બેસશે કદાચ. નહીં તો મને જોઈને એલે ભાગવાની

શી જરૂર હતી ? મને તો એની ઉપર ચક્ર પડે છે. બેરમીયાં, એ તમને લલચાવી રહ્યો હતો. (પાણી પીવે છે.)

વંકટ-(આવતા) કાણ લલચાવી રહ્યું હતું ? ફરીદ-એક માણસ મીમ જોડનની વાત કરતો કરતો બેરમીયાં સાથે અહીં સુધી આવ્યો, અને મને જોઈને ભાગી ગયો. શું કામ એ કે ખબર પડતી નથી. બેરમીયાંને પહેા

વંકટ-શું આ સાચું કહે છે, બેરમીયાં ! ઈસુમ-હા, એ આ રસ્તેથી આવ્યો. હશે ને એણે રસ્તેથી આવ્યો થયો. એ આ ઝાડીમાં ક્યથિ ગુમ થઈ ગયો.

વંકટ-વાહ, વાહ. શું સાચી વાત ? (ચારે તરફ જુએ છે.) હવે આ જગાએથી તરત જ ચાલ્યા જવું જોઈએ. આ ઝાડો અહીં જ રહેવા દો અને બરછી ને કુહાડીઓ તૈયાર રાખો. બેરમીયાં, તમે જાઓ આ રોકીઓની પારના સાધીએને જલદી જઈને મળો. નહીં તો દુરમન તમને પણ જોળખી જશે. જલદી ચાલ્યા જાઓ. લાડીઓ ઉપર બરછી ચઢાવી દો, જલદી કરો, જલદી, જલદી.

(બુમ્મલના અવાજ આવે છે.) લો, આ લોકો આવી પહોંચ્યા ! તમે આ બાજુ આવો. (કાનમાં કે,કહે છે) આપણા સાથીએને કેહી દો કે તરત જ આગળ ધરો.

(જુને ચાલ્યા જાય છે. પગલાંઓનો અવાજ થતો થોડા વખત માટે સાવ આવી પડે છે. સિપાઈઓ ઉતાવળમાં તખ્તા ઉપર પ્રવેશ કરે છે.)

પહેલો સિપાઈ-શું તે લોકો અહીં છે ? (ચારે તરફ જુએ છે)

બીજો સિપાઈ-અહીં તો કાંઈ નથી. કદાચ રોકીની બીજી બાજુએ ચાલ્યા ગયા હશે. ચાલો જઈએ. (ધસારો કરે છે)

પહેલો સિપાઈ-હ ચ ચ. ચૂપ રહેવાનો ઈશારો કરે છે પણ બીજો સિપાઈ એ ન સંભળતા ચાલ્યો જાય છે. પહેલો લાડીઓને તપાસે છે અને પોંકને હાથમાં લઈને

જુએ છે. વંકટ રેડી ધીમે ધીમે પાછળથી આવે છે અને એક હાથ સિપાઈની બંદૂક ઉપર નાખી બીજા હાથથી એનું મોઢું બંધ કરી એને જમીન ઉપર પાડી નાંખે છે. ફરીથી બીજી બાજુથી આવીને બંદૂક લઈ લે છે. સિપાઈના હાથ બાંધી ગેએ હુઆ દે છે.]

વંકટ-ચાલો હવે, ચાલ્યા જઈએ.
(અને ચાલ્યા જાય છે. પડો પડે છે.)

બીજી દશ્ય.

[એક ઘરમાં લગ્નકરી ડાવણી-ખૂણમાં વાંસની સાથે ઝંડો લટકાવવાને માટે રસી બંધવામાં આવી છે, તેની પાસે એક સિપાઈ બેઠો બેઠો એકાં ખાય છે.]

સિપાઈ-(ચેનમાં જ) હું તમારી પાસે નહિ આવું... ભાઈસાબ, મને બંધીક લાગે છે... મારા છેકરને કુતરા કરડી ગયા છે... મને તો ધણુય છેકરા છે... હું મરી જઈશ હોં... મા અધાઈ, આગાં તો મારી જાન નીકળી જશે...

(સમનામાં જ જોરથી ચીસ પાડે છે; બીજો સિપાઈ દોડતો આવે છે.)

બીજો સિપાઈ-શું થયું ? શું થયું ? રૂએ છે શું કામ ? (પહેલા સિપાઈની પાંક ઉપર હાથ મૂકે છે. એ જાંઘમાં જ ગભરાઈને જોઈ છે તે બંદૂક ઉપાડી જોણી ચલાવવા માંડે છે. બીજો સિપાઈ એક તરફ ભાગી જાય છે.)

સિપાઈ (૧)-(બંદૂક નીચી કરતા) અરે ચડીક, ઘું !

સિપાઈ (૨)-(મરસામાં)-હા, હું ! તારી બોપરીમાં બેળ જોડું કેં છે કે નહિ ? મરખના સરહાર, મને મારીને ઘું જીવતો રહી ચડીક ?

સિપાઈ (૧)-ભાઈ, હું તો તને જોળખી જ ન શક્યો.

સિપાઈ (૨)-(ચાળા પાડતા) હું તો તને જોળખી જ ન શક્યો ! અરે વાહ, તારી આંખો ફરી ખઈ છે કે શું ? આ આકરોટના જાટન જેવડી મોટી તો તારી આંખો છે. પાછો કહે છે કે હું તને જોળખી જ ન શક્યો. અરે

મરખના જામ, હું મરી જઈશ તો મારા બીજી બન્ધાનું પેટ ફાળુ ઘું મરીશ ?

સિપાઈ (૧)-અરે બધા માણસ, એમાં આમ કાઢી શું પડે છે ? ઘું તો પડ્યો એ નથી અને મર્યો એ નથી...

બીજો-પડ્યો એ નથી અને મર્યો એ નથી ! તને તો એમાં બહુ લાગી આવ્યું હશે નહિ ? બહુ અસોસ થયો હશે ઈ વાતને ! પણ એટલે શું હું મરી જઈ એવી તારી મરજી છે ? જોભો રહે, હમણાં કમાઈરને જાળને રિપોટ કરે છું...

સિપાઈ (૧) અરે ભાઈ, લે-હું આ તને સલામ કરે છું ! અરે, ઘું જો આની ચાડી ખાઈ આવીશ તો મારે તોફારી પરથી હાથ ધોવા પડશે. કે નહિ કહેતો ભાઈ ! મને તો સપનું આવ્યું ઘું કે જાણે દલનવાળાએએ આંખણી પર હલો કયો ! માઈ મન તો બીજીનું માયું ઘડક ઘડક થવા માંડ્યું ઘું ! હું તો તને પણ ઈ ચેરીલામાં તો એક સમન્નો ભાઈ. મને શું જાન હતું ? લે તારે પો પડું છું. (પડે પડે છે.)

બીજો-અરહા, એક સિગરેટ પીવામાં તો માફ કરે. (અને સિગરેટ સળગાવે છે અને ચોંભણી પાસે આવીને બેસે છે.)

સિપાઈ (૧)-દોરત, આ દલમવાળાનું નામ સાંભળતા જ મને તો ટાઢ વાવા માંડે છે.

બીજો-અબે, ચૂપ રહે, ચડીના બન્ધા જેવુંવો કાળજી રાખીને બેઠો છે. તારા જેવા સિપાઈ તો નિઝામની ફાજનું નામ બદલામ કરે છે.

સિપાઈ (૧)-નિઝામ, નિઝામ, નિઝામ ! નિઝામ બનીને બેઠો છે ! નથી હેતો પગાર નથી હેતો બીજું કંઈ. બસ, મરતમાં જ અમારું લોહી પી રહ્યો છે.

બીજો-અરે પગાર લઇને શું કરવું છે ? કોઈ મામમાં એક આંટો મારી આવ. રૂપીઆ, પૈસા જે મળે એનાથી તારા ગળવા બરી, લે. પગાર લઇને શું કરીશ ?

સિપાઈ (૧)-તો હવે નિઝામને માટે ચોર

ખું ? મારા ઘરમાં બીબી બચ્ચાં છે એનો ખ્યાલ છે તને ?

બીબે-હવે બીબી બચ્ચાને સંભારીને શું કરીશ ?

સિપાઈ (૧) - કેમ શું કરીશ ?

બીબે-ભૂલી જ એને ! અહીં તો ખડું સુંદર છોકરીઓ મળે છે. દરરોજ નવી નવી બીબી, બીબું વધારે શું જોઈએ ?

સિપાઈ (૧) - અચ્છા ! (આશ્ચર્યથી) તો એમ વાત છે ! પણ મેં તો એકેય નથી જોઈ. હું તો આખો દિવસ પહેરા ભઈ છું.

બીબે-તો તારા કમાડરને કેમ નથી કહેતો કે તારે છોકરીઓ જોઈએ છે. તું થોડીવાર પહેરા દે એટલામાં હું ગામમાં જઈને ખે ત્રણ છોકરીઓને પકડી લાવું છું. અને તો, તારા કમાન્ડરને કહેવાતું ન બૂકતો.

સિપાઈ (૧) - અરે શું કામ બનાવે છે ! હું કમાન્ડરને કહું તો એ મને મારી ન નાખે !

બીબે-મેવકુર કયાનો ! (હસે છે) અક્કલ,

(અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૨૫૮ નું)

માનવભાવમાં પૃથ્વીને ઘરનો, જીવનભાવમાં ઉષ્મા ભિભરાવતો અને માનવજાતને સંહાર કરતી અંગત માલિકીની જગસિયતના અધારા ભંડારિયાના અધારા ઉલેચતો ક્યો કયો.

એ સંધમાનવને અને એ વિરાટ માનવની વિરાટ રંજુહાકના બાંધવભાવની સમાન કુનિયાના કદમને ખાજવા, રાકવા, અવરોધવા, જંગીસખાનો, તેમુરો, સિકંદરો, નેપોલિયનો, હિટલરો આબ્યા અને રાજાણ ગયા, અને શાહીવાદના ગોઝારા કૂપમંદુકો જેવા ચર્ચાલો, જેવીનો, ખરનીસો, હુમેનો, યાગો અને ફાંકો આવે છે એ પણ રાજાણ નેચે અને મેં દિનો પર રંજુહાક બનીને ક્રિતિકાસની જનેતા જેવી, સમાન બાંધવતાના જીવન વ્યવહારવાળી આવતી કાલના ફરજદો આજના માનવસંહારોમાં ખૂની હામિજરોને સંમહ-રયાનોમાં જ જગસિયતના અવશેષો તરીકે દેખવા નથી.

સિપાઈ સિપાઈમાં કયાંય દોરતી સાંભળી છે ? અહીં તો બધાએ પોતપોતાનું જ સંભાળવાનું.

સિપાઈ (૧) - તો તું મને મૂરખ બનાવે છે !

બીબે-મૂરખ નહિ, મૂરખનો સરહાર.

સિપાઈ (૧) - બહાલ બંધ કર.

બીબે-ત્યારે સલામ (ચાલો) નામ છે. ત્રીજા સિપાઈનો અવાજ આવે છે. “ એ ડોકરા આજળ “ યાહ ” - અને એ ઇસુખને પકડીને લઈ આવે છે.)

ત્રીજો-આને દોરડાએથી બાંધીને બરાબરની મઝા ચખાડ. ત્યાં સુધી એ ગેરીલાઓની ખબર ન આવે ત્યાં સુધી એને જાવા નથી દેવો.

(ઇસુખ ધૂળ લે છે - એના મોઢામાંથી લોહી નીકળે છે.)

ત્રીજો - (લાઠી લઈને) - જનનથી બચવું હોય તો બોલી દે. તારા એ સાથી ક્યાં છે ? કહી, દર્શાવ તો અમે તને જવા દેશું.

સિપાઈ (૧) - કહી દે, દરાખી કહી દે.

ઇસુખ-નેટલી મહેરબાની તમે લોકોએ મારા ઉપર કરી છે એ બસ છે. મારે હવે વધારે કે નથી જોઈવું.

ત્રીજો-એહો ! હવે સમજ્યો ! આ ડોકરાના હિમાગમાં તો શૂનું બરાણું લાગે છે.

ઇસુખ-કુનિયા બરાબર જાણે છે કે કાના હિમાગમાં શૂનું બરાણું છે.

ત્રીજો - (લપાટ મારીને) બહાલ બંધ કર. ઇસુખ - (ડોકા ખાસ લઈને) મારો, જોમ મન શવે તેમ મારી લો.

(પાછો માર શરૂ થાય છે)

પહેલો-જરા સખૂર કર ! સાચે સાચું કહી દે, તારા સાથીઓ ક્યાં છે ?

ઇસુખ-મને ખબર નથી.

પહેલો-તો કેને ખબર છે ?

ઇસુખ-મને ખબર નથી.

પહેલો-અરે જુઠીઆ, આમ ને આમ મરી જમ્ય, બતાવી દે નહિ તો જીવથી જમ્ય.

ઈસુખ-બૂઠો જીવથી જશે...બૂઠો જીવથી...પણ હું બૂઠો ક્યાં છું ?...જીઓ મારા વાળ તો સફેદ નથી થયા.

(લાડી પકડીને બતાવે છે)

પહેલો-શું કહ્યું ? અમારી મરકરી કરે છે ? તારી આટલી હિંમત ! (મારે છે. ત્રીજો સિપાઈ લાડી મારે છે.)

ઈસુખ-મારો, મારી નાંખો, જનથી મારી નાખો !

ત્રીજો-હું તને જનથી જ મારી નાખીશ છું અને મોટે પાણી નહોતો લઈ જતો ?

ઈસુખ-નહિ.

ત્રીજો-પાછો ખોડું ખોલે છે ? અમારો સિપાઈ ક્યાં છે ?

ઈસુખ-મને નથી ખબર !

ત્રીજો-તને નથી ખબર. (મારે છે.) મારા વાઘા, તમે બિખારીઓ બાદચાહતી સામે બંડ કરવા નીકળ્યા છો ? ક્યાં તમે અને ક્યાં બાદચાહ સલામત ! ક્યાં રાજ ભોજ ને ક્યાં ગંગો તેહી ! બતાવી દે નહીં તો હાડકા પીસી નાખીશ; હરામખંદા.

ઈસુખ-હરામખંદા તો તમે છો.

ત્રીજો-પાછો ગાળો દે છે ? (પાછો મારે છે.)

પહેલો-માર, એને બરાબર માર.

ત્રીજો-બીખારી ક્યાંનો. એક વખતના ખાવાના તો સાંસા છે અને આખા છે નિઝામ-રાજ મીઠાવી પોતાની હકુમત રથાપવા. ખોલે છે કે નહિ ?

ઈસુખ-મને નથી ખબર.

ત્રીજો-અમે બધા જ નિઝામ છીએ ! તમે લોહો અમારી હકુમતને મીઠાવવા માગો છો ? હું પણ નીઝામ છું. આ પણ નીઝામ છે. જો જો તો ખરો

તારા કેવા દાલદવાલ કરીએ છીએ તે. હું તને મારી નાખીશ.

ઈસુખ-મારવું-મારી નાખવું ! એ ક્યાં નવાં છની વાત રહી છે. આટલા વર્ષોથી તમે બીજું કરો છો પણ શું ?

પહેલો-શું બોલે છે, બદમાશ ?

ઈસુખ-કેં નહિ હજીર...કેં નહિ...આ મારું લોહી પીવા માગે છે...મેં કહ્યું...

(ત્રીજો સિપાઈ ફરી મારે છે.)

તમે માણસ નહિ જાનવર છો. તમે તમારા જ આમ બાળીને ખાખ કરો છો, તમે તમારી જ એરતોની લાજ લૂંટો છો. તમારાં જ બાળકોના જીવ લ્યો છો. આ કેવી હકુમત છે ? આ કેવો બાદચાહ છે ?

ત્રીજો-તારી જીભ ઉપર જો બાદચાહ સલામતનું નામ અચ્છું તો જીભ ખેંચી લાંબ.

(વંદરેફી અને ફરી ધીમેથી ડાકિયું કરે છે. ઈસુખ બન્નેને જુએ છે.)

ઈસુખ-બાદચાહ હશે તમારો ! તમ ગુલામોનો ! અમારો ગેરીલાઓનો એ બાદચાહ નથી !

ત્રીજો-અરે, તું એ એમાંનો જ છે ?

પહેલો-જાજ, જલ્દી કમાન્ડરને રિપોર્ટ કર.

(ત્રીજો સિપાઈ દોડતો જાય છે. પહેલો સિપાઈ પોતાની બંદૂક એક બાજુએ મૂકે છે અને એક લાડી ઉપાડે છે.)

અચ્છા તો તું પણ ગેરીલામાંનો છે ! (લાડીથી મારે છે.)

(ફરી અંદર આવીને ધીમેથી બંદૂક ઉઠાવી લે છે. સિપાઈ અવાજ સંભળે છે અને ફરી તરફ જાય છે. પણ ઈસુખ પોતાનો પણ વચ્ચે લાવે છે અને સિપાઈ પડી જાય છે. ફરી સિપાઈને સંગીનથી મારે છે. સિપાઈના મોઢામાંથી "અક્ષાહ"ની ચીસ નીકળે છે અને એ મરી જાય છે. વંદરેફી

આવે છે અને બંદૂક લઇને એક તરફ બેસી જાય છે. ફરીદ દરવાજાની પાસે સંતાઈ જાય છે.)

નીન્ને-(અવાજ) ઓ, ખુદા, આ લોક આવી પહોંચ્યા કમાન્ડર તો મરવા પડ્યા છે. જલ્દી ભાગી ફરીએ.

(એક હાથમાં પીસ્તોલ લઇને આવે છે. સિપાઇની હાથ અને ફરીદને એ જુએ છે. એ ફરીદ ઉપર જાણી મારે છે. વંકટરેફી પણ સિપાઈ ઉપર જાણી ચલાવે છે. સિપાઇની પિસ્તોલ જમીન પર પડી જાય છે. ફરીદ પણ પડી જાય છે. વંકટરેફી દોડતો આવે છે અને એને ટેકો આપે છે.)

ફરીદ-તમે ચાલ્યા જાઓ. મારી પાસે ન રોકાવ. મારી દયા ખાશો તો તમે પણ જીવશો. જનવ, દોસ્ત, આ પીસ્તોલ લો, લાઇ જાઓ. આપણા સાથીઓને મારી ભેટ. ચાચામિયાંને છોડી નાંખો, જલ્દી જાઓ...જલ્દી કરો...નહિ તો ફુસ્મન તમારી ઉપર વૂટી પડશે.

(પડકાની પાછળથી ફોજીઓના ભાગવાનો અવાજ આવે છે)

વંકટ-એ લોકો ભાગે છે, હવે આ બાગુ કાઢ નહિ આવે.

ફરીદ-એ લોકો ભાગે છે ! કુતરા ભાગે છે ! વાહ ! પણ તમે અહીં ન રોકાઓ...મારું શું છે...હું તો...હું તો...

(મરી જાય છે)

વંકટ-ફરીદભાઈ ! કમાન્ડર !

(જિભે યઈ જાય છે)

અધિ મહાસબાની જય. (સલામ કરે છે)

ઈસુખ-જય !

વંકટ-અહીં કાઢતે ન રહેવા દો. ફરીદે કશું છે ! કાઢતે અહીં ન રહેવા દો ! આગળ ધપો. આગળ ધપો ! જાઓ...જાઓ, એની પાસે હવે બંદૂકો નથી ! ડરપોક કપાંના. પોતાની બંદૂકો અહીં મૂકી ગયા ! મબરાઓ નહિ, એને ધેરી લો. એક પણ જીવતો રહેવો ન જોઈએ. ફરીદે કશું છે : આગળ ધપો, આગળ ધપો.

(બામ કહેતા કહેતા એ ઇસુખને છોડે છે. પછી વાંસડાને લટકાવેલ દોરી ઢીલી કરીને ઉપર લાલ ઝંડો ફરકાવે છે.)

વંકટ-(ગોટીયા) લાલ ઝંડા !

(બહારથી ગેરીલાઓનો અવાજ આવે છે)

અવાજ-ઝિન્દાબાદ !

વંકટ-લાલ ઝંડા...

અવાજ-ઝિન્દાબાદ !

વંકટ-આ ઝંડો એક બીર મુસ્લીમનાં લોહીથી રંગાયો છે ! આ ઝંડાને સલામ કરો ! આ ઝંડો હંમેશા જીવો ફરકશે ! એને કાઢ નાંખો નહીં કરી શકો ! બોલો લાલ ઝંડાની

અવાજ-જય.

વંકટ-લાલઝંડાની,

અવાજ-જય.

વંકટ-તેલ'મજુના બહાદુર ગેરીલાઓની

અવાજ-જય.

(પડકો પડે છે)

કા

કી

કા ના

રે ગ

લેખક : ઇલીઆ ઓરેનબર્ગ

અનુવાદક : વિધિન ગાંધી

અમારા દેશની જનતાના જીવનનો આધાર ધૃષ્ટા નથી. કાષ્ટપણ દેશના લોકો મારે ધૃષ્ટા અને કદી રાખતા નથી. અમારા દેશની જનતા-સોવયેત રુસનાં સ્ત્રી અને પુરુષો-દૂર રહેલી નવી દુનિયા-અમેરિકામાં પૂરેપૂરી દિશ્વરપી રાખે છે. કેટલાકને અમેરિકન લેખક 'જેક લાંડને' આકર્ષિત કર્યા છે, જ્યારે કેટલાકને નવી નવી હિત્રાક્ષની ચક્રચક્રીત મોટરોએ.

દૂરથી જોતાં અમેરિકા ખૂબજ મોહક લાગે છે. કેમ ન ધાગે ! અમેરિકાનો જે કંઈ પરિચય અમને સંપાદે છે તે તરત જ અમારી પાસે આવે છે. સર્વશ્રેષ્ઠ અમેરિકન લેખક-ફ્રેડીયર, સિનકલેયર, હ્યુવિસ, ટેગિંગ્સ અને રેટ્ઝનબેક વગેરેની શ્રેષ્ઠ કૃતિઓના અનુવાદ અમને મળે છે-એ મામૂલી લેખકોના નહિ, કે જેની રચનાઓથી અમેરિકાનાં છાપાં-ચોપાનિપાંચી બધાં બધાં રહે છે-અને એ છાપાંઓ લાખો અને કરોડોની સંખ્યામાં છપાય છે; ચંદ્રાથી ને બધાં હોય છે અને એર બધું પાતાવરણું ફેલાવતું એજ જેનો ધંધો છે.

આ જ વાત ચિત્રપટની આત્મતામાં પણ છે. અમારા દેશની જનતા સિનેમાના રૂપેરી પરદા પર ચાલી ચેપલીનો જુએ છે. પણ એ લોકોની હીના જોતા નથી, જેમના હાથમાં મારેડો હોય છે; અને જેઓ યુવાઓ-પ્રયાતુ, આજપણ આ નવી દુનિયામાં પ્રાતિનક્ષિત્ત ધરાવે છે. અમારા દેશની જનતાની આંખો સામે અમેરિકાની નવી નવી મોટરો આવે છે, પણ એ લોકો નથી આવતા કે જે એ મોટરોમાં બેસે છે; અને જેઓનું મનજ એટલું જ પુરાણું હોય છે જેટલી એ મોટરો નવી-એકે આજબીરે આજબીરે દોડે છે જ્યારે મીન્ટુ સાઈગર સાઈગર-ત્રણત્રિ સારે જોને કંઈ સંજ્ઞ નથી.

અમારા દેશના લોકોએ, સૈનિકોએ, એલ્યનના કિનારે ખરા હૃદયથી અમેરિકન સૈનિકોનું સ્વાગત કર્યું હતું. ધૃષ્ટા કે દેષ એમના મનમાં જિહ્વકુલ ન હતો. એ વખતે એ લોકો જૂલી બધા-૧૯૨૨ ના એ કાલા દિવસો જ્યારે રશિયા પોતાનું રક્ત વહાવતું હતું અને જ્યારે અમેરિકા જાણે હાથે ચાંદી સંધરી રહ્યું હતું. અમારા જે લેખકો અમેરિકા ગયા, તેમણે પણ કદી વેરઝેરનો પ્રચાર કર્યો નથી. તેમણે કોઈના મોં પર મેઘ ચોપકનાનો પ્રચલ પણ ક્યો નથી, જિહ્વકુ એમણે તો અમેરિકાનોની વિરોધતાઓને આમજ લાવી મુંકત હૃદયે તેની પ્રદક્ષા કરી છે. "લીટલ ગોલ્ડન અમેરિકા" નામના પુસ્તકમાં ૬૬ અને પેટ્રોલ પોતાની બંજનરી ચૈલીથી "સોનાની લાંકા" અમેરિકાનું જે ચિત્ર દોષ્ય છે, એ અમરા આ કથનનો પુરાવો છે. બંજ એમાં છે-પણ કેટલો મધુર ! હૃદયની સોથી શ્રેષ્ઠ લાવ-નથી ને ઉત્સાહ યાવ છે તે-

“ફરી સવાલ” નામના નાટકમાં સિમોનેનાર ને ધારત તો એક એવા અમેરિકન પત્રકારને પોતાના નાટકનો નાયક બનાવી શકત કે જેણે પોતાની ઈમાનદારી વેચી નાખી છે, આત્મા વેચી નાખ્યો છે અને રાક્ષસની માફક કાઠવ ઉડાડવાને અને એર ફ્રાઇડવાનો જ જેણે પોતાનો ધંધો બનાવ્યો છે. પરંતુ સિમોનેને એમ નથી ક્યું: એણે એક એવા ઈમાનદાર અમેરિકન પત્રકારને પોતાના નાયક તરીકે પસંદ કર્યો કે જે અમેરિકન મૂડીવાદીઓને દાણે વેચાવા કરતાં ચીથરેદાસ બિખારી ચલું વધારે પસંદ કરે છે.

અને જો અવિવેક ન મળ્યા, તો હું મારો પથ જલ્લેખ કરી ચકું તેમ છું. અમેરિકાથી હું તમારે પાછો આવ્યો, તારે મેં મિસ મેયો માફક, નવી દુનિયાની ગંદકાથી દુકાનો નથી સળવી. એમના ગુણોને મેં મારા લેખોમાં સંપૂર્ણ રીતે આગળ ધર્ષા છે. એના મહત્વનો પ્રુથ્થા દિલથી સ્વીકાર કર્યો છે. પણ સદન કરવાની પથ અમુક હલ હોય છે, અને આજે અમે મજબૂર બન્યા છીએ. હવે તો મોટી ચામડી વાળાના ‘કાળા કામા’ ખુલ્લા કર્યે જ છૂટકો છે. કારણ એનું સાવ રપછ છે. અને એ એ કે અમેરિકન સામાજિકવાદ પોતાના ધાતકી પંજ ફેલાવીને વિશ્વશાંતિને હડપ કરી જવા આગળ વધી રહ્યો છે. અમેરિકાની બધી ચીજોને માફ કરી ચકાય પણ આને નહિ—કદી નહિ...

લેખકો હવે ચુપ ન રહી શકે. એમને એમનો અવાજ છુલ્લ કરવો છે. અણુબોમ્બે એમને બચતીત નથી કરી નાખ્યા. એ લોકો જાણે છે કે એમના અવાજમાં અણુબોમ્બ કરતા વધારે તાકાત છે. એટલી બધી વધારે કે અણુબોમ્બ અને એની પર ચર્ચ કરનારાઓ પાસે હાર કબૂલાતી શકે.

અદ્યરમી ઓગસ્ટે હેરીમને સીતલની ‘એમ્પર ઓફ કોમર્સ’માં એક બાપથ ક્યું હતું. મુઠ્ઠા દરમ્યાન હેરીમન અમેરિકાના રાજદૂત તરીકે મોસ્કોમાં રહ્યા છે. અમારા દેશનાં દુ:ખો, દોષ,

પાશવાર સુસ્તીયતો છતાં સામી છાતી કાઢી ચાલતી ઉત્તમ પ્રજાને તેમણે પોતાની સગી આંખો વડે જોઈ હતી. સંભવ છે કે કેટલીકએ વાર તેમની દષ્ટિ એ રશિયન સ્ત્રીઓ ઉપર પડી હશે, જેમના પતિ, પુત્ર, પિતા બધાજ યુદ્ધમાં ચાલ્યા ગયા હોય. એ સારી રીતે જાણે છે કે આ યુદ્ધને અમે કદી પથ જીતી શક્યા ન હોત, જો અમારા હૃદયમાં શક્તિની અટૂટ બાવના અને મુઠ્ઠા પ્રત્યે સખત નફરત ન હોત. પણ આજે હેરીમન, મુઠ્ઠા કાળમાં સોનું ફૂટવા માટે પડાપડી કરતા એક યદેરમાં ઘોપણા કરે છે કે:

“સોવિયેટ રશિયા આજે શાંતિ માટે મોટામાં મોટો બચ છે. સોવિયેટની પમપેસારાની નીતિ વિરુદ્ધ અમેરિકાને મુઠ્ઠા કરવું જ પડશે.”

મુઠ્ઠાનો અવાજ ઉપાડવાવાળાઓએ બોળ્યો જ્યો બેગી કરી રાખ્યો છે. એ લોકો ધ્રુવ છે કે એ બોળ્યો પ્રયોગ કરી ચકાય, કારણ માત્ર એટલું જ કે તેમને સોવિયેટની સમાજવ્યવસ્થા પસંદ નથી. તો પછી પસંદગી—નાપસંદગીની આવા લોકો સાથે વાત જ શું કરવી, કે જે વિચારની આપણે કરવાને બદલે ચક્રો અને બોમ્બનું જ પ્રદર્શન કરે છે.

એમ તો અમેરિકાનું પથ જે સામાજિક ધડતર છે તે અમારે માટે પથ કંઈ ઉત્સાહકારક છે નહિ. દક્ષિણ અમેરિકામાં આજે પણ જે ચલામી પ્રથા મોજુદ છે, નીચો લોકોને જે રીતે તેમણે જુદા પાડી દીધા છે, તેને અમે માનવતાનું મોટામાં મોટું અપમાન સમજીએ છીએ. તો પણ અમારા દેશમાં એવું કોઈ નથી કે “જે અમેરિકાએ આમ ક્યું છે, એમ કહીને જ્યોજીઆ કે મિસિસીપી પર બોમ્બ વરસાવવાની વાત કરે.

ત્યારે લગાડ ચાલી રહી હતી ત્યારે અમેરિકા બહુ બગાડ મારી રહ્યું હતું. કેમ જાણે બધા દેશોની આત્મહતિનું હિમાયતી માત્ર અમેરિકા જ ન હોય! પણ ત્યારે મુઠ્ઠા પૂરું ચલું ત્યારે અમેરિકાએ પણ રમ પાડ્યો. વાત તો હજી પણ એ જીવી જ કરે છે કે બધા દેશોને પોતાનું બોમ્બ નિર્માણ કરવાનો હક્ક

છે. પણ એની સાથે એમણે એક બીજી વાત બોલી દીધી અને એ એ કે અમેરિકાના સરેરાશમાં રહેતી, અમેરિકાને પોતાનો ભાગ ભાપ બનાવીને !

ચીન, કોરિયા, હિન્દોસ્થાન અને વિએટનામ નહોતાં જાણતા કે અમેરિકા તે 'કાકીડા' જેવું છે, જેને રંગ બદલતા વાર નથી લાગતી. એમણે તો આટલાંદીક ધોણણને અમલમાં મૂકી શરૂ કરી. પોતાના ભાગ્યનું ખુદ નિર્માણ કરવા તેઓ આગળ વધ્યા, અને એને માટે તેને બારે કિંમત આપવી પડી. આટલાંદીક આટલે એમના રક્તથી રંગાઈ લાલ બની ગયા.

કેમ કે એટલા માટે જ કે આ દેશોએ અમેરિકાને પોતાનો ભાગ્યાપ બનાવ્યા વગર જ પોતાના ભાગ્યનું નિર્માણ કરવાનું શરૂ કરી દીધું.

કોરિયા ધૂસરીમાંથી ચુકત યથા બાદ, યુરોપના કેટલાક દેશોએ, પોતાના જીવનને દૂરને નવી રીતે ધરવાનું શરૂ કર્યું. આ નિર્માણ-કામમાં કમ્યુનીસ્ટો સૌથી વધારે આગળ હતા. જનતાના હૃદયમાં એમણે પોતાનું રથાન જમાવી લીધું હતું. કેટલાક દેશમાં તો-જેવા કે બલ્ગેરિયા-જનતાની બહુમતી એમણે પ્રાપ્ત કરી હતી. અને ફ્રાન્સ જેવા કેટલાંક દેશોમાં જનતાના એક મોટા ભાગનું પોડજળ એમણે મેળવ્યું હતું.

પોતાનું લોકી રેડીને કમ્યુનીસ્ટોએ આ રથાન પ્રાપ્ત કર્યું હતું. પોતાના પ્રાણ કુર્યાન કરીને જનતાનો આ રોડ તેમને પ્રાપ્ત થયો હતો. એટલા માટે જ એ સૌથી આગળ હતા. કેટલાંક દેશોની મિત્ર સરકારોમાં પણ એ સામિલ યથા અને નવા જીવનનું, નવી વ્યવસ્થાનું નિર્માણ કરવામાં લાગી ગયા.

અમેરિકન મૂડીવાદીઓથી આ સહન ન થયું, અને ભાઈજાપ બનીને આ દેશોને પોતાના સર-શંકુમાં લેવા એ આગળ વધ્યા. એમણે કહ્યું-“એ તો હજી બાગક છે ! અમારી સહાયતા વગર પોતાનું ઘર એ નથી સાચવી શકતા.”

યુદ્ધ તો પૂરું થઈ ગયું, પણ યુદ્ધોપજ સંકટ

હજી દૂર-નહોતું થયું. ન ખાવાને અનાજ હતું, ન પહેરવા કપડાં ! અનસંકટથી આખું યુરોપ ત્રાસી ગયું હતું. ભાઈજાપ બનવાનો દાવો કરવાવાળા અમેરિકનો બધા કેમ ચૂકે ! પહેલાં તેમણે મીસ-વાસીઓની જૂથ મીટાવી. અત્યારે નહિ, કારણસર અને ભેંખથી. ફ્રાન્સ અને ઇટાલીની નાક એણે તપાસી. તેમની જૂથનો પણ ઇલાજ શોધતાં તેમણે કહ્યું : “હા, તમારી જૂથ દૂર ચાલે શકે તેમ છે. પણ એને માટે તમારે એક ચરત પાળવો પડશે. બસ, કમ્યુનીસ્ટોથી દૂર રહો. એમને પોતાની પાસે પણ ફરકવા ન લો. મિત્રસરકારોમાંથી તેમને દેશનિકાલ કરો. બે આટલી વાત કરી શકતા હો તો તમને શેડી પણ મળશે અને કેલસા પણ મળશે.”

અમેરિકનો ખૂબ જ ધર્મમિત્ર હોય છે. બાપજવાનાં અવતરણો. તો તેમને મોઢે હોય છે. ન્યારે ન્યારે તેઓ વેપાર કરે છે ત્યારે પરમાત્માને યાદ કરે છે, પ્રાં. નીચોના જી લે છે ત્યારે પણ તેમની જીમ તો અમૂત વરસાવે છે; અને આજે ત્રીજા યુદ્ધના કંકા બળવતી વખતે પણ તેઓ માનવતાની વાત કરતા નથી અચકાતા-અન્યાય અને જંગમિલત બોધને એમ લાગે છે કે જાણે એમનું લોકી છીડણી છીડવાનું ન હોય ! નિકાલા પેટોગવને, રાષ્ટ્રની વિરુદ્ધ કાવતરું કરવાના અપરાધ બદલ, બલ્ગેરીઆમાં ફાંસી દીધી. એ જોઈને અમેરિકનો ખલાવરા બની ગયા.

અમેરિકનોની આ સહાયતા તેમની બીજી વસ્તુ-ઓની માફક નિરાળી જ છે. વીસ વર્ષ પહેલાં અમેરિકન જાણેને નિદોષ સૈન્ય અને વેન્ડીને સગા આપી હતી. દુનિયાના બધા પ્રમાણિક માણસોએ એ સગા સાથે વિરોધ બદરે કર્યો હતો. પણ એ તો અમેરિકનોનું જ હૃદય કે તે વખતે સહેજ પણ ન થયું. કહ્યું કે-“આ તો અમારો ધરધરાઈ મામલો છે, એમાં કોઈએ માથું મારવાની શી જરૂર ?” એ વર્ષે ન્યારે હું અમેરિકામાં હતો ત્યારે એક નીચોને જેકસનમાં ફાંસીની સગા આપવામાં આવી. જાણે નીચોના વડીલને કહ્યું : “એ જાણીએ છીએ કે આ નિદોષ છે, તો પણ અમે તેને મુક્ત કરી શકીએ નાહ. બે એમ કરીએ તો પેલા

ઝોરી ચામડીવાળા સાફીઓનો અનાદર થશે. જેઓએ આની વિરુદ્ધ સાફી આપી છે."

પણ અમેરિકાનો જ માત્ર એવા છે કે જેમનું હૃદય આવા ન્યાયના નાટકોથી પણ વિચલિત થતું નથી. અમેરિકામાં એક નીચોને ફાંસી દેવાય છે, ફક્ત એટલા માટે કે એની ચામડીનો રંગ કાળો છે. અમેરિકન અઘાલતોના અધેર સામે જે બહોરિયા વિરોધ કરે-એની વિરુદ્ધ જઈ એ અમેરિકા પાસે જવાનું માગે તો ?

હજી હમણું જ અમેરિકાએ હંગેરીની પાલો-મેન્ટની ચૂંટણીનો વિરોધ કર્યો હતો. વિરોધનું કારણ એ હતું કે ફાસીસ્ટ મનાતા કેટલાક મતદારોના નામો મતદારોના લીસ્ટમાંથી કાઢી નાખવામાં આવ્યા હતા. પણ વિરોધ કરતી વખતે અમેરિકાને એ ભૂલી ગયા કે અમેરિકાના દક્ષિણ વિભાગમાં લાણી નાગરિકો મતાધિકાર વિનાના છે, માત્ર એટલા માટે જ કે એમની ચામડીનો રંગ સફેદ નથી-એ નીમો કે જુલાદી ભતિના છે.

જુગોસ્લાવિયાની વતનીઓ પણ એ આ બાબત પર અમેરિકન ચૂંટણીઓનો વિરોધ કરે તો અમેરિકા પાસે એનો શું જવાબ છે ?

જુગોસ્લાવીયાને અમેરિકન મૂડીવાદીઓ ક્ષમા નથી કરી ઘણા, કારણ એમણે ઈટાલીના હાથમાં પોતાની બાંખરોરી સોંપી દીધી છે. એમની નારાજીનું કારણ એ પણ છે કે જેલ્લેન્કવાસી મોરોઝો પસંદ કરે છે, અને મોરોઝો એમને પસંદ કરે છે. એટલા માટે જ એ મૂડીવાદીઓની સલાહ છે કે જુગોસ્લાવીયાનું બોંબયી સ્વાગત કરવામાં આવે; અને એ સ્વાગત કરતા સોવિયેટ પર પણ કેટલાક બોંબ પડી જાય તો ક'ઈ વધી નહિ.

સાંસ્કૃતિક સામ્ય ઉપરાંત, યુદ્ધમાં લોકી રેડીને જુગોસ્લાવીયા અને રશિયા એકબીજાની નજીક આવ્યા છે. પણ એટલું તો બતાવે કે ચીઝીના ખાણીઓ અને વેનેજુઆના મજદૂરોની સાથે અમેરિકન સૈનિકોનો શો સંબંધ હોઈ શકે ? અને તો પણ અમેરિકાએ તેમને પોતાના જંધનમાં જકડી

રાખ્યા છે, અને એમની સંમતિ વિના એ લોકો છોડી જવા નોટલા પણ સ્વતંત્ર નથી.

અને આ સ્થિતિને ઝોરી અને અન્યાયા માનીએ છીએ, પણ માત્ર એટલા માટે પણ અમે એનું કહ્યું છે કે, "નીકારગુઆ પર બોંબ વરસાવો; અને તેમ કરતાં અમેરિકા પર પણ થોડા પડે તો વધી નહિ !"

અમેરિકાનો હાથ છે-અને તેમનો હાથ થોડ્ય છે કે તેમને પોતાના દેશની શાંતિની રક્ષા કરવી છે-એનો એ ભંગ થવા નહિ દે; પણ માંધ એ માનશે કે ઠાલોરીયાના ફાક્ષ ઉગાડનારા મજૂરો અમેરિકાની શાંતિ માટે ખતરાપૂર્ણ બની ગયા છે; કે પેન્સિલ્વેનિયાના કિસાનો પોતાને ત્યારેજ સુરક્ષિત માને જ્યારે જુગોસ્લાવીયાનો નાશ થાય.

હજી મસ્કરી અમેરિકાને ખૂબ પસંદ છે; અને એ લોકો ખૂબ હસે છે અને ખુશ રહે છે. પણ એમની એ ખુશી ત્યારે જ ઉત્પન્ન થાય છે, જ્યારે તેઓ પોતાના પત્રોમાં વાંચે છે કે આલ્બેનિયાથી અમેરિકા માટે એક મોટું ભોજન ઉત્પન્ન થયું છે. તમે એમની એ ખુશાલીને સમજી શકો છો ?

ખુદ મળાને આલ્બેનિયાની વસ્તી દસ લાખથી વિશેષ નહિ હોય અને આલ્બેનિયા અમેરિકાથી ૭ હજાર માઈલથી થોડું વધારે દૂર છે. અમેરિકાને એ કહેતા કહી નથી અચકાતા કે રૂઝી લોકો પોતાના પડોશની બાબતમાં માથું મારે છે. પણ ખરી બાબત ક'ઈ જુદી છે અને એ એ કે રશિયા પડોશી છે, એટલે અમેરિકાને બલ્ગેરીયા કે રૂમાનીયામાં પોતાનું મનમાનું કરવાનો, ચીકા શબ્દોથી તેમના બાંખાપ જનવાનો લાભ નથી મળતો. એટલા માટે એ નારાજ છે.

એમની નારાજીનું કારણ એ નથી કે રૂસીઓ પોતાના પડોશીઓની બાબતમાં વચ્ચે પડે છે; પણ એ છે કે ઇટાલી અને નેધર્લેન્ડ માફક બલ્ગેરીયા વગેરેને પોતાની પાણેલી પ્રાય બનાવવામાં એ સફળ નથી થઈ શકતા.

જુગોસ્લાવીયા અને ઇટાલીમાં થયું દિવસોથી

એ ક્ષણે ચાલતો હતો કે 'ટ્રીસ્ટ' પર કોનો અધિકાર રહે ! 'ટ્રીસ્ટ'માં ઇટાલીઓને પણ વસે છે અને રયોવન્સ પણ છે. અમેરિકન સામ્રાજ્યવાદીઓએ નિકાલ કર્યો કે ટ્રીસ્ટ પર તો તેમનો મોં-માઓ અધિકાર છે, કારણ કે એને સહેલાઈથી અમેરીકાનો સમુદ્રી-અરો જનાવી શકાય તેમ છે. અમેરિકન પત્રોએ પણ સૂરમાં સૂર મેળવીને કહેવાતું શરૂ કર્યું કે પૂર્વ ભૂમધ્ય સમુદ્રમાં તો અમેરિકનોને શરૂઆતથી અંત રસ છે.

ઝીક અને તુર્કીના બંદરો તરફ પણ તેમના હૃદયમાં અમાધ પ્રેમ લીધરાઈ રહ્યો છે. યુગેસોવીનીએ પણ ભૂમધ્ય સાગર માટે ધમાલ કરેલી. એના શુદ્ધ હાલ ચવા તે આપણે જાણીએ છીએ. યુદ્ધ એના જ દેશવાસીઓએ એને જીધો લટકાવીને જે જીપણુ દાસ્ય કર્યું હતું તેનો શુભરવ હતો આજ પણ આપણે સાંભળી રહ્યા છીએ.

પરંતુ યુગેસોવીની, એ અમેરિકન મૂડીવાદીઓ સામે તુલ્ય સમ્માન જની જાય છે કે જેઓ નજીકના પૂર્વને વેલ્લશ્રીટના પછવાડાનો ભાગ અને ભૂમધ્ય સમુદ્રને 'પોતાનો સાગર' માને છે. એમની આકાંક્ષાઓનું તો શું કહેવું ! આનાપાસે જ એક અમેરિકનની વાત યાદ આવે છે કે જેણે એક જ નિયામથી જ અલી બત્રોનું એક જૂથ, એક પહાડી બકરી અને એક સાપનો સિકાર કર્યો હતો; પગ લપસી જવાથી જ્યારે તે નદીમાં પડ્યો ત્યારે પણ તે પોતાના સિકારને ન જુલો-નદીમાંથી જ્યારે બહાર આવ્યો ત્યારે એના જન્મે ખીસાં માછલીઓથી ભર્યા હતાં.

ગિલકુલ એ જ રીતે ગયા યુદ્ધમાંથી અમેરિકનોએ ફાયદો ઉઠાવ્યો છે. યુદ્ધ તેમને માટે તો જાણે એક સિકારનું મેદાન હતું. એક જ નિયામથી એણે આફ્રિકા, ઓનિઝ અને ચીનને પોતાનો અફો જનાવી દીધો; અને તેના જન્મે ખીસાં તૂર્કી અને ઓસથી બરેલાં હતાં અને વ્હાટલો લખિઝોડો સિકાર કરવા છતાં મક્કા તો એ છે કે એ રશિયા

પર ખીજ દેશોને હડપ કરવાનો અને તેમના માથામાં હસ્તક્ષેપ કરવાનો આરોપ મૂકે છે.

અમેરિકાની જનતા પણ ખીજ દેશોની જનતા માફક ચાંતિ ચાહે છે. અમેરિકાની આ ચાંતિ-પ્રથ જનતા પોતાને ત્યાંના મૂડીવાદી તથા બોંબવાદીઓના દીમાગ ઠેકાણે નથી લાવી શકી એવું એક ખૂબ મોટું કારણ છે. એ કારણ તે અમેરિકનોનાં મથાં આવી સનસનાદીભરી વાતોથી ભર્યાં છે જે લાંબા એ વર્તમાન પત્રો છાપે છે. પ્રતિદિન, અમાધ ગતિથી, પત્રો એમના મગજમાં એ જૂઠાણું રેડી રહ્યાં છે કે, અમેરિકા ખતરામાં છે. રસ, યુગેસોવીઆ, આલ્બેનિયા તેમની ચાંતિને હડપ કરી જવાની તૈયારી કરી રહ્યા છે.

એમાં કોઈ શંકા નથી કે અમેરિકાની ચાંતિ ખતરામાં છે. પણ એ ખતરો, રશિયા નથી, યુગેસોવીઆ નથી, આલ્બેનિયા નથી ! એ ખતરો એ વર્તમાનપત્રો છે, જે દિવસ રાત, વિના વિરામ, એર ઉઠાવામાં પડ્યા રહે છે. પ્રત્યેક અમેરિકનને આ ખતરાથી પોતાની રક્ષા કરવી છે; એ રક્ષા પત્રકારોથી પોતાની જાતને બચાવવી છે.

પણ કુખની વાત તો એ છે કે, અમેરિકનો પાસે આ રક્ષાથી પત્રોથી પોતાની રક્ષા કરવાનું કોઈ સાધન નથી. એ લોકો આ સદન્તર જૂઠાણાનો પડો ચોરી નાખવા અસમર્થ છે. એ લોકો નથી સમજતા કે કેવી રીતે મોટી મોટી વાતો કરીને તેમને ધોખામાં રાખ્યે જવાય છે.

અમેરિકનનું શિક્ષણ પણ તે જ પ્રમાણે હોય છે. સ્વર્ગ કે જ્વરાળ એ તે કહે છે; ઐતિહાસિક વિદ્યાની જાગતમાં નેટલું તે જાણે છે, તેટલું રાજનીતિમાં નથી જાણતો. પોતાના રચના ઇતિહાસ જૂગાળતું પણ તેને નજરનું ગાન હોય છે; પરંતુ ખીજ દેશો વિષે તેમનું અગાન સંપૂર્ણ છે. માનવજાતિના જૂતકાળ વિષે તેમને કોઈ પણ જાતનું ગાન નથી હોતું.

હું જ્યારે અમેરિકામાં હતો ત્યારે એક બહુ જ રમૂજ મુકદ્દમો ચાલી રહ્યો હતો. એ મુકદ્દમામાં આપાધિરી એક માણસને એટલી ખારે સગા કરી

જીવનના નવા નવા પ્રયોગ અને કરી રહ્યા છીએ. ક્રાંતિની સાથે સાથે અમારી રૂસી સંસ્કૃતિનો જન્મ થયો છે અને હવે ભવિષ્યના નિર્માણમાં અને લાગ્યા છીએ-અને માત્ર એટલા માટે જ, માનવ-જાતિના જૂતકાળનો-પાછલા યુગમાં તેના કહેલા પ્રયત્નોનો અને આદર કરીએ છીએ. અને આદરનો અમારો ભાવ કોઈ પણ દેશની ભૌગોલિક સીમાઓનો સ્વીકાર નથી કરતો. બધા દેશોની સાંસ્કૃતિક પ્રથાઓનો અને આદર કરીએ છીએ, આદર કરવાનું અને જાણીએ છીએ.

અમેરિકામાં કપડાં ધોવાનાં મશીનો સરસ બને છે. તેનો અમે સ્વીકાર કરીએ છીએ. પણ એને માટે અમે જરાપણ તૈયાર નથી કે કપડાં ધોવાનાં મશીનોને દેવતાઓના સિંહાસને બેસાડી દઈએ, રેફ્રીજર સામે માથું નમાવીએ, અને ફાઉન્ટન પેનના મોડલ સામે હાથ જોડી જલા રહીએ. કલમથી જે કંઈ લખાય છે એનું મૂલ્ય અને કલમના મોડલ કરતા વધારે કરીએ છીએ. અમારો વિશ્વ એ વાત સામે નથી કે, ઈન્કાંડ, કે ક્રાંસના લોકો અમેરિકન સંસ્કૃતિના હિતેશ્વરો છે; પણ એ બાબત સામે છે કે તેઓ અમેરિકન જંગલીઆતના હિતેશ્વરો છે.-ધર્મશાસ્ત્ર, લૅંગ્વેજી, ટેમિંગ્સની રચનાઓથી નહિ પણ માર્ચલની એકલુકથી એ લોકો પ્રભાવિત થયા છે.

આ પહેલો જ પ્રસંગ છે, જ્યારે મૂડીવાદીઓ પોતાની જનતાને આમ વેચી રહ્યા છે. અને હવે, આ જનતાનો વેચાઈ જવાનો, તેમનું રાજકીય મૂલ્ય યથ જવાનો જ માત્ર પ્રશ્ન રહ્યો નથી. પણ સારાએ યુરોપની ભૌતિક અને સાંસ્કૃતિક બાબત માટે બધે પણ જીવો થયો છે.

ગત સમયમાં, ઈંગ્લાંડે ૭૫૦ કરોડ ફ્રાંકના સ્ટૂટ ફ્રાન્સ પાસેથી ખરીદ્યા અને ઈંગ્લાંડમાં બનેલા સ્ટૂટ અમેરિકા મોકલાવી દીધા. હવે અમેરિકનો અંગ્રેજી પોષાક પહેરશે અને અંગ્રેજો ફ્રાન્સનો. આ છે યુરોપનું આર્થિક સંગઠન. યુદ્ધ પછી ફ્રાન્સમાં કેટલાંક સારા લેખકોનો ઉદય થયો છે, પણ ફ્રાન્સના પ્રકાશકોને ત્યાં અમેરિકન સાહિત્ય બધું છે.

આજે યુરોપનો પૂર્ણવાદ સડી રહ્યો છે; જેને અમેરિકન સામાજ્યવાદ ડોલરનું ઈન્કેશન આપીને ટકાવી રાખવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યો છે. મૂડીવાદીઓ માટે સંસ્કૃતિ એ એક નજી બાબત છે; પણ અને એમાંથી અમારા જીવનની પ્રેરણા લઈએ છીએ. સંસ્કૃતિ અમારે માટે એ જીવંત મશાલ છે, જે રાષ્ટ્રના માર્ગને શાશ્વત પ્રકાશમય કરતી રહે છે. અને એવો દાવો કદી નથી કરવા કે અમે વિદ્યાન, કલા, સંસ્કૃતિ તથા સભ્યતાની બાબતમાં સૌથી ઊંચા છીએ. પણ જરૂર, તેમને જનમનની બાવના-ઓથી અંકિત કરવામાં અને સૌથી આગળ છીએ. અમારું સાહિત્ય, સિનેમા, ચિત્રકલા પણ મૂડીવાદી સમાજ-અવસ્થાનો પ્રમુખ વિરોધ કરે છે. અમારા પક્ષમાં વિશ્વ આખાની પ્રજાના પોષકબળાળી યક્તિઓના પ્રતિનિધિ-એ લેખક, કલાકાર, વૈજ્ઞાનિક અને ચિત્રકાર છે-જે શોષણ પર આધારિત મૂડીવાદી સમાજઅવસ્થાને ઉમેડી નાખવાની જન-બાવનાઓથી પોતાના સ્વજનોને નિર્માણ કરવાની પ્રેરણા મેળવે છે.

વાસ્તવમાં અમે યુરોપની જનતા, એમની પ્રાકૃતિક પ્રથા-દ્વંધ્યભાવો જંગલ અને પર્વત; એમનો સાંસ્કૃતિક વારસો-સાહિત્ય, ભાષા, રીત-રિવાજ, અને એમની માનવતા-બાબતો, શ્રદ્ધા, યુવાનો, સ્ત્રી, પુરુષ બધાના સંરક્ષક છીએ. અમેરિકન સામાજ્યવાદ તો એમના એ સ્વતંત્ર સામાજિક વારસાને નષ્ટવત્ કરીને એની ઉપર અમેરિકન સંસ્કૃતિ અને સભ્યતાનું વચરવ રાખવાનું ચાહે છે; અને ત્રીજા વિશ્વયુદ્ધના ડંકા બજાવીને એ વિશ્વશાંતિને પાછી નષ્ટ કરવા માગે છે.

સોવિયેટ પ્રજાતંત્રનું આધુન્ય હજી માત્ર ત્રીસ જ વર્ષનું છે. સોવિયેટ પ્રજાતંત્રનું નિર્માણ સમાજની શોષણ-અવસ્થાનો નાશ કરી, શાંતિ અને સમતાના આધારે થયું છે. શાંતિ અને સમતા અમારા મત્ત છે. કોઈપણ કિંમતે અમે તેની રક્ષા કરી છે. અમારી જનતા, અમારા વર્તમાન પત્રો, અમારા સાહિત્યકાર, કોઈ દેશ પર આક્રમણ કરવાનો પ્રયત્ન નથી કરતા. [અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૨૭૮]

૬૦

ખ્યો?

૬૦

ખ્યો?

ના!!!

લેખક : છતેન્દ્ર ઘોળકીયા.

[બેઠારી ! આપખાતે ! ના, ના, હવે તાજા મધ્યમ વર્ગમાં આજે ઘરે ઘર સંભળાતા આ શબ્દોમાં છતેન્દ્રભાઈની આ દુઃખી વાર્તા પ્રાણ પૂરી બધા છે. એ છવનમાં રોકાયું કરતાં તેની સમરપાના હોલક વાડ પછી આંખથી આંધે છે. સૌમ્ય ત્રાટકી રહેલ આ સંઘટનો સાથે મળીને સામનો કરે-ત-ત્રી]

મુશરાતની કારમી સવારી અને વિચારોનું ઘુમુદ યુદ્ધ ! આવતી કાલે રેવાઈંકર નોકરીમાંથી છૂટે થવાનો હતો કેમકે હટણીની ઘટકતી તથાવાર એનાં પાંચ માણસનાં કુટુંબ પર ત્રાટકવાની હતી. 'શુ' કરવું અને શું ન કરવું ? કઈ જગ્યાએ નોકરી માટે તલાશ કરવી એ વિચારમાં રેવાઈંકર આકાચના દસતા તારાઓને ભૂલી ગયો હતો.

" હં...જટાઈંકર બટ કટમસ ડીપાઈંમેન્ટમાં છે, તેમને કશું છે, પણ ત્યાં પણ જરતરથી ! વળી હું 'અન્ડર મેન્યુએટ' પણ નથી તેવું શું ? ", જવાબમાં શત્રિની નિઃશ્વીમ ચાંતિમાં કૂતક વાસ્યું.

વિચારોની સેનાએ ચોતરફથી દુમલો કચોંદનો આવતી કાલ ! અર્થકર તાજ સાથે એના છવનનિર્વાહના સાધનના બુદ્ધિભ્રમો બોલવતી આવતી કાલ ! એના દિમાગની સિતારને ઝહુઝહાવતી આવતી કાલ !

" હવે તો હાંધી જાય " મધુર કામગ અવાજ રેવાઈંકરની પત્ની રમાનો હતો. " ઇશ્વર સૌ સારાં વાનાં કરશે "

" ઇશ્વર શું કરવાનો હતો ? " રેવાઈંકરની આંખમાં નૂતન તેજની ઝલક ચમકી અર્ધ.

" ના, ઇશ્વર છે જ નહિ. ઇશ્વર હોય તો હટણી કામગાજ થાય જ નહિ. ન્યાયી, ક્યાણ, 'હીનમધુ' ઇશ્વર એ તો મન મનાવવાની વાતો છે. એક છેતરપોંડી છે. સમજી ? "

રમા આ સજ્જસજ્જતા જવાબથી રાત થઇ બોલી : " પણ તને કામના કાપર નથી તેથી નોકરી મળે જશે, વળી પ્રયત્નની સમ્યાઈ તમારી થાશે છે. "

" કામ...કામ તો મારી નોકરીનું સર્વસ્વ છે. " ને કલાકનો દિસાગ કર. સવારના સાડાસાતથી જાણેના દોઢ. સોજના પણ છેક સાડા સાત લગી કામ ચાલ્યું. ફક્ત અડધો કલાક ચા પીવાની રુખ મળતી આ તો આપણું 'રેટ' કહેવાય એટલે સાહેવ તો મોડા આવે. ત્યાં સુધી કામ કરવાનું. " એકથાસે બોલી જતો રેવાઈંકર જરા થોજ્યો અને "વળી પ્રયત્નની તું વાત કરે છે ? સાહેબને ખુશ રાખવાનો, હેડકલાકને ધેર દિવાળીમાં મોકાઈ મોકાવાનો, સાહેબની ઉદારતાનો પેટભરીને વખાણ કરવાનો પ્રયત્ન તો ચાલુ જ હતો ! હતાં હટણી ? " તારાઓની કારવાલ આ લઈંકર સંબર્ધમાં

જીવતાં માનવીઓની કરેલું કથા સાંભળતી નિર્ભીક-
પણે વહી જતી હતી.

"પણ રમા ! આવતી કાલે હું બેકાર !
મારાથી સહન નથી થતું. કેમ ગાડું ચાલશે ?"
રેવાશંકરનો અવાજ જરા ધીમે યંચો, પરંતુ તરત
જ કંઈ યાદ આવતાં રોષ ભગ્નકી ઊઠ્યો "વળા
રમા, આપણા 'રેટર્મ' એક બાજુ છટણી અને
બીજી તરફ ત્રણ નવા અમલદારો અમારા જ
ડીપાર્ટમેન્ટમાં આવ્યા છે. તેમનો પગાર જણ દીક
સોળસો રૂપિયા ! મારા એકી રૂપરડીના પગાર
કરતા વીસ ગણું તેમને વેતન મળશે. રમા, ખરેખર,
તારા ભગવાનને તો દેશવટો જ મળ્યો છે."

★ ★

કાળનમારાં બળવતી છટણીની આવતી કાલ
આવી પહોંચી. આખો દિવસ રેવાશંકર રખડ્યો.
ચાર જગ્યાએ ચરણ કરી. જટાશંકર બંદને મળ્યો.
વેણીલાલ વકીલને "કયાંય તપાસ કરતા રહેજો"
એમ કહીને ચાલ્યો.

આખા દિવસનો શોક ! આજ તે ધરે પણ ગયો
ન હતો. સંધ્યાની શુભાખી હસતી ચોમા તેને
નવા વિચારો માટે બળે સાદ કરી રહી હતી !
રખડી રઝગીને એક જીજી શિલા પર રેવાશંકર
બેઠો. "હવે ઉપાય શું ? ગયે જ છટણી અને
છટણી !" એક ક્ષિત્તિકની અદાથી તે બેઠ્યો.

"આ કુનિયા તો એક ગંધાતું ખાળોચિયું
છે. એમાં ખલખલતા કીડા માફક જીવવા કરતાં..."
તરત જ રેવાશંકર ઊઠ્યો. નિરાશાએ તેના મન-
પતંગની દોર હાથમાં લઈ લીધી હતી. સીધો
ચાલ્યો ભદ્રા નદીના તટ તરફ. મરણના તમોમય
પ્રદેશ લણી તેણે કૂચ ચાલેલી. પંખીના પાંખોના
ફૂંડાટ અને તેના દિલનો ફૂંડાટ બળે કે કારમાં
ગોતનાં સંગીતનો આલાપ લઈ રહ્યાં હતાં !

રસ્તા પર રસ્તા પસાર કરી ગાળમાર્ગ ઉપર તે
આવ્યો. ત્યાંથી ભદ્રાનદી તરફ જવાને માટે રસ્તો
નીકળતો હતો.

પણ આ શું ? રાજમાર્ગ ઉપર આજ
મેસુમાર ભીક હતી. ચોલીસની લાલણી આવ્યો !
દાઢમાં કંડા સાથે અડીખમ પલટણું ! અને આ
શી નવાઈ ! આકાશમાં લહેરાતા કંડા ધરતીરોનાં
બાલા માફક આમળ તરી આવતા હતા. પૂંઠાના
ટૂકડાઓ ઉપર લખ્યું હતું : "છટણી વિરુદ્ધ જેહાદ
જમાવો !" બંગળાળેતા બપોરમાં વિરાટ સરખસ
ચાલ્યું આવતું હતું. દઢ મુખમુદ્રાવાળો, વાંકી
ટોપીવાળો એક નવજવાન સરખસને મોખરે હતો.
દાઢમાં લાલ કંડો હતો. રેવાશંકરના દિલે અકચ
આંચકો અનુભવ્યો. આ શું ? પહાત રેટરના
નોકરોએ છટણી વિરુદ્ધ જંગની શરૂઆત કરી હતી.
ભુલંદ અવાજ સંભળાતા હતા.

"છટણી કે ખિલાફ જંગ શરૂ હો "

"કલાકસ યુનીયન ઝીંદાબાદ "

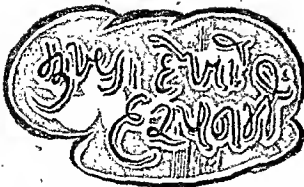
"અપરાધી યુનીયન ઝીંદાબાદ "

"જનલડત ઝીંદાબાદ "

"નોકરશાહી મુર્દાબાદ "

આ ભુલંદ પોકારો એનાં મરણો-મુખ બનેલ
દિલને બળે પકકાર કરી રહ્યા હતાં. "સાચો રસ્તો
ભદ્રા નદીનો નંધી પણ સાચો રાહ આ સરખસનો છે,
જનલડતનો છે."

રેવાશંકર આમળ ધસી આવ્યો. શરીરમાં
અચિંત્ય બળ આવી ગયું. જ્વાળામુખીના ધમ-
ધમાટ સાથે સરખસમાં ચિસ્તબદ્દ કદમ મીલાવવા
લાગી ગયો. ભદ્રાનદી રેવાશંકરની રાહ ભેટી જ
રહી ગઈ ! ચોતરફ દિશાઓના. ધુમ્મટને ભેટી
ખાંખતો સામુદાયિક પકકાર સંભળાયો : "જન-
લડત ઝીંદાબાદ."

કે ટા. ક્ષ

વિ ભા. ગ

લોકાનું તો હવે પૂછવું જ મળું. વાત-વાતમાં સરકારની ટીકા, નેતાઓની ટીકા, ફરિયાદો ને આક્ષેપો ! ને કેમ જાણે એમને જ સિદ્ધાન્તની પડી હોય એમ ઉપરથી ઉપરથી !

રાજ્યોને દુસ્મનના દોરત બનાવી દીધા તો કહે છે: 'તમે કેમિસતો સિદ્ધાન્ત છોજો. વચન તોડ્યું.' માલિકાને ૧૦ વરસ લગી એમના ઉલોચિત્તું રાષ્ટ્રીયકરણ ચનાર નથી કરી, બેરિફર બનાવી, એમનાં વિશ્વ છુટી લીધાં તો પાછા એના એ જ આક્ષેપો ! ને ઉપરથી ટોણા કે, કેમ સાહેબ, જે-મથી છુટીને આખા લોકો તો કહેતા હતા કે, અમે સત્તામાં આવ્યું ને આ કાળા બજારિયાઓને પહેલા ફાંસીએ લટકાવવું-એ બધું ક્યાં બધું ?' ત્યારે ત્રીજી વળી કહે છે કે, 'આવી જ કે તમારી લોકશાહી ? માણસ ગુનેગાર છે કે નહિ એ જાણવાની જરૂર નહિ, એની ખાતો કરવાની જરૂર નહિ, એની સાબિતી આપવાની જરૂર નહિ, કોરટમાં એને પૂર-વાર કરવાની ફરજ નહિ, જનતાને વિશ્વાસમાં લઈ એની આગળ સત્ય દર્શકતો રજૂ કરવાની મરજ નહિ-બસ! કંઈ જ નહિ ! મને એ અત્યારે કાંઈ કરતો નથી, પણ કરવાનો છે એવો શક હોય એટલું જ બસ ! એને મને તેટલો લાજો સમય જેલમાં ગોંધી રાખી શકાય ! આ તે લોકશાહી કે શયતાની અંજીન સરકારનું અનુકરણ ?'

એને આજ કાલ તો, છાપાવાળાઓ ય કાંઈ જોણા બેનવાબદાર બની ગયા છે ! દમણી સર-કારે છાપાંઓ ઉપર નવું નિયંત્રણ મૂકતો નવો કાયદો કર્યો ત્યારે મોંઝારાનાં એ છાપાવાળા શું કહે છે જાણી છા !-તમે આપણને કંઈ બધા છે.

તમારા આવા દુક્રમો અમને કળલ નથી. અખબાર એની સાચી સ્વતંત્રતા કરી છોડી, હા થકે નહિ. સરકારની ટીકા કરવાનો અખબારનો જન્મસિદ્ધ અધિકાર છે' વગેરે વગેરે.

ને નવાઈની વાત તો એ છે કે જેને સરકાર ચોતાના અણે એવા ય હવે તો આવી બધી ટીકા-ઓમાં બળવા લાગ્યા છે ! એમાં હોય વાત ધૂળ જેવી. દા. ત. વડી સરકારના વડા પ્રધાન પદિત નહેરુએ વડી ધારાસભામાં કહ્યું કે આઝાદ હિંદ ફોજવાળા-ઓને અમે લશ્કરમાં ભરતી કરનાર નથી. એમના પર એવો આધાર ન રાખી શકાય: હવે તો એ કામના ય ન. મહાપ્ર...ત્યારે ત્યારે જાણીથી સૌ વડી ધમકા: 'આવા જ તમારા સિદ્ધાન્ત કે ? હજી કાલ સુધી તો આઝાદ ફોજની રેશમકિતની કાપલી ફૂટી નામ બતાવતા હતા, ને આજે એમને જ આવો છેલો !'

મને તો લાગે છે કે લોકોની બેનવાબદારી, લોકોની બેઅદબીની સાથેસાથ એમની જગતાનો ય પાર નથી. વાતવાતમાં સિદ્ધાન્તની 'વાત !' પણ સિદ્ધાન્ત ખાતર બ્યવહાર કે બ્યવહાર ખાતર સિદ્ધાન્ત ?—એટલી ય સાદી સમજ નથી એમને: એક વાર અધેગાનું પૂછકું પડ્યું તો પડ્યું જ, એ તે કંઈ સિદ્ધાન્ત છે ? ત્યારે નેતાઓ જેલમાંથી છુટ્યા હતા ને ત્યારે એમને અંજીનો સામે મોંઝારો ખાઈ સત્તામાં આવવું હતું, ને ખીલું જાણુ ચૂંટણીમાં ય છુટતી હતી-કહેને કે સમય જ જુદો હતો: ત્યારે જરૂર હતી ને એથી કળા બજારિયાઓને ફાંસીએ ચંકાવવાનું કહ્યું હોય, ને ત્યારે આઝાદ ફોજને માથે બેસાડી નામ્યા હોઈએ, એટલે આજે ય, બધું કામ પતી ગયા

પછી ય એનાં એ સૂત્રો ગોખ્યા કર્યાં એ તે કયાનો સિદ્ધાન્ત ને કેવો ન્યાય ?

ને કમ્યુનિસ્ટો દડતાલો પકાવી તકલીફ ઊભી કરે, રશિયાના વિચારો ફેલાવે, ને લેનિન-સ્તાલિનની બકિત ગાય; પં. નહેરુ જેવાની બડ દઈને ટીકા કરે; સરકાર અને સરદાર ઉપર તો એમના પ્રહારો ચાલુ ને ચાલુ ! અંગ્રેજો-અમેરિકનો-રાજા-જમીનદારો-ઉદ્યોગપતિઓ અમલદારો-કામવાદીઓ : એકબે જૂડું બોલતાં પાછું ન જુવે ને જણે છાપરે ચઢીને બોલે, ને ઢગલા બંધ હાપે ! લોકોમાં વ્યસતોષ, ને વેરઝેર ફેલાવવું એ જ જાણે એમનું કામ ! અને હોશિયાર

હાકીડાના રંગ

(પૃષ્ઠ ૨૭૫ થી ચાલુ)

એક વર્ષ પહેલાં મેં ક્રાન્સમાં લેથ નદી પર એક પુલનું ખડેર જોયું હતું. મેં ત્યાંનાં લોકોને પૂછ્યું : " આ પુલની મરામત કેમ નથી થતી ? "

મને જવાબ મળ્યો : " હમણાં શું જરૂર છે ? હજી તો ત્રીજી મહાયુદ્ધ જલદી જ ચલાવું છે ! "

હમણાં જ મેં મારા દેશમાં ત્રણ હજાર માઈલની સફર કરી હતી. મેં જોયું કે અહીં, યુદ્ધકાલના ખંડેર, ફક્ક, મકાન, પુલોનું નવું નિર્માણ ચક્ર રહ્યું છે. કેટલીક શંકાશીલ વ્યક્તિઓ અમને જોઈએ તેના કરતાં વધારે આશાવાદી હોવાનો હોય દઈ રાં છે. પણ અમારો આશાવાદ નિર્માણાત્મક છે-જર્મન ફાસિસ્ટવાદ માફક 'ખર'સાત્મક નથી.

અમે ફાસિસ્ટોની માફક, ખીખની સ્વતંત્રતા છીનવીને, ખીખની આશાએને માટીમાં મેળવીને, અમારી આશાની બધા હંમારતનું નિર્માણ નથી કરતા. અમારો આશાવાદ ગરીબ, મૂર્ખ, પ્રતાપિત, શોષિત માનવ-જનોના આશાવાદ છે. અમારો આશાવાદ અમેરિકાના એ લોકોની આશાનું પણ પ્રતિનિધિત્વ ધરાવે છે કે જેઓ યુદ્ધ નહિ, શાંતિ ચાહે છે અને યુદ્ધ-પ્રચારકોની ધૂણા કરે છે. એટલા માટે જ અમારો આશાવાદ સાચો આશાવાદ છે. અમે માનવતાના વિજયમાં વિશ્વાસ રાખીએ છીએ.

તો એવા કે કાપડાની ચુંગાલમાં આવે નહિ ! છૂપું તો એવું કામ કરે કે, હાથિયારોની વજીરાશો જરેલી ચાલી ગય પછી ઠાઈને ખખરે ધ ન પડે ! કાલતરાં તો એવાં કરે કે એનો બડાકો બોલે ત્યારે જ ખખર પડે ! એવાને માટે જૂનો કાયદો શો ખપ લાગે ? ને જૂની ઠોરડ શા કામની ? આ તે કંઈ જૂની સરકાર છે કે જૂના કાયદા ને જૂની ઠોરડોથી ચાલે ! એ તો જેવા યુનેગર એવા કાયદા નવી સરકાર, નવા યુનેગાર તો નવી લોકશાહી !

ચિંતાની વાત તો એ છે કે, આટલી પાપાની વાત મેં ના સમજે, એવા લોકોનું શું કરવું ? એવાને ય લોકશાહીના સખક શીખવાડવા કંઈ જોઈની વાત છે ? હજી હમણાં જ મોરારજીભાઈએ ચુંગાળના પત્રકારોની સભામાં એક પાતે એ બોલકા પત્રકારોને બજાવ્યો હતો. એમણે લોકશાહીનું સાચું સ્વરૂપ સમજાવતાં કહ્યું : 'જણો છો ? હું ધારું તો હમણાં ને હમણાં તમને બધાને જેલ ભેગા કરી દઈ શકું ; ને તમારે મને ખસેડવા હોય તો આવતી ચૂંટણી સુધી રોકાવું રહ્યું.

*

અને પંધુંધરા તો રાતની ખાણ છે, એ કંઈ જોડું નથી. આપણા દેશમાંય ક્યાં હીરા જોખા પાડે છે ? સરદાર પટેલનો એક વારસો મોરારજીભાઈ સાચવે છે, તો ખીખે હમણાં હમણાં ગાડગીલ સાહેબે સાચવવા માંડ્યો છે ! માઈ-સ અને પાવર (અંગ્રેજીમાં અહીં 'પાવર'નો અર્થ 'વીજળી શાય; ખીખે અર્થ 'સત્તા' એવો પણ ચર્ચિયકો) ના પ્રધાને લોકશાહીની સાખિની આપતાં પ્રવચનો ઉપરા ઉપરી ચાલુ રાખ્યાં છે-જેનાં લેમણે, જે લઘુમતિ જુથો (ખાસ કરીને સમાજવાદી ને સામ્યવાદીઓ જ તો !) તકલીફ ઊભી કરે તેમને મળથી ડાંબી ફેવાની નવી લોકશાહીની સાદી વાત સાચી રીતે સમજવી છે.

પણ આટલાટલાં છતાં ય સાખી ફલીલો જ ક્યો કરવી છે એવા લોકોને વધારે કહેવું ય શું ? કહેયી જ જો સમજે એટલી અક્ષલ હોત તો આટલાં વરસ

શુભામ જ શું કામ રહેત ? એ તો રાજ કરનારાએ અઢલ વાપરવાની ને નક્કી કરી વર્તવાનું કે- 'કોણું કેટલું' કામ છે, કોની કેટલી જરૂર છે, ને કોના પર કેટલી કામ બેસાડવી જોઈશે. વેપાર ને ઉદ્યોગ કંઈ અમસ્તા ખીલવાતા હશે ? ને દેશની શાંતિ કંઈ અમસ્તી જંગવાતી હશે ? દેશની રક્ષા કંઈ નાનીશ્વરી વાત છે ?

લોકો તો હાલી નાખે છે કે ઉલોચો રાષ્ટ્રના બનાવી દો ને કામદારોના હાથમાં ઉત્પાદનની માત્રી મૂકી દો એટલે જોઈએ એટલું પેદા થશે; ને ચોરી-છપી-કાળાં બજારો નહિ થાય; અછત ટળશે ને ભાવ નીચા આવશે; ને શાંતિસુખ પથરાશે.

લોકો તો કહે કે, આઝાદ શ્રોજવાળાને રાષ્ટ્રીય લશ્કરમાં લઈ લેશે તો લશ્કરની રખ સાચી રાષ્ટ્રીય બની જશે, ને દેશની રક્ષા એના જેવી કોઈ નહિ કરે!

એમ અમલ મળ્યો તો બિનઅનુભવી લોકોથી જ રાજ સંભાળાવું હોત તો બહેલા અનુભવી નેતાઓ ભગવાં પે'રી દિમાલપ જતા રહેત ? કેમ બહે રાજ અમરવું જ મળ્યું હશે ને અમે તેમ વેડી નાખવાનું હશે !

આ મૂડીવાદીઓ, આ રજવાડાંઓ, ને જમીન-દારોએ બધાપને સાચવવાનું અને અંગ્રેજોના ચાલ્યા અથા પછી ય, એમની સાથે ય, આર્થિક ને લશ્કરી દોસ્તી સચવાઈ રહેશે, બ્રિટિશ-અમરિકા મૂડીને આ દેશમાં ઊની આંચ નહિ આવે, તેનું કરે નારાવજુ ને ત્રીજું વિશ્વયુદ્ધ થાય ત્યારે હિંદ વફાદાર દોસ્ત બની અંગ્રેજો ને અમેરિકનોની છાવણીમાં બેસું રહી જશે. એવી બધી ખાત્રી ત્યારે થઈ ને જેમણે કરાવી એમના હાથમાં ત્યારે, 'શ્વરાજ'ની ફેરબદલી થઈ; અને તેમ નહિ. એ તે કાંઈ છોડારના ખેલ છે કે થડીમાં એ બધું જુલો જઈ, તવા નિલાગિયાની જેમ કેવળ જડ સૂચો બોલી નખાય ? કે- 'બ્રિટિશ શેમન-વેલ્થ'ની છતછાયા છોડી દઈ દિંદને 'સ્વતંત્ર પ્રજા-સત્તા' જાહેર કરી દો; જમીનદારી ને રાજસાહીની નાખૂડી કરી નાખો; મુખ્ય ઉલોચાને રાષ્ટ્રીય બનાવી દો.'

તે તો પછી લોહીના એક પજુ છું વિનાની શાંતિમય ક્રાંતિ અને હિંસક ક્રાંતિમાં ફેર જ શો રહો !

૧૭-૪-૪૮

—શુજરીનો લાલ

ઓ ગાંધીજી !

દેશવાદના હોરનો પાને ચઢેલ હાથે ગાંધીજી પર શ્રેણી છાડી, એ કોમી આજ ફેલાવવામાં રજવાડાંઓ અને રૂઢીચુસ્ત શ્રીમંતો મોખરે હતા. જનતાનો યુદ્ધ પ્રકોપ ભગ્યો. પણ તેથી શું ? તેને આંજવાના માત્રો ક્યાં મરી પરાવાઈ છે ?

શ્રીમદ્ ભદ્રિના પહેલાં મુજબના ચારિત્ર્યથી નામના પરામાં ભમ સાહેબને બહુમાન આપવામાં આવ્યું. એક સમાજ મંદિરનું તેમને હાથે શીલારાવજુ થયું. તેનું નામ શું ? "ગાંધી સિખા" ?

ઓ ગાંધીજી !

ભારતમાં રાષ્ટ્રીયકરણ ક્યે રસ્તે ?

લેખક : રામકૃષ્ણ પેટલાદકર

[૧૯૫૮ પત્રી આનંદી આર્થિક કટોકટીમાંથી અવવાનો એકમાત્ર માર્ગ ઉલ્લેખિત રાષ્ટ્રીયકરણ કરવું એજ છે—અને તે પણ પ્રત્યક્ષ દિવસો જ. માત્ર જર્મનીમાં થયું હતું તેમ ઉલ્લેખિતિઓના નામ (કોટિંગ) દ્વારા નહિ, એ સાફ સત્ય વેળા સરળ રીતે રજૂ કરે છે. આજ સુધી માત્ર પ્રતિસ્પર્ધિ અર્થશાસ્ત્રીઓને મોંઝે સમજેલ આ શબ્દ સર્વ સાધનથી અપભ્રંષી દિલોને અર્થપૂર્ણ લાગવા મંડીયો છે. એ નીતિ કોઈ લાંબા સમય પર મુલતવી રાખવી પાકવે તેમ નથી. દેશી તેમજ પરદેશી મૂડીદારો પાસેથી જળતર આપ્યા વિના ઉલ્લેખો લઈ લેવામાં આવે અને તે દેશભક્ત જનતાના હિતવાનો દ્વારા ચલાવાય તો નિમલ આનંદજી અલ્પી યત્ન છે. તાત્કાલીક]

૧૫મી ઓગસ્ટ પછી દેશના આર્થિક જીવન ઉપરથી હવે વિદેશી યાસન દૂર થયું છે. હજી દેશની આર્થિક પરિસ્થિતિ પુરાણ અર્થશાસ્ત્રના અને નિર્લક્ષ્ય વેપારના વેદીઆવેશ વાજોળવામાં અને મુક્ત-વેપાર અને હરિશ્ચંદ્રની મૃતપ્રાય અર્થસંકલનામાં અટવાઈ રહી છે. દેશ આજે અછત અને નફાખોરી, ભાવોની અસામાન્ય જાચાઈ અને સંપ્રસારોની વમળમાં ઝકઝાકી ગયો છે. ત્યારે પણ હજી દેશના સૂત્રધારો આજની આર્થિક કટોકટીને નિરાવવા માટે મુક્ત વેપાર અને હરિશ્ચંદ્રના અર્થશાસ્ત્રને માળડી રજા છે.

આજે દેશ અછત અને નફાખોરીના રાજકારણનો ભોગ બની ગયો છે, ત્યારે દેશના ઉત્પાદન ઉપર ભાવ અને નફાનો કાળૂ વધી પડ્યો છે અને જનતાની જરૂરીઆતો અને ખરીદશક્તિની અવગણના કરાઈ રહી છે. નફાટૃત્તિ એ જ દેશના ઉત્પાદનનું પ્રેરક બળ બની રહ્યું છે. અને એટલે ભાવોનો ઉછળો અને માલની અછત એ બે જ માર્ગોમાં મૂડીવાદી અર્થશાસ્ત્ર વેગ લઈ રહ્યું છે. ખંડિત જવાહરલાલ નહેરુ અને બીજા રાષ્ટ્રીય નેતાઓ બાપોદાર કરી રજા છે કે-દેશમાં ઉત્પાદન વધારવું એ જ એક આર્થિક સલામતીભર્યાં માર્ગ છે. જ્યારે દેશના મૂડીવાદીઓ ઉત્પાદનના વિકાસનો અવરોધ કરી દેશમાં અછત પ્રવર્તાવી રજા છે. મૂડીવાદી

દેશમાં ઉત્પાદનનો વિકાસ નહીં ઉપર અવલંબે છે જ્યારે સમાજવાદી લોકશાહીમાં ઉત્પાદન જનતાની જરૂરી-આતો અને દેશની ખરીદશક્તિ ઉપર અવલંબે છે. આમ હિંદ ક્યે રસ્તે જઈ રહ્યું છે તે સ્હેલાઈથી સમજી શકાય તેમ છે.

નફાટૃત્તિ અને ઉત્પાદન

હિંદમાં સુદક્ષીન વર્ષોમાં ઉત્પાદન ટાંચે હતું. મોટા પાયા ઉપરની સરકારી ખરીદ, જનતાને મોટે અપૂરતો પુરવઠો, ભાવોનો અસાધારણ ઉછળો અને કાચા માલ તેમજ મજૂરીનો તૈયારમાલના ભાવોના પ્રમાણમાં ઝાઝો દર, મૂડીવાદીઓના નફાને વધારી રહ્યો હતો. મૂડીવાદીઓને આ તક અનુકૂળ પડી. તેમણે દેશમાં મોટા ઔદ્યોગિક વિકાસ વિના પણ ઉત્પાદનનું પ્રમાણ વધારી દીધું. સુદક્ષીનમાં સાધનસામગ્રીના એકધારા, ઉપયોગ અને વિતરણના વેપાર સાથે જનતાને મોટે સતત તંગી અને મોંઘવારી ખડી કરી. વળી સરકારી સહાય અને વેચાણની નિશ્ચિતતાએ નફાટૃત્તિને એકધારા વેગ આપ્યો. આવા ભાવો અને ઉત્પાદનના અસાધારણ સંબંધોએ દેશમાં એક નવી જ પરિસ્થિતિ પેદા કરી. સુદક્ષીનમાં અછતને માર્ગે વધુ નફો કરવા સહેલ હતું. મૂડીવાદી માનસને તેનો કાપમી ચરકો લાગી ગયો. આજે પણ આ માનસ જ કામ કરી રહ્યું હોય એમ લાગે છે. ઉત્પાદનનો વધારો કયો વિના અછત જાંબી કરી.

નફો વધારવાનો માત્ર મૂકીવાદીઓ, અનુભવી રજા છે અને દેશ ઉપર આર્થિક કટોકટી લાદી રહ્યા છે.

૧૯૪૨-૪૩ માં ન્યારે ૧૯૩૯-૪૦ કરતાં ઓછી ગણ્યા બાવો થયા ત્યારે કાપડનું ઉત્પાદન ૪૦૧૨૦ લાખ વારથી વધીને ફક્ત ૪૧૦૬૦ લાખ વાર જ થયું હતું. અને ન્યારે ૧૯૪૩-૪૪ માં બાવો ૪૧ ગણ્યા થયા ત્યારે ઉત્પાદન ફક્ત ૪૮૭૨૦ લાખ વાર થયું હતું અને મુદ્દ પછી તે આ વૃત્તિ ખૂબ જ મજે પડી ગઈ છે. ૧૯૪૧-૪૭ માં ન્યારે ૧૯૩૯-૪૦ કરતાં ૩૧ ગણ્યા વધારે લાવે છે ત્યારે આજનું ઉત્પાદન ગજારીને છેક ૩૮૧૩૦ લાખ વાર કરતાં પણ નીચે ગયું છે. સાથે સાથે દિંદ સરકારનાં આંકડાઓ અનુસાર નફાખોરીનું પ્રમાણ ઉત્પાદનની સાથે ન રહેતાં જુદી જ દિશામાં વળી રહ્યું છે. ૧૯૩૯ કરતાં ૧૯૪૦ માં દોરડાઓ નફો થયો હતો ન્યારે ૪૧-૪૨ માં નફાનું પ્રમાણ ૪ ગયું થઈ ગયું હતું અને ૪૨-૪૩ માં નફાનું પ્રમાણ સાતગણું થયું હતું. આમ જો કે ૪૨માં રાજકીય હાલાકીને કારણે ઉત્પાદન ઘટ્યું હતું અને એ વાત મિલમસીકને ખૂબ જ અમલી હતી કારણ કે ઉત્પાદનને પાછળ રાખી નફાનું પ્રમાણ ખૂબ જ આગળ વધી ગયું. આ રીતે ઉત્પાદનને નીચું રાખી આજનને માટે નફાખોરી કરવાનું મૂકીવાદી ચાલસ દેશમાં મૂર્ત સ્વરૂપ લઈ રહ્યું છે. અને આજે ન્યારે જનતાને માત્ર જોઈએ છે, કામદારોને કામ જોઈએ છે ત્યારે મુદ્દકાલીન સંજોગોના અંત સાથે કામદાર જાગૃતિને કારણે નફામાં થયેલા ઘટાડાને લીધે, ઉત્પાદન ઘટાડી દેવામાં આવે છે. કાવોને ઉછાળો, વિશાળ નફો અને મુદ્દકાલીન ઘેટા પાપા ઉપરની નફાકારક સરકારી ખરીદોનો અંત આવતાં મૂકીવાદીઓએ અછતને માત્ર નફો કરવા ઉત્પાદનનો ઘટાડો કર કર્યો છે.

આમ ઉત્પાદનમાં ઘટાડો એટલે ચબ્દમાં કટોકટી, સિંચરતાનો અભાવ અને જનતાના જીવનમાં મુશ્કેલીઓનો ઉમેરો. મુદ્દકાળ દરમિયાન ધાવાન વધારે ધનવાન બનીયો છે અને મરીય વધારે અને વધારે મરીય બની ગયો છે. અલગત પુષ્પ બેકારીને દટાવી હતી

હતાં તે અટપટ્ટી અને મુદ્દકાળ પર્થતની જ મુધારણા હતી એ ન મુદ્દનું જોઈએ. આ દિશાએ જોતાં મુદ્દકાળ દરમિયાન નફાખોરી અને કાળા બજારોથી ધનિક બની ગયા છે તેમની નફાવૃત્તિ એક રોમ બની રહી છે. જો કે આમ તો પેસાવાળો વર્ગ જ વધારે પેસાવાળો બની ગયો છે અને ગયા મુદ્દ પછી આવેલી મંદી આ મુદ્દ પછી હજી આવી નથી એવું કારણ આ અસ્વાભાવિક અને જનતા-દોહો ચોપણખોરાની સહીવારી એકધારી અછત ઉભી કરી નફો મેળવવાની રમત છે. લાંબ સ્વત-જોરીએ પણ જે આર્થિક અને સામાજિક જીવનના નૈતિક બંધનોના વિચ્છેદ કર્યો છે તેને કારણે આજની રાષ્ટ્રીય કટોકટી વધુ દારૂ બની રહી છે. આમ રૂપીઆની ખરીદશક્તિ કરતાં પણ જનતાની ખરીદશક્તિ વિશેષ પ્રમાણમાં ઘટી છે અને દેશમાં અર્થાતિ અને અસિંચરતાનું મર્ચકર મોજીું ફરો વળ્યું છે.

મૂકીવાદી પદ્ધતિ

ઉત્પાદનનો ઘટાડો અને બાવોની અસાધારણ જાથાક્રમે દેશની ખરીદશક્તિ અને બાવો વચ્ચેનું અંતર અતિથય વધારો રીધું છે. ઉત્પાદનના ઘટાડા માટે મૂકીવાદી બઢાનાં બતાવે છે-કામદારોની હક્કાલો અને સરકારી નીતિ પરંતુ આ એકા નીચે તેજા પોતાનો નફો વધારવાની સાલગાજ ખેલી રહ્યા છે. મૂકીવાદીઓએ સળવેલી આ રાષ્ટ્રીય કટોકટીમાંથી પોતાના હેતુઓ ખર લાવવાની તરકીબો અજમાવી રહ્યા છે. ઠેર ઠેર પચાસકાપ અને છટપટીના ખતરનાક પમલાં કરી રહ્યા છે. હજી હમણાં જ કામદારોને મુલેલા ૮ કલાકના કામના ન્યાયી હક્કને સ્થાને ફરીથી ૯ કલાક કામ કરાવવા અને પોતાના રસાયી ચોપણને વધારે સ્થિર બનાવવાની મેલી મુરાદ મૂકીવાદીઓ સેવી રહ્યા છે. આમ રાષ્ટ્રીય કટોકટીના લાલ લેવામાં મૂકીવાદી પદ્ધતિ અતિમાન ઘઈ ગયું છે. રશીઆ અને ઝેકારસ્લોવેકીઆ, ક્રીસ અને ઈંગ્લેન્ડ જેવા દેશોમાં પણ ન્યારે રાષ્ટ્રીયકરણને જ આર્થિક કટોકટીમાંથી પસાર થવાનું એક અને એકલા સાધન

તરીકે સ્વીકારવામાં આવ્યું છે. આરે દેશના મૂડીવાદીઓ દેશમાં રાષ્ટ્રીયકરણની હારતી ઉઠાવી રહ્યા છે. પ્રાંતિક અને મધ્યસ્થ સરકારોમાં રહેલા મૂડીવાદીઓના પ્રતિનિધિઓ રાષ્ટ્રીયકરણની નીતિને ઊભી જ કચડી રહ્યા છે. પંડિત નહેરુએ કહ્યું હતું કે—જો માર્ગે ઉત્પાદન વધારે મેળવી શકાય તેમ હશે તે માર્ગ અન્નમાયીયું પાતું હજી સુધી તેનો નિષ્કર્ષ કરાયો નથી. મૂડીવાદી વર્ણવના એક બાગ તરીકે જ રાષ્ટ્રીય સરકારમાંના મૂડીવાદી પ્રતિનિધિઓ રાષ્ટ્રીયકરણની યોજનામાં સુરંગ ચાંપી રહ્યા છે. આજે રાષ્ટ્રીય સરકારની યોગમ બીજાવેલી મૂડીવાદી બળે દેશની પ્રગતિ અને ઉત્પાદનના વિકાસને રૂંધી નાંખ્યા છે. ખુદ સમાજવાદી અર્થશાસ્ત્રમાં વિશ્વાસ ધરાવવાની વાતો કરતાં અને ૧૯૩૫ માં રશીઆમાં રાષ્ટ્રીયકરણથી થયેલા લાભોથી અન્નદ અથવા પંડિતજી રાષ્ટ્રીયકરણ પ્રત્યે ઉદ્દારીન બનવા લાગ્યા છે. મૂડીવાદીઓને તો ફક્ત ખર્ચ છે નિરંકુશ વેપાર અને અતિથય ઊંચા ભાવો. આમ ઉત્પાદન નફાને ખાતર ચવાયી, જનતાની જરૂરીઆતોને પાછી ધીસી દેવામાં આવે છે.

વળી હિંદના મૂડીવાદીઓને આટલાથી સંતોષ નથી. તેઓ તો માટે છે કે દેશમાં નિરંકુશ વેપાર મળે અને હરિફાઇ અને મુક્ત વેપારની મૂડીવાદી અર્થચંચનને દુરોદ્ધાર મળે. જો કે મૂડીવાદી માર્ગે તેઓ ઉત્પાદન વધારવાની આશા તો આપે છે પણ સાથે સાથે જ તેમણે શોષણખોર વર્ણવ નવી નવી તરફાળો તેવાર રાખે છે. તેમણે દેશમાંથી અંકુશોનો અંત લાવવા નેટલી લાગવગ મેળવી અને એમની શોષણખોર લાગવગે દેશમાંથી અંકુશો રદ કરાવ્યા પછી ખરા. આમ અંકુશો રદ કરાવવા એટલે અર્થજૂબી અને અર્થનન્ન જનતાને નફાખોરો અને સંધરાખોરોની દ્વા ઉપર ઊડવા. વળી નેતાઓને મુક્ત વેપાર અને હરિફાઈને માર્ગે વધુ ઉત્પાદન કરવાના વ્યામોહમાં રાખી તેઓ ઉત્પાદન તો જરૂર વધારશે પરંતુ એથી એમની નફાદૃષ્ટિ લેય માત્ર પછી અટકવાની નથી. એ યાત એમના જ

વર્ણવની ખુદી પડે છે. એક તો નિરંકુશ વેપાર એટલે આવક અને ખરીદશક્તિના ધોરણે માલની વહેંચણી અથવા બીજા ચબ્દોમાં કહીએ તો જરૂરીઆતોને બદલે વધુ ભાવે આપનારને વધુ માલ મળે એવી યોજના. આથી મૂડીવાદીઓ અને ધનવાન વર્ગને પૂરતો માલ મળે ન્યારે ગરીબોને માટે ફરજિયાત જૂખમરો અને ભાવેતું આપખુદ રાજ રહે. આ રીતે મૂડીવાદી માર્ગ દેશના અને વગેરે વચ્ચેની અથગમણ અનિવાર્ય બનાવી મૂકે છે. અને દેશને માર્ગે આર્થિક અને રાજકીય આક્રમ ઉતારી રહે છે. બીજી બાજુ શ્રીયુત ભાભાની નિકાશનીતિ વધુ ઉત્પાદન દેખાડી, દેશના કરોડોની જરૂરીઆતોને અવગણી, છે તે માલને પછી વિદેશની બજારોમાં ઊંચા ભાવે વેચવાની છે. શ્રી. ભાભાની નીતિ દેશમાં મૂડીવાદી માર્ગે ઉત્પાદન વધારી વિદેશના બજારોમાં ઊંચાભાવે વેચી વધારે નફા ચાલુ રાખવાની અને દેશમાં રાષ્ટ્રીયકરણની બાવનાને કુંઠિત કરવાની બેધારી રમત છે. વળી વિદેશી મૂડીવાદીઓ સાથે સમ્બંધ બાંધી તાજેતરમાં સાંપડેલા સ્વાતંત્ર્યને વિદેશી શાહીવાદીઓના હાથમાં વેચી દેવાનું સ્વાર્થ નફાખોર મૂડીવાદીઓનું આ કાવતું છે.

દેશની માંગને અવગણી વિદેશી બજારોમાં આવ વેચો એટલે જૂખમરો અને ગરીબોને આરે ઊભેલી કરોડોની જનતાના જીવનની સંપૂર્ણ ખરબાદી નોતરવી. વિદેશના નફા કરતાં દેશની જરૂરીઆતોને પ્રથમ સ્થાન મળવું નોઈએ. આમ છતાં આ સત્યનો અને રાષ્ટ્રીય સદ્ગતતાના સિદ્ધાંતને અવગણતાં શ્રી ભાભા કહે છે: “વિદેશના બજારોમાં નિકાસ અને દેશની માગ વચ્ચે એક વ્યાજબી સમતુલા લાવવી નોઈએ.” આનો અર્થ એટલો જ થયો કે નફા અને દેશની અછત વચ્ચે સમતુલા રાખવી એટલે કે મૂડીવાદીઓના હિતોને જનતાના જીવનની સામેની હેડમાં પ્રથમ સ્થાન આપવું. વધુમાં આવા દેશવિષાતક વિદેશ વેપારને માટે વિદેશી મૂડીવાદીઓની લોન અને બાગીદારીની

લોકનાટ્ય

“દલમ”

(રજ્યાત નાંધ)

હેરાબાદની આઝાદ ધરતી તેલંગણમાં નિઝામની હેવાનિયત સામે આજે જે વિરાટ જનજંગ એલાઇ રહ્યો છે અને જેને પ્રતાપે આજે એ પ્રદેશમાં ૨૦૦૦ ગામડાં મુકત થાસ લેતાં બન્યાં છે ત્યાંના એક આઝાદ ગામડાની દિલ્લાહત કાજે જનફેસલી કરનાર એક હાપેમાર દુકડીની આ પરાક્રમ-કથા છે.

પશ્ચાદ્ભૂમિકા

ખીજા વિશ્વયુદ્ધ દરમિયાન, ફાસિસ્ટ જર્મની અને જપાનની એડી હેઠળ ચમદાઇ ગયેલા દેશોમાં, પોતાના દેશની મુક્તિ દિલ્લાહતમાં આ સશસ્ત્ર હાપેમાર સૈનિકોએ બહુ મહત્વનો ભાગ ભજવ્યો હતો. આપણામાંના ઘણાએ તેમની પરાક્રમ-કથાઓ વાંચી-સંભળી હશે. દિંદને અડીને જોલેલા ઘઘઘેલના હાપેમાર સૈનિકો વિષે ય ઘણું ઘણું સાંભળ્યું હશે. પરંતુ દિંદને માટે આ બહુ નવું છે, કદપનામાં ય ન જિતે તેવું છે. છતાં ય, એ હકીકત છે કે આવા હાપેમાર સૈનિકોનાં દબો આજે તેલંગણની ધરતી પરથી નિઝામ અને તેની સામંતી સરમુખત્યારીને નામશેષ કરતાં, એક પછી એક ગામડાને આઝાદ બનાવતાં આગેફૂચ કરી રહ્યાં છે. આપણી આઝાદીની દિલ્લાહતની તવારિખમાં આ એક અજોડ બનાવ છે. આપણી આઝાદીની દિલ્લાહત એક નવા જ તખ્તકે આવી જોભી છે તેનો એ પુરાવો છે.

“દલમ” નાટિકાનું હાલું સમજવા માટે આદલી પશ્ચાદ્ભૂમિકા સમજવી જરૂરી છે.

નાટિકાનું વસ્તુ

નાટિકા ખૂબ જ સીધી-સાદી ને સરળ છે. હેરાબાદના આઝાદ મુલક તેલંગણમાં આવેલા અને પોતાને દીબેથી નિઝામવાદીની હસ્તી ઘીટાવી ચૂકેલા મિદાગોડમની આ વાત છે.

નિઝામનું હસ્કર મિદાગોડમ પર હલ્લો કરી તેજે-એળવેથી આઝાદીને નામશેષ કરી નાખે છે, એ, ગામના સશક્ત લોકો

ન બચે છે. હાપેમાર

દબને આની ખજાર પડતાં, તે ફરી નિઝામના સૈનિકો પર હાપે મારી મિદાગોડમને આઝાદ બનાવે છે. નાટિકાની વસ્તુનો આ મુખ્ય તાંતરો છે.

નાટકની કથાશ

નાટકની કથાશ એ છે કે એના વસ્તુનું ફલક બહુ જ મર્યાદિત હોઇ એના પ્રસંગોને જરૂરી ઉદ્ધાવ મળી શકતો નથી. જે સુરેખ ને ધાટીદાર હાપ નાટિકાને અતે જોભી થવી જોઇએ એ જોભી થતી નથી. અતે જે કે હાપ જોભી થાય છે એ એકધારી કે એકરસ નથી.

આટલું જોયા પછી મૂળ નાટિકા તરફ વળીએ. ફિઝ્ડરફિ ધ્યાનમાં લેવાની બાબતો નાટિકામાં ફિઝ્ડરફિ સૌ પ્રથમ ધ્યાનમાં રાખવા જેવી બાબતો કઇ છે ?

૧ નાટકની કિવા ન્યાં થાય છે તે સ્વળ અને તેની આજુબાજુનાં બોનાની પ્રવૃત્તિની સમજ અસંત જરૂરી છે.

તો, નાટિકા શરૂ થાય છે સારે રિથિતિ આ પ્રમાણે છે—

જ. મિદાગોડમ ગામને ખતમ કરી નિઝામના સૈનિકો અત્યારે પટેલના ઘરમાં પકાવ નાખી પડ્યા છે.

વ. વંકટ રેફો અને ફરીફ ગામથી થોડે છેડે જન્મલમાં પડ્યા છે. નાટિકાનો ઘરઆત અહીંથી જ થાય છે.

ફ. વંકટ રેફો અને ફરીફના અન્ય હાપેમાર સાથીઓ બનેથી થોડે દૂર ઝાડોઓમાં બરાઇ આરામ લઇ રહ્યા છે.

ઘ. ગામથી થોડે દૂર પહાડીઓ. ન્યાં ગામના સશક્ત લોકો ભાગીને છૂપાયા છે.

આરી નાટિકાની રજ્યાતમાં, તેની એક એક ક્રિયા પકડવા આ બધી-લેવું જરૂરી છે.

પાત્રો

૨. પરપર વિરોધી પાત્ર-બૂધોની સમજ જરૂરી છે.

નાટિકામાં બે વિરોધી પાત્ર-શૂણ્ય છે. એક જૂથમાં, વંકટ રેડ્ડી, ફરીદ અને હમ્મુજ છે તો બીજા જૂથમાં, નિઝામના ત્રણ સૈનિક છે. એક જૂથ મુકિતનું પ્રતિક છે તો બીજું ગુલામીનું. પ્રતીત અને પ્રત્યાધતતા આ બે પરસ્પર વિરોધી બંનેની અથામણમાંથી વસ્તુ વિકસે છે.

બન્ને જૂથોમાં પાત્રો એકસરખાં ને એક જ પાત્રાંતાં નથી. વંકટ રેડ્ડી અને ફરીદ બન્ને સામાન્ય કિસાનના બેટાઓ છે. છાપેમાર અને એનો આજેવાન બનતાં બનતાં તો, વંકટમાંથી કિસાનની મધ્યમવર્ગી ભોજપટ્ટાની વૃત્તિ યગાઈ અડ છે. ન્યારે ફરીદના સંજોગમાં હજી એવું બની શક્યું નથી. વંકટના ચપ્પેમાં કહીએ તો તે “ભેંથીલો છે, નિઝામની હકુમત પર તે સ્થાનન વરસાવે છે, કિસાનોની મુશ્કેલીને ભેંકે તેના દિવમાં દ્વાપ બને છે અને ખુમસ કીછળી આવે છે” છતાં “અતર ભે તેઓ (નિઝામના લૂંટારાઓ) સુખે ખેતી કરવા દેતા હોત તો, આ પહેરો ન બરવો પડન” એવું તે બેટી નામે છે. કેની મિથ્યા આશા !

આથી જ તો વંકટ કહે છે: “આ જીવન-મરણના સંઘામમાં મને તારા દિવ પર ચંકા આવે છે.....આપણે પહેલાં છાપેમાર છીએ અને પછી જ બીજું.”

વંકટ અને ફરીદનાં પાત્રોમાં રહેલો આ ભેદ સમજાવે બહુ જરૂરી છે. કારણ, નાટકના અંતમાં ફરીદના બહિષ્કારને ઊંડાવ આપવામાં એ સમજ ઉપયોગી બની શકે તેમ છે.

આ જ જૂથનું ત્રીજું પાત્ર મિટ્ટાજોશમના ચાચામિયાં હમ્મુજનું છે. લેખકે ખૂબ જ સફળતા-પૂર્વક આપણી સામે એક પ્રભાવશાળી, વિરાટકાવને પ્રતિભાસૂચક આકૃતિ દોરી દીધી છે. એની આગળ નિઝામના મારાઓ વામનજીઓ લાગે છે.

આ પાત્રને ન્યાય આપવા માટે દિલ્હી, હમ્મુજના બ્યક્તિત્વને બરાબર ખીલવે એવા નટને પકડી પાડવો ભેંક્યો.

નિઝામના સૈનિકોના હાથમાં પડ્યા પછી, કંપાવનારી રીયામણી સામે તેના જે તાતા જવાયો છે તે હમ્મુજના પાત્રનો ટોચ છે. દિલ્હીએ હમ્મુજના આ એકે એક જવાબને ઊંડાવ આપવા પ્રવાસ કરવો ભેંક્યો. હમ્મુજ જેની ભત્ર્ય અને મહાકાવ બ્યક્તિત્વનું દુનકુ ચિત્રણ દોરવામાં આ ખૂબ જ જરૂરી છે. તો જ પ્રેક્ષકને હમ્મુજના નીચેના ચપ્પેની ખાતી થશે.

(રાત્રી પંપાળને બતાવી) “હું છુટો નથી ! છુટો, મારા તો વાળ પણ સ્પર્દે નથી રયા !”

(વંકટ અને ફરીદને આવી પહોંચેલા ભેંકે)
“માદરોહ હશે તમારો ! તમ જેવા ગુલામોને ! અમ છાપેમારને કોઈ માદરોહ નથી !”

બીજું પાત્ર-શૂણ્ય

નિઝામની કેરાનિયતના પ્રતિક સમા તેના ત્રણ સિપાહીઓમાંથી પહેલા બે વચ્ચેના ભેંકે પણ કુશળ દિલ્હીએ આનમાં લેવો જરૂરી છે.

પહેલા સિપાહીના દિવમાંથી હજી માનવતા એટલે અંશે નથી મરી પરવાતી ભેટલી બીજાના દિવમાંથી મરો પરવાતી છે. એને પોતાનાં બીજી-જવ્યાં માદ આવે છે, પેટને વારતે નિઝામના દસ્તરમાં બરતી થયેલો એ ડરપોક બાહુતી છે, ન્યારે બીજો હેવાન છે. બીજા દખની ચડાતમાં જ આ વાત રપટ બની જાય છે. દિલ્હીએ આ વસ્તુ હમ્મુમાં લઈ તેને તકાર આણી ભેંક્યો.

આ ઉપરાંત, બીજા બે-ત્રણ જાગેના ય દિલ્હીએ હમ્મુમાં લેવી ભેંક્યો. નાટકનું વાતચરણ જમાવવામાં એ ઉપયોગી બને તેમ છે.

૧. સમય અને કાળ

નાટિકામાં ધ્યેયા સમય અને કાળ રપટ નથી. બીજું દૃષ્ય, નિઝામના સૈનિકને જીંધતો ને જકડો ભેંતાં, રાત્રે “નનવું” લાગે છે; અને તે લિખિત છે. છાપેમારને દલ્લા માટે રાતનો સમય વધુ અનુકૂળ બને છે. એટલે, આ દસ્તની પ્રકાશ-રચના રાતના સમયને અનુકૂળ કરવી ભેંક્યો.

ગોધરા

લોહી નીંગળતી
આ પ વી તી

લેખક.....ગોધરાવાસી

હા, મારી કયા લોહી નીંગળતી છે; મારા દેહ ઉપર જ નહિ, મારા અંતરમાં પડેલા ધા રૂઝવા રૂઝાય એવા નથી. બહારથી બધું ચાંત પડતું દેખાય છે, ત્યારે ય મારે અંતર ચરમની આગ પ્રજ્વળી રહી છે.

મારે મન-માતાને મન હિંદુ ને મુસ્લિમ સરખાં સંતાનો હોય એમાં શું નવાઈ જોતું છે? પણ ભગવાને મારી કૃપે સરખી સંખ્યામાં જ બંનેને જનમ દીધો, એવું મને કેટલું સુખ, કેટલું અભિમાન છે! કોઈ કહેવું: 'આ તારો ધોંધો તો ભારે કળ્યાળો છે. એની વાતું તો ગુજરાતભરમાં થાય છે.' ને ત્યારે મને ચરમ નડોતી આવતી. ત્યારે હું કહેતી: 'તમને મારા બેટાની શી ખબર? કે એ ગમે તેટલો કળ્યાળો હોય, પણ લગાઈએ એ નથી. એના દિલમાં પાપ નથી. એ તો શંક મહેનત જીવ છે. એનાથી કરવાની કશી જરૂર નથી.'

ને મારા હિંદુ-મુસ્લિમ બેટા માટે ય મને પૂરો વિશ્વાસ હતો. એ કળ્યાળોરી ને લગાઈએરીથી ખાર ગાઉ દૂર રહેનારો.

પહેલું દબ, છાપે મારતાં અઝાકું-દિવસ આથમ્યા કેડેવું બતાવી ચકાય તો ઉત્તમ. એથી, ઇસુખ સાથે પગલ સુધી આવનાર નિઝામના બસુ-સનો આવતો અને ઝડપથી દોડી જતો પડછાપો પશ્ચાદ્ગમિમાં સારી રીતે બતાવી ચકારો.

૨. વેશજીવા

વંકટ રેડી અને ફરીદના પોપાક વિષે લેખકે સ્પષ્ટતા કરી જ છે. ત્યારે, ઇસુખ તેલંગણ હૈદરાબાદનો લંબાડી કિસાન છે. તેનો વિશિષ્ટ પહેરવેસ દિગ્દર્શક જાણી લેવો જોઈએ.

વંકટ અને ફરીદ છાપેમાર છે. એ હડકાત તેમનાં "એક-અપ" વખતે જરાયે ન જુલાવી જોઈએ.

"દલમ"ની રજુઆત માટે આટલી જાગતો ધ્યાનમાં લેવી બસ છે.

-અરુણ અંદારાણ

મને કેટલું સુખ હતું, કેટલું અભિમાન હતું! -ત્યારે ભારતમાતાની છાતી પર અને ગુજરાતની ધરતી પર યે ભાંકુ ભાંકુનાં ખૂનથી ખાખમાં ભરાતાં હત્યાં, ત્યારે ય મારાં સંતાનો માની છાતીએ સાંતિથી વળગી સૂતાં હતાં! મારા બેટાઓએ કળ્યાળું મોં કાળું કરી મારી કેટલી આખરુ સાચવી હતી!

અને, પંજાબ ને સિંધમાં ખૂનોની નદીઓ વહી ને જનન બચાવવા જેમ નસાય એમ લાખો લોકોએ નાસબાજ કરી, ત્યારે ય મારી બેદમાં ઉછરેલાંઓએ હાથ પહેળા કરી, હજારો નિરાશ્રિતોને આશ્રય આપ્યો, -દિલથી દાગેલા ને 'વેર વેર'ની તલપથી તલસતાઓને ય આશ્રય આપ્યો, એમ ધારીને કે બધી આગ અહીં ફરી જશે

પણ આવેલાંની આગ ન ફરી. બિલકુલ જ બન્યું. ને ન થવાનું થયું.

એક ફાંડો, (તા. ૨૧ માર્ચ) ધણા બધા ફાંડાની છાતી ગુસ્સપૂરે અને હથિયારોની તજવીજો-ને અંતે, સિખ નિર્વાસિતોને કાણ જાણે શું સહાય કે લીમડાના એક ઝાડ પર ફરકતો લીલો ઝંડો ખેંચી કાઢ્યો. ને તેનો નાસ કયો! (પ્રજાપદુ તા. ૪-૪-૪૮). પછી તો ભારે તંગ વાતાવરણ જન્મ્યું. ને એનો લાભ લઈ વળી નિર્વાસિતોએ (તા. ૨૫) સરખસ કાઢ્યું. ને પહેલી વાર તેજાનની ચમક કરી.

મારું હૈયું ફફડી બિડ્યું. મને-આવી રહેલા વિનાશની આગાહી ઘઈ રહી હતી. ને મેં રાત્રી આંખે બગવાનની કુવા માગી. પણ વેરઝેરની આગમાં ત્યાં માનવી એની માણસાઈ જુલ્યા હતા, ને ત્યાં આ ધરતી પરના સજ્જા (સરકારી અમલદારો) એમની ફરજ જુલ્યા હતા ને 'તેજાની તત્વો સાથે રમત રમી રલા હતા' (પ્ર. બં. ૧૮-૪-૪૮) ત્યાં બગવાનને પ્રાર્થવાથી શું થવાનું હતું?

બીજી જ દારૂ (તા. ૨૬) નો તોફાન ઊપડ્યું.
ને માનવી પણ અને તો શું કરી શકે એનો પહેલો
અનુભવ આટલે વરસે 'મેં' કર્યો. મારા દેહ પર
ઊભેલી, માનવીને રહેવા માટે સરજેલી ઇમારતો
રાખના ઢગલા બની, ને માનવીની હારો રક્ષાતી
ધઈ-! પણ એટલાથી ન પડ્યું. આજ પેટાવનારાની
આંતરડી એટલેથી ન દરી.

આવાં એવને ફેલાતાં કંઈ વાર લાગે છે કે દુલ્હા-
ખોરીની એક રાજકી ચારે બાજુનાં ગામેમાં
ઊપડી ને ચેલાવ, સંતરોડ, ચચેલાલ, પીપળોડ,
વેજલપુર અને શહેરા તથા સંજેલી રાત્નના
મોઢા વહેલી સુદાને તારાજ કરતી, લૂંટફાટ કરતી
ચોપાસ ધૂમી વળી.

અને આ નરપશુઓએ મારા જ પેટના જવણા
જુખ્યા દુખિયારા બીલોને ઘર પાસ, પરગામ સામેના
વેરઝેરથી ઊંચેરી, લૂંટના માલની લાલચો આપી
પોતાના હાથ બનાવ્યા. પછી તો પૂછવું જ શું ?
શહેરા તો આપું તારાજ થયું-૧૫૦૦ ધરમાંથી માંડ
ચોઠક બન્યાં હશે. શું હિંદુ શું મુસ્લિમ સોનાં
ધરમકાન ને માલમત્તા જહીને ખાખ થયાં. એક
વારની ડોમી લાગણીએ બીલોને હાથ બનાવ્યા, ને
બીલોએ ડોમ-પરગામની પરવા કર્યા વિના લૂંટની
મહેફિલ જમાવી !

*

મારા મહેનતકર જીવ-એટાએને હાથે યજ્ઞલ
આ કાર્યા કમોની મને યરમ છે. એનો દાઢ મારું
હેયું જલાવે છે. પરંતુ સાચું કહું તો એ અશુધ

આદર્શોને હાથ બનાવનારા કોમીવાદી હત્યારાઓ
સામે-એમણે એધરામાંથી શરૂઆત કરી ચોપાસ
ફેલાવી હતી એમની સામે, અને એમને આડકતરી
રીતે ને સીધી રીતે ઉરઝેરનારા રખોયું આપનારા
સહેલ અમલદારી હાથો સામે હું વિશેષ મનગી
રહી છું.

અને મારા દિલની યરમ હું કાને કહું ? જ્યારે
પ્રજના સેવકો જ પ્રજાને લાંબે રસ્તે વાળે અને
અમલદારોના હાથમાં રમે ત્યારે ફરિયાદ કાને પે કરે ?

બાહો, તમે જ કહો-શુભરાતી કેશિસના મંત્રી
રાવજીભાઈ જેવા નેતા પણ જ્યારે કેશિસની કમ-
જોરી છુપાવવા ને પોતે તથા કેશિસ સરકારે પ્રજા
ઉપરથી જે કાજુ શુભાઓ છે (મ. જ. ૧૮-૪-૪૮)
તે જલદયા સજી લેને છુપાવવા મજબૂર મારે ત્યાં
હું કાને જલ શું કહું ? એમણે જાહેર કહ્યું : 'આ
શહેરાયું તોફાન તો કિસાન પ્રવૃત્તિના સામ્યવાદી
ઝેરી પ્રચારનું પરિણામ છે, એ તો વર્ગવિચ્છેદનું
પ્રદર્શન છે; વર્ગવર્ગ વચ્ચેના ઝેરી પ્રચારથી શું
પરિણામ આવે તેનું આ ઉદાહરણ છે.' (મ. જ. ૧૯-૪-૪૮)

મને થાય છે કે દક્ષિણ આનાથી વધારે કેવો
હશે ? જ્યારે અંધી મહામાના શિખો પોતાની
કમજોરી છુપાવવા આવાં આળ, અહીં જેમનું નામ
નિશાન શોધવું મુશ્કેલ છે એવાએને ઘિરે ચઢાવે
એનાંથી વધારે દક્ષિણ કેવો હોવો હશે ? પેલું
દાર્ઘ્યને જે કહે તે જ રાવજીભાઈએ સાચું માનીને
જાહેર નિવેદનો કરવાં પડે એનાથી વધારે યરમજનક
શું હોઈ શકે ?

મનન માર્ગ

●અગનકૂલ: લે. બકુલેશ: પ્રકાશક-નેશનલ પ્રેસ-
મેંશન એન્ડ પબ્લિકેશન્સ લિ. મુંબઈ કિ. ર. ૩૩
શ્રી બકુલેશનો આ ત્રીજો વાર્તાસંગ્રહ નવ
વાર્તાઓ રજૂ કરે છે. અને એને ઉમળકાભેર આપ-
કારીએ છીએ.

શ્રી બકુલેશ ગુજરાતના વાર્તાલેખકોમાં વિરલ
છે, જેમનામાં એમની વાર્તાના સમ્પ્રદામાં કદ્દમ તે
'જિંદગી જીવવાની ને જીવવાની તાકાત' છે.

વર્ષો પૂર્વે, છેક કૂંજી વયે મુંબઈની કૂટપાયો
પર રજીપાટ કરવા સરખાવેલા આ જીવાને જિંદગી-
ને જોવાની અને જીવવાની શરૂઆત કરી દીધી.
મુંબઈની 'અધારી' મલીઓ- પીકા, વેશ્યાઓનાં
ને જીજ્ઞાસુભાવીથી માંડી મુંબઈની 'હિન્દી' મોડાલાલો-
સીનેમા, નાટકો, અખબાર ઑફિસો ને રેડિયોની
આલેશાન ધમારોતો જોઈ નાખી. એણે જાતે રાતોની
રાતો કૂટપાય પર પડી રહી, જૂથ્યા ભિખારીઓની
દુનિયા જોઈ ને અધરાત મધરાતે મુંબઈની સડકોની
પેટાજમાં વહેતી ગટરોમાં કામ કરતી માનવીની
મહેનત જોઈ; રાતે ચોપાટીની રેતીમાં અદનતી,
માથેય અંધી ને ગરેબીવાળાઓની દુનિયા, તથા
પોલિસ અને તેના શાગીરોની દોસ્તી જોઈ.

અને બકુલેશ પોતાને માથે આવી પડેલી ગરીબી-
ની જિંદગીને અપરંપાર માનવીઓની મહોજગત
અને અનુભવોથી ભરી દીધી.

સાથેસાથ છાપખાનાંની ઑફિસોમાં, કામના
દમવા વચ્ચે ય, કિતાબોની કિતાબો ઉપજાવી,
માનવ-કલ્પિત્વાસની રંગભરી કથા-કવિતાની સૃષ્ટિ
એણે પોતાને મનોમન જીવતીજગતી કરી લીધી:
અને પોતાના જેવા જ એક જ ચક્ષીમાં પીસાલા,
અને છતાં અંતરના માળખાને રંગમાન પીસાલા
દેવા સામે સતત જાગત રોતે ઝૂંઝતા અન્ય સાથી-
ઓના સહવાસમાં એણે ઉદ્ધામ રાજકારણની સમજ
વધુ ને વધુ પચાવી.

આવી ત્રેવડી પૂંજી કમાતા જતા બકુલેશ, છાપાંની
નોકરીના દોષો, સાહિત્યની દુનિયામાં ઠાઈ કરા જ

આધાસ વિના તદ્દન સદમ્ભાવે વર્ષો પૂર્વે, પ્રવાણ
ક્યું હતું. દમધામધ પરદેશી નવલકથાઓ અને
ટૂંકી વાર્તાઓને ખૂંદી નાખી એમણે પોતાની હથોટી
ય ધડી લીધી. ને જોતજોતમાં તો દિનિકો, અઠ-
વાડિકો, માસિકો ને દીવાળી અંગે બકુલેશની વાર્તા-
ઓથી મધમધી જીજ્ઞાસા હતી. એક પછી એક અનુ-
ભવ કલમમાંથી ઝરતો ગયો ને વાર્તાઓ ટપકતી
ગઈ-ઝાઈ સાધારણ, ઠાઈ અદ્વાણુન! મુગલાઈની
મેસની દાલવતી નવલકથાના પ્રયાસો પણ એ
દિવસોમાં જ એમણે કરી લીધા હતા.

બકુલેશ વસ્તુ-આયોજન અને દિષ્ટ-ત્રણે બાજ-
તમાં ટૂંકી વાર્તાના ધારતમાં નવો દેહ, નવો પ્રાણ
આપ્યો છે-જેની સાક્ષીમાં નિશ્વાસ, કાદવનો કંકે
અને અગનકૂલ-આ ત્રણ વાર્તા સંગ્રહો તથા હજી
અપ્રસિદ્ધ અનેક વાર્તાઓ જોજીવ છે.

અગનકૂલ સંગ્રહની વાર્તાઓમાં પડેલી 'અગન-
કૂલ': અને 'સિખિયેગા મેરે ખારે' અદ્વાણુન વાર્તાઓ
છે. અગનકૂલ માનવતાના જાગ્રત પ્રયત્ન પ્રયાસની,
પ્રગતિ માટેની માનવતાની અદ્ય પિપાસાની, જીવન-
ઉત્તરને પંથે કુર્યાન થતા આદિસમાજના વીરોની
અદ્વિષ્ટ કથા છે. દિમાદિના શુભો, ખીણો ને તેની
કુદરતમાં વસતા આદિ સમાજના જનજીવોના આનંદ
ઉદ્વેગોની એ અપૂર્વ નવલિકા છે. તો, 'સિખિયેગા,
મેરે ખારે'-સાદી મનુરી કરી જીવન ગુનર કરતા
રોશનપ્રાણ અને હસીના-હુસીની, અંગાધ જીજ્ઞાસુમાં
વસેલાં દિલોની ન જૂલાય એવી ચોટદાર યાદથી વાચકને
મુગ્ધ કરી જાય છે. અને વાર્તાનાં બીજા મહાન
રચિત્રન લેખક ગોપાલમાંથી ઝાઝા છતાં બકુલેશની
કલમ અને કદવના અદ્દો સંપૂર્ણપણે પોતાની જાની
મહેકી જીડી છે. વર્ણનો, ભાવ અને ભાષાનો ઉદ્ધાવ
તેજસ્વી ને જોરદાર છે.

'મોરારી ટાપુ પર' ખલાસી જિંદગીની એક
અતિ આકર્ષક દર્દકથા છે. ના, 'ગોપીનું ઘર'
જીવાનીમાં બાળકની હલ્વાના 'ગુના' માટે જીજ્ઞાસુ
મુધી જેલમાં જિંદગી ગાળી, જીવનના છેલ્લા

ચર્ચાપત્ર

['સંસ્કાર'ના 'માર્ચ' અંકમાં નીચીય શિક્ષણ બાળકને કેવી રીતે આપવું તે વિશે એક માહક સાથે તરફથી આવેલ નીચેનો પત્ર પ્રગટ કરતા અમને આનંદ થાય છે. વિજ્ઞાનને ધોરણે આપણી સાચી પ્રજાનું નવનિર્માણ કરવાનું છે ત્યારે આ સવાલ પર ચર્ચા હપડે તે આવ-
કાર પાત્ર જ ગણાય. આશા છે કે બીજા વાંચકો પણ શ્રી. મધુરીબહેનના આ લેખ પર પોતાનો અભિપ્રાય વ્યક્ત કરશે—તત્ત્વી]

તત્ત્વીયી,

આપના તરફથી સંસ્કાર નામનું માસિક નીકળે છે. તેમાં આ વખતના (માર્ચના) માસિકમાં "મારી પુત્રીની મૃત્યુવશ્વ" વિષે એક લેખમાં મધુરી દિવેયા નામની એક બહેન એ વિષે એમના વિચારો દર્શાવ્યા છે.

એ વિષે મારો અભિપ્રાય એ છે કે—આપે આવા લેખો લખવા ન જોઈએ. આપ આપનાં સંસ્કાર માસિકને આવા લેખોથી અલગારી રહ્યા છો. આપે માસિકનું માત્ર "સંસ્કાર" આપવું છે. એનો અર્થ એ છે કે—સારા વિચારોનો સંગ્રહ વાંચક વર્ગને અર્પવાનો છે. આજ સુધીની આપની જે સારી કારકીર્દી પ્રાપ્ત કરી છે તે આ લેખથી હંમેશાને માટે નષ્ટ થઈ રહી છે. આવા લેખ નાનાં બાળકો વચ્ચે તે એમના મન પર એ બાળકમાં કેવી અસર થાય એ તો આપ જાણતા હોશ જ. આપે

લેખ વાંચવાથી દરેક વાંચક વર્ગના મન પર ખરાબ અસર થાય છે. દરેકને એ હાસ્યાર્પદ થઈ પડ્યો છે. આ લેખમાં દર્શાવેલા શબ્દો ખુસ્તે ખુસ્તા વર્ણવ્યા છે. એમાં બીભત્સ શબ્દોનો પણ ઠીક ઠીક સંગ્રહ પાઠ્યો છે.

આજ સુધી આપના માસિક પર હમોને જે માન અને લાગણી હતી તે આ લેખથી કંઈક એાછી થઈ રહી છે. આપે આવા લેખો લેવા ન જોઈએ. દરેક બહેન લગભગ આ વાતો જાણે છે જ. તેઓ પોતાની માન-બહેન, બાળીઓ પાસેથી ઘણું શીખીને જ આવે છે. આવી બાબતો આવી રીતે ખુસ્તે ખુસ્તી રીતે છાપી ચકાવ જ નહિ, તો આપ સાફેત તરફથી ઠવે પછી આવા લેખો વાંચકવર્ગ આગળ ફરીથી રજૂ ન થાય એમ હું આશા રાખું છું.

લી. માહકના જયહિંદ

દિવસો લઘુ ગોપી બહાર આવે છે ત્યારે ય એને હિંમે એક જ કંખના છે: 'મારા જુદ બેચુ કયાં હશે? એનું ઘર માંડી ક્યારે રહી ચડાય?' અને એ એક માત્ર કંખનાના ય કેવી કર રીતે ચૂરા થાય છે, એ આ વાર્તા ગતાવે છે.

મારવાથી જૂખતરસના માર્ચો નીકળી ચૂકેલ ફફાર પોંજરો ને દીકરી કાતમાની કરેલુ કહાણી 'તરસ' આખાદ રીતે કહી જાય છે. પરંતુ આ ખને વાર્તા 'અતિશયતા'ની કહાણી જાય છે, ત્યારે 'ખીસાકોતરુ' અને 'કરોળિયાતુ' મોત' અત્યંત સ્વાભાવિક વહેતા ચોતના જેવી અને અતિ સમ્બાધથી નીતરતી વાસ્તવકથાઓ છે. ખીસા-કોતરુ' તો, હળવી-મળીર શેલીમાં ઇન્દ્રામ જીતી જાય એમાંની એક છે.

બાકીની બે વાર્તાઓ: 'ખાસ, પ્રેમ, પશુતા'

અને 'અર્ચ' વનની વાત' નવી વાર્તાના અખતરાર રૂપ છે—હજી અખતરારથી વધુ સફળ નથી બની. લેખકની ખેંદિકરી ઈસ્કી-રંગોલા કલમ-ને અનેક વેળા તાકાત અને તાંજગી આપી કળાય છે, તેની બીજી બાજુ—કમજોરી અને હિંમત રસમ આવે વખતે હેખાઈ આવે છે.

અંતે, શ્રી બકુલેશ* પાસે અમે અનેકમણી વધુ અપેક્ષા રાખીએ છીએ: ગોદી, જેક લંડન અને લુ-સુનની જેમ માનવતાની મહાનતાને પરખતારી દર્શિથી જરેલી, માનવીનાં શ્રમજન્ય સુખદુખોની અમર કથાઓ ગુજરાતે હજી મેળવવાની છે. બકુ-લેશ, જયંત ખત્રી, હનુમાઇ આવા પ્રયાસદારોમાં મોખરે છે, એથી જ તો શ્રી બકુલેશ પાસેથી અપે-ક્ષાઓ ય વિરોધ છે.

તા. ૧૦-૪-૪૮

રાષ્ટ્રીય નોંધ

એનું નામ છે કાસીમ રઝવી. જાણે હિટલરનો બીજો-અને એનાથી ૫ સવાયો. અવતાર, લોકશાહી અને જનતાનો એ હંદર દુરમન છે. સમસ્ત દેશ-ખાદ રાજ્યને તો તેણે રાક્ષસી દોળખ બનાવી મૂક્યું છે. હૈદરાબાદની જનતાનો લોકશાહી માટેનો પુકાર જેમ-જેમ વધુ સુલ્લે થતો જાય છે તેમ તેમ તે વધુ ને વધુ માઠા મૂકતો જાય છે. તેનું ત્રાસનું સામ્રાજ્ય વધુ ગોઠારું બનતું જાય છે.

એ છે હિંદુશાસન લશ્કરી રાજાનો સેનાપતિ. એના દબરો ગુડાઓ અને ધર્મજ્ઞનીઓ લશ્કરી પોશાક પહેરી, ખભે રાઈફલો ચઢાવી દેશખાદમાં ફૂંચ કરી રહ્યા છે. તેમની પેરેડો ગોઠવાય છે. રઝવી તેમને સંદેશ આપે છે કે “એ દિન દૂર નથી કે જ્યારે મુઝાજનો મહાસાગર આપણા નિઝામના ૫૪ ધોતો ફરો.” આખા હિંદુસ્તાન પર રઝાકારોનો કબજો જમાવી ગુડાઓનું સામ્રાજ્ય સ્થાપવાનાં એ સ્વપ્નો સેવે છે.

એ ફાસિસ્ટ રઝાકારો અને એ નિઝામશાહી આપણી આઝાદીના સૌથી મોટાં અને સૌથી ભયંકર દુરમનો છે. ખંધા અંગ્રેજ સર લોર્ડર મૉકેટનની પ્રેરણા અને યોજના મુજબ હિંદી જનતા સામે ભયંકર યુદ્ધન રચાયું છે.

અને જનતા તો ક્યારની ચે એતી મઈ છે. હિંદુમરમાં નિઝામશાહી સામે અવાજ ઊઠ્યો છે. ખુદ દેશખાદમાં પણ રઝવીના પાઠવી અત્યાચારો સામે જનતા માથું ઊંચાડી બૂઝી રહી છે. અને ગયા અંકમાં આપણે જોયું તેમ નાલજોઈ અને તૈલંગજીમાં તો જનતાએ નિઝામશાહી ફેંકી પણ દીધી છે અને જનતાનું રાજ્ય સ્થાપ્યું છે. વિમુક્ત વિસ્તારમાં જનતાની પંચાયતોનું અદ્ભુત લોકશાહી તંત્ર સત્તર ઊંચું કરી તેમણે દેશખાદમાં ખારડી હુકમતની સ્થાપના પણ કરી દીધી છે.

૨૦૦૦ મામડાંના કિસાનો આખા દેશખાદને મુક્ત કરવા અને નિઝામશાહીનો નાશ કરવા રાત-દિવસ, ચોડાધણાં હાથ આવેલાં હથિયારોથી અને એ

પણ ન મળે તો કુઠાડી અને લાડીથી લડી રહ્યા છે.

પણ જનતાના એ વીર સંઘ્રામને કો દેવાઈ રહ્યો છે નિઝામ સાથે ખૂબ મિત્રાચારી રાખવાને ઉત્તેજીત અને તેમની સાથે પ્રેમમાં પડવાના છરાદાથી દેશખાદ ગમેલા આપણા શ્રી મુનશીને આ લોક-લડત જરાય પસંદ નથી. જ્યારે ફાસિસ્ટ રઝાકારો દબરોના જન લે છે, અનેક મા-બહેનોની આજર વારે છે, ગામના ગામ બાગી રાખના દબલા કરે છે અને જ્યારે તેઓ હિંદ પર ચઢાઈ કરી પોતાની દદ વધારવાના આક્રમણકારી પ્રયાસો કરે છે ત્યારે... હિંદ સરકાર અને ખાસ કરીને શ્રી મુનશી, નિઝામનાં લોહીયાળાં હાથો સાથે હાથ મિલાવી મહિનાઓ યુધ્ધ કરે કલેજ વાટાઘાટો જ ચલાવ્યા કરે છે. હિંદ સરકાર એક શાદી ચોકડે, તેના પર નિઝામ સરકાર બે-ચાર દિવસ વિચાર કરે, પછી જવાબ વાળે. વળી એના જવાબમાં હિંદ સરકાર કંઈક ખીલું ચિતરે...ને એમ ને એમ મહિનાઓના મહિના ચાલ્યા જ કરે છે. એ દરમ્યાન જનતાના યા દાલ યાય છે એની તેમને પરવા નથી. દુધ માર્કેને આમ ઉછેરેલા સાપ હિંદી જનતાને જ છેડ દેશે, ના, ફાઈ જ રહ્યો છે એ વાતને હિંદ સરકાર કેમ નહિ જોઈ ચાલતી હોય ?

નરપચાએને હૃદય થાં અને હૃદયપલ્લટ થા ? એ તો તેલંગજીના કિસાન ગેરીલાઓની ખંદાથી જ આ સવાલનો આખરી ઉકેલ આવશે. એથી જ રઝાકારોને સીદા દોર કરી ચકારો.

★

હાપર, પરથી સરકારે અંકુશ ઉઠાવી લીધો કે તરત જ કાલ્યાદેવી અને હોનખી રોડ પરની કાપડની દુકાનો પરના “ગ્રાંડ રીડક્શન સેલ” “ધણ જ ઘટાડેલા ભાવે વેચાણ,” “૨૫ ટકાનો ઘટાડો” વગેરે પાટિયાં પલ્લકારમાં ઊતરી ગયાં અને કાપડના ભાવો દિવાળીની હવામાં જેમ વધતા જાય છે. પરિણામે દરેક કુટુંબના બજેટની ખાંધ ભયંકર રીતે વધતી જ જાય છે. અનાજ, કાપડ

અને બીજી અનેક જનની નરિયાતોના ભાવ હજી
 ય વધતા જાય છે. અને સરકાર પણ એને માટે
 મોકલો માર્ગ કરી રાખે છે. બીજી તરફથી ખગારમાં
 વધારાનું નામ જ નથી. મુંબઈની કાયદા મિલોએ
 તો બેનસ આપવાનું પણ બંધ કરવા પ્રેમલ કરી
 બેથો. પણ કાયદારો હડતાલનો હથોડો જિગમરો
 એ બીકે વળી બેનસ આર્યુ. એટલું જ નહિ પણ
 ધણી સરકારી અને બીનસરકારી આંદોલનોથી
 માણસોને મોટી સંખ્યામાં બરતરફ કરવામાં
 આયા છે.

આમાં મધ્યમ વર્ગની હાલત પણ ખાસ રીતે
 કોહી થઈ છે. એ વર્ગ સંગીત થતાં કે હડતાલ
 પાડતાં સહેજ વધુ અચકાય છે અને એથી નેમને
 વધુ શોષવું પડે છે. પણ હવે તે વધુ તંબ આવી
 ગયો છે. તેને પણ લાગ્યાર મને-કમને હડતાલો
 પાડવી પડી છે. હેલ્થા માસમાં એ હડતાલો ખાસ
 ખ્યાન બેંચે તેવી છે. કલકત્તામાં મધ્યમ સરકારના
 નોકરિયાતો અને અમદાવાદના શિક્ષકોની હડતાલ
 અને વડોદરાના સરકારી નોકરોની હડતાલ.

તેમાં ય અમદાવાદના શિક્ષકોએ તો એ ખૂબ સુદર
 રીતે ચલાવી. તેઓ હડતાલ પર મધ્ય પણ મંદિરામાં,
 મસીદોમાં અને જૂલો-નીચે મેદાનોમાં તેમજે બહુ-
 વાનું નિયમસર ચાલુ જ રાખ્યું અને એ જ
 પ્રમાણે પરીક્ષા લેવાનો પણ નિર્ણય કર્યો. આથી
 તેમજે લોકમતને પણ જીતી લીધે. કોંગ્રેસના
 અમલમાં પણ પોતાની પૂરતી રાટી માટે બામ
 હડતાલનો આશરો લેવો પડે એ બરેબર શોચનીય છે.

એથી ય વધુ શોચનીય તો બીજી વાત છે.
 આર્થિક સંકટમયમાં અજાણતા મહેનતકરોની
 તકલીફો દૂર કરવાને બદલે, આપણી સરકારે તો
 એથી બિલેટો જ રાહ અપાત્ત્યાર કરવાનો. તેમાં શ્રી
 મોરારજીનો સલામતી ધારો તો જગજગીરીએ ચડ્યો છે.
 સરકારની ટીકા કરવી, પોતાની ન્યાયી માગણીઓ માટે
 સંગઠન કરવું, હડતાલો પાડવી એ બધા હવે મુન્દા કરે
 છે એટલું જ નહિ પણ આવા મુન્દા ભલે તમે અલગ
 ન કરતા હો પણ કદાચ ભવિષ્યમાં તમે કરશો એ

ચંકા વળે પણ તમને પકડી ચકાય. પકડ્યા પછી કેસ
 ચલાવવાની વાત જ બોટી.

એ જ પ્રમાણે અખબારોને અમુક વસ્તુ ન
 છાપવાનું કહેવામાં આવશે એટલું જ નહિ પણ
 સરકારે મોકલેલું અમુક લેખણ અમુક રીતે છાપ-
 વાનું પણ દરેક અખબાર માટે ફરજિયાત રહેશે.

આમાં લોકશાહીનો નગ્ન ઈન્કાર છે. જનતાએ
 એકી અવાજે આનો વિરોધ કર્યો છે. અખબારોમાં
 પણ આનો સારો પડવો પડ્યો છે. 'પ્રત્યક્ષ'એ
 એને ફાસીસ્ટ કહી વખોડી કાઢ્યો છે, એમાં કશું
 અજીવું નથી.

એક પછી એક આવા દમનકારી કાયદા ધારા-
 સભામાં રજૂ થતા ત્યારે એની સામે એકલ હાથે
 જૂનારા હતા મિ. ડોંગે. લોકશાહી માટે જે હાલ
 ધારાસભામાં તેઓ લખ્યા છે તે ક્રિતિકાસમાં અમર
 પદ ભોગવશે, અને એટલે જ મિ. ડોંગે સરકારને
 આંખમાં ફણાવી જેમ ખૂંચવા લાગ્યા, અને આજે
 એ એકલો-અટલો અને નીડર જીવાન આર્થર-
 રોની દિવાલોમાં ફંધાયેલો પડ્યો છે.

એકલો એમનો જ અવાજ નહિ, એક આખા
 પક્ષનો-સામ્યવાદી. પક્ષનો-અવાજ આજે ફંધાઈ
 રહ્યો છે. એ પક્ષ આજે પૂર્વ ગંગાળમાં ગેરકાયદે
 બંદરે કરાયો છે. એમનું મુખપત્ર 'સ્વાધીનતા' પણ
 બંધ કરાયું છે. (સમાચાર મળ્યા છે કે એ પત્ર
 ફરી બોંબબીતર પ્રસિદ્ધિ યવા મળ્યું છે !) અનેક
 અગિવાન સામ્યવાદી નેતાઓ પકડાયા છે અને
 બીજા અનેકો સામે વોરંટો કહાયા છે.

શા માટે ? ડો. બી. સી. રાય કહે છે કે તેઓ
 દલિયાર જમા કરી રહ્યા હતા. પણ આજ સુધીની અનેક
 તલાશો બાદ એક કારણસ પણ હાંથ લાગ્યો નથી.
 હજા રાજકીય સતંત્રેને શરણે સામા પક્ષને
 ગેરકાયદે બંદરે કરવો અને એની પાછળ દમનના
 ચક્રો અતિમાન કરવાં, એને જનતાનું રાજ કાઢ્યું
 કહેશે ?

અને દિલમાં જનતાનું રાજ-અનસતા-રચાપવી

કે નહિ એ પણ એ પ્રશ્ન થઈ પડ્યો છે.
માનસો કોઈ ?

વાત એમ છે કે હિંદના બંધારણના પ્રારંભ-
વિદ્ધાઓમાં હિંદને "સ્વતંત્ર પ્રજાસત્તાક રાજ્ય"
છે એમ જાહેર કરવામાં આવ્યું છે. પણ જામને
બ્રિટિશ સામ્રાજ્ય સાથે ખૂબ ખૂબ મહોળવત છે
એવા ડો. અગિઝકર અને તેમના બીજા દોરતોએ
દરબારમાં મૂકી છે કે પ્રજાસત્તાક રાજ્ય કોઈ નાખવો !

આ માટે ? કારણ કે બ્રિટિશ સામ્રાજ્ય તો
રાજા-સત્તાક રાજ્ય છે અને એમાં હજીય હિંદને

રહેવું છે. એટલે જો હિંદ પોતાને પ્રજાસત્તાક
બનાવે તો બ્રિટિશ સામ્રાજ્યમાં રહી ન શકે. એને
સામ્રાજ્યની બહાર નીકળી જવું પડે !

એટલે આખી બંધારણ સભામાં આ પ્રશ્ન પર
ખૂબ ચર્ચા થઈ રહી છે.

કોંગ્રેસી સરકાર અને કોંગ્રેસી બંધારણ સભા
તેમાં પણ આજ્ઞા થવું કે સામ્રાજ્યમાં રહેવું એ
હજીય ચર્ચાનો વિષય રહે છે ? મુકમ્મીલ આજ્ઞાની-
ને માટે મોતને બેટેલા હજાર-હજાર શહીદોની
ઠસમ, આ નાટક બંધ કરો ! જનતા આ નહિ
ચલાવી શકે.

★

ઉદ્ઘટતી મે - (૧ લી મે)

જલાલો આતશબાહ જલાલો
ચલાલો ગોલ્ડન યલાલો
કરો બિરતારીઓ કસી કસીને
ને ખૂનની વહાલો નહી કસી કસીને.

*

ને હાથ જો દૂંઢો દૂંઢો (ભી) તાતી તલવાર છે.
શુભાગીનો રાજ નહિ, આજ્ઞા અસલામ છે
ધાપલને ચોર નહિ, જામનો પાકાર છે
ખૂબ દુઃખ મોત રવાને બિંદીનો બહાર છે.
—વખો એ.

તમે જાણો કે રહિયાળી રાત છે.
પણ પ્રયત્નમાં નથી એ બીધલ મમખાર છે
બાલોથી કાંઠા આરમાનના અંતરે
ચાંદ નહીં, તારા નહીં, વીજનો ચમકાર છે;
ધુરક્તા ધુવડની રાતના બેઝરમાં
બંદીકાથી બાંધતર મોતનો ગહેકાર છે
—દેખો એ.

*

બેતરે ખતર નરનારીનો લલકાર છે
જનતાને મુખે લણ-ગાળતો કુંકાર છે
હયોશ-કાંતરમાં ગરવાં અરમાન છે
લાલ નેળનાં નિધાન છે !

સજો પરમાત્મે નવલો કિશોર
હથકતી મેની કાંતિનો ઢોલ !

માંદગીમાં ઉપયોગી

દરેક ઘરને માટે તાતાનું ઓ. ડી. કોલોન પ્રથમ જરૂરી વસ્તુ છે. માંદગીમાં તેને ચરીર ઉપર છાંટવાથી શાંતિ તથા આરામ મળે છે. ન્દાતી વખતે પાણીમાં છાંટવાથી દરદીને રૂઝી મળે છે. દરદીના આરગમાં તથા બાંયરમાં છાંટવાથી બધે સરસ સુવાસ પ્રસરે છે.

આ ઓ. ડી. કોલોન તાંબ્રી આપનાર છે અને ચક્કર આવતાં હોય ત્યારે કે બેઝાન

થઈ જવા જેવું લાગતું હોય ત્યારે કે માથું દુઃખતું હોય ત્યારે ચક્કરી ધસાજ છે.

આ ઓ. ડી. કોલોન તદ્દન શુદ્ધ રખીરીટું બનેલું હોઈ ચરીરના મા ઉપર કે જંતુઓના કબ ઉપર સલામતીથી વાપરી શકાય છે.

દરેક ઘરે તાતાનું ઓ. ડી. કોલોન રાખવું નોંધ્યે તે બધી જરૂરી વાત છે.

તાતાનું

ઓ. ડી. કોલોન

ધી તાતા ઓઈલ મીલ્સ કું લીમીટેડ

ખાસ ગાંધીજીના રમરણ માટે

ગાંધીજીની પ્રાર્થના સમયનું અત્યંત લોકપ્રિય ભજન

—ઈશ્વર અહ્યા તેરે નામ, રઘુપતિ રાઘવ રાજારામ—

અને

“વૈશ્વવજન” મહાત્માજીની પ્રાર્થના ઘરેઘરે કરી શકાય માટે

‘યંગ-ઇન્ડીયા’ એ ખાસ રેકર્ડમાં તૈયાર કરેલ છે.

પંડિત દત્તજીવા તાવડે અને તેની પાછી

રેકર્ડ નં. T. M. 8478

—ઈશ્વર અહ્યા તેરે નામ, રઘુપતિ રાઘવ રાજારામ—

—વૈશ્વવજન તો તેને કહિયે—

પંડિત રમેશ ગુપ્તા

રેકર્ડ નં. T. M. 8471

—અપને હિ હાથોં સે હમને અપના ખાપુ ખોયા—

શ્રીમતિ જ્યોત્સ્નાબેન મહેતા

રેકર્ડ નં. T. M. 8472

વૈશ્વવજન હવે ફાને કહીએ સાચો વૈશ્વ જતાં રે—

રામસાદ ખેગમ (જ્યુ)

રેકર્ડ નં. T. M. 8477

—હિંદવાસી ઉમરબર રાયેજે ગાંધીજી કે લીયે—

શ્રી વસંત દેસાઈ (રાજકમલના સંગીત દિગ્દર્શક)

જેમના પોતાના મધુર અવાજથી ગવાયેલ “વંદે માતરમ્” (રાષ્ટ્રગીત)

રેકર્ડ નં. { T. M. 8474
T. M. 8475
T. M. 8476

આજે જ સાંભળો અને વસાવો.

ફિલ્મ સંગીત
અંધોડી દુનિયા—અહિંસા
રામજીશી—જીવનચાત્રા
—જીવન પલટો—

મુદ્રક : શ્રી ગુલાબચંદ દેવચંદ આનંદ પ્રેસ ભાવનગર

પ્રકાશક : બનુભાઈ ર. વ્યાસે આનંદ પ્રેસ ભાવનગરથી પ્રગટ કર્યું

હિંદી સંઘની ઉન્નતિ તેની
 હિન્દુ તેમજ મુસ્લિમ
 આમજનતાના હાથમાં છે
 તેમના સંપ પર આપણા
 વેપાર ઉદ્યોગનો આધાર છે

જહાંગીર વકીલ ગ્રુપની મિલો

અ મ દા વા દ

ભારતની હિન્દુ - મુસ્લિમ
 આમજનતાની સેવામાં
 હાજર કરે છે સુવાણ છતાં
 ટકાવે, ગરોબને પણ પરવડે
 તેણે સસ્તું કાપડ.....

સંસ્કાર

★

૯, પાકડેડ, વિલેપાલે-પૂર્વ : સુખમ.

જૂન : ૧૯૪૮

તંત્રીઓ

સ્વપ્રસય : શાંતા ગાંધી

સલાહકાર મંડળ

ભોગીલાલ ગાંધી : અંદાજી ૭૬

જયંત ખત્રી : જુલોશ

પ્રદેશ પારિખ : રમેશ સંપત્રી

વિનાયક પંડ્યા

★

અનુક્રમ

પ્રથમ પાથેય .... શાંતા ગાંધી
લેખ

સોદા તારાં વહેતાં પાણી ... સિરીય પરીખ

સામ્યવાદ અને નૈતિક જીવન ... શાંતા ગાંધી

નવી લોકચાલી ... ... ચીમન મહેતા

ધોળાણી ... ... ભોગીલાલ ગાંધી

કાપડની કહાણી ... ... નરોત્તમ

કવિતા

તેરસો વીસ ... ... ઉપવાસી

ખાર ... ... ઉપવાસી

આલોક-લખાનમ-વેચાણ એજન્સી 'પારિતુ' સરનામું—
વ્યવસ્થાપક: અંદાજી વા. જલ્દ, દેલાઈદર: પ્લોટ, સાવનગર.

મુખજા દેખો : દરખાસ્ત
છવન

... ગુજરાતી સાહિત્ય

આ વર્ષે

રમે રાહા ... ... ચંદ્રભાઈ બટ
બે મુલાકાતો

રશિયા અને નૂતન લોકચાહી દેશો ...
સંવાદ

રાવણની મૃત્યુચત્રા આગળ ...
...અનુ : સુભદ્રા ગાંધી
ગુનેગારો ... ...

સર્જન સાહિત્ય
દાગેશાં દેશા :

સોરઠી બહારવટિયા... અનિલ કાઠારી
મને મારો લાલ મળ્યો છે બેટા ! ...સ્વીન્ન કાઠાર
શ્રદ્ધાંજલિ

મૃતસાથીનું અમરરમિત ... કૃષ્ણચંદ્ર
વિજ્ઞાન
મજિતનું શક્તિ મંત્ર ...વિજય પંડ્યા

ચર્ચાપત્ર ... ...
રાષ્ટ્રીય પ્રવાહો

કમ્યુનિસ્ટો અને રાજકારો : અન કરોડદીને!
ઉલ્લ : મુખનું બંક ... ... ચી. મ.
સોરઠી નવી તસ્વીર ... ...

આંતર રાષ્ટ્રીય પ્રવાહો
વિશ્વશાંતિની જોડાઈ ... ...રમેશ સંઘવી

★ સંસ્કારનું લવાજમ વાર્ષિક રૂ. ૧.
છ માસિક રૂા રૂ. પરદેશ માટે વાર્ષિક રૂ. ૬
વયા છમાસિક ૫

★ છૂટક નકલની કિંમત આના આઠ

★ પુરસ્કાર
વાર્તા, નાટિકા, લેખ-રૂા ૧૫; કાવ્ય અને ખાસ
વિભાગ-રૂા. ૭

★ જામખ ના લાવો:

૪ થુ' પૂઠું (બે રંગમાં) ૨૫૦ રૂ.
૨-૩ થુ' પૂઠું ૧૫૦ રૂ.
સાફુ આખું પાનું ૬૦ રૂ.
અરધું પાનું ૩૫ રૂ.
પા પાનું ૨૦ રૂ.

★ લેખકોને-ટીકીટ વિના મોકલેલ કૃતિઓ પરત કરવામાં
નહિ આવે. હેરફેરમાં ગુમ થતી કૃતિઓ માટેની
જવાબદારી સંસ્કાર લેતું નથી.

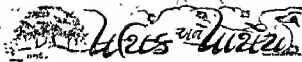
★ પ્રાદેશોને-સંસ્કાર દર માસની પંદરમીએ બહાર પડે
છે. અને આપને નિયમિત રીતે સવાના કરવામાં
આવે છે. પોસ્ટ ચોક્કસ પા ખખર કરાવ્યા બાદ
અમને સૂચના કરવી.

આ અંકના પૂઠાપરનું ચિત્ર છાપવા દેવાના
સૌજન્ય બદલ ' જય ગુજરાત 'ના અમે આભારી
છીએ.

અમારા માસિકના સલાહકાર મંડળમાં શ્રી.
રમેશ સંઘવી છે જ. આ વખતના પૂઠા ઉપર
સરતચૂડથી જ માત્ર એમનું નામ મૂકાવું રહી ગયું
છે જે સુધારી લેવા વિનંતિ.

★

—વ્યવસ્થાપક

શ્રી. સુનારાવકૃત નાટક “માનૂમિ” આપણી અર્વાચીન રંગમંચિના ઇતિહાસમાં એક નવું પ્રાણમયું પ્રકરણ આવેળી રહ્યું હતું. એક સાથે સો સો નાટક-મંડળીઓ તેને બજવતી, મહાપારના એક છેડથી બીજા છેડા સુધી ધૂમી રહી હતી. મામડાના હુદાણા હેવાએ તેને ઉમળકાભેર વધાવ્યું, યદેરની ચક્રાર આંખેએ તેને વખાણ્યું. અધા મળીને ૧૦૦૦ ખેલ રજૂ થયા. તો.૫. તેની માંગ દિવસે દિવસે વધતી જ જતી હતી. આવી અનોખી લોકપ્રિયતાનું કારણ? હૈદરાબાદ રાજ્યની તેલમંજુવાસી વીર-પ્રજાનો સદેશ. “માનૂમિ” માંથી શું જ રહ્યો હતો.

પ્રજાનાં હૈયાં યતનગતી ઊઝાં, પણ મદાસ સરકારને તે સલામતી માટે જોખમકારક લાગ્યું. કાની સલામતી? પ્રજાની? તેનો જવાબ તો પ્રજાએ આપી જ દીધો છે. તેના અયોજનમાં, ટ્રેડિસવાદી, સામ્યવાદી તેમજ સર્વસાધારણ આમજનતાનો સક્રિય સાધ હતા, છતાં મદાસ સરકારે થોડા દિવસ પહેલાં આ લોકપ્રિય નાટક પર પ્રતિબંધ ઠોપી બેસાડ્યો છે. ‘સલામતી’ ધારાની આવી વ્યાખ્યા કરવામાં આવે ત્યારે પ્રજા બેચેન બને, ઉઠી જાય અને બિનસલામતી અનુભવે તો તેની જવાબદારી એ નથી વ્યાખ્યા કરનારાઓને શિરે જ આવે છે.

વિજયયાત્રા

પ્રગતિના મહાનદને ખાળવા માટે ગમે તેટલા અસરકારી પ્રયાસો થાય છતાં આમસરકાર નવા નવા પદ ઝોળી લે છે. શિવાજીના શુરુ રામદાસ ‘મેળા’ નામની ગાયક દુકડીઓ રચાવી હતોત્સાહ બનેલી મેરાઠા પ્રજાને નવું જોમ આપ્યું. લોકમાન્ય તિલકે ગણપતિ ઉત્સવધારા તે જ કાર્ય આગળ વધાવ્યું. આને તેલમંજુના કિસાન કલાકારો પોતાની ‘વિજયયાત્રા’ દ્વારા, આઝાદી માટે જીવનમતી પ્રજાને પાંતો ચડાવી રહ્યા છે. એક મામડેથી બીજો મામડે ધૂમતી આ સરકાર દુકડીઓના એક હાથમાં હોય છે એકતારો અને બીજા હાથમાં બરછી, કડીવાળી ઝાંઝ, અથવા તો નિઝામતી પોલિસના હાથ-માંથી પડાવી લીધેલ બંદૂક! મામમાં નિઝામનું ઘરઘર તેમને હેરાન કરે, તો તેલમંજુના કિસાન સેનિકને છાંયે તેમ મરણીઆ બની લડી લેવા તેઓ તત્પર રહે છે. મેદમોટા ‘કાન્ડેરો’ માટે એક બીજાની પીડપાછળ ધા કરતા મુંવાળા ‘મહાન’ કલાકારોની પામરતાની તેમનામાં ગંધ પણ નથી.

મામડાને ચોરે ચોરે તેમનો કાર્યક્રમ જોડવાય છે. તેમાં મજૂર કિસાનની વીરકથાઓ આવેખ્યાય છે. કાર્યક્રમ ચાલુ હોય ત્યાં પોલિસ ચડી આવે તો હજારો કિસાન પ્રેક્ષકો તેની સાથે ધીમાજી-ખેલી લે છે. કળાકારો પણ એકતારો મૂકી, બંદૂક ઉપાડી તેમાં ઝંપલાવે છે. સ્વાતંત્ર્યયુદ્ધની પાવક ન્તાલા-માં, પ્રેક્ષક અને કળાકાર વચ્ચે લાગણી રહેલ આ અનોખે એકતા અમર રહો! એ એકતાની ગળથુથી પીને જે મહાન કલા સર્જશે, અને શુદ્ધામીના દિવસોમાં બંધીઆર બનેલ સંસ્કાર ક્ષેત્રમાં નવા પ્રાણ-વાયુ ફૂંકશે, તેને આપણાં સો સો વંદન.

આ અંધેરે ક્યાં સુધી ?

તેલમંજુના મુક્તિસંગ્રામ પર સમસ્ત હિંદની આંખ ચોંટી રહી છે. હિંદનાં રાજકારણમાં પણ આને હૈદરાબાદનો સંવાલ સૌથી વધારે મહત્વપૂર્ણ બની ચૂકે છે. ત્યાંનાં પૂર્વમંડલિનાના સાચા હિંદ આતુર છે. તે જ વખતે ત્યાંથી આપણને તફન વિકૃત સમાચારો મળે છે કે

નિઝામ અને હંદાગાદ સામ્યવાદી પક્ષ વચ્ચે સમાધાન થઈ ચૂક્યું છે. સામ્યવાદીઓએ નિઝામની તરફેણમાં એક પત્રિકા લખી છે વગેરે. તે જ દિવસે તથા ત્યારબાદ લગભગ રોજ રોજ નિઝામની પોલિસે સામ્યવાદીઓને ઠાર કર્યાના સમાચાર પણ આવે છે. પરંતુ તે તરફ કોઈનું ધ્યાન ખેંચાતું નથી કારણ કે ઘણાખરા ડાપાંઓએ 'નિઝામ-સામ્યવાદી કરાર'ને પહેલે પાને મોટા મથાળા આપી ડાપ્યો હતો. કારણ આ સમાચાર 'ડેશન' અને 'એસોસિએટેડ પ્રેસ' જેવી શાહીવાદી-મૂઢીવાદી સંસ્થાઓ તરફથી વહેતા કરવામાં આવ્યા હતા. એટલું જ નહિ પણ તેની સાથે દિલ્હીનું નામ પણ જોડી દેવાયું હતું !

આજે આ આખી વ વાત બનાવટી તરીકે પૂરવાર થઈ છે. ખુદ 'કોનિકલ', 'નિયનલ રહાન્ડ' તથા 'ફ્રી પ્રેસ જર્નલ' પોતાની બૂલ સ્વીકારી છે. ફ્રી પ્રેસે તો જાહેર ક્યું છે કે, સમાચાર તદ્દન વિકૃત સ્વરૂપમાં રજૂ કરવામાં આવ્યા છે. હવે ખજર મળે છે કે નિઝામના રેડીઓ પર સાંબળેલ પ્રવચન પરથી આ સમાચાર ઉપજાવી કાઢવામાં આવ્યા હતા !

આગળ વધી તે પોતે સવાલ કરે છે કે આવું અધેર આપણે ક્યાં સુધી નમાવી લઈશું ? જવાબદાર સમાચાર સંસ્થાઓ પૂરતી સાળીત મેળવ્યા વિના વિવાદારપદ વિષયો પર દેશને બનાવટી સમાચાર પૂરા પાડે છે, હિંદ સરકારનું નામ પણ જોડવાની ધૂણતા કરે છે, તેની સામે કયાં પગલાં લા માટે નથી લેવાતાં ?

અમે અખબારી સમ્યાદની રક્ષા માટે આતુર એવા તમામ લોકશાહી પત્રકારોને આ સવાલ ગંભીરપણે ઉપાડી લેવા આમંત્ર કરીએ છીએ. બીનપ્રાધાર અફવાઓ ને બનાવટી જુઠાણાં ફેલાવનારની સામે વિનાવિધે તપાસ થવી જોઈએ અને ગ્રુ-હેમારોને હંધા જોઈએ, વધુમાં, વિવાદારપદ સમાચારો છાપતાં પહેલાં ચકાસી જેવા માટેની તમામ સગવડો સરકારે પત્રકારોને કરી આપવી જોઈએ.

વિચારસ્થાતમ્ય અને લેખકો

મહાપ્રસિદ્ધ રાફલ સાંકૃત્યાયન અને સંયુક્ત પ્રાંતના મીસેક અગ્રગણ્ય લેખકોએ પં. નહેરુને ખુદેલો પત્ર પાઠવી કેશિસ સરકારની દમનનીતિ પ્રત્યે પોતાનો વિરોધ નોંધાવ્યો છે. શ્રી તારાચંદ્ર બેનરજી, ગાંધીજી બેનરજી, શ્રી. સરકાર, શ્રી સીઆલાનોવિચ જેવા જંગાળના સર્વક્રોધ લેખકો અને શિક્ષણશાસ્ત્રીઓએ પણ જંગાળના સામ્યવાદી પક્ષ પરથી પ્રતિજ્ઞ ઉઠાવવાની માંગણી કરી છે. કેશિસ રાજમાં આ પગલું ભરી પોતાની જાતને અનેક રીતે જોખમમાં મૂકી છે. તેમણે પૂરતી ગંભીર વિચારણા બાદ જ આ પગલું લઈ હોય તે સ્વાભાવિક છે. સહનશીલતાની હદ આવી ગઈ ત્યારે જ તેમણે મ્હોં ઉઠાક્યું છે. એક બાબતથી ન્યારે જંગાળમાં તો આજે બ્રેનગન, રેનગન સહિત છય ગાડીઓમાં બાઈકો ગુંડાઓની ટાળાઓ છડેયોક છૂંમે છે, પ્રજાનો વિરોધ દાખી દેવા માટે તેમનો ઉપયોગ પણ થઈ રહ્યો છે ત્યારે બીજી બાબતે આમજનતાને-મજૂરકિસાન જનતાને પક્ષે લડતાં સામ્યવાદીઓ પર દમનનો ઠોર સરકારે છૂટા મૂક્યો છે. સંસ્કારી જંગાળનું બાવી વધારે જોખમમાં મૂકાય તે કરતાં પોતાની વ્યક્તિગત નોકરી, પ્રતિષ્ઠા વગેરે જોખમીય, તે તેમણે વધારે પસંદ ક્યું.

સંયુક્ત પ્રાંતના લેખકોએ પં. નહેરુને લખેલ પત્રમાંથી પણ કંઈક આવો જ સૂર નીકળે છે. લોકશાહીના નામે જ્યારે કેશિસ શાહીવાદ સામે લડતી હતી ત્યારે આ લેખકોએ તેને મુકતકંઠે સાથ આપ્યો હતો. પણ આજે જ્યારે કેશિસ સરકાર સત્તામાં આવે છે, ત્યારે કેમ જાણે લોકશાહી તો પાછો બારણેથી અડોપ જ થઈ ગઈ છે. આપણા જીવનની સંમસાઓનો કેવી રીતે ઉકેલ આણવો તે ત્રિશે સૌને પોતપોતાના અભિપ્રાય નહીં કરવાનો, તેમજ તેને છૂટથી વ્યક્ત કરીને બીજાઓને પોતાના કરી લેવાનો અધિકાર છે એ લોકશાહીના મૂળભૂત સિદ્ધાંત છે. મૂઢીવાદ સમાજમાં ગરીબ મજૂર

કિસાનો પાસે પ્રચારનાં સાધનો થોડાં હોય છે જ. સમા, સરવસ, પત્રિકાઓ અને પરસેવાની કમાણી-માંથી પાઈ પૈસા બચાવી ચલાવાતા સામયિકો અને દૈનિકો, એ જ તેમનું પ્રતિનિધિત્વ ધરાવતા, અને મૂડીવાદને પગારતા પક્ષનાં પ્રચારનાં સાધનો છે, પરંતુ કેમિસ સરકારે આ સાધનો પણ તેમની પાસેથી છીનવી લેવાના પ્રયાસો આદરી દીધા છે. સામ્યવાદીઓની ધરપકડો, ગોળીગાર વગેરે તો આજના રોજાંદા બનાવે બની ગયા છે. તેમની મુખપત્રો પાસેથી હજારે રૂપિયાની જામીનગીરી માંગવામાં આવી છે. વર્ષા પર પ્રતિજ્ઞ મૂકાયો છે. મુખ્ય સરકારે તો કશાપણ લેખિત વોરંટ વિના સામ્યવાદીપક્ષનું મધ્યસ્થ મુખપત્ર છાપતા છાપખાનાને સીલ લગાવી દીધું અને ત્યારે 'સાંજ'ના તંત્રી શ્રી રવિશંકર મહેતા, મુખ્ય વર્તમાનના તંત્રી શ્રી મીનુ દેસાઈ, બીટકના તંત્રી શ્રી કરંજીયા, 'માર્ચ'ના તંત્રી શ્રી કરાકા વગેરેએ તત્કાળ પોતાનો વિરોધ નોંધાવ્યો હતો તેને અને અભિનંદોએ છીએ.

એટલું જ નહિ પણ ફેટલાક પધારીવચ સામ્યવાદી કાર્યકરોને પકડીને સરકારે મોતના મ્હોમાં ધકેલી દીધા છે. બિ. બારદાજની 'સંસ્કૃતિ'માં મૃત્યુ નોંધ લેતાં શ્રી ઉમાશંકર ભેખી લખે છે કે "તો તો યુ. પી સરકારે અંગ્રેજ સરકારને પણ ભૂલાવી દીધી ગણાય !"

હિંદુસ્તાન લેખકોએ આ આંધળી દમનનીતિ સામે ઉગ્રવેલ વિરોધ-સૂરમાં આપણે પણ આપણે સર હમેરીએ.

પત્રકારો જાગે છે !

સરકારની આ નીતિ માત્ર સામ્યવાદીઓને મ્હોંએ ફૂંચે દે છે એવું પણ નથી. ઠાઈ પણ તેની ટીકા કરે, તેને કારણેના પ્રયાસ જરી કરીને પત્રકારત્વના મૂળપર જ બા કથો છે. આ દમનનીતિના સામનો કયાં સિવાય હવે છૂટકો નથી. મુંબઈના પત્રકારોએ મુદ્દણસ્વાતંત્ર્ય અને પત્રકારોની આઝાદી માટે લડતી સંયુક્ત સમિતિ રચાવવાનો નિર્ણય કર્યો છે. તેમાં શ્રી. કરંજીયા, શ્રી. કરાકા, શ્રી. અબ્બાસ, શ્રી. કાપડીયા (મુંબઈ સમાચાર), શ્રી. સજાવાલા (ફ્રી પ્રેસ જર્નલ), શ્રી. યાપર આદિ સામેલ થઈ ચૂક્યા છે. અને વધારે ને વધારે પત્રકારો તેમાં ભેગાઈ રહ્યા છે. પત્રકારોની આઝાદી પર હવે કોઈ પણ તરાપ આવે તો તે માટે લોકમત જાગૃત કરી તેનો સામનો કરવાની તેમની મક્કમ છે. આપણે તેમને હાર્દિક સાર્વજનિક સ્વીકૃતિ.

આવી કિનાબેરી ન થોસે !

ગેરબાજી સરકારી દમન સામે જ્યારે આવે વિરોધ બીડી રહ્યો છે ત્યારે શ્રી. અરોહ મહેતા એક નિવેદન બહાર પાડી જણાવે છે કે સામ્યવાદીઓ સામેના દમનમાં સરકારે આવડતથી કામ લીધું નથી ! 'પ્રગતિશીલ લેખક સંઘ' અને 'લોકનાયક સંઘ' જેવી સંસ્થાઓ પણ સામ્યવાદી પક્ષની જ પાંખો છે ! આ બંને સંસ્થાઓમાં આગળ પડતો ભાગ લેનાર શ્રી. અહમદ અબ્બાસે (જેઓ બિન-સામ્યવાદી છે) તેનો સચોટ જવાબ આપ્યો છે. કેમિસ સરકારને સામ્યવાદીઓ સામે પૂર્વગ્રહ છે તેનો લાભ લઈને છેલા દસકામાં આપણા રાષ્ટ્રની દરેક કટોકટી વખતે ઉધાડે પગે કામ કરનાર આ સંસ્કાર સંસ્થાઓ તરફ દમન નોતરવું એ ઠાઈ પણ દિસાએ હુકમ ખાનદાનીને હાજરે તેવું વર્તન તો ન જ હોવાય. આ બંને સંસ્થાઓથી આજે જનતા પરિચિત છે. તેમાં સર્વ વિચારશ્રેણીના કાર્યકરો સાથે મળીને કામ કરે છે એ આપણે માટે ગૌરવની વાત છે. તેના વિકાસમાં સામ્યવાદી કાર્યકરો મોખરે હોય તો તેમને અભિનંદન ! સરકારી દમન તેમની સંસ્કાર સેવાઓથી આપણને વંચિત રાખે એમ તો આપણે ન જ ઇચ્છીએ.

ઘાટે-પરલેકર રિપોર્ટ

રાષ્ટ્રીય શિક્ષણની મોટી મોટી ચોજનાઓ કાગળ પર આવેખાઈ રહી છે. શિક્ષણપ્રધાનોની ખર્ચાળ પરિપદો પણ અવાતનવાર બોલાવાય છે. પરંતુ એ ચોજના સદૃશ કે અસદૃશ નીવડે તેનો મુખ્ય આધાર નેમના પર છે તેવા શિક્ષક પ્રત્યે સરકાર દુર્લ્લભ જ કરી રહી છે. ખુદ સરકારે નીમેશ પે કમીશનની ભલામણો મુજબ પણ સામાન્ય સરકારી નોકરાને રૂ. ૬૦૦નો તે ઓછામાં ઓછો પગાર આપવાનો સિદ્ધાંત માન્ય કરવામાં આવ્યો છે, પરંતુ આ ઘાટે-પરલેકર કમિટીએ તે શિક્ષકને તેમાંથી ચે બાકાત રાખ્યા છે.

થોડા વખત પહેલાં અમદાવાદ ખાતે, ખુદ એરસાહેબે શિક્ષકોની ને પરિપદનું ઉદ્ઘાટન કર્યું તેમાં જ ઘાટે-પરલેકરની ભલામણોનો શિક્ષકોએ અસ્વીકાર કર્યો હતો. તેમના મંત્રી શ્રી. રેડ્ડર લખે છે. તેમ, જો મયા વરસે ખારમાં ચોજેલું શિક્ષક પરિપદ પર એર સાહેબે પ્રતિબંધ મૂક્યો ન હોત તો ત્યારે જ આ અહેવાલનો અસ્વીકાર થઈ જતો. આનું કારણ? એ જ કે શિક્ષકોની પોતાની માંગણીઓ જ, તેમના જીવનની જરૂરીઆતના પ્રમાણમાં ખૂબ જ ઓછી છે. પણ ઘાટે-પરલેકર અહેવાલ તો એ અધૂરી માંગણીઓ પર પણ કાપ મૂકવાની વાતો કરે છે! ૧૯૪૬માં રાજ્યશિક્ષક સંમિતિએ બહાર પાડ્યું હતું કે સાધારણ કુટુંબનો જીવનખર્ચ રૂ. ૧૦૦ આવે છે. આજે કેટલેક દર થયા પછી ભાવોમાં ને ઉછાળો આવ્યો છે તે જોતાં એ સરેરાશ ખર્ચ ત્રણ ગણવો વધી ગયો છે, આવા સંજોગોમાં પણ શિક્ષક પોતાનાં ઓછામાં ઓછા મૂળગત પગારનું ધોરણ માગે છે. રૂ. ૫૫-૧૩-૦ તેમાં મેધિવારી બંધનું આદિ ભેજવો તો ય ન્યાં ઘર ડિસાજના બે છોકરા મળતા ન હોય ત્યાં તે રાષ્ટ્રના ભાવી નાગરિકો તૈયાર કરવાની જવાબદારી શી રીતે અદા કરી શકે? વળી પ્રાથમિક શિક્ષકોની ગામતમાં થયું છે તેમ અહીં પણ 'ઈરિશિઅન્સી બાર' લાગુ પડે છે કે કેમ એ વિશે ચોખવટ કરવાની તો રહે છે જ. પ્રાથમિક શિક્ષકોને નજીવે લાભ થયો તે પણ દેખાવ પૂરતો જ રહ્યો છે. આ 'વાત ને' પ્રતાપે માગ ૧૫ ટકા જેટલા શિક્ષકો એ કાપદો ઉઠાવી શકે છે.

અમેરિકાની ચોરી

'થોડા વખત પર હોલીવુડે 'આર્થન' કટ્ટન' નામનું સોવિયેત વિરોધી ચિત્રપટ બહાર પાડ્યું છે. તેમાં શાસ્ત્રાભિવિચ્છ આદિ સોવિયેતના મહાન સંગીતકારોના સંગીતનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે. આ કલાકારોએ ફિલ્મનિર્માતા પર પત્ર લખીને પોતાનું સંગીત જીરૂાણ ફેલાવતી એ ફિલ્મમાંથી તકાળ કાઢી નાખવાનું સૂચન કર્યું છે. સર્જકની પરવાનગી વિના તેમનું સંગીત વાપરીને હોલીવુડના શાહસોદામરે આંતરરાષ્ટ્રીય કોપીરાઇટનો ભંગ કર્યો છે. સોવિયેતમાં વ્યક્તિના અધિકારોની કદર નથી અને અમેરિકામાં છે એમ કહેતાં કાઢી ન ચાકતાં હોલીવુડનું આ વર્તન તેમની પોતપોતા બહાર પાડે છે.

આવકાર

ગુજરાતમાં અઠવાડિનો ખોટ નથી. પરંતુ, જનતાની જાનના બનવાની હામ ભીડી, આજે કોંગ્રેસ રાજમાં પણ ઠેર ઠેર ચાલુ રહેલ અન્યાયોને બહાર આવડવાની ફરજ બજાવતા નીડર અને શિષ્ટ અઠવાડિની ખોટ તો સામે છે જ. જે ગણ્યાગણ્યાં શિષ્ટ અઠવાડિકા હતાં, તેમની તીક્ષ્ણતા પણ ૧૫મી ઓગસ્ટ પછી છુટી થતી જતી હોય તેમ લાગે છે. એ સંજોગોમાં નવા અઠવાડિક પત્ર 'જન્ય ગુજરાત' (તંત્રી : મહેન્દ્ર શાહ, ખટાઉવાડી, ગિરગામ, મુ'બ ૪)ને હાર્દિક આવકાર આપીએ છીએ, જેણે પોતાની જ-સાત અંધની દૃષ્ટી ધરખીદમાં પણ તેજસ્વી ઉદ્દામ પત્રકારિત્વની છાપ પાડી દીધી છે.

-રાંતા ગાંધી

રાવણની મૃત્યુશૈયા આગળ

લેખક : પદ્મિન્ય

અનુવાદક : સુલોદ્રા ગાંધી

રણસેનમાં રાવણનો સત-વિસત દેહ ધરતી પર પડેલો છે. દેહ પરના ધામાંથી લોહી વહી રહ્યું છે. માખીઓ એના મોં ને આખા શરીર પર બહુબાણી રહી છે. આસપાસ એના ભાઈભાંડુ ઊભા છે. સામે જમણી બાજુ માથું ઝૂકાવી, ધનુષ બાણ ધારણ કરી રામ ઊભા છે. રાવણ રામને જોતાં બેઠી બેઠે છે :

રાવણ—કોણ, સારંબર રામ ?

રામ—મરણાસન અસુર સમ્રાટને નમસ્કાર !

રાવણ—હું તો હવે આશ્વો. જાઓ, તમે જુદીય મથાણે રીતે પાલન કરો.

રામ—મારા શ્રેષ્ઠ યુવ, ને કે તમે મારા ઘેર ચતુરેશ્વા છો, છતાં આ અંતિમ કળે એ ચતુતાનો અંત લાવી, હું આપ કીમાનને મારા શુરે રથાધુ છું. ને આ ધડીએ હું આપની પાસેથી રાજનીતિના કેટલાક મંત્રી તરતો ઉપર ઉપરેથી આપ રાધુ છું.

રાવણ—(હસીને) હા, હા હા હા ! રાજનીતિ ... રાજનીતિના ... સમ્રાટની તમે હતા. કરી, સામ્રાજ્યની હતા કરી, સામાન્યવાદની હતા કરી ... એની સાથે સાથે જ રાજનીતિની પણ હતા થઈ અછ છે એમ જ સમજો ... સામાન્યવાદની સાથે સાથે રાજનીતિ પણ ચાલી નીકળી !

રામ—પરંતુ રાજનીતિની તો પશુ જરૂર છે. એને તો હું જવા હજી શકું એમ નથી.

રાવણ—રાજનીતિને તમે આર વાદનારા છો રાખતા હતા ! એ તો ફક્ત મારી ઝીજ છે. ને હું તો આ આશ્વો હવે.

રામ—હા, આપ તો આશ્વા. પણ આપના અધુ અધિવા ને વારસદારો તો હજી છે જ ને.

એમને માટે રાજનીતિ જોઈશે તો ખરી જ.

રાવણ—એ વ ધાસ વાદનારા જ છે અર્ધા.

રામ—એટલે જ તો કહું છું કે થોડીક મર્મની વાતો બતલાવતા જાઓ, જે બધાને કામ લાગે.

રાવણ—હા. એ ઠીક કહ્યું. હજી, કંઈ બગડ્યું નથી. હજી વ અકલ્પથી કામ લેવામાં આવશે, તો ખુશીથી બધાનું કામ પાર પડશે. ને અમારી જોલાઈ સાથે હજીમળાને રહેશે તો તમારા વ બેડા પાર હશે.

રામ—હું આપને વચન આપું છું કે આપના બાપાતો સાથે ને આપની જોલાઈ સાથે મારે દોસ્તી ને સંપૂર્ણ ભાઈભાણોનો સંબંધ રહેશે.

રાવણ—અસ તો જાઓ 'સામ, દામ, અરુ, દંડ વિશેષ' ની નીતિ વડે પ્રજાનું પાલન કરો. બધું ઠીક થઈ રહેશે.

રામ—આ તો કેવળ પ્રાથમિક સત છે. મારા કહેવતો આસ બાર છે વિધાન-અધારણ પર. રાજ્ય-વું અધારણ કેવું બનાવવું જોઈએ ?

રાવણ—મારી લંકાના જેવું અધારણ ધરો. એમાં ખરીબ-તાલેવંત, ખેડૂત-જમીનદાર, મજૂર ને મુદીદાર બધાના ગુમરો થઈ રહે છે. જોતા નથી ? હું હજી અર્ધી સત્વ રીધા પર પડ્યો છું, ને ત્યાં મજૂરાએ પોતાની સરકાર પણ બતાવી લીધી. ને ને લોકોને એ પસંદ ન પડી તો પાછી થોડીઓની સરકાર વ બાવી જાય. આવું જ નામ પ્રજાતંત્ર.

રામ—તેમ છતાં આપને લાંબું દડતાલો તો ચાલ છે ?

રાવણ—હા, થામ છે ખરી, પણ તે તમારે તાના જેટલી નહિ.

રામ—એમ શાને થતું હશે ?

રાવણ—તમારી નાહાનીયતને કારણે.

રામ—આપના વિચારો સુજન્ય એને રોકવાનો કાષ્ટ ઉપાય ખરો ?

રાવણ—એ તો સાચ સહેલી વાત છે. મને લાગે છે કે મજદૂરોનાં સંગઠનોમાં તમારા પોતાનાં કાષ્ટ માણસો નથી ?

રામ—નહિ જેવા જ જણો.

રાવણ—અસ તો એ જ કારણ. તમે એક નવું મજદૂર સંગઠન બનાવો. સરકાર તો હવે તમારી પોતાની છે કંઈ થોડાપણુ લાભના દુકાન આપી તમે મજદૂરોને ફાસવી થકા છે. એ સંગઠનનું નામ પણ જૂના સંગઠનને મળતું રાખજો. જેમકે “મજદૂર સંઘ” ને બદલે “રાષ્ટ્રીય મજૂર સંઘ”. જેમકે તો એવી જ એક કિસાન સભા ય બનાવી લેવાય. નામ રાખવું “રાષ્ટ્રીય કિસાન સભા” યા “કિસાન કોંગ્રેસ”. આનું જ નામ તે વિભેદનીત.

રામ—પણ કરતું શું ? અગારે ત્યાંના ગરમદળના લોકો કાષ્ટ કામ જનવા દેતા નથી.

રાવણ—હા, આ ગરમદળવાળા લોકો તો તમારે ત્યાં બિલાડીના ટોપની જેમ લાધી નીકળ્યા છે. એ તમારે ને અમારે એકબે માટે બહુ ખરાબ છે.

રામ—એને માટે તો મારી અણલ કંઈ કહ્યું નથી કરતી.

રાવણ—અચ્છા, તો આ ગરમ દળવાળાઓ વચ્ચે કાષ્ટ જાતની એકતા છે ખરી ?

રામ—ના, એક બીજા જોડે શોકયોની જેમ વહે છે.

રાવણ—એ ઠીક છે. જુઓ, કસીને એમના પર દમનનીતિ અજમાવો. એમની સામે જેલ, નજરોફ, ૧૪૪, ૧૦૭, ૩૬૨, ૩૬૯ ની કલમે, લાડી, ટીપરજેસ, ગોળાઓ ને જે કંઈ લાયમાં આવે એનો મારો ચલાવો.

રામ—જરા ખચકાઈ છું. એ લોકો વ જનતાના નેતા યતા જાય છે. તે હું ય એ જનતાના વોટ લઈને સત્તાને આસને ચઢ્યો છું. મને તેમ તોય હું મર્યાદા પુરુષોત્તમ કહેવાઈ.

રાવણ—તમારે ચીખી રહ્યા તમે રાજનીતિ. આ જાતની હમજોરી એ શાસકને માટે મોત ખરાબર હોય છે. જુઓ, આટલું દમન તો હું પારખું છું, છતાં ય કરી લેતા તો તમે તો ગણાઓ ખુદ જન-નાયક. તમને તો ઝટ કાષ્ટ પાપ ચોંટી પણ નહિ થકે. તમે તો આગળ વધી વધીને ધા મારી ચકરો.

રામ—ધા તો મારીશ, પણ એમના પ્રચારને હું કેવી રીતે રોકી ચકવાનો હતો ? ને પ્રચાર તો બારે બૂંડી બધા છે. એનાથી તો જાત બદળત મઈ જાય છે.

રાવણ—એને માટે ઓડિનન્સ બનાવો ને એનું નામ રાખો ‘લોક-સંરક્ષણ કાયદો’. એમની સભાઓ કે સરપસ કશું જ યતા નહો.

રામ—પણ નાગરિક અધિકારોનું શું યશે ? લોકો નાગરિક અધિકારોની દુકાન પોકારવા લાગે છે !

રાવણ—દતારીની ! તમે વળી નાગરિક અધિકારનું નામ ક્યાં દીધું ! કહેજો કે કોખી અચાંતિનો બપ છે. જનતાની શાંતિ ને સલામતી બચમાં છે. નાગરિક અધિકારની સુરક્ષા માટે.

રામ—પરંતુ ખરી વાત જાહેર થઈ જાય તો બદનામી યવાનો બપ છે.

રાવણ—એમાં બદનામી વળી કેવી ? માની લો કે એમને સભા ભરવી છે. તમે જનતાને નામે એના પર પ્રતિજ્ઞ લગાવી દોધો. ને તો ય જો એ લોકો સભા બરે તો પછી તેઓ અચરાધી હરે છે. પછી ચલાવો લાડી, ગોળી, અશ્રુવાયુ માની લો કે કિસાનો, ને મજૂરોને લખને જમીનદાર યા તો મૂડીદારોનું એમણે કંઈ નુકસાન કયું, તો તમે એમને લૂંટકાડને ખૂન-ખરાબાના મામલામાં લપેટી થકા છે, યા શું કાંઈમાં દહાવી થકા છે. છાપાં તમારાં છે. એમાં એમને જ ચોર, ગુસ્સા, લૂંટારા, શુંકાં ને પ્રબ-ને માટે ખતરનાક જાહેર કરી જદનામ કરો ને !

રામ—પણ હવે તો એમનાં ય છાપાં નીકળે છે.

રાવણ—એમનાં છાયાં પર 'અશાંતિ' ને 'રાજદોષ' નો આરોપ મૂકી એને બંધ કરાવો.

રામ—અર્થાત્ કે એમને સીધી રીતે નહિ પણ કાચલાના બરડામાં લપ્તે ખતમ કરવા.

રાવણ—હા. અર્થાત્ બદનામ કરીને-પાને જન-તાના બલને નામે.

રામ—પણ જનતા બાને મક્કારી-બદમાશી કહેશે.

રાવણ—જનતા તો પછી કહેશે, પણ પહેલાં તમે તો કહેવા માડિ.

રામ—હીક, એ તો માન્યું. હવે આપ મહા-રાજા એ ઉપદેશ કરો કે, આ હિંદુઓમાં પહેલાંની વલ્લભિમ ધર્મ તો નથી ચાલી શકતો, તો પછી સામાજિક સંબંધ કેવી રીતે કરવું જોઈએ? લોકો તો 'સમાજવાદ-સમાજવાદ' ખરાડી રહ્યા છે.

રાવણ—સમાજવાદ બમાજવાદના ચક્રમાં ન પડતા. પોતાનું જ નમ્બોદ કાઢશે. પોતાનું તો શું, ભેડું અમારું ને આખી દુનિયાનું. આજે જરૂરિયાત છે એ સમાજવાદ સામે જેલદા ઉપાડવાની. સમાજવાદી રાજ્યોની ચારે કાર ધેરા ધાલો ને આ કામમાં તમને અમારી એલાદ તથા 'અણુબોજા-ધારી' અમારા નરાન્તક બાપાતોની હીક હીક મદદ મળશે. એટલે જ તો કહું છું કે એમની ભેડે હળી-મળીને ચાલશે તો ભેડો પાર થઈ જશે.

રામ—ખેર, એ તો યશે. પણ પછી સામાજિક ચોક્કસ તો કાઈ થવું પડશે.

રાવણ—એ જેવું છે એવું. હમણાં તો એવું એ જ ચાલવા દો. બાકી એ તો તમને પહેલેથી જ કહ્યું કે અમારી લંકાની દમનું બંધારણ ઘડી નાખે. એમાં ધનવાનોય સુરક્ષિત રહેશે ને મરીખોની નગર સામેય આશાનો દરિયાળો જગીચો સદા લહેરાતો રહેશે.

રામ—ને જમીનદારી પ્રધાનો નાશ ને મૂદીના શક્તીયકરણના મુત્રો ભેર પડતા જાણ છે તેનું શું?

રાવણ—કંઈ નહિ. કહી દો કે એથી કંઈ

વધારે ફાવેલો થતો નથી. ને એથી કામ ન પડે તો કાંઈ 'તપાસ સમિતિ' ને 'ચોજના સમિતિ' જેવી કેટલીક કમિટીઓ બેસાડી દો. કમિટીઓની દારની દાર લાગી જતા દો. એક પછી બીજી, ને બીજી પછી બીજી થઈ જાય ત્રીજી. ને આમ કામ તો આગળ ચાલ્યું જ જશે. હા, બીજી એક વાત છે. પેસાદારોના હાથ મજબૂત કરતા રહેજો તો એ તમારો પત્ર લયલા નહિ દે. ચૂંટણી હોય તો તેમાં ય એ વર્ગનાં માણસો વધારે ચૂંટાઈ આવે એવી કોશીલ કરજો ને પ્રધાનમંડળમાં તો કદાપિ કોઈ બીજાને ઘુસવા દેતા નહિ; એમનાથી જ તમને બળ મળી રહેશે.

રામ—પણ આ બધાં કારજ એવાં છે, જેની સામે મજા કાલ સુધી મારો આત્મા લડતો આવ્યો છે. આજે ભેડે છું તો મને પોતાને એ બધાંની જરૂરિયાત સમજાઈ રહી છે. જરૂરિયાત વરતાઈ રહી છે એટલું જ નહિ પણ એનાં વિના મારું કોઈ કામ આગળ ચાલી શકતું નથી.

રાવણ—કોરા સિદ્ધાંત વધારવા એ સહેલું છે. પણ કામની કસોટીમાંથી પાર ઉતરવું બહુ અધરું છે. તમે અત્યાર સુધી નવો સિદ્ધાંતવાદી હતો, પણ હવે તમારે શાસક બનવું પડશે. ને હું જે રાજનીતિ સમજાવી રહ્યો છું તે "શુદ્ધ જનતાવાદ" છે. એમાં કોઈ 'સારો માણસ' તમને શાપ નહિ દે. એ જ તમને "દિવ્ય રામરાજ્ય" બચી લઈ જશે. ને એમ ન કહ્યું હોય ને નવો પાસ વાદનારાઓનું રાજ્ય બનાવવું હોય તો તમારી કમજોરી દેખાડી બિલા રહો. પોતાના ને પોતાના વર્ગના હાથપગ પર કુહાડો મારો ને રાજબચનમાં હથોડા ને દાતરડાં ચાલવા દો.

રામ—ના પ્રતો ના, એવું નહિ બને. અગીર-ગરીબ સહુ આનંદ કરે, એ જ તો મારા રામ-રાજ્યનો આદર્શ છે. ને એ આદર્શને મૂર્ત બનાવવા માટે, હું ભેડે છું કે આપની સલાહ મારે માટે અપરંપર મૂલ્યવાન બની રહી છે. એટલા જ માટે, આપનું મરવું એ સારું નહિ અણાપ. જે આપ

આવી દો તો હું આપના પ્રાણીની રક્ષા-કરી-ચકું
એમ છું.

રાવણ—હા હા હા હા! તમે મને શું બચાવ-
વાના હતા? ખુદ મારામાં એવી તાકાત રહેલી છે
કે જોઈ હું બચી ચકું એમ છું. પણ તમારે જો
જીવતા રહેવું હોય, ને પોતાની સત્તા સાચવવી
હોય તો એક ખીજો ઉપાય કરો.

રામ—એ કયો ઉપાય પ્રભો?

રાવણ—મારી એલાદ ને મારા નરાતક બાધાતો
સાથે પરપર સહકાર ને સલાહ-સંપત્તી ખાવનાને
આધારે મંત્રીની સંધી કરી લો.

રામ—એ સંધીના ચરતો કેવી હશે?

રાવણ—એ તો હું તૈયાર કરાવીને મંગાવી
આપું છું. પણ સૌથી મોટી ચરત એ કે હું
તમને સમાનવાદના બચથી બચાવીશ, તમારી
આર્થિક ક્ષીનાઈઓ દૂર કરીશ ને તમને 'ધરતીનું'
રાજ બોમવવાના અધિકારી બનાવીશ. બદલામાં તમે
તમારે ત્યાં મારા ભાઈઓને વેપાર કરવાની સમજ
કરી આપજો, મારા પદાવેશા સરકરી સધાકકારો
ને થોડા અદસરોને પોષજો, કર્પાક કર્પાક સરકરી
શાણી નાખવા દેજો. જસ, એકું જ બધું.

રામ—મેં તો આપ મહારાજને પહેલેથી જ
કહી દીધું છે કે, સમાનતા ને સદ્ભાવનાના આધારે
આપની દરેક વાત માનવા હું તૈયાર છું.

રાવણ—તો જીવતા રહો.

કાલ અને આજ

ઓ ઇશુ !

રાણી એલીઝાબેથ એટલે ઇંગ્લાંડના મુવેલું-મુઝની અધિષ્ઠાત્રી; એમ અંગ્રેજ ઇતિહાસકારો
એવી અવાજે નોંધે છે.

અને હોજીન્સ એટલે ઇંગ્લાંડનો નૌકાવીર. ઇંગ્લાંડનો દરેક ઇતિહાસ શિક્ષક અંગ્રેજ બાળક
પાસે એનો આદર્શ રાખે છે.

એ રાષ્ટ્રવીરના કુળદંપ બેઠામાં સૌથી પહેલાં વિચાર આવ્યો કે આફ્રિકાના દબારીઓને પંકડી,
તેમને કાચા માઠ તરીકે નવી દુનિયા-અમેરિકાના મોઝા એવરોના માલિકોને વેચીએ તો ખૂબ વેંસા
કમાઇ ચકાય! તેણે એ વિચાર અમલમાં પણ મૂક્યો. પોતાના નિયાત તરીકે તેણે એ જાણી
મકડોના દબારી રાખ્યો હતો.

આ ખુતી અને અપદસ્ય કરનારના કાર્જની રાણી એલીઝાબેથ પર એટલી જાડી કાપ પડી કે
એ રાષ્ટ્રસેવાના કાર્જની કદર કરી તેણે હોજીન્સને સરનો કલ્યાણ આપ્યો.

ઇલકાબ આપવા પાછળ કદાચ એ ખીજો પણ હેતુ હતો. હોજીન્સના વેપાર, તેની સફળતા
અને તેના નફા પર પણ એ રીંકા હતી. અભિજ્ઞમાં જે નફો પામ તે બાજ પડાવવા માગતી
હતી એટલે જ્યારે હોજીન્સ શલામો પકડવાની બીજ સફરે જાય ત્યારે અંગ્રેજ નોમલેન્સમાંથી
રાણીએ એક વડાણ હોજીન્સને આપ્યું.

એ વડાણનું નામ હતું :— “ ઇશુ ”

ઓ ઇશુ !

રોમે રોલાં

લેખક : ચંદ્રસાહ સહ.

[મહાન ક્રેન્ચ સાહિત્યરત્નાભી અને ફિલસૂફ ફેમી-રોલાંની અસર શુભસાવના બુદ્ધિજીવીઓ પર નાનીસૂની નથી. કોઈ પણ વાકામાં ને પૂરાવનો આશ્રય રાખનાર, દરેક પ્રશ્નની જાને આજુ એક વિચારી તારસ્ય વર્તિ કેળવવામાં ગૌરવ માનનાર બુદ્ધિજીવીઓ સાધારણ રીતે તો વર્તમાન જીવનની કોઈ પણ સમસ્યા ઉકેલવામાં અસમર્થ જ નીવડે છે. કોઈ પણ એક પક્ષે ઊભતાં ખચકાચ ત્યારે નિષ્ક્રિયતા સિવાય તેમને શું દેખાય? એટલું જ નહિ પણ મોટેથી પ્રગટતી વાતો કરતા અનેક બુદ્ધિજીવીઓ, વાસ્તવિક જીવનમાં અને સર્જનમાં પ્રગતિથી મોં ફેરવી લઈને, પ્રત્યાષાતી બળોનાં ખ્યાલોં પણ બની નય છે.

રોમે રોલાંને પણ વાટે પ્રશ્નવાની સુઝ હતી. છતાં તેની પ્રમાણિતતાએ—માદ્રિક પ્રમાણિતતા—એ તેને પ્રત્યાષાતીઓના અપાઠા વરડું મેંચાતાં બચાવ્યો. ધણી વાર તેણે ગોળ ગોળ યોચ્યા કહું, ધણીવાર નિષ્ક્રિય પણ રહ્યો છતાં અણીને વખતે તે ફરી ફરીને પ્રગતિને ચોંસે જ ચડી ગયો. તેના માનસનો તલસ્પર્શી પરિચય આપતો એ. વર્નર ઈલ્વર્જના તેમ પરથી (ગોર્ટન ક્યોર્ટલો : ચં. ૩, અંક ૧) નીચેના લેખ તૈયાર કરવામાં આવ્યો છે. —વર્ના.]

ત્યારે એણે કશમ હાથમાં લીધી. એને એના દિલની લોડાણમાં કંઈક લાગતું હતું...શું લાગતું હતું? તે તો એને ય આછી આછી જ ખબર હતી.

આમ હોય તો ઠીક...પણ તેમ પણ ઠીક હતું એની દિધામાં પણ એનું દિલ તો દ્રવતું હતું. પણ દિશા સાફ દેખાતી નહોતી.

ફેવી રીતે દેખાય? ક્રાન્સ પર અભાવ અંગેય-ભાવ, નિરાશા અને સંક્રયિત અર્થ, પ્રસિવાના આક્રમણ પછી અને, પેરીસમધ્યુનના ઉપસંહાર પછી દેખાતાં હતાં.

પણ અદા રાખો એમ માની અંદરનો અંખાજ બોલતો હતો ત્યાં તો અદાનો વિષય મોં ફેરવી જતો હતો. કદા પર અદા...એ કલાકાર અદાને ટેવતો અને ભાવ વિચારતા બનાવવાળી કદા જીવનકદા દેખાતી નહોતી.

સારે ૧૮૯૫ થી ૧૯૦૦ સુધીમાં એણે એણે અંધન હતું, અને એ મહાનભાવનું નામ રોમે રોલાં હતું.

એ ઇમ્પીડીકલ્સને અનુસરતો હતો. જગત-પટનાનો ઇમ્પીડીકલ્સનો અ્યાલ ભૌતિક હતો પણ

એ ભૌતિક પટનાના આલનનો એનો ખ્યાલ આદર્શવાદી હતો. આપણો મહાનભાવ પણ એ ખ્યાલ પાછળ તથાગતો હતો અને જગતની વિવિધતામાં કોઈ-દેવી એકતાનું સૂત્ર સંચાલન દેખતો હતો.

પણ એ વિવિધતાને એ જીથુવા નહોતો માગતો, પ્રત્યાષાતો અને વિરોધોમાં વિવેક કરવા નહોતો માગતો. એથી તો એની શુભ દષ્ટિની સુધાવમતા હજીલી હતી. એથી પેલા મહાન એકપની કાપાપછટ માગતી દેખાતી હતી. એની અંદરનો ઇમ્પીડીકલ્સ એને એ જૂલજૂલામણીમાં પડવા ના પાડતો હતો.

● ઇસ્વી પૂર્વે ૧૯૦૦-૧૯૦૫માં સિસિલીના એકાગ્રસ શહેરનો વતની ઇમ્પીડીકલ્સ એ તે વખતનો એક મહાન ષીક ફિલસૂફ અને રાજદ્વારી પુરુષ ગણાતો. તેણે મલીખ આપણું રાજને ઉચલાની પાડવામાં મદદ કરી હતી. તેનામાં દેવી ન્યુટનમાં માનતો આદર્શવાદી તેમજ કુદરતનાં બળો પારખવા મળતો વૈજ્ઞાનિક એવી રીતે લેગસેલ. થઈ ગયા હતા કે તેના સિદ્ધાંતો પરસ્પર વિરોધી લાગ્યા વિના રહે જ નહિ. સામાનિક ધર્મનું આજના કરતાં અનેકગણું કોણું હતું તેવા વજ્જાનો એ બાળક હતો. તેના અંધારીન શિષ્યો તેના આદર્શો આજના સમયમાં અનુસરવા છતાં માનસિક શૂન્યતામાં અટવાઈ નય તે સ્વાભાવિક છે.

પણ એ મહાન ઐક્યની ભાવના એના તલસતા દિલને દિશાસો દઇ શકતી નહોતી. એની અંદર તો માનવકલ્યાણનું શુભ એને અંદર સંકેલાઇ જવાની ના પાડતું હતું. જન કલ્યાણનો એ જંગી આવેશ હતો. નીતિમતાનો એ વેગ ભૌતિક જગતનું આલન કરતા આદર્શવાદમાં સમાઇ શકતો નહોતો. એ આદર્શમાં ઊડતો, પણ પાછો પૃથ્વી પર ઊતરતો અને ભૌતિક જગતના તાપમાં એનો અંતરનાદ જીવનકલહને પેલે પાર જતો રહી શકતો નહિ, અને કેવળ અલિપ્ત બનીને જ પી શકતો નહિ.

ભૌતિક જગતના જીવનકલહથી અલિપ્ત બનીને જગતની કિનારી પરથી આદર્શની દુનિયામાં ફેરી પડીને પછી શુભની ભાવનાને દેખીને પ્લેડોના આદર્શ નમરમાં રાખ્યા કરવાની તરંગી રીત એના આરંભનાં લક્ષણોમાં દેખાય છે પણ એ રીતથી જુદો પડતો, શુભના આદર્શને સામાજિકતાથી મઢવા માગતો એની પ્રમાણિકતાનો ભાવ ત્યારેય એનાં લક્ષણોમાં તરતો દેખાયો છે.

એ પ્રમાણિકતા એને પૃથ્વી પર ખેંચતી હતી. એ પ્રમાણિકતા એની પાસે વિવેક માગતી હતી. એ પ્રમાણિકતા એનું મંથન બનીને એને કલા ખાતર કલાની અંધારી આંધમાં પડી જતો અટકાવતી હતી. ૧૮૬૦માં જ એ મહાન કલાકાર લખતો હતો, અને અજ પો. સેવતો હતો કે:

“આપણે બીક વિના કબૂલ કરવું જોઇએ કે અલિપ્ત (disinterested) કલાનો આપણો ખ્યાલ વૃદ્ધમાનવોનો ખ્યાલ છે. ...કલા કદિ પણ અતિશાસિક તણકાની બધી મહેંછાઓથી દૂર રહી શકતી જ નથી.”

અને એ મહેંછાઓ કયા હોય છે? એવા સવાલનો જાણે એ જવાબ દેતો હોય તેમ એ મહાન કલાકાર એ સમયમાં જ કહેતો હતો:

“જનતાની તંદુરસ્તી અને તાકાતને કલાની અંદર ઉતારવાથી જ કલાની અંદર નવું લોહી રેડી શકાય તથા તેની સંકુચિત ઘટનાને વિસ્તારી શકાય.”

અને એણે ૧૮૬૦માં જ જનતાની કલા અને લોકરંગભૂમિની ટહેલ નાંખી.

પણ જનતાની કલા અને લોકરંગભૂમિની રચના શાના પર કરવી? કયા ખ્યાલ પર, કયા સિદ્ધાંત પર એનો અમલી આકાર ધરાઈ શકે? એ સવાલ એના અંતરમાંથી જ એનો જવાબ માગી રહ્યો.

એણે એના દિલને, અંતરને શોધ્યું. એમાં સિદ્ધાંતો કયા હતા? એમાં તો એના સંયતનને જનતા તરફ પકડી રાખતી એકલી પ્રમાણિકતા હતી અને અંતરમાં તો ઇમ્પીડાક્સ પણ હતો. ખ્યાલો અને સિદ્ધાંતો તો આ ભૌતિક જગતના હતા નહિ, આદર્શ દુનિયામાં બેઠા હતા એમ એણે કહ્યું હતું.

પાછી મુઝવણ...પાછું મંથન એ મહાનુભાવમાં વલોવાતું દેખાય છે. “ખ્યાલો! ...ખ્યાલને કોષ્ટકે ખ્યાલને રવીકારાય કેમ? ...તો તો નજર સંકેચાઇ જાય...તો તો આઝાદી ખોવાઈ જાય! જે કોષ્ટક એક ખાસ ખ્યાલ સાથે, ચિંતન સાથે પોતાની જાતને જવાદે તો તો તેની નજર દૂંડી ઘઈ જાય.”

અને એણે મહાનુભાવોની જીવનકથાઓ લખી. એણે જીનક્રીસ્ટોફોર નામની નવલકથા લખી. એ નવલકથાનાં બંને મુખ્યપાત્રો સામાજિક કાપ તરફ જાય છે ખરાં પણ એમનું કેન્દ્ર કલા છે. એ બંને નાયકો પોતાની આસપાસ જડવાદ, સ્વાયંત્રિ, નફાખોર વ્યવહાર તથા નિરાશાવાદ દેખે છે. એ બંને પાત્રોમાં તો શદ્દા ભરીભરી છે પણ જીવાનીમાં રાજકીય પ્રવૃત્તિમાં પછા પછી એ નવલકથાનું મુખ્ય પાત્ર જીન ક્રીસ્ટોફોર પોતાના સર્જક રોમે રોલાંની જેમ પોતાની જાતને રાજકીય પ્રવૃત્તિમાંથી સંકેલી લઈને કલામાં આરાપી દે છે.

એ કલાનું શું સ્વરૂપ હોઈ શકે? એના જવાબમાં રોમે રોલાં, કલા ખાતર કલાની વિકૃતભાવનાની કિનારી સુધી પહોંચી જાય છે અને કહે છે:

“અંતિમ કલા અને પૂરેપૂરું ચોચ કલા તો આજુ કાપડા કાનનોથી ઉપરવટની છે. એ તો અનંત-તામાંથી ધસતો ધૂમકેતુ છે. જીવનવ્યવહારમાં એની

તાકાતની ઉપયોગિતા છે ખરી...પણ એ અનુપયોગી અને બપજનક પણ. દેખાય છે, અને છતાંય તે તાકાત છે. નજી સૂરજમાંથી ઉતરી આવેલી એ સૂર્યમય છે. એ નીતિમાન નથી, અનીતિવાન નથી. એ તો અનંત અંધારા અવકાશને ઉગળે છે. જેમ એ તેમ જ કલા.”

“ કલા ખાતર કલા ”ના ભવચાનપર એ કલા-કાર આવી જોતો. એના પ્રિય છન ફિરોઢીની જેમ એ બોલી રહ્યો.

પણ એના દિલની માનવજાતના શુભની પ્રચંડ પ્રમાણિકતા એને કલા ખાતર કલાની ખાત્રમાં સરી જવાં કે તેમ નહોતું.

એ પ્રમાણિકતાનો એનો વારસો પણ હતો. એના દિલમાં એના બાપદાદાઓની છાયા જીવતી-જમતી બેઠી હતી. કાન્સમાં પ્રલાપાતના દુર્ગ જેવા બેરતાઈલના પતનમાં એના દાદાએ ભાગ ભજવ્યો હતો. એના દિલમાં સમાજ પ્રત્યે પ્રમાણિકતા હતી. એનું બાન કાન્તિની એ હલચલથી મગર દગું.

એટલે એ કલા ખાતર કલામાં સરી પડતો બચી બચો અને યુરોપની સંસ્કારી એકતા પરના આક્રમણ જેવા પહેલો વિશ્વવિગ્રહ આવી પહોંચ્યો.

અને એ શાહીવાદી યુદ્ધ સામે એણે સ્વીટ્ઝરલેન્ડ-માંથી એક પછી બીજો લેખ લખીને લડત આરંભી.

જર્મનીએ એના લેખો જાત કપો પણ એણે લડત જારી રાખી એટલે એના પોતાના દેશે પણ એ લખાણોને ગેરકાયદેસર ધનાબ્યાં. એન્ડ્રી જીદેએ એના પર હીતકારી નીચ ટીકાઓ કરી.

પણ એની આંસપાસ છુદ્ધિમાનેનું એક મંડળ જમા થયું. એમાં આઈનસ્ટાઈન, સ્ટીફન ઝોઈગ, ફેરેલ્, યુનેનેરલગીસ, બરટ્રાંડ રસેલ, બારથુસ, નીકોલી વગેરે હતા. એમણે માનવતાના એ શાહી-વાદી સંહાર સામે લાઝઈ ચલાવી.

અને રોમે રોલાં કેવળ આદર્શોમાંથી આકાશ સુધી આવી પહોંચ્યો. એણે લખ્યું કે :

“ વિશ્વયુદ્ધનાં પહેલાં બે વરસમાં જ યુદ્ધમાં નહે

કરનાર યોધાસ મોટી કંપનીઓએ પાંચ સો ટકા હીલીડન્ડ વધારે વહેંચ્યું છે...”

બૌતિક જગતના દલદલમાંથી આદર્શોની દુનિયામાં જોડી જવાની કિનારી પર જોએલો એ મહાનુભાવ પાછો પૃથ્વી પર આવી જોતો. અને તોય આદર્શોના નગરના અધિપતિ જેવો એ પોતાના દિલની નીતિ-મર્યાદાને જ જવાબદાર હોય તેવો, યુદ્ધની નફાખોરીના આંકડા ટાંકતો છતાં યુદ્ધખોરામાં પણ જીંચી આવનારો એનાયત કરતો હતો.

અને છતાં ૧૯૧૭ના મેના પહેલા દિવસે એ મહાન કલાકાર રૂસીકાન્તિને અભિનંદન પાડવો કહેતો હતો કે :

“ રૂસી આંધવો ! તમે જેમણે તમારી મહાન કાન્તિ પ્રાપ્ત કરી છે તેમને અમારા અભિનંદન પૂરતાં નથી...અમે તમારા ઋણી છીએ. તમારી આજીવનો વિજય કરવામાં તમે તમારે જ માટે નહિ પણ પશ્ચિમની તમામ પ્રાચીનતા માટે મહાકાવ્ય ક્યું છે. ”

પછી એ મહાનકાન્તિ પર અંદર બહારનું આક્રમણ થયું. અંદરનાં પ્રલાપાતી તત્ત્વોને ખોદાં બનાવતી બહારની પ્રલાપાતી શાહીવાદી સરકારોનાં લશ્કરોએ કાન્તિને લોહીમાં ડુબાડી દેવાની કારવાહી શરૂ કરી દીધી.

કાન્તિનાં પરિણામો ત્યારે એ પ્રત્યાષાત પર ભયાનક બનીને તૂટી પડ્યાં, દરેક કમલે એમણે એ જંગલી આક્રમણોને ખાળવા આપમેળેનાં ઉદ્ધિ વહાયા.

પણ ત્યારે એ મહાનુભાવનું આદર્શોને જ જવાબદાર અને તેમાં રાચતું અને રહેતું દિલ હથ-મચી જાયું અને સારાસારની ચકિત ગુમાવતું પ્રત્યા-ષાતની તરફદારી કરતું હોય તેમ બોલી જાયું : “ જે કોઈ તમારી જેમ વિચાર કરતું ન હોય તે કાન્તિની બહાર છે એવો કાવદો લડવાનો તમને શો અધિકાર છે? કાન્તિ એ કોઈ એક પક્ષની મિથક નથી. કાન્તિ તો જે કોઈ વધારે સારા અને સુખી માનવ-

સમાજમાં માનતા હોય તે તે તમામની એક ઇમારત છે. અમારામાંનાં કેટલાક ક્રાન્તિની અંદર રહેવા માગે છે પણ આઝાદી સાથે રહેવા માગે છે.”

મુઘાયમ બનેલા આ મહાન કલાકારને એ વેળા માંધીજીના ચિંતનને સંપર્ક થયો. એણે દિલ્લ અને મોરોના આલોના મેળ સાધવાનો પ્રયત્ન કરી જોયો.

પછી એ મુઘાયમતાના દૌર્બલ્યના આઘાતમાંથી નીકળીને એણે ફરી રસીકાન્તિના સંપર્ક રક્ષક તરીકેનું વલણ દાખવવા માંડ્યું. પાછી પેઢી માનવજાત તરફની પ્રમાણિકતાએ પોતાની જાતને પૂરવાર કરીને ૧૯૨૨માં લેનીનના અવસાન વખતે કહ્યું કે:

“યુરોપના તમામ ધર્મોએ પોતાના વીરોચિત સમપોથી આજસુધીમાં ક્યારે પણ આવી પોલાદી શ્રદ્ધા દેખી નથી અને મનુષ્યનાં સામુદાયિક કાર્યોએ ઇતિહાસમાં કદિ પણ માનવતાના દિલને આવી નિરુવાચ અધિષ્ઠિત પેદા કર્યો નથી.” એના પ્રમાણિક દિલમાં જાણે નવી શ્રદ્ધાનો વિષય નગતો હશે. રસીકાન્તિની સમાજવાદી ઘટના સાથે શાહીવાદી જગતમાંથી ભયના પડછાયા ઉડતા દેખાતા હતા ત્યારે એ કહેતો હતો:

“યુરોપની તમામ આઝાદ માનવતાને હું આવાહન આપું છું કે આજનો સમય એ આઝાદી માટે ક્રોડકટીનો સમય છે અને એ સમય એક મહાન જવાબદારી આપણને એનાયત કરે છે. રશિયાભરમાં અને બ્રિટીશ શાહીવાદી દળાણ નીચે એક બમાનક કાવતરું તેની સામે એકઠું થઈ રહ્યું છે...”

“સારે રશિયન ક્રાન્તિની ગમે તે જૂલો યજ્ઞ હોય છતાં પણ આજના યુરોપમાં સૌથી વધારે તાકાતવાળી અને જનફળદાયી સામાજિક કારવાદી ત્યાં જ મૂર્ત બનવા માંડી છે.”

અને એ મહીના પછી એ રશિયન લેખકોને

જવાબ આપતાં એ મહાનુભાવે લખ્યું હતું કે:

“હું રશિયામાં એવી જગતા જોઈ રહ્યો છું કે જો અનાગી આપમેળે વહાવીને એક નૂતન ધરનાને જન્મ આપે છે. એ નૂતન ઘટના જનેતાના ઉદરમાંથી બહાર આવતા તરતના ફરજદ જેવી લોહીથી ખરકાયેલી અને જળડેલી છે અને તે તરફ બધી સત્ર અને આઘાત પામેલો હું એ મહાન જગતા પાસે જઈ છું. એને સાંપડેલા ફરજદને મારા હાથમાં ઉંચકી લઈ છું કારણ કે દુખી માનવજાતના ઉજળા ભાવીની એજ એક આશા છે.”

“એ મહાન કલાકારનો આ જગતા સાથેનો નવો સંપર્ક હતો. અને એમાંથી જ નવી શ્રદ્ધા અને નવી આશા જન્મતાં હતાં. બલ્કનદામણીમાંથી ફેરી જતી ગર્જ હોય એવો રોમે રોમાં કાર્લમાક્સના દંડાત્મક ભૌતિકવાદના યુગ્મગાન ગાતો પોતાનાં જૂના આલોના વિસ્તાર કરતો કહેતો હતો: “મારે માટે એક જ લગવાન પૂરતો નથી.”

એમ એ યુરોપનો મહાનુભાવ તરજવાદી ભાવનાઓની દુનિયામાં જૂલો યજ્ઞ પછી પણ માનવજાત તરફની પ્રમાણિકતાને લીધે પૃથ્વી પર જેવાયેલા માનવતાનાં દુઃખદ દૃંદોનો એ જગતાની નાડ પર હાથ ઠેરવી શક્યો અને કલાને જગતાનો સંપર્ક આપીને ખીજઓને દિદા દેખાડતી મશાલ જેવી જલતી રાખી શક્યો.

આજે ત્યારે જગતભરની આઝાદ માનવજાત પર અને સમાજવાદી ઘટના પર તથા નૂતન લોકશાહી ઘટના પર શાહીવાદી દુનિયાનો આગેવાન અમરિંકી ડાહ્યરદાનવ ત્રીજો માનવસંહાર કરવાનો શેર ઉઠાવે છે ત્યારે રોમે રોમાંની સાચી કલાની જનદશિની ચિનગારી સૌથી વધારે સતેજ બને છે.

‘ગુને ગારો’

૧

એપ્રિલ ૪.

હવના રાજરાગમાં ૪ વરસથી એ પધારીવંદ છે. અત્યારે ૧૦૪ દીઘી તાવ ચડેલો છે.

એક આદમી ને એક ભોરત (એક અમલદાર ને એની વફ) એ દરદીને લેવા આવ્યાં છે. નરી આંખે હાલત નોંખી પાછાં ફરે છે, ત્યારે દરદી લોંઘીની ઉધડી કરે છે !

અને આ આવેલાં મહેમાનેને પાછા ફરે ૪ દિવસ થયા છે ત્યાં પોલિસ અમલદાર એની પલટણ સાથે આવી પહોંચે છે ને દરદીને ‘ગિરફતાર’ કપોને કબજા કરાવે છે !

“ રહેયર ? ”—ટૂટપાપ પર મરવા પડેલા બિખારી માટે ૫ મ્યુનિસિપાલિટીનું રહેયર હોય છે; પણ આ દરદી માટે રહેયરતી ૫ બ્યવસ્થા નથી !

દરદી શિક્કુ હસી, જળરજ્જત મહેનતે ૪૫ મિનિટ દારો ભીતરી પોલિસની વાન સુધી પહોંચે છે. ૨૬ ૧૦૪ દીઘી તાવથી ધબ્બી રહ્યો છે.

પોલિસ-વાન દરદીને ઉપાડી રવાના થઈ જાય છે ! ક્યાં ? ક્યાં જાય ? નથી ! દરદીનાં સર્ત્ર-મિત્રો ઉપરાઉપરી તપાસ માટે દોડાદોડ કરે છે, પણ પોલિસ અમલદાર કે મેજિસ્ટ્રેટ સૌનાં મોઢાં સીવેલાં છે ! દરદીનાં માતા-પત્ની કાઠને કથી જાય નથી !

*

એપ્રિલ ૮.

એકાએક પ્રભતે જાણ થાય છે કે જેલની અંદર દરદીને પ્રાણ બીટી ગયાં છે ! બોળિયાનો કપળે લેવો હોય તે ધઈ જાય.

*

૨

એલું નામ કુપ્પુસ્વામી. એ હરિજન-કિસાન આવેવાન છે. એક જમીનદાર સામેના કાગળમાં એક ગુંઠાનું મોત થતાં કુપ્પુસ્વામીને હાસીની સભાં રટ-કોરાઈ છે.

અને આખો તામિલનાડુ ધણધણી બેઠે આવેા જળર રોર બેઠેલો છે; “ કુપ્પુસ્વામી કે છાક દો.”

સરકાર ગભરાઈ બી છે.

કુપ્પુસ્વામી જેલમાં પુરાયેલ પડ્યો છે. સાલે સમો દિવસો વીતાવે છે. જગી બેઠેલું લોકઅધિ-ક્ષન એની મુક્તિની આશા છે.

સાં—

તા. ૭મી એપ્રિલ !

કુપ્પુસ્વામીના પેટમાં કુખાવો થયો; જેલના અમલદારે એને દવા આપી;

ને કુપ્પુસ્વામી ગુન્નરી ગયો !

એનો ૨૬ ચોરીદુપીથી જલાવી દેવામાં આવ્યો. એનાં સર્ત્રાસંજનીને ખબર ન આપી; યજ સુદાં એમને હવાલે ન કયું !

કેદીઓ—કુપ્પુસ્વામીના પડેલા સુદાં કહે છે કે ‘ દવા ’ (૧) કઈ એને મારી નાખવામાં આવ્યો છે—”

*

૨૭ એપ્રિલ

દમના બાધિયા પીપાતા 'ડી. બી. કે'ની જક કાપાને નેલના સળિયા પાછળ ખેંચી દેવામાં આવ્યા છે.

દાક્ષત—૧ કરીરનાં બધાં આંતરમાં બધું કમણું બહાર ધસી આવશે, એવી છે.

૪ થી ૩

પક્ષાધાતના પહેલાં હુમલા. અંગ લેખાંચ થીજીને લાકડું બની ગયાં, ને દાકતરે 'ઇન્જેક્શન' આપ્યું, જેનાથી એક નસ વધી ગઈ ને લોહીનું આગડું બરાડું. 'ડી. બી. કે' બેથ્રુદ બન્યા.

પેણુ હજી એમની 'લેથ્યુમિન', પત્નીએ માથામાં ખેંચી, મળી નહિ! કેમકે એ 'થુનેમાર-રાગડીય થુનેમાર' છે! અને સરકારી અમલદારોને એ તરફ જોવાની. 'કુરસદ' પેણુ કયાં છે!

ટેલે—'કુરસદ' મળી, થુનેમારને 'પેરોલ' પર છોડવા જેવી દાક્ષત જણાઈ, ત્યારે 'ડી. બી. કે' નો પ્રાણ ઊંડું ઊંડું કરી રહ્યો હતો; ને-ત્યારે બીડી રહેલા પ્રાણના બોલિયાને, 'સરતી છુટકારો' આપવા માટે અમલદારોએના અંગૂઠાની છાપ કાગળ પર લેવાની 'ધમાધમાં રોકાયા' હતાં!

૨૦ કલાક! અંગૂઠાની છાપને વીસ કલાક વીસા ન વીસા ને 'ડી. બી. કે'નો હેઠ સરકારી હોસ્પિટલમાં સુદાને માટે, હળી પડ્યો.

પત્ની આંસુથી નહિ, લાતથી અમલદારતાથી પર આંગનાં આંસુ વહાવી રહી, હાલરોએ દિટકાર વરસાવ્યા.

★

પહેલાં કિસો, તમે કહેશો કિસિરટ દિટકારી રાજમાં જ ચક્ર છે.

બીજો ને ત્રીજો કિસો, કાઠીવાદી અંગેજોની નેલનો હતો.

ત્યારે હકીકતો કહે છે—

ત્રણે કિસો કિસિસ રાજની છવછાયા નીચે તાજેતરમાં બનેલા છે—૧૯૪૮ની સાલમાં!

અને પહેલા કિસોમાં મરનાર દરદી એક પ્રાંત-વિખ્યાત લોકનેતા છે—શ્રી. આર. ડી. બારદાજ. અને નેજા છે કહેરાદાની.

શ્રી. બારદાજ વરસો છપી યુગ પ્રાંતની કિસિસ ના નેતા હતા. વરસો લગી એ આઈ. સી. સી.ના સભ્ય હતા.

બીજો 'થુનેમાર' કુપ્રસામી; ને ત્રીજો 'ડી. બી. કે'—એક દરિજાન-કિસાન આગેવાન; તો બીજો મહારાષ્ટ્રનો રેલવે અને કિસાનનેતા-ડી. બી. કુલ-કર્ણી છે.

ત્રણે કમ્યુનિસ્ટો હતા ને નહેરુ સરકારના અમલ નીચે રીયાતી જનતાના વીર-ભાવેલા હતા-એ જ એ સૌનો થુનો હતો!

મને મારો લાલ મધ્યો છે બેટા!

લેખક : સ્વદિ કાકર

કાળજી કાળી રાત કેટોટલાનાં હવામાં મચન નગાવે છે! કેટોટલાં હવાઓમાં હલચલ મચાવે છે! એ જ કાળજીકાળી રાત આજ કાલમાં ચાચીનાં હવામાંથી હલચલો મચાવી રહી હતી. અડધી, રાત તો વીતી ગઇ હતી અને છતાં જ આજ એની આંખમાં લાંબ નહોતી. આજ નીંદરે રીસામણી લીધો હતો.

રાતના તારાઓને ગણતી. આવતી નીંદરને દૂર હસેલતી, ખુદાનો સહારો દૂંદતી આજ એ વાટ બેટી હતી રસૂલની-પોતાના લાડકા લાલની. 'હજુ મેં રસૂલ ન આવ્યો' એ જ શબ્દો એ ધીર ધીર ઉચ્ચારતી હતી.

રસૂલની ચિંતા વધતી હતી. એને શું થયું હશે? એ વિચારે એ અનિમિષ નેત્રે બારણાં તરફ નજર માખીએ ખેંચી હતી. ચહેરેમાં કુલ્લ ચર ચક ચૂકું હતું. હિન્દુ અને મુસલમાન-બંને ભાઈઓ-આજ એક ખીમનાં લોકોનાં ખાસા બન્યા હતા. અને આજ વખતે રસૂલ ઘરમાં ન હતો.

એવું શું થયું હશે? એ ક્યાં ગયા હશે? કુલ્લમાં તો એ સામેલ નહીં થયો હોય! કાઠજી એને માર્યો તો નહીં હોય!

આવા પ્રશ્નોની પરંપરાઓ એનાં દિલને સતાવતી હતી-કંપાવતી હતી.

"જરાક બારણું ખોલોને" એટલામાં જ બહારથી અવાજ આવ્યો. એ સહાણી બની. પણ એ અવાજ રસૂલનો નહોતો. કોક અપરિચિતનો અવાજ હતો એમ એને લાગ્યું. એ ખેસી જ રહી.

"જરાક બારણું ખોલોને." ફરી અવાજ આવ્યો. એણે કાન ઈધે એ અવાજ સાંભળ્યો. કોક અપરિચિતનો એ અવાજ હતો. એની એને ખાતી થઈ.

કોણ હશે એ? કોણ શું કોણે તે? હોય!

કોણ હિન્દુ તો નહીં આવ્યો હોય એને હેરાન-પેરાન કરવા?

આવા અનેક વિચારોની દારમાંના એનાં હવામાં જોડી અને શમા ગઈ. એ સહેજ સ્વસ્થ બની અને અવાજ કરતી વ્યક્તિને પૂછ્યું: "કોણ છે?"

"કોણ નહીં, જરાક બારણું ખોલોને. શું કાંઈ મારી પાછળ પડ્યા છે, મારે શોરો વખત સહારો જોઈએ છે. વાંધો ન હોય તો બારણું ખોલોને."

કાલમાં ચાચીને દયા આવી. એણે દાર ખોલ્યાં, પણ કોણ? આ શું? એ થઈ. આગળ કોણે કોણ હિન્દુ હતો. બાકી જુકીને હેરાન કરવા તો એ નહીં આવ્યો હોય, શું કર્યું? એને સહારો આપવો, કે નહીં!

એ વિચારમાં પડી પણ આખા અતિથિને પાછો, ઠેકવાની હાથ ન ચાલી. થોડીવાર રહી એણે કહ્યું:

"આવો, સુખેથી આવો."

"પણ હું તો—"

"કંઈ નહીં. તમે હિન્દુ છો એ હું જાણું છું અને એટલું જ જાણું છું કે હું મુસલમાન છું પણ કંઈ જ વાંધો નથી. તમને વાંધો ન હોય તો જરૂર આવો. મુસલમાન પણ આંખરે મુસલમાન છે."

આમતુંકે કંઈ જ વાંધો ન લીધો. એ અંદર આવ્યો અને ફરી પાછાં બારણું દેવાઈ ગયાં.

રાત તો વધતી જ હતી અને છતાંય રસૂલ હજુ નહોતો આવ્યો. મધરાત વીતી ગઈ. એ ન આવ્યો. ચાચીનાં મુખ પર ઉદાસીનતા વધતી હતી. છતાંય એ સ્વસ્થ હતી. પોતાના અતિથિનું ચોખ્ખું આતિથ્ય કરતી હતી.

"ચાચી! તમે શીદ ઉડાસ છો?" આમતુંકે આશ્ચર્ય જ પૂછ્યું.

"કંઈ નહીં બાઈ."

“ના, તમે ઉઠાસ તો છોજ. હું આવ્યો એટલે?”

“ના ભાઈ ના. એવું કંઈજ નથી. હું ખુશ જ છું.”

“ના, તમે છપાવો છો.”

“એવું કંઈજ નથી બાપ, પણ મારો એટો—”

“ફાતમા ચાચી.” એટલામાં જ બહારથી આવ્યો.

“કોણ છે?” અડધી વાત પડતી મૂકી ચાચીએ પૂછ્યું.

“જરા જલ્દી બારણું ખોલોને, જરૂરી કામ છે.”

“રસલમિયાં—”

“શું છે? રસલને શું થયું?” અનેક આશંકા, અનેક વિચારો સાથે ચાચીએ બારણા તરફ એક આંસ દોટ મૂકી અને બારણું ખોલ્યું.

“ચાચી—રસલમિયાં—” બહાર ઊભેલી બીએ કહ્યું.

“શું છે? રસલને શું થયું?” અધીરા, તૂટતા અવાજે ફાતમાએ પૂછ્યું.

“કંઈજ નહીં.” આમંત્રક તરફ તીરછી નજર ફેંકી પેલી બીએ કહ્યું.

“ના, કહી દે. શું થયું મારા એટાને?”

“ચાચી, રસલમિયાં ખુદાની પાસે ગયા. રાતના ધર પાંખા ફરતા કોઈ દિનુંએ એમના પર હુમલો કર્યો અને...અને...” એની છાત્ર અચકંઈ.

“હાથ બહાર!” બસ આટલી જ ચીસ સાથે ચાચી જખીન પર ચડકાઈ ગઈ. એના છાત્રમાં

છાત્ર ન રહ્યો. એની આંખમાંથી આંસુની ધાર વહેવા માંડી.

આ દસ્ય પેલા આમંત્રકથી ન જોવાયું. એણે ફીરે રહી કહ્યું: “ચાચી હવે હું જાઉં છું.”

“ક્યાં?” સહેજ સ્વરમ ઘઈ ફાતમાએ પૂછ્યું.

“આં ખુદા લઈ જાય ત્યાં.”

“કમ? આટલા તોફાનમાં શું કામ છે જખીને?”

“ચાચી—” આંસુભરી આંખે. એણે કહ્યું. તમારા રસલને એક દિનુંએ—મેં—માથો છે. હવે હું અહીં નહીં રહી શકું.”

અને એણે ચાલવા માંડ્યું. જખીન પર પડેલી ફાતમા ચાચી એકદમ ઊભી થઈ. રસો રાજીને એણે કહ્યું:

“તમે અહીંથી નહીં જઈ શકો.”

“પણ ચાચી—”

“કંઈજ નહીં, જખું હોય તો મને પણ મારીને જાય.”

“પણ—” એ આગળ ન બોલી શક્યો.

“પણ બધું નહીં. મારો એક ગેરો તો મેં આ તોફાનમાં ખોધો છે. હવે બીજાને નહીં ખોવા દઉં. મને મારો લાલ આજ મળ્યો છે ખેટા!”

“અમી!” આમંત્રકના મોંમાંથી ચળ સરી પડ્યો. અને સાથે સાથે આંખમાંથી આંસુની ધાર ચાલી.

અને જખીનાં આંસુનું મિલન થયું એ જ દરેક વાજ સહેલી માટે રહ્યું.

*

સોરઠ તારાં વહેતાં પાણી

લેખક : શિરીષ પરીખ

‘સોરઠ તારાં વહેતાં પાણી’ એ શ્રી મેઘાણી-ભાઈની શરૂઆતની નવલકથાઓમાંની એક. એની શરૂઆત તો એ પેલે જ પ્રસ્તાવનામાં કહે છે તેમ “જનમજૂમિ”ના ભારી છતી ઉપર બેઠેલા એક યનિવારને માટે” થયેલી. આ વાતીમાં તેમણે ૧૯૦૦ની આસપાસથી છેક ૧૯૨૦ સુધીના-અસહ-કારના પ્રભાત સુધીના ઠાઠિયાવાડના ઇતિહાસના ત્રાગડાને વણી લેવા પ્રયત્ન કર્યા છે.

આ વણાટમાં તેમણે ઠાઠિયાવાડી જનતાનું પ્રતિ-બિંબ પાડવાનો આસ પ્રયત્ન કર્યો છે. પ્રતાપનામાં જ તેઓ કહે છે તેમાં ઇતિહાસ જેમ વિગતેના હોય છે તેમ વાતાવરણનો પણ હોષ થો છે. અથવા વિગતો કરતાં પણ વાતાવરણની જરૂર ઇતિહાસમાં વિશેષ છે. એ એ જનસમૂહનો ઇતિહાસ બનવા માગતો હોય તો જ બેસક. (પા-૮). અને એમણે આ વાતોને ‘જનસમૂહનો ઇતિહાસ’ બનાવવાના પૂરતા પ્રયત્નો કર્યા છે. આમ એમણે, અમળે જ કદાચ, પોતાના પર એક મોટી જવાબદારી પણ લઈ લીધી છે. ઠાઠિયા-કે રાજાઓનાં જીવનચરિત્રોને ઇતિહાસને કાટલે નાંખી વેચવાં સહેલાં છે પરંતુ કાંઈ પણ પ્રબળતા જીવનતંત્રને, એ તંત્રના ગંગાના કુખ જેવા અનેકવિધ પ્રવાહને સમજ દરિએ નિહાળ્યા, તેમાંથી મુખ્ય મોઢું શોધી જે દિશામાં પ્રવાહ વહી રહ્યો હોય એ પ્રવાહ અને એ દિશાની લોકો સમજા રજૂ-આત કરવી એ ખૂબ જ કઠિન કાર્ય છે.

તેમણે મેઘાણીભાઈ માટે તો આ કાર્ય, માને પોતાના લોકો માટે સાચો અભિપ્રાય આપવા જેટલું મુશ્કેલ છે. યુગરાતી સાહિત્યમાં મેઘાણીભાઈનો ઉપલોક સાહિત્યના પાપા પર જ થયો છે. ૧૯૨૩ની સાલમાં સૌરાષ્ટ્રની રસધારનો પહેલો ભાગ

જ્યાર પાંચો ત્યારથી તે ૧૯૩૭ માં ‘સોરઠ તારાં વહેતાં પાણી’ લખાણું ત્યાં સુધીમાં સોરઠી લોક-સાહિત્ય ઉપર અને મધ્યયુગના સોરઠી જીવન ઉપર નહિ નહિ તેણે તેમણે ૨૦ થી ૨૫ પુસ્તકો લખી નાખ્યાં હશે.

મધ્યયુગના જમિયાર સોરઠી. સમાજમાં સાહિત્ય, કથા વગેરે પર લીલ જમી ગઈ હતી. એટલું જ નહિ પરંતુ એ લીલને જ પોતાનો સાચો સંસ્કારિક વારસો ગણીને સોરઠી લોકો તેને લઈને ચાલ-જવા લાગ્યા હતા. દુહાઓ, ચારણી છંદો તથા બીજું મધ્યકાલીન સાહિત્ય ઠાઠિયાવાડનાં શહેરોમાં પેદા થતા નવા મધ્યમવર્ગના જીવનથી તદ્દન વિખૂટું પડી ગયું હતું. સાવના લીસોટા રૂપે રહી મચેલાં થોડાં નરસિંહ, દયારામ અને ખીરના ભજનિયાં અને થોડાં લોકગીતો અહીંતહીં ઉપેક્ષિત જીવન જીવી રહ્યાં હતાં.

એવામાં ૧૯૨૦ની સાલ આવી. હિંદની આઝાદી માટે હિંદના મધ્યમવર્ગે સદુષ્ટી પહેલું માથું-બિયકયું અને એના પછા રાષ્ટ્રીય જીવનના તમામ ક્ષેત્રોમાં પછા એક પથર ઊડીને સાહિત્ય ને સંસ્કારના જમિયાર પાણીમાં પડ્યો, મોટાં મોટાં જાજ્યાં ને લીલ નીચેનું પાણી પણ લોઠાની નળરે ચાકું. પરંતુ સરકાર સામે લડી રહેલી જનતાને આખ્યાત્મિક અને સાંસ્કારિક આયુધોની જરૂર તો હતી જ. એ આયુધો તરીકે પ્રગળે આ જૂના વારસાને અપ-નાવી લીધો. વર્ષો સુધી પરાજિત રહેલી પ્રજામાં રાષ્ટ્રીય અભિમાન પેદા થાય અને ટકી રહે તે માટે આવી કાઈ ટોનીકની જરૂર હતી. એ દરિએ આ જૂનકાલીન સાહિત્યની કિંમત અને માન વધી ગયાં. અને સ્વાભાવિક રીતે જ એ સાહિત્યને અને એ સાહિત્ય ને જીવનનું પ્રતિબિંબ પામતું હતું એ જીવનને અવ-

અને રંગદર્શી ચિત્રમાં આકાર મળવા લાગ્યો.

એ રીતે આ જીવનને રંગદર્શી રંગમાં રૂપીકર-વામાં શ્રી. મેઘાણીભાષિતો દ્રશ્ય પશુ એણે નથી. સોરઠના બહારવટિયા મરવાને વાંકે જીવી રહેલા અને આશીર્વાદની આદતમાં પાપમાલ યજ્ઞ ગમેલા રંગપુત્રોને છુટ્ટાવા પહેલાંની છેલ્લી ન્યોતિ દર્શાવતી સોરઠની રસધારો, - આ બધાંએ મધ્યયુગી તંદામાંથી જન્મતા નૂતન શુભરાતને રાષ્ટ્રીય સ્વમાન આપ્યું એમાં શંકા નથી પરંતુ એણે સાથોસાથ એ જ તંદામય મધ્યયુગી સોરઠને એક એક એવું રંગબદ્ધ, ભભકવાળું ને જનજનમાન ચિત્ર આપ્યું જે કમનસીબે સત્ય નહોતું. એણે સોરઠના ભવ્ય ભૂતકાળની જે ભમણાઓ પેદા કરી, ભૂત, વર્તમાન અને ભવિષ્ય એમ ત્રણે કાળમાં સર્વશ્રેષ્ઠ એવી સોરઠી જીવનની જે તરવીર એણે પેદા કરી એ વારતવિક નહોતી. પરંતુ એ જમાનાને રાષ્ટ્રીય સ્વમાનને પોષક એવા સંસ્કાર-વારસાની જરૂર હતી અને તેને આવી આદ-પેદાશ (By-products) ની કાષ્ઠિ ચિંતા નહોતી.

પશુ એવું એક પરિણામ એ આપ્યું કે શુભ-રાતનેા ઘણે મોટા વર્ગ એ ભવ્ય ભૂતકાળમાં માનતા યજ્ઞ ગયો. શ્રી. મેઘાણીભાષિતો આ પરિસ્થિતિ પેદા કરવામાં જનાભાસે જ હાથ હતા એટલે આ પેદા થયેલી પરિસ્થિતિની તેમના પર પશુ અસર થાય તેમાં કશી નવાઈ નથી. એમણે પોતાનાં આ લખાણો-માં જે વેદનાઓ, લાગણીઓ અને ઉંમ્રા ઠાલવ્યાં છે, તે સ્પષ્ટ-દર્શાવે છે કે તેમને પોતાને પશુ આ ભૂતકાળ વિષે એક રોમાંચક દૃષ્ટિબિંદુ જ હતું અને એ દૃષ્ટિબિંદુનાં ચર્ચમાંથી જ તેઓ સોરઠના ભૂત-કાળ તરફ જતા હતા.

એટલે બ્યારે મેઘાણીભાષ સોરઠનાં વહેતાં પાણી-નો પ્રવાહ આલેખવા બેસે છે ત્યારે સ્વાભાવિક રીતે જ મનમાં એક પ્રશ્ન ઊઠે છે કે સોરઠના ભૂતકાળને ચારણે શાખને ખીરદાવે તેમ ખીરદાવતા શ્રી મેઘાણી-ભાષ સોરઠના ઇતિહાસના આ પ્રવાહને નિષ્પદપાત દૃષ્ટિએ નિહાળી શકશે? ભૂતકાળનું સોરઠ એ એકલા સોરઠી બહારવટિયા જ નહોતા, એકલી સોરઠની રસધાર જ નહોતી; એ તો સાથોસાથ ભાષાઓને ઝેર

હતા ને દોકરીઓને હૃદયપીડી કરતા કાકીઓની કથા પશુ હતી; ગામની તમામ સ્ત્રીઓને માઢીકરી બહેન મણુતા બેંગોદાસ ખુમાણની જ વાર્તા નથી પશુ મામની તમામ વહુઓને પરણીને પહેલી રાત મામના કોઠેરોને ત્યાં ગાળવી પડતી એવી કુર વાસ્ત-વિકતની પશુ એ ગાથા હતી. આ બધાંને પડશે 'સોરઠ, તારાં વહેતાં પાણી'માંથી ઊઠશે? સ્વાભા-વિક રીતે જ સહુને એવી શંકા ઊઠે.

અને એ શંકા સાચી પશુ ફરે છે: 'સોરઠ, તારાં વહેતાં પાણી' વાંચતી વખતે આપણે કાઠિ-યાવાડનો ઇતિહાસ વાંચી રહ્યા છીએ એવી છાપ આપણા મન પર ઊઠતી નથી. કાઠિયાવાડની જનતાં મધ્યયુગી કાકરશાહી નીચે નિઃસરવ થઈને, એ કાકર-શાહીને નાચને માગે દોરી રહી છે, એ ચિત્ર આપણા મન પર ઊઠતું નથી. ખરી રીતે તો સામાન્ય જનતાનું બ્યારે બ્યારે ચિત્રણ આવે છે, સામાન્ય સંબંધોને બ્યારે બ્યારે નિદેશ આવે છે ત્યારે ત્યારે તે જીવનનું એક indispensable અંગ છે માટે એ આવે છે તેવું નથી લાગતું પરંતુ કેમ જાણે વાતોના રસને જરા ધિજન્યતદાર બનાવવા માટે બેજની માફક તીખી ને તમતમતી બનાવવા માટે, ઉમેરતાં હોય તેવું જ લાગે છે. લખણ તરીકે પાંચમા પાના ઉપર જમાદાર સાહેબને લેવા માટે આવેલા એ પસાપતામાંહેનો એક પોતાના પિત્રા-ઈનાં ચોત માટે બાવા પાસે દોરાધાગા કરાવતો હોય છે ત્યારે એ હકીકત એ વખતના અવનત જીવનનું એક પાસું હોય એવું નથી. લાગતું? વાતોના પ્રવાહને કાષ્ઠક જાતની પશુ વારતવિકતા આપવા માટેના એક પ્રયાસ જેવું જ લાગે છે.

આને કારણે અતે આખીયે વાતો ઇતિહાસ નથી રહેતી, અંદરનાં પાત્રો સાચાં હોવા છતાં પશુ ઇતિહાસ નથી જનતી પરંતુ છેલ્લાં ૨૦-૨૫ના ગાળા દરમ્યાન જે જે બનાવોએ લેખકના પોતાના મન ઉપર ખૂબ જ ઊંડી અસર કરેલ છે એ બધા બનાવોનું આત્મલક્ષી દૃષ્ટિએ આદર્શવાદી રીતે ચર્ચેલું વહુનું માત્ર બની રહે છે; અંદરથી ઇતિહાસનું, તરત નીકળી જાય છે. રૂબક રોઠ, પીનાઈની માખી કાતમાખી,

લક્ષ્ય અને મહીપતરામ-આ બંધા પાત્રોએ પોતાના પરાક્રમથી, પોતાની નેકદિલીથી, પોતાના ઈન્સાફના મધ્યયુગી આલયથી, પોતાની ઝીંદાદિલીથી નાના પિનાકીના માનસ ઉપર ઊંડી અસર કરી હોય એ સ્વાભાવિક છે, પરંતુ એથી કરીને કંઈ એ કાઠિયાવાડનો ઇતિહાસ બની નથી જતો.

એ રીતે આ વાતોને ઠાપની સાથે સરખાવવી હોય તો અમેરિકાના Wild Westના જીવનની હોલીવૂડની જે ફિલ્મો આવે છે તેમની વાતોની સાથે સરખાવી શકાય. એ વાતોઓમાં પણ અમેરિકાના અણખેડેલ પ્રદેશો વસાવતી વેળાએ કુદરત અને રૈફ ઈન્ડીઅનો સામે જે બહાદુરી વધાસતોઓએ ફાટી છે તે બહાદુરીનો એક idealized ચિતાર જ હોય છે. એમાંના બનાવો પણ સાચા હોવાનો પૂરેપૂરો સંભવ છે, પરંતુ છતાં જે એ કંઈ ઇતિહાસ બની નથી જતો.

કાઠિયાવાડના ઇતિહાસને આ આત્મલક્ષી દૃષ્ટિએ જેવાની ખીણ નિર્જંગતા પણ આ પુસ્તકમાં રપટ જણાય છે. આ પુસ્તકમાં ત્રણ 'નવીન' યુગનાં પાત્રો છે: પિનાકી, ખેડૂ-શ્રી અને સુરેન્દ્રેવજી. 'કાઠીનું ખીજ' છે એમ કહેવા મારે કાના પહેલું ખૂન કરનાર રૂબક શેક અને સૈવજતા દીકરાનું મોત ન જોઈ શકનાર ઝોબકત લક્ષમણ પટ્ટાર જે ધરતીમાંથી પાછી રહ્યા છે એ ધરતી, અચાનક ખાતર બદલા વગર જ, નવા રોપ રોપા વગર જ આ ત્રણ નવાં પાત્રોને ક્યાંથી જન્મ બાપે છે? સમાજના આદર્શોમાં યતા જે પક્ષડાઓ આ ત્રણે પાત્રો રચવે છે એ પક્ષડાઓ ક્યાંથી પેદા થાય છે? તેના વિષે આ વાતો જરા પણ પ્રકાશ નથી પાડી શકતી. એટલું જ નહિ પણ લેખક એ ત્રણે પાત્રો પણ ભણે બહારવટિયાઓના કે મહીપતરામોના જુદા જ ક્ષેત્રમાં અવતરે હોય એ રીતે જ એ પાત્રોનું આલેખન કરે છે. મધ્યમવર્ગી કાકરશાહી સમાજરચનાના ખાતરમાંથી પેદા થતી નવી મૂડીવાદી સમાજરચનાનાં આ પાત્રો છે, તેમના આદર્શો એ આ નવી પેદા થતી સમાજરચનાના આદર્શો છે એ હકીકત ક્યાં જે આખી વાતોમાંથી ઊઠી આવતી નથી.

આત્મલક્ષી દૃષ્ટિએ ઇતિહાસને 'જેવાનાં જે લખ' રચાતો છે એ ભવિષ્યનોથી આ કારણે સરે મેલાણી-ભાઈ બિન્દુલ સુકા રહી શક્યા નથી. પણ આથી જે વધારે આશ્ચર્યજનક હકીકત તો આ વાતો વાંચતાં એ લાગે છે કે મેલાણીભાઈ પોતે પણ આ જૂતકાળ પ્રત્યે એક ભતતું કાજો હાથમાં માનસ ધરાવે છે. સોરઠના જૂતકાળનું આ જે વાતવચ્ચ છે, નેકદિલી, ઝિંદાદિલી અને મધ્યયુગી ઈન્સાફના જે આદર્શો છે એ આદર્શોને આજે પણ મેલાણીભાઈ આદર્શો તરીકે સન્માને છે. આજના યુગને જેખવાનાં માનવાં તોલાં તેઓ આ જૂતકાળના યુગ પાસેથી ઊઠીનાં માગી આવે છે-અર્થાત્ આજના યુગને જેવાની પણ તેમની દ્રષ્ટિ romantic જ છે.

પુખ્ત વયમાગી અને અણમતી પહેલી સુવા-વકમાં ન્યારે કષ્ટાક્ર રહી છે લારે પિનાકી અધીરો થઈ બધ છે અને મનમાં અનેક મનસ્તાઓ ધડતો એસે છે. એ વખતે ખેડૂ શેક તેની પાસે આવે છે ને તેને સલાહ આપે છે, "રાહ જોતાં શીખજે, હું શીખ્યો છું." અહીં વાતોનો અંત આવે છે. વાંચકો કદાચ આશ્ચર્ય રાખે કે આ પ્રસંગમાંથી યુગરાત-કાઠિયાવાડની રાજ્યો વિરોધી લાગણીઓનાં પૂરની તારીર ઊઠે-જે લાગણી ખીજ" ૨૦ વર્ષ દરમિયાનના કાઠિયાવાડના ઇતિહાસને ધડવાની હતી, પરંતુ નહિ. પુસ્તક તો કહે છે-રાહ જોતાં શીખજે! આ જીવનને જીવનમાંથી ઊઠતાં કાર્યો અનુસાર ધપવાની દૃષ્ટિથી નહિ પણ સર્વ કાળ સર્વ સ્થગમાં એક જ ભવતા આદર્શ નિપમેના વાઙમાં તેને બધાકે રહેવાનું છે એ દ્રષ્ટિ જે મધ્યયુગી કાકરશાહીના જમાનાના બંધિયાર સમાજનો સીધો પડો છે એ કારણે આ પુસ્તકમાં ઠેર ઠેર જોઈએ છીએ. આમાંથી જ આજના યુવાન એને વિવાર્ધી માટેના તિરસ્કાર જન્યે છે; "રોજ ડાપા ચાટે વલવલે... તોવેયું વચિ." (પા. ૩૪૨) "તું' બાણા ભણીગણીને કયાઓ જ લખજે મારા બાપ! કહેણી શીએ કરણી તને નહિ આવડે." (પા. ૨૨). આજના ભણેલા યુવાનો માટે આખા પુસ્તકમાં એક તિરસ્કારનાં સરવાણી વડે છે એ ઠાપની પણ રપટ લાગ્યા વગર ન રહે.

મેઘાણીભાષનાં પાછાં સામાજિક દુસ્તકાં સામાજિક રૂઢિપૂજક બન્યાં હતાં તેનું મૂળ કારણ અહીં તો નહિ હોય ? જીવન પ્રત્યેની આ મધ્યયુગી romantic દ્રષ્ટિ સામાજિક રીતે જ આજના સમાજથી મેઘાણીભાષને ઘણી રીતે નારાજ જ રાખે છે. એ પુસ્તકમાં પણ આદર્શીકૃત વ્યક્તિગત પાત્રો છે પણ તમામ પાત્રોનો સરવાળો સામાજિક રૂઢિચુસ્તતામાં પરિણમે છે.

આમ આ આખી વાતી વાંચતા આપણા મન ઉપર ઇતિહાસની અણધારી કુચની અસર નથી પડતી, પરંતુ શુભકાળમાંથી વીણી કાઢેલા અમુક સક્રિયતાથી પાત્રોની આસપાસ રમતી વાતોનું માન થાય છે. એ પાત્રો બળ્ય છે, મદાન છે, ઉમદા છે;

પ્યાર

મેં કહ્યું: “ આ આટલી ખિદમત બલા શાને કરે ? ”
ત્યારે કહ્યું આપે: અહો છું પ્યારમાં સમજે કશું ?
જે પ્યાર દિધે બરી મરે તે કોઈ દિ મરતો નથી
હુસ્લક વિરોધો બાજની પરવા કદી કરતો નથી.
પ્યાર ? સાચે ?

હું તો તજ રૂપરંગ મહેરિલ, ધરતીની ધૂળમાં રમું
ને પ્યાલીઓ ચરગત નાહ, આંસુ પરીનાની સુમું,
ધરકને ભૂલી બલા ઇન્સાનની પૂઠે ભડું.
ભામાર યજ્ઞ સાંતવન લઉં: હું પ્યારમાં સમજું કશું ?

ત્યારે સુબન-દિલ આપ ?
મારો સમાં-મમ સંગી સાથી ધૂળ અને પરીના બાધો :
આ સંજિના સજ કસમા અમ-માનવીનાં બૂંડને
હિંસક પશુની જેમ ફિટકારે ! છતાં ચાહો અને ?
એ ચાહ શી ? મહોળ્લસત કશી ? દાવો કરો ?

x અમ નિંદગી જે રંગ ફરી એકમ્પતામાં ભગી
જે નિંદગી આદર્શની અથગમણીથી દૂર હતી
જે નિંદગી બાવિ નહીં, જૂતકાળમાં મશયુલ હતી
-તે જીંદગી તે વસ્તુતા તે પ્યારની પુતળી રહી
ધરતી તણાં દેહાં અને મનમાલના પચ્ચર તણા
સંધર્ષની સંજિ મદાં વૃદી ગઈ કૂટી ગઈ.
-જાંખી રમતિની ઝરમરો ઝીણીઝીણી વેરી ગઈ !

જે વસ્તુતાને ઘાટ બાંધ્યો તે તરાપો પ્યારનો
એ વસ્તુતા વૃદી જતાં, શાને તરાપો ? પ્યાર શી ?

—ઉપવાસી

x આપણી બનેલી

સામ્યવાદ અને નૈતિક જીવન

[બી. કોલમાનેન્દરજીની પુસ્તિકા, 'કોમ્યુનિસ્ટ મોરાલિટી' ઉપરથી આ લેખ સાંતા ગાંધીએ તૈયાર કર્યો છે. સામ્યવાદીઓના નૈતિક જીવન વિશે કહેવું 'કમ્યુ' બોલવાની અનુકૂળ વર્તણૂકમાં 'ફેશન' થઈ પડી છે. ત્યારે કેટલાક નિષ્ણણતાપણને વાગે, સામ્યવાદ વિશે પોતાનું અણગમતાની છૂટાં થઈ જાય છે અને સામ્યવાદ વિરોધીઓ મઠિ જમીન તૈયાર કરી આપે છે પરંતુ સામ્યવાદીઓની નિંદા કરનારાઓમાં તેમના બોલવાના આદરો અને વર્તનમાં આડાગાડોની ફરક બેવામાં આવે છે. આ જાનના મૂળ ક્યાં છે? એ કહેવાતા આદર્શવાદીઓ, બેકાસીની વજીઓ, વેર્યાઓનું અધઃપતન અને રજકેદને અત્યાચાર સા મટે સહી લે છે? બી. કોલમાનેન્દરજી તેનો સવિસ્તર જવાબ આપે છે અને સાથે સાથે સામ્યવાદી નૈતિક પ્રણાલી વિષુલ રાકચતાઓ તરફ ધ્યાનથી ચાંચે છે. આમાં તેમના મુખ્ય મુદ્દાઓને ઝૂંધી લેવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો છે. -વંતી]

સામાજિક વિકાસનું સાચું શાસ્ત્ર-ઐતિહાસિક ભૌતિકવાદના ઉદય પછી માત્ર નૈતિક જીવનના જ નહિ પણ સામાજિક જીવનના તમામ સવાલો, પહેલી જ વાર વિદ્યાનની સદર કસોટીએ ચક્રા અને ઐતિહાસિક ભૌતિકવાદની આરસીમાં, નૈતિકજીવન વિશેના આદર્શવાદી તરંગોની પોકળતા તરત જ ખુલ્લી પડી ગઈ. નૈતિક સિદ્ધાંતો કોઈ "દૈવીશક્તિ" નું વરદાન હોય તેમ આદર્શવાદ કાં તો તેને ધર્મની ભોડે સાંકળી દે છે અથવા તો કોઈ અકથ્ય નૈતિક બાબતો, ફેરજ અથવા લો માનવ આત્માના કહેવાતા ગેળી અવાળને તેનું મૂળ મણુવામાં આવે છે. સારું અને ખરાબ કુઈ તેનું ધોરણ દરેક જાનામાં અને કોઈ પણ સંજોગોમાં એક સરખું જ રહ્યું છે, એમ તેમનું કહેવું છે.

માર્ક્સ પહેલાંના કેટલાક ભૌતિકવાદીઓ પણ એક પા બીજા રૂપમાં આ છેલ્લા મુદ્દાને અપનાવે છે. માર્ક્સવાદ અને તેનો અંગરૂપ ઐતિહાસિક ભૌતિકવાદ આ સોથી જુદો તરી આવે છે. માણસનું માનસિક, બૌદ્ધિક તેમજ નૈતિક જીવન, તે જે સામાજિક વાતાવરણમાં ઊછરે છે-ખાસ કરીને ઉત્પાદનનાં કેવાં સાધનો વાપરે છે તે પર નિર્ભર રહે છે. તેમના કહેવા પ્રમાણે કોઈપણ નૈતિક પ્રથા હોય માટે સાચી રહેતી નથી. કુળેકુળે તેમાં પરિવર્તન થાય છે એટલું જ નહિ પણ એક જ કુળની મર્યાદામાં રહીને પણ નૈતિક સિદ્ધાંતો એક બીજાથી

જુદા પડે છે અને સમાજમાં સામસામી બાબતોએ ખમ્મ રહેતાં એ વર્ગોના નૈતિક મૂલ્યો પણ જુદા જ પરસ્પર વિરોધી જ હોય છે. માર્ક્સ માર્ક્સના જીવન સાચી એંગલસના કહેવા પ્રમાણે મૂડીવાદી સમાજમાં એકસાથે ત્રણ નૈતિક પ્રથાઓ અસ્તિત્વમાં હોય છે કે જે એક બીજાથી તફાવત જુદો પડે છે-(૧) સામંતશાહી પાસેથી વારસામાં મળેલ પદવિ (૨) પૂંછપતિઓને અનુરૂપ એવી પદવિ, (૩) અને મજૂર વર્ગમાં વિકાસ પામી રહેલ નીતિ. પરસ્પર વિરોધી વર્ગોમાં વહેંચાઈ ગયેલ સમાજની નૈતિક નીતિ પણ સર્વામાન્ય ન હોઈ શકે. એંગલસ કહે છે તેમ, સામાજિક વિકાસના જે તત્વકામાં 'કર્મ-વિગ્રહ માત્ર ખતમ થયો હોય એટલું જ નહિ પણ તેની રોજીંદા અવધારમાંથી અસર પણ બૂંસાઈ ગઈ હોય ત્યારે જ સાચેસાચી માણસાધનરી નૈતિક પ્રથાનો ઉદય થશે. પરંપરાગત વર્ગહિતોની યાદ કે અસરથી તે સુકત હશે.

માર્ક્સવાદના પ્રણેતા માર્ક્સ અને એંગલસે તો માત્ર આ નવી નૈતિકપ્રથાની રૂપરેખા જ આપી હતી. હેનરિ તેમાં સરળ ક્રાંતિમાંના અવગણમાંથી તારવેલ સિદ્ધાંતો આપ્યા. અને સમાજવાદી રાષ્ટ્રનિર્માણના બહુધિષ અખતરાઓમાંથી આલીને આપને અનુરૂપ થાય તેવાં સર્વસામાન્ય સિદ્ધાંતો તારવીને આ નવી નીતિને અવધારિક સ્વરૂપ આપ્યું છે.

મૂડીવાદના ચોક્કસમાં જ આકાર પામી રહેલ અમ-
લની નૈતિકપ્રથા કરતાં ઉચ્ચતર કક્ષા તે જ સામ્ય-
વાદી નૈતિકપ્રથા. મૂડીવાદના રાજમાં સત્તારક બની
બેઠેલ પૂંજીશાહી નૈતિકપ્રથા સાથે અમલની નૈતિકપ્રથા
સતત અધઘામણમાં આવે છે. અંતિમ પધ્ધતિઓમાં,
એ સત્તાધારી પૂંજીશાહી નૈતિકતા, મૂડીવાદી ઉત્પા-
દનના સંબંધો પર અધાર રાખે છે. એટલે કે એક
માણસના હોય બીજા માણસનું શોષણ એ જ તેનો
મૂળભૂત પાયો છે.

મૂડીવાદી સમાજ વિશે લેનિન કહે છે કે, “એ
એવા સિદ્ધાંત પર રચાયેલી છે કે, કાં તો તું બીજાને
લૂંટ નહિ તો તે તને લૂંટશે; કાં તો તું તારે માટે
બીજાની પાસે કામ કરાવ નહિ તો તું બીજાને
મોટે કામ કર. કાં તો તું શુલાગ્રોનો માલિક બન
નહિ તો પોતે બીજાનો શુલામ બનીને રહે. આવા
સમાજમાં માણસ ગળથુથીમાંથી જ બેમાંથી
એક માનસ, એવ અને વિચારો પીને ઉછરે છે.
પછી તે માલિક હોય કે શુદ્ધામ, નાનો
હુકાનદાર હોય કે માયુલી કારકૂન, અમલદાર હોય
કે છુદ્દિજીવી; દુકાંમાં એક એવો માણસ કે જેને
પોતાનાં સ્વાર્થ સિવાય બીજા કોઈની પડી નથી.
જો આ જાળીનના હુકાનો હું સ્વામી હોઉં તો મને
મારા પડોશી જોડે કશી લેવા દેવા નથી. એ
પડોશી જુઓ હોય તો વળી વધારે સાફ.
મારું ધાન્ય તેને વધારે કિંમતે વેંચીય. ઘાંકનર,
ઈજનેર, શિક્ષક કે કારકૂન તરીકે જો મારો પોતાનો
દરજાને સલામત હોય તો મારો પાડોશી બલે જતો
જહાનમમાં. ‘માલદાર’ ને પહે ચડી જાઉં, તેમના
પ્રત્યે સહાનુભૂતિ અને સહિષ્ણુતાનું પ્રદર્શન કરું
તો કદાચ મારી નોકરી લાંબો સમય માટે ટકાવી
શકું, અને આગળ ઉપર જતાં હું પોતે પણ કદાચ
માલદાર બની બેસું.”

મૂડીવાદી પ્રથા એવા માણસો પેદા કરે છે કે જે
નક્કર સ્વાર્થ અને માનવજાતના વાવી પ્રત્યેની બેપર-
વાહીનો અડો જમાવે છે. મૂડીવાદી વારતવિક જીવન-
માં માણસ માણસ વચ્ચે જે સંબંધો અસ્તિત્વ ધરાવે

છે તેમાંથી કુદરત અને મુન્દાઓ જન્મે છે. એ એવા
માણસો ય પેદા કરે છે કે જેઓ મૂડીવાદની હેવાની-
યત પીછાણે છે તો ખરા પણ તેના અન્યથો અને
કુદરત સામે માથું ન ઊંચકવાની તકેદારી રાખીને
પોતાની જ પામર સાંકડી દુનિયામાં જીવન વ્યતીત
કરે છે.

જેમ જેમ મૂડીવાદ આગળ વધે છે તેમ તેમ
તેમના બોધવાના સિદ્ધાંતોમાં અને આચરણ વચ્ચે
અંતર વધતું જાય છે. આ હકીકત ખુદ મૂડીવાદ-
ના સિદ્ધાંતવેત્તાઓને પણ કબૂલ કરવી પડે છે.
જેમસ વોરબર્ગ નામનો રૂઝવેદનો સંપાદકાર, એક
વખત સુદકચેરીમાં પ્રચારખાંતાનો વડો હતો.
“પરદેશ નીતિની શરૂઆત ધરઆમણે ચાપ છે”
નામના પુસ્તકમાં તે કહે છે કે “યુરોપીયન સ-
રકૃતિની જીવનપ્રથા એ ન ઉઠેલી શકાય તેવી અન્ય-
કામણ છે કારણ કે ધર્મ અને નીતિની દૃષ્ટિએ
ન્યાય અને સમાનતામાં તેને અડા છે પરંતુ બધ-
દારમાં “બળીઆના બે ભાગ” એ સિદ્ધાંત જ
લાગુ પડે છે અને નમજા માણસને ખતમ કરી
નોખવામાં આવે છે.”

મૂડીવાદી સમાજના પ્રતિનિધિઓ “આઝાદી,
પ્રગતિ અને માનવતા” “સત્ય” “ન્યાય” વગેરે
શબ્દોનું રટણ કરતાં તો ચાકતા નથી, પરંતુ કોઈ
કહેરો કે અગેરિકામાં રૂઢ અને સનીશીવિરોધી જાતિ-
વાદ સાથે તેનો શી રીતે મેળ ખાય છે? માનવીના
નૈતિકજીવનની સર્વસાધારણ જરૂરીયાતો પણ
આજનો સમાજ પૂરી પાડી શકતો નથી.

મૂડીવાદી પ્રથાનો વિકાસ થયો તેની શરૂઆતથી
જ તેમના સત્તાવાર પ્રચારકો જીઆ આદર્શોને
શાબ્દિક અર્જાલ આપતાં આવ્યા છે. પરંતુ તેનો
ઉદ્દેશ તો મૂડીવાદી સમાજમાં અદ્યતન શોષણ,
દમન અને એક બીજાના ગળાકાપની હરીફાઈ પર
ઢાંકણછેડો કરવાનો જ હોય છે. તેથી જ મૂડીવાદી
નૈતિક પ્રથાને કપાળે દંબ અને ધાર્મિક ઢોંખનો ડાપ
ચોંટાયે છે. આવી જાતની નીતિ માત્ર શુલામઝી
જેવો જ ભાગ ભજવી શકે છે—કમઠમાટી આવે તેવી

વાંસ્તવિકતાને છુપાવવી, મૂડીવાદને સાચો દર્શાવે અને દિવસે દિવસે વધતા જતા મજૂર વર્ગના અસતોષ સામે તેનો બચાવ કરવો.

જેમ જેમ મૂડીવાદી સમાજ વિકાસ પામતો જાય છે તેમ તેમ ઉત્પાદનનાં બજોની વચ્ચે મૂડીવાદ પોતે જ આડખીલીરૂપ બનવા લાગે છે અને મજૂર-માલિક વચ્ચેના વિમર્શવધારે ઉગ્ર બને છે. સારે મૂડીવાદના નૈતિક તેમજ બીજા બધા સિદ્ધાંતો કે જે માત્ર પૂંછ-પતિઓના હિતમાં ધ્યાનથી હોવા છતાં સામાન્ય શાહી સામે સમસ્ત માનવજાતિના સામાન્ય હિતના પ્રતિનિધિ ગણાતા હતા, તે વાતમાં કંઈ રહેતો નથી. તે માત્ર જાણી જોઈને બિહાવેલી પોક્કળ શબ્દજાળ બની રહે છે. તેના જુહાણુઓ જેમ જેમ બહાર આવતાં જાય છે તેમ તેમ મૂડીવાદી પ્રતિનિધિઓનો દંભ પણ વધતો જ જાય છે.

મહાન અંગ્રેજી નાટ્યકાર, બર્નાડ શો, પોતાની તીખી જગ્ગનમાં, દાનધર્મને નામે હલકામાં હલકા શુન્દાઓ ફલાવતા અંગ્રેજ મૂડીદારને ઠીક ઠીક ઉધડા લે છે: “જરૂર પડે તેનું અસરકારક નૈતિક વલણ અપનાવવું તેને માટે સહેલું છે, સ્વર્ગત્રતા અને રાષ્ટ્રીય આઝાદીની ઘોષણા સાથે તેણે અધીરું દુનિયા કબજે કરી અને તેનું નામ પાડ્યું” વસાહતીકરણ. જ્યારે તેને પોતાના ભેજસેજવાળા માકનો નિકાસ લાવવા માટે નવાં બજારોની જરૂર પડે છે, ત્યારે તે પહેલાં તો પાલ્ટીને ચોકલે છે અને પછી ખીસ્તી ધર્મનું રક્ષણ કરવા માટે લશ્કર રવાના કરી લડે છે, જીતે છે. અને પછી એ નવી બજારને સ્વર્ગથી આવેલ ધનામ તરીકે સ્વીકારી લે છે.”

(‘ મેન ઓફ ડેસ્ટિની ’ માંથી.)

ખીજી તરફથી આધુનિક મૂડીવાદ માનવજાતિને સાચું દર્શાવનારો પેલા કરે જાય છે કે જેઓ માલુસની પશુદૃષ્ટિને વધારે તે વધારે વેગ આપવાનો પ્રયત્ન કરે છે. દારૂવાદ ધિક્કારતો સિદ્ધાંત વહેતો કરીને મોટા પાયા પરના માનવસંહારને તેમજ માનવસંસ્કારના સર્વનાશને ‘સિદ્ધાંત’નો ઓપ

ચકાવે છે. “ માલુસને નીચે ઊતારતા ‘સમગ્ર આત્માથી’ હું તેને યુક્ત કરું છું. ” શિશુની માંદકી આ ‘સમગ્ર આત્મા’ પણ માલુસને નમ્રો ને નિકૃત બનાવે છે. મારે આવા સિદ્ધાંતો કે નૈતિક બ્યાલો જોડે કશી લાપનહાપન નથી એટલો મને લાગે છે. ” આ શબ્દો પેલા ખંધા હિટલરના છે. માનવ-બક્ષીઓના આ નેતાએ અનીતિનું પ્રતિક બનીને લાખો જર્મનને માનવજાતિ સામે પાણી શુન્દા-ઓ કરવા પ્રેર્યા છે. જર્મન અને જાપાની શાહીવાદ પર લશ્કરી વિજય મેળવીને દારૂવાદને આપણે નૈતિક તેમજ રાજકીય છક્કા ખવરાવી છે. પરંતુ આજના શાહીવાદોએ તેની આખરી હાર થતી એટલાવવાનો સન્નેપાત ઉપડ્યો છે. સમસ્ત વિશ્વનાં પ્રગતિશીલ બજો, સોવિયેત સંઘ જોડે મળીને નવા, વધારે આગળ પડતા સિદ્ધાંતો આગળ ધપાવશે ત્યારે જ દારૂવાદના સર્વનાશ જોડે માનવીની હેવાનીયત પણ ખતમ થશે. માકસે કહ્યું છે કે :

“ માનવી વચ્ચેના બધાંબાવ, એ મજૂરના મ્હોમાં માત્ર પોક્કળ શબ્દ રહેતો નથી, પણ નંકર સત્ય બને છે. દુઃખદર્દી કસાએલાં તેમના મ્હોં દારૂ માનવજાતિની સમગ્ર સુંદરતા આપણી તરફ મીટ માંડી રહી છે. ”

સામ્યવાદી નીતિ એ એક નવા જ પ્રકારનું નૈતિક ધોરણ છે. તેનું પાયો જુદો છે એટલે જ તેની વસ્તુ તેમજ ધ્યેય ખીજી નૈતિક પ્રયાઓ કરતાં જુદાં છે. મૂડીવાદી નૈતિક ધોરણ શોષણ, અસમાનતા, દમન તેમજ અંગતમિલકતની દાદાગીરીને સન્માને છે. મૂડીવાદીઓએ સરકારી કાપદાને પોતાનો આડતીઓ બનાવી રાખ્યો છે એટલું જ નહિ પણ ધર્મને મ્હોંએ પણ એમ કહેવાયું છે કે “ અંગત મિલકત ” પવિત્ર અને અવિનાશ છે. આ મંતવ્યને પડકારતી સામ્યવાદી નીતિ, સામાજિક મિલકતના પાયા પર રચાયેલ નવા સમાજને મજબૂત બનાવવામાં માને છે. તેમાં યુગાપી. કે દમનને કશું સ્થાન નથી. લેનિન કહે છે કે “ સામ્યવાદને મજબૂત બનાવવા માટે તેમજ તેણે એજવેલી સફળતાઓ આગળ ધપાવવા માટે જે લડત

થાય છે, તેના પાયા પર જ સામ્યવાદી નૈતિક ધોરણ રચાયેલું છે”

આથી એક વાત તો સાદા યર્થ જાય છે કે બંને પ્રયત્નોના ઉદ્દેશ પરસ્પરવિરોધી હોવાથી, તેમનું સ્વરૂપ પણ એક બીજાથી તદ્દન જુદું પડી જાય છે. અંગત મિલકતને ટેકા આપતી નીતિ, માણસનું માનસ તે દિશામાં ધસવા પ્રયાસ કરે છે. “હું” ને મારી વડુ. તેમાં આબુ” સહુ” અને મારી વડુ પણ મારું” કહ્યું કરે ત્યાં સુધી જ; બાકી સોયી પહેલો તો હું જ” એ શિખામણ આપતી નીતિ અંગત સ્વાર્થ માટે સામાને જીતારી પાડતા જ સીખવે છે. જ્યારે સામ્યવાદિક મિલકતને ટેકા આપતી સામ્યવાદી નીતિ, માણસને સમાજના અંગ તરીકે, સૌના દિલ જોડે પોતાનું દિલ સાંકળી લેતા સીખવે છે. એ સમાજમાં માણસ માણસ વચ્ચેના સંબંધો પરસ્પર સહકારના ધોરણે રચાયેલા હોય છે. સૌનું દિલ, ધ્યેય તેમજ મહત્વાકાંક્ષાઓ એક જ દિશામાં વહે છે; મૂડીવાદી સમાજની માફક પરસ્પર વિરોધી દિશામાં નહિ. સમાજવાદી પરિવર્તનમાંથી પસાર થતી વખતે તેમાં વસતા માણસનું માનસ પણ બદલાય છે. સામાન્ય ધ્યેયને પહેંચવા માટે તે એક બીજાને મદદ કરતાં સીખવે છે. હળવે હળવે મૂડીવાદી સમાજે તેનામાં સીચેલ જૂની ટેવો, રૂઝીઓ, ખાઉધરાપણું, સ્વાર્થપણું, બંધાઈ અને ઠડે કલેજે ચાલતી કાંવત્રાખાજ, તે છોડવા લાગે છે.

“અરાજકતા કે સમાજવાદ” નામના પુસ્તકમાં સ્ટાલીન લખે છે, “માણસની ‘જંગલી’ ભાવનાઓ અને અભિપ્રાયો, કેટલાક લોકો ધારે છે તેટલાં પ્રાચીન નથી, એક જમાનો એવો પણ હતો-પ્રાયશ્ચિત્ત સામ્યવાદનો-જે જ્યારે ‘અંગત મિલકત’ ને માણસ પીછાણતો નહોતો. પાછળથી વ્યક્તિગત ઉત્પાદનનો જમાનો આવ્યો. અને માણસની લાગણી તેમજ જીવિને પોતાને યોગે ચડાવવામાં સફળ બને. આજે નવો જમાનો આવે છે-સમાજવાદી ઉત્પાદનનો. આજે માણસની લાગણી તેમજ જીવિ

સમાજવાદને અપનાવે તો તેમાં નવાઈ શી? જીવનની રીતભાત શું માણસની “લાગણી” અને “અભિપ્રાયો” નહીં કરતી નથી?”

સોવિયેત સંઘમાં સામ્યવાદી સમાજના ધાર્મિકો પોતે તો મૂડીવાદી સમાજમાં જન્મ્યા હતા, કીધો હતા, આમ જનતામાં-ખાસ કરીને ખેડૂમાં જૂની ટેવોની અસર શરૂઆતમાં તો વધતાઓછા પ્રમાણમાં રહી હોય તે સ્વાભાવિક છે. એટલું જ નહિ પણ જૂની રૂઝીઓ અને વહેમોથી તદ્દન સુકત ન થયા હોય તેના વણા મેજૂરો પણ સાં મોજૂદ હતા. છતાં સમાજજ્ઞાના સિદ્ધાંત પર સામ્યવાદિક ચલુતર શરૂ થયું. ત્યાંના સામ્યવાદી પક્ષે જનતાને એ કાર્યને અનુરૂપ શિક્ષણ આપ્યું, સંગઠન સાધ્યું. સામ્યવાદી પક્ષ એટલે ત્યાંના કામદારોનો મોખરો સંબાળતો. પક્ષે તેના સભ્યોએ પોતાની ધગણ, પરકાશ અને ધ્યેય બક્ષિતવડે જનતા માટે લાખોને લેસાડ્યો અને ઝડપથી માનસપક્ષેટો થવા લાગ્યો. મજૂરોએ વેત્ર પકડ્યો. જેમ જેમ સામ્યવાદિક ખેતી અંગત ખેડોંણનું સ્થાન લેતી ગઈ તેમ તેમ ખેડૂતોની પણ ઝડપ વધી. જુદાં જુદાં રાષ્ટ્રોની વચ્ચે પણ આ જ માનસ કામ કરવા લાગ્યું અને પરસ્પર વિરોધી દરીદ્રાઈને બદલે સહકાર અને મૈત્રીના નીકટ સંબંધો બંધાવા લાગ્યા.

આ ઉપરથી જોઈ શકારો, કે સામ્યવાદી નીતિ દ્વારા સમાજના વર્ગો અને રાષ્ટ્રના સંબંધોમાં નક્કર માનવતાની ભાવનાનો વિજય થયો છે. પહેલાં જે ઊંચી લાવનખોના બળુમાં ફૂંકવામાં આવતાં હતાં તે હવે વારતવિક જીવનમાં પણ સર્વસામાન્ય બને છે.

મૂડીવાદી સમાજમાં વર્ચસ્વ ધરાવતા વર્ગની નીતિ આમ પ્રજા પર હોઈ બેસાડવા માટે બહુવિધ જૂઠાણાઓ ફેલાવવાં પડે છે, અને ધાર્મિક દંભને આધારે લેવા પડે છે, છતાં એ નીતિ સર્વમાન્ય બનતી નથી જ્યારે સામ્યવાદી નૈતિક ધોરણ તો આમ જનતાની તમામ જરૂરીયાતો પૂરી પાડે તેનું હોવાથી તેને ‘ધર્મ’ની આગળ પકડવી પડતી નથી. તે વિજ્ઞાનના પ્રમાણિક સિદ્ધાંતો પર રચાયેલ છે.

એ અર્થ કહે છે તેમ તેમાં જેટલાંએ એવાં તરવાં છે કે જે તેને દીપ્તિયુક્ત બાંહેધરી આપે છે. તે માનવ-જાતિનું ભાવી છે. જ્યારે મૂડીવાદી નીતિ તે માણસને પાછળ ખેંચનારી, અધઃપતનને માર્ગે લઈ જનારી નીતિ છે. વિરુદ્ધ ને આધુનિક જ્ઞાનમંડળ એણે કયો છે તેના આધારે જ સામ્યવાદી નૈતિક ધોરણ વ્યાપ્ત છે. એ માત્ર લોકોને લક્ષ્યાવવાનું સાધન નથી પણ તેનાં મૂળ વાસ્તવિકતામાં જીડે ઉતરી ગયાં છે.

★

આ સામ્યવાદી નૈતિક ધોરણ જીવનમાં કેવી રીતે દેખા દે છે? માણસ પાસે તે શું માગે છે? માણસનું વ્યક્તિગત હિત એ સફળતા સામાન્ય હિત કરતાં, મજૂરોના સામાન્ય હિત કરતાં, આમ જનતાના સામાન્ય હિત કરતાં જુદું નથી. માણસનાં દરેક દરેક ક્ષેત્રમાં, કાર્યમાં તેમજ જીવનમાં આ બાવના એક સુસંબદ્ધ સળંગરૂપ ધારણ કરે છે. પરંપરા વિરોધી વર્ગોવાળા સમાજનાં કાઈ કાંઈ વખતેનાં ત.પરદેશી આક્રમણ વખતે-ઉપર ઉપરથી તે સમાજનાં હિત એક બને છે. પરંતુ લગાડ પૂરી થઈ ન થઈ હોય તો આંતરવિગ્રહ ફાટી પડે છે. સામ્યવાદી સમાજમાં સમાજના સર્વ સભ્યોના હિતો હંમેશાં માટે એક જ રહે છે, કારણ કે સોવિયેતના માનવી માટે બીજાઓ દરીદ્રાકાંડ કરી ગયું કાપનારા શત્રુઓ નથી હોતા પણ ગિરાદોરો અને મદદ કરનારા મિત્રો હોય છે. નજીબાને મદદ કરી આગળ લાવવો અને પોતે પેતાથી ચડીઆતને લક્ષમાં રાખી તેની હરોળમાં આવી જવા પ્રપન્ન કરવો એ સોવિયેત માણસની ખાસીયત છે. સામાન્ય પ્રગતિ માટે વધારેમાં વધારે પ્રયાસ કરવાની તેને ઝેરજીવા મેળે છે.

“નજીબાને તોડી પાડો અને પડે તેને દૂર ફેંકો!”નું માણસાર્થકીન સત્ત્વ મણુની મૂડીવાદી દરીદ્રાકાંડ કરતાં સોવિયેત દરીદ્રાકાંડ જુદા પ્રકારની છે એ વાત તો સાફ છે. ધંધામાં પારંગત બનવાનું ગૌરવ,

શુભેચ્છા, નક્કર એકતા એ સામ્યવાદી મંદિરોની નૈતિક પાથો છે.

આ નૈતિક વિચારો પ્રગતિશીલ છે અને સર્વ પ્રગતિશીલ વિચારોની મારફત, માનવજાતિને આગળ ધપાવવાની તેનામાં શક્તિ છે. સ્ટાલિન કહે છે કે, “સમાજનું નૈતિક જીવન, સમાજ સામે નવાં કાયો રજૂ કરે, સારપટ્ટી જ નવા સામાજિક વિચારો અને સિદ્ધાંતો જન્મે છે. પરંતુ એક વાર તેનો જન્મ થઈ ચૂક્યા બાદ, તે - એવી તો દિવ્ય શક્તિ બની જાય છે કે સમાજના ભૌતિક જીવનને રજૂ કરેલ નવાં કાયોને પાર જીતારવાનું તે અકસીર સાધન બની જાય છે અને સમાજને પ્રગતિને પથે દોરવામાં મદદ કરે છે.”

... છેલ્લાં વિશ્વયુદ્ધમાં સોવિયેત જનતાએ લાખલેખ અપૂર્વ નૈતિક હિંમત, તેના પરાવો છે. વધુમાં સ્ટાલિન એ વાતની નોંધ લે છે કે “રાષ્ટ્રીય સલાહની બાજમાં લોકોના દિલમાં મૂડીવાદી અંધરોષો ભૂંસાતા સીધી વધારે વખત લાગે છે, તેના અસર વધારે ચીકણી છે” કારણ કે અહીં મૂડીવાદ રાષ્ટ્રીય સ્વામિ સંજોગે આપણી સામે આવે છે.”

પરંતુ રાષ્ટ્રોની વચ્ચે વેરઝેર ચાલુ રહે એ સામ્યવાદી નૈતિક ધોરણની વિરુદ્ધ છે. રાષ્ટ્રીય તેમજ જાતીય પૂનઃમંડો દૂર કરીને પરંપરા મૈત્રી મજબૂત બને તે માટે તે સતત પ્રયાસ કરે છે.

માત્ર કાર્યક્ષેત્રમાં જ નહિ પણ કુટુંબમાં પણ સામ્યવાદી માણસની વર્તણૂક એ સર્વોચ્ચપૂર્ણ સામ્યવાદી નીતિનું એક અંગ બની રહે છે. જે સામ્યવાદી ધોરણ માણસને નવા સમાજનો સક્રિય લક્ષ્યો બનાવે છે, અને નાગરિકપણાની તાલીમ આપે છે તે, તેના કૌટુંબિક જીવન પ્રત્યે બેદરકાર રહી શકે જ નહીં. તે કુટુંબને મજબૂત બનાવવા માગે છે. બી-આતોને દરજ્જે તેણે કદી નહોતો તેલો જાયો આપણો” છે. સાથેસાથે બંડોળા કુટુંબની માતાને સરકાર તરફથી દરેક પ્રકારની સહાય આપવામાં આવે છે.

મૂડીવાદના ચોક્કસમાં રહીને માનવીના સ્વભાવ-
માં રહી મબેલ પશુના અવરોધો દૂર કરી ચક્રાવા
નથી. જે લોકો, મૂડીવાદી સમાજની દુષ્ટતાથી ત્રાસી
છે છતાં જેઓ સમજતા નથી, યાં તો સમ-
જના માનતા નથી કે માણસના હાથે યત્ન શોષણ
ખતમ કરીને જ-એટલે કે સામ્યવાદી સમાજ સ્થાપી-
ને જ માનવીની પશુતા દૂર કરી 'સંપૂર્ણ' માણસ-
ભાવો જીવનની શક્યતાઓ ખડી કરી શકાય છે,
તેમને માટે મિથ્યા હતાશા અને નિશ્ચયાર્થ સિવાય
બીજો માર્ગ નથી. એજ જ. વેલ્સનું એક પ્રાચ
બોલી હોય છે: "માણસ હતો તેવો જ રહેવાનો.
સતત પાશવી, ધર્મી, હુમ્મો અને ખાલિધરા!..."

પરંતુ સામ્યવાદી સમાજમાં એ હતાશાને સ્થાન
નથી. 'સંસ્કૃતિ' એ મૂડીભર વિદ્વાનોનો ધમરો મટીને
આમજનતાના સંસ્કારમાં આવી વસે છે. એ તંદુરસ્ત
સર્માનદણ લેખક નેક્સ્ટીમ ગોર્કી લખે છે: "સોવિયેત
સંઘની આમજનતામાં જન્ય સામુદાયિક ઇચ્છાશક્તિ
છે-કે જે નરી દુનિયા અને નવું જીવનધોરણ
ધાવા ઉત્સુક છે. જ્યારે જ્યારે કોષની વ્યક્તિગત

ઇચ્છાશક્તિ તેથી વિરુદ્ધ જાય ત્યારે તેને આ પ્રયત્ન
આમજ્ઞિયાશક્તિ આવરી લે છે. ગમે તેટલો તેજસ્વી
પ્રતિભાશીલ માણસ પણ જે સમાજવિરોધી
આંદોલન સામે રાખે તો નીચે પડવાનો જ."

આવા જન્યુત સમાજને વધારે ને વધારે સંસ્કારી
જનતાને સામ્યવાદી સંસ્કૃતિનો પાયો મજબૂત બના-
વવા માટે ત્યાંના લેખકો, કળાકારો તથા
સિદ્ધાંતની મદદ સોવિયેત સંઘ લે છે, કારણ કે
સામ્યવાદ માને છે કે માણસનું માનસ બદલી
શકાય છે. કોષ પણ નૈતિક ધોરણ બધા જ
સંલેખોમાં કે બધા જ સમયમાં એકધારું કામ
આવડું નથી. આમજનતાની જરૂરીયાત અનુસાર
દરેક પેઢીએ તેમાં પોતાને અનુકૂળ ફેરફારો કરી
લેવાના હોય છે. શોષણહીન સમાજમાં તે ઉત્તમ
કક્ષાએ પહોંચી શકે છે. વારસામાં મલેલ પશુતા
ખૂંટી નાખવા માટે માણસે જેહાદ જમાવી છે. કદિ
પાછો પડે તો પ આખરે તો જય માનવતાનો જ છે.
સામ્યવાદી નીતિને માટે માણસ પણ મટીને માનવ
બન્યો જ.

તેર સો વીસ

“તેરસો વીસને—

ખૂતી દિલક મહા રાજ્ય વિદ્રોહીને
શબી લટકાવિયા !”*

ન્યાયના નામ પર

ઝીસના રાષ્ટ્રના ‘મુક્ત’ ન્યાયામતે

ઝીસના ગેરિલા—ખેડૂઓ મજદૂરો

તેરસો વીસને ફિસી લટકાવિયા !

*

ઝીસના વતનીઓ—ખેડૂઓ મજદૂરો !

એજ જનમણુ થકી એક દિ નગી ‘તી
પચ્ચીસો વર્ષ’ પર—

કાબ્ય જગખ્યાત એથેન્સની સંસ્કૃતિ

ફિલસુફી કાબ્ય ને નાચતી ભારતી

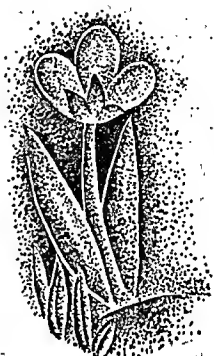
મિત્ર સ્થાપત્ય ને ગીતની રાગિણી

રાજ્ય વાણિજ્ય ને મણિત વિજ્ઞાનની

ઝીક જનમણુ તણી વિરલ ખાતી !

એજ એ ધરતીની

ઝીસની મુક્તિની મુશ્કેલી ઊર ધરી

કાંતિના ચાપરે બાપરને એક દિન

દેહનાં દાન દહ વિશ્વખંધુત્વની

કલ્પનાને કરી મૂર્તિમંતી !

*

* તા. ૧૭-૫-૪૮ના ‘ક્રી પ્રેસ’માં ઝીસના સમાચાર હતા. તે મુજબ ઉડી ઘોડાક માસ દરમિયાન ત્યાંના ૧૩૨૦ ગેરીલાઓને રાજદ્રોહ માટે ફાંસીએ લટકાવી દેવામાં આવ્યા છે. અને હજી બીજા સેંકડોને માથે મોત લેણું છે. ઝીસ આજે એ નવ સત્ય બહેર કરે છે કે ત્યાંની જે સ્વરાજ-સરકાર ત્યાંનાં સાચાં સંતાનો માટે ફાંસીના માંચડા ખોદી રહેલ છે, એ સ્વરાજ નથી; એ તે, બ્રિટિશ-અમેરિકી શરણાગત સ્વીકારી શૂંદ્ધ ઝીસના દેશદ્રોહીઓની સત્તાખોર ‘ટાનકીલુ’ રાજ-કંપની નામનું સ્વરાજ છે. અને રાજ્યદ્રોહીઓ ગણી નેમના બન લેવામાં આવે છે તેઓ ઝીસની ધરતીને નાઝીઓથી અને ધરના દગાખોર અંગ્રીજદોષી મુક્ત કરનાર અને આજે ય એવા દમલબાને સામે વતનની સાચી મુક્તિ અર્થે હાથમાં માથાં લઇ જૂઝનાર સાચા શ્રમજાનથીઓ છે.

+ જમત એને માટે મગર છે તે ઝીસની મંદાન નગર-સંસ્કૃતિ. તથા તેના ‘ન્યાયિધીસ’-એકિલસ (ઈ. સ. ૧૯૧૧ પર્ષ), ઝીક નાટ્યકાર એરિસ્ટોફેન્સ (ઈ. સ. ૧૯૧૧ ૪૫૦); મંદાન ઝીક ફિલસૂફી-પ્લેટો (ઈ. સ. ૫૧૦ ૪૩૦) તથા એરિસ્ટોટલ (ઈ. સ. ૧૯૧ ૩૮૪) વગેરે.

એ જ કવિવર તથા દેશના શોષક
 ઓસની કામ પર પાથવી જાગ હર્ષ
 વીર શહીદો તથા ખાલી ને ખંખતા
 દેશના દોહી યુદ્ધી ભરોને કરે
 હંભી સ્વાતંત્ર્યની—હમ દમનની ધુરા
 બાંકુના ખૂનની ખેલી લીલા !
 ઓસના રાષ્ટ્રની સુકિતના નામ પર
 ઓસના ગેરિલા—ખેડુઓ મજદૂરો
 તેરસો વીસને ફાંસીના માંચડે ડાંબી દોષા ।

ઓસના ગેરિલા ! ખેડુમજૂ મજદૂરો
 નારી નર !
 ખૂન લોખંડ ને આગચા ઓકતા
 નાઝી ફુરંમન થકી,
 નાઝીના સોખતી ચંદ શમતાનચા
 ધર અને પહારના સર્વ શોષક થકી
 જાનનું જીવડું જેમણે રખી જપ
 વિજયી સંભ્રામના જંગ ઝીંકી
 શોષિતોથી કરી યુગ ધરતી
 દેશની પ્રીતિ રોચન કરી'તી ।

તેર સો વીસ એ,
 ધરતીના ખેટકા હાથમાં શિર લઈ

ધરતીની સુકિતનું ગીત ગાતા
 ફાંસીએ ઝુલી ગયાં.
 તરતદિલ ધાંભલા આંસુના ન્હાવણે
 ખૂન ખરકામલાં બદન ઘોતા
 ધરતીની સુકિતનું સ્વપ્ન જોતા ઉભા ।
 વીરને ફાંસી શી ? વીરને મૃત્યુ શી ?
 ફાંસી કુલમાળ મૃત્યુજ્યો વીરને.

દિને હવે દૂર ના.
 ધરતીના દ્રોહની નશિયતો જાગશે
 ફાંસીના મંચે જે જાગીને અંખશે
 બાંકુના ખૂનનું તેર લખશે,
 એ દિને કાયરો—એ જ હત્યાકરો
 કંપશે કંદતા પાપ ભારે.

ને—
 ફાંસીના માંચડા ઉચ્ચશિર હમમુખા
 ધરતીની સુકિતનું ગીત ગાતા
 તેરસો વીસ નહિ
 શત સહસ્રો તથા શેવબર કંદને
 નેહનાં નીરથી ટોચે ત્યારે ।

૧૮-૫-૪૮

ઉપવાસી

× બ્રિટિશ શોષકોએ

નવી લોકશાહી

-ચીમન મહેતા

[સારીયે દુનિયામાં આજે પ્રગતિ અને પ્રત્યાષાત વચ્ચે થઈ શકે છે. જનતા-
શરનાં લોકશાહી જળો-સોવિયેત સંઘ, નવી લોકશાહીના પૂર્વ સુરોપના દેશો, લાલ ચીન,
મૂડીવાદી દેશોના કામદાર આંદોલનો તથા સાર્વાનિક જનતાના આગ્રહી આંદોલનો અને પ્રત્યાષાતી
જળો-અમરિકી શાહીવાદ એના પીકસમા ક્રિટિય, કેન્સ અને કચશાહીવાદ તથા દેશદેશના પ્રત્યા-
ષાતીઓ વચ્ચે રાજકીય, આર્થિક, ભૌગોલિક અને સિદ્ધાંતિક ક્ષેત્રે અવકાશભિા ઘટ રહી છે.
એમાં ૧૯૧૭ પછી શાહીવાદી ચોક્કામાંથી બહાર ગયેલા રૂસ દેશ પછી ૧૯૪૬માં શાહીવાદના
ચોક્કામાંથી બીજાવાર બહાર ગયેલા બાલ્કન પ્રદેશના નવી લોકશાહીને નામે પ્રખ્યાત થયેલા આઠ
લોકશાહી દેશોનું એક વિશિષ્ટ સ્થાન છે, જે નવી લોકશાહીના જન્મનો, એના વિકાસનો તથા એ
માટેની એની મથામણોનો સરળ રીતે અહીં દૂંક પરિચય આપી લેખક આપણને સમાજવાદી
સોવિયેત સંઘ પછીની જનતાની બીજા નંબરની પ્રગતિશીલ લાક્ષણિકતાઓ કાઢે છે. -સં.]

મૂડીવાદના આંતરિક વિરોધાભાસનો ઉકેલ
લાવવા એટલે કે દુનિયાની બનતો ફરી આપસમાં
વેચી લેવા પ્રથમ વિશ્વયુદ્ધ શાહીવાદીઓએ સર્જી શકે
હતાં. પરંતુ એમની ધારણાથી બિદલા એવા જે
પરિણામો એમાંથી બહાર આવ્યાં હતાં.

પ્રથમ તો દુનિયા બરના છઠ્ઠા ભાગ સંગે રૂસ
દેશ શાહીવાદના ચોક્કામાંથી બહાર ચાલ્યો ગયો.
હતો અને સમાજવાદને રાહે એણે આજે બઢવાના
કદમ ઉઠાવ્યા હતા. બીજી ને મૂડીવાદી કટોકટીના
ઉકેલ માટે યુદ્ધ સર્જવવામાં આવ્યું હતું એ કટોકટી
રૂસના શાહીવાદના ચોક્કામાંથી ચાલ્યા જવાને કારણે
તથા શાહીવાદી દેશોની યુદ્ધોત્તર આર્થિક નીતિને
કારણે વધુ ઉંમર બની હતી.

આને કારણે સૌ જાણે છે કે ફરી વખત
શાહીવાદીઓએ દુનિયા પર બીજી વિશ્વયુદ્ધ તારકણું
હાથે, પરંતુ એમાંથી પણ પ્રથમ વિશ્વયુદ્ધ
માફક એમની ધારણાથી જે બિદલાં પરિણામો
આવ્યા છે.

આ વખતે શાહીવાદી ચોક્કામાંથી એક દેશ
નહિ પરંતુ આઠ દેશો બહાર ચાલ્યા ગયા છે અને
એને કારણે આર્થિક કટોકટી વધુ ઉંમર બની છે.
સાથેસાથ પ્રથમ વિશ્વયુદ્ધથી વધુ પ્રત્યાષાતી

આર્થિક નીતિ શાહીવાદી દેશોએ અપનાવી છે.
એનાથી આર્થિક કટોકટી વધુ ઉંમર બની છે.

એ યુદ્ધોત્તર આર્થિક કટોકટીના પ્રસંગે
હાથવાનો આ લેખનો ઉદ્દેશ નથી. શાહીવાદના
ચોક્કામાંથી બહાર નીકળી ગયેલા આઠ દેશો અંગે
માહિતિ આપવાનો આ લેખનો ઉદ્દેશ છે.

નવી લોકશાહીના જન્મ

શાહીવાદના ચોક્કામાંથી બહાર નીકળી સમાજ-
વાદના રાહે આજે બઢતા આ આઠ દેશો યુગોસ્લાવિયા,
બલ્ગેરિયા, પોલેન્ડ, ચેકોસ્લાવાકિયા, રુમાનિયા,
હંગેરી અને આલ્બેનીયા છે. બાલ્કન પ્રદેશના આ
આઠ દેશો ઝડપથી નૂતન સમાજવાદવચર્યા તરફ
પ્રવાણ કરી રહ્યા છે. નવી લોકશાહી આ દેશોમાં
સ્થાપવામાં આવી છે.

આ નવી લોકશાહીના સિદ્ધાંતો અનુસાર
જનતાની સરકારો આ દેશોમાં અસ્તિત્વમાં આવી
છે. વર્તમાન સંજોગોમાં એમનું મુખ્ય કાર્ય
મૂડીવાદના નાશનું અને સમાજવાદના રાહે આજે
ધપવા સંકેતિકાજની પરિસ્થિતિ સર્જવવાનું
છે. એટલે કે સમાજવાદનો પાયો નાખવાનું છે.

આ નવી લોકશાહીને સમાજવાદમાં એ હકીકત
અનુસાર મહત્વની છે કે આ નવી લોકશાહીનો

જનમ બીજા વિશ્વયુદ્ધ દરમિયાન, ફાશિઝમ સામે શરૂ થયેલા જન આંદોલનમાંથી થયો હતો. પૂર્વ અને દક્ષિણ પૂર્વ યુરોપના દેશોમાં શરૂ થયેલા આ આંદોલનો યુરોપ અથવા એશિયાના બીજા દેશોમાં શરૂ થયેલા આંદોલન કરતાં જુદા જ વિશિષ્ટ, ઘસણો ધરાવતાં હતાં.

આમ યુરોપના મુખ્ય કારણો ત્રણ હતાં.

પ્રથમ તો આ આઝાદી આંદોલનો દરમિયાન લોકોએ એ બાળી લીધું હતું કે એમના દુરમનો માત્ર જર્મન ફેસીસ્ટો જ નથી પરંતુ તે તે દેશોનો પુરાણો રાજકર્તા વર્ગ, મોટા મૂડીવાદીઓ, જમીનદારો, નોકરશાહી અને પ્રત્યાઘાતી લશ્કરી અમલદારો પણ છે. તમે હિટલરની ફાશિઝમની તરફેણમાં કે વિરોધમાં? આ એક જ પ્રશ્ન દરેકને પૂછતો અને મોટા ભાગના પ્રત્યાઘાતી સુલહીઓ હિટલરની તરફેણમાં હતા એ વાત સાથે ઘર્ષ યુદ્ધ હતી. જે પ્રત્યાઘાતી સુલહીઓ લેવનમાં અથવા અમેરિકા લાગી ગયા હતા તેઓ પણ આ જન આંદોલનના દુરમન હતા અને વખતોવખત એ ખાતર તેજો હિટલરની ફેસીસ્ટો સાથે બળતા હતા એ વાત તેઓએ અનુભવમાંથી શીખી હતી. આમાં યુગોસ્લાવિયાના ફેસલક્રોતોને જર્મનો સાથે બગી ગયેલા નેહિક અને પાવોલેક સામે જ નહિ પણ લેવનમાં ભાગી ગયેલા રાજા પીટર અને એના આંધીઆ મીહાઈ લોબીક સામે લડવું પડ્યું હતું. એવી જ રીતે ચેકોસ્લોવાકીમાં હિટલર સાથે બળી ગયેલા ફાક સામે જ નહિ પણ લેવન ભાગી ગયેલા પ્રત્યાઘાતીઓ તથા સેનાપતિ પ્રેમ-કેમેરોશવસ્કી સામે લડવું પડ્યું હતું. એવી જ રીતે રુમાનીયન જનતાને પણ માત્ર સરસુત્યાર સુએનોતનકુ સામે જ નહિ પણ ઘતેન્યુ અને મેન્યુ સામે પણ લડવું પડ્યું હતું. આમ હિટલરની સામેની, પરદેશી શાહીવાદ સામેની લડાઈ એમના આંધીઆ સમાધરના ધાતકીઓ-મૂડીદારો અને જમીનદારો સામેની પણ લડાઈ હતી.

એટલે ફેસીસ્ટ જર્મનીની હાર થઈ કે દુરસ્ત જ એમની સાથે આ પ્રત્યાઘાતીઓનો પણ પરાજય થયો.

પરિણામે જૂના રાજકર્તા વર્ગને, મૂડીવાદ અને સામંતશાહીના પ્રતિનિધિઓને વિદાય લેવાની પેળા આવી ચૂકી.

આમ, એક તરફથી જૂના રાજકર્તા વર્ગની પક્ષે થઈ તો બીજી તરફથી એનું રથાન લેવા માટે એક બીજાને વર્ગ તૈયાર થઈ ચૂક્યો હતો.

રાષ્ટ્રીય આંદોલનની આગેવાની શરૂઆતથી જ કામદાર વર્ગ અને એના પાર્ટી કમ્યુનિસ્ટ પાર્ટીઓના હાથમાં રહી હતી. લોકશાહીના મહત્તમ અને સતત દિશાપતી કામદાર વર્ગે આઝાદી આંદોલન માટે અનિવાર્ય એવી રાષ્ટ્રીય એકતા ધડપામાં સોયી મદતનો ભાગ ભજવ્યો હતો. અને ફેસીસ્ટો સામે લડવામાં ગળબળાક દુરખાનીઓ કરી હતી. યુગોસ્લાવની કમ્યુનિસ્ટ પાર્ટીના વીસ હજાર સંઘોમાંથી પંદર હજાર સંઘો આઝાદી આંદોલનમાં ખપી ગયા હતાં. એ સિવાય બીજા દેશોની પાર્ટીઓના શહીદાની સંખ્યાનો આંકડો પણ હજારો પર પહોંચી ગયો હતો.

આમ, આવી ભળ્ય દુરખાનીઓ દારા અને આઝાદી આંદોલનને દરેક તબક્કે સાચી નીતિ અપનાવનાર કામદાર વર્ગ અને કમ્યુનિસ્ટ પાર્ટીઓએ આગેવાનીનો દોર પોતાના હાથમાં જ રાખ્યો હતો. પરિણામે હિટલરની ફાસીસ્ટો અને એના ભાગીઆ, મોટા મૂડીવાદીઓ, જમીનદારો વગેરેનો પરાજય થયો કે દુરસ્ત જ નથી તંદુરસ્ત રાજકીય બળો આમળ આપ્યાં અને એમાં દરેક દેશમાં કમ્યુનિસ્ટ પાર્ટીઓ જનતામાં સોયી વધુ અસર ધરાવતી અને તાકાતવાન પાર્ટીઓ તરીકે બહાર આવી.

આમ, સહેલી જ વખત. એમના ઇતિહાસમાં આ દેશોનાં લોકશાહી બળો આટલા તાકાતવાન બનીને બહાર આવ્યાં હતાં. સારીયે મહેનતકર જનતાનું તેમને પીડબળ હતું. જમીનદારીનો નાશ, એકે એની જમીન, લેલોગોનું સમૂહીકરણ, પરદેશી શાહીવાદનો ઉખંડ, જનતાના સામાજિક, આર્થિક અને સાંસ્કારિક વિકાસના મુદ્દાઓવાળા કાર્યક્રમ પર

તેઓએ જનતાને એમની ખાજી સંઘટિત કરી હતી.

સ્વાભાવિક રીતે જ શાહીવાદીઓ આ દેશના લોકશાહી બળોને આંતરિક પ્રત્યાધાતીઓ તથા સીધી દરમિયાનગીરી દ્વારા ખતમ કરવા માગતા હતા. ક્રીસ, ઇટલી વગેરે દેશોમાં શાહીવાદીઓએ એમની નેમ પાર પાડવા પ્રત્યાધાતીઓને મંદ હતા તથા સીધી દરમિયાનગીરીની રીતિનીતિ અમલમાં ચૂકી હતી. એનું અર્થ પછી તેઓ કરવા માગતા હતા, પરંતુ આ દેશોની નવી લોકશાહીના જનમમાં સોવિયેત જનવેલો ભાગ નિર્ણયાત્મક હતો. સોવિયેત સંઘે અહીં એ નીતિરીતિને અટકાવી હતી અને પ્રત્યાધાતીઓ તથા કાસ્ટીરોની મુસાદને નિષ્ફળ બનાવી હતી. ટેર ટેર આ દેશોમાં ફિટિશ અમેરિકન શાહીવાદીઓના પિઝ્ઝોએ બળજબરીથી સત્તા હસ્તગત કરવાને પ્રયાસ કર્યો હતો પરંતુ બર્લિન જવા માટે આ દેશોમાંથી પસાર થયેલી સોવિયેત સેનાએ આ પ્રત્યાધાતીઓને એમના આ કાર્યમાં મારી હાથવધામાં પ્રતિતીક્ષેપને મંદ કરી હતી. એને કારણે ક્રીસ અને ઇટલીની મારફત આ દેશોના લોકશાહી બળોને કાઈ પરદેશી સત્તાને મોટા પાયા પર મુકાબલો કરવો પડ્યો નહિ; બિલકુલ એમને સમાજવાદી સોવિયેત સંઘની એમાં મદદ મળવાથી એમનું કામ વધુ સહેલું બન્યું હતું.

આમ નવી લોકશાહીના જનમમાં સોવિયેત સંઘે બળવેલો ભાગ નિર્ણયાત્મક હતો. નવી લોકશાહીના જનમમાં ઉપર બતાવેલા બે કારણો જોટલું જ આ કારણ મહત્વનું હતું.

નવી લોકશાહીનાં લક્ષણો

નૂતન લોકશાહીના ઉગમની પરિસ્થિતિ જોવા પછી આ નવી લોકશાહીનાં નવાં લક્ષણો કયાં છે તથા યુદ્ધોત્તર-યુરોપના રાજકારણમાં કયું નવું તત્ત્વ એણે ઉમેર્યું છે એ આપણે હવે જોઈએ.

યૂદ્ધીવાદ અને સામંતશાહી પર પ્રહાર કરનાર આ નવી લોકશાહીના તમામ રાજ્યોના ચોક્કસ લક્ષણો એક પ્રકારનાં નથી. એ શક્ય પણ નથી.

કારણ કે દરેક દેશની ખાસ પરિસ્થિતિ અનુસાર તે તે દેશોમાં લોકશાહી બળો જુદા જુદા આકાર ધરે છે.

યુગોસ્લાવિયા, બલ્ગેરીયા, યોગોસ્લાવિયા અને આલ્બેનિયા-કોર્ષક વધુ ઝડપથી તે કાષ્ટ ઝોળી ઝડપથી એમ પોતાના દેશની પરિસ્થિતિ અનુસાર નૂતન સમાજવ્યવસ્થા તરફ આગે બકી રહ્યા છે; બ્યારે રુમાનિયા, અને હંગેરીની ઝડપ પ્રમાણમાં ઝોળી છે. આ બંને દેશોની નવી લોકશાહીના પથ પર કૂચ જરૂર શરૂ થઈ ચૂકી છે, પરંતુ શૂતકાળની સામાજિક વ્યવસ્થા ખતમ કરવામાં આગ્રહ દેશો કરતાં તેઓ હજુ ધણા પાછળ છે. આમ આ નવી લોકશાહીના દેશોના વિકાસમાં તકાવત જરૂર છે પરંતુ જૂની અને નવી સમાજવ્યવસ્થાનાં ધર્ષણનાં મુખ્ય લક્ષણો તો બધા દેશો વચ્ચે સમાન છે.

માટે નવી લોકશાહી શા માટે પ્રગતિશીલ છે એ જોવા આપણે આ દેશોનાં ત્રણ મુખ્ય સમાન લક્ષણો જોઈ લઈએ.

કાષ્ટ પછી રાષ્ટ્રનું રાજકીય અને સામાજિક જીવન પલટાવનું હોય તે રાજ્યસત્તા એ એ માટેનું મુખ્ય હથિયાર છે. અત્યાર સુધી આ દેશોમાં રાજ્યસત્તા રચાપિતકિતો-જમીનદારો અને યૂદ્ધીદારોના હાથમાં હતી. પરંતુ હવે એ એમના હાથમાંથી સરકી જઈ શ્રમજીવી જનતાના હાથમાં આવી છે અને આ શ્રમજીવી જનતાને આગેવાન અનુભવી કામદાર વર્ગ છે. એનું (રાજ્યસત્તાનું) સંઘટિત સ્વરૂપ દ્વિતથરી કારકીરમ સામેની પ્રથક લગત દરમિયાન અસ્તિત્વમાં આવેલા લોક-મોરચામાં અથવા લોકશાહી પક્ષોના જૂથમાં જોવા મળે છે: યુદ્ધ દરમિયાન આગ્રહી અને લોકશાહી માટેની પ્રત્યાધાત સામેની લડતમાં કામદાર વર્ગની આગેવાની હેઠળની શ્રમજીવી જનતાએ આ લોક-મોરચાની અથવા લોકશાહી પક્ષોની નીતિધંડી હતી. એવી જ રીતે લોકશાહીના ચલુતરના તથા સમાજવાદને પંથે કૂચ કરવાના યુદ્ધોત્તર સમયમાં પણ

કામદાર વર્ગની આગેવાની હેઠળનો અમલુવી સમુદાય એમની નીતિ ઘડે છે.

દરેક દેશની પરિસ્થિતિ અનુસાર લોકમોરચા અને લોકશાહી પદોના જૂનાં સંજ્ઞાનાં અને લોકશાહીની મજબૂતીમાં તફાવત હોય છે. દાખલા તરીકે યુગોસ્લાવિયાનો લોકમોરચો એ જુદી જુદી લોકશાહી પાટીઓનો મોરચો નથી પરંતુ તમામ લોકશાહી બળોની એક આમસરચા છે. બલ્ગેરિયામાં લોકમોરચા (પેટ્રોએટિક કન્વેન્ટ) રચાયેલી જુદી છે. આ લોકમોરચામાં જુદા જુદા લોકશાહી પદોનો સમાવેશ થાય છે. બલ્ગેરિયાની સરકાર લોકમોરચાના જુદા જુદા પદોની મિશ્ર સરકાર ગણાય છે. વળી, લોકમોરચાની રચાનિક સંરચાઓમાં આમ સંરચાઓ જેવી કે સહકારી સંરચાઓ, ટ્રેડ યુનિયનો, ક્રિસ્તિાન સભાઓ, સંસ્કાર મંડળોનો વગેરેનાં પ્રતિનિધિઓને પણ લેવામાં આવે છે. આથી રાજકારણમાં જનતા સીધો ભાગ લઈ લેવા શકે છે.

ન્યારે બીજા દેશો પોલેન્ડ, રમાનિયા, હંગેરીમાં લોકશાહી પદોની મિશ્ર સરકાર અસ્તિત્વમાં છે. નવી સમાજવ્યવસ્થા

આમ, આ નવી લોકશાહીના સંગઠનના રચયો અને લોકશાહીની મજબૂતીમાં તફાવત છે ખરો પરંતુ તમામ રાજ્યોમાં ઉદ્ધામ સામાજિક અને આર્થિક અને રાજકીય પદ્ધતિઓ થયા છે.

પ્રથમ તો યુગોસ્લાવિયા, બલ્ગેરિયા, હંગેરી અને હેલ્લે હેલ્લે રમાનિયાએ રાજશાહીને હેથરો દીધા છે. બીજું મજબૂત ક્રાંતિકારી જિતસુધારણો કરીને નેશિઓએ એક જ હાલે જમીનદારીને ખતમ કરી છે અને એની સાથેસાથ પ્રત્યાધાતના એક ચાલુને પણ ખતમ કર્યું છે. જમીનમૂલ્યા ખેડૂને એકે એની જમીનના ન્યાયે જમીન આપી છે. (અહીં એ નોંધ લેવાની જરૂર છે કે યુગોસ્લાવિયામાં નાના પાયા પર સમૂહ ખેતીની, ઘરઆંત યથા ચૂકી છે.)

ત્રીજું ખેડૂતની માફક શોષણની બીડીમાં પીસાતો

કામદાર પણ ચુકત થયો છે. નવી લોકશાહીના તમામ રાજ્યોમાં મહત્વના ઉલ્લોગો, બેંકો વગેરેનું રાષ્ટ્રીયકરણ કરવામાં આવ્યું છે. અને હાલુબેર યોજનાબદ વિકાસને પંથે તેઓએ કૂચ શરૂ કરી છે.

આમ રાજકીય, આર્થિક અને સામાજિક કારણે અનિવાર્ય એવી મહત્વની સામાજિક ક્રાંતિ આ દેશોએ કરી પણ પશ્ચિમની લોકશાહીના દિમાખતોનો તો એમના પર સરમુખત્યારીનો જ આરોપ કરે છે. એ આલેખને જવાબ દેવા એક દાખલો બસ છે.

બધારણીય લોકશાહી પણ અહીં પશ્ચિમની લોકશાહી કરતાં તદ્દન જુદી જ છે. ગઈ ચૂંટણીમાં બલ્ગેરિયામાં કમ્યુનિસ્ટ પાર્ટીને ૨૨,૬૫૦૦૦ મત મળ્યા હતા જ્યારે સમાજવાદીઓને ૭૮૦૦૦ તથા હવેનાલીએ ૭૧૦૦૦ મત મળ્યા હતા. પરંતુ પશ્ચિમની લોકશાહી અનુસાર આવી નાની લઘુમતિને ઠોકરે મારવાને બદલે અહીં આ જાને પદોને સરકારમાં લેવામાં આવ્યા હતા.

આમ, આ જનલોકશાહીમાં એક નવું જ રાજ્ય નિર્માણ થઈ રહ્યું છે. મૂડીવાદ અને જમીનદારી પર ત્યાં જમીને પ્રકાર પડી ચૂક્યો છે. અને સમાજવાદ તરફ આજે બદલાની પરિસ્થિતિ સર્જાઈ રહી છે.

નવી લોકશાહીની આ ઉચ્ચ પ્રકારની સામાજિક વ્યવસ્થાનાં સુદર પરિણામો પણ આવી રહ્યા છે. ઝેકોસ્લોવાકિયાએ ગયા વરસે દિવસીય યોજના અનુસાર સોએ સો ટકાનો કવોટા પૂરો કર્યો હતો જ્યારે યુગોસ્લાવિયાએ તો નહીં કરેલા ઉત્પાદન કરતાં ત્રણ ટકા વધુ ઉત્પાદન કર્યું હતું. યુગોસ્લાવિયામાં પંચવર્ષીય યોજનાને અંતે યુગોસ્લાવની રાષ્ટ્રીય આવક દોઢી ચઈ ચૂકી હશે.

નવી લોકશાહીનો કામદાર પણ ઉત્પાદન માટે એટલો જ ઉત્સુક છે. ૧૯૪૬માં ઝેકોસ્લોવાકિયાના કામદારની ઉત્પાદક શક્તિ ૫૦ કોનાનની હતી પરંતુ એ વર્ષાને ૧૯૪૭માં ૧૦૨ સુધી પહોંચી હતી એટલે કે જમણી થઈ ચૂકી હતી.

તમામ પ્રજાઓને સમાન અધિકારો.

નવી લોકચાહીનું એક બીજું મુખ્ય લક્ષણ જુદી જુદી પ્રજાઓ પ્રત્યે સમાનભાવની નીતિ છે.

બાહ્યન પ્રદેશમાં સુદ્ધ પહેલાં યુગોસ્લાવમાં સર્બિયન, ક્રોશિયન, સ્લોવેનિયન અથવા મોન્ટેનીગ્રીન પ્રજાઓમાં પોતાનું વર્ચસ્વ જળવી રાખવા માટે પ્રત્યાધાતીઓ એમની વચ્ચે વારંવાર અથડામણો ફાવતાં હતા.

પરંતુ સુદ્ધ ફરિયાન કમ્યુનિસ્ટ પાર્ટીએ ફાસ્ટી-ઝમ તથા દેશી પ્રત્યાધાતી સામે તમામ પ્રજાઓને એક કરી અને સુદ્ધોત્તર સમયમાં પણ પ્રગતિના રાહો બાજે બઢવા એ એકતાને જળવી રાખવામાં આવી તથા વધુ મજબૂત બનાવવામાં આવી.

આજે આ તમામ પ્રજાઓને આત્મનિર્ણયનો અધિકાર આપવામાં આવ્યો છે, છતાં પણ જુદા પક્ષો વિના તેઓ યુગોસ્લાવ ફેડરેશનમાં રહીને સમાજવાદને પંથે આગે બઢી રહી છે.

એવી જ રીતે રૂમાનીયા અને હંગેરી વચ્ચે હંમેશાં અથડાનું કારણ બની ગયેલ રૂમાનીયન અને હંગેરિયન જનતાને ટ્રાન્સિલ્વાનીયન પ્રદેશ અંગેનો મત્ર પણ થાથે પડ્યો છે. તથા એકાસ્થાવક્રિયામાં તમામ પ્રજાઓને સમાન અધિકાર આપવામાં આવ્યો છે.

આમાં આ નવી લોકચાહીએ, પોતાની રાજસત્તા ટકાવી રાખવા માટે એક બીજી પ્રજાને લડાવી મારવાનાં જૂના રાજકર્તા વર્ગની પ્રત્યાધાતી નીતિનો અંત આણ્યો છે અને તમામ પ્રજાઓના સ્વનિર્ણયના અધિકાર પર સમાન રાખવ્યવસ્થા નિર્મોણ કરી છે.

પરદેશી શાહીવાદની
ફગાવી ફવામાં આવેલી ધૂંસરી

નવી લોકચાહીનું એક ત્રીજું લક્ષણ પરદેશી શાહીવાદની ધૂંસરીને તેઓએ ફગાવી દીધી એ છે.

સુદ્ધપૂર્વે આ પ્રદેશોના અર્થતંત્ર પર પરદેશી શાહીવાદ એટલે સિટિય અમેરિકા, ફ્રેંચ શાહીવાદનું

વર્ચસ્વ હતું. આજે જેમ હિંદ આઝાદ બન્યું છે એમ નામના જ આ દેશો આઝાદ હતા. હિંદની માફક યુગોસ્લાવના ધાતુ ઉત્પાદનના ૯૮ ટકા કારખાનાંઓ પરદેશીઓના હાથમાં હતાં. કાર્પેથિયન પર્વતના તેલના ફવાઓ, કોલસા તથા લોખંડના ઉત્પાદન પર શાહીવાદીઓનો કબ્જો હતો. ટ્રાન્સિલ્વાનીયા પહાડોમાંથી નીકળતું સોનું પણ હિંદની કોલારની ખાણોના સોનાની માફક પરદેશીઓને ત્યાં ચાલ્યું જતું હતું. રૂમાનિયાના તેલના ઉત્પાદનના ૯૨ ટકા પર પરદેશી માલિકી ભોગવટો કરતી હતી. બલ્ગેરિયાના કેમિકલ ઉદ્યોગના ૫૦ ટકા બાગ પર શાહીવાદીઓનો અંકુશ હતો. ૧૪ ટકા કાપડ ઉદ્યોગ તથા ૭૦ ટકા તમાકુનું ઉત્પાદન એમના હાથમાં હતું.

પોલાંડ, એકાસ્થાવક્રિયા, હંગેરી વગેરે તમામ દેશોની આવી જ પરિસ્થિતિ હતી.

પરંતુ સુદ્ધને અંતે આ નવી લોકચાહી રાજ્યો-એ પરદેશી શાહીવાદની આર્થિક શુધામી અને એની સાથે અનિવાર્ય રીતે સંકળાયેલી રાજકીય શુધામીને ફગાવી દીધી છે.

અલગત આમ કરતાં તેઓને અટકાવવા માટે સિટિય અમેરિકા શાહીવાદે સામ, ફામ, ફંડ અને બેંક એમ ચારેય પ્રકારના પ્રયાસો અજમાવી નોથા છે. પેટ્રોલ જેવા જમીનદારો તથા ખૂદીવાદીઓના ધરના ધાતકી સમા નેતાઓથી માંડીને તેઓએ સીધી ફમદારી સુધીના ઉપયોગ કર્યો છે. આ દેશોને મજતી લોનો તથા અનાજ વગેરે અટકાવ્યાં છે. માર્શલ યોજનામાં ભેગવવા માટે અનેક પ્રકારના પ્રયાસો તેઓએ કર્યો છે. તાજેતરમાં એકાસ્થાવક્રિયામાં પ્રધાનમંડળની કચોકચીનો બની ગયેલો બનાવ એ એનું હેલ્થું ઉઠાહરણ છે. એત સુધારાઓના જિલ્લને રોકવા તથા દેશની સામાન્ય પ્રમતિમાં ફાવટ ફરવા એકાસ્થાવક્રિયામાંના અમેરિકા એલ્યમીની ખુલ્લું-ખુલ્લી ઉશરણી હેડગ પ્રત્યાધાતીઓએ કરેલું કાવતરું ફટલું ચોકાવનાર હતું એની આજે હવે જનતાના લોકચાહી બળેને જાણુ ધર્મ ચૂકી છે. અને એનાથી

યે વધુ ભયંકર હાલની ધાકે, ધમકીઓ, દમદમીઓ તથા સીધે સીધી રૂબરૂગીરીનો તાજેતરમાં પતી ગયેલી હાલની ચૂંટણીના દિવસોમાંથી પણ ખ્યાલ આપી શકે એમ છે.

પરંતુ નવી લોકશાહીના દેશોએ આ તમામ પ્રવાસોને મારી દેવા છે અને સમાજવાદને રાહે આગેકદમ ચાલુ રાખ્યા છે.

*

સામ્યવાદની મંઝીલ તરફ

આ દેશોનું સમાજવાદના રાહેનું એક એક કદમ મૂડીવાદની આર્થિક ઠટોકડીને વધુ ને વધુ લિમ બનાવે છે. એટલું જ નહિ પણ જમતબરમાં ૧૯૧૭ પછી અસ્તિત્વમાં આવેલી સમાજવાદી સમાજ-વ્યવસ્થા તથા મૂડીવાદી સામ્રાજ્ય વ્યવસ્થાની તાકાત-માં પણ પડો આણે છે, અને એટલા ખાતર જ બ્રિટિશ અમરિટ્ટી શાહીવાદીઓ આ દેશો પર રાયે ભરાયા છે અને એમના વિશે નગતને ન જાય પણ દેવા માટે તેઓએ લોખંડી પડો ઢાંપી દીધા છે.

પરંતુ એવા અને એવા પદ્ધતિઓ અને દીવાલો જનતાની આગે બહતી દૂચના ઇતિહાસના સમાજ-વાદને રાહે આગે બહતા પ્રવાહને રાહી ચકવાના નથી. ૧૯૧૭માં શાહીવાદની દીવાલમાં પહેલું ગાળકું પડ્યું હતું ત્યારપછી ૧૯૪૬માં બીજું ગાળકું પડ્યું છે. એ ગાળકું હવે દિન બ દિન વિશાળ બની રહ્યું છે. એશિયામાં ચીન દેશ આ દિશા તરફ જઈ રહ્યો છે. બીજા સંસ્થાનો પણ એ જ રાહે. આગે બહતી રજા છે. મૂડીવાદી દેશોના કામદાર આટોલનો પણ એમાંથી પ્રેરણા પી, એ રાહે આગે ધપી રહ્યા છે. હવે કામ એ લોકશાહી, પ્રગતિ અને સમાજવાદનાં આગે બહતો બળોને રાહી ચકનાર નથી. અને એ વાત પણ એટલી જ સાક છે કે એને રોકવાનો પ્રયાસ કરનારાઓ નિષ્ફળ ગયા વિના રહેનાર નથી.

કારણ કે એ તમામ માર્ગો પ્રગતિના છે; અને એ તમામ નાની મોટી સરિતાઓ જેમ આખરે સમુદ્રને મળે અને એમાં સમાઈ જાય એમ સામ્યવાદના પ્રગતિના મહાબોધમાં મળે છે અને એમાં સમાઈ જાય છે.

રશિયા ને નૂતનલોકશાહી દેશો

૧

શ્રી. એસ. એમ. નાણાવટી એક હિંદી ઉદ્યોગપતિ છે.

અમા ઓક્ટોબર (૧૯૪૭) માસમાં હિંદી સરકારે એમને સોંપિયેત રશિયાની સફરે પાઠવ્યા હિંદ સાથે વેપારી સંબંધો બાંધવાના કામે.

શ્રી. નાણાવટી આ પૂર્વે પણ, વેપાર ધંધા અંગે જ રશિયા જઈ આવેલ છે-પહેલી વાર ૧૯૩૪ માં, બીજી વાર ૧૯૩૯માં.

આ વેપારી-ગૃહસ્થને સુંબઈના 'સોવિયેત મિત્ર મંડળે' આમંત્રણ આપ્યું ને રશિયા (વધેની તેમના મન ઉપર જે છાપ હોય તે આપવા જણાવ્યું). શ્રી. નાણાવટીએ એ ધાંત્રી વાંતચીત ઇમિયાન જણાવ્યું તેનો સાર એ છે કે-

ન્યારે ન્યારે હું રશિયા ગયો છું ત્યારે ત્યારે પહેલાંથી માયા મિત્રાએ, ખાસ કરીને યુરોપના વેપારી સાથીદારોએ મારા કાનમાં ફરી ફરી વાતો કહી મને એ દેશથી ચેતાવવા કાશીશો ફરી છે.

પરંતુ મેં તો જે જોયું છે તેથી ખાસ બહુવા જેવું કશું મને જણાયું નથી.

ક્રાંતિ બાદ લાંબા લોકોને એમજ લાગે છે કે રાજ્યસત્તા અને તેમની વચ્ચે કાંઈ બેદ નથી. તથા લાંબા ઉલોગો-કારખાનાં પણ કેમ નહીં તેમનાં પોતાનાં જ છે!

એથી જ તો, જેમ દેશની સંપત્તિ વધે, તે ઉલોગો તથા એતીવું ઉત્પાદન વધે, તેમ તેમ લાંબા નામરિકોત્તર જીવનધોરણ જીવું ને જીવું જવું જાય છે. પરિણામે એક બાજુ નામરિકો દેશની સંપત્તિ વધારવા માટે પોતાથી બનતું બધું કરી છુટે છે; તો બીજી બાજુ, સરકાર આ ધમજનતાનાં હિતો બધી રીતે સાચવે છે.

તાબુખીની વાત તો એ છે કે, અમા વિશ્વયુધ્ધે રશિયાને સૌથી વધુ તુકરાન પહોંચાણું છે, છતાં હું લાં ૪-૫ માસ પૂર્વે હતો ત્યારે જ મેં જોયું કે, તેઓ પોતાના દેશની બધી જરૂરિયાતો પૂરી કરી, વધુ ઉત્પાદન કરતા ઘર્ષ અથા દતા! યુદ્ધ બાદ એ વસ્તુમાં જ વધારાનો માલ વેદા કરનાર આ એક જ દેશ છે- અને એ ચમત્કાર ત્યાંની વિશિષ્ટ સમાજ-પદ્ધતિને આભારી છે.

રશિયાને બીજા દેશો પર વિજય મેળવવા લાગ્યું કરવાની જરૂર નથી. એમની વિચારસરણી જ એવી છે કે બીજા દેશોમાં, ત્યાંની કુદરતી પરિ-રિપતિને કારણે, પહેાંચી જાય છે.

(૫-૩-સોવિયેત-જર્નલ : મે)

★

૨

હવે આપણે એક જણીતા હિંદી પત્રકારનો તેમનો જાત અનુભવ કહેવા આમંત્રીએ. તેઓ તાજેતરમાં પૂર્વ યુરોપના નૂતન લોકશાહી દેશોમાં (ઝેકાસ્લોવાકિયા, પોલાંડ, રમાનિયા, હંગેરી, બલ્ગેરિયા, યુગોસ્લાવિયા, આલ્બેનિયા, વગેરે,) સારું એવું પર્વટન કરી આગ્યા છે.

તેઓ છે-યુબઈના અંગ્રેજ બહવાદિક 'ઈમિટઅ'ના તંત્રી શ્રી. આર. કે. કરજીયા.

તેમને સવાલ પૂછવામાં આવ્યો કે-

" પૂર્વ યુરોપના નૂતન લોકશાહી દેશો તો રશિયાના બાંધિયા દેશો છે. તેમને કાંઈ સ્વતંત્ર પરદેશ નીતિ નથી આમ કહેવાય છે, તે બાબત તમે શું માનો છો? "

જવાબમાં તેમણે કહ્યું-

" આ નૂતન લોકશાહી દેશો, પરદેશ નીતિ

સંઘે કાંઈ નહિ તો બ્રિટન જેટલા તો સ્વતંત્ર છે જ છે. અને જે ક્રાન્સ, ઇટલી વા ઓસ્ટ્રી સાથે સરખાવું તો, અમેરિકાની યુગલમાં પડેલા આ ત્રણે દેશો કરતાં તેઓ વધુ સ્વતંત્ર છે.

એક તો, આ બધા દેશો 'રક્ષા' દેશો છે. અને બીજું, પશ્ચિમના દેશોની આજ લગીની દમા-ખોરીનો તેમને અનુભવ છે. પરિણામે તેમને બ્રિટન અને ક્રાન્સ કરતાં રશિયા પર વધુ વિશ્વાસ છે.

આ બધા દેશોએ બીજા કુરબાનીઓને અંતે પોતાની આઝાદી, બીજા વિશ્વયુદ્ધ બાદ, તાજેતરમાં હાંસલ કરી છે. અને તેમણે પોતાના ઘરની રજવાડી સામંતશાહી—જમીનદારીને અંતમ કરી નૂતન સમાજ-રચના હાંસલ કરી છે.

આવા આ દેશો બ્રિટિશ-અમેરિકી સરકારે નવારે પોતાની વિરુદ્ધ વર્તતી હોય છે, ત્યારે સ્વાભાવિક રીતે તેઓ રશિયા તરફ મહત્તની મીટ માંડે છે. તેઓ મૂડીવાદી પ્રતિક્રાંતિ સામે સમાજવાદી રશિયાની દોસ્તી-પસંદ કરે છે.

આ મદદ અને મૈત્રીના સંબંધો બાંધતાં તેઓ શ્વેચ્છાએ અને ખુશી થઇને તેમની કેટલીક સ્વતંત્રતાને ભોગ આપે છે, પરંતુ આ બાંધેલામાં, ઇટલી ને ઓસ્ટ્રી જેવા દેશો પર અમેરિકાની જે ક્ર

દાદાગીરી ભેગા મળે છે, એવું કશું 'મે' ત્યાં બેધું નથી."

બીજા વિશ્વ યુદ્ધ વિષેના સવાલનો જવાબ આપતાં તેમણે કહ્યું—

"ખરી રીતે એ તો એક ભડકામણી જ છે. ખરેખર યુદ્ધની કાંઈ શક્યતા હું નેતો નથી. અમેરિકા, બ્રિટન કે યુરોપનાં તેનાં પિઠું રાખેલી હિંમત નથી કે યુદ્ધ શરૂ કરે. હમણાં હમણાં અમેરિકાના રાજપુરુષોએ યુદ્ધની ઘોષણાઓ કરવા માંડી છે તેનાં કારણ એ છે કે, તેઓ પ્રમુખપદ માટેની આવડત ચૂંટણી માટે એ રીતે પોતાની લાયકાત પૂરવાર કરવા માગે છે; બીજું—અમેરિકામાં ભેશબેર ને મંદી અને કટોકટી આવી રહી છે તેને દાંકવા માગે છે; અને સાથેસાથ જનમતભરના ભંગેલા ને જંગ ચડેલા સામાન્ય માનવી સામે તે અતિરાષ્ટ્રીય મૂડીવાદ-ચાહીવાદનો મોરચો ઊભો કરવા માગે છે.

પરંતુ પૂર્વ યુરોપના દેશો આથી ભડકતા નથી. તેમને ખચર છે, પાછી ખાતી છે કે તેઓ શાંતિ અને પ્રગતિ માટેની લડતમાં સફળ થનાર છે; અને શક્તિશાળી સમાજવાદી સમવાયતંત્ર રૂપે જરૂર બહાર આવનાર છે."

(ઈન્ડો-સોવિયેત-જનલઃ એપ્રિલ)

સોરઠી ધીંગાણુંની કથાઓ તો હવે ઇતિહાસ મથાહર છે.

ને એ સોરઠને માથે ધીખતા રણની ધરતી લઈ પથરાયેલ કચ્છ ભૂમિની પુરાણી તત્વારિખ એ ઝાઝી રોમાંચક નથી. સતને કાળે, રેકને કાળે, ન્યાયને કાળે અદનાં માનવીએ શેક-શાકુકારો ને સત્તાધારી જીલમગારો સામે મરિડાં ધીંગાણુંની કથાઓ હજી આજે ય લાંની લોકજીને રમી રહી છે.

પણ અંગ્રેજ સરકારનું રાજ થાળે પડી ગયું; ને કચ્છના રાવની ગાદી સલામત યથા એ પછી કોઈ અદના આદમીનાં ધીંગાણુંની વાત લાં સણી જણી નહોતી. વરસોથી દેશદેશાવર ખેડતા ત્યાંના ખાર-વાઓએ કંઈ કંઈ સાહસકથાઓ સરજી છે, ને રણની ભૂમિમાં જીવતરની ખેડ કરનારા કચ્છીઓએ કંઈ કંઈ પરાક્રમે કરેલ હશે—પણ એ જાણું કોઈ માલિકને માટે ! શાકુકારના શોષણને માટે, કે સરકારની લગાઈ માટે ! એનાં ધરનાં તો એનાં એ દોષખર્મા જીવતાં, મોટાં થતાં ને મરતાં જ રહ્યાં છે !

વરસો વરસોથી એ હાલત રહી છે. ને એ તુચ્છ જીવાત જેવાં માનવીઓ ફરી પાછા મોઢાં દિ' ધીંગાણું ચઢી શકે, એ વાત જ મોઢાંની ધારણામાં આવે એવી રહી નથી.

અને એથી જ તો ૧૯૪૮ના એપ્રિલની ૨૪મી એ જની મથેલ ખીના કોઈના માનવામાં આવી ન હતી.

એ દા'ડે નૂતન કચ્છનો ઇતિહાસ નવેસરથી લખાયો. એ દા'ડે ફરી પાણું હજી ને ન્યાય માટેનું અદના આદમીનું ધીંગાણું જગમી ઊઠ્યું !

કચ્છમાં ય ઓમરટની આઝાદી ખેસી ગઈ હતી. ને તો ય અનાજ-કપાંના વખા એવા હતા-દશા

બિલડી બદતર બની હતી. સરકારી નોકરની દશા બગડી હતી. કારકુન ગુમાસ્તાની હાલત કથળી હતી. પોલિસ સિપાઇને મોટર ક્રાઇવરની હાઝારી વધી હતી. કામદાર ને ખેડૂનું તો પૂછવું જ શું ?

ને એ બધાએ ભેગા થઈ મદારાવને ચરણે અરજીઓ ધરી હતી. દિવાનને બંગલે ધાનાખી હતી. ને મદારાવે ને દિવાને એ અરજીઓને હવામાં ઉડાવી દીધી હતી. ઉપરથી ષાકધમકીઓ પીરસી હતી.

ત્યારે એ મહેનતજીવીઓએ ભેગા થઈ સંઘ રચાવ્યો હતો ને એમી અવાજે પકાર મળાવ્યો હતો: 'પકારમાં વધારો ફરી આપો; નહિ તો તા ૨૪મીએ ધીંગાણું જગાવશું. રાજ્યે મૂકેા પર તાર દઈ એ અવાજને અવગણ્યો હતો ને વતનના વડીલોએ જીવાનિયામોની ઉદ્ધતાઈને વખોડી કાઢી હતી-પણ કોઈએ ન ધારેલું, ન માનેલું બન્યું. ૧૯૪૮ એપ્રિલની ૨૪ મીએ ધીંગાણું જગમી ઊઠ્યું.

રાજની પોલિસ ને પટાગાઓએ 'રજ' પાળી. કારકુનોએ 'હતાજ' કરી. રાજ્યના ક્રાઇવરોએ 'કામ છોડી દીધું.' ને કામદારોએ તો એમાં ઉમળણી નો જવસર જોયો.

૩૦૦૦ કચ્છી વિદ્યાર્થીઓ આ મોરચાના યન-ગનતા પ્રાણ બન્યા. ને જીજ્ઞાસુ રાઈ મથેલો વડોજ અંગર, મોંઘરી, મુન્દ્રા ને લાચણુ લગી પહોંચી વળ્યો.

ચારે બાજુથી ગમનમેદી નાદ માળ્યો: ને ચારે કાર રસ્તાઓ પર ધીંગાણું પથરાતા લાગ્યું: "રાજ-શાહીનો નાશ હો" "દિવાન આચરને કાઢી મૂકો"

*

અને કચ્છની ભૂમિ પર ચમત્કાર પડ્યો. જીજ્ઞાસુ રાઈને રેલગાડીએ ચંબી મળી. ને ગામેગામ વચ્ચે દોડતી બસ-મોટરો અટકી મૂકી. ગાડીવાળાઓએ

ગાડીઓ ન હંકારી. ને રાજદરબારની મોટરો :
હેલામાં પડી રહી.

રાજદરબાર ! એ દરબારી હેલામાં ય ધીંગાણું
ગાળી જાયું. મહેમાનધરના રસોયા, બટલરો ને
નોકરો ય ધીંગાણે ચડ્યા : “ અમને ય પગાર વધારી
આવો. ”

ને ત્યારે રાજની જીર્ણોદ્ધાર સંખ્યાતા માનવીઓએ
ય પોતાનાં ‘સ્વતંત્ર’. ભાંડુઓની હમદર્દીમાં એ
સાંજે રોટલા ફગાવી દીધા..

*

કોઈએ માન્યું ન હતું ને કોઈએ ધાયું ન હતું
એવું ધીંગાણું એ ધીખતી રેતાળ ધરતી પર જગી
જાયું. ને હાંડળી બનેલી જુજ સરકારની સેના ને
એની વહારે ધાયેલી ‘આઝાદ’ દિંદી સંધની ગુરખા
સેના ય ધરીબર તો આંખો ચોળતી યંબી મધ.
દરબારગઢના દરવાજા ધણુધણી જાયા : “ કચ્છી
લોગ હે તૈયાર ! ” ત્યારે કાપર દિલના અમલદારોએ
પાહલે બારણે પોખારા મર્યા. ધણુખરા તો પહેલે-
થી જ એ હાંડે દરબારગઢનું મોં જોવા જ
આંખા ન હતા.

“ મહારાણા ક્યાં ? ” કોઈએ રાડ નાખી. ને
રોળામાંથી અટકારૂપ પ્રસર્યું : “ એ તો ક્યારના ય છ
યઈ ગયા ! ”

ને ત્યારે દિવાન છતીમાં દઈ સેતતા બંગલામાં
બરખ બેઠા હતા.

રોળામાંથી અવાજ માન્યો : “ સર કરો દરબાર-
ગઢ ! ” ને રોળું આગળ ધર્યું.

સામેથી લાડીઓ ને બાંદા ધણુણી જીડી
વિલાયતીં વીતુ ધવાયો. જુવાન ધીરજ ધરણી પર ટળી
પડ્યો. ને પછી તો કંઈક ધવાયાં ને જગડ્યાં !
પણ ધીખતી ધરતી વીરનાં લોહીથી વધુ ધગી જીડી !
રાજાશાહીનું આસન ડોલી જાયું.

ધીંગાણું નાચું. હતું—લોહી દેખી એ જીવડું
બજૂડું જાયું હતું !

*

રાજાશાહીએ હાર કબૂલી. સંધની તમામ માંજો
સ્વીકારી લીધી. ને પેકમિશન પર પ્રમના બે પ્રતિ-
નિધિઓને સ્વીકારી લીધા. ....

તાજુખી એની નયો કે ધીંગાણું હતું. તાજુખી
તો એની છે કે, “ પગારવધારા ” માટે ય આજું
ધીંગાણું ખેલવું પડ્યું !

૨

૧૯૩૮ ! યુગરાતના કલંક સમાન મધ્યયુગી
હાળી-ગુલામીને ફગાવી દેતો, પ્રથમ પગાર લવેટ-
માંડવી (વડોદરા અને ‘સિટિસ’) પ્રદેશોના હજારો
ફાળીઓ—‘ફુજા’ ગુલામોએ જીવંત કર્યો. મામે
ગામના હજારો હાળીઓએ એમના ‘મહિયામા’ઓ
(માલિકો) સામે માથાં ડાંચ્યાં. પ્રથમવાર ખરેખર
ધીંગણું જગી જાયું.

વરસો પૂર્વે કોષ ગાંધીવાદી સેવકે (શ્રી. નરહરિ
પરીએ) યુગરાતને માથેના આ કલંકને ખૂસી
નાખવા ઉપવાસ આદ્યા દતા, તો શ્રી જીનતરામ
દવે જેવાએ આશ્રમે કાઢી ફુજા-ગુલામોને ‘શિક્ષણ
સંસ્કાર’ આપીને માનવી મનાવવાના તરંગી મનઝુઆ
સેવ્યા હતા. પણ ગુલામીના એ કલંકને, માનવતાના
એ પાપને ધરજીવથી ખતમ કરવા એમણે અવાજ
ઉઠાવ્યો ન હતો !

૧૯૩૮—પ્રથમ ધીંગાણું દોરતા કિસાનસંઘના
મંદુલાલ યાદવ, પાંગારકર ને ચંદ્રભાઈ બટ્ટી
જગનાઓ વનવગા વીધી ખૂપડે ખૂપડે પાયો પાડી
જીડી. ધણુપામો (યુખ્યત્વે પારસી, અનાવિલ જગીન-
દારો) ચયરી જાયા. પ્રથમવાર સત્તામાં આવેલ
કોંગ્રેસી સરકાર બે કાપી જીડી.

ને ત્યારે મંદુભાઈ ને પાંગારકર ને ચંદ્રભાઈ
પર મનાઈકેમો છૂટ્યા ! ને ત્યાર બેર સાહેબ ને
મોરારજી (૧૯૩૮માં તેઓ અનુક્રમે વડાપ્રધાન તથા
મહેસુલી પ્રધાન હતા)ની સવારીઓ સુરત જીલ્લામાં
રોડી પહોંચી. ને ધાકધમકીઓનું સત્ર શરૂ થઈ ગયું.

પણ ગુલામી જગી ચૂકી હતી. વિરાટ જલ્લે
કરવટ બઢલી રહ્યો હતો. આઝાદીની અજળ્ય હતોની
તમના યનગની જીડી હતી. પ્રથમવાર માનવી

તરીકે જીવવાનો હાથરોતો નિરધાર અમલી બનવા અધીરો બન્યો હતો. એવા એ દુખળા-ગુલામોના માથા પરથી ધાકધમકીઓ પાણીના રેલાની જેમ વહી ગઈ. ધીમાણું આગે બંધુ-લપેટ, માંડવી ને ત્યાંથી બારડોલી !

*

બારડોલી ! બારડોલીની 'પાવન' ભૂમિ પરતું 'પાપ' પે સળવળી બેઠું ! સરદાર પટેલની માદી પર ગુલામોના બંડખોર પંજ પડ્યાયા પાથરી રહ્યા સરદાર પટેલ આવતાં એ'ધાણુ વરતી ગયા.

તામડતોળ ધણિયામા-જમીનમાલિકોને ભેગા કરી શીખના એ બેલ કલાઃ 'જમાનો સમજી જવ' ને સરદારમાં પૂરો વિશ્વાસ ધરાવનાર માલિકો સ્વનર્મ બધું 'સમજી ગયા. સરદારે ખરડો તૈયાર કર્યો કે બાર વરસો જતાં દુખળા-ગુલામ આઝાદ થશે-એ દરમિયાનમાં તે પોતાનું જૂનું દેવું વળાપ એટલું વાળી આપે. દરમિયાન જેમનું પૂરું દેવું ભરપાઈ થઈ નાવ તે તે સ્વિસ્તથી છૂટા થાય. પણ તે એ દરમિયાનમાં તનુ દેવું કરે તો એ બાર વરસ પછી ૩ એની ગુલામી ચાલુ રહે !

ધણિયામાએને તો ભાવતું હતું ને વેંટે કહ્યું. માલિકોએ પ્રુથીથી સહીસિદ્ધા કરી આપ્યાં.

દસકો વીતી ગયો છે; ને સહી સિદ્ધા હજી એવા ને એવા ગુલામીના કલંકની છડી પોઠારતા બિલા છે ! સુરતે જીલ્લાના ૨ લાખ ગુલામો હજી 'શરાર'ના બાંધ્યા ગુલામીમાં સળંગે છે ! કરારી આઝાદીની છેતરામણી આજે ૫ એમના પર ફર અટકાવ વેરી રહી છે !

*

ત્યારે ફરી વાર ધીમાણું જળી ચૂક્યું છે. ૧૯૪૮નો ધુધવાપેલો દાવાનળ ભમકી બેઠો છે. કિસાન સમાના લાલવાવડાએ મિખલી-ઝોરપાડના હાથરો હાળીઓમાં નવી હામ પેટાવી છે.

* હાથરોના હાળી-ગુલામો બારબાર મહિના થયાં આઝાદીનો અમલ કરી રહ્યા છે.

* ૧૯૪૮ જાન્યુઆરીની ૧૦ ! ૩૦-૪૦ હાથર ગુલામોએ પોતાનો નિરધાર બહેર કરી દીધો છે : " ૧લી મેથી અંગે આઝાદ છીએ. "

* અને આજે ચાર ચાર મહિના થયાં વડોલી અને કણ્ણુલીના દુખળાઓએ એ નિરધારને આકાર આપ્યો છે-ધણિયામાનું વાસીદું પાણી બંધ; ઘોર ચરોવવાનું બંધ; એનાં જોતરાની ગુલામી બંધ !

*

માલિક-ધણિયામાઓએ મહિનાઓ થયાં દાદા-ગીરી, ચુંડાગીરી, ધાકધમકીઓ ને સતામણીથી ગુલામોનાં મળાં ઘૂંટ્યા માંડ્યાં છે. ઉપરાંતોના આખો દુખળાવાડો બાળાને ભરમીભૂત કર્યો છે ! ઠેર ઠેર ચારીરિકે હુમલાઓ કર્યા છે ને ફરી પાછી ક્રોચિસી સરકારે ૫ ધણિયામાઓનો જ પક્ષ સાધ્યો છે. કિસાન કાપકરોને જોશમાં બેંધ્યા છે; સમાજો પર મનાંછ હુકમો ફટકાર્યા છે, ને દુખળાઓ 'પર ધાક-ગાસતું' સામ્રાજ્ય જમાવ્યું છે. ઉપરથી જગેલાં-ને સુવાડી દેવા 'હાળી-તપાસ-કમિટી'નું પોઠળ ફારસ પે રચ્યું છે !

પણ ધીમાણું ચમ્યું નથી ! ચમતું નથી ! !

દૂર...દૂર રાજપીપળાના બીરો પજી પડકાર કરતા બિલા થયા છે. સેંકડો-હાથરોની જંગી સમાજો મળી બેઠી છે : " ગુલામીને ખતમ કરો; મજૂરીના દર ઠેરવો. " ને હડતાળ ક્રીકાઈ ચૂકી છે.

અને ત્યારે રાજપીપળાની સોફસમાની નવી સરકારે ભમકી બેઠી એ શીરોના અવાજને 'ફધવા' સભા પ્રતિજ્ઞા દરમાવ્યો છે ! ઉપરથી, એણે ૫ બીનું સંકેતી લેતા " હાળી-તપાસ-કમિટી "ની પોઠળ બહેરાત કરી છે. પણ આગ ધુધવાઈ રહી છે-ધીમાણું મોં ફાડી બેઠું છે !

*

જાહેરો માનવી છેતરાતો નથી. ને ધીમાણું ચેંટેથી જળતા હાથ જોડી બેસતી, નથી. દૂર...દૂર...માયકવાડી રાંજના કાચરજ તાલુકામાં, ઢાંધ કિસાન નેવા બને સાં'ગ્યો નથી. પણ -ગુલામીને ફગાવી

મૃત સાથીનું અમરચિત્ર

લેખક : કૃષ્ણચન્દ્ર

[બિ. બારદ્વાજ સામ્યવાદી પક્ષની કેન્દ્રીય સમિતિના સભ્ય હતા. ફરમાની પધારીએથી કેંગ્રેસ સરકારે તેમને ગોરકાંદવાર ક્યાં દિશી જતાના લોકચાલી આશ્વાને તેનો આપાત લાગ્યો છે, ગુજરાતમાં શ્રી. હમણાંકર એથીથી માંડીને દિવસરના છુદ્ધિથીએએ આ દૃષ્ટિને વખોડી કાઢ્યું છે. હજુ સામાના પ્રખ્યાત વાર્તા લેખક શ્રી કૃષ્ણચન્દ્રે બિ. બારદ્વાજને અપેક્ષા સામ્યવાદી શ્રદ્ધાંશિમાંથી કેટલાક ફક્તએ અને અહીં રહી કરીએ છીએ.—વંતી.]

બિ. બારદ્વાજને હું સન ૧૯૪૦માં મળ્યો તે લાહોરમાં. ત્યારે પણ પાર્ટી ગેરકાયદેસર હતી. અને પાર્ટીના કાર્યકરો ભોમભીતર આધ્યા મયા હતા. શામળો રંગ, નંચુ કદ અને દુબળું પાતળું શરીર. બારદ્વાજને જોઈને કોઈને ખ્યાલ પણ ન આવે કે મૂડીભર રાખમાં આટલી આગ છુપાઈ રહી હશે, અને આ શરીર, એક દેશભક્ત તેમજ સામ્યવાદીના જીવનમાં સ્વાભાવિક એવી અધ્યાગ મહેનત અને મુશીબતોનો વાર ઝીરી રાહતું હશે.

તે દિવસોમાં હું લોક કોલેજમાં બહુતો અને કોઈ પણ સિદ્ધાંત પ્રત્યે મારામાં ખાસ પકડ વિચારસ બંધાયો ન હોવાથી અમુક સિદ્ધાંત કરતાં તે કાર્યકરની પ્રતિભા પ્રત્યે મને વિશેષ આકર્ષણ રહેતું. બારદ્વાજનું વ્યક્તિત્વ મારાપર જરા પણ છાપ પાડી

ન શક્યું. તે દિવસોમાં પંજાબની કેંગ્રેસમાં કાટફટ અને વાકાઈદોનો તો કાઈ શુભાર રહ્યો નહોતો. સતત આડે આવતી મગગાઈથી કંટાળી જીવાનો કેંગ્રેસ સમાજવાદી પક્ષ તરફ ખેંચાવા લાગ્યા હતા. સમાજવાદીઓએ 'સંયુક્ત લોકમોરચો' સ્થાપવું મુખ્ય સ્વીકાર્યું હતું એટલે સમાજવાદીઓ તેમજ સામ્યવાદીઓ, રેડિકલ ડેમોક્રેટ અને ગદર પાર્ટીના જૂના સભ્યો, અરાજકતાવાદી તેમજ નાસવાદીઓ કેંગ્રેસ સમાજવાદી પક્ષમાં જોવામાં આવતા હતા.

તેમની વચ્ચેના મતભેદો દૂર કરવા ઉપરાધિપર ચર્ચાઓ ચલાવતી. આવી જ એક સભામાં બિ. બારદ્વાજ જોડે મારી મુલાકાત થઈ ગઈ. લાહોર ખાતેનું તેમનું આગમન તદ્દન ગુપ્ત રાખવામાં આવ્યું હતું અને બહુજ થોડા માણસો એ વાત જાણ્યા હતા.

દેવાનો અવાજ તો જીવનની વાસ્તવતામાં જળ્યા વિના રહ્યો નથી !

૧લી એ આવે-આવે એ પહેલાં જ તો આઝાદીનું જીવન વીર લાળીઓએ આરંભી દીધું છે-દેરોદના ૬૦ ઝૂંપડાંના ૩૫૦ ગુલામોએ, કોઈની કશી રાહ જોયા વિના પોતાની માનવતાને છુલ્લું કરી દીધી છે.

આ લખાય છે ત્યારે મહિનો પૂરો થયા આવ્યો છે. સરકારી-જમીનદારી દમન ને ધાક-ધમકાઓ પર પાટ વરસી ચૂકી છે; છતાં આઝાદીનું ધીમાણું વિજયી ગર્જનાઓથી સારા ગુજરાતની માનવતાને ઢેરોળવું આમે બહી રહ્યું છે.

તમામ જૂના કરારો, કાયદાઓ અને રિવાજો-

માનવીની ગુલામીની રક્ષા કરતા તમામ ઉન્નતિપાત કાયદાવાઓને આખરી પકકાર આપતા બે લાખ સુધાઓ એક દેહ એક કંઠે બની મજા રહ્યા છે.

—અમે આઝાદ છીએ-ગુલામીને ફગાવી ચૂક્યા છીએ.

—પાછું જનાવડી દેવું અમે ફગાવી દીધું છે.

—રોજ-મજૂરી (રૂ. ૧૧) પર કામ કરવા અમે નાજી છીએ.

અમે સ્વતંત્ર નાગરિક છીએ, અમે અમ-માનવી છીએ.

૩૦-૫-૪૮

—લોગીલાલ ગાંધી.

છ સાત - દિવસ પછી લજપતરાયભવનવાળી લાયબ્રેરીના ઉપરના ખંડમાં જ્યની એક સભા બસાઈ હતી. તેમાં બિ. ભારદ્વાજ હાજર રહ્યા અને ત્યારે જ મેં તેમને પહેલીવાર જોયા. તેમને વિશે મેં ઘણી ઘણી વાતો સાંભળી હતી.

“એ એક રાજકીય પક્ષનું સંગઠન કરવા માટે અહીં આયા છે.” તેઓ ઘણી જ હાંસી કાઢીના નેતા છે.”

“હજી સુધી તેમને પોલીસ પકડી ચકી નથી” વગેરે વગેરે. પણ મને ધરખમ અને પડછંદ નેતાઓનો જ મોહ હતો એટલે ભારદ્વાજની સુકલકડી દેહ મારા પર જરાપણ પ્રભાવ પાડી ન ચકયો.

ખેર, આ તો પ્રથમ દર્શનની વાત કહેવાય. ચર્ચા શરૂ થઈ. હજારવાર ચર્ચાઈ ગયેલો સી. આર. ડી. વાળો મામલો ફરી રજુ થયો. અને ભારદ્વાજે બિરાદરોને એવી તો સંભળાવી કે હું તો જ્નેતો જ રહ્યો. કેમ જાણે તેની જાનમાંથી ચાલે નહિ પણ આમની ઝીંઝો બિરાદરોના પરસ્પર આરોપોપર વરસી રહી ન હોય ! આંખોમાંથી તણુળા ખરતા હતા અને તેમનો અહેસારો તો તદ્દન બદલાઈ જ ગયો હતો. તે દવે ભારદ્વાજ રહ્યો ન હતો કે જે બિનિટ પહેલાંજ બધાની જોડે દુસ્તી દરમીને વાતો કરી રહ્યો હતો. આ બેઠકમાં રૂઢી અને જૂના પચાસરાળોએ મોજાડ હતા. તેમણે બેશમાર દલીલો કરીને ભારદ્વાજનું મોં બંધ કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો. પરંતુ તેઓ ખોટા માગંપર હતા અને એટલે જ તેઓ ન કાચા.

પંખખના સમાજવાદી રાજકારણમાં જે સવાલે મહત્વનો ભાગ ભજવ્યો છે તેનાથી જ ભારદ્વાજે શરૂઆત કરી-કયો કાર્યકર છૂપીપોલીસ જોડે સંબંધ ધરાવે છે ? ત્યારમાઝ તીખી ભાષામાં તેનું સાચું મહત્વ સમજાવ્યું અને જતાની આપ્યું કે આ મોટા સવાલોનો ઉકેલ તરત ન લાવી શકાતો હોય તેથી શું ખીજ નાના નાના સવાલો પણ અણઉકેલ્યા જ રાખવા ? તે દરમ્યાન મગ્દર કિસાનોમાં કામ થઈ શકે છે, વિવાર્થોએનું સંપ્રદન સાધી શકાય છે એટલું જ નહિ પણ અરાજકતાવાદી

દળોથી જુદો પાડીને આમજનતાના હિતમાં કામ કરે તેવો પ્રગતિશીલ મોરચો સ્થાપવાનું કામ ઉપાડી શકાય પછી તો તેમણે લોકશાહી મૂડીવાદી ક્રાંતિ અને સામ્યવાદી ક્રાંતિના જુદા જુદા તખ્તોનું વિવરણ કર્યું અને હું તો આ દુનગી પાતળી વામનમૂર્તિના વિરાટ સ્વરૂપ તરફ ડબાઈને જોઈ જ રહ્યો. રૂઢીના પૂતળાઓએ ભારદ્વાજની દલીલો તોડી પાડવાના અનેક પ્રયાસો કર્યા પણ તેમને દરેક વખત સામી લપાટ જ ખાતી પડી. પછી તો વાર્તાલાપ વાઝામંધી અને તેના નાનાવિધ સૂક્ષ્મ સ્વરૂપ તરફ ટળી ગયો અને કેટલીક એવી સમસ્યાને જોતજોતામાં નીવેડો આપી ગયો કે જે અમે કલાકોની જીભાજોડી પછી પણ ઉકેલી શક્યા નહોતા. આ નિષ્ણયોને એક કાગળ પર જીતારવામાં આવ્યા અને તે પર બધા સહી કરવા લગ્યા ! એટલામાં દરવાજો ખડખડ્યો. બધાના મોં દરવાજા તરફ વળ્યા.

“કાણુ છે ?”

“પોલિસ. દરવાજો ખોલો. પોલિસ !”

ભારદ્વાજમાં અંધારું હતું. તે અંધારું કેમ જાણે વધારે ઘેરું બન્યું. ભારદ્વાજનું એક બાર લાયબ્રેરીમાં પડતું હતું. ત્યાં પણ પોલિસ ખડી હતી. ખીજું બારણું લગ્ગા અધિતરામના ભોરડા તરફ લઈ જતું હતું; પણ ત્યાં પોલિસ હાજર હતી. અને બિ. ભારદ્વાજને તો શાઈ પણ ભોગે પોલિસથી બચાવવા જ જોઈએ. અચાનક કેટલાક ગિરાદરો બિભા થઈ ગયા અને હાથમાં ખુરસીઓ ઉપાડી લીધી. તરતજ ભારદ્વાજે કાગળના ઝીણા ઝીણા ટુકડા કરીને આવવા માંજ્યા. હજી પણ એ તરવીર મારી આંખ સામે તરી આવે છે. ટેમજના એક છેડા પર બિભા બિભા જલદી કામગના રૂચા ગળે જીતારી રહ્યા હતા. અને બધા ખુરસી, ટિપાઈ, જે હાથમાં આવ્યું તે ઉપાડીને સામનો કરવા તૈયાર બની ખડા હતા. પોલિસ દરવાજાને તોડી રહી હતી-પણ ભારદ્વાજને અચાવવાની કોઈ તરફીય હજી સૂજતી નહોતી.

એટલામાં ભારદ્વાજે પાછલી બારી ખોલી અને નીચે ડાકિયું કર્યું-એ માગ નીચે, નવા ફેલેટની

બાં દીવાલો ચણાઈ રહી હતી, એ દીવાલો અડધા માળ સુધી આવી પહોંચી હતી.

ખારીના કઠોડાપરથી પણ નીચે લટકતા રાખી બારડાજ અતિથી બોલ્યા:

“વાર, ત્યારે હું જઈ છું.”

“અરે, શું કરેા છો-મરી જરો”-એક સાથી બોલી જાયો.

“હું એમ નહિ મરું. હાથાંગ મારીને દીવાલ પર જીતરીય અને ત્યાંથી સામેના ચોમાનમાં ફેરી પડીય. ત્યાં કોઈકનું ઘર દેખાય છે. પછીનું પછી જોઈ લેવાશે.”

અને ત્યારબાદ બિ. બારડાજ મારી તરફ ફરીને બોલ્યા:

“તમે પણ મારી સાથે ચાલ્યા આવો. આ બેઠકમાં તમે પહેલી જ વાર આવ્યા છો. તમે પોલિસની આંખે ચડી ગયા એ ઠીક નથી.”

મેં નીચે જે માળ ઉપરથી નીચે જોયું અને મને તે તમ્મર આવી ગયા.

બારડાજે હાથાંગ મારતા મારતા કહ્યું: “આવો!”

અને તેઓ તે નીચે ફેરી પડ્યા. હું પણ તરત જ તેમની પાછળ ફૂલી.

આંધી અડધી ચણાયેલી બીંતપર મારા પણ અડધા ન અડધા ત્યાં તે. અમે જુસફો મારીને ખુલા મેદાનમાં આવી પડ્યા. ખીજા માળની નીચેની ઓ-શરીમાં એક બાઈ સૂતી હતી. તે જાગી યા. અમને જોઈને તેના તેા મોતીયાજ મરી ગયા. તેના ગળ-ચવા પરથી લાગ્યું હતું કે તે ચીસ માડવા માગતી હતી પણ ખીજની મારી એક હરફ પણ ઉચ્ચારી શકતી નહોતી. ઉતાવળા ઉતાવળાં અમે ચોમાનમાંથી ધરતરફ વળ્યા. સામેના બારડામાં ત્યાંના પ્રખ્યાત રથાનિક કેમિસ નેતા દેવરાજ શેઠી બેઠા હતા. અમને જોઈને તેમણે કહ્યું:

“તમે અહીં કેવી રીતે આવી પહોંચ્યા? બહારનો દરવાજો તો બંધ છે અને પોલિસે ત્યાં પકેરા બેસાડી દીધો છે.”

અમે કહ્યું: “અને ઉપરથી આવ્યા છીએ-અને છીએ તો શેમકશબ પણ હવે બહાર નીકળવા માંગીએ છીએ.”

દેવરાજ શેઠી જાણ વિચારમાં પડી ગયા. કહેાને જે ચાર મિનિટ સુધી પછી બોલ્યા:

“આવો. એક રસ્તા છે, ત્યાંથી તમે બહારના દરવાજા સુધી તેા પહોંચી શકશો. પણ કદાચ ત્યાં પોલિસ સાથે અથડાવાનો સંભવ છે ખરો.”

“તેા આપણે અહીં જ રહી જઈએ.” મેં કહ્યું. “ના એ વાત ખોટી. તેથી દેવરાજજીને પણ અંચ આપણે અને તેમ કરવાથી” કરી જ અર્થ નહિ સરે,” બારડાજે કહ્યું અને પછી શેઠી સાહેબની તરફ વળીને ઉમેયું: “ચાલો, આપ રસ્તા બતાવો.”

એક પળમાટે સહેજ અચકાઈને તેઓ અમને એ રસ્તે દેારી ગયા. અમે આગળ વધ્યા. ચારે તરફ સલામતી હતી. વધારે આગળ જતાં એક દરવાજો દેખાયો-પાછલો દરવાજો. અહીં માત્ર એક જ સિપાઈ જોયો હતો. બારડાજે કહ્યું:

“તમારા પાટલુનના ખીસામાં એવી રીતે હાથ નાખો કે કોઈને એમ લાગે કે તમે પિસ્તોલ પકડીને ચાલી રહ્યા છો. ખચી ગયા તેા ખચી ગયા, નહિ તેા ખીજ મોઢ સુકિત અજમાવીશું. અને જુઓ, તદ્દન આરામથી હળવે હળવે ચાલ્યા આવજો.”

અમે પાટલુનમાં હાથ નાખીને ટહેલતા ટહેલતા દરવાજા પર આવી પહોંચ્યા. પોલિસ ડોળા ફાડીને અમને જોઈ રહ્યો. મેં તેની સામે આંખ રાતી કરી અને પાટલુનવાળા હાથની ધાક બતાવી. પોલિસનેા માથુસ ઠાંપી જાયો. તેણે ખીજ તરફ નજર ફેરવી લીધી અને અમે બહાર નીકળો ગયા. હળવે હળવે સામેના ખૂણા સુધી પહોંચી ગયા. અહીં બારડાજે મારો હાથ પકડીને કહ્યું:

“હવે હું એકલો જ ચાલ્યો જઈશ.” “એકલા જશો?” મારાથી પૂછાઈ ગયું. તેમના મોં પર સ્થિત ફરી વળ્યું. એક અજાબ પ્રકારનું સ્થિત

તેમણે કહ્યું: “અહીંની ગલીએ-ગલી હું જાણું છું. મને કેદ કરેલો એ કંઈ રમતવાત નથી. બિરાંદર! અગે તો એક સિદ્ધાંતની પાંખ પર જીડીએ છીએ અને જીડતા પંખીને પકડવું સહેલું નથી.”

એ ફરી હસ્યો. મારો હાથ દાબ્યો અને ગલીના વાંકમાં અલોપ જની ગયો.

ત્યાર પછી હું બારડાજને મળ્યો નથી. ત્યારબાદ તો મારી જીંદગીએ કેટલાએ વળાંકો લીધા છે. દેશના રાજકારણે પણ રંગ બદલાવ્યા છે. બારડાજ ને પકડેલો સમય હતો, તેની રાખેલા મહત્વના રાજકારી પક્ષમાં ગણના થવા લાગી અને પછી મેં એ પણ સાંભળ્યું કે બારડાજને ક્ષમ થયો છે. તબીબાએ બળી બળીને પોતાની જાતને જ ખાક બનાવી દીધી. કદાચ એનું કમળેર ચરીર, તેની રંગેરંગમાં બરેલ આગની આંચ સહન કરી શક્યું હોય. એ ધગધગતી આગ કે જે હિંદુસ્તાનની ચારે દિશાઓમાં ધુમરાતી હતી, જેણે તેની પાસે એ માગથી પડતું મૂઝામું હતું, શુષ્કાં તરસ્યાં ચરીરને જેણે જાતજાતની ઠોકરો ખવડાવી હતી. એ જ આગ કે જેણે તેની પાસે ધરખાર, ઘટ મિત્રો, સગા સંબંધી સહુઘાળે છોડાવ્યા હતા.

સમરત હિંદ એક જગલ હતું. અને શીરંગી પોતાની જાંઘક ઉપાડીને તેની શોધમાં માથો માથો ભમતા હતા. અને બારડાજને ક્ષમ થઇ ગયો! મને તો એ જ સમજાતું નહોતું કે આવા સાક્ષાત અગ્નિ ને ક્ષમ થઇ જ કેવી રીતે શકે!

વિદેશી આંધીને ઠાણ ખાળી ચકે! બારડાજ ક્ષમની પંધારીએ પડ્યો છે એ બને જ કેમ? કોઇ ઠાંઈ વાર હું આ વિચારે ચડી જતો ત્યારે મને લજપતરાય ભવનના નાકાપરથી તેનો ચહેરો ફરી દેખાતો-એ જ અજાણ્ય શિખર અને એ જ દારૂચી બપો બપો રાખેલો:

“હું એકલો જ જીંદગ. હું બધા રસ્તાઓ જાણું છું.”

★

આજે બારડાજ આપણી વચ્ચે નથી. તે એકલો જ આસ્યો ગયો છે. તે બધા રસ્તા જાણતો હતો; પણ તે

અર્થ છે પોતાને જ રસ્તો. તે બીજા ઠાંઈ રસ્તે ચાલી ન શક્યો; અને તેને ઠાંઈ કેદ પણ ન કરી શક્યું. ક્ષમરોગની પકડ તેનાં જીવન લેવામાં અસમર્થ નીવડી.

તેના મોતની કથા સહુ કોઇ જાણે છે. છતાં હું તે અહીં ફરી કહેવા માગું છું, કારણ કે એ કથા મારે માટે અજાણ ગદગદ કરાવે છે.

★

૧૫મી ઓગસ્ટની આઝાદી બાદ સન ૧૯૪૮ની ૪મી એપ્રિલને દિન સરકાર તેને કેદ કરવા તૈયાર બની. બારડાજ ત્યારે ક્ષમના ખીલાના પર હાડકાં મારી રહ્યો હતો. તેને ૧૦૪ દીવો તાવ હતો. ડેલ્હિ વરસોથી તેને પોતાનું અધ્યાત્મ શ્રમ માગતું કાર્ય છોડી દેવું પડ્યું હતું કારણ કે ઉધરસ તેના ફેરસાં છોલી રહી હતી.

જ્યોત જલતી હતી પરંતુ કોડિયાના કુકડે કુકડા થઇ ગયા હતા.

એ વાત સાચી છે કે જે તેણે મારી માફક આરામથી શુદ્ધી વિતાવી હોત, સારું સારું ખાતું પીવું, પહેરવું આદતું, સહેલ પર્થવો કરવાં, પત્ની અને જાળજો સાથે એક આરામથી રહેવાનું જે તેણે પસંદ કર્યું હોત તો આજે તેને ક્ષમ થયો ન હોત. તે આમ લોહી બાળી રહ્યો ન હોત. ઉધરસ તેના ફેરસાં છોલી ન શકત. અને એ પણ સાચું છે કે જે તે પોતાના સિદ્ધાંતને વળગી રહ્યો ન હોત, ૧૫મી ઓગસ્ટની આઝાદી પહેલાં તે જે અજૂર ક્રિસાનરાજનાં સ્વપ્ન જાતો તેની તરફ જ આજે પણ તેણે જે મીઠ મીઠી રાખી નહોત, હિંદના લાખ પૂંઝભક્તોનો જ વિચાર કરીને જે તેણે ફેરડા કમનસીબ હિંદવાસીઓનું હિત તે દિલમાંથી બૂંસી નાખ્યું હોત તો દસ વરસ પહેલાં લજપતરાય ભવનમાં આવી હતી તે તેમજ આજે પણ પોલીસ તેને ગીરફતાર કરવા ન આવત.

પરંતુ આજે તેને માટે જયવાનો ઠાંઈ મામું નહોતો. બધા દરવાજા ખુલા હતા અને બારીઓ પણ. છતાં પં તેને માટે આજે જયવાનો ઠાંઈ રસ્તો ન હતો. ત્યારે પોલીસ તેને ગીરફતાર કરવા આવી ત્યારે તે પંધારીમાં ભડીને બેઠો થયો. જે કે ૧૦૪

ડીમી તાવથી તેનું શરીર ધગધગતું હતું, અને લોહી બીકળી રહ્યું હતું. છતાં ય તે બિઝાના પરથી બેઠો, કપડા બદલીને પોલીસ બેઠે જવા તૈયાર થયો.

અને જ્યારે તે ઘર બહાર નીકળ્યો ત્યારે તેના મોં પર અનેક રિમત છવાઈ ગયું. એ રિમતને હું આને પિઝાણી ગયો છું કારણ કે મેં તેને પહેલાં પણ જોયું છે. અને હું ભારદ્વાજની માતાને કહેવા માગું છું: “અમા, શોક ન કર. તારો લાલ મરી ગયો છે. પણ અમને એ એક એવું રિમત આપી ગયો છે કે તે કદી મરી શકતું નથી; મરી શકતું નથી. તે માણસ દુઃખની માફક અમર છે અને તારી મમતાની માફક મૃત્યુજય છે એ રિમત અમને બાવી માર્ગ બતાવે છે—એ માર્ગ કે જે કારાવાસની ગલીકૂચી, ગોળીઓની વરસતી ઝડીઓ વટાવી મજૂર કિસાન રાજ બણી દોરી જાય છે.”

સન ૧૯૩૭માં પણ ભારદ્વાજ આ જ માર્ગે કૂચ કરી રહ્યો હતો અને ત્યારે દેવરાજ શેઠો જેવા પ્રખ્યાત કેસિસ નેતા તેની વહારે ધાયા હતા, અને આને પણ તે એ જ માર્ગે જતો હતો પરંતુ કેસિસ સરકારે તેને ગીરફતાર કરવાનું કામ કયું હતું !

તેનો તો રાહ એ જ હતો. માત્ર કેસિસને રાહ બદલાઈ ગયો છે. પરંતુ ભારદ્વાજને માર્ગ તો એનો એ જ રહ્યો છે. પહેલાં માત્ર બેડીઓ હતી આને કેસિસ સરકારની બેડીઓ છે.

અને તે લોહી આગતો બાળતો, ઉધરસ ખાતો ખાતો છતાંયે રિમત વેરતો હળવે હળવે પગથિયાં બિતરી રહ્યો હતો. નહિ. ફરી એ કાઈ બે માળના મકાનપરથી કૂદી રહ્યો હતો. ફરી એ તેને પકડવા આવનારને હાથતાળી આપી રહ્યો હતો અને તેનું રિમત ઝૂંછ રહ્યું હતું. આને એ રિમતની કચ્છ હું સમજી શકું છું:

“મને પકડતાવાળા દોરતો, વરસો સુધી આપણે એક બીજને સાથ આપ્યો છે, એક બીજના હાથમા હાથ નાંખી આઝાદીના મંદિર તરફ આગળ વધ્યા હીએ, આ નાનકડાં મૃગજળમાંથી વહેતાં નાનકડાં ઝરણાને જોઈને તમે થંભી ગયા છો. અને મને પણ આગળ વધતા રોકી રહ્યા છો, પરંતુ આઝાદીની મંજીલ તો હજી બહુ જ દૂર છે અને મારે આગળ વધવું છે. તમે મને રોકી નહિ શકો. હું મારો

રસ્તો જાણું છું અને તમે અપનાગ્યો છે એ રસ્તાને પણ બરાબર જાણ્યું છું. એ રસ્તા શરૂઆતમાં તો બહુ જ આકર્ષક લાગે છે પણ તેની સીમાઓ, સર્વનાયક, ફાસ્ટિવાદ અને આમજનતાની દુશ્મનાવટ સાથે જ જોડે મળી જાય છે. એ રસ્તાને છોડી દો, એ માર્ગે સજી દો, દોરતો ! ! !”

પરંતુ દોરતોએ એ રાહ ન બદલ્યો અને ભારદ્વાજને જેઠમાં લઇ ગયા. એ કારાગારની છમારન પર ત્રિરંગી વાવડો ફરફરતો હતો, એ જ ત્રિરંગી ધ્વજ કે જેને જિંદગી સઘાવવા માટે, ભારદ્વાજે પોતાની જિંદગીના સારામાં સારાં વર્ષો ખરચી નાખ્યાં. પોતાની યુવાનીના ખૂબસુરત દિવસો, ચાંદ જેવી રાતો, પોતાના જીવનની મહામુઘી ક્ષણો જેને માટે તેણે હોમી દીધી.

ચાર દિવસો પછી બિ. ભારદ્વાજ આ જેઠમાં મરી ગયા. છઠ્ઠી પગમાં તેણે પોતાની મુડીઓ વાળી અને પ્રયત્નપૂર્વક હાથ બંધી કરીને રાષ્ટ્રના મજૂરો, કિસાનો અને દિનરાત મહેનત કરતા ગરીબોને સલામી આપી, તે મરી ગયો.

અને હું વિચાર કરું છું, કે જે હિંદુસ્તાને તેને આવી રીતે મરવા દીધો, તેને હું શી રીતે વફાદાર રહી શકીશ ? એ લોભોનો હું ફરી રીતે અદ્ય જાળવી શકીશ કે જેમણે તેને ધગધગતા બિઝાનામાંથી જલના સળીયા પાછળ ધકેલી દીધો. કેવી રીતે એ લોભોના ગોરવગાન ગામ્મય કે જેમણે તેની લાશ પર ત્રિરંગી ધ્વજ રાખ્યા છે.

આ હિંદુસ્તાન મારું નથી, આ હિંદુસ્તાન તો એ નથી જ કે જેનું ભારદ્વાજે સ્વપ્ન જોયા કયું હતું.

આ હિંદુસ્તાન એ લાખો વજુપ્રીછપા વજુ-જગ્ગા સૈનિકોનું નશી કે જેમણે આઝાદીના માર્ગ પર હસતાં હસતાં માયાં વાડી આપ્યાં હતાં.

હું વિચાર કરું છું, કે તો પછી શામાટે હું એ રિમતન જ વફાદાર ન રહું કે જે મરવા છતાં પણ ભારદ્વાજના ઓઠો પર રંગી રહ્યું હતું. માણસાઈની હજી તો જે નાશુકડી કળી છે, નાનકડું ગીત છે, કુમળી લકીર છે—પરંતુ જે એક દિવસ ફૂલની માફક ખીલી બેઠી, નગારાની માફક ગુંછ બેઠી અને સમુદ્ર બનીને ચારે દિશામાં ફેલાઈ જશે.

કાપડની કહાણી

લોહીચૂસ લુટારુ માલિકોને
ચરણે સરકારી શરણા-
ગતિની શરમજનક
કથા

લેખક : નરેન્દ્રભ

“જે સરકાર પ્રભુત્વ સ્થાપ્યું હોવાનો દાવો કરે છે, અને હિંદના કોરોડો મૂંઝા માનવીઓની રક્ષક અને મિત્ર હોવાનો દાવો કરે છે, એના આર્થિક વહીવટનું કોઈ સૌથી શરમજનક અને હુદ પ્રકારનું હોય તો તે કાપડનું નિયમન અને તે નિયમન છઠ્ઠાની લેવાયું તેની કહાણી છે.

અત્યારની આપણી સરકાર અને તેને દેશી કેમિસ્ટ બનેના બધાણુ અને નીતિ તંત્ર મૂડીવાદી તરફી છે અને જે જનતાના સેવકો હોવાનો તેઓ દાવો કરે છે અને જેના ટેકાથી તેઓ ચલા પાર આવ્યા છે એની એમને ફરી જ પડી નથી, એવી એમને ફરી જ થિંતા નથી: આતું તહોમત હિંદના પ્રગતિશીલોએ અને સામે મુકલ છે અને (કાપડની) આ કહાણી તહોમતને નિઃશક રીતે રૂરવાર કરે છે.” (મી ૮, ૧૯૪૮)”

આજે કાપડ ત્યારે સોના સચું મોંધું થવા બેઠું છે ત્યારે કદાચ માન્યામાં નહિ આવે, છતાં ૫ એક સમય એવો હતો કે ત્યારે હિંદના કાપડ ઉદ્યોગ પરદેશી હરિશ્ચંદ્રી બારે બપમાં મૂકાયો હતો અને શૈર બજારમાં એના આવ ગમડી રચા હતા.

કાપડ પર જકાત મૂકી, કાપડના બાવો કૃત્રિમ રીતે જાયા ચઢાવી જનતાને લૂંટી એ ઉદ્યોગને પોણવામાં આવ્યો.

પણ યુદ્ધ શરૂ થતાંવેંત જ કાપડની ‘નરમ’ બજારમાં ‘તેજ’ આવી. બહારનું કાપડ આવતું બંધ થયું અને યુદ્ધ માટે પણ કાપડની ખરીદી ગંભીર પાયા પર થવા લાગી.

આવો લાગ ખીજીવાર ક્યારે મળે ૧- મિલમાલો-કોએ બેકામ નફાખોરી આદરી. કાપડ બજારમાં કાળાગુળરિયાએનો દોર શરૂ થયો. યુદ્ધના બોમ્બ તમે કચડાતી પ્રજાને તેમજો ફાવે એટલી લૂંટી.

આ વતારો કોઈ સામ્યવાદી અખબારનો નથી: આ છે અંગ્રેજ મથદૂર અકબાડિક બિલ્ડરનો વતારો.

પ્રજામાં ખૂબ અસંતોષ જાગ્યો. યુદ્ધ દરમ્યાન લોકમતને પોતાની તરફેણમાં શાખવા માટે બ્રિટિશ સરકારે કાપડમાં બાવનિયમન દાખલ કર્યું. પણ એ નિયમનનું સંપૂર્ણ સંચાલન એ જ મિલમાલોકા-ના હાથમાં સોંપ્યું. વાષને એમજો બકરીની રખેવાણી સોંપી. પરિણામનું તો પૂછતું જ રું ? કાળાગુળરે ઝીંદાગાદ !

સરકારે બામ મિલમાલોકોને લૂંટની સમવા કરી આપી અને એના બદલામાં મિલમાલિકોએ સરકારને યુદ્ધમાં નાણાંકીય સહાય કરી.

ત્યાં તો નેતાઓ જેલમાંથી છૂટ્યા. વલ્લભભાઈ પટેલ અમલવાદ આવ્યા. પ્રજાએ એમની પાસે કાપડના કાળાગુળરિયા સામે પા નાખી. એટલે જેશરમ મિલમાલિકોએ રોંગ આદર્યો અને બહોરમાં સરકાર પાસે દંબી ‘એકરાદ’ ક્યો અને કાળાગુળરે ક્યો બદલ પોતાનો નકલી ‘પરતાવો’ બહોરે ક્યો. અને સરકારે હળવે મને મિલમાલિકોને તથા વેપારીઓને મારી આપી લીધી !

અને આ નાટક પછી થે કાળાખંજર તો એમ ને એમ ચાલુ રહ્યાં.

પણ આટલેથી મળતા નહાથી તેઓ ધરાતા નહોતા. એમની નહાખોરી સંતોષાતી નહોતી. એમણે તરત જ બીજા ટાંચ આદર્યો:

“ભાવનિયમનથી જ કાળા ખંજર ચાલ છે માટે બધા નિયમનો ઉઘાવી લેવા જોઈએ.”

અને ગાંધીજીના પ તેમણે ઉપયોગ કર્યો. ગાંધીજીએ કહ્યું કે “નિયમનથી રૂસ્તખોરી અને બહો વધે છે એટલે નિયમન ન હોવું જોઈએ.” આમ ગાંધીજીના આશીર્વાદ સાથે મિલમાલિકાએ નિયમન સામે જોડાઈ આદરી.

તરત જ હિંદના બે આગેવાન અર્ધશાસ્ત્રી શ્રી ગોરવાલા અને શ્રી આરંગીલે હિંદની આર્થિક અને ઉત્પાદનની હાલત વિશે એક અભ્યાસપૂર્ણ નોંધ તૈયાર કરી, સરકારને ચેતવણી આપી કે નિયમન ઉઘાવી લેવાશે તો પ્રજાની પાપમાલી થશે.

પણ સરકારમાં મિલમાલિકાનું વજન વધારે પડ્યું અને કાપડ પરથી નિયમન ઉઘાવી લેવાયું! અસર તરત જ જણાવા માંડી. ભાવો આસમાને ચઢવા માંડ્યા. હિંદના બાપારખાતાના પ્રધાન શ્રી શ્યામપ્રસાદ મુકરજીએ પણ એ દર્શકતની નોંધ લીધી કે નિયમન ઉઘાવી લેવાની નીતિ નિષ્ફળ પૂરવાર થઈ રહી છે.

અને છતાંય શું બન્યું?

મિલમાલિકાને એક વસ્તુ ખૂંચતી હતી. એ

વખતે કાપડ પર ભાવો ઊપવા પડતા હતા. આથી નહાખોરી પ્રુદલી પડી જઈ અજખામણી થઈ જતી હતી. એમને જોઈતી હતી નહાખોરી કરવા માટે સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતા. ભાવો પણ નહોતા ઊપવા એમને!

તેમણે સરકાર પર વધુ દબાણ કયું. ઉપરના ‘બીલીટક’નાં અવતરણમાં કહ્યું તેમ જનતાના હિતની જરા પણ ખેવના કયો વિના ભાવો ઊપવાનો હુકમ પાછો ખેંચી લીધો. અને ભાવો બમણા ને ત્રમણા વધે ગયા સુધી વધી ગયા! ત્યાર પછીની કથા તો જાણીતી છે.

ભાવનિયમનો કાઢી નાખવાની માગણી કરતી વખતે મિલમાલિકાએ વચનો આપેલાં કે જ્યારે ભાવો નહિ વધારીએ, આજે એમની પોક્કળતા પૂરવાર થઈ ગઈ છે. માત્ર ૧૦૦ દિવસમાં ૩૦ કરોડ રૂપિયાની કમાણી માલિકાએ કરી લીધી છે!

રવાનાવિક રોતે જ, આ વૃંદ સામે જનતામાંથી પ્રચંડ પોકાર ઊઠ્યો છે: “રાષ્ટ્રીયકરણ કરો એ ઉલોગેવું.”

અર્ધશાસ્ત્રીઓએ અણતરી કરી છે કે મિલમાલિકાએ એમના ઉલોગમાં જેટલી મૂડી રાખી છે એથી ૧૫ ગણું તેઓ મુદ્દનાં વર્ષોમાં જ કમાઈ ચૂક્યા છે. જનતાએ લોહી-પસીના નિયોગી મિલની કિંમતની નવ ગણી કિંમત ચૂકવી આપી છે. મિલમાલિકાને હવે એ મિલોની માલિકા બોગવવાનો શો અધિકાર છે?

રાષ્ટ્રની સંપત્તિ રાષ્ટ્રને હવાલે કર્યો જ છૂટકો છે.

★

તૈયાર સ્ટોકમાંથી મળી શકશે.

ચેન્નઈ પ્રાઈસના પ્રી-ટીંગ ટ્રેડિંગ, એટામેટીક મશીનો, આર્ટ પ્રી-ટીંગ, સીલીન્ડર, કટીંગ, રટીંગ, રાઉન્ડ કોરનરીંગ અને નંબરીંગ મશીનો. અમેરીકન એન્જીસ રાઉસલેડ અને, ફ્લે કટરસ હાન્ડ માલ ટુરત જ ડીલીવરીમાંથી મળશે. લગ્નો યા મળે—

અ ર વિ દ બ્ર ધ સ

૨૩૩, શેરાફ બજાર મુંબઈ ૨.

વિજ્ઞાનનાં સંશોધનો

લેખક : વિનય પંડ્યા

ગણિતનું “રાક્ષસ” યંત્ર

વિજ્ઞાનની આટલાં વર્ષોની પ્રગતિ પછી આજે અનેક ઉલ્લેખોમાં મનુષ્યની યાંત્રિકચિત્રોને બદલે યંત્રો વપરાવા લાગ્યાં છે. કારણકે (૧) યંત્ર વધુ સ્વચ્છ અને એક સરખું કામ કરી શકે છે, (૨) સમયનો અચાવ થાય છે. (૩) એક ક્રિયા પાછળ એકી મનુષ્યશક્તિ રોકાય છે, અને (૪) યંત્રનું કામ કાચોનું સ્વસંચાલન ઉલ્લેખ માટે મદદનું નીવડે છે. રપર્શન્ડ્રિય, કલ્પેન્ડ્રિય અને દર્શનન્દ્રિય તથા મનુષ્ય-શક્તિનું કામ વધુ સારી રીતે કરી શકે તેવાં યંત્રો યોજવામાં છે. વિદ્યુતના ઉપયોગ વડે “વિચાર” કરી શકે, “બોલી” શકે, “સાંભળી”ને દુકમ પાળી શકે તેવાં યંત્રો પણ યોજવામાં છે, પણ હવેકેટ્રોનિક્સના પ્રાયમિક સિદ્ધાંતો ઉપર રચાયેલા ૨૦મી સદીનાં આવાં અનેક યંત્રો કરતાં “ઈનીએક” નામનું યંત્ર સૌથી ચઢિયાતું ગણાય છે, કારણ કે આ યંત્ર મનુષ્યના મગજની યાંત્રિકચિત્ર અને વિચાર શક્તિ ધરાવે છે, છતાં તેની આ શક્તિ એક જ વિષય પૂરતી મર્યાદિત છે. ઈનીએકનો માનીતો વિષય છે ગણિત. ‘હવેકેટ્રોનિક્સ’ ન્યુમરીકલ ઇન્ડીસ્ટ્રિ એન્ડ હોમ્યુટર’ એ તેનું આખું નામ છે. પેન્સિલ્વેનીયા વિદ્યાપીઠની મૂર રૂઢમાં અમેરીકન આર્મી ઓર્ડનન્સ ડીપાર્ટમેન્ટ માટે આ યંત્ર બનાવવામાં આવ્યું છે. જાતના મોટામાં મોટા ગણિતશાસ્ત્રીઓ આ યંત્રને માનપૂર્વક સલામ કરે છે, કારણ કે જે સવાલો અને દાખલાઓનો ઉકેલ કરતાં તેમને બધાને બેશ મળીને પણ વર્ષો લાગે તે સવાલોના જવાબ આ યંત્ર થોડી જ સેકન્ડોમાં અથવા મિનિટોમાં આપે છે. ઈનીએકની અંદર ૧૮૦૦૦ રેડોઓ ટ્યુબ્સ વાપરવામાં આવી છે. તેની અંદર એક પણ ચલિત વિજ્ઞાન નથી. પણ માઈક્રોના માઈક્રો લાંબા તારના યંત્રો અને ૫૦૦,૦૦૦ રેજુ કરેલા નોડલોવાળું તેનું “મગજ” છે. આ યંત્રનો પ્રાયમિક સિદ્ધાંત ધડીઆગના “આલારમ” (alarm bell) ને મળતો આવે છે. આપણે જે સમયે ઘડિયું હોય તેના

આંકડા ઉપર કાંટો મૂકીએ છીએ અને અમુક વખત “કટ્ટ-કટ્ટ” થયા પછી આલારમ આપમેળે જ વાગે છે. આમ કેટલી વખત ચક્રર ફર્યા પછી ઘંટડી વાજશે તે તો ધડીઆગ બનાવનાર જ જાણતો હોય છે આવી જ રીતે ‘ઈનીએક’માં પણ ગોડવેલી કળો પ્રમાણે એક પછી એક પરિણામો આવતાં જાય છે. હોઈ પણ સવાલ સીધા પૂછી શકાતો નથી. તેને માટે ચોક્કસ ‘કોડ’ (code) હોય છે. આ ‘કોડ’ પ્રમાણેના ચબ્દો એક કાગળની પટ્ટીમાં કાણું પાડીને ગોડવરામાં આવે છે. આ રીતે ચોક્કસ અર્થવાળો સવાલ તૈયાર થાય છે. પટ્ટીને એક છેડેથી દાખલ કરી જુદા જુદા કળ સંચાલનો ગોડવી દેવાથી યંત્ર પોતાનું કામ કપો કરે છે. જીજે છેડે જવાબ અને સવાલ ફરી રીતે ઉકળ્યો તેની સંપૂર્ણ માહિતી જીજ કાણું વાળી પટ્ટી વાટે બહાર આવે છે. આ કાણુંતો ‘તરજુઓ’ થવાથી જવાબનો ઉપયોગ યોગ્ય રીતે કરી શકાય. સવાલ રજુ કરવાની અને જવાબ મેળવવાની રીતો માણુસ જ ધડી કાટે છે. અને યંત્રના જુદા જુદા ભાગો ઉપર પણ માણુસ જ સંપર્ક રાખે છે. ગણિત શાસ્ત્રના દરેક વિષયના દાખલા ખાસ કરીને કેલ્યુલસ આ યંત્ર રહેલાઈથી ગણી શકે છે. દસ આંકડાવાળો બે રકમનો સરવાળો આ યંત્ર સેકન્ડના ૧/૫૦૦૦ માં ભાગમાં કરી શકે છે. એક સાથે ૫૦૦,૦૦૦ જુદી જુદી દહીકતો અથવા ૧૦,૦૦૦ પંદર આંકડાની રકમો તે “માદ” રાખી શકે છે. ઉલ્લેખો માટે આવા ગણિતયંત્રો કણુ જ મદદકર્તા યંત્ર પડે છે. વિજ્ઞાનનાં સંશોધનોમાં પણ તેનો ઉપયોગ અસાધારણ મદદતરો નીવડે છે. અણુશક્તિ અને અણુના ભૌતિક-શાસ્ત્રના સંશોધનોમાં પણ ઈનીએક જેવાં યંત્રોનો ફળો કણો અગત્યનો હશે. આ ઉપરાંત સૌથી મહત્વની જાગત તો એ છે કે આવાં યંત્રોની “વિચાર શક્તિ” “વાદ-શક્તિ” અને વિજ્ઞાનને અનુરૂપ સાચાં પરિણામો રજુ કરવાની શક્તિને લીધે મનુષ્યના

કટાક્ષ વિભાગ

સાહસિક જલસો

કે છેતરપીંડી ?

‘ખરુ’ પૂછો તો તોખા પોઠારવાના દા’ડા આખા છે. તમે ગમે તે કંઈ કામ કરો, ગમે તેટલી સારી લાગણીથી કરો પણ ચારે બાજુથી બસ શંકાના ડોળા ચમકવાના જ! અને પછી કાગનો વાધ—ખીચું શું ?

અને એની ય કંઈ હદ તો હોય ! કે પછી પેટમાં બળે તે ગામ બાળવા નીકળે, તો ય કંઈ નહિ ! તાજે જ દાખલો આવ્યું.

મુંબઈ જેવા મુંબઈમાં, લોકોના આનંદ-પ્રસાદ ને જ્ઞાન માટે, કેટેટલી ભારે જહેમત ઉઠારી કેટલાક સાહસિકાએ એક મેળો ગોઠવ્યો. ને આપણા દેશના મોટામાં મોટા પ્રમુખ-સ્વરાજ સરકારના વડા પંડિત નહેરુ જેવાને હાથે એવું ઉદ્ઘાટન કરવાનું ટેરવું. તાબડોતબ એક જળરત્નરત કમિટી બની કરી-જેવા તેવાની નહિ. કૌંસના નેતા પદાભિ સિતારાગૈયા ને યુક્ત પ્રાંતના રશી અહમદ કિડવાઈ, ને વડી સરકારના પ્રધાનો જયગમદાસ તથા ડૉ. ગિલ્ડર ને જગજીવનરામ; માછ પ્રધાન બાબા, ને બંગાળના વડા પ્રધાન બી. સી. રાયચી ચાંડી બિહારના ડૉ. સૈયદ મહમદ ને મુંબઈના દાદા એસ. કે. પાટિલ-એવા એવાઓની જળરત્નરત કમિટી કરી ! વળી, કૌંસની જનજાયામાં એક દા’ડો જીવતી, ને વરસોથી મરી ગયેલી યુથ કૌંસને ફરી, એને માટે તો, બની કરી ! ને દેશપરદેશથી-બીન, ઘણેદેશ ને સિલોન-એશિયાના ૩૦-૩૦ દેશના યુવાન નેતાઓને આમંત્રણ આપવાનું ય જહેર કયું ! તા. ૮ મી એપ્રિલે એ બધા આવી પહોંચશે ને આઝાદ મેદાનમાં ભારે જલસો થશે ! એશિયાની યુવાની ચનગની બીરો !

આટલાટલી તૈયારીઓ કરી; ને છેવટે, પંડિત નહેરુ આવી ન શક્યા તે વડી સરકારના એમના સાથી ગાંધીજીને હાથે ઉદ્ઘાટન કરાવ્યું.

પં. નહેરુએ તો સદેશમાં જરા બાંધી માણું-ને-આ જલસો ચાનો છે, મને ખાસ ખચર નથી. ખેર. પણ ગાંધીજી કાંઈ એવી બધી લપ કરે એવા મને ખ નથી. એમને તો આવડા મોટા-એશિયાઈ જલસાનું ઉદ્ઘાટન કરવાનું મળ્યું, ને એમણે કયું.

દિવસ પર દિવસ ગયા ને જલસો તો કાષ્ઠ અજબોતો જામતો હતો. ૩. ૭૫ના પગારે ૯૫ તો ચોડીકારો રાક્યા હતા; ને ૩. સવાસો-દોહસોના પગારવાળા બીન ૪૦ ! ૩. ૧૪૦૦૦ નેટલું તો જહેરખચરનું બિલ કયું ! ને બીજું કંઈ કેટલું ય ખર્ચ માથે બીજું હતું. સામેથી શોલકીક બાકું માન ૪૦૦ રૂનું જ રાખ્યું હતું.

આટલાટલું જતાં, ખનવાલું હશે તે એવું બન્યું કે, એશિયાના યુવક નેતાઓ આવવાના હતા એવા આગલા જ દા’ડે કાળ કાપ્યો ને મેળાના ચેડાલમાં આમ લાગી ! ગમે તેવી તોય એ તો મુંબઈની આગ ! બધું બચીભૂત !

ને પછી તો ચોડીકારોના પગારો ગયા ને જહેર ખચરના ૧૪૦૦૦ રૂ. નાં બિલ યે બીમાં રહ્યાં ! શોલોનું બાકું આવ્યું હતું તો તેવું યહું વપરાયું ય હતું ! આવડો મોટો કાપ જાગ્યો ત્યાં એવી બધી નાની વાતોની પંચાત કરીને ય શું ? લાજેક રૂપૈડીને હિસાબ મળ્યો ન મળ્યો, તે કંઈ મહત્ત્વની વાત છે ?

કમિટીના નેતાઓ-કૌંસ ને દેશના સોથી

મોટા પુરુષો, એવી બધી પંચાત પાછળ બગાડવા માટે, વખત ક્યાંથી લાવે ? ને સંકિત ય એવી શું કામ વેડે ? પાંદિલ દાદાંએ તો કહી ય દીધું કે "હું કંઈ બાળું નહિ."

પેસા માનનારા તો માગવા આવે ને છાપાંવાળા-નો તો ધંધો રહ્યો તે ચીચીપારીઓ પાડી બેઠે-આ તો પશુનું છે. આ તો મહા છેતરપોટી છે. દેશ-નેતાઓને નામે, એશિયાઈ નેતાઓને નામે લોકોને ફસાવવાનું આ કાવતરું છે. સરકાર એ કાવતરાં-ખોરાને સજા કરશે કે ? વગેરે.

પણ સરકાર કેને સજા કરે ને શા કાળે કરે ? પંડિત નહેરુને નામે કે દેશનેતાઓને નામે મોટું કામ કરવા જતાં થોડું 'મોટું' ય થઈ હશે. નુકસાન થઈ રહ્યાંવાળાઓને; ને નહિ મળ્યો હોય પગાર બસો આદમીઓને; ને છૂપ્યા હશે મહેરખરવાળાનાં મિલ.

પણ મુબઈની જનતાને છેતરાંની વાત કરે છે ? મુબઈના હરખધેલા લોકો દોષા ય હશે પં. નહેરુ ને એશિયાઈ નેતાઓની વાતો વાંચી. પણ ત્યારે બલો છે ? એશિયાઈ નેતાઓ ન આવ્યા તો બાહુતી-માનારીઓ લાવી હરખધેલા મુબઈવાસીઓની ખિદમત ક્યાં વિના બચાવપોતો ન રલા.

એ તો પછી મોટું કામ કરવા જતાં થોડું બહુચત્ત યાય પે અર. ને રોનારા રવે ય ખરા. પણ એમાં વળી ગુનેગારી ચાની ને સજા ચાની ?

ઉદાર લાયસન્સ...

કે ગુ ને ગા રી ?

જે હાથમાં આવ્યો એને ગુનેગાર ઠેરવે ને સજા ફટકારો એ 'મેનિયા' થી તોળા.

સારું કામ કરવા જતાં કંઈ બગડે ય અરુ; ને કાઈના પર મહેર કરવા જતાં કદિક બેલકું ય થાય. પણ એને મારે એને સજા હોય ?

સરકાર આપણી પોતાની છે; ને આપણા પોતાના અમલદારો છે. આપણા અમલદારો આપણા લોકોમાંથી કાઢના ઉપર ખાસ મહેર ન કરે તો કરે શું ?

આજ કાંલ સૌ બલે છે કે પરદેશથી માલ મંગાવવો કેટલો મુશ્કેલ છે. સહેલાઈથી લાયસન્સ ન મળે; ને લાયસન્સ મળે તો હુડિયામણ ન મળે ! ને બધું મળે તો માલ લાવવા રીટીમર ન મળે ! આવી ખરી મુશીબતમાં, કેક રહેમદિલ અમલદાર સરકારી ખાતામાં ઊંચી ખુરશીએ બિરાજતો હોય, એના જેવું સદમાગ બીજું શું ? થાય એટલું તો કરી છૂટે !

* હજી તાજી જ વાત છે. દિલ્હીની જ વાત છે. મુબઈની એક રર વરસની જૂની પેટીના માલિકે દિલ્હીની યાત્રા ખેડી; ને અરજ કરી કે સીટરલેન્ડ-કપી રૂ. ૬૫૦૦૦ની મન્હરદાનીઓ મંગાવવી છે, લાયસન્સ આપો. તો સામેથી અમલદાર કહે-રૂ. ૬૫૦૦૦ ની જ શું કામ ? પાંચ લાખની જ મંગાવી લોને ! નહિ તો પાઈનું ય લાયસન્સ નહિ મળે !

ને પછી તો પાંચ લાખનું લાયસન્સ મળી ગયું. પેસા બરાઈ ગયા, હુડિયામણ મળી ગયું. તારા છૂલ્યા.

પણ ત્યારે સીટરલેન્ડ-કપી જવામ મળ્યો : રૂ. ૫૦૦૦૦થી વધુ કિંમતની મન્હરદાનીઓ બે વરસ સુધી આપી રહીએ એમ નથી !

છાપાંવાળાઓએ-કમળાં હમણાં પેનું અંગ્રેજી અલ્વાડિક બિલટક બહુ બેલકું થઈ છે એવો, તો આના પર મોટી બેલાપોહ જગાવી.

વેપારી ફસાયો હશે, એ કબૂલ. પણ અમલદારે તો કામ કરી દીધું ! એવો તો એની ઉદારતા ખતાવણ એટલી ખતાવી. કદાચ ! મળ્યો હશે એને થોડો લથો બદલો પણ એમાં ય તમે એની ગુનેગારી જુવો, પછી તો આ દુનિયામાં બસમનસાઈ જેવું રહ્યું શું ?

લોળા મોરારકા

ને કપટી મિરાન્ડા !

આ એટલે જ તો, મુબઈના બહીતા મિલ-માલિક મોરારકા રોડને પસ્તાવાનો વારો આવ્યો છે. હજીક માસ પહેલાં એમના પર કોઈ કેસ થયો

દશે-ખોટા દિસાઓ ને બનાવટી કાગળિયાં કરવા માટે. બધે બધી મિલોમાં એવું થતું હતું. પણ આ તો છંડિ ચઢ્યો તે ચોર ! ખેર, કેસ થયો. છઠ્ઠમહિના ગયા ને મોરારજી શેઠે ઘણું ક્યું પણ કેસ બિન્નો ને બિન્નો રહ્યો ? ત્યારે એમણે બધી માથાફટનો પાર આણવા મુખ્ય પોલિસ અમલદાર મિરાંન્ડાને જ ઝાલ્યો. ને કહ્યું 'તું' પહેલા ધરતું સંભાળ, પછી બીજી પંચાત કરતો હો તો ! ને શેઠની ઉદારતાનો કાપ બોટો નહિ હોશિયારી ય એવી. અમલદારને હા-ના કરતો બેયો કે શેઠે લાંચ-સ્વત્ત નિરાધી ખાતાની પોલિસ પર બીજા એક મિત્રદારા સીધું દબાણ આપ્યું. ને જરૂર પડે તો રૂ. ૧૦ લાખ સુધીની રકમ ખર્ચી નાખવા ય ખુશી બતાવી.

શેઠે તો ભોળા દિલે ખુશી વાત કરી નાખી; પણ કોને ખબર સામાના પેટમાં પાપ બધું હતું ? તે એણે મોઢે તો હા બણી. ને પાછળ દ્યો રમ્યો ! છેવટે તો 'સોલ અમલદારચાહી' જ ને ? એણે તો ભાળ પાયરી. ને લાખ રૂપિયાની ચોકડી લધ શેઠે પોતાના જે દોસ્તને મોકલ્યો હતો તેને જ ફસાળ્યો ! ખેર.

હવે કેસ કરો, ગમે તે કરો-સગલ કરો-પણ છોરે શું ?

આ રીતે બધા અમલદારો કરવા બધ તો તો પછી બાપ્ત બાપ્તનાં ગળાં કાપવા સિવાય કશું રહેશે જ નહિ ! રાજ દરોજ દસવીસ પચાસ નહિ, સેંકડો ને હજારો માણસોને નાની મોટી દરમીનમાં નાની મોટી રકમો છૂટથી 'મેટ' કરવી પડે જ છે. ને ભલભલાં અટોલ્લા કામ ધડીના છંદાં ભાગમાં એમ જ આગળ ચાલે છે, એ બધું ય અટકી જશે. આખો બવહાર અટકી જશે. પછી 'લાંચસ્વત્ત વિનાના રૂપાળા તંત્ર' ને કરશે શું ?

રાજ કરતું હોય ને બવહાર ચલાવવો હોય તો, સાહસખોર જીવાનો ય બેઠશે, ને ઉદાર અમલદારો ય બેઠશે, ને ભોળા શેઠિયાઓની આબરુ સાચવતાં ય આવડવી બેઠશે. સાહસખોરો ને કાવતરાખોરો કહેવા માંડ્યું, ને ઉદાર અમલદારોને શુનેખારો લેખ્યું, ને ભોળા શેઠિયાની સામે કપટી અમલદારી ચલાવ્યું તો ચાલી રહ્યું રાજ ને ચાલી રહ્યો બવહાર. સમરાજ તો દૂર રહ્યું પણ સ્વરાજ ચે નહિ રહે.

તા. ૨૭-૫-૪૮ — શુબ્દીના લાલ

(અનુસંધાન પૂઠ ૩૬૩મી શર.)

મગજની ઘણી પ્રવ્રતિઓ વધારે સારી રીતે કરી શકાશે. ભવિષ્યનાં આર્વા યંત્રોની વાદચ્છિક મનુષ્યના કરતાં અનેકગણી વધરી. સાચા લોગીક (logic) પ્રમાણેના શુદ્ધ વિચારો આ યંત્રો જ કરી શકશે-કારણ માણસના વિચારો હંમેશાં અંતર વિચારોથી રંગાયેલા હોય છે, છતાં સંપૂર્ણ રીતે માણસના મગજને તો યંત્ર વડે પહેંચી શકાશે જ નહિ.

શુદ્ધ દરમ્યાન માણસથી કદી ન ઊઠી શકાય તેવા કદીન સવાલો આ યંત્રવડે ઉકેલવામાં આવ્યા. વિમાનના બંધારણને લગતા, વહાણને લગતા અને બીજા દરેક એન્જનીયરીંગના સવાલો તેમજ રથાપલ-વિદ્યાના કદીન સવાલોના યંત્ર વડે જવાબો મેળવવા છે. આમ ગણિતને લગતા ગમે તે દાખલા ગણવા માટે આ યંત્ર વપરાય છે.

મોક્ષ સાહિત્ય

★ દાઝેલાં હૈયાં : મૂળ લેખક : શ્રી. વિ. સ. ખડિર. ભાષાંતરકર્તા ગોપાળ મ. વિદાંસ. પ્રકાશન : ગુણવંતરાય આચાર્ય, જમનમર. પ્રાપ્તિસ્થાન : આર. આર. શેઠની કંપની, બુકસેલર્સ એન્ડ પબ્લિશર્સ, ૧૨૫ બાગ, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ ૨.

કિંમત રૂ. ૩-૦-૦ પૃષ્ઠ ૨૮૦.

★ સોરઠી બહારવટિયા : ભાગ ૧-૨ લેખક : સ્વ. શ્રી. હવેરચંદ મેઘાણી. પ્રકાશક તથા વિકેતા : ગુજર અંધરલ કાર્યાલય. મીથિ રસ્તા : અમદાવાદ.

કિંમત : બન્ને ભાગના રૂ. ૫-૦-૦ પૃષ્ઠ : બન્ને ભાગના ૪૦૨.

દાઝેલાં હૈયાં

જાણીતા મરાઠી નવલકથાકાર શ્રી. વિ. સ. ખડિરની આ નવલકથાનું કલેવર ખૂબ જ નખળું છે. નવલકથાની દુનિયામાં લેખકના દાતા અનુસાર એ નવી જાતનો પ્રયોગ જરૂર છે, પણ નિષ્ફળ નિવડેલો એ પ્રયોગ છે એમ એનું ભાષાંતર વાંચતા લાગે છે.

આ નવલકથામાં, કથાના પાત્રોનાં મુખે એમની પોતાની આત્મકથા એક બા બીજા સ્વરૂપે કહેવા-વવામાં આવી છે. પણ, નવલકથા કે નવલિકાના ધાર્તરનાં સર્વસામાન્ય ધોરણોને પણ ભૂલી જવામાં આવ્યાં છે. લેખકનું પોતાનું વિવેચન, કે જુદા જુદા પાત્રોનાં મુખેથી નીકળતા શબ્દોની ઢગ એક જ પ્રકારની છે, પછી લેખક પોતે બોલતો હોય કે પ્રોફેસર બોલતો હોય; સિનેમા કે નાટકનો નટ બોલતો હોય કે પછી પ્રેમ સુખી કે દુઃખી મધ્યમ વર્ગની સ્ત્રી બોલતી હોય, બધા એક જ ઢગે, એક જ રીતે વિચારો કરતા હોય છે, કલ્પના કરતા હોય છે. એટલે કે લેખક એમની પોતાની કલ્પનાસૃષ્ટિથી બહાર જઈ ચક્રવા નથી. એકે એક પાત્રનું મૂલ્યાંકન બરાબર થઈ નથી લાગતું.

જર્મન નવલકથાકાર અથે વર્ગો કે રચિયન,

નવલકથાકાર દોસોવસ્કીનાં પાત્રો વર્ગો, એક એક પાત્ર એની આગુતાગુની આખી સૃષ્ટિ ખડી કરી દેશે. એક એક શબ્દ પાત્રનું લાક્ષણિક ચિત્ર ખડું કરી દેશે. ન્યારે શ્રી. ખડિરની આ નવલકથામાં જુદાં જુદાં પાત્રોની લાક્ષણિકતા ઉપસીને ઉપર આવતી નથી.

આ યદુ શેલીની વાત. હવે આવે છે એમાં વણાયેલી વસ્તુ. નવલકથાની વસ્તુમાં મધ્યમવર્ગનું દાંપત્ય જીવન લેવામાં આવ્યું છે. દાંપત્ય જીવનમાં, શારીરિક સુખ કેટલું મહત્વનો ભાગ ભજવે છે એ દર્શાવવામાં આવ્યું છે, પણ શારીરિક સુખ જ માત્ર દાંપત્ય જીવનના ગુચંચાયેલા પ્રાણનો ઊંઘ આણી શકે નહિ એ લેખક જોઈ ચક્રવા નથી. સમાજનું એ સડી અંગેનું અંગ લેખક જોઈ શકે છે પણ એનું પૃથક્કરણ વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિએ થઈ ચક્રવું નથી એમ કહેવું પડશે.

નવલકથામાં લેખક પોતે વારે વારે ડોકિયાં કરે છે એ પણ વાચક માટે અસ્વચ્છર યદુ જાય છે.

આ નવલકથાનું ભાષાંતર કરનાર ભાઈ ગોપાળ મ. વિદાંસ, ગુજરાતી સાહિત્યસૃષ્ટિને બંધે અનુવાદો બેટ ધરે. એ સામે પ્રેરનાં વાંધો નથી, પણ એ નવલકથા સામાન્ય કથાની ન હોતાં વિચિત્ર બની

હશે-ખોટા હિસાબો ને બનાવટી કાગળિયાં કરવા માટે. બધે બધી મિલોમાં એવું થતું હતું. પણ આ તો છોડે ચલ્યો તે ચોર ! ખેર, કેસ થયો. છછમદિના મયા ને મોરારકા શેઠે ઘણું કપડું પણ કેસ બિજો ને બિજો રહ્યો ? ત્યારે એમણે બધી માયાફૂટનો પાર આણવા મુખ્ય પોલિસ અમલદાર મિરાન્ડાને જ આપ્યો. ને કહ્યું 'હા' પહેલા ધરતું સંભાળ, પછી ખીજી ધંધાત કરતો હો તો ! ને શેઠની ઉદારતાનો કાષ્ઠ જોરો નહિ હોંશિયારી ય એવી. અમલદારને હા-ના કરતો જોયો કે શેઠે લાંચ-રૂસ્વત વિરોધી ખાતાની પોલિસ પર ખીજી એક મિત્રદ્વારા સીધું દબાણ આણ્યું. ને જરૂર પડે તો રૂ. ૧૦ લાખ સુધીની રકમ ખર્ચો નાખવા ય ખુશી બતાવી.

શેઠે તો બોળા દિલે ખુશી વાત કરી નાખી; પણ ઈને ખખર સામાના પેટમાં પાપ ભર્યું હતું ! તે એણે મોઢે તો હા બણી. ને પાછળ દગો રચ્યો ! છેવટે તો 'સોલ અમલદારશાહી' જ ને ? એણે તો જળજળ પાપરી. ને લાખ રૂપિયાની ચોટડી લઇ શેઠે પોતાના જે દોરતને મોકલ્યો હતો તેને જ હસાવ્યો ! ખેર.

હવે કેસ કરો, ગમે તે કરો-સજા કરો-પણ છેવટે શું ?

આ રીતે બધા અમલદારો કરવા જાય તો તો પછી ભાણ ભાણનાં-ગળાં કાપવા સિવાય કશું રહેશે જ નહિ ! રાજ કરેજો જ દસવીસ પચાસ નહિ, સેંકડો ને હજારો માણસોને નાની મોટી હરબીજમાં નાની મોટી રકમો છૂટકી 'બેટ' કરવી પડે જ છે. ને ભલભલા અટકેલા કામ ધડીના ઊંચા ભાગમાં એમ જ આગળ ચાલે છે, એ બધું જ અટકી જશે. આખો બ્યવહાર અટકી જશે. પછી 'લાંચરૂસ્વત વિનાના રૂપાણા તંત્ર' ને કરશો શું ?

રાજ કરતું હોય ને બ્યવહાર ચલાવવો હોય તો, સાહસખોર જીવાનો ય જોઈશે, ને ઉદાર અમલદારો ય જોઈશે, ને બોળા શેઠિયાઓની આખરુ સાચવતાં ય આવડવી જોઈશે. સાહસખોરો ને કાવતરખોરો કહેવા માંડ્યું, ને ઉદાર અમલદારોને મુતેંગારો લેખ્યું, ને બોળા શેઠિયાની સામે કપટી અમલદારી ચલાવ્યું તો ચાલી રહ્યું રાજ ને ચાલી રહ્યો બ્યવહાર. ચમરાજ તો દર રહ્યું પચાસપચાસ જે નહિ રહે.

તા. ૨૭-૫-૪૮

—યુજીરીતો લાલ

(અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૩૪૩થી શરૂ.)

મગજની ઘણી પ્રજ્વલિતો વધારે સારી રીતે કરી શકારો. ભવિષ્યનાં આર્વા ધંત્રોની યાદશક્તિ મતુષ્યના કરતાં અનેકગણી વધશે. સાચા લોગીક (logic) પ્રમાણેના શુદ્ધ વિચારો આ ધંત્રો જ કરી શકશે-કારણ માણસના વિચારો હંમેશાં અંગત વિચારોથી રંગાયેલા હોય છે, છતાં સંપૂર્ણ રીતે માણસનાં મગજને તો ધંત્ર વડે પહેંચી શકારો જ નહિ.

શુદ્ધ દરમ્યાન માણસથી કદી ન ઉઠેલી ચક્રાવે તો કદીન સવાલો આ ધંત્રવડે ઉકલવામાં આવ્યા. વિમાનના બંધારણને લગતા, વહાણને લગતા અને બીજા દરેક એન્જીનીયરીંગના સવાલો તેમજ રથાપલ-વિદ્યાના કદીન સવાલોના ધંત્ર વડે જવાબો મેળવાયા છે. આમ અગિયંતને લગતા ગમે તે દાખલા મણવા માટે આ ધંત્ર વપરાય છે.

ચર્ચાપત્ર

★ દરેક વાંચક પોતાનો અભિપ્રાય
જરૂર દૂકમાં લખી મોકલે.

- ★ શું જાતીય જ્ઞાન બાળકને જરૂરી છે ?
- ★ જરૂરી હોય તો કેવી રીતે આપવું જોઈએ ?
- ★ શું મધુરીબેનનો લેખ બીભત્સ છે ?

‘સંસ્કાર’ના માર્ચ માસના અંકમાં શ્રી. મધુરીબેન દિવેગાનો એક સંવાદ લેખ-“મારી પુત્રીની મૃત્યુ” નામક અષ્ટ લેખો દતો. એ લેખમાં શ્રી. મધુરીબેન, એક માતા તથા શિક્ષિકા તરીકેના સ્વાતંત્ર્યના આધારે, બાળકને જાતીય જ્ઞાન કેવી રીતે સરળતા અને નિર્દોષતાપૂર્વક આપી શકાય તેના દૃષ્ટાંતરૂપ એક સંવાદ રજૂ કર્યો હતો. આ સંવાદે, સંસ્કારના એક માહક મિત્રને આધાર પહોંચાડ્યો અને તેમણે એ સંવાદને ‘બીભત્સ’ ગણાવી, ‘દરેક બહેન સમસ્ય આ વાતો જાણે છે જ’ કહી આવા લેખો ફરી ન લખવા સલાહ આપી હતી. અમે એ વાઈને પત્ર ગયા અંકમાં (મે માસ) ચર્ચાપત્રે રજૂ કરી, સામાન્ય અન્ય માહકો-વાચકોને પોતાના અભિપ્રાયો જણાવવા નિમંત્રી કરી હતી.

અમને જણાવતાં આનંદ થાય છે કે એક કારીગર મિત્ર પોતાનો જવાબ મોકલ્યો છે, જેમાં તેમણે લગભગ પૂર્વક દર્શાવેલા પોતાનો દૃઢ મત જણાવ્યો છે. અમે તમામ વાચકોને ખુબ દૂકમાં પોતાનો અભિપ્રાય મોકલી આપવા (વન)તી કરીએ છીએ, અમને મળેલ અભિપ્રાયોનું પરિણામ અમે સંસ્કારમાં તરત જ સ્વચ્છતાની ખાતરી આપીએ છીએ. -તંત્રીઓ.

લેખકની જોખખાણ

*

“હું” અંક ૩-૪ ધોરણ મહેલો એક વર્ગજન્ય દરજ્જા કામદાર છું, સાહિત્યમાં સારો એવો ચોખ મરાવું છું.

મધુરીબેનનો લેખ મને ધણી જ ગમ્યો. ચોખ વધે બાળાને આ શિક્ષણ આપવું જોઈએ એમ હું માનતો હતો. પરંતુ કેવી રીતે આપવું તે મને મધુરીબેનના લેખમાંથી જ જાણવાનું મળ્યું. આવા સરસ લેખોના વિરોધ નમારે મેં વાંચી ત્યારે આ કામગીરી લખ્યા વગર હું ન રહી શક્યો. મેં તો કૃત્ર માશા દિલ્લો લખીને કાઢ્યો છે, હાવેલા કે નહિ એ આપની મરજી.”

તંત્રીશ્રી,

“બાળકને ચોખ ઉંમરે જાતીય શિક્ષણ આપવું કે નહિ ?” એ વિષય ઉપર આપ જે ચર્ચાને આમંત્રણ આપો છે તે ખરેખર ધણું આનંદકારક છે.

મધુરીબેનના લેખ ઉપર ટીકા કરનાર ભાઈ મુખ્ય ત્રણ અભિપ્રાય મૂકે છે. (૧) લેખમાં બીભત્સ શબ્દો ધણા છે, (૨) દરેક બહેન સમસ્ય આ વાતો જાણે છે, (૩) ખુશ્કે ખુશ્કી રીતે આવી વાત છાપી શકાય નહિ.

ટીકા કરનાર ભાઈ લખે છે કે “દરેક બહેન આ વાતો જાણે છે !” હું તે બાઈને ધણું છું કે દરેક મામ બહેન આ વાત જાણે છે એના અર્થ શું એ છે કે તેઓ આ વિષય ઉપર વૈજ્ઞાનિક રીતે ગંભીરતાથી વિચારે છે ? તેઓ (દરેક ભાઈ બહેન અથવા કાલોનો મોટા લાગતો યુવક વગર) જાતીય સંબંધોને નાટક કે સિનેમાની માફક મોજશોખનું સંબંધ માને છે. આપણા યુવક વર્ગનો મોટો ભાગ “લગ્ન” તરફ કેવી ભાવનાથી ઘુમે છે ? “લગ્ન” એટલે “જાતીય સંબંધો” ની સમસ્ય ! આપણાં યુવાનો અને યુવતીઓ આ સિવાય બીજા કોઈ ભાવના લગ્નમાં રાખતાં હોય તેમ જણાવું નથી.

મધુરીનેના પત્ર ઉપર ટીકા કરનાર બાઇએ કાઠ-
દિવસ ૧૫૪૨ સુધી ક્યો છે કે આપણી આ નવી
પેઢીનું માનસ આટલું બધું ક્ષુબ્ધિત અને બીભત્સ કેમ
ચલ્યું? જે સમાજ ધર્મચર્ચા, એક વિવાદ અને એકપણી-
મતના આદર્શોમાં માને છે તે જ સમાજના સભ્યોમાં
જાતીય સંબંધની લોભુપતાએ ઉત્પન્ન કરેલાં વ્યભિચાર,
હસ્તદોષ અને સમજાતીય આકર્ષણની વિકૃતિએ મોટા
પ્રમાણમાં છે. આ એક નક્કર વાસ્તવિકતા છે.

○ ઉપર બતાવેલી વિકૃતિઓ જાતીય શિક્ષણના
અભાવે ઉત્પન્ન થએલી છે જે બાળકોને યોગ્ય વધે
વૈજ્ઞાનિક રીતે જાતીય શિક્ષણ આપવામાં આવે,
જાતીય સંબંધોની જરૂરીઆતો તેની ગંભીરતા સાથે
સમજાવવામાં આવે તો આ તમામ વિકૃતિઓને
સમાજમાંથી દૂર કરી શકાય.

○ ટીકાકારના કહેવા મુજબ આ વિષયનું જ્ઞાન
મિત્રો કે સખી પાસેથી મળે છે, પરંતુ મિત્રો પાસે-
થી મળતી હકીકતોને જ્ઞાન કહી શકાય જ નહિ. તે
જ્ઞાનના સ્વરૂપમાં મળતું નથી પણ તદ્દન હીન વિકૃત
અને બીભત્સ સ્વરૂપમાં મળે છે. જેનાથી વિરોધ જ્ઞાન
મેળવવાની આકાંક્ષામાં યુવાનો અને યુવતીઓઆમાં
માર્ગે હસ્તદોષ કે અનાચારના માર્ગે વળી જાય છે.
અને આખરે મહાગંભીર રોગોમાં ફસાઈ પડે છે.

આપણાં મામાપ કન્યાઓને સંધર્તા અને ધરદ્રમ
કરતાં સારી રીતે શીખવાડે છે; યુવાનોને કમાવાની
તાલીમ આપવામાં આવે છે. આપણે સમાજ આ-
પણને કાપડ બનાવતાં કે જેવી કરતાં શીખવાડે છે.
અને નવી પેઢી એ તમામ અનુભવોને અપનાવીને
તેમાંનાં ફળો દૂર કરી વધુ પ્રગતિ સાધે છે.

પરંતુ ખુદ મનુષ્યનું ઉત્પાદન કેવી રીતે થાય છે
તે વિષય ઉપર સમાજ બિલકુલ અધારપટ નાખવાનો
પ્રયત્ન કરે છે. અને જાતીય આકર્ષણને બિનજરૂરી,

હલકટ અને બીભત્સ ગણાવવાનો પ્રયત્ન કરે છે.
સીધે સીધું ખુલ્લમ ખુલ્લમ જાતીય આકર્ષણનો
સ્વીકાર કરી તેનું યોગ્ય શિક્ષણ આપવામાં સમાજ
અચકાય છે. પરંતુ આકર્ષણ એ કુદરતી રીતે
અનિવાર્ય વસ્તુ છે. અમુક ચોક્કસ ઉંમરે મનુષ્ય એ
તરફ ધસડાય છે અને તે સમયે માણસ મને તે ઉપાયે
આ જ્ઞાન મેળવવાનો પ્રયત્ન કરે છે. જ્ઞાન મેળવવાની
સમજ તરફથી કાઠ જ સગવડ હોતી નથી. એટલે
તેને આકા માર્ગે અખત્યાર કરવા પડે છે. દા. વેસ્તા-
વાડે અને હલકા તેમજ નીચ મિત્રોની સેબત.

માટે નવી પેઢીને આવાં દુષ્ણોથી બચાવવી હોય
તો જાતીય શિક્ષણ વૈજ્ઞાનિક રીતે યોગ્ય ઉંમરે
આપવું જ જોઈએ જેની મારી દૃઢ માન્યતા છે.

આ વિષય બીભત્સ છે. એને છાપશો નહિ.
એમ ઉપરજીંદી રીતે વિચારી તદ્દન કાઠી નાખવા
જોવો આ સવાલ નથી. પણ આપણી સમાજ સામે
આવીને બેસેલો જવાબ માગતો આ એક સળમતો
સવાલ છે. જે આપણે તેના ગંભીરતાથી ઉઠેલ નહિ
કાઠીએ તો આપણે સમાજ ક્ષુબ્ધિત માનસ અને
વિકૃતિઓથી બિહારાઈ જશે. બીજું આ કાઠ પૂર્વ
કે પશ્ચિમની સંસ્કૃતિનો સવાલ નથી પરંતુ સમસ્ત
માનવજાત સામે આવીને પડેલો સવાલ છે. એના
ઉપર ગંભીરતાથી વિચાર કરવો, વિચરોની આપણે
કરવી એમાં કાંઈ જ બીભત્સતા નથી. બલકે એના
ઉપર વિચાર કરવાની ના પાડવાથી, વધુ ને વધુ
છુપાપા કરવાથી આપણે વધારે બીભત્સતા ફેલાવી છે.

આખરે મારે તંત્રીથી, એટલું જ કહેવાનું કે
આ ચર્ચામાં આવતા તમામ પત્રોના આધારે પણ
મજબૂતી કરી જાતીય શિક્ષણ સમાજ માટે છે કે નહિ
તે બહાર પાડવું જોઈએ.

★

કમ્યુનિસ્ટો અને રજાકારો

રિસામણાં અને મનામણાં, વાઘાધારો તટવી અને સંધાવવી, સુઢની વાતો કરવી અને નિજામના જન્મદિવસની ઉજવણીમાં ભાગ લેવો (રાજેન્દ્રપ્રાસુ એ દિલ્હીમાં નિજામના અમલદારને ત્યાં ભાગ લીધો હતો.), દ્રેનો બંધ કરવી અને ફરી ચાલુ કરવી, આધિક-ધેરાની વાતો કરવી અને લંકનમાં શાહી-વાંદીઓ ફકારો કરે એટલે ફેરવી તોળવું-આ બધું નિજામ અને હિંદી સંધ વચ્ચે મહિનાઓથી ચાલતી વાઘાધારો અને વણસતા સંધર્ષોમાંથી ફૂટતા ફણુગા છે.

પણ એથી હિંદી સંધ અને હૈદરાબાદની જનતાની અધીરાર્થ વધતી જાય છે. કારણ કે નિજામના મારાઓ સમા રજાકારોના લુદ્ધો વધતા જાય છે. એમની કારવાહયી જલતાં ગામડાંઓની સંખ્યા વધતી જાય છે. એમના અપાયારદારાઓ પરા બળાકારોની સંખ્યા વધતી જાય છે અને હૈદરાબાદની ધરતી પર નિર્દોષ ઓપુરોના મુઠાંઓની સંખ્યા વધતી જાય છે.

પરંતુ આની સામે મક્કમ મુકાબલો પણ થાય છે. તૈયગજીનો આઝાદ કિસાન રજાકારો સામે જન્મ ખેલે છે. દિન-બ-દિન આઝાદ ગામડાંઓની સંખ્યામાં એ ઉમેરો કરતો જાય છે. જોતજોતમાં ૪૫ લાખની વસ્તીવાળાં ૨૦૦૦થી વધુ ગામડાંઓને નિજામની ધૂસરીમાંથી અને હિંદુ મુસ્લિમ અગીર-દારોની શુલાભીમાંથી એણે મુક્ત કર્યા છે.

અને એટલે માત્ર નિજામ જ નહિ પણ હિંદી સંધના સ્થાપિત હિંદો પણ તૈયગજીના કિસાનથી હળકો બિજા છે. પરંતુ નિજામ ખપી છે. એનો બિદિષ સલાહકાર મોકલેન ભારે ઉત્સાહ છે. તૈયગજીના કિસાનને દોરનાર અપ્રસન્ના અને કમ્યુનિસ્ટ પાર્ટી અંગે આ લોકમાં હાલ કેમ જોવા કરવો એ આખાંદ રીતે તે જાણુ છે.

એ અનુસાર મયા મહિનાના એક દિવસે હૈદરાબાદ રેલ્વેએ એક બંડેરાત કરી. એ બંડેરાતનો

કવી રીતે ઉપયોગ કરવો એની દિલ્હીમાં સંતલ્લો ચર્ચાએ ખીજે દિવસે દિલ્હરના અખખારોમાં 'એએમ' એ. પી. આઇ'નો સંદેશો પ્રગટ થયો કે-

‘કમ્યુનિસ્ટો નિજામ સાથે બેઠાકાઠ ગયા છે. નિજામ અને રજાકારોના ‘આઝાદ હૈદરાબાદ’ના સરમાં એમણે પણ પોતાનો સર મિલાવ્યો છે. ને હિંદીસંધ સામેના તેના મોરચામાં મદદ કરનાર છે.’

અને તમામ ‘રાષ્ટ્રવાદી’ અખખારોએ આ સમાચારને અધિક્ષા બની મેટો અક્ષરે પહેલે પાતે છાપ્યા. પરંતુ, સામાન્ય જનતા આ વાત સાંભળતી હતી, ને શુચવાગમાં પડતી હતી. કેમકે તેને એ સમાચાર જે મળતા હતા કે, નિજામશાહીના નિકંદન મટે કમ્યુનિસ્ટો નિજામપિંડે રજાકારો સામે જન્મ ખેલી રહ્યા છે. થોડાક સમય પહેલાં જ આધિના વિખ્યાત ડેવિસી આગેવાન શ્રી પાલકાદાંદી સુધંપ્રકાશરાવે કમ્યુનિસ્ટોની દોરવણી ડોળા નિજામ સામે લડતા તૈયગજીના કિસાન અને કમ્યુનિસ્ટ પાર્ટીના સભ્યોની ખુવારીના આંકડાઓ વ્યાખ્યા હતા. એ અનુસાર નિજામી રાજસોયે રજાકારોના સાયમાં ૬૯૫૦ ઘર જાળી નાખ્યાં હતા; ૪૬૨૨ ઘરપકડો કરી હતી, ૪૪૨ સ્ત્રીઓ પર બળાકાર કર્યા હતા, ૪૧૦ પુરુષો અને ૧૭ સ્ત્રીઓ નિજામ સામે લડતાં માર્યાં ગયાં હતાં, ૭૦૬ પુરુષો અને ૪૧ સ્ત્રીઓ ધાપલ થયાં હતાં, ૨૦૫૬૧ પર દમન થયું હતું અને ૯૩૭૭૧૮૦ રૂપિયાની મિલકત લૂંટાઈ હતી !

આવી આ નક્કર હકીકતો કમ્યુનિસ્ટ-નિજામની મેનોની પોકળતાને પકડારતી મોજૂદ પડી હતી. ઉપરાંત પાછળ પોટેહક કર્યા વિના હવે ચાલે એમ નહતું. ચાર દિવસ પછી એએમ સમાચાર ‘સંસ્થાએ બંડેર કપ્યું’ કે નિજામ સાથે કમ્યુનિસ્ટોના બેઠાકાઠ અંગેની વાત ગેરરસે દોરવનારી છે. અંગ્રેજ અખખાર ક્રી ગ્રેસ, મોમ્ને ડોનિકલ, નેશનલ સ્ટાન્ડ વગેરેએ પણ એ વાત કબૂલી. અંજબત, શુજરાતી,

જા.અશુભિ, વદે માતરમ્, કૃષ્ણાદિ-રનાર બાઈએ કાઈ
 સંજ્ઞાનતા ને સમ્યાઈ પણ ન-આપણી આ નવી
 એ મેનીના સમાચારો ને-અને બીભત્સ કેમ
 તે જ દિવસના અખતારમાં બા-કાંદ અને એકપત્ની-
 ઉધારનારા ખજારો છપાયા હતા-સમાજના સંખેમાં
 કમ્યુનિસ્ટો સામેની અપાઝીમાં-કરેલાં વ્યભિચાર,
 કર્યા છે.' અને સાર આદે ભાગે-ની વિકૃતિઓ મોટા
 ખાલી જતો હતો, જ્યારે કે-કેર વાસ્તવિકતા છે.
 પોલિસોને હાથે એ પા-વિકૃતિઓ જાતીય શિક્ષણના
 કર્યાના ખજાર ન-નથી છે જે બાળકોને યોગ્ય વયે
 કમ્યુનિસ્ટોની-તીય શિક્ષણ આપવામાં આવે,
 સામિતી કમ્યુનિ-જરૂરીઆતો તેની ગંભીરતા સાથે
 હતા. ને 'એક' માટે તો આ તમામ વિકૃતિઓને
 આંખો ખુલી દેર કરી શકાય.
 એ સંજ્ઞા પાસેથી મળે છે, પરંતુ મિત્રો પાસે-આપણું જ્ઞાન
 કમિટીની હડાકોતોને જ્ઞાન કહી શકાય જ નહિ. તે-આપણી સમાજ સામે
 નીતિાં સ્વરૂપમાં મળતું નથી પણ તદ્દન હીન વિકૃત-આવીને ઊભેલો જવામ માગતો આ એક સજમતો
 બીભત્સ સ્વરૂપમાં મળે છે. જેનાથી વિશેષ જ્ઞાન-સવાલ છે. જે આપણે તેને ગંભીરતાથી ઊંઘ નહિ
 જાળવવાની આકાંક્ષામાં યુવાનો અને યુવતીઓઆગ-કાઢીએ તો આપણો સમજ કલુષિત માનસ અને
 માર્ગે હસ્તદોષ કે અનાચારના માર્ગે વળી જાય છે. વિકૃતિઓથી ઊભારાઈ જશે. બીજી આ કાંઈ પૂર્વ
 અને આખરે મહાગંભીર રોગોમાં ફસાઈ પડે છે. કે પશ્ચિમની સંસ્કૃતિના સવાલ નથી પરંતુ સમસ્ત
 આપણાં માખાપ કન્યાઓને શંકિતાં અને ધરમ્મ-માનવજાત સામે આવીને પડેલો સવાલ છે. જેના
 કરતાં સારી રીતે થીખવાડે છે; યુવનોને હમાવાની-ઉપર ગંભીરતાથી વિચાર કરવો, વિચારોની આપણે
 તાલીમ આપવામાં આવે છે. આપણો સમાજ આ-કરવી એમાં કાંઈ જ બીભત્સતા નથી. બહોં એના
 પછીને કાપડ બનાવતાં કે ખેતી કરતાં થીખવાડે છે. ઉપર વિચાર કરવાની ના પાડવાથી, વધુ ને વધુ
 અને નવી પેઢી એ તમામ અનુભવોને અપનાવીને-છુપાવ્યા કરવાથી આપણે વધારે બીભત્સતા ફેલાવી છે.
 તેમાંનાં દ્વણો દૂર કરી વધુ પ્રગતિ સાધે છે.
 પરંતુ ખુદ મનુષ્યનું ઉત્પાદન કેવી રીતે થાય છે
 તે વિષય ઉપર સમાજ બિલકુલ અધારપટ નાજવાનો
 પ્રયત્ન કરે છે. અને જાતીય આકર્ષણને બિનજરૂરી,

હલકટ અને બીભત્સ ગણાવવાનો પ્રયત્ન કરે છે.
 રીલે સીધું ખુલ્લમ ખુલ્લાં જાતીય આકર્ષણનો
 સ્વીકાર કરી તેનું યોગ્ય શિક્ષણ આપવામાં સમાજ
 અચક્ષણ છે. પરંતુ આકર્ષણ એ કુદરતી રીતે
 આનિવાર્ય વસ્તુ છે. અમુક ચોક્કસ ઉંમરે મનુષ્ય એ
 તરફ ઘસડાય છે અને તે સમયે માણસ એ તે ઉપાયે
 આ જ્ઞાન મેળવવાનો પ્રયત્ન કરે છે. જ્ઞાન મેળવવાની
 સમજ તરફથી કાંઈ જ સગવડ હોતી નથી. એટલે
 તેને આઠા માર્ગે અખત્યાર કરવા પડે છે. દા. વેસ્વા-
 વાડો અને હલકા તેમજ નીચ મિત્રોની સોળત.
 માટે નવી પેઢીને આવાં દ્વણોથી બચાવવી હોય
 તો જાતીય શિક્ષણ વૈજ્ઞાનિક રીતે યોગ્ય ઉંમરે
 આપવું જ જોઈએ એવી મારી દેદ માન્યતા છે.
 આ વિષય બીભત્સ છે. એને છાપશી નહિ.
 એમ ઉપરજીવી રીતે વિચારી તદ્દન કાઢી નાખવા
 જેવો આ સવાલ નથી. પણ આપણી સમાજ સામે
 આવીને ઊભેલો જવામ માગતો આ એક સજમતો
 સવાલ છે. જે આપણે તેને ગંભીરતાથી ઊંઘ નહિ
 કાઢીએ તો આપણો સમજ કલુષિત માનસ અને
 વિકૃતિઓથી ઊભારાઈ જશે. બીજી આ કાંઈ પૂર્વ
 કે પશ્ચિમની સંસ્કૃતિના સવાલ નથી પરંતુ સમસ્ત
 માનવજાત સામે આવીને પડેલો સવાલ છે. જેના
 ઉપર ગંભીરતાથી વિચાર કરવો, વિચારોની આપણે
 કરવી એમાં કાંઈ જ બીભત્સતા નથી. બહોં એના
 ઉપર વિચાર કરવાની ના પાડવાથી, વધુ ને વધુ
 છુપાવ્યા કરવાથી આપણે વધારે બીભત્સતા ફેલાવી છે.
 આખરે મારે તંત્રીશી, એટલું જ કહેવાનું કે
 આ ચર્ચામાં આવતા તમામ પત્રોના આધારે પણ
 અશુભી કરી જાતીય શિક્ષણ સમાજ માટે છે કે નહિ
 તે જાહેર પાડવું જોઈએ.

જનમજૂમિ, વહે માતરમ, ફૂલને એટલી અખખારી સજ્જનતા ને સચ્ચાઈ પશુ નપાળી !

એ મેત્રીના સમાચારો જેદિવસે પ્રસિદ્ધ થયા તે જ દિવસના અખખારમાં જેનું પશુ આંખો ઉઘાડનારા ખખરો છપાયા હતા ‘હેદરાબાદની પોલિસે કમ્યુનિસ્ટો સામેની જપાપ્રમાઈ કમ્યુનિસ્ટોને ઠાર કર્યા છે.’ અને સાર બાદ બારેજ એક એવો દિવસ ખાલી જતો હતો, બ્યારે તેજુંદા અખખારે નિઝામી પોલિસોને હાથે એ પથ પંદર કમ્યુનિસ્ટોની હત્યા કર્યાના ખખર ન માખ્યા હોય !

કમ્યુનિસ્ટોની નિઝામચાલી સામેની લડાઈની સાખિતી કમ્યુનિસ્ટો પોતાના લોહીથી આપી રહ્યા હતા. ને ‘મેત્રા’ નો બડો ફૂટી ગયો. અખખારોનો ય આંખો ખુલી ગઈ.

એ ઇરમિયાનમાં હેદરાબાદની કમ્યુનિસ્ટ પાર્ટી-કમિટીએ તથા અખિલ હિંદ પાર્ટીએ પોતાની નીતિની રપટતા નીચે મુજબ કરી હતી:

—રજાકારો નિઝામની આપખુદી માટે લડે, ને એને ‘આઝાદ હેદરાબાદ’નું નામ આપે છે.

—રેટ કોંગ્રેસ અને હિંદીસંઘ નિઝામને ટકાવી ખપવા માગે છે. નિઝામ ચોડાક સુધારાઓ બદલેરે અને હિંદીસંઘ સાથે જોડાઈ જાય એટલું એમને મન પૂરતું છે.

—સારે કમ્યુનિસ્ટ પાર્ટી નિઝામના સંપૂર્ણ ખાતમા માટે લડે છે. જનતાનું રાજ્ય એ માંગે છે અને હિંદીસંઘ સાથેના સંબંધો પ્રખ્ત તથા મત દ્વારા હેદરાબાદની જનતા નહી કરે એ એમની માગણી છે.

* એટલે કે હેદરાબાદના પ્રજા અંગેના કમ્યુનિસ્ટોના ઉકેલમાં નિઝામને રચાન નથી એટલે જ તો, નિઝામ એમને ગોળાએ ફૂંકે છે.

* રેટ કોંગ્રેસના ઉકેલમાં નિઝામને રચાન છે એટલે નિઝામ તથા રજાકારો અને રેટ કોંગ્રેસ અને હિંદી સંઘ વચ્ચે મેત્રીની વાતો ને વાટાઘાટો ચાલુ

જ છે. પરંતુ, એ વાટાઘાટો તો માત્ર વધુ સમય મેળવવા માટેની રજાકારો અને નિઝામની એક ચાલ છે. બ્રિટિશ શાહીવાદના પ્રતિનિધિ મોંકટનની ચોળના અનુસારે એમના તમામ બ્લોઝો ખેલાય છે એ વાત હવે બાણીતી ચર્ચ ચૂકી છે.

હિંદીસંઘની જનતા હવે આ લખાતી વાટાઘાટો અને રજાકારોના વધતા જતા જુદગોથી અધીરી બની છે. એટલે હિંદી સરકારે સચઅ ઇરમિયાન-ગીરીની વાતો રદ કરી છે.

પરંતુ એનાથી હેદરાબાદની જનતાનો ડોઈ પ્રશ્નો ઉકેલ આવવાનો છે શું ? ખિલકુલ નહિ. કારણ કે એ ઇરમિયાનગીરી પાછળનું ખ્યેવ તો હેદરાબાદનું હિંદીસંઘ સાથે જોડાણ ચાય (એટલે નિઝામનું રાજ્ય ટકી રહે) એ જ છે. બ્યારે જનતાનું હિત તો નિઝામચાલીના સંપૂર્ણ નાશ સિવાય અસાધ્ય છે.

એટલે જ તો તૈલંગણુના કિસાનો આજે મહિના-ગોથી હિંદીસંઘ પાસે ચરોતી માંગ કરી રહ્યા છે. હિંદના પ્રગતિશીલોએ પશુ એ માંગ ઉઠાવી છે. કારણ કે ખુદ હેદરાબાદની જનતાનો ઉદાર સચઅ ક્રાંતિકારી નિઝામચાલીના ઉપ્વસમાં જ રહેલો છે. એ સિવાયનો ડોઈ ખીજો ખાંધોડાનો ઉકેલ હેદરાબાદ અને હિંદી સંઘની જનતાને માટે ખતરનાક છે.

*

અમત કટોકટીનો ઉકેલ

અનાજની કટોકટીનો પ્રજા છેલ્લે છેલ્લે ખૂબ ઉમળાનો છે. આ અંગે ‘હિંદી સરકાર’ એક સમિતિ નીમી હતી. એ સમિતિનો અહેવાલ બહાર પડ્યો છે.

૧૯૪૬-૪૭માં હિંદમાં ૪ કરોડ, ૮૫ લાખ ટન અનાજ યથું હતું. માગલા પડી ગયા પછી હિંદની ૩૪ કરોડ ૪૦-લાખ વસ્તીને દરરોજનું એક શેર અનાજ આપવામાં આવે તો ૫ કરોડ ૧૦ લાખ ટન અનાજ હિંદી સંઘે પેદા કરવું જોઈએ. આમ હિંદની કુલ ખાધ ૨૫ લાખ ટન છે. પરંતુ સાદા ગણિત અનુસારની આ ખાધ સંધરાખોરો અને

જમીનદારો અનાજ કાળા બજારમાં લઈ જાય છે ત્યારે જનતા માટે ખારે ત્રાસજનક બની જાય છે.

એ વાત સૌ કોઈ જાણે છે કે અનાજની અછત, સંધરાખોરી અને કાળા બજારના મૂળમાં જમીનદારી પદ્ધતિ પડેલી છે. આ જમીનદારીને કારણે જ ખેડૂતને ખેતીમાં રસ નથી. આ મુખ્ય કારણને લઈને જ અનાજનું ઉત્પાદન ઘટ્યું આશ્ચર્ય છે.

પણ અનાજની કટોકટીને હોંધ લાવવા દિંદના મોટા મૂકીવાદી પુરુષોત્તમદાસ કાકરદાસના પ્રયત્ન-પરે મળેલી આ સમિતિએ આ અંગે જરાપણ અહેવાલમાં ધ્યાન દેવું નથી. જમીનદારીનો નાશ કરીને ઉત્પાદન વધારવાને બલે કરોડોના અર્થવાગ્ધી આયોજનિક યોજનાઓ એણે રજૂ કરી છે.

સ્વાભાવિક રીતે દેશના મોટા ભાગના ખુદ કૃષિસી અમલદારોએ પણ આ અહેવાલની ઝાટકણી ફાડી છે. અનાજ સમિતિના એક સભ્ય બી. ઇ. આર. બી. રાવે પણ સમિતિના કેટલાક સૂચનોનો સખ્ત વિરોધ કર્યો છે.

ભૂખનું ખંડ

એ દરમિયાનમાં અનાજની કટોકટી વધુ ને વધુ વિકસી રહી છે. ખાસ કરીને દક્ષિણ દિંદમાં રાજામાં એણે ઉમ રવરૂષ ખારણું કર્યું છે. રાષ્ટ્રીય સરકારના આખા પછી ૧૦ ઓસનું રેશન ધરીને ૬ ઓસ એટલે દોઢ પાયેર થયું છે. પણ આ અનાજ પણ મળે ત્યારની વાત ત્યારે અને અંકુશ હાંપી લીધા પછી તો અનાજ ખરીદવાનું પણ લોભા માટે અટકાય બની ગયું છે.

ત્યારે ખુદ મદ્રાસના ખેરાક પ્રધાન શ્રી રાજનના કહેવા અનુસાર પ્રાંતનું ૮૦ ટકા અનાજ જમીનદારો અને સંધરાખોરોને ત્યાં પડ્યું છે !

કિસાનો ભૂખમરામાંથી બચવા માટે આ અનાજ જમીનદારો પાસેથી મેળવવા પોતાનો જીવ જોખમમાં મૂકી રહ્યા છે, ઠેર ઠેર અનાજ માટે બંડ ચક્ર રચ્યા છે. સારાણે ઉત્તર મધ્યારની આ પરિસ્થિતિ છે.

આ બંડ અટકાવવા માટે કિસાનોને અનાજ

આપવાને બદલે મદ્રાસ સરકાર દમન, ગોળીબાર અને લાકીયાઈનો આશરો લઈ રહી છે. શ્રી પ્રેસ જર્નલમાં આ અંગે આવેલા અહેવાલો કંપારીયા પાંચનારને ધૂળગી દે છે.

૫-૬-૪૮

—બી. મ.

સોરઠની નવી તરવીર

સૌરાષ્ટ્ર સરકારની સ્થાપના બાદ સોરઠનો જિલ્લો, સોરઠના જંગલો, સોરઠની ખાણો ને ખીણો, ખેતરો ને ખાડિયેરો તબજીવનની આરાધી ઉભરાઈ રહ્યા છે. સોરઠનો ખેડૂ-કિસાન જમીનદારી તાલુકદારી, ભાખ-બટાકાને લેઈ, ભૂખમરો ને દેવાના ત્રાસથી બહાર નીકળવા જંબી રહ્યો છે. અને સામેથી-નેતાઓ, પ્રધાનો અને અમલદારો તરફથી રોજરોજ ઉપદેશ, આજ્ઞાઓ અને ઉમેદોની છૂટથી દંડાણ ચલા કરે છે. અખખારો સૌરાષ્ટ્ર-દિન, જુનાગઢ-દિન ને કચ્છ-દિન, 'સ્વતંત્રતા'ના મહોલસાવાની તરવીરો અને દેવાલો છાપી છાપી જનહંદની ઉમેદો ને આજ્ઞાઓને ધન્યકરણ આપી આપી જીવતી રાખી રહ્યા છે.

ત્યારે સામેથી, એક પછી એક બનતી હમીકતો લોકના જીવન પરનો સંક્રાંતિનો બોજ હળવો કરવાને નિષ્પળ પૂરવાર થઈ રહી છે; અને એની ચિંતા, એની મૂંઝવણ અને એની યાતના લોકજીવનને ફારી રહી છે.

નવું તંત્ર દાખલ થાય તે પહેલાં રાજવીઓએ રાજ્ય હોય એટલી રાજ્યની ફરોડ રૂપિયાની મિલકતો પોતાને નામે, પોતાના સમાવદાઓને નામે ચકાવી લીધી છે. લાખો રૂપિયાની બક્ષિસો 'માનીતા'ઓમાં વહેંચી લીધી છે. કચ્છ, ગોણ, મોરબી, મોરબંદરના રાજાઓની આ સ્વાર્થો લીધા એટલી તો ખુલ્લી પડી ગઈ છે કે આ તમામને જાહેર મિલકત ઉઘાપત કરવાના આરોપસર પાંચ દસ, વર્ષની સજા ફટકારવાથી જોણું કોઈ પણ પમથું પક્ષપાતી જ મળુાય અને છતાં હમીકત એ છે કે, સૌરાષ્ટ્ર સરકાર ને વડી સરકારે આ બાજત આંખઆડા કાન કરી જનતાની

અમેરિકા જનતા ફેલ્લમ સવાચો દુનિયા માર્શલ ટાળજાને પૂછી રહી હતી. વોલેસે એમાં નેતાગીરી લીધી હતી. એના જવાબ તો એ જ આપી ચક્રાક્રમ: અમે તો નિર્દોષ છીએ; સોવિયેત લગ્નગીરી તૈયારી કરે છે, અથવા માટે તૈયારીઓ તો કરવી જ જોઈએ ને! ને એ માટે ખતાવવું પણ જોઈએ કે સોવિયેત સંઘ શાંતિ માટે તૈયાર નથી.

ને આમ ખતાવવા માર્શલે દાવ જોલ્યો, એડેલ-રમીષ દ્વારા પત્ર પાઠવવાનો. પણ મોલોટોવે તો શાંતિ માટે તૈયારી ખતાવી ને માર્શલની ખાજી લીધી વળી ગઈ, ને એણે તો ગાળો લાંબી વાત પડતી મૂકી.

પણ અમેરિકાની શાંતિપ્રિય જનતાના પ્રતિનિધિ વોલેસે વાત ઇપાડી લીધી હતી. એણે સોવિયેત સંઘના નેતા સ્ટાલિનને એક ખુદ્દો પત્ર લખ્યો. વોલેસે સાર્થ ખતાવ્યું હતું કે અમેરિકા મૂડીવાદી-ઓ યુદ્ધખોરી કરી રહ્યા હતા કારણ એમાં તેમને આર્થિક લાભ હતો. ખુદ અમેરિકામાં આ યુદ્ધખોરીના વિરોધ કરનારાઓને તેઓ કચડી રહ્યા છે. અમારી જનતાનું હિત તમારા દેશની સઘે સમજૂતી કરવામાં છે.

વોલેસને સ્ટાલિને જવાબ આપ્યો એમની લાક્ષણિક હમે-ટૂંકા પણ રપટ ને નિર્ણાયક. ખરી વાત છે. સ્ટાલિને કહ્યું. તમે યુદ્ધઓ રખૂ કરો છે તેના પાયા પર પાઠાપાઠો ચવી જોઈએ.

“એ યુદ્ધઓ તો બધા જોણે છે,” સ્ટાલિને લખ્યું “હયિ-પારખીમાં ઘટાડો કરવો અને અણખોળ જેવા આયુધો પર બંધી નાંખવી; જપાન અને જર્મની સાથે સંધીઓ કરી ત્યાંથી લશ્કરો પાછા ખેંચી લેવાં; ચીન અને ઝારિયામાંથી લશ્કરો ખસેડી લેવાં; દરેક દેશની સ્વતંત્રતાને માન આપી અને તેમની આંતરિક ખાખ-તમાં દખલગીરી ન કરવી; સંયુક્ત રાષ્ટ્રના સંઘમાં ઠાઈપણ સત્તા પોતાનાં લશ્કરી યાજ્ઞાં રાખી શકે જ નહિ. યુદ્ધથી જે દેશો ખુવાર થયા છે તેમની આર્થિક પુનઃ રચનામાં મદદ કરવી અને દરેક દેશમાં લોકશાહી તથા નાગરિક સ્વાતંત્ર્યની રક્ષા કરવી વગેરે.”

સ્ટાલિન આ યુદ્ધઓ સ્વીકારે છે, સોવિયેત સંઘ સ્વીકારે છે, ડુનિયાની લોકશાહી જનતા સ્વીકારે છે.

નથી સ્વીકારતા અમેરિકા યુદ્ધખોરો-તેમની સરકાર-દુનિયા અને માર્શલ. ક્યાંથી સ્વીકારે?

સોવિયેત સંઘ તો લશ્કર મટિનું ખર્ચ ઘટાડી રહ્યું છે. ખીનજોમાં એ ખર્ચ કરવાની ત્રેવડ નથી. માત્ર અમેરિકા આ રસ્તે આગળ ધસી રહ્યું છે. ડુનિયામાં એણે યાજ્ઞાં જમાવ્યાં છે; હાલગીરીથી યુરપ-એશિયાના દેશોની સ્વતંત્રતા ઝૂંટવી લીધી છે,

બલે માર્શલે એ વાત ન સ્વીકારી, પણ ડુનિયા સમક્ષ ફરી એક વાર એની યુદ્ધખોરી ખુદ્દો પડી ગઈ છે. વિશ્વચાંતની જેહાદ આજે બંદી રહી છે. જે વધુ તાકાતવાન થઈ રહી છે

—રમેશ સંઘવી

આ છે પેલેસ્તાઈનનું મહત્વ! છેલ્લા ત્રીસ વરસથી પ્રિટિય શાહીવાદે આ કારણોએ પેલે-સ્તાઈન દખાવ્યું હતું. એમાં એમની પુરાણી નીતિ-આમલ પાડી રાજ કરવાની-કાવી હતી. આરખો તથા યહૂદીઓને લગ્નગીરી તેમણે રાખ્યું ચલાવ્યું હતું. એ રાજ્ય ચલાવવામાં જેટલી પેલે-સ્તાઈનની વસ્તી એટલા સિપાઈ સૈનિકો તેમણે રાખ્યા હતા!

પછી આરખોમાં જનૃતિ આવી. યહૂદીઓમાં પણ! પ્રિ-ટને. નકલી આઝાદી આપી આરખ રાખજો દ્વારા અમલ લખાવવાનું કામ.

અમેરિકાએ પૈસાદાર યહૂદી-ઓને પાણું આપ્યું. એમની દ્વારા રાજ કરવાનું નક્કી કર્યું. ને આરખોને સાવ દુરમન બનાવવા નહોતા. પેલેસ્તાઈનના આમલ પાડી રાખ્યું કરવાનું તેમણે નક્કી કર્યું.

સોવિયેતસઘે પેલેસ્તાઈનમાંથી પરદેશી પગડે કાઢવા આમલોઓની વાત કબૂલી. વળી શાહીવાદીઓ ઝૂંઝાળ.

તેમણે નવી ચાલ લગાવી. પ્રિટને આરખોને હયિપાર આપ્યાં. અમેરિકાએ યહૂદીઓને હોળી સળગી.

શાહીવાદીઓની ગણતરી હવે આરખો અને યહૂદીઓની લાખ-ખમાં વચ્ચે પડી પોતાના લાખ-માં ‘નિકાલ’ આણવાની છે! હિંદ-પાકિસ્તાન વચ્ચેના કાશ્મીરના ક્ષેત્રમાં વચ્ચે પડી ‘નિકાલ’ આણવાના જેવી જ નીતિ! બ્યાં સુધી આરખ-યહૂદી જનતા આ વાત નહિ સમજે સાં સુધી પ્રિટિય-અમેરિકા શાહીવાદીઓએ સળગાવેલી હોળી બડો બળ્યા કરશે.

જય ગુજરાત

જનતાની જખાન ખની ચૂક્યું છે—

ગુજરાતના કલાગુરુ શ્રી રવિશંકર રાવળ,
જાણીતા કલાકાર શ્રી. વિનાયક પંડ્યા, ગુજ-
રાતના કેળવણીકાર શ્રી. હરભાઈ ત્રિવેદી,
હિંદના અગ્રગણ્ય અર્થશાસ્ત્રી ડૉ. સી. એન.
વકીલ જેવી, વિદ્વાન વ્યક્તિઓનો જેને
સહકાર સાંપડ્યો છે.

હર શનિવારે

—કિંમત—

ગાના

ઠર પાનાં

—દ્વિરંગી આર્ટ ક્વર

—ચાર આર્ટ્સલેટો પર
વિવિધ ચિત્રો ને ફોટાની
રસલક્ષણ

જય ગુજરાત પ્રકાશન ગૃહ

ખંડોલવાડી, નિરખાવ, મુંબઈ ૪.

ધી જયભારત ઈન્સ્યુરન્સ કો. લીમીટેડ.

૨૨. એપ્રિલ ૨૦૧૬ : મુખર્ષ ૧

જી.દગી, આંગ, દરિયાઈ, મોટર વગેરે.

સત્તાવાર થાપણ	રૂ. ૧,૦૦,૦૦,૦૦૦
જાહેર કરાયેલી થાપણ	” ૫૦,૦૦,૦૦૦
સરપાઈ થયેલી થાપણ	” ૨૫,૦૦,૦૦૦

ચેરમેન

શ્રી. નવીનચંદ્ર મસ્તલાલ

ડાયરેક્ટર ઇનચાર્જ : શ્રી લક્ષ્મીદાસ પી. ગોકુળદાસ

જનરલ મેનેજર : જે. પી. લાલવાણી

જી.દગી અને બીજા વિભાગોમાં નોંધપાત્ર વિકાસ
૧૯૪૭માં જી.દગીના વીસામાં કરેલું કામકાજ

રૂ. ૭૦,૦૦,૦૦૦ વટાવી ચૂકેલ છે.

જે ૧૯૪૬ કરતાં રૂ. ૨૦,૦૦,૦૦૦ના

કામકાજનો વધારે દેખાડે છે.

ગુજરાતી રંગભૂમિનું આગેવાન પાક્ષિક

નાટક

: તંત્રી : જશવંત ઠાકર

* ગુજરાતની રંગભૂમિના પ્રાણપ્રશોને ચર્યતું

* જૂંસાતી ગુજરાતી રંગભૂમિની અસ્થિતિને ફરી સજીવન કરવા મથતું

* અવેતન રંગભૂમિને માર્ગદર્શન કરાવતું એકનું એક પ્રગતિશીલ પાક્ષિક

દર મહિનાની ૧લી અને ૧૫મીએ પ્રગટ થાય છે.

વાર્ષિક લવાજમ : રૂ. ૧૦, છુટકે નકલ ૦-૧૦-૦

લખો:- 'નાટક' કાર્યાલય, ભારતર છુવન, ખાડીઆ: ચાર રસ્તા, અમદાવાદ

મુદ્રક : શ્રી ગુલાબચંદ દેવચંદ આનંદ પ્રેસ-ખાવનગર

પ્રકાશક : ભનુભાઈ ર. વ્યાસે આનંદ પ્રેસ; ખાવનગરથી પ્રગટ કર્યું

શ્રમ-માનવનો મહાન સંસ્કાર-સ્વામી મેક્સિમ ગોર્કી

વિશ્વની કલ્યાણ ભાવનાની પુરા-
સ્કૃતિ કરનાર રશિયાના જન્મેલી જુદમ-
ગાર અમર નીચે અવતા એક અદના
ઈન્સાને છવી અતાની ત્યારે તે મહાન
કલ્યાણકારી ગોર્કીએ અમર બની ગયો।

એણે જગતનાં ઝર પળપળ પીધાં
ને તલતલ અનુભવ્યાં એમાંથી એને
ગોર્કી (કદ) ઉપનામ લાંબું. પરંતુ એ
'કદ' કલમે જ તે માનવતાની મહો-
બ્બતનો મહાન કલાકાર રાખ્યો...

ગોર્કી મહાન વિપ્લવિ બની ગયો.
ક્રમશઃ તેમ તેમ તે ઝેરના ડોસ પીતો
ગયો તેમ તેમ માનવતાની સ્મિત માટે
તેનો પ્રાણ ગદેશી ઉડ્યો. એણે અન્ધાર-
સામે જૂઠલા, આદર્શ અર્થે કુરબાન
થતા, હાલર લાખ દુઃખમાંથી ચ સુખનું
રાજન કરતા માનવીને જોયો, જાણ્યો
ને આલેખ્યો.

હાલર હાલર માણસોના રખડાઈથી
બરેલી અદનીમાંય તેણે એ જ માનવ-
વંશનો ચાલુ પ્રયાસ નિરૂપ્યો હતો. જે
આરતી કાર્યની નિર્લિપિયત સામે અગ્યો
હતો. જૂઠ્યો હતો ને અવતનો હજુ
સહાને માટે હાંસલ કરવા ઉત્સુક હતો.

અને ત્યારે ગોર્કી માત્ર 'જોરેલાં' ની છબી પાડતો ન હતો.
પણ 'વીર નાયક' ના સર્જન અર્થે તે ભયલ રીતે મથતો હતો.
નહર આસ્થાની વગોનો એ વિરોધી ન હતો; ઉલટો ચાલક હતો.
માત્ર પરિકલ્પિતને વરા વર્તનારાં યાત્રેનું આલેખન તેને મન
'મરેલી વારતવવાદ' હતો. એ તે 'વારતવ' અને 'કદરતી પરિ-
સ્થિતિ'ઓને પાઠલવા મથતા સહા સંશામશીલ વીર નાયકોને
સર્જવા મથતો હતો.

ગોર્કીનાં શ્રમ-માનવો રામુગત સંશાયોની આગો-
હવામાં, આગલી તમામ સહીઓનાં યાત્રે કરતાં વધુ તેજસ્વી, વધુ
સંશાયશીલ બની, જનતા અમર છે'નું સલ પુરાની ભય છે.

સં
સ્કા
૨

વાર્ષિક લવાજમ છ રૂપિયા
છ માસના સાદા પ્રજા રૂપિયા
પરદેશમાં નવ રૂપિયા
તથા પંચ રૂપિયા
જુલકે આઠ આના

[મેક્સિમ ગોર્કી: મૃત્યુ ૧૮ જૂન ૧૯૩૬]

સંસ્કાર

★

૯, પાકડોડ, વિલેપાર્લે-પૂર્વ : મુંબઈ.

જીલ્લા-ઓફિસ : ૧૯૪૮

વિરોધાંક

તંત્રીઓ

સ્વપ્રત્યય : સાંતા ગાંધી

સાલાહકાર મંડળ

ભોગીલાલ ગાંધી : મંદ્રાણ ૭૬

નયંત્ર ખત્રી : જામશેદપુર

પ્રદેશ પારખ : રમેશ સંઘવી

વિનાયક પંડ્યા

★

અનુક્રમ

નિવેદન	...	...	તંત્રી મંડળ	...
પરિચય	...	...	સાંતા ગાંધી	૭૬૧
પ્રાર્થના	...	...		

પાવણાં જાહેર છે ... કુલ્યંદ્ર ૭૬૬

અદાલતનો ચુકાદો ... રમેશ સંઘવી ૭૭૨

મહાસો પદાવળી ... જામનાથસ મોદી ૪૨૬

એનું રાઈ છે કે ? ... મનલાલ ચાંદલિયા ૭૬૭

ભાણી ડોશીનું મોત ... રમેશ સંઘવી ૪૧૮

દિગ્ગને માચડેથી ... અનુ : અરુણા દેસાઈ ૪૪૨

નાટિકા

પાવાનદનું પતન ... સ્વપ્રત્યય. ૪૨૭

લેખ

ગીતી રાણા ... આનાજીભ રૂંગી ૭૭૬

શ્રાહક-સામાજ્ય-વેચાણ-એજન્સી મારિતું સરનામું—

વ્યવસ્થાપક: ચંદુલાલ વ. લાદ, દલામદિર: પ્લોટ: સાવનગર.

હિંદ અને એશિયાનું ભાવી... બી.ટી. રજીસ્ટર્ડ ટક
આઝાદીનું એકવર્ષ ... ૪૦૧

આ વર્ષે

મધ્યમકક્ષી માટી

કવિ-ગોષ્ઠી

૩૮૧

રીડર્સ ડાઇજેસ્ટ માટે લેખ માગે છે

લુપ્ત આરજી ૩૬૦

કાવ્ય

ક્રાંતિકારનું ગીત ... ઉચ્ચનમ્ ૩૬૮

આટની દયા... ... રાખરચ ૩૬૬

સુભગદર્શન ... ઉપવાસી ૩૬૬

અમર સિમત... ... રવીન્દ્ર કાંકાર ૪૦૦

નહીં એ છુટાઈ... ... સ્વંપત્સ ૪૧૨

વિદાય ! ... ૪૧૭

લોકનાટ્ય... ... ચંદ્ર પંખા ૪૧૩

આગરકાંતિની બે નવલો

અણખૂટ ધ.રા :

૬ મી આગરકાંતિ... ભોગીલાલ ગાંધી ૪૩૨

અખરકાર... ૪૨૫

★ સંસ્કારનું ઉપાજન વાર્ષિક રૂ. ૧.

૭ માસિક રૂા રૂ. પરદેશ માટે વાર્ષિક રૂ. ૬

તથા ૭માસિક ૫

★ છૂટક નકલની કિંમત આના આઠ

★ પુસ્તકાર

વાર્તા, નાટક, લેખ-રૂ. ૧૫; કાવ્ય અને આસ

વિભાગ-રૂ. ૭

★ જાતબં ના ભાષા:

૪ થું પૂંકું (બે રંગમાં) ૨૫૦ રૂ.

૨-૩ થું પૂંકું ૧૫૦ રૂ.

સાદું આખું પાતું ૧૦ રૂ.

અરધું પાતું ૩૫ રૂ.

પા પાતું ૨૦ રૂ.

★ લેખકોને-ટિપ્પીટ વિના મોકલેલ કૃતિઓ પરત કરવામાં

નહિ આવે. હેરફેરમાં ગ્રંથ થતી કૃતિઓ માટેની

જવાબદારી સંસ્કાર લેવું નથી.

★ માહકોને-સંસ્કાર દર માસની પંદરમીએ બહાર પડે

છે. અને આપને નિયમિત રીતે રવાના કરવામાં

આવે છે. ચોસ્ટ બોર્ડિસ પર ખબર કરાવવા લાઈ

અમને સૂચના કરવી.

નિવેદન

સુમધની શેરીઓમાં મસ્ત બનીને લેખકો અને કલાકારો નાચ્યા તેને આજે એક વર્ષ પૂરું થાય છે. ત્યારે હજુ ધૂંધળું દેખાતી આઝાદીની ઘડીર દહાડે દહસે પ્રકાશવતી બનશે, શુભાશીની કુરૂપતા, નિરક્ષરતાનો અધકાર લૂંછતાં તેનાં તેજ કિરણો પોતાના સર્જનમાં પ્રાણ પૂરશે એવી આશા તેમના દિલના જંઝાણમાં તરતગતી હતી. ને નેમવંતા સાદિત્યનો પાથો પાડવાના કોડ સાથે 'સંસ્કાર' ખીખ વર્ષમાં પણ મૂક્યો હતો.

એ જ ૧૫મી ઓગસ્ટ ! પણ આજે કલાકારો ખાતોડા છે. તેમના દિલમાં બેચેની છે. જોડે જોડે ગુરસો ધુમરીઓ લાઇ રહ્યો છે. આખમાં લાલાશ દેખાવા મંડી છે. તેમની પાંખે ચાલતા 'સંસ્કાર'ના કોડ વણપૂર્ણ રહ્યા છે. શા માટે ?

કારણ તેમની પ્રેરણાનું ઝરણું-લોકજીવન સુકાવા લાગ્યું છે. પરદેશી જોડે સોદો પતાવી ખરીદેલ રાજસત્તાએ કોમી કતલમાં રેડાએલ લાખો નિર્દોશોનાં રૂધિરવડે રાજતિલક ક્યું અને આમળનતાનો હુંકારો ખેલો છોડી તે શોષકોની માદક સોડપમાં ભરાઇ. અનાજ કાપડ, ધર, જીવનની દરેક જરૂરીયાતોની વધતી તંગી પર તેણે ડીકટ્રોલની મઠોર મારી. મોંઘવારીથી આળાએલ પ્રાયમિક અને માધ્યમિક શિક્ષકોની વ્યાજખી. મામલ્લીઓને ઠોકરે ચડાવી, વિદ્યાર્થીઓની શીમાં વધારો કરીને શિક્ષણને ગર્વમંજૂર્યાં ધનિકોનો છિન્નરો બનાવી, રાષ્ટ્રની સંસ્કાર સીડીનું પહેલું પગથિયું-સાર્વત્રિક શિક્ષણ-જ તેમણે ઉડાવી લીધું. એક વરસમાં જ્યાં સ્વપ્નાં પૂર્ણ કરવાની કોમી ખોટી ઘેલછા નહોતી પણ આ તો તદ્દન જાંધી દિશામાં નાકું દોરાતું જોઈને જનતાએ ધા નાખી. તેમની વચ્ચે રહેતા કલાકારો, લેખકો, પત્રકારોએ તેને ઝીલી. પરંતુ જીવનને પેશવામાં નાકામયાજ નીવડેલ સત્તા તેનો ય ચિત્કાર શું મળાવવા માટે જ તત્પર બની બેકામ દમનનો કોરડો વીંછતા તેમના હાથને રોકનાર એમની હાકલમાં આખ્યા વિના રહ્યા નહિ. મધ્ય-બારના જનસંઘમાં તરફ મીટ મંડી બેસેલ પ્રખ્યાત લેખક મોચારય યંકરને મોંઘીના બિછાનેથી કાગવાસમાં ધોલી ચૂકુના પંજમાં સોંપી દીધા. તેલંગણના સુકિતસંઘામની પ્રેરણા બ્રહ્મા 'માજુમિ' જેવા લોકપ્રિય નાટક પર પ્રતિજ્ઞ મૂક્યો. જંગાળના પ્રેક્ષકો, દિલ્હના અભિનેતાઓ, અને ચિત્રકારોના વરની ઝડતી લેવાઈ. લોકનાટ્યસંઘની ટેન્દ્રીય દુકડી સાથે દિલ્હરમાં "રામલીલા"ના જુદા જાતી પ્રેક્ષકોનું દિલ જતી લેનાર, ટ્રામકામદાર કવિ દયરવલાને બિહાર સરકારે કેદમાં પૂર્ણ. તેમના ખીખ સાથીઓ પર કડક બાપતો રાખવામાં આવ્યો છે.

આપણે ધરમાંજે પણ એ જ તાંડવ ખેલાઈ રહ્યું છે. સુમધના કામદારોના અને મહારાષ્ટ્રના કિસાનોના લાડકાવાયા હરિજન કામદાર ચાપર અણબાઉ - સાડેને તેમના "પોતાડા"ઓ ગાવાની મનાઈ કરવામાં આવી છે. તેમના લોકપ્રિય નાટક 'લોકમંત્રી' પર પ્રતિજ્ઞ મૂકાયો છે. સુમધમાં વસતા ઉડું વાતલેખક કૃષ્ણચંદની વાતો 'પેશાવર એક્સપ્રેસ' પર તેના બે સંસ્કરણો વહેંચાઈ ગયા જાદ પ્રતિજ્ઞ મૂકવામાં આવ્યો. શ્રી. અખાસ અને શ્રી. અરુની નાટિકાએ પણ સેન્સરની કાતરમાંથી જીટકી ચડી નહિ. અમદાવાદમાં "મેઝીની વડુ" પર પ્રતિજ્ઞ મૂકી સંસ્કારનો માર્ગ ડુધતા વહેમો સામે સરકારે નમતું આપ્યું.

પણ આ તો સત્યની એક બાજુ યહ. જીવનને જીવવા મથતા કેટલાક કામદારોએ પોતાના કસબની ધાર તેજ કરી. તેઓ જાણતા હતા કે:

“જે જીવનને મરવા દેશે તે જીવે ન મરીને મરી જશે. જીવનને જીવાડવા મથશે તે અમર વિવશ્વની બનશે.”

જે પ્રાંતોની કૃષ્ણમાં આવા કલાકારો પામ્યા તે પ્રાંતોની બાળપણથી માપાઓ-તેલચુ બંગાળી, ઉડ્ડું, હિંદી વિગેરે સમૃદ્ધ બનતી મધ. સાહિત્ય અને રસાધીનતા વિખૂટા પડી જીવી શકતાં નથી.

*

પણ ગુજરાત? ગુજરાતી? રેલ્વેલાઇન પર કામદારે લડતનું સિગ્નલ આપ્યું, કાપડ કામદાર મિલ બહાર આવ્યો. સુધારા કામદારોએ ઝાડુ નીચે ચૂક્યા, સુરતના હાથીએ માયું જીયું ક્યું, કાઠીઆવાડ ને મદિકાકાનો ખેડુ સળવળ્યો. પણ રાજપ્રપંચનો કદ ઉતારી કેટલા ગુજરાતી સાહિત્યકારો એ આઝાદીનો પેગમ પારખી શક્યા છે? હજી દૂર છે. આઝાદીનો મોરચો એક અને અવિભાજ્ય છે. સંસ્કારનું રૂંધામણ અને જનતાનું શોષણ કરનાર હાથ બુદ્ધ નથી. રેડીઓ અને સીનેમા જેવા જનતાને સંસ્કારી બનાવવાના મુખ્ય સાધનો-માંથી ઉદામ સત્યની કાતીલ સમ્યાષ્ટ અને સરળતા શ્વ કરીને જેમણે એ સાધનોને કંઈ વિનાનાં રહેવા દીધાં છે તેમના જ હાથ જનતાની જીવ્યાન બનતા પત્રોને કચડી રહ્યા છે. જનસંભ્રામને મોખરે લડતા ઉદામ તરવા સામે હમનને વિશેષ તીવ્ર બનાવતા હાથ પરદેશમાં, ચાલી ચોપલીન, પોલ રોમસન, હાવર્ડ શરટ, કોડન જેવા કળાકારો અને પેશાનિકાને મોઢે રૂચો દેતી “બીનઅમેરિકન સમિતિ” તરફ મિત્રભાવે લંબાય છે. મુન્શી પ્રેમચંદના મુન અમૃતરાય તથા વિખ્યાત લેખક મુદ્દરાજ આનંદ અને ધી. અબ્બાસને સોવિયેત સંઘની મુલાકાતે જવાની પરવાનગી આપતાં અચકાતા હાથ, સોવિયેત સંઘના પ્રમુખનો હિંદને કિનારે ન જીતે તે માટે આકેતર પ્રયાસો કરવા પ્રેરાય છે. આ હાથોની કરામતો તરફ ક્યાં મુધી આંખ આડા કાન કરી શકીશું? પાતી લેખક કૃષ્ણચંદ્રની ‘કલમમાંથી આજ નીકળી પડે છે :

“આ હિંદુસ્તાન માં નથી...આ હિંદુસ્તાન એ લાખો વણખીજ્યા, વણખણ્યા, સૈનિકોનું નથી કે જેમણે આઝાદીના આર્ગ પર હસતાં હસતાં માથાં વાડી આપ્યાં હતાં.....તેને હું વફાદાર થી રીતે રહી શકીશ? એ લોકોની હું કેવી રીતે અદબ જાળવી શકીશ કે જેમણે તેને ધમધમતાં જિજ્ઞાસામાંથી જેલના સળિયા પાછળ ધકેલી દીધા? કેવી રીતે એ લોકોના મોરખાન આપણ કે જેમણે તેની દારા પર ત્રિરંગી બજા રોખ્યા છે?.....

“હું વિચાર કરું છું, કે તો પછી શા માટે હું એ સિમતને જ વફાદાર ન રહું કે જે મરવા છતાં પણ બારદાજના (સાચી આઝાદીના સૈનિક) એકો પર રમી રહેલું હતું? માણસાઇની એ હજી તો કામગીરી કરી છે, નાનકડું ગીત છે, નાલુક લખી રહે. —પરંતુ જે એક દિવસ ફૂલની માદક ખીલી બીકરો, નગારાની માદક મરજી બીકરો અને મંદાસાગર બંનીને ચારે દિશામાં ફેલાઈ જશે.”

...દરેક લેખક સામે આજે આજ પ્રશ્ન ખડો થાય છે.

સાચી આઝાદીના સૈનિકોની દરોળમાં કદમ ઉપાડવાના ‘સંસ્કાર’ કરી સોમન લે છે, ગુજરાતી જનસંભ્રામને રાજદેહ આપતી કલમેને આવકારવા તે સતત તલસે છે.

—તંત્રીમંડળ.

* એક—

* * * અનેક * * * *

યંત્ર એક....

....લાવ અનેક....

યંત્ર એક....

....સંગવડતા અનેક....

શેર, રૂ, સોનાચાંદી તથા બીયા બજારનાં

* ધોળેપળના વધવડતા ભાવો મેળવવા માટે જે યંત્રે પ્રશંસા પ્રાપ્ત કરી છે તે

“કોમર્શીયલ બ્રોડકાસ્ટ લી.” નો

*.... રીસીવર સેટ....

—ધર, બોફીસ, પેડી દરેક જગ્યાએ ગોઠવી શકાય છે.

—દરેક બજારના રીંગ રૂમમાંથી ભાવો બ્રોડકાસ્ટ થાય છે.

—જોકે, વ્યાપારીઓ, વર્તમાનપત્રો, હાલો માટે આ યંત્ર સર્વશ્રેષ્ઠ સાધન સાબીત થયેલું છે.

* અનેક લાભો અને સંગવડતા આપતા આ યંત્રનું વાર્ષિક ભાડું માત્ર:—

રૂ. ૫૦૦

યંત્રનો જરૂરો મર્યાદિત પ્રમાણમાં જ છે.

યંત્ર ગોઠવવામાં સમય જતો હોવાથી

દુરાત મળે અથવા લખે—

કોમર્શીયલ બ્રોડકાસ્ટ લી.

એન. એમ. વાડીયા બીલ્ડીંગ, મહાત્મા ગાંધી રોડ, કોટ, મુંબઈ.

ટ. નં. ૩૧૪૬૫

૧૫ મી ઓગસ્ટ

આઝાદીનો અણમોલ દિવસ

દેશદેશાવરમાં
જેની મીઠાઈનો
વિજય કેવળ
આજ વર્ષેથી
ફરકી રહ્યો છે.

★ ★ ★

આ મંગલમય
દિવસની
આનંદભરી
ઉજવણીમાં
મોં મીઠું કરવા માટે
દેશદેશાવરમાં
પ્રજાની પ્રથા
પામેલો.

માહીમનો

હલવો

[૨૯. નં. ૨૭૬]

★ ★ ★

શિયાળામાં સેવન
કરવા માટે ઉત્તમ
મસાલાથી બરપૂર
હરેક જાતના પાકો.

★ ★ ★

શુદ્ધ ઘી તથા
મીઠા મેવા મસાલાથી
મધમધવી મીઠાઈઓ.

★ ★ ★

૧૦૦ વર્ષ કરતાં
વધારે જૂની અને
ભણ્ણીતી પેઢી

★ ★ ★

જીવંત મશહૂર મીઠાઈ ઘર

જોષી બ્રુહા કાકા માહીમના હલવાવાળા.

શાખા નં. ૧

અમરપાચર મહાલા પાસે
કોલોની, દાદર, સુબધ. ૧૪
ટે. નં. ૬૦૫૦૬

મુખ્ય દુકાન

૫૮ કાપડ બજાર, માહીમ
સુબધ ૧૬
ટે. નં. ૮૬૩૦૭

શાખા નં. ૨

વારદેવ પુલની નીચે
સોનાવાલા બીરડીંગ
સુબધ ૭
ટે. નં. ૪૦૩૬૫

અનગમતા
હલાભર્થો
કાપડની
ખરીદી
મટિ
તમાર
માનીતું
મથક

★ બનારસી
★ બેંગલોરી
★ રેશમી
★ સુતરાઉ
કાપડની
સેંકડો
સોંદર્યભરી
નવીનતાઓ
માટે

મધુ સ્ટોર્સ

સજ્જનો અને
સજ્જારીઓનું
સન્માનીત
સ્થળ

૨૦૩. ૨૦૫ ન્યુ મની રોડ, પ્રાર્થના સમાજ પાસે, મુંબઈ ૪.

ભારત
ની
સુવાસે
સર્વ દેશોને
આકર્ષ્યા છે.

★ ભગ્ય ભારત
★ જલયમેલી
★ જ્યોત્સ્ના
(શ્રેષ્ઠ પુષ્પજીવો)

ની
મધુરી
સુવાસે
સવને
મધુ
કર્પો છે.

બનાવનાર

જૈન સુગન્ધી વર્ક્સ

ભાત જામર-મુંબઈ

આમે ગામ એજન્ટો તથા સ્ટોકીસ્ટો નીમવા છે.

‘કિતાબ’

અભિનવ દર્શિતું પ્રગતિશીલ માસિક

તંત્રીઓ :

નિસાર અહમદ અને સીરમી

ગઝલ સાહિત્યના આ એકમાત્ર ગુજરાતી માસિકમાં ગઝલ સાહિત્યની અર્ચા-છબા-વટ, ઉપશંત વાતો, નાટિકા, કાવ્યોત્તુ રસમય અને હેતુલક્ષ સાહિત્ય પીરસવામાં આવે છે.

વાર્ષિક લવાજમ રૂ. પાંચ

લખો:- ‘કિતાબ’ કાર્યાલય, બેગમપુરા, સુરત

હિંદુસ્તાની વિદ્યાર્થીઓ અને યુવકોનું એકમાત્ર પાશ્વિક

THE STUDENT

ધી સ્ટુડન્ટ

(અંગ્રેજીમાં)

અખિલ હિંદ વિદ્યાર્થી ફેડરેશનનું મધ્યવાહિક મુખપત્ર

છૂટક નકલ : ૩ આના

૨૪ અંકના રૂ. ૪૫ : ૧૨ અંકના રૂ. ૨૫

૬ અંકના રૂ. ૧૫.

‘ધી સ્ટુડન્ટ’ ૩૫૦, લેમોન્ટન રોડ, મુંબઈ, ૭.

બળ તથા બુદ્ધિવર્ધક

પોષ્ટિક

રશ્મિવન પ્રાશ અવલેહ

અદ્યવર્ગ યુક્ત

વાપરી

સજીવ સ્વાસ્થ્યનું

ઘડતર કરે.

શાસ્ત્રોક્ત વિધિથી

બનાવનાર

જામનગર

સારફેઝર લેબોરેટરી

જામનગર (સોરાષ્ટ્ર)

સૂચીપત્ર માંગો :

ગુજરાતની રંગભૂમિનું આગેવાન પાશ્વિક

નાટક

તંત્રી : જશવંત ઠાકર.

વાર્ષિક લવાજમ : રૂ. ૧૦

છૂટક નકલ : ૧૦ આના

લખો:- ‘નાટક’ કાર્યાલય, બારકેર જીવન ખાડીયા, ચાર રતા, અમદાવાદ.

મુદ્રક : શ્રી ગુલાબચંદ દેવચંદ આનંદ પ્રેસ-બાવનગર
પ્રકાશક: મનુશાઈ ર. વ્યાસે આનંદ પ્રેસ, બાવનગરથી પ્રગટ કર્યું

બે સભા બે દિશા-

મું. બધામાં ગયે મહિને બે સાહિત્ય સભાઓ ભરાઈ. મુંજાના મોંમાં આંગળાં ધાલી ધાલીને પણ બોલતાં કરે એવી એ સભાઓ હતી. એક તો મૈત્રી કલબને આધારે બ્લેવેટસ્કી લોન્ગમાં ગોઠવવામાં આવેલ સાહિત્ય ચર્ચા અને બીજી ઇસ્લામીયા સ્કુલમાં મળેલ ઉર્દુ પ્રગતિશીલ સંપત્તી સભા. બન્ને સ્થળે પ્રતિષ્ઠિત વક્તાઓનાં નામ જાહેર કરવામાં આવ્યાં હતાં. બન્ને સભાના વિષય અંબીર ચર્ચા માગી લે તેવા હતા. વિષય અને વક્તાઓની નામાવલીથી આકર્ષાઈને આવેલ પ્રેક્ષકોથી બન્ને સભાખંડે ઊભરાતા હતા.

પણ એ કાર્ય પાર પાડવાની રીત એકબીજાથી તદ્દન જુદી હતી. બે સભાઓમાં આ જ મૂળભૂત ફરક હોતો અને એટલે જ તેની ચર્ચા મુજરાતના નવલોદિયા જીવાનો કરી લે તે જરૂરી લાગે છે.

બ્લેવેટસ્કી લોન્ગમાં ચર્ચાનો વિષય હતો- 'ગુજરાતી નવલકથાઓએ ગુજરાતના જીવાને માંધાઈ લાવ્યા બનાવી દીધા છે.' અર્વાચીન ગુજરાતનો નવલકથા માટેનો પ્રેમ તો જાણીતો છે. આવા લોકપ્રિય માધ્યમમાંથી આમજનતાના હિતમાં રાક્ષસ તેટલો કેસ મેની રીતે કાઢી શકાય; આપણા નવલસાહિત્યનો સ્વુતમ ગુરુતમ કાઠીને તેમાંથી અસંજ્ઞતાનાં કારણો તારવી તેને દૂર પેલી રીતે કરાય; વગેરે પ્રશ્નો પર પ્રતિષ્ઠિત લેખકો પાસેથી માર્ગદર્શન ઇચ્છતા નવલકથાના રસિયાઓ નિરાશ બનીને જ પાછા મથા હશે.

કરાવને રૂઝા આપનારોમાં મોખરે હતા શ્રી. બેપ્તિસ્મ દેવે જેવા સદ્ગુરુ વિદ્વાત. પોતાનો લખેલો આપોને તેમણે જણાવી દીધું કે તરલકથાઓ

વાંચવાથી સરીર સ્ફાટ જાય છે, કબજામાં ધાય છે વગેરે વગેરે. પછી વળી કેમ જાણે ચોપાટી પર ભેળ ખાવાનું છોડી સભા ખંડનો બધારો સેવવા આવેલ દેવાપુરુષોને બહોલો આપતા હોય તેમ ચોપાટીની રેલીંગ પર પ્રેમ કરવાની પ્રેરણા આપતા પેમલાપેમલીની નવલોની તીખીતમતી ચટણી તેમણે ચખાડી. મુદ્દે વાત એ કે સાચાતથી જ તેમણે ચર્ચાને પાટાપરથી હિતારી તદ્દન છીછરી કક્ષાએ પહોંચાડી દીધી. તેમની પછી બીજા મણીતા લેખકો આવ્યા શલાખાસ બોક્કર, રામભાઈ ડાકર, સુનીલાલ મડીઆ, નટવરલાલ વિમાવાળા વગેરે. પણ ફક્ત એ ચર્ચાને પાટાપર ચઢવી ન શક્યા. સૌ એ પ્રવાહમાં તણાયા. ફેટલાક વક્તાઓ તો પ્રેક્ષકોને હસાવવામાં પણ અસફળ નીવડ્યા. એટલે હસ હસ વર્ષથી અધરોતા આના ટોળટપળથી ટેવાઈ ને સારા નરસાનું માપ ગુમાવી બેઠેલ પ્રેક્ષકવર્ગ, તેમને ચર્ચિતથી સંભળી લેતા નેટલી રિષ્ટતા પણ ન દાખતી શક્યો. બે કલાકના બારામાં રંધાયા પછી ખાલી હાથે સાહિત્યપ્રેમીઓ પાછા મથા. આપણા પ્રતિષ્ઠિત લેખકોએ તેમને પાછા કાઢ્યા.

દેવે લખેલ પ્રગતિશીલ ઉર્દુ લેખકોની સભા તેમના વિચાર સ્વાતંત્ર્ય પર દિવસે દિવસે ક્રોધિત સરકાર વધારે પ્રહાર કરવા લાગી છે. આ નવી પરિસ્થિતિનો તેમના વાચકો સાથે મળીને વિચાર કરવા તેઓ મથ્યા હતા. વાચકોના જીવનસંઘર્ષમાંથી આ લેખકોના સર્જનો ખીસે છે. એટલે વાચકો ને લેખકોની સમસ્યા એક જ બની જાય છે. વિચાર સ્વાતંત્ર્યને કચડતી સરકાર વાચકના જનમહાસિંહન પર પણ છૂટે હાથે હમતનો ધારકો વાંચે શકે છે. સમાજમાં ત સમાય તેટલા વાચકો આવ્યા.

ખારીઓ દાદરા લાર્ગ ગયા તો ય ડેડલાક તો છેવટસુધી નીચે ઊભા રહ્યા ! તેઓ કરુંક નહું જાણુવા આવ્યા હતા. અને તેમના લેખકોએ તેમને ખુદા દિલથી આપ્યું. તેમને સાથે લઈને ઉડુંના પ્રતિષ્ઠિત લેખકો આગળ આસા ચાર ચાર કલાક સુધી વાયક-લેખક એકતાર બની છૂટા પડ્યા ત્યારે વાયકના હૃદયમાં સમાપ્તિ મુદ્રાજ્ઞ આનંદનો સાદ યુજીતો હતો “મરણની છછી ધડી સુધી હું પોલિસનું લખાવું નહિ લખું. કહિ નહિ લખું.”

‘ક્રી પ્રેસ જરનલ’ના રીપોર્ટરે આપેલ મહત્વના લેખોની કહેડી હાલત તેઓ વર્ણવતા હતા. પોલિસનું કહું ન કરે, તેમના તરફથી પ્રચાર ન કરે તેવા કાષ્ઠ લેખકની હરતી આજે ત્યાં સહામત નથી. “સામ્પલાઈ-વિરાધ”ના નામે આલેખી માનવજોરવની ભયંકર વિઝંબનાથી તેમને ત્રાસ છૂટ્યો હતો. વાયકોના દિલમાં પણ મરણી છૂટી ગઈ. ત્યાં ડેડલીક કવિતાઓ અને વાર્તા પણ વચાઈ. તેની કહા શું હતી તેના ખ્યાલ આપવા માટે આ જ અંકમાં છપેલ શ્રી કૃષ્ણચંદ્રની વાર્તા જ પૂરતી છે. વાયકોએ તેમના માનીતા લેખકોને સંભળ્યા. રથને રથને ઉદ્ધારો, તાળીઓ દારૂ, પોતાનો મત જાહેર કર્યો. અને છેવટે બધાએ સાથે મળીને દમન વિરૂદ્ધ ઠરાવ પસાર કર્યો.

આ છે એ સમાચાર. તેમના રાદ જુદા છે. એકને છે માત્ર છીછરું મનોરંજન અને બીજાને મનોરંજન સાથે હેતુશીલ શિક્ષણ. આ બીજા રાદમાં હાસ્યનો અભાવ નથી. જીવનની સુંદરતા પારખી બહારજ સહાની મુક્ત-કંઠે હસે છે, પ્રત્યાઘાતની પોષળતા પકડી લેલેડ કટાક્ષ કરવામાં પાવરધો છે. પણ એ હાસ્ય, એ મર્મભય કટાક્ષ છીછરા નથી બનતાં કારણ તેમણે પોતાની કલમને પ્રગટના ઉચ્ચતમ આદર્શને અર્પી છે, લોકલક્ષના રંગે રંગી છે. જનહિતનો પાનો સુધાવીને એ કલમ તેજસ્વી બની છે, કલામય બની છે. અને એટલે જ તેને આમજનતા પોતાની આમદી

જનનું અસરકારક અંગ ગણી સન્માને છે.

આ છે એ રાદ, એ દિશાઓ. યુજરાતી વાયકોએ નકકી કરી લેવાનું છે કે આપણે કયો માર્ગ પસંદ કરવો છે. નૂતન યુજરાતના ધર્મવાદો માટે હવે આ સવાલ વધારે વખત મુલતવી રાખવો પાલવે તેમ નથી. આપણા નવલોકીઓ લેખકો તે માર્ગે ચાલતા હોય તો તેમને આપણે પ્રીતિબળની દંડ આપવી જોઈએ. આપણા મુરખી લેખકો પણ તે જ માર્ગ તરફ વળે તેવો આમદ રાખવો જોઈએ. સાહિત્યના ઘાટ ધાવામાં લેખકની મારફ વાયકનો પણ ફિરસો છે જ. લેખક ઢીલ કરે તો વાયકે તે ઉણપ પૂરી કરીને તેની આંખ ઉઘાડવી રહી. નૂતન યુજરાતનો યુજમાહી વાયક એ જ આજે તો આપણા સાહિત્યવિકાસનો આશાદીપ છે.

“લોકમંત્રી” પર પ્રતિબંધ

સત્તાવાળાઓના ચહેરા સામે આરસી લાવી મૂકતાં કલાસજનો પર પ્રતિબંધો મૂકવામાં મદ્રાસ સરકાર કરતાં મુંબઈ સરકાર પાછી પડે તેવી નથી તે વાત ‘સંસ્કાર’ના વાયકો તો જાણે છે જ. તેવા દાખલાઓમાં ગયે મળેને એક વધારે ઉમેરો કરવામાં આવ્યો છે. મરાઠી કલાપયકના હરીજન ચાપર શ્રી અણ્ણભાઉ સાટે પાસેથી થોડા વખત પહેલાં પોતાના “પેવાડા” ગાવા માટે રૂ. ૩૦૦ની જમીન ગીરી માગવામાં આવી હતી. હવે તેમણે લખેલ “લોકમંત્રી” નામની નાટકાપર પ્રતિબંધ મૂકવામાં આવ્યો છે ! એ નાટક મુંબઈમાં એકવાર ભજવાઈ ચૂક્યું છે, મદ્રાસનું જામામાં આ ખૂંદી વળ્યું છે. તેને જોવા માટે હમેશ કંક જમતી. હજારો પ્રેક્ષકોને એકધારે ઉત્સાહ તેની લોકપ્રિયતાની સાક્ષી પૂરે છે. અશ્લીલતાની તો તેમાં મંદ સરખી પણ નથી એટલે “નેતિક” જહાનાં પણ અહીં તો શે.ધ્યાં જડે તેમ નથી. તો પછી આવું લોકપ્રિય નાટક જનતા પાસેથી ચામટે છીનવી લેવામાં આવ્યું ? કારણ એટલું જ કે તે કેવિલ સરકારને ખરી ખરી સુણાવે છે. અમજીની જનતાનો ઉકળાટ સચોટ કલામય રીતે વ્યક્ત કરે છે. જનતાના

માનસયમ્નુ જેવા જનકવિઓની વાણીનો લાભ લઈ પોતાની શૂંલં સુધારવાને બદલે એ કવિવાણીને મોઝિજ દુષો દેવાની નીતિ પોતાને જનતાની કહે-વડાવતી સરકારને રોમારપદ તો નથી જ. આજની લોકશાહી જનતા આવે ઉધો ન્યાય કર્યા સુધી સાંખી લેશે ?

પત્રકાર-રવાતન્ય સમિતિ

આ સમિતિનું કાર્ય મુંબઈમાં જોશબર આગળ ધપી રહ્યું છે. જુદા જુદા લતાઓમાં સલાઓ ભરાઈ અને દમન વિરોધી દરારો પસાર થયા છે. તેમાં જોશનાર પત્રકારોની વધતી સંખ્યા સાથે આમજનતાનું પીઠજળ પણ વધવા લાગ્યું છે તેનો ખ્યાલ તેમની કાવસજી જહાંગીર હોલમાં ભરાયેલ ભરતક સભા પરથી આવે છે. લમબર પંચસો જેટલાં માણસોને ઊભવાની પણ જગા ન મળવાથી પાછા જવું પડ્યું હતું. શ્રી કુળકર્ણીની વાત સાંભળીને લોકે “શરમ શરમ” પોકારી ઊઠ્યા. “ગોરારજીને રૂપસદ આપો” નો અવાજ પણ ત્રીજે માથેથી સંભળાયો હતો. પત્રકારોના સ્વાતંત્ર્ય વિના લોકશાહી સમાજ અશક્ય છે એ સમજણ વધારે ગાંધીજીની હોય એમ લાગે છે. વળી અજખામણો “સલામતી ધારો” ગાળી તરવેને નહીં પણ જનતાની જ્યાન જનવાને પ્રયાસ કરતા પત્રોને જ પોતાની પકડમાં લે છે એ વાત પણ હવે છૂપી રહી નથી. માત્ર ધુમડો દુધાવી દેવાના મિથ્યા પ્રયાસથી અસંતોષનો પગલગતો દાવાજળ ચાંત થવાનો નથી એ વાત સરકાર ક્યારે સમજશે ? પત્રકારોએ એ દેખીતું સત્ય તેમને ગમે જિતારવાને માટે કંમર કસી છે. આપણી જનતાનો પ્રમાણિક લોકશાહી આત્મા તેમના પ્રયાસને યથા અપાવે.

ઉદ્યોગપતિઓના હાથમાં સંસ્કારસૂત્ર

‘સંસ્કૃતિ’ના જીન માસના અંકમાં શ્રી ઉમાશંકરે તંત્રોના અજીનપદને પ્રગટ ન થવા દેતા સ્થાપિત હિતો તેમજ પત્રકારિત્વ અને વિશ્વવિદ્યાલયોને પોતાને હાથ કરવાની રીતે પરાંવતા ઉદ્યોગપતિઓ તરફ

આંખળી મીંધી છે. અને “નિષ્ણુતો બહાર પાડનારી કોલેજો અમદાવાદમાં સ્થાપવાથી મોટો લાભ થનાર છે તે ‘અમદાવાદ’ને કે નવા ઉદ્યોગો શોધવાનું જેમને માટે હવે જરૂરી બન્યું છે તેના અમદાવાદના સાહસિક વેપારીઓને ? શું આ સાહસિક વેપારીઓને નવા ઉદ્યોગો સ્થાપવાની મુશ્કેલી ન પડે તેટલા માટે જ નવી નવી કોલેજો સ્થાપવામાં આવે છે ?”

તા. ૨૦મી જુન ના પ્રજાપંથમાં “એક અજીનપદ વાનગીની અજીન-સિખડી ન્યાયે સમીક્ષા” કરનાર શ્રી હલનને આ પ્રશ્ન આજીની લાગતો નથી. વિલાસચોમાથી દેશને ઉપયોગી એવા નિષ્ણુતો પાકે તે વિશે પણ વાંધો નથી-માફને હોઈ શકે નહિ. પરંતુ “વાંકડેખા” પણથી બચવા માગતા શ્રી હલન ‘વાંકડેખા’ ગંધથી ભાડીને પોતે જ પોકળતાનાદમાં જઈ પડે છે, અને “અંકુશ” દર થયા બાદ માન એક મહિનામાં જ સી કરોડનો નફો કરનાર ઉદ્યોગપતિઓના હાથમાં આપણા સંસ્કારસૂત્રો સોંપતા અચકાનારને “રોમિટ્ઠ માનસ” તરીકે જાળખાવી પોતે તેમના ચૂરત વેપારીવેશ સામે આખ આખ કાન કરે છે. તેમની જનતા વિરોધી : કારવાહો પર હાંકપછેડો કરે છે ત્યારે કેટલીક હાકલો તરફ તેમનું ખ્યાન ખેંચવું જરૂરી લાગે છે.

“એરોસ પ્રોટિટ ટેક્સ”ના અમલ સાથે જ આપણા આ દાનવીરો શિક્ષણક્ષેત્રમાં ફૂદી પડ્યા છે એ વાત શું મી. હલનને સૂચક નથી લાગતી ? દાન ઉપર કર હોય નહિ, અને આ જૂદી રોકાને દાન-વીરની ખ્યાતિને પ્રતાપે કાળાખજનના સોદાઓ પ્રત્યેની જનતાનો રોષ ટાંકો પાડી રાકાય-આવી એક કંકરે જે પેંખીઓ મારવાની તક તેઓ ચૂકયા નથી, છતાં માને કે કાલમાં ઊંચું કમળ આપણે અપનાવી લઈએ, પણ તેથી તેની પાંદડીઓ છૂંદાઈ અંધ હોય તો પણ મંજા રહેતું ? વલ્લભનગરમાં મિરલા પ્રોવિજનું ઉદ્ઘાટન કરવા માટે ભાગલાના પ્રખ્યાત નિષ્ણુત માઉન્ટબેટન આજીના હતા, તેમની સાથે સોના ચાંદીની ખુરશી-

જોમાં કોણ શિક્ષણેવાળીએ શોભાપમાન થયા હતા ? જ્ઞાનપરચની સ્થાપના વખતે શિક્ષણ જોડે જન્મને કથી લેવા દેવા નથી તેવા રાજ્ય મહારાજાઓને માથે મોઢા બાંધવા પાછળ કમ ગૌરવંભરી દષ્ટિ કામ કરી રહી છે ? આવતી પેઢી સંપાત્ર સંપૂર્ણ સુંદર જીવન સરજી શકે, માણી શકે એવી શિક્ષણ નીતિનો આભાવ કાષ્ટિક્ય સંસ્કારપ્રેમી સાંપ્રતી દેખ નહિ.

નિષ્ણુતો, જરૂર તૈયાર કરીએ પણ સંકુચિત વેપારી દષ્ટિના પરિણામે જ્યારે શિક્ષણ કમમાં માનવ સંસ્કારને વિકસાવતા વિષયોને ઓછું સ્થાન મળે અથવા તો તેને અમશી બનાવતી વખતે તેમના તરફ ધુર્ધલ કરવામાં આવે તો રાષ્ટ્રના સંસ્કારની કેવી અધોગતિ થાય છે તેનો નમૂનો ઉલોમપતિઓના રમકકાં જેવાં બની અજેલ અમેરિકાના વિશ્વવિદ્યાલયો આપે છે. અજુથકિતને માનવગતની ઉન્નતિ માટે નહિ પણ તેના સંહાર માટે વાપરવા તૈયાર થતા માનસનું પુનરાવર્તન નૂતન યુજ્જ્વાલમાં કદિ ન થાય એ જ કષ્ટ છે.

વળી કોલેજોમાં પ્રવેશ મેગરવે કપરો બની ગયો છે ત્યારે ઉલોમપતિઓની લાગવચરી લાપક વિદ્યાર્થીને બાળુએ કરી પોતે ઘૂસી જતા લાપકાત વિનાના વિદ્યાર્થીઓથી મુંઝેલી હલન પરિચિત નથી ? જ્યાંસુધી આમપ્રજના દિતમાં (મુકીસર સાહસિક વેપારીઓના નહિ), લાપક વિદ્યાર્થીની ચૂંટેલી સમિતિઓ વિશ્વવિદ્યાલય નહિ ચલાવે ત્યાં સુધી આવું અંધેર કાણુમાં નહિ આવે. સાંપને દૂધ પાછને ઉછેરવામાં માલ નથી. પછી બલે તે જોરો હોય, કાળો હોય કે ઘડે વજો. તેમને તો ઉગમકાળે કાંભવા જ સારા.

આપણે સંખ્યાબંધ વિદ્યાર્થીઓની જરૂર છે. તે માટે જોઈતા પેદા સંસ્કાર, શ્રીમતોના આવક-વેરા વધારીને, ઉલોમોનું રાષ્ટ્રીયકરણ કરી નફોનો પ્રેસો વ્યક્તિના જર્જરામાં બરાતો અટકાવીને, જીઆ કરી શકે તેમ છે. દરેક શિક્ષણ કે સંસ્કાર સંસ્થાનાં સૂત્ર તો આમજનતાના હાથમાં જ રહેવા જોઈએ.

એ જનતાને કાળીઅમરમાં નીચેવીને તેના જ પૈસે દાનતીર બનવાનો દાવો કરનાર ઉલોમપતિઓના હાથમાં નહિ જ.

સૌરાષ્ટ્ર સરકાર અને શિક્ષણ

એક વાર્તાકાંપ દરમ્યાન (ત. ૧૦ મી જુન) સૌરાષ્ટ્રના કેળવણી પ્રધાન શ્રી નાનાભાઈ બટે જણાવ્યું હતું કે: “પ્રાથમિક શિક્ષણ પ્રગતિ મેંડત આવવાનો સૌરાષ્ટ્ર સરકારનો હેતુ છે. પરંતુ એ માટે હાથ તુરત જોઈએ તેવા શિક્ષકો તૈયાર નથી. મારી સરકાર બીનોજવાલેક શિક્ષકોના હાથમાં બાળોતું બાવી મૂકવા તૈયાર નથી, એટલે સૌ પ્રથમ શિક્ષકો જેમ જેમ તૈયાર થતા જશે તેમ તેમ પ્રાથમિક શિક્ષણ મેંડત આવવાની સરકારની મર્યાદા વિકસતી જશે.”

શિક્ષકોને તાલીમ આપવી ઇચ્છાએજ છે પણ તે દરમ્યાન સૌરાષ્ટ્રના બાવી ધર્મધેયા અગાંનના અંધારામાં સજાતા રહે તેવાન મળે જીતરવી મુરોલ છે. આદ્ય યોજનાનું અમૃતકળ કપાટમાં રાખીને બાળકોને જૂએ મારવું કેમ પોસાય ? ઉત્તર ચીન એક વખત આપણી કાતાંય કફોડી હાલતમાં હતું પરંતુ તેમણે જનતાની જરૂરીઆત પારખીને લોકશાહી શિક્ષણનીતિ અપનાવી અને ટૂંક સમયમાં સતત આંતરવિગ્રહના તંગ વાતાવરણમાં ત્યાંના કિસાને અનેક સંસ્કાર મેંડીએ પટાવી છે. જનતાના સહકારથી અલી સફળતા આપણે શામટે ન મેળવી શકીએ ?

માધ્યમિક કેળવણી મેંડત આવવાની તો નાનાં ભાઈ ધસીને ના પાડે છે અને પ્રગતિ તેનો ભાર વેઠવાનું કહેતી વખતે, સરકારની એકથી આવકનું કારણ જતાવતી વખતે કહે છે કે, “વ્યક્તિમત શબ્દો જે પ્રકારે બોરે જકાતો અને ઇન્જિનના આચક મેળવી શકતા હતા, એવું અમ રી પાસે કશું રહ્યું નથી.”

આપણે વિનયપૂર્વક એ રજવાડાંઓને અપાતા સાધીઅજ્ઞા તરફ તેમનું ધ્યાન દોરીએ, જકાત અને ઇન્જિનમાંથી મેળવેલ આવક પ્રજના શિક્ષણ કે

આરોગ્ય પાછળ વેડી નાખવાનો આરોગ્ય-કાઈ પણ રાજવી પર થઈ શકે તેમ નથી. આજે તેમના સાલીઆણા બધ કરવાથી અંદાજપત્રકમાં જે ભરપાઈ થઈ શકે તેમ છે તેથી ગામડે ગામડે ચાનદીવા બલાવવાના નાનાભાઈના કોડ વહેલી તકે પૂરા થશે અને મુંદર આદર્શો કરતા નક્કર સ્વરૂપ જોઈને પ્રજાને પણ વધારે સંતોષ થશે.

શિક્ષણનું માધ્યમ

પ્રાથમિક શિક્ષણનું માધ્યમ પ્રાદેશિક માતૃભાષા હોવી જોઈએ એ વાત મુખ્ય સરકારે સ્વીકારી લીધી છે. એ અભિનંદનીય છે. અર્થાત "પ્રદેશક" નો અર્થ સરકારે વહેલી તકે સ્પષ્ટ કરી દેવો જોઈએ. એક પ્રદેશમાં વસતા વિવિધભાષીય જાણીતાને કંઈ ભાષા લાગુ પડે ?

પ્રાથમિક અને ઉચ્ચ શિક્ષણના માધ્યમ વિશે એ વાત સ્વીકારાઈ નથી. હવે તે માટે પ્રયાસ આદરવા જોઈએ, માતૃભાષામાં જ સહેલાઈથી શિક્ષણ

મેળવી શકાય છે. તેથી તે ધરતીના સંસ્કાર ખીસવાની તકે પણ વધારે મળે છે. દરેક પ્રદેશમાં શિક્ષણ માટે પૂરતી સમવડો હોવી જોઈએ. તે મળે, એટલે સાધારણ શિક્ષણ માટે વિદ્યાર્થી પર પ્રાંતમાં કે પરદેશમાં જશે નહિ, અને આજે પણ કટલાક જઈ શકે છે કે "આસ" તાલીમ માટે જો કાઈ સ્થળે જવું પડે તો તે પ્રદેશની ભાષા શીખી લેવી એ જ વધારે વ્યવહારુ છે. તે માટે કંઈ મોટા ભાગના વિદ્યાર્થીઓ પર પરભાષા લાદવાની જરૂર નથી. દરેક સંસ્કારી માણસ એકથી વધારે શીખે તે ઇચ્છવા જોમ છે. તે માટે તેને સમવડ પણ કરી આપવી જોઈએ. આજે પણ સંશોધન કરતા વિદ્યાર્થીઓને અનેક પરભાષાઓ શીખતી જ પડે છે અને તે ભારરૂપ પણ બનતી નથી. પણ પહેલેથી છેલ્લે સુધી સર્વસાધારણ શિક્ષણનું માધ્યમ તે માતૃભાષા જ હોવી જોઈએ.

-શાંતા ગાંધી

આવલાં

જાગે છે.....

✱

યંત્રી ગયો અને તેની વાતો સાંભળવા માટે હું ત્યાં જ રેતી પર ધાંચો મેંયો કે જેથી મને ચૂતેલો ફારી તેની વાત-ચીતમાં ખસેલ ન પડે એ.

“તિલક ભગવાન” તે માણસ ફરી બોલ્યો. “બોલ શું કહે છે ?” તિલક ભગવાનના પૂતળાએ કહ્યું.

તમને આશ્ચર્ય થશે કે પથ્થરનું પૂતળું તે કદી બોલતું હશે ! કદાચ આપને ખબર નહિ હોય કે અમાસની મધરાતે ઘેર અધારામાં આવ્યાં જાગે છે, માત્ર જાગતાં જ નથી, ધોતો પણ કરે છે. કાંઈ તેમને પ્રશ્ન પૂછે તો તેનો જવાબ પણ આપે છે. આપને આ વાતની કદાચ ખબર નહિ હોય પણ હું તો ઘણા વખતથી તેથી વીરૂં છું. છતાં મેં પોતે કાંઈ દિવસ આવી વાંત કરી નહોતી. સાધારણ રીતે તો દુનિયાદારીની જાળમાંથી કુરસદ જ ક્યાં મળે છે કે અહીં રાતે ઊઠીને માણસ પૂતળા જેડે વાત કરવા જાય. વળી મુજબમાં જેટલાં પૂતળાંઓ છે તે એવી મોટી મોટી વિશૂંતિઓનાં છે કે તેનાં નામ સાંભળીને જ હાંભ ગમડી જાય. આવી પ્રતિષ્ઠિત વ્યક્તિઓ જેડે વાત કરવાનો વિચાર આવતાં જ માણસ હેજતાઈ જાય. શિષ્ટ માણસોને કંઈ વાતથી

✱

આજ કહેવાનો હું તે વાત મધ કાલ સુધી જાની નહોતી; રાતના બે વાગ્યા સુધી જાનવાની ચક્રવર્તી પણ નહોતી. રાતના બે વાગ્યા સુધી વાટ જોઈને જાગ્યો, છતાં વાર્તા ન આવી ત્યારે હું તેની શોધમાં ફરતો ફરતો ચોપાટી પર આવી ચડ્યો. ચારે તરફ અજબ સુમસામ છવાઈ હતી. સાગરના સીસકારા પણ ધીમા પડી ગયા હતા. દૂર દૂર સિંતિજની છાતીએ વળગીને મોજાંઓ મધ્યમ સૂરમાં ફરત ફરતાં અજબપણે પગલાંઓની લાતપાટુ પોતાની છાતી પર ઝીલતી કિનારા પરની રેત ધીમે સાથે કણસતી હતી. સમગ્ર વાતાવરણ પર કાંઈ અવધૂનીય દર્શનપણું યાજના ઝોળા છવાઈ રહ્યા હતા. અને હું આ વાતાવરણનું કરુણ સંવેદન મારા હૃદયમાં સમાવીને આગળ વધી રહ્યો હતો.

એકાએક મારે કાને અવાજ અથડાયો “તિલક ભગવાન !”

ગભરાઈને મેં પાછળ જોયું. તિલક મહારાજનું આવડું ઓરવથી ઉમત બનેલ મસ્તક સાથે આ વાતાવરણમાં ફર ફર નજર નાખતું ઊંડું હતું. તેમના ચરણ પાસે મેં કાંઈ માણસનો પગાથો જોયો. તેનો ચહેરો તો સાફ સાફ ન જોઈ શક્યો. કારણ કે મારી તરફ તેની પીક હતી. એટલું તો જરૂર કહી શકું કે તે એક આધેડ ઉંમરનો, ઠીંગણો ધડવરણો, ચીપરેલાલ મરાઠો હતો. તેના પગ ઊંધાડા હતા અને પીડી પર જોડા જામમની તાજ નિસાળીઓ હતી. તે જોઈને હું

માર્કે લાગે ન લાગે તેની શી ખાતરી ? એ પંચા-
તમાં ન પડ્યું જ સારું. વળી - આઝાદીની પહેલાં
તો એ વાતનો પણ ડર રહેતો તો કે છૂપી પોલિસ
ક્યાંક એ જાહેર ન પકડી બેસે કે આ માણસ બાલ-
ગંધાધર તિલક જેવો વાત કરતો હતો અને બ્રિટિશ
સામાન્યની વિરુદ્ધ કાણુ જાણુ કેવું ચે ધોર કાવતું
રચતો હતો. આજ કાલ એ ડર રહે છે કે પોલિસ
કદાચ એ માટે ન પકડી લે કે " જુઓ, કે એ માણસ
આપણી આ સરકાર વિરુદ્ધ આપણા દેશના નેતા
બાલ ગંધાધર તિલક સામે ફરિયાદ લઈ જાય. "

આ વાત વિમારીને આજ સુધી મેં ચોતે તો
કોઈ પણ મોટા નેતાના બાવલા જેવો વાતચીત કરી
નહોતી. જે કે આ દરમ્યાન તો કેટલીએ અંધારી
રાતો આવી હતી અને પસાર પણ ઘઈ ઘઈ હતી.
છતાં હું તો મૂંગો જ રહ્યો હતો.

કેઈ લડના દીકરાને આવલા જેવો વાત કરતો
નજરે નેવાતો, મારે માટે જિંદગીમાં આ પહેલો
અવસર હતો. રેતી પર પડ્યો પડ્યો હું નજીક
સરકવા લાગ્યો કે જેથી તેમની વાતચીત હું
સહેલાઈથી સાંભળી શકું.

" મારું નામ ઉત્તમરાવ ખાંડેકર " મરાઠો કહેતો
હતો. " હું અઢારમી સદીના અંતમાં જન્મ્યો. "

" મારો જન્મ પણ એ જ અરસામાં થયો
હતો. " તિલક મહારાજ બોલ્યા.

" હું પૂનાની એક શાળામાં શિક્ષક તરીકે કામ
કરતો હતો. મને ઇતિહાસનો ઘણો જ શોખ હતો. "

" મને પણ ઇતિહાસમાં જોડો રેસ હતો "
તિલક મહારાજ બોલ્યા.

" જે દિવસોમાં તમે એ સૂત્ર વહેતું ક્યું ? કે
' આઝાદી એ મારો જન્મસિદ્ધ હક્ક છે ' તે
દિવસોમાં હું ખાસ્તર હતો. તમારા તમામ પુસ્તકો
હું વાંચી ગયો. તમારા કેટલાંએ બાપણો સાંભળ્યાં.
બાળોને હું ઇતિહાસ લખાવતો. બંધાવતા બંધાવતા
મારા મનમાં નવા નવા ઉપગો જાગતા. નવા નવા
વિમાર-વંદોળ મારા મગજને આવરી લેતા. તદ્દન

નવી જ રીતે મેં ઇતિહાસ શીખવવાની શરૂઆત
કરી. અને બપોરે સત્તાવનના વિશ્વવ પર વાત
આવી ત્યારે. "

" ત્યારે શું ક્યું ? " તિલક મહારાજે પૂછ્યું.

" મને નિશાળમાંથી બરતરફ કરવામાં આવ્યો !
અમલદારોએ કહ્યું કે-વિશ્વવ એક બંક હતું-
આઝાદીનું યુદ્ધ નહિ. તેમને મન હતું જુદો ને
કાવત્રાખાજ હતો, અને બાળકોનાં માનસ બગાડી
રહ્યો હતો ! અને શહેનશાહ સલામતની સરકાર
પ્રત્યે ધિઃકારની લામણી ફેલાવી રહ્યો હતો. તેથી
મને નિશાળમાંથી ફખસદ બાપવામાં આવી. મારી
કમાણીના તમામ માર્ગ મારી પાસેથી ઝૂંટવી
લેવામાં આવ્યા. "

" પછી તે શું ક્યું ? " તિલકે પૂછ્યું.

" પછી તો દેશબંધિતને કારણે જે જે માણસો
પાસેથી રોટીનો ટુકડો મળવાની આશા રાખી શકાય,
તેમના દરવાજા અખડાવ્યા પરંતુ કશું વળ્યું નહિ.
તેમાં કોઈનો વાંક નહોતો. સરકારનું એટલું જોર
હતું કે મારે પડ્યો જીભા રહેવાની કોઈની હિંમત
ન આવી. પછી તો મેં રાષ્ટ્રીય લડતમાં યોદ્ધામ
કરીને અંપલાવ્યું. અને મારી પત્નીએ કન્યાશાળામાં
નોંધકરી લીધી. પણ બપોરે હું પહેલી વખત ગીરફતાર
થયો ત્યારે તેની ચે નોંધકરી મુજ. મારા જે
બાળો જૂખના માયો કરમાઈ ગયાં. તેમના વિના
ઝૂરતી, મારી પત્ની તેને પીઅર ગઈ. ત્યાં પણ
ગામના પટેલે તેને અંપવા ન દીધી. તેના માગ્યાપને
તેણે ધમકાવ્યાં કે જો તમે આને ખરમાં સંધરશો
તો તમારાપર પણ તેની અંચ આવ્યા. વિના નહિ
રહે. ને મારી જનીને તેનું પીઅર છોડવું પડ્યું.
તેને માટે હવે જીવવાનો રાહ ખુલ્યો નહોતો રહ્યો.
તે વેરવા જનીને રોટલો જરૂર કમાઈ શકત પણ
તેના આત્માએ એ વાત ન રવીકારી-અને તેણે
નદીમાં પડી આપવાત કર્યો !

બપોરે હું જેલમાંથી છૂટીને બહાર આવ્યો છ. રે
મારે કોઈ અંધન રહ્યું ન હોતું. હું ખિલકુલ આઝાદ

હતો. મેં ભરેશોરથી કિસાનેમાં કામ શરૂ કરી દીધું અને ભાગે દેશમાં નાકરની હાલત ઉપડી ત્યારે હું પણ ચંદનવાડીમાં આ જ અગવળ આંગળ, ધપાવી રહ્યો હતો. મહેલાં તો અમલદારોએ, પાછળથી પોલિસે અને પછી ફેફડે અમારો પાસેથી કર પકાવવાના અનેક કાર્કાં માયાં પણ મેં ગામવાળાઓને દીધા પડતા અંટકાન્યા તેથી મારા પર ગોળી તાકવામાં આવી અને હું મરી ગયો.

“આ નિશાનીઓ ભેઈ ? મારા શરીર પર ઝોઝામાં ઝોઝાં વીશ જખમની નિશાનીઓ છે.”

“હું ધણે જ વિશ્વગીર છું” તિલક મહારાજ બોલ્યાં. “શું નામ કહું તમારું ?”

“ઉત્તમરાવ ખડિકર.”

“કદી સાંભળ્યું નથી આ નામ.” તિલક મહારાજ ગજગપવા. “મારું નામ મોઈ જલ્મુ નથી.” ખડિકર બોલ્યો, “મારી વહુડું નામ પણ મોઈ જલ્મુ નથી કે જે નદીમાં ડૂબી મરી હતી. મારાં એ બે જાણકાં નામ પણ મોઈ નથી જલ્મુતા કે જેઓ ભૂમે તરફડતાં તરફડતાં મરી પરવાયાં. ઇતિહાસમાં અમારાં નામ ક્યાંય નોંધાયાં નથી. પદોશી સીતારામિયાએ કે.એસ.ના ઇતિહાસ લખ્યો તેમાં પણ અમારાં નામ નથી. આજે તો અમારી યાદ તબન શૂંસાઈ ગઈ છે. પૂના, ચંદનવાડી આપું મહારાજ અને બૂલી ગયું છે.”

“તો હવે તને શાની ચિંતા છે ?” તિલક મહારાજે પૂછ્યું.

“ચિંતા નથી ઇચ્છ છે. તે પૂરી કરવા માટે હું તમારી પાસે આવ્યો છું.”

“ભાવ, હું શું કરી શકું ? હું તો પથ્થરનું એક બાવડું છું.” તિલક મહારાજે કહ્યું.

“નસ હું પણ તે જ બનવા ચાહું છું, એક પથ્થરનું બાવડું !” ખડિકર બોલ્યો. “મારા મુઠ્ઠુ પછી રખડતો રઝળતો આજ સુધી અહીંના વાતાવરણમાં ભટક્યો છું. હવે શાંતિ ચાહું છું. અને

મારું હું કે હું પણ આપની માફક એક પથ્થરનું બાવડું બની જાઉં. મને થોડીક જગ્યા આપો.”

—અને મેં એ પકડાવાને અચૂતરા પર ચડતો બેઠો. તિલક મહારાજ અમરાઈને બોલી બોલ્યા—

“અરે, અરે, તું શું કરે છે...”

ખડિકરે કહ્યું : “હું પણ આપની અડોઅડ બોલો રહેવા માગું છું. મને આરામ કરવા માટે માત્ર થોડીક જગ્યાની જરૂર છે. નિંદ્રાગીર આપની બગલમાં રહીને કામ કહું છે. હવે આપની બગલમાં જ રિમર મવા માગું છું. શું મેં તમને પછી આત્માના સંબંધ તૂટી જાય છે ?”

તિલક મહારાજે કહ્યું : “નહિ જાણું, એ વાત નથી. પણ કહીશ એ છે કે આ જગ્યા મારી છે. આ અચૂતરા મારો છે. આ પ્રતિમા મારી છે.”

ખડિકર બોલી બોલ્યો : “તો મારી જગ્યા ક્યાં છે ? ઇતિહાસમાં નહિ, ચોપાડીના કિનારા પર નહિ, લેકડાના વિશમાં પણ નહિ. તો પછી હવે મારે જાણું ક્યાં ?”

“મુનિસિપલ કોર્પોરેશનની પાસે” તિલક મહારાજ બોલ્યા, “એ લેકડા તારે માટે પણ એક બાવડું બનાવી આપશે.”

“પણ એ તો જીવતાં માણસો છે, અને આજઠાં જીવતાં માણસો જીવતાં અવાજ સાંભળવા ક્યાં નવરા છે ?” ખડિકર બોલ્યો.

“અરે જલ્લા માણસ જ તો ખરો.” તિલક મહારાજ બોલ્યા. “અને જો, જલ્લા જ. પેલા રોલિસ આલ્યો આરે છે તે તને ક્યાંય પકડી ન બેસે; અને સાંભળ, તારું બાવડું ફાઇક સારે ટકાણે ગોઠવાવળે; અહીં નહિ, સમજ્યો ? મારા પગ તળે ધમધમતી રેતી છે અને માથા પર આકાશ. તારામાં સખત માથું, દુખવા લાગે છે અને શરીરમાં કળતર ઉપડે છે. આખો દિવસ, આ રખડુ ટોળાંઓના દેકાર થી કાન જહેરા બની જાય છે. અને કેટલાંક અમારો તો રહીવડાં, પૂરી પકાડી ને ભેળ ખાઈ ખાઈને

એકાં પાંદડા મારી તરફ ફાવતા જાય છે. કોઈક સારું રથજ શોધી કાઢજે બાઈ, તારા બાવલા માટે; અહીં ન આવતો.”

પરંતુ પોલિસના નામથી ભડકાને એ પકડાયો તો ક્યારનો ય અલોપ થઈ ગયો હતો. હું પણ બીડીને ઝટપટ રવાના થઈ ગયો. બાગટો સામનો ચચોટ રોશન સુધી આવી પહોંચ્યો. ને મારી ગતિ ધીમી પડી ગઈ. ચાલતો ચાલતો હોજી ટ્રાઈકની પાસે આવીને એક વડલાને અટકીને બેઠો રહ્યો હાં ફરી મારા કાન પર એવો જ ગેળી બવાજ અચકાયો.

“ગોખલે મહારાજ !”

ને ફરીને જોયું તો સામે ચમૂતરા પર ગોખલે મહારાજનું પૂતળું કોટપાટલુનમાં સજ્જ થઈને ખડું હતું અને કોટપાટલુન પહેરેલો એક સાધારણ માણસ તેના પર અડવાતી કેશિય કરી રહ્યો હતો. તે ચમૂતરા પર ચડીને આગળ પથ મૂકવા જાય છે ત્યાં ગોપાલ કૃષ્ણ ગોખલેનું પૂતળું ભડકાને બોલી બીડ્યું—

“ખજરદાર, જો આગળ વધ્યો છે તો—પોલિસ ને બોલાવી દે !”

“કેમ ? શા માટે ?”

“હું રાષ્ટ્રીય મિત્ર છું. તું મારું જાપમાન કરી રહ્યો છે.”

“અપમાન નહિ, દોસ્ત, હું તમારી જોડે થોડીક વાતો કરવા આવ્યો છું.” પેલા કોટપાટલુન પહેરેલા માણસે જવાબ આપ્યો.

“તો જરા દૂર બેસો રહીને અદમથી વાત કર. છો કોણ તું ?”

“મારું નામ કરતારસિંગ સરાખા છે.” પેલા માણસે જવાબ આપ્યો.

“પંજાબી અને તેમાં શે શિખ ! એટલે જ તને રીતજાતની કંઈ ગતાગમ નથી. જાણતો નથી કે હું છાપ્પીરીઅલ કોન્સલનો મેંજર હતો.”

“દોસ્ત, જેની કોન્સલના તમે મેંજર હતા, એ જ સરકારના સ્થાને અને ફાંસીની સજા ફરમાતી હતી.”

“એમાં મારો કોરો જ વાંક નથી.” ગોખલે

બોલ્યા. “જીયો લાંસુધી મારાથી બની શકે તેટલી મેં દેશની સેવા કરી છે.”

કરતારસિંગે પૂછ્યું “તમે કોઈ દિવસ જેલ જોઈ છે ?”

“ના.”

“કોઈ દિવસ જૂખ હડતાળ પર ઉતર્યો છો ?”

“ના.”

“જેલરો અને વોડરોના હાથે પીક છોલાય ત્યાંસુધી કદી માર ખાધો છે ? ચમચમતા ચામૂકના ચટકાથી તમારા માંસનો કદી લોચો વળી ગયો છે ? તમારા શરીરના છુંદે છુંદે “પાણી પાણી” પોકારી રહ્યા હોય, તમારી છંભ-છોંભાં-થી બહાર લટકતી હોય અને તમને કોઈ એક ટીપ્પું પણ પાણી ન આપે, એવું કદી બન્યું છે ?”

“ના, આવો જન્મદી અનુભવ મને કદી જ નથી થયો.” ગોખલેએ શાંતિથી જવાબ આપ્યો.

“એ સ્વાદના અમર નશાને હું જાણું છું.” કરતારસિંગ બોલ્યો. તેણે પોતાનો મોટ અને ખમીસ ઉતારીને નીચે ફેંકી દીધા તેની પાંખાંથી લોહી નિતરતું હતું અને ચામૂકના નિયાન હાસીસિરા ચાલ્યા ગયા હતા. તેના ગળામાં એક રસતી લટકતી હતી. તેને તેણે નેકટાઈની માફક બાંધી હતી.

“આ શું છે ?” ગોખલે મહારાજે રૂમાલવડે નાક દબાવીને પૂછ્યું.

“આ ફાંસીની રસતી છે, જે આજસુધી મારા ગળામાં પડી રહી છે. એ જ રસતીએ મારા પ્રાણ લીધો હતો ત્યારે હું જીવાન હતો; તાકાતવાન હતો અને જીરુ પણ હતો. કલકતાથી માંડીને, સ્પિરિટ અને અચૂતસર સુધી સિગ્રિફમાં ધૂમી વળતો ને અજોઈ સરકાર વિરુદ્ધ બળવો કરવાનો તેમનામાં ઉત્સાહ મેરતો.”

“હિંસાત્મક ક્રાંતિ કરવાનો મારો સિદ્ધાંત નથી.” ગોખલે બોલ્યા: “હું તો પ્રશ્નપર સહકાર ને બંધારણીય રીતરસમમાં જ માનું છું.”

તેમની વાતને ન ગંજીકારતા કરતારે આગળ ચલાવ્યું: “પરંતુ અમારો બળવો નિષ્ફળ નિવડ્યો.

અમારું સંગ્રહન કાણું. હવે. અમને કયવી નાંખવામાં આવ્યા અને ગોળાઓની બહી વચ્ચે અમારી આઝાદીની તમજાને રોડી નાંખવામાં આવી. ”

“ હવે તારે શું બોલે છે ? ” ગોખલે બોલ્યા.

“ જરા આધા ખસો. ” કરતારે કહ્યું : “ આ ચળતરા પર મને પણ થોડીક જગ્યા આપો. તે પર મારે. પણ હક છે. જાણો છો ? પંદરમી ઓગસ્ટને દિન જ્યારે તમારા ગળામાં હારે પહેરાવાતા હતા ત્યારે હું પણ આ ચળતરાની આસપાસ જ બટકેતા હતા, પણ કોષ્ટક મને હાર ન પહેરાવ્યો. કોષ્ટકે આ કાંસીના દોર તરફ નજર સરખી પણ ન નાંખી. ” કોષ્ટકે આ લોહી નીતરતી પીઠ ન બોધ. ન બોધું કોષ્ટકે આ ભૂખ હડતાળમાં સુકાઈ ગયેલ શરીર. મારા એ બાંધમાંને પણ કોષ્ટકે ન પીછાપ્યો કે જેણે નલીંગનાં માત્રકા ખાતાં ખાતાં પણ આઝાદીનાં ગીત ગાયા ક્યાં છે. મારી એ હિંમતને કોષ્ટકે ન નવાજ કે જેણે આઝાદી માટે પોતાનું સર્વસ્વ છુટાવી દીધું છે-પોતાની જીવાનીનો બહાર-તમામ આશાઓ-ભ્રમો. લોકોએ તમને હાર પહેરાવ્યા પણ મારી તરફ કોષ્ટકે એક કૂલ પણ ન ફેંક્યું !

“ હોસ્ત. દેશને ખાતર મેં છુપીરીઅલ કોન્સિસ-માં બાળ્યો નથી ક્યાં, પણ વતનને માટે મેં જન કુર્યાન કરી દીધી છે. મને તમારે માટે મન છે પણ હવે હું યાકયો છું. બહુ બટકયો-અધકાયો-કટાયો-હવે થોડો આરામ આહું છું. તમારી માફક પત્યતું પૂતળું બનવા માહું છું. જરા ખસો ને મારે માટે થોડી જગ્યા કરી આપો ! ”

ગોખલે મહારાજ બોલ્યા : “ બાઈ હું લાચાર છું. તને મારી પાસે જગ્યા આપી નથી શકતા, કારણ કે હું બંધારણવાદમાં માનું છું અને તું હિંસાત્મક ક્રાંતિમાં. આપણા સિદ્ધાંતો જુદા છે, પણ તું યુનિસિપલ પ્રોપરિટીમાં શા માટે અરજ નથી નોંધાવતો ? ત્યાં જ, કદાચ તારું કામ થઈ પણ નીધ. અને જે તું તેમાં સફળ થા તો જેને બાઈ સાથ, અહીં આસપાસ ફરી તારો ચોંટા ન જમાવતો.

હું પોતે જ આ જગ્યાથી તારી ગયો છું. ” આ વચ્ચેના ઝાડ પરથી કરોળ પંખીઓ મારા પર ચરક નીચે છે. આમ તો લોકોને આ તરફ અવર-જવર એણે છે પણ હોપી ગાઉમાં મેચ ચાલતી હોય છે ત્યારે બેઘાડીઓનાં ટાંટીયા બેવા ખાતર એ મેચના રસીયાઓ મને એવા તો ચારે બાજુ-એથી ઘેરી લે છે, કે મને મારે રથાને બેલા રહેવું બોધમારે થઈ પડે છે-અને રાતના બાર વાગે આ ચળતરાના બાંધકાઓ પર વેશ્યાઓ અને લહેરી લાલાઓ વચ્ચે યુવનોની એવી તો રમઝટ બોલે છે કે—

ગોખલે મહારાજ આથી આગળ ન વધી શક્યા કારણ કે રાત પોહારતો પોલિસ નજીક આવી રહી હતો અને કરતારસીંગ સરાખા તેને બેઠેને પ્રલાપન થઈ ગયો હતો.

હું ધણો તેની પાછળ દોભો પણ તેની ઝડપને પડોંગી વળવું એ સહેલું કામ નથી. ભાગતા ભાગતા હાંફ ચડી જાવી એટલે હું ત્યાં જ બેઠી ચંબી ગયો. આસપાસ સુંદર બગીચો હતો. નાના નાના ચળતરા પર ફિરતાઓની ભૂતિઓ પાંખ ફેલાવીને ખડી હતી અને તેમની વચ્ચેના, દાઢા-બાઈ નવરોજીનું મોહું બાળકું એક પિતાની ખારબરી નીગાડોમાં સારા હિંદુસ્તાનને સમાવી લેતું ખડું હતું.

હિંદી રાષ્ટ્રવાદના પિતામહ તરફ મેં કાણુ બંધે ફેલાયે વખત સુધી નોંધા કયું. એટલામાં કોઈ બોલ્યું :

“ દાદાબાઈ ! ”

મેં ફરીને બોલું તો એક જોયા. કાળા રંગનો આદમી ત્યાં બેઠો હતો, તેણે સફેદ ખમીસ અને ખાડી ચડી પહેરી હતી. તેની આંખો બંધ હતી. તેના જોડ પણ બંધ હતા. માન તેના કપાળમાં એક કાણું હતું અને તેમાંથી ઉગુઉગું લોહી વહેતું હતું.

“ દાદાબાઈ ! ” ફરી અવાજ આવ્યો. બોલનાર તો ખરેખર આ જ માણસ હતો, પણ તે હોઠ હલાવ્યા વિના શી રીતે બોલતો હશે ?

“શું છે બેટા ?” નવરોજીએ બોલ્યો.

“દાદાભાઈ” રેલો લાંબો માણસ બોલ્યો.

“હું મિલ મજૂર છું.”

દાદાભાઈએ થંભી જ મારાથી પૂછ્યું.

“અહિં મુંબઈમાં ! કંઈ મિલમાં કામ કરે છે ?”

“નહિ” દાદાભાઈ, હું અમલદારમાં હતો. મારું

નામ છે પાટીલ—શીપત પાટીલ—મારા ત્રણ બાળકો છે, એક પત્ની છે, એક છુટ્ટો મા છે અને એક છુટ્ટો બાપ છે. આ બધાના બરણપોષણનો ભાર મારા પર છે અને મારી નજીવી મજૂરી એ ભાર નથી ઝીલી શકતી, મારા માલિક !”

“તો તારે ભેટીએ છે શું ? પગારવધારો ?” દાદાભાઈ બોલ્યો.

“હા, માલિક. મોંઘવારીએ ઘટ વાળ્યો છે અને ખર્ચ વધી ગયો છે. જીવનું સુકોલ બની મરું છે.”

“તો મિલમાલિકને જીવે શા માટે નથી કહેતો ?” દાદાભાઈએ કહ્યું:

“કહ્યું, બહુ કહ્યું; માલિક, પણ તે અમારી વાત નથી સંભળતા.”

“તો સરકારને કહો, આપણી સરકારને કહો—હવે તો આપણી સરકાર છે.”

“આપણી સરકાર પણ અમારી દાદ ન સંભળી. તેમણે જ મને જોળી મારી છે, માલિક. આ રહ્યું તે જોળીનું નિશાન. હું અમલદારનો મજૂર છું. મારા ત્રણ બાળકો છે, એક વહુ છે, એક છુટ્ટો મા છે, એક છુટ્ટો બાપ છે. એ બધાનો રોટલો રળનાર હું છું.—અને મને મારી નાંખવામાં આવ્યો છે. ઘેર એ બધા બૂખ્યા ટંજવળે છે. અને હું તો હંમેશા ફેડિસના કાળામાં પાંખ પછસો આપતો આવ્યો છું. આઝાદી માટે હડતાળ પર પણ બિતરી ચૂક્યો છું, પણ આજે આઝાદી આવી ગઈ છે અને તેની પહેલી જોળી મારે કપાલે વાગી છે, માલિક.”

“તો તું શું માગે છે ?”

“કંઈ નહિ, મને તમારી જનજાણમાં ચોડી જમા આપો. તમારી અંગેઅંગ બીબા રહીને, મારા

માંમની લાલ નિશાની મારે આખી દુનિયાને દેખાડવી છે. દાદાભાઈ, શું તેમાંથી લોહી વહેતું નહિ નહિ અટકે ? મારા છુટ્ટો બાપને કાંઈ રોડી નહિ આપે ? મારી પત્નીનું કાંઈ સન્માન નહિ કરે ? મારી માની મમતા શું સદાય તરસી જ રહેશે ? દાદાભાઈ બોલો ! બોલો ! દાદાભાઈ ! તમે તો પાલકોમાં સિંહની માફક, ગરજતા હતા, હવે—આજે કેમ ચૂપ છો ?”

મારી આંખોમાં આંસુ ઉઠરાઈ આવ્યા અને આમળ પાછળનું કહ્યું જ વિમાણ વિના મેં ત્યાંથી ચાલતી પકડી. રોતારોતા એ. આઈ. સી. સી. ની માંડવાની બહાર આવી પહેંચ્યો કે નવાં સદાકામાં ગંધિનું આવકું ખડું હતું. એ. આઈ. સી. સી. ની બેઠક પૂરી થઈ ગઈ હતી અને તેમાંથીનો પોતપોતાના ઘર બહારી રવાના થઈ ચૂક્યા હતા અને હવે માંડવો વિખેરાઈ રહ્યો હતો. લોરીઓ બરી બરીને લાંબા વાંસની વળીઓ પાછી ઘઈ જવાતી હતી. હું પૂતળા પાસે ગયો અને રૂઢાએલા અવાજે બોલી બીધો—

“બાપુ ! જુઓ તો ખરા તમારા રાજમાં કેવું અધેર ચાલે છે. આ પોતધારી સંત ! ચાલો મારી સાથે—હું તમને બતાવું કે તમારા અનુયાયીઓ તમારા નામે શા શા કામો કરી રહ્યા છે—” પરંતુ આવકાએ કહ્યો જ જવાબ ન આવ્યો કારણ કે અમાસની રાત પૂરી થઈ ચૂકી હતી. સવારનું અંજનાણું પથરાવા લાગ્યું હતું અને ન્યારે પ્રકાશ ફેલાય છે. ત્યારે આવકા બેલતા બંધ થઈ જાય છે.

મારી પાસે એક મજૂર બિમો હતો તે બોલ્યો—

“આ અજીતરાથી દર ખસી જી ભાઈ, આ બાવલને અહીંથી ઉપાડી લેવાનું છે.”

“ક્યાં ?” મેં પૂછ્યું.

“એક મિલમાલિકે આ બાવલું ખરીદી લીધું છે.” તે બોલ્યો: “આ બાવલું આજે તેને ઘેર ચાલ્યું જશે.”

અદાલતનો ચૂકાદો

લેખક ; રમેશ સંઘવી

એ અડવાડિયા સુધી લંબાએલા એ મુકદ્દમાના છેલ્લા એ દિવસની આ વાત છે. અદાલત અજીથી ચૂકાદો આપવાની હતી. પ્રાતની સૌથી વરિષ્ઠ અદાલત-હાઈકોર્ટ અને તેમાં ય સૌથી વડા ન્યાયાધીશ-ચીફ જસ્ટિસનો એ ચૂકાદો આપના સિદ્ધિનો સાચેસાચો પારખ થશે એની મને ખાતરી હતી.

‘એ’ અદાલતમાં નજર કરી, જૂના જમાનામાં બધાએલા હાઈકોર્ટના વિદ્યાલ્ય ઓરડાઓમાં એ નાનો ઓરડો હતો. વચ્ચેવચ્ચે લાકડાની પાંજરા જેવી બાંસપીઠ બેસી હતી ને એ બાંસપીઠની એક તરફ વધુ બેઠી બાંધેલી જગા પર કાળા કબ્બા પહેરી ન્યાયમૂર્તિ આગલા અને ન્યાયમૂર્તિ મળેન્દ્ર ગઝર બેઠો હતો.

બાંસપીઠની નીચે માત્ર પોલિસ જ નજર પડતા હતા. સાદી પીળી પાથડીવાળા ડંજોરા લઇ આવ્યા હતા, બાકી જીંચી પાથડી બાંધનાર બંધુકદારી સિપાહી હતા. એ બધાપને ઠોરવણી આપતા રિવાજવર-ધારી સાજીટો હતા. એમાંથી એકાઠ બેને હું ઓળખતો હતો. વિદ્યાર્થી અદાલતમાં હું હતો-’૪૦, ’૪૧ની વાત છે ત્યારે સ્વાતંત્ર્યદિને નિર્દેશ લીધે કમરબંધ થઈને બેઠો હતો. એણે આપેલો, છોકરીઓ સૂકાને બે-શુમાર માર માર્યો હતો.

બાંસપીઠ પર વજીરો, નજરગદીઓ, એમનાં સગવડાલાં અને બીજાં કે જેમને સરખાતમાં હું નાગરિકો સમજ્યો હતો તે હતા. એ ગૃહસ્થો લગભગ પચીસ હશે. એમણે ખાદીની ટોપીઓ પહેરી હતી. મોટા બામનાં કબ્બા તથા જવાહર બંડી પહેરી બેઠા હતા. એ ઉપરાંત “સ્ટ”માં સળંગ થયેલા બીજા

“ગૃહસ્થો” પણ હતા. એમની ઓળખાણ તો મારી પડખે બેઠેલા એક પોલિસ અમલદારે આપી; “એ બધા તો અમારા માણસો છે-સી. આઈ. ડી. ના” અને ખાદીધારી પોલિસ-દલાસો મોઢા પર કરેલા ય બાંધેલાં વિના ખેસી રહ્યા હતા.

અદાલતમાં જવાનો મારો મહાવરો વરસાળતો છે. પણ કદીય મેં અદાલતમાં આરોપીઓ, વજીરો તથા ન્યાયમૂર્તિઓ કરતાં વધુ સંખ્યામાં પોલિસના માણસોને બાળ્યા નહોતા. અને તે ય અધી ટોપી તથા જવાહર બંડીમાં સળંગ થયેલા.

અદાલતના ઓરડાનું બારણું અરધું બંધ હતું. એ કે ત્રણ સાજીટ દરવાજો રોડી બિભા હતા. બહારની સાંકડી પરચાળમાં સેંકડો કામદારો બિભા હતા. કામ છોડી, દિનની રેણુ શુભાવી એ અદાલતનો ચૂકાદો. સાંભળવા આવ્યા હતા. સરકારે જેમને “ગુનેગાર” ઠેરવી મુકદ્દમો ચલાવ્યા વિના જેલમાં ખોસી દીધા હતા તે આ કામદારોના નેતા હતા, પણ એ નેતાઓ તથા કામદારો વચ્ચે અદાલતમાં ય પોલિસની કાંટાળી વાડ સર્ગર્થ હતી.

પોલિસથી ખીચોખીચ કરાએલી અદાલતમાં હું ધારી ધારીને વધુ જોતો હતો ત્યારે મારી પડખે બેઠેલાં એક રૂપેરી વાળવાળા સમારી મને ધારી ધારી જોઈ રહ્યા હતા.

“પત્રકાર છો ?” થોડી વારે તેમણે પૂછ્યું,

“હા છ અને તમે ?”

“હું” જોતેન દેની મા છું.” ને એમની હેત-

બરી, મોરબરી અખિા અદાલતના એક પૂણા તરફ વળ્યા.

એ ખુલામાં શેલેન બેઠો હતો. એની બર્મે પડખે પોલિસ બેઠાવાઈ હતી પણ મા સામે નોંધ એ દસતો હતો.

ગે' શેલેન વિશે બહુ નડોણું સાંભળ્યું. મને એટલી ખબર હતી કે તાતાના સાન્તાક્રુઝના વિમાન-ધરમાં એ ઇન્જનેર હતો તથા ત્યાંના નોકરિયાત મંડળનો એ ઉપપ્રમુખ હતો. ગે' એ પણ સાંભળ્યું હતું કે તાતાના કામદારો તથા ઇન્જનેરો પગારવધારો માગતા હતા ને તાતા ઇન્કર કરી રહ્યા હતા. એક દિવસ વાઢાપાટ યજ્ઞ બપોરના સાઝામજુથી રાતના આઝ વાગ્યા સુધી ચાલેલી વાઢાપાટ નિર્દય મધ. તાતાએ ચબ્દોની મીઠાઈ વેરી હતી પણ શેલેન તેમાં સપાડ્યો નહિ.

વાઢાપાટ મોડે સુધી ચાલેલી હોવાથી, પોતાની જુદ માતાને ચિંતા થતી હશે એમ માની શેલેન ઝંપટી ઘેર જવા ઉપડ્યો હતો. ચર્ચગેટથી-હેલી ફાર્ટ ગાડી લેવા એ લગભગ દોડતો હતો ત્યાં એના બને કોષ્ટિક દાય પડ્યો.

એ દાય પોલિસનો હતો. શેલેનને પોલિસ લોરીમાં નાખી આર્થર રોડના જંદીખાને પૂરી દેવામાં આવ્યો. ત્રણ દિવસ સુધી એની માને ખબર પણ નડોતી કે પુત્રનું શું થયું. ચોથે દિવસે ખબર પડી જાહેર સલામતી ધરા હેઠળ શેલેનની પોલિસ પ્રધાન મોરારજીભાઈના ખાતાએ ધરપકડ કરી છે. શેલેનનું વ્યક્તિ સ્વાતંત્ર્ય "જાહેર સલામતી" માટે નેખમકારી હતું કારણ શેલેન "દયિયાર તથા હાજોળા" બેગા કરી રહ્યો હતો.

હાજોળાની વાત કરતાં એ જુદ જંગાળી બદનારી દસી પડ્યો. "શેલેને એવું કાર્ય કર્યું નથી. એને હું ઘેર લઇ જવ આવી છું. અદાલતના ચૂકાદાની જ. હું રાઉ જોઉં છું."

વાત વધુ ન ચાલી. ન્યાયમૂર્તિએ ચૂકાદો આપી રહ્યા હતા. પહેલો ચૂકાદો ચારોના મુકદ્દમાનો હતો. એ સામ્યવાદી પત્રકાર તર યુગ્મના કાપડ મિલ મજૂરોને દિંસા માટે ઉશ્કેરવાનો આરોપ હતો પણ ચારીએ કદી કાપડ મિલ કામદારો સમક્ષ લાવણ

કર્યું નહોતું. ખરી રીતે પંદરેક દિવસ સિવાય એ મથા આખા વરસમાં દિલ્હીમાં હતો!

ન્યાયમૂર્તિ બોલતા હતા: "અમે જાણીએ છીએ કે વ્યક્તિ સ્વાતંત્ર્ય બહુ મોટી વાત છે. પણ અમારા દાય સરકારે બાંધી લીધા છે. સાચો છે કે ખોટો એની તપાસ કરવાની અમને પરવાનગી નથી. જો પોલિસ કમિશનરને લાગે કે તમે આરોપી છો તો એ તમને ધારે ત્યાં સુધી જેલમાં રાખી શકે. અમારી સહાનુભૂતિ તમારા તરફ છે; પણ અમે લાયકાર છીએ, જાહેર સલામતી ધારાની કસમો જ એવી છે."

પત્રકાર ચારી, કામદાર મંડળોના વંદીશ ખડેશવ સુધે બનેને પાછા જેલમાં જવાનું હતું. ત્રીજા રાજ-જંદી સાન્તારામ મીરજકરને હું જાણતો હતો. દિલ્હી કામદાર ચળવળનો પાયો નાખનારાઓમાં એ' હતા. આઝ-દસ વરસ જેલ તો એમણે કાપી નાંખી હતી. અદાલત સમક્ષ એમણે એક જ માન કરી: "જેલથી ડરતો નથી. અંગ્રેજોએ જાણ્યું અમને જેલમાં નાંખ્યા છે. પણ દરેક વખતે અમારો ખુલ્લો અદા-લતે મુકદ્દમા ચાલ્યો હતો. શુના પૂરવાર થવા નોંધ્યો. અમારી માન એક જ છે; અમારો કેસ રીતસરની અદાલતમાં ચલાવો. અમે પૂરવાર કરીશું કે અમે બેશુના છીએ."

પાતળિયા પચાસેક વરસના સાન્તારામ મીરજ-કર પર ગેરકાયદે લશ્કર બિશુ કરવાનો પણ આરોપ હતો. આવો જ આરોપ ૧૯૩૦માં અંગ્રેજ સરકારે મીરત કારતકા કેસમાં એમની તથા બીજાઓની સામે મૂક્યો હતો. ત્યારે આ કમન સામેનો વિરોધ કરવા તથા આરોપીઓના જવાબ કરવા બેઠી થયેલી સમિતિના મંત્રી પંડિત નહેરુ હતા. ને બાજુ વડા ન્યાયમૂર્તિ થયેલા શ્રી. ચાગલા જવાબ પહે વડીલ હતા!

પણ કેવલ કહે છે સમય નથી જલ્લાયો! બાજુ શ્રી. ચાગલા ખુલ્લો મુકદ્દમા ચલાવી શકવા પણ મુંઝાઈ માંતના કાયદાથી અસહિતમાન બન્યા હતા. મીરજકરને જેલમાં પાછા જવાનું હતું. પોલિસ કમિ-

સ્તરને ખાત્રી હતી કે સુક્રેકડી યાન્તારામ સાવળરામ મીરજ્જીર ગેરકાયદે લરકેરે બિચું કરી રહ્યા હતા ।

મિરજ્જીર માટે ચુકાદા આપ્યા પછી મેં શેલેનની માતા તરફ જોયું. એમની આંખો સામેના ખુલ્લા તરફ જ હતી. શેલેન મા તરફ જોઇ હતી રહી હતો ! મા સતોષ, વિશ્વાસ અને મોરચાથી ઊભી વરધના જીવાન બેટાને જોઈ રહી હતી.

તે ત્યાં બી. મહેશ્વરીના મુકદ્દમા આવ્યો. હું જરા ચમક્યો. મહેશ્વરી તો માટેખાના મોટા મેંડ્રેસ નેતા હતા ! પણ તંત જ ખજાર પડી કે પોલિસે નામમાં બીજી કરી હતી. દોઢ મહિનાથી જોડમાં પૂરાએલ આદમી બેજનાયસિંહ મહેશ્વરી હતા. બી. બી. ડી. આઇ. રેલ્વેમાં એ મોકરી કરતો હતો ને રેલ્વે કામદારોના નેતા હતા,

ન્યાયમૂર્તિના ચુકાદો સંબળાઈ રહ્યો, “પોલિસે એક માનવીની રત્નત્રતા ઝૂંટવી લીધા પહેલાં એનું કાનું નામ મેળવવાની પણ પરવા કરી નથી. હું બેજનાયસિંહને મુક્ત કરું છું.”

અદાલત રતબંધ થઈ ગઈ, ખડતલ બેજનાયસિંહ ઊડ્યા. અદાલતને નમી, એ અદાલતની બહાર નીકળ્યા, પોલિસ અમલદાર દેસાઈએ ઈન્સ્પેક્ટર સાહેબને ઇશારો કર્યો. ન્યાયમૂર્તિએ એ પણ એ જોયું હશે.

કાંઈક નવું બની રહ્યું છે, એમ મને લાગ્યું ને હું ચ જોડ્યો. બેજનાયસિંહ અદાલતના ઝોરડાની બહાર પહોંચ્યા હતા. સેંકડો કામદાર એમને રાજી વળ્યા. હાથ મીલાવ્યા, બેટ્યા. એમના નેત્ર છૂટ્યા હતા.

ને હાઇકોર્ટની સંકેદી સીડીના પગથિયા સેંકડો પખતી અવાજથી માંછ રહ્યા. હું જોતો હતો કે બેજનાયસિંહના ખભા પર રોષનો હાથ દેતો. એ રાજામાં એ આદમી ખાલીની રાખી પહેરેલ હતો, તેમને મને ખ્યાલ ન રહ્યો. એ આદમી બેજનાયસિંહને કંઠી રહ્યો હતો.

“તમારો મુકદ્દમા પૂરો નથી થયો. ઉપર પાંચ આંધો.”

બેજનાયસિંહ ઇન્કાર કરી રહ્યા હતા. બે માળની સીડીના પગથિયાનો અંત આવ્યો. બહાર વડી અદાલતનું યોગાન હતું. તે મેં યોગાન પર નજર કરી ને મને ખજાર પડી મન કે મું થવાનું છે.

પોલિસની યોગાન ઉભરાઈ રહ્યું હતું. દરવાજો પોલિસ ટુકડીઓ બીજી હતી. પોલિસ મોટરો ને જીપોનાં એજીન પણ આહુ થઈ રહ્યા હતા.

ને હાઇકોર્ટની બહાર નીકળે તે પહેલાં જ બેજનાયસિંહની ધરપકડ થઈ. ન્યાયમૂર્તિ જલે મે તેમ માને, પોલિસ બેજનાયસિંહને છોડવા માગતી નહોતી !

ખાંતની સીંચી વડી અદાલતે આપેલું એ સ્વાતંત્ર્ય આર. મિનિટ ટક્યું. કામદારો રોપે લાગ્યા હતા. “પોલિસરાજ મુદ્દાબાદ”ના નાદથી હાઇકોર્ટનું જૂઠું મકાન માંછ ઊડ્યું.

તે હું સપાટાવધે હોટમાં આવ્યો. હજુ જ શેલેન તથા તેની મા એક બીજા સામે હતી રહ્યાં હતાં !

લાંબી વાત હુંકારી નાખ્યું.

બીજો દિવસે સચિવાનંદ માટે તથા બીજા નજી રાજબંદીએ પોલિસે અદાલતનું કારણ કરી નાખ્યું, તેના વિરોધમાં મુકદ્દમામાં કાજ લેનાની ના પાડી. બીજા પાંચ રાજબંદીઓ અંતે પોલિસ કમિસ્તરને “સતોષ” હતો કે એમણે યુનાઓ કંપી હતા. વડી અદાલત “લાચાર” હતી. એમને પાછા જોડમાં મોકલ્યા સિવાય રસ્તો ન હતો.

માત્ર શેલેન દેની મુક્તિ થઈ. શેલેનની મા હતી જોડ્યા. તેમની બદા સાચી કરી હતી. ન્યાયમૂર્તિએ તે આશ્ચર્યની નમી માતા પુત્રની સચે બહાર આવ્યાં. મિત્રોથી માતા-પુત્ર ઘેરાઈ ગયાં, ને “અમિનંદન”ના વરસાદમાં શેલેને ખજાણામાં માને કહ્યું, “તું હરખ પેલી ન થઈશ, મને પાછો પકડ્યા વિના પોલિસ

રહેશે નહિ પણ આજે અદાલતની સીમામાં મને
એ પકડશે નહિ.”

ને મિત્રાથી ઘેરાએલા માતા-પુત્ર સાંકડી પર-
શાળમાં ધૂમવા લાગ્યા. તેમનાં મિત્રોમાં પોલિસની
ખાદી ટોપીવાળા ધંધુયા હતા. એક “સુટ” વાળો
કન્સ્ટેબલ તેમની સાથે જ ફરતો હતો.

થોડી વારે પરશાળ પોલિસથી ભરાઈ ગઈ.
નીચે પોલિસ સાબલ યવા: મેં સાંભળ્યું છે કે છેક
અચંગેટ સુધી જીપો તૈયાર હતી. કદાચ...કદાચ...
જાણે કાંઈ ભયંકર ખૂની ગુનેગાર ટોળકીને પકડવા
મુશ્કેલી પોલિસ દળ દાંધી. બેઠું હતું.

ને પરશાળમાં શેવેન માતાની સાથે વાતો
કરી રહ્યો હતો. એ દસતો હતો. મા સાંભળતી
હતી. સાગ્રતજી ચાર વાગે શેવેન સાંકડી સીડીના
પગમિયાં ઉતર્યો ને એની પાછળનું સી. આઈ. ડી.
સં. સરઘસ પણ ઉતર્યું.

અદાલતમાં નીનકડું ટોળું આ ગધું જોઈ
રહ્યું હતું. મળક યઈ રહી હતી! શાની?

દરવાજા પાસે અખબારી છપ્પીકારે ચાંપ દાખી.
પોલિસ અમલદારે હેટ નીચે મોઢું છુપાવી દીધું.
એને અખર હતી કે શાની મળક યઈ રહી હતી.

દરવાજા બહાર શેવેનના પત્ર પડ્યા ને એની
ધરપકડ યઈ. અપાટળાંધ પોલિસ લોરી આવી ને
શેવેનને એમાં ડાપધો બેસાડવામાં આવ્યો. પેલા
ખાદીધારી પોલિસોતું ટોળું એમાં ચડી ગયું.

મળકડું વાતાવરણ મરી ગયું. અંબીરતાથી
મિત્રો, બિરાદરોએ શેવેનને લાલસલામ કરી વિદાય
આપી. શેવેન મા તરફ જોઈ હર્યો. વિદાય બે ચાર
કણોમાં તો પૂરી થઈ ને પોલિસ-ખદારો ઉપડી ગયો.

પોલિસની બહાદુરી જોવા આવેલા લોભા વિખ-
ર્યા, માત્ર કામદારો તથા શેવેનની મા ત્યાં જોનાં
હતાં.

ધડીભર તેમને એકલતાએ મુંઝાળાવી નાંખ્યા
હશે. શેવેન છૂટ્યો હતો, પણ પોલિસે એને ઘેર
આવવા ન દીધો. એમણે વડીઅદાલતના કાળમીઠ
ખાણુઓથી ચણુએલા મદાન પર નજર કરી, ને પછી
પોલિસના ધાડિયાઓ પર દષ્ટિ કરી.

ધીરે અને મદ્દમ પમલે શેવેનના સાથીદારો
તથા કામદારોની સથે તેમણે અદાલતનું મદાન છોડ્યું.
મેં જોયું કે એક રિમત રો ભાવ એમનાં ચહેરા
પર રમી રહ્યો હતો.

ચૂકાદો આવી ગયો હતો ને હું ત્યાંથી નીકળી પડ્યો.

ચીની શાળા

લેખક : આનાલુઈ સ્ટ્રોંગ

[સમ્ભવાદી ચીનમાં પ્રવાસ કરીને નજરે લેએલ અહેવાલ રજૂ કરનાર પત્રકારોમાં થીમતી આનાલુઈ સ્ટ્રોંગ નામ મોખરે આવે છે. તેમના છેલ્લા પુસ્તક 'ડૉન આલિટ ઓફ ચાઈના'માં સર્વ-સાધારણ જીવનના વિવિધ અંગોની ઝાંખી થાય છે. તેમાંથી એક પ્રકરણ ટુંકાવીને નીચે આપીએ છીએ. યુનરાતમાં-ખાસ કરીને સૌરાષ્ટ્રની શિક્ષણસમસ્યા આજે છે તેથી પણ વધારે ઉપ્ર સમસ્યા સામ્પ-વાદી સરકારની હોરવણી તલે કેવી રીતે ઉધ કરીને ચીની પ્રાંત આગળ વધી તેનો આજો ખ્યાલ અહીં મળે છે.-ત'ની]

“જ્યાં અને પહેલવહેલાં અહીં આવ્યા ત્યારે ખેડૂતોને નિશાળોની કશી જોવા ન હતી.” ચેનાનના સામ્ભવાદી મુલકની માધ્યમિક શાળાઓના વડા સુપરીન્ટેન્ડન્ટ કાઉ ધંમ-ચિંગ બોલ્યા. “તેમના રાજા જીવનમાં બહુતર ઉપયોગી છે એ વાત અમારે પૂરવાર કરી આપવી પડી-અને એ સોદાના ચલુ ચાવવા જેવું કામ હતું.”

આ ચીની અધ્યાપક જેવા સાદા અને સરળ સુપરીન્ટેન્ડન્ટ મેં કરી જોયા નથી. એવના જીવાન નિશાલ અહેવાલ પર તરવરતી બુદ્ધિમતા અને નાગરિક ખાતાએ કાઢી આપેલ પાપળમાં જોડે મેળ ન ખાતા કષોતા ફેલ કોરમાંથી ડોકિયા ભારતી 'પેનસીલ

તેમના શિક્ષણની સાક્ષી પૂરતા હતા. “શ્યાંના િરોસા પછી જ્યારે અને અહીં પહેલ્યા ત્યારે ૧,૫૦૦,૦૦૦ વસ્તીમાંથી ૯૯ ટકા અબણ લેખા હતા. ત્રણ-ચાર ચોપડીઓ બહુવતી હોય તેવી ૮૦ પ્રાથમિક શાળાઓ મોજુદ હતી. માધ્યમિક શાળા કે ઉચ્ચ શિક્ષણની વાત પણ મોઘએ સાંભળી નહોતી. અમારી સાથે જોડાયેલ વિદ્યાર્થીઓમાંથી ત્રીસેકનો તાલીમવર્ગ અને સન ૧૯૩૭માં ખોલી.”

અને પછી તો શિક્ષણ માટે સામ્ભવાદી ચીને જમાવેલ જોડાહતી અનેક રામાંચક વાતો કાઢિયાના તમતમતા પ્રકાશમાં તેમણે મને સંભળાવી. ફરજિયાત પ્રાથમિક શિક્ષણ આપવાનો કાયદો તો સરકારે ઘડી આપ્યો પણ જૂખમરોને કિનારે જીવતા ખેડૂતો બળતણ પાણી લાવી આપતા અને દોર ચારતા બાળકને છૂટા કરે, ત્યારે ને! અને છોકરી છડીને બહુવા જાપ એમાં તો તેમને ચોખી અનીતિ જ દેખાતી.

● સામ્ભવાદીઓની મદદવટે પ્રબસતાક રચાયા પછી ચીનનો નીચલો થર એ કિતિના ફળ ચાખવા માટે છલ ન કરી રહે એટલા ખાતર ચાંગ-કાઈ-સેકે સામ્ભવાદીઓ પર અમલાક દમન આદ્યું પણ ત્યાંના ખડતલ સામ્ભવાદીઓએ તેની સામે યર્ધને દક્ષિણમાંથી ઉત્તરના કુમાળ પ્રદેશ તરફ ૧૦૦૦ માઈલ લાંબી ફ્ચ આરંભી. “ઝીવ માલુસની ફોજ”ની ખબર દેશભરમાં ફેલાઈ ગઈ અને અસંખ્ય નવા અનુયાયીઓ આવી મળ્યા. છવટ તેમણે ચેનાનખાતે મયક જમાવ્યું અને આજે તેઓ ફરી દક્ષિણ તરફ વિજયી ફ્ચ કરી રહ્યાં છે.

તેમના ઉત્પાદન કાર્ય જોડે નિશાળોને સંકળી લેવાના પ્રયાસમાં ત્યાંના શિક્ષકોને કેવા કપરા ચડાણ ચઢવા પડ્યા છે તેનો આંહો બ્યાલ, "શિક્ષણક્ષેત્રની વીરંગના" ઢાંકિની વાત પરથી આવશે. આજે તેના છાયાચિત્રો આગ્રહ વિસ્તારના ખૂણે ખૂણે જોવા મળે છે.

માસ્તર-અને તેમાં ય વળી જુવાન છોકરી. પહેલાં તે માતાઓ તેની સામે ધિક્કારની નજરે જોતી. પુરુષો તેના તરફ સંકાશીલ હતા. પણ હળવે હળવે પ્રાથમિક સ્કૂલની આ શિક્ષિકા પોતે તેમના જીવનમાં લીન બની ગઈ અને તેમાં શાળાને એક આવશ્યક અંગ તરીકે ઉમેરાવી દીધી. જો કંઈ બાળક આજસ કરે અને ઘરકામમાંથી પરવારતા મોડું કરે તો પોતે વહેલી સવારે જીંદીને ચિખાતું કામ કરવા મંડી પડતી ! નાનકડો વેન ધરે તેમજ શાળામાં હંમેશા આડો ફટાતો. તેના બાપે કહ્યું: "કંઈ હાથે કામ લેજો. ચમચમ સોડી વાગે ત્યારે જ રમકામ કરતી (વધા આવશે)." પણ ઢાંકિએ તો હેતથી વેનનું મન જીતી લીધું. એક દિવસ તે વેનને ધરે ગઈ ત્યારે વેન બહુ જ દાંડાઈ કરી રહી હતો. તેણે વેનને પૂછ્યું કે "તું ઘરકામ શા માટે નથી કરતો ?"

"હું દિવસમાં એ જ વાટકા પાણી પીડું છું તો પછી મારે ઘડો જરીને શા માટે લાવવો ?" નાનકડા વેને જવાબ આપ્યો. ત્યારે પાસે જ તેની મોટી બહેન રસોણ કરતી હતી. તેની સામે જોઈને ઢાંકે બોલી, "તારી બહેન કેટલા શેટલા બાપ છે ?"

"જે" વેન બોલ્યો, "તો પછી તારે માટે કેટલું રસોણ કરે છે ?" નાનકડા વેનને ગળે વાત ઉતરી ગઈ. તેણે કાન પકડી લીધો. "હવેથી મારે સુધરી જવું જોઈએ."

અને આ તો હજી શરૂઆત હતી. વારંવાર માથું ઊંચું કરતી વેનની જીદ ઢાંકિના બહાવ અને ધીરજ સામે ઓગળી ગઈ. ધરે દોરને દાણો પાણી આપી આંખણ સાફ કરીને વેન વખતસર નિશાળે આવવા

લાગ્યો. તેનો બાપ તો મ્હેંમાં અંગ્રાજી જ નાખી મણે: "આ ઢાંકે તો ખરેખર માસ્તર છે. તેણે મારા છોકરાને તફન બઢલી નાખ્યો !"

આવા અનેક કિસ્સાઓ પછી મામલોકોને ખાતરી થઈ કે ના માસ્તર છે તો જરૂરી માણસ, નિશાળ પણ ઉપયોગી છે. તેમણે નિશાળના ખર્ચ માટે એ એકર જમીન કાઢી આપી. વિદ્યાર્થીઓને અનાજ આપ્યું. અને માસ્તરને તો હોંશી હોંશી ભરેલો રમાલ, ઇંડા ને સાણ પણ આપી જતાં. આજે ઢાંકિના વર્ગમાં ૪૦ બાળકો ભણે છે. અને સામ્યવાદી ચીનના વડા માહિસેતુન બધા શિક્ષકોને તેની કાર્યપદ્ધતિનું અનુકરણ કરવાનું કહે છે.

દસ વરસમાં તો ૮૦ શાળાઓને ઠંકાણે ૧૩૦૨ પ્રાથમિક શાળાઓ વિકાસ પામી છે-૬૬ જાતી કક્ષાની પ્રાથમિક શાળાઓ અને સાત માધ્યમિક શાળાઓ ધમધોકાર ચાલી રહી છે. એટલું જ નહિ પણ એક વિદ્યાર્થી પણ રમપાઈ ચૂક્યો છે. આ બધાનો ખર્ચ તે તાલુકો યા તો કેન્દ્રીય સરકાર પૂરો પાડે છે. દા. ત. મેટક તાલુકામાં દોર પરનો વેચાણવેરો અને કાટના દંડના પૈસા શિક્ષણખાતાને મળે છે. જમીનદારોની જસ થયેલ જમીનમાંથી હજારો એકર આ જ કાર્ય માટે જુદા રાખવામાં આવ્યા છે. ચેનાનની બધી સંસ્થાઓની માફક શાળાઓ પણ પોતાને જરૂરી અનાજ પોતાને હાથે જ પેદા કરી લે છે.

ચાણુ અબાસકામ ઉપરાંત પ્રાથમિક શિક્ષકો માટે દર વરસે એક "ચિયાળાનો વર્ગ" ચલાવવો એ ફરજિયાત છે. ખરેખરી છવાએલ ઉત્તર ચીનના ખેડૂને ચિયાળામાં નવરાઈ મળે છે. ત્યારે આ વર્ગમાં જીંદીને તે લખતા વાંચતા શિખે છે. અમરો ઓળખવાની દરીકાઈ એ ત્યાંની લોકપ્રિય રમત બની ગઈ છે. અહીં પાકને નુકસાન કરતી જીવાતો, સારું ગિયારણ પસંદ કરવાની રીતો વિશે ખેડૂત માહિતી મેળવતો હોય છે ત્યારે તેમની ઓઆ જીવન વર્ગમાં બાળકો, ઘરકામમાં બ્યવહાર ચોખ્ખાઈ વિગેરેના પાઠ બજુતી હોય છે. વળી

રોજકારભાર, તેના કાપડાઓ અને મત આપવાની રીતો પણ તે બધીં શીખે છે.

ન્યાય પ્રાથમિક શાળાઓ ન હોય ત્યાં પણ આવા શિયાળુ વર્ગો તો ચાલે છે. જ. તે માટે યેનાન શહેરમાંથી લગભગ ૧૦૦૦ જેટલા “સરકારી કાર્પેટરો” ગામડાઓમાં મોકલવામાં આવે છે. આવો જ એક છુ શુન કલામહિરનો ૨૦ વરસનો જુવાન મંજી-લીઆના રણમાં ભણાવવા ગયો ત્યારે ભાગ્યે જ તેની પાસે કંઈ આવડતું. પણ તે પ્રીરંચી બાળકો અને તેના માગાપના કામમાં ખડે પગે બિન્નો રહેતો. આખરે ભારે ઘણવાનો વખત આવ્યો અને વર્ગ પૂરો થયો ત્યારે ત્યાંના લોકો આ શિક્ષકને પાછો ગયાં જ. ન. ન. કે.

“પણ મારે મારા ઉપરીઓનો કુકમ તો માનવો નેમ્બએ ને ?” વિદ્યાર્થી માગતો શિક્ષક કરગરી પડ્યો.

“પણ તમારા ઉપરીઓએ જનતાની આઘા પાળવી નેમ્બએ-અને એ જનતા એટલે અમે !” દુકાને ને દય જતાય આપનાર ખેડુએ “લોકશાહી”ની વાતો કંઈ અમરતી નહોતી સાંભળી.

શિક્ષક ત્યાં જ રહ્યો, કાપડી શાળા બિલાડવાની ગોડવણ કરવામાં આવી.

જાણે જાણે ચેડાની શુદ્ધાઓ છે, ચેડા એટલે યેનાનની વિદ્યાર્થીક. જાપાનવિરોધી લાગણ દરમ્યાન અહીંથી ૩૦૦૦ કરતાં પણ વધારે સ્નાતકો આઝાદ વિસ્તારમાં નવી લોકશાહીનો પ્રચાર કરવા માટે મોકલવામાં આવ્યા હતા. જેમ જેમ યેનાનની સીમા દરિયા તરફ ખસતી ગઈ તેમ તેમ અહીં તાલીમ પામેલ સ્નાતકો અને અધ્યાપકો જુદા જુદા સંસ્કૃતિચ્છેદ રચાપવા આવ્યા ગયા. કેટલાક રાજકારભાર અને ઉદ્યોગોમાં સમાઈ ગયા. તબીબી શાળા અને કંદા-મંદિરે પણ વધારે કેંદ્રીય રથને ખસેડવામાં આવ્યું.

હવે પહેલાની માફક મીનભરના વિદ્યાર્થીઓને અહીં આપવાની જરૂર રહી નથી. માત્ર યેનાન વિસ્તારના જ વિદ્યાર્થીઓ ચેડામાં આવે છે. તેમાંથી

મોટા ભાગના ઝરીમ અને “મધ્યમ” સ્થિતિના ખેડૂતોના બાળકો હોય છે. તેઓ સરકારી ખાતામાં કે શિક્ષણ સંસ્થામાં કામ કરી ચૂક્યા હોય છે અને વ્યવહારુ જ્ઞાનમાં સિદ્ધાંતનું જાણુ ઉમેરવા તેઓ અહીં આવ્યા હોય છે. તેમાંથી કેટલાંક ગ્રેજુએટ, સેનાપતિ, વકીલ, ન્યાયાધીશ, માધ્યમિક શાળાના શિક્ષક કે પત્રકાર માટેની તાલીમ લેવા આવે છે. અહીં ઉચ્ચ શિક્ષણનો હેતુ છે: વિદ્યાર્થીઓને “શક્ષિત રીતે વિચાર” કરતા કરવા. સુક્ષિપ્તસામન્ય અનુભવને જીરવીને અધ્યાપકો પોતે જ નવા નવા પાઠ્યપુસ્તકો લખે છે. વિદ્યાર્થીઓ પાંચે વિભાગ તે જનતા સરકારી ખાતા નોંડે સંપર્ક રાખે છે. દા. ત.- વકીલાન શીખતો-વિદ્યાર્થી, પ્રાદેશી જાણ એટલું જ નહિ પણ કાપડા કપડામાં પણ ભાગ લઈ શકે ! દરેક વર્ગ દુકાનીઓમાં વહેંચી નાખવામાં આવે. અધ્યાપક જે જે વિષય અને તે માટેના પુસ્તકો સૂચવે તે ઉપર આપસમાં ચર્ચા ચાલે. અધ્યાપક દુકાનીના નેતા પાસેથી ચર્ચાવેલ પ્રશ્નો જાણી લે અને તેને જ્ઞાનમાં રાખીને જ પોતાનું પ્રવચન કરે. પ્રવચન પછી ફરી પ્રશ્નોત્તરી ચાલે. આવી રીતે આખો વિવસ અને કેટલીક વાર તો મોડી રાત સુધી વિદ્યાર્થીઓ અને શિક્ષકો વચ્ચે ચર્ચા ચાલતી હોય છે. વિષય દરેક દૃષ્ટિએ જરાજર છલુપ તે પર ખાસ જાર મૂકવામાં આવે છે. અકવાડીઓમાં વિદ્યાર્થીઓ આત્મ પાંચ વર્ગમાં હાજરી આપે છે પરંતુ એક અધ્યાપકને ભાગે માત્ર બે જ વર્ગ આપવામાં આવે છે કારણ કે બાકીના સમયમાં તેને નવા પાઠ્ય પુસ્તકો લખવા પડે છે.

પોતાની સહકારી મંડળીઓદ્વારા વિદ્યાર્થીઓ સાણુ, દુવાલ ડિગરે માંભે મેળવી લે છે. શાકભાજી પણ તે સહિયારો મળૂરી કરીને જ મેળવે છે. તેમના બહુતરના તેમ જ અંગત જીવનનાં સવાલો વિદ્યાર્થીઓની સભાઓમાં ચર્ચાને ઉકેલવામાં આવે છે. શરૂઆતમાં સૌથી વધારે ઉમર સવાલ તેમનાં લક્ષ્યો હોયો. જૂના મીનમાં મળાપે કરી નાંખેલ લગ્ન પ્રત્યે તેમને અસંતોષ હોયો. ઘણી ચર્ચાને

અતે-એમ નહીં કરવામાં આવ્યું છે કે જે વસ્તુ સાથે રહ્યા હોય તો-તો તેમણે જાનેએ સમજીને નક્કી લેવાનો પ્રવાસ કરવો અને પત્નીને ફળવવાની સગવડ કરી આપવી પણ તેઓ હજી સુધી પતિ પત્ની તરીકે રહ્યા ન હોય અને જાને તે સગ સાથે વિશદ હોય તો તેમને છૂટાછેડા આપવા. એ વાત તો સર્વાનુમતે પસાર કરવામાં આવી કે વિદ્યાર્થી જીવનમાં સૌએ પ્રેમ કરતાં બહુવા પાછળ જ વધારે ખાન આપવું જોઈએ.

વિવાહીકના કારભારના બીજા નાના મોટા સવાસો પણ વિદ્યાર્થીઓ લોકશાહી તંત્રને આધારે લેકેલી તાણે છે.

★

પણત મેનાન કરતા પાછળથી આજાદ અનેલ મુશ્કે પહેલેથી જ વધારે આગળ પડતો હતો એટલે સામ્યવાદી-સરકાર સ્થપાયા પછી અહીં સાક્ષરતા વધારે ઝડપથી ફેલાવા લાગી. "ચાર-પ્રતિક-વિસ્તાર"માં આપેલા આધ. બાગો. (પંદર લાખ) રાજ્યમાં બેઠાઈ ગયા ! સાંકુગમાં પણ તેમજ બન્યું. અહીં-માધ્યમિક શાળાઓમાં પણ હજારો વિદ્યાર્થીઓ હાજરી આપે છે. દસ દસ હજાર વિદ્યાર્થીઓવાળી વિદ્યાપીઠો અહીં ખેતી, ઈજનેરી, રેલ્વે એનેજમેન્ટ, ટાપુસ હલોય વિગેરેમાં તાલીમ આપે છે. ગામડે ગામડે વાંચનવૃત્તો અને રાત્રી શાળાઓ ફૂટી નીકળી છે તે તો જુદી જ. એક વિદ્યાર્થી બીજા દસને અને તે દસ બીજાં સોને શિખવે એવી "સાંકળી પ્રથા" તો તદ્દન સદાજ બની અંત છે. આ સાંકળ પ્રથાનો પ્રણેતા હતો પીળી નેલીને ઈડે વસનારો ખેડૂત જન-દુઆમ-દુઆમાં

રીટનબર્ગ નામના એક પત્રકારે પણ ચાલીને ઉત્તર યાન્સીમાં પ્રવાસ કર્યો ત્યારે તેણે "દરેક ગ્રામમાં કોઈક ને કોઈક પ્રકારની યાગા" ચાલતી જોઈ. ત્યાં બહુતા વિદ્યાર્થીઓની ચક્રાર ભયૂતિથી તે અનર્થ ગયા.

"દેશતા રસ્તા" નામના ગ્રામમાં પંદર

વીસ બાળકોએ તેને ઘેરી લીધો. તેમણે સંધાઈના બાળકોની જેમ ચોકલેટ કે પીપરમીટ ન માંગી પણ કહે "અમેરિકા કેવો દેશ છે ? અમને તેની વાત કહો."

"એ તો આપણને ખબર છે. અમેરિકાના લશ્કરી દળોને અહીંથી ખસેડવા માટે ત્યાં ચળવળ થાર થઈ ગઈ છે. "શાંતિ જીતો" સમિતિએ તોસ અભોમાં અમેરિકા વિષે સભાઓ ભરી છે..." એક ચૌદ વરસના છોકરાએ પોતાનું જાન. પ્રદર્શન કર્યું. રીટનબર્ગે તેને ચૂપ કરીને નાના ટાંબરી-આઓને પૂછ્યું:

"ચીનમાં સોયો સારો માણસ કોણ છે ?"

"આખા ચીનમાં કે અમારા ગામમાં ?" એક બાળકે પૂછ્યું.

"આખા ચીનમાં."

"અમારા પ્રમુખ માઉન્ટ-રો-નુંગ." તરત જ એ બાળકે જવાબ આપ્યો. પત્રકારે ત્યારે તેનું કારણ પૂછ્યું ત્યારે તેણે જવાબ પણ તેની પાસે હતો.

"કેમ વળી ? તે અમને વધારે અનાજ ઉગાડવામાં મદદ કરે છે એટલે હવે અમને વધારે ખાવાનું મળે છે. વળી અમે મત આપીને જ અમારી સરકાર ચૂંટી છે !"

મારો પણ અનુભવ છે કે ઠેક હોનાનથી મંચુરિયા સુધી તમને આવા ચમત્ક અને ભયૂત બાળકો મળી આવશે. તેમની જ્ઞાનની જૂખ ખરેખર હેરાત પમાડે એવી છે, આંતરરાષ્ટ્રીય રાજકારણથી મીડીને તે અનેક જુદા જુદા વિષયો વિશે તમારી પાસેથી વધારે જાણવા તેઓ આતુર હોય છે. સામ્યવાદી વિસ્તારની સરકાર તેના બાળકોને "સહિય રીતે વિચાર" કરતા કરવામાં સજ્જ થઈ ચાકી છે કારણ કે ઉત્તર પશ્ચિમ ચીનના પણત લોકોની નજરીઆતને પોતે અસુરખ બનીને જ તેણે પોતાની શિક્ષણપદ્ધત ધરી છે.

રીતસર ચાલતી યાગાઓ ઉપરાંત આમજનતાને બજાવવાના અનેક સજ્જ અખતરાઓ તેણે કર્યા છે,

ચેનાનના શેતરંજ બનાવવાના કારખાનામાં જાઓ, કાલગનના સાણના કારખાનામાં જાઓ કે હારવીનની લોઢની મિલમાં જાઓ, કામદારો કામે ચડે તે પહેલાં એક કલાક ત્યાં ચાલતા "અભ્યાસ-વર્ગ"માં હાજરી આપે છે. ઘરકરી દેખામાં, પણ આ પ્રયા છે. ચેનાન અને કાલગનની જગ્યામાં કેદીઓ વધારે નવરા હોવાથી તેમને લખતા વાંચતા શિખવા માટે એકને બદલે બે કલાક આપવામાં આવ્યા છે.

★

જનતાને લખતા વાંચતા શિખવવા ઉપરાંત તેનું સામાન્ય જ્ઞાન વધારીને જીવનને સરકારી બનાવવાના અનેકવિધ માર્ગ ત્યાંની સરકાર આપનાવી રહી છે.

ગામડે ગામડે ફરતા પુસ્તકાલયો, ગામડે ગામડે ચલાવાતા દૈનિકપત્રો વિગેરે ઉપરાંત ગામને ચળુતરેથી ખાંડ પોકારીને વખતોવખત "ન્યુઝ ક્લબ્સ" રચાનિક તેમજ હેથ પરદેશના-જાહેર કરતામાં આવે છે. આ તેમનો છે "મૌખિક ગ્રામિકાર" જાગ પોકારનાર માણસ વધારે વિગતથી ખજર જણુવા માગનારને ચળુતરે ભેગા થવાનું આમંત્રણ આપી, પોતે મેળવેલ પૂરા સમાચાર વાંચી સમજાવે છે.

આ ઉપરાંત ગામડે ગામડે તાલીમખંધ બાટચારણો જૂના રૂપમાં નવીન વસ્તુ સમાવેલ

કવિતા વાર્તાદારા આધુનિક જ્ઞાન ફેલાવે રાખે છે. હું હતી ત્યારે ચેનાનમાં આવા એ ચારણો ફરતા હતા પણ સૌથી વધારે અસરકારક એ છે તેમનાં નૃત્યનાટકો. વિધેાદી સુધારો, ખેતકર્તિ, કાંતવું, આજસુને રસ્તે ચડાવવો, જમીનદારોને સાફ કરવા વિગેરે અનેક વિષયો આ નાટકોમાં વણી લેવામાં આવે છે. હોકરા તેમજ હોકરીઓ તેમાં આગ લે છે.

નાટકો, મામખત્રો, બાટચારણો, મૌખિક રેડીઓ અને એવા જ બીજા ધરતીના ફલાસ્ફોમાંથી નવી વિભારધારા વહે જાય છે. જન્યુત થતી જનતાના જીવનના ધખકાગ તેમાં સંભળાયે જાય છે. ફાઈરફૂલ અને ફોલેજમાં બહુવાકાષક ૩૦૦૦, ૦૦૦ હોકરા હોકરીઓ આ મુલકમંડળોમાં સંઘટિત બનીને એક જ બીજા સ્વરૂપે જ્ઞાન મેળવે છે અને બીજાઓને આપે છે. બીજા પંદરથી ઓછી ઉંમરનાં ૩૦૦૦, ૦૦૦ બાળકો બાલસંઘો દ્વારા તે જ કાર્ય કરે જાય છે. આમાં "શિયાળુ વર્ગ" માં "અક્ષરો" પુસ્તકો વડેરજોનાની સંખ્યા મેળવે છે. જ્ઞાન મેળવતી-નાના જ્ઞાનઅનુતનો રૂપ જીંદગીને પુસ્તકો ભરતી આજાલજીવ દોની પ્રગ્નના દર્શન થશે. તેમનું નૂતન ચીન ઉલ્લેખી ખવાએલ જૂના ચીનથી જીવું દશે-તદન જીવું દશે. એમની જ્ઞાનદિશાનો ઉદ્દેશ છે એ જ - નૂતન ચીન,

મધમધતી માટી—

કવિ-ગોપ્તી

★ નૂતન કવિઓ—

શ્રી. ચાંદલિયા, રવીન્દ્ર કાકર, હસુ મિથાણી
વેણીયાંકર પંડ્યા-સાથે,
એમના કવિતાએ આમંત્ર્ય,

—વાતસિંધુ ★

કવિમણ્ડળ આખા ઉમંગકાશથી નિર્મનિર્મની
વાનગી લઈ, તો સત્કાર છું એવા જ ઉમંગકથી
આપ સૌને.

નવયુગના નૂતન કવિ છે, તે જિંદગીનાં ગીત
નહિં આવે તો કોણ ગારો? નવીન છે તે ગાતાં
ગળું ચરમણું કે કથમ કથળી તોય કવિતું હેયું ને
કવિનો કંઠ ને કવિની કથમ આવી. કેમ ઝંઝારો?
માવ, ગિરાદર ચાંદલિયા 'નવા યુગનું ભજન'
લલકાર્યું તમે કેટલા સુકત કંઠે ને ભાગ્યભયો
ભાવોએ!

"નૂતના જમાના નરો જમમાં નવા યુગ મંદારો!"
તે એ નવા યુગની એંધાણ કેરી? તો કવિ
ચાંદલિયાએ ઠીક જ કહ્યું:

"માલિકાલી મઠી જ્યો ને મહેનત કર્યો છ ખાચો
પુકેવાથી તે પ્રજા મનારો ને પગલાં એનાં યુનચો..."

ને પછી—

"જ્ય નીચ ને રંક રામનાં ભેદ જખાથ લુલાચો
દગલામાંથી સુઠી સુઠી સજ્જ સૌને નરો..."

અને અંતે—

"મનનાં મેલાં મઠી માણસો અંતર વજળાં ચાયો
તે દિ જગતમાં ચાંદલિયાનાં અજવાળાં પથરાયો."

વાહ કવિ, ખરું કહ્યું તમે. ને એ ય તમે વચમાં
ખરેખરનું કહી દીધું કે, આ નવા જુગનાં મંદાર
કંઠ આપમેળે નથી થવાનાં; એ તો ત્યારે થશે
કે આપે—

"મૂડીવાદનો મદિયાસુર મજરને દાણ દણચો."

પણ ગિરાદર, સુખ-આઝાદી ને આઝાદીના

નવા યુગમાં, જ્યારે ચાંદલિયાનાં અજવાળાં આખા
જમમાં ઝાકમઝોળ થતાં હશે ત્યારે ય : કલા, એવો
તે કેવો કવિ હશે કે

"કેવલ ને ચાંદાનાં ગીતો કાઢ કવિ નહિ ગરો"

અને એ ય તો કહેતા જા, કે પછી શું કામ—
મઠ યુગની સમાં—

"કુખિયાં બુખિયાનાં શેઠીનાં નવાં ભજનીયાં લખાયો?"

ના રે ગિરાદર, તમારી બધી વાત બજવ છે,
પણ આ નહિ.

★

ખરી વાત છે—નવીન કવિ રવીન્દ્ર કાકરની
વાણી ખરું કહે છે, કે આજે

"માનવતાને અંગે અંગે આંજો છુરી કાતિલ વાજો"
ત્યારે—

"કવિ! તને લોક પુકારે...

ઝેર કોરા પાને જીવને

અમૃત કે કે તું વિણ ત્યારે!"

ખરી વાત છે. કવિ મારા! લોકોનાં અંગઅંગ
ઉદાતાં હશે, ને એને જીવને ઝેર કોરા ધોળાતા
હશે, ત્યારે, ખરી વાત છે, કવિ મૂંઝો નહિ
મેસી રહે. ને લોકની વીણા બની શું જી ઉઠ્યા
વિના નહિ રહે. પણ, કલા ત્યારે તે સાથી એમ
માન્યું કે

"લોકની વાણી શાંત પડી?"

ના—ના—દરગિજ નહિ. લોકની વાણી તો
આજે શુદ્ધ બની, ધા ઝરતા બદનથી ય ગરજ
ઉઠવાની તૈયારી કરતી, કવિને એવી કલા—વાણી

બનવા, ગીત-વીણા બનવા ઝેરી રહી છે, આમંત્રી રહી છે...લોકની વાણી શાંત પડી નથી; પટે એમ નથી, લોક તો રોજ રોજ હનર હનર દુઃખની જિંદગીમાંથી ય સુખનું સર્જન કરતાં ચોષકા ને દમનખોરાની ઝડીઓ સામે ઝૂઝી રહ્યો છે; છતી રહ્યો છે; ને છતનની ચકિતનો પરચો, મૂંઝે મૂંઝા નહિ પણ ધુલ્લો બનો રોજ બરોજ આપી રહ્યો છે. ને કવિ એ જુવે છે ને સૂવે છે એ જ તો લોકકવિનો હક્કાર કરે છે.

★

ને આવી કવિતાની ખામેશ રાખતા હસુ મેઘાણી બલે ગાય—

“ધરતી કરે દલહાર, રે મનવા ! તું મેં ભેળા લલકાર, જો અવનિ દે દળવો સાદ, મન ભીડ ! બજવ વરો નાદ, ફેડી તું દેશના વિવાદ, મનવા ! તું દે જગને પડકાર !”
જગને પડકાર ! વિવાદથી જગતને—ચોપણુઓ જગને પડકાર !

પણ હમુભાઈનો આ પડકાર છેલ્લી કડીમાં, કેમ જલ્લે શાથી, એકાએક ‘સેવો રંજગ સોજલિયા’ ને ‘મદાલો ગરવા જોવનિયા’માં ફૂળી ગયો ! હજી તો, બાઈ, તમારી જ જગ્યાનમાં કહે તો ‘કારામારો તોડવાના’ બાકી છે, ને કવિ ચાંદસિયાના ચંદોમાં કહે તો—“દાનવ સામે માનવતાનાં યુદ્ધ લડવાં

બાકી છે; ને ઝીણી ઝીણી ખુંપડીઓમાં જયજયકાર ગવાવો બાકી છે; ને. “લોકરાજનો વાવડો ધર ધર લહેરાવો ય” બાકી છે !

★

હાલો, કવિગણ, એથી જ આપણ સૌ ભેળા થઈ એક કંઠે મળવીએ—સાચા સ્વરાજનું ગીત.

હન્સાનનાં અસુએ ધરતીના રાખ
ધોવા ધોવાના નહિ, ફજળ્યો ન બામ.
ધરતી શોખંડ ત્યારે બરજ્યો વિકારાળઃ
“છાડો સજરી ને તોડો દો તાજ
છોડો ક’બાળ—બ્રમ જનતાનાં રાજ !”

★

ને આ શ્રદ્ધાનું બાથું માનવી નહિ બાધે તો આશરો કેમ ?

ભાઈ વેણીશંકર પંડ્યા ગાય છે, એ જૂલવા જેવું ય નથી કે,

“મત્સ્યોદયના મદાન માનવી નહિ તમામ !”

કે જાણે—

“જળ દવા મ દાય કરી અથેતને મ છરે સરી”
એ “વિશિષ્ટરૂપ માનવી” માટે શું ચક્ર ય નથી ?

તા. ૮-૭-૪૮

ઉદાહરણ આર્થિક પરિવર્તન—

હિંદ અને એશિયાનું ભાવિ

ખાસ લેખ

લે : બી. ટી. રણદિવે

એશિયા અને દૂર પૂર્વના દેશો માટેના સંયુક્ત વાણિજ્યના આર્થિક કમિશનની ત્રીજી બેઠક ઇ. ૧ લી જુનથી ૧૫ મી જુન સુધી આપણા દેશમાં ઉદાહરણ ખાતે મળી હતી. આ બેઠકમાં હિંદ, પાકિસ્તાન, હાઈબ્રાન્ડ ઓફ ઇન્ડિયા, સિયામ, ભૂતાન સાંસ્કૃતિક દેશો, અમેરિકા, બ્રિટન, ફ્રાન્સ અને દોષ્ટેન્ડ ભૂતાન સાહીવાદી દેશો તથા સોવિયેત રશિયા ભૂતાન સામાજવાદી દેશોએ ભાગ લીધો હતો.

એશિયાઈ દેશોના મૂલીવાદી પ્રત્યાપાદી વચ્ચે અર્થિક સહાય દરમિયાન અને પછી સાહીવાદી દેશો સાથે નવા સંબંધો બાંધ્યા છે તેનું સારું એવું પ્રતિબિંબ આ આર્થિક પરિવર્તનમાં જોવા મળે છે. ત્યાર-બાદ બાહ્ય ફિનાન્સના સંબંધોમાં ને સમાજવાદી વળીને આશિયાના દેશો સોવિયેત રશિયાએ બિરિધ અમરિશ સાહીવાદી વાલ સામે ને લાલ આપી હતી તે એક વિચિત્રતા હતી—તેની.

ઉદી પરિવર્તનમાં હિંદ શું મેળવ્યું ? જુનની ૫ મીએ ‘હિંદુસ્તાન ટાઈમ્સ’ નો ખાસ ખબરપત્રો ઉદાહરણમાં લખે છે :

“ઓક્રોનિક વિકાસના સૌથી વધુ અગત્યના વિષય પર માત્ર વચગાળાના એક રિપોર્ટ મળે છે. તેમાં વધુ ખાસ તપાસની માગણી કરવામાં આવી છે. તથા સંખ્યાબંધ કમિટીઓ નીમવાતું સંચવાઈ છે—ચિટ્ટન અને અમેરિકાનું વધુ મદદરૂપ મળાતું નથી, સાંચા સરળમ મેળવવા માટે અપાનની પુનરચના પર ને વધુ ને વધુ બાર મૂકાયો છે તે અવાસ્તવિક મળાય છે અને એમ લાગે છે કે તે વધુ આગળ પડતા દેશોની દેખીતી રચનાને માન ઉઘાવવા પુરતું છે.”

આ અહેવાલમાં બિટિસ-અમરિશ સાહીવાદીઓએ એશિયાના ઓક્રોનિકરણ અને પુનર્વચના

ની શરૂ પછી સાચી ચોખ્ખાને તોડી પાડી છે તેની આંખી થાય છે. અને છતાં વ એશિયાઈ દેશોની મૂલીવાદી સરકારોએ આ સાહીવાદીઓને રાજ રાખવામાં નજા વ પાછી પાની કરી નથી. તેમણે દરેક પ્રસંગે સાહીવાદીઓ સાથે સગવડ રોપી છે અને તેમની સરકારને ખાસ મદદતું રચાન આપ્યું છે કે ને ફરીથી આર્થિક પુનરચનાની તમામ ચોખ્ખાઓને તોડી પાડવામાં વપરાશે.

નફર સિદ્ધિ ?

અને આર્થિક એ નથી કે હડીની ‘કોકે’ પરિવર્તે કર્યું સિદ્ધ નથી હતું. જિલ્લું તે ને હેલુયા ચોખ્ખાવવામાં આવી હતી તે સિદ્ધ થયો છે; અને એટલે તો એશિયાઈ દેશોની આર્થિક પ્રગતિ સામે એક ખતરો જોવા થયો છે.

પરિવારની નફર સિદ્ધિ એ છે કે અમેરિકાના

આર્થિક લાભવમના ક્ષેત્રમાં એક બીજા સાથે સંકે-
ળાઇને હિંદ અને બીજા દેશોએ આર્થિક આઝાદીને
વેચી મારવાના માર્ગે પહેલું મોકુલું પગલું બધું છે.
ખોરાક અને ખેતી પરનો ઠરાવ

ખોરાક અને ખેતી પરનો પરિવર્તનો ઠરાવ
લલામણુ કરે છે કે (અમરિકી વર્ચસ્વવાળા)
ખોરાક અને ખેતી વિષયક સંરચા તથા 'ઇકોડે'
એ બન્નેએ મળી એક કાર્યવાહક હુકમી નીમવી
અને આ વિષયમાં આગળ તપાસ કરવી.

જો કે ઠરાવની ભાષા 'ગોળગોળ અને અસ્પષ્ટ
રાખવામાં આવી છે છતાં ય તેમાં હુપાયેલી
અમરિકી દાનત અછતી રહેતી નથી.

પહેલું તો, લગભગ દરમ્યાન અમરિકી ઉલોગોલું
ગંભીર ઉત્પાદન અસંત વધી ગયું છે; પરંતુ
હિંદ સહિત એશિયાના લગભગ તમામ દેશોને
બહારથી જાએ બાવે અનાજ આપાત કરવું પડે છે
અને તેમાં આ દેશોનું નજરું ડાહર ફરિયામણુ સાથે
યથ જ્ય છે. પરિણામે આ દેશોનાં દાર પરદેશી
માલ માટે બધું રહે છે. આથી જો અમેરિકા
એશિયાના ખેતી વિષયક ઉત્પાદન અને હેરફેર પર
કાબૂ ન જમાવે તથા આંતરરાષ્ટ્રીય વેપારને ચોતાને
નફા થાય તે રીતે ન વાળે તો અમરિકી માલ માટે
જે નવાં બજારો જોઇએ છે તે ન મળે.

અમરિકી વર્ચસ્વ

વળી અમેરિકાને ચોતાના ઉલોગો માટે સસ્તા
બાવે પ્રાયમિક ચીજો અને કાચો માલ પણ મેળ-
વવાનો ખૂબ રસ છે.

ખેતી વિષયક વિકાસમાં અમેરિકાને બહુ રસ
છે એવી મોટી મોટી વાતો કરવા પાછળ આ જ
સ્વાર્થ રહેલો છે. હિંદ હાઇડ્રો-ઇલેક્ટ્રીક બંધો અને
ખેતી પાછળ મંડવું જોઇએ એવી અમરિકી એલચી
એડીની સુલિયાણી સલાહ પાછળ એશિયાની ખેતી
પર વર્ચસ્વ જમાવવાની અમરિકી દાનત રહેલી છે.

એથી જ તો કમિયને જે ઠરાવ પસાર કર્યો
છે તેમાં જુદી જુદી સરકારોના સંયુક્ત કાર્ય

માટેની સમના મૂકવામાં આવી છે. આ સમનાનો
અર્થ એ છે કે ચાઇન-કાઇ-શૈકનાં ચીન જેવા જે
સીધે સીધા અમરિકી ખાધિયાઓ છે તેમની ચોજના
સાથે હિંદ, પાકિસ્તાન વગેરે દેશોએ પણ (સમના
મુજબ) ચોતાની ચોજના ચોકવવી જોઇએ. એટલે
કે ચોતાના પિઠુઓની મદદથી અમેરિકા એશિયાઇ
દેશોના બાવિ આર્થિક વિકાસ પર વર્ચસ્વ જમા-
વવા માગે છે.

ચાઇન-કાઇ-શૈકના ચીન તથા ફિલિપાઇન્સની
ચોજના એ અમરિકી ચોજના જ હશે તેમાં જોરાંય
ચંકા નથી; અને દક્ષિણ-પૂર્વ એશિયાઇ દેશોના
સહકારને નામે તેમને પણ એમાં ખેચવામાં આવશે.

આ યુક્તિ બહુ ચતુરાઇપૂર્વક ઘડવામાં આવી
છે. પહેલું તો 'ઇકોડે'એ અમેરિકાની ખોરાક અને
ખેતી વિષયક સંરચા સાથે સંયુક્ત રીતે કામ કર-
વાનું છે. એટલે સાથે છે કે અમરિકી સંરચાનો
અનાજ બધી બાળતમાં આખરી ગણશે. પછી
જુદી જુદી સરકારોએ એક બીજાને માહિતીઓ પૂરી
પાડવી અને "સંયુક્ત કાર્ય" માટેની શક્યતાઓ
તપાસવી. આમાં પણ ટેલકા અમરિકી પિઠુ દેશે
છે કે જેઓએ ઇઝાનેશિયાનાં સવાલ પર હિંદની
પડખે જીઆ રહેવાની હિમ્મત પણ કરી નહોતી.

જો તમે અમરિકી ખાધિયા દેશોની ચોજનાને
અનુકૂળ તમારી ચોજના ઘડતા સંમત ના થાવો તો
તમને સંકુચિત રાષ્ટ્રિય હિતો ધરાવનાર તરીકે
હઠધુતવામાં આવશે તે અમેરિકાથી સાંચા સર્જનમ
અને હાઇડ્રો-ઇલેક્ટ્રીક પ્લાન્ટસ નહિ મળે.

અને આ બધી સરકારો મુડીવાદી સરકારો છે.
કે જેઓ સમાજવાદી રશિયા તથા પૂર્વ યુરોપના
લોકશાહી દેશો પાસેથી આર્થિક મદદ મેળવવાની
ચોજના વિચારવા હિમ્મત કરતી નથી. આથી તેઓ
ખેતીના વિકાસ માટેના સાંચા સર્જનમ નહિ આપ-
વાની અમરિકી ધમકાને વશ થાય છે.

આમ અમરિકી હિતોને અનુકૂળ હોય એવી જ
મદદ તમને મળશે. બાકી સંયુક્ત સમિતિઓ અને

માહિતીઓની અલ્પતાને કારણે એ તો અમરિકા યાત્રી-વાદની બળેલો સર કરવાની અને એશિયાઈ દેશો પર વર્ચસ્વ જમાવવાની દાનતને છુપાવવા પૂરતા જ છે.

એ આ કારણ છે કે જેને હિંદ અને પાકિસ્તાનની સરકારોએ કાઢીને ફેંકી દેવાને બદલે સ્વીકાર્યો છે એટલું જ નહિ પણ તેને માટે લડવામાં આવેલાની લીધી હતી.

હિંદી મુડીદારોની નેમ

અને કેમ ન લે ? હિંદના સ્થાપિત હિતો આગ્રહ અને આપાદ હિંદ નથી મંગતા. તેમને તો વધુ શોષણ અને નફાખોરી જ જોઈએ છે.

હિંદના મુડીદારો અને તેમના દલાલો દેશમાં મૂળભૂત ક્રાંતિ, જમીનદારી પ્રથાનો નાશ અને એટલે તેની જમીન કથી વિના જ દાલની દુકાળજનક પરિસ્થિતિ સામે અસુક જતનો વિમો ઉતરવા મંજિ છે. તેઓ ખેતરાકની આપાતને બંધ કરવા અથવા તો એકદમ ધટાકી નાખવા માગે છે કે જોથી કરીને તેઓ પરદેશી દુડિયામણોને ઉપયોગ સાંચા સરંજામ ખરીદવામાં કરી શકે. તેઓ એક બાજુથી હિંસાનોને દબી રહ્યા-છે ત્યારે બીજી બાજુથી કાંઈક ધધ રહ્યું છે એવો દેખાવ કરી લોકોને ચાંત પાડવા માગે છે.

હાઈડ્રો-ઇલેક્ટ્રીક યોજનાઓ, નદીઓ પર મોટા બંધો બાંધી વિશાળ વિસ્તારોમાં નહેરો કાઢવાની યોજનાઓ-આ બધું ભારી નેઈ હિંદી મુડીદારો આકર્ષાય છે અને તેમને આમાં જમીનદારીનો નાશ કે પૂરેપૂરી ખેતક્રાંતિ કથી વિના રસ્તો કાઢવાની આચાર દેખાવ છે. વળી હાઈડ્રો-ઇલેક્ટ્રીક યોજનાઓના નામમાં જ એક એવી છેતરામણી યકિત છે કે એથી મધ્યમ વર્ગી લોકો કાંઈક મહાન બની રહ્યું છે એવું માનવા ડોરાય છે.

પરંતુ એ વાન તો હીવા જોવી છે કે હાઈડ્રો-ઇલેક્ટ્રીક યોજનાઓ કે મુડીમર શ્રીમંત ખેડૂતોની ફેક્ટરવાળી ખેતી મરીઆઈ અને ખેતરાકના મૂળભૂત સવાલને ઉઠાવી નહિ શકે.

હિંદી સરકારોને ડ્રોડીએ પારખેલો રોગ

અમરિકા એલચી ડો. ડ્રોડીએ હિંદ સરકારોને રોગ બરાબર પારખ્યો છે. તેણે જોઈ લીધું છે કે આ લોગો ખેતક્રાંતિને કાંઈ પણ લોગો અટકાવવા અને સાંચા સરંજામ માટે પરદેશી દુડિયામણ મેળવવા માટે મયામણ કરી રહ્યા છે.

અને એથી જ તો અમરિકા પ્રતિનિધિઓએ ગમતી યુરોડીઓમાંથી માર્ગ કાઢવા અમરિકા મદદની આધર કરી છે, ડો. ડ્રોડીનાં તીખાં ભાવજોએ અખજારોમાં ખળભળાટ મચાવ્યો. છતાં ય સરકારી કે મુડીવાદી મંડળોમાં તે સામે રોષ જાગ્યો નથી એવું કારણ પણ આ જ છે.

આમ, અમરિકા પ્રતિનિધિ હિંદી મુડીદારોની ખેતક્રાંતિની બાકનો તથા તેમની આર્થિક નજાઈ અને કફેડી દાલતનો લાભ ઉઠાવતો હતો અને ઉલ્લેખ માટે સાંચા સરંજામ મેળવવાનો વિચાર સરજો ય કરતાં પહેલાં અમેરિકા કહે તે પ્રમાણે ખેતીના સવાલને ઉકેલવાનું કબજાવતો હતો.

તે આંખે આ બધું સ્પષ્ટ ન જણાવું હોય તો એવું કારણ એ છે કે લોન દળ આવી નથી કે અમરિકા એક મનિસ્ટ્રેટર નીમાયો નથી. તેમ છતાં પ્રથમ પગલાં લેવાઈ ચૂક્યા છે. દક્ષિણ-પૂર્વ એશિયાના દેશોને એક જ મુંઝરીએ જોડે અને છતાં અમેરિકાને કાંઈ પણ બાજતમાં ન બાંધે એવી સંસ્થા ઊભી કરવામાં આવી છે. અમરિકા લોન અને સાંચા સરંજામ માટે ક્યારની યે બૂચો પાડવા માંડી છે.

હિંદી પ્રતિનિધિઓની શરમજનક કારવાઈ
ખેતી પરના કારવાઈમાં એક કારણ બતાવે છે કે હિંદી પ્રતિનિધિઓ હિંદી જનતાને કથી રીત ઉતરે છે તથા બીજા એશિયાઈ દેશો (દા. ત. આપણું પડોશી બ્રહ્મદેશ) સાથેના સંબંધમાં સ્થાપિત હિતોનું બેશરમ હથિયાર બને છે.

હિંદી પ્રતિનિધિઓએ એક કારણ રજૂ કર્યો, એમાં જણાવવામાં આવ્યું કે બનાજ ઉત્પન્ન કરતા

દેશોએ અનાજના ભાવો સસ્તા કરવા જોઇએ. સૌ કોઇ અનાજના ભાવ સસ્તા થયા એવું હજીયે પરંતુ કોઇ પણ માણસ એવું નહિ મળે કે ઔદ્યોગિક માલના ભાવો ઊંચા રાખી ફક્ત અનાજ પેદા કરતા દેશોને જ સસ્તે ભાવે વેચવાની ફરજ પાડી.

પરંતુ ઠરાવનો અર્થ 'તો એ હતો કે મુખ્યત્વે યોખાની નિકાસ કરતા અઘરેસ જેવાએ યોખા સસ્તે ભાવે વેચવા પણ અઘલામાં તેને કાપડ વગેરે કારખાનામાં પેદા થતો માલ સસ્તે ભાવે નહિ મળે. સ્વાભાવિક રીતે અઘરેસે આ ઠરાવનો સખ્ત વિરોધ કર્યો. અને તેણે તમામ જરૂરિયાતની ચીજોના ભાવ ઘટાડવાનો સુધારો મૂક્યો, પણ હિંદી પ્રતિનિધિઓએ તેનો અડો ઠાક સંબંધ નથી એવું કહી વિરોધ કર્યો. છેવટે અઘરેસનો મક્કમ વિરોધ જોતાં હિંદી પ્રતિનિધિઓ યુક્તિ અજમાવી કહ્યું કે તો પછી "બધી સંબંધિક અગત્યની ચીજો"ના ભાવ ઘટાડવા એમ કરો. આનો અર્થ એ કે યોખા વગેરે અનાજના, ઉત્પાદન માટે જરૂરી એવી ચીજોના ભાવ ઘટાડવા, બીજી ચીજોના નહિ.

આ ફેરફાર અહીં પ્રતિનિધિઓને પટાવવા પૂરતો જ હતો. એણે બતાવી આપ્યું કે હિંદી પ્રતિનિધિઓ બધી જ જરૂરિયાતની વસ્તુઓના ભાવ ઘટાડવાની અઘરેસની માંગણી વિરુદ્ધ હતા. કદાચ હિંદી પ્રતિનિધિઓ હિંદના કાપડના નફાઓ તથા બીજા દેશોના નફાઓ જેઓ કાપડ અને બીજા માલ ખૂબ જ જાણે ભાવે વેચી પ્રગતે લૂટે છે તેમને ખ્યાલવા માંગતા હતા.

પરંતુ અહીં પ્રતિનિધિઓએ મક્કમ બની એ ભાવસ આફરને નકારી. અને હિંદના ઠરાવને હરામ્યો એટલું જ નહિ પણ બધી જ જરૂરિયાતની ચીજ વસ્તુઓના ભાવ ઘટાડવાનો ઠરાવ પસાર કરાવ્યો.

હિંદી પ્રતિનિધિઓએ નફાખાજીને જે બેચરમ વકીલાત કરી તે સવાલ પેદા કરે છે કે તેમને આલું વલણ લેવાની કાણે સત્તા આપી હતી? શું અમલની ચીજોના ભાવ ઘટાડવાનો વિરોધ કરવાની હિંદી-સરકારની નીતિ છે? આજામાં આજું હિંદ-

સરકારે જાહેર કરેલી નીતિ તો ભાવ ઘટાડવાનો વિરોધ કરતી નથી, તો પછી પ્રતિનિધિઓને આનંદી નફાખાજી હિંદો માટે આલું બેચરમ વલણ લેવાની કાણે સત્તા આપી? ગમે તેમ પણ એ બતાવે છે કે હિંદી ખાતેની "કાંઈ" પરિવર્તમાં હિંદુ પ્રતિનિધિત્વ કાણે રજૂ કયું હતું? અને તે એ પણ બતાવે છે કે-હિંદનાં સ્થાપિત હિંદો એશિયાની નેતાગીરી કઈ રીતે લઈ રહ્યા છે.

સોવિયેતની સહાયનો ઇન્કાર

સાંચી સરંજામની આવાત પરનો ઠરાવ તો પરદેશી મુઝી પર આધાર રાખવા તરફ લઈ જાય છે.

સ્વાભાવિક રીતે આપણે બારીએ કે પછાત દેશો જેના લોકોએ જીતકાળમાં શાહીવાદ હેઠળ ગુલામી સહન કરી છે અને જેઓ આજે પણ મુક્ત બન્યા નથી તેવા દેશોને સૌથી પ્રથમ પોતાના આંતરિક સાધનો તથા મુઝી-મજૂરી મેળવવાનાં સાધનો અંગે ચર્ચા કરે અને વિચારે કે તેઓ એક-બીજાને કેટલા પ્રમાણમાં મદદ કરી શકે એમ છે તથા પોતાના પગ પર ઊભા રહી શાહીવાદીઓની ધુસણિયાગીરી સામે સંયુક્ત મેારઓ મુઝી શકે એમ છે. વળી, એશિયાના પછાત દેશો પોતપોતાની સાધનસંપત્તિઓને એકઠી કરી સંયુક્ત રીતે શાહીવાદી દેશો સાથે વેપાર માટે સોદા કરવાની શક્તિ વધારે અને તેમને સાફ સાફ બતાવે કે એશિયાઈ દેશો પણ માથામાં મારે એવા છે.

તફૂપરંત, બધા જ એશિયાઈ દેશો કાંઈ પછાત નથી. સોવિયેટ રશિયા એક મોટી એશિયાઈ સત્તા છે અને ઔદ્યોગિક-રીતે પણ તે આમળ વધું છે. તે પછાત દેશોના ઔદ્યોગિકરણ માટે સાંચી સરંજામ પૂરા પાડી શકે તેમ છે. અને એમ થતાં શાહીવાદીઓ પણ સાંચી સરંજામની આફર લઈ નમતા આવે.

પરંતુ એશિયાના દેશોની મુઝીવાદી સરકારો આવી કોઈ ચોજના વિચારી શકતી જ નથી. વળી, એમાંની કેટલીક સરકારો તો કોઈપણ સ્વતંત્ર નીતિ લઈ કાઢવાની સત્તા વિનાની માત્ર શાહીવાદી અશિયા જેવી જ છે. આ બાબિયાગીરીને ને પિઠુંઓ કઈ રીતે

સ્વતંત્ર યોજના ધાવાની કલ્પના કરી શકે તેઓ સમાજવાદી દેશ રશિયા પાસેથી મદદ મેળવવાનું કંઈ રીતે વિચારી શકે ?

એટલે જ તો ‘ઇકોઈ’ની પરિવર્તમાં તેમણે જે દારવ કયો છે તે સાંચા સરંજામને નામે પરદેશી મદદની વાતો કરે છે. લોકોને એવું સમજવવાનો પ્રયત્ન થાય છે કે યોજના (પ્લાનિંગ) એટલે કે પરદેશી-ખાસ કરીને અમેરિકાથી સાંચા સરંજામની આપાત કરવી. એ વાત સાચી છે કે દક્ષિણ-પૂર્વ એશિયાને સાંચા સરંજામની ખૂબ જ જરૂર છે અને અમેરિકા જથ્થાબંધ તે આપી શકે તેમ છે. તો પણ એ વાત સાચી નથી કે ફક્ત અમેરિકા પાસે જ સાંચા સરંજામ છે સોંવિયેત રશિયા અને પૂર્વ યુરોપના લોકશાહી દેશો પણ એશિયાને પૂરતા પ્રમાણમાં સાંચા સરંજામ પૂરો પાડી શકે તેમ છે. વળી, અમેરિકાની આર્થિક વર્ચસ્વની શરતો હેઠળ સાંચા સરંજામની આપાત કરવી એ દેશને નયો શોહ છે. અમેરિકા શાહીવાદીઓ ઠાઈ પણ દેશને સંપૂર્ણ વિકાસ હમણા નથી. વળી, યોજના કે શાષ્ટિય સમૂહન વગર ફક્ત સાંચા સરંજામની આપાતનું પરિણામ અમેરિકા અને દેશી મૂડીદારોના ખાનગી સાહસો અને એ દ્વારા પ્રજાના સંયુક્ત શોષણમાં આવશે.

આ દારવમાં જણાવ્યું છે કે ‘ઇકોઈ’ના દેશોએ પોતપોતાની આર્થિક અને આઘોગિક નીતિને સ્પષ્ટ બનાવવી અને પરદેશી મૂડીના રોકાણ અને સાહસોને અનુકૂળ હાથે તેવા અંકુશોવાળું કાબેલ વહીવટી તંત્ર નીમવું.

આર્થિક અને ઔદ્યોગિક નીતિની સ્પષ્ટતાની માંગણીનો અર્થ એ જ છે કે જ્યાં દેશોએ રાષ્ટ્રીય-કરજની, મૂડી પર કબજારજની. બધી જ બાબતોમાં પરદેશીઓને ઉલોગો પર કાબૂ નહિ થવા દેવાની-વંચેરે વાતો બંધ કરવી.

ડા. ગ્રેડીની ઉદ્દતાપ

ડા. ગ્રેડીના ઉદ્દત બાપજી પછી પણ આ

સ્વીકારવામાં આવે છે તે માત્ર મૂડીવાદી સરકારોની શુધામી વૃત્તિ જ બતાવે છે. પરદેશી મૂડીને ફરિયાદનાં ખરેખર કારણો છે એવા ડા. ગ્રેડીના ચૂચનને તેઓ સ્વીકારે છે.

અને ઉદ્દત શાહીવાદીઓને વારંવાર ખાતરી આપવાના પ્રયાસો પણ થયા છે. હિંદી પ્રતિનિધિ-મંડળના સલાહકાર મિ. એસ. એ. વેંદટરામને ‘હિંદુ’ના ખખરપત્રોને ૧૨ મી જુનને મુદ્દાકાત આપતાં જણાવ્યું છે કે—

“હિંદી સરકારની તાજેતરની ઔદ્યોગિક નીતિ સમજવવાની અને હિંદી ઉલોગો માં પરદેશી મૂડી અને સાહસો અંગે સેવાતા કેટલાં બધને દૂર કરવાની તક પ્લેનરી સેશનમાં જ સ્કંપવામાં આવી હતી. અને પરદેશી મૂડીદારોને હિંદના ઉલોગોમાં પોતાની મૂડી રોકવાની અને સાહસો ખેડવાની પ્રેરણા આપે એવું હિંદીસરકારની ઔદ્યોગિક નીતિમાં શું છે

એ ઔદ્યોગિક નીતિમાં (૧) રાષ્ટ્રીયકરણને નેવે મૂડી મૂડીવાદીઓને યોગ્યમાં યોગ્ય ૧૦ વરસનો અમર પંથો આપવામાં આવ્યો છે, અને બીજી કદમ એ છે કે સાધારણ રીતે જેમાં પરદેશી મૂડી રોકાણ હોય એવા ઉલોગો પરનો કાબૂ હિંદી હાથોમાં રહેશે તો પણ શાષ્ટિય હિતોને ખાતર તેમાં અપવાદ કરવાની સત્તા હિંદ સરકારને છે. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો ઉલોગો પરનો કાબૂ પરદેશી હાથે માં પણ જવા દેવામાં આવે એવી ખાતરી આપવામાં આવી છે.

હિંદી પ્રતિનિધિઓએ પરદેશી (ખાસ કરીને અમેરિકા) માલદારોને આ ખાતરી વારંવાર આપી છે અને સાંચા સરંજામ માટે પરદેશી મૂડીની બીખ માંગી છે.

આમ, સાંચા સરંજામની આપાત પરનો દારવ એ એશિયાની યુનરંચના માટેનો ઘોષ કાઢ્યો ખરડો નથી પરંતુ એશિયાના લોકોને સંયુક્ત રીતે ચુસવા માટે શાહીવાદીઓના સાયમાં થેલા કંભાળ ઉલોગોં બેખા કરનારી મૂડીવાદી સરકારોની ડાહરીપાદને પ્રાપ્તના છે. એ મૂડીવાદી વર્ગના રાષ્ટ્રવિરોધી

વર્ગીય હિતો છે કે જેઓ આમ જનતાનાં હિતોને વેચવા કબૂલ થાય છે.

દેશના અર્થતંત્રને સ્વાયત્ત અને સ્વયંસંપૂર્ણ બનાવવાની કે રાષ્ટ્રીય ઉલ્લોગો તેમજ સંરક્ષણના ઉલ્લોગો સ્થાપવાની કાંઈ યોજના ધડવામાં આવી નથી. એશિયા તો શું પશુ તેના કાંઈ દેશના ૫ ઝડપી ઔદ્યોગિકરણ માટે કાંઈ યોજના નથી.

સોવિયેત પ્રતિનિધિનું વલણ

સોવિયેત-પ્રતિનિધિ નોવાકોવે પહેલેથી એક જુદો દરાવ રજૂ કર્યો હતો. તેમાં જણાવ્યું હતું કે પરદેશી મદદ સાથે કાંઈ પશુ રાષ્ટ્રીય ચરત લઘારી નોંધએ નહિ. ઔદ્યોગિક વિકાસ માટે એક ખાસ સમિતિ નીમની નોંધએ. પરંતુ કમિટીએ એમના દરાવને ઉઘાડી દીધો.

નોવાકોવે એ વાત પર બાર મૂક્યો કે મોટાપણ દેશના ઔદ્યોગિક વિકાસને આગળ ધપાવવામાં તેનાં રાષ્ટ્રીય હિતોને ખ્યાનમાં લેવાં નોંધએ તથા બારે ઉલ્લોગો-ખાસ કરીને ધાતુ, મશીન, કેમિકલ, ઇલેક્ટ્રીક વગેરેના વિકાસ પાછળ મંડવું નોંધએ. તેમણે પરદેશી મૂડીના ઉપયોગનો સખત વિરોધ કર્યો. અને જણાવ્યું કે એશિયા અને દર પૂર્વના તમામ દેશોના વિકાસ માટેની મદદ યુનો અને ખાસ એજન્સીઓ મારફત આપવી નોંધએ. તેમણે એ પણ કહ્યું કે આવી મદદ કાંઈપણ જાતના રાજકીય કે લરકરી બંધનો વગર મેળવવી નોંધએ.

નોવાકોવે જણાવ્યું કે (રહેટ) એશિયાઈ દેશોમાંના રાષ્ટ્રીય ઉલ્લોગોની મુખ્ય શાખાઓની હાલત પર કશો જ પ્રકાશ દેકર્યો નથી અને બારે ઉલ્લોગોના વિકાસની જરૂરિયાતના સવ લને તદ્દન ઉવેખ્યો છે.

નોવાકોવે મધ્ય એશિયાના સોવિયેત પ્રજાસત્તાક દેશોમાં ઉલ્લોગોનો તાજેતરમાં જ વિકાસ યથો છે તેનો નિર્દેશ કરી જણાવ્યું કે સોવિયેત પ્રતિનિધિ મંડળ એશિયા અને દર પૂર્વના દેશોના રાષ્ટ્રીય

ઉલ્લોગોના વિકાસને પ્રથમ દશાનો સવાલ મણે છે. સોવિયેત પ્રતિનિધિ મંડળ માને છે કે આ ઉલ્લેખ માટે પહેલું તેના દેશોની સંધન સંપત્તિ અને સંગઠિત કરવી તથા તેના ઉપયોગ કરવો નોંધએ; બીજું વધુ આગળ વધેલાં દેશોએ મદદ કરવી નોંધએ. પરંતુ આવી મદદ સમાનતા, આપસમાં આર્થિક લાભ અને સાર્વભૌમપણા પ્રત્યે માનના ધોરણે આપવી નોંધએ.

(" હિંદુ " તા. ૧૨-૪-૪૮)

આમ, સાંચા સરજામ અંગેનો ' પ્રકારે ' નો દરાવ અમરિકા શાહીવાદ તરફ એક બીજું પગલું છે. બીજા અગત્યના દરાવો વેપારની બદલી અંગે હતા. આમાં સૌથી વધુ અગત્યનો દરાવ જપાન સાથેની વેપારી ગાઠવણો અંગે હતો. તેમાં જણાવવામાં આવ્યું હતું કે કાચો માલ પૂરો પાડવા અંગે ને જદલામાં સાંચા સરજામ મેળવવા માટે એશિયાઈ દેશોએ જપાન સાથે ગાઠવણો કરવાનું તાજડતાય વિચારવું નોંધએ.

આ દરાવ એશિયાના પુનર્વસવાદને, જપાનનો ફાસિસ્ટ મૂડીવાદી વર્ગ જે આજે અમરિકા તાબે દાર છે તેની સાથે બાંધે છે અને એ રીતે તેને ઊભો કરવામાં મદદ કરે છે.

જેમને દેશ આજે અમરિકા શાહીવાદીઓએ કબજે કર્યો છે એવા જપાની લોકો પ્રત્યે સહાનુભૂતિ હોવી એ એક વાત છે અને અમરિકા શાહીવાદીઓને, જપાનની લરકરી તાકાતને ફરી બાંધવા જપાની ફાસિસ્ટોને સચએ કરવા દેવા એ બીજી વાત છે. એનો અર્થ તે એ કે-જપાની ફાસિસ્ટોને ઉછેરવામાં તેમ રાજકીય રીતે કારણભૂત બનો છે.

પરંતુ આ દરાવને હિંદ તેમજ બીજા દેશોનાં પ્રતિનિધિ મંડળોએ સ્વીકારી લીધો, ફક્ત એકલા સોવિયેત પ્રતિનિધિ મંડળે જ આ જપાની ફાસિસ્ટોને ફરી પગમર કરતા દરાવનો વિરોધ કર્યો.

ઝાલરિયા સામ્રાજ્યની યોજનાને ટેકો

ત્યારે, હિંદી સરકારે જપાન પરનો દરાવ

સ્વીકારી હવાના કરારોની દિશામાં એક આગળ પગથું મથું છે.

આપણા રાજકર્તા વર્ગે જે પમલાઓ ભર્યાં છે તેની અંબીરતા હિંદી જનતાએ સમજી લીધી છે. હજીયે ભાગિયાઓની વિશેષ નફરત સેવ્ય છે. કેંગ્રેસી નેતાઓ પરદેશી મૂડી મેળવવા માટે આટલા નીચા જરો એમ હજીયે લોકો માનતા નથી.

પરંતુ જેઓ જાપાનીઓ સામે લડ્યા છે અને જેમણે સહન કયું છે તેઓ આજે જે બધું બની રહ્યું છે તે સામે બધું બચ્ચા કરી રહ્યા છે. કેમકે આજેની સ્થિતિમાં પ્રમાણિક જનોએ-વિદ્યાર્થી અને પ્રોફેસરોએ જાપાની કુમલાઓને ફરી પગબર કરવાની અમરિકા નીતિને વિરોધ કરતું એક જાહેરનામું અમરિકા સરકાર પર મોકલ્યું છે. તેમણે અમરિકા સરકારની એ નીતિ સામે વિરોધી દેખાવો પણ કર્યાં છે.

આ લડાયક જનતા આજે નથી જાણતી કે અમેરિકાએ ફાસિસ્ટ જાપાનને ફરી પગબર કરવાના

કામમાં એક ગોઠિયો-હિંદી મૂડીવાદી વર્ગને મેળવ્યો છે. હિંદી મૂડીવાદી વર્ગની નીતિ માત્ર આપણા દેશની જ નહિ પણ સારા યે એશિયાની આર્થિક ને રાજકીય આઝાદીને ભયરપ બની છે.

એને દરાવવી એ હિંદી જનતાની ખાસ ફરજ છે. જ્યારે જનતા હજી વિશ્વાસની નજરે જોઈ રહી છે ત્યારે મૂડીવાદી વર્ગે આર્થિક દ્રોહની દિશામાં જાણી શકેલી છે.

હિંદ અને દક્ષિણ-પૂર્વ એશિયાના લડાયક લોકો શાહીવાદી વર્ચસ્વ કે મૂડીવાદી દગાખોરીને નોતપા વિના આર્થિક પુનરુત્થાનની યોજના ઘડી શકે તેમ છે. સમાજવાદી સોવિયેત રશિયા, પૂર્વ યુરોપના સોયકશાહી દેશો તથા લાલ ચીનની જનતાના સહકારથી, કામદારોના હક્કોનું જાહેરનામું બહાર પાડી, રાષ્ટ્રીયીકરણ કરી તથા બધા દેશોની સાધનસંપત્તિને સંગ્રહિત કરી આર્થિક પુનરુત્થાનની યોજના ઘડી શકાય તેમ છે. હિંદ અને એશિયાની પ્રજાએ અમરિકા શાહીવાદીઓની ગોઝારી યોજનાઓને શકસ્ત આપવી જોઈએ.

રીડર્સ ડાઇજેસ્ટ મારો લેખ માગે છે

લે : હુધ આરાગો

[અમેરિકાથી પ્રસિદ્ધ લેખક રીડર્સ ડાઇજેસ્ટ એ રહી-
થૂસ્તોનું જનપ્રસિદ્ધ અને વિશિષ્ટ સામયિક ગણાય છે.
તેમાં પ્રાચીન સુધી માંડીને રાજકીય સુધીના સર્વ
વિષયોને રચના આપાય છે. અને તે એકતરફી ન હોવાનો
ટોળ કરે છે. તેના વંચી શ્રી, દ્રવિડ લોકેસ વતી, આંદ્રે
મુર્બા અને સમરસેટ મેગમના સાહિત્યિક આદતીઆ શ્રી.
બક્સ જોખને, હુધ ગાર્ડોને વા. ૧૬મી દીસેબર
૧૯૪૭ ને દિન એક પત્ર લખ્યો. તેમાં દાહપણુધ્યાન જેવે
એવી ભવિષ્ય-અણીતી કે સાધારણ-ચરિત્ર લખી મોક-
લાવી આપવાની માંગણી કરવામાં આવી હતી. જે
ડાઇજેસ્ટ તેને સ્વીકારે તો તેના પુરસ્કાર પેટ ૨૦૦૦
સ્ટર્લિંગ (લગભગ રૂ. ૨૬૦૦૦) અને તેના દુનંદ સાર
મોકલી આપવા માટે ૩૦૦ સ્ટર્લિંગ આપવાનો તેમાં
ખાસદો હતો. અર્થાત્, છેલ્લે એક કલમ હતી કે જે આ
કાર્ય સફળ નીવડે તો એજન્ટ મહારાજ પોતાનું ૧૦
ટકા ફનીસન કાપી લેશે.

લેખની પસંદગી માટે તેના સાર કવી રીતે લખવો
તેના નમૂનારૂપે શ્રી. વિનસેન્ટ સોને લખેલ "મારો પુત્ર"
નામનો ફેલ અને શ્રી. પર્લ બકનર "હી ન શુભાય
તેવો માણસ"નો સાર આ કાગળ સાથે બીડેકો હતો.

કાનસા પ્રતિશીલ લેખકના નેતા શ્રી હુધ આરાગો.
એ આ એજન્ટને આપેલ જવાબ અમે નીચે આપીએ
છીએ. લેખકના અને વંચીના અનુન-ચિખ્મદીવડની
સમસ્ત હુનિયાભરમાં વિવિધ સ્વરૂપે રન્દુ વાપ છે અને
ત્યારે એક પ્રમાણિક સિદ્ધાંતપ્રેમી લેખક કેટલો અડગ
રહી શકે છે તેની જાંખી કરાવતો આ પત્ર આપણા
લેખકોને પ્રાણ આપશે એવી આશા છે.-વંચી]

...આ રહી મારી વાતી. એક દિવસ મારી ઓફિસ-
માં મને આજ સુધી મળેલી વ્યક્તિઓમાં સૌથી
વધારે રસિક લાગે તેવા માણસે પ્રવેશ કર્યો. ત્યારે
હું એક કાંને નિકળતા દૈનિકનો તંત્રી હતો. સૌધા

સફેદ કાગળ અને પડકારથી મારી ઓફિસ ચણના-
રાએલી હતી લોખંડ અને ચામડાનું ફરનીચર હતું,
પણ તે મહરબનો સવાલ નથી તેમજ જે વરસ
બાદ શ્રી હાદિઅરની પોલિસે આવીને આ ઓફિસ-
માં "ક્રામ્યુનિસ્ટો" પર ધાડ પાડી અને અમારું
ફરનીચર લુંટી ગઈ એ પણ અહીં મુખ્ય સવાલ નથી.

મને યાદ છે તે પ્રમાણે તો આ રસિક વ્યક્તિ
જાંચી, સોનેરી વાળવાળી અને ફેરનેગલ મૂંઝાનાળી
ને ખૂચસુરત હતી. કોઈ ફિલ્મના ચોપાનીઆમાં તે
કામ કરતો. અને હું, એને લણા વરસોથી મળ્યો
નહોતો. અહીં આવવાની તેને શા માટે તરફી
લેવી પડી તે વાત તેણે તરત તો ન બતાવી પણ
હું સમજી ગયો, કારણ કે મારું જાણુ લામલમાટ
ત્રણ દિવસથી જર્મન નાઝી ફિલ્મો અને ઉર્ફ ફિલ્મ
કંપની વિરુદ્ધ પ્રચાર કરી રહું હતું. તેણે મને કહ્યું
કે પોતે યહુદી હોવા છતાં ઉર્ફ ફિલ્મ કંપનીનો
નોકર હતો. એજન્ટ એલીસી પર (પેરીસનો એક રરતો)
તેની ઓફિસ હતી અને બવારનવાર તે કામ માટે
ખર્ચિન જતો ત્યારે ખૂંડ ડો. અર્બંસ તેને મુલાકાત
આપતો. તેણે કહ્યું કે—

"મારું નામ પોકારાણું ત્યારે મને કેટલો સતોષ
થતો તેની તમે બાએ જ કલ્પના પણ કરી શકો.
અપરાધી મારો કોટ ઉતારતો ત્યારે મારું મોઢું
યહુદી નાક સોને બરાબર દેખાય તેવી રીતે જોબા
રહેવાની હું બરાબર તકેદારી રાખતો..."

અર્થાત્ તે મને માત્ર એટલું જ કહેવા માટે
મારી ઓફિસ પર આવ્યો નહોતો. મેં અલગિતો માટે
કહ્યું લખ્યું નહોતું તે સાંભળીને તેને આશ્ચર્ય થયું.
તે દિશામાં કલમ અજમાવવાનું મને મન નથી થતું.

એ' તેને જવાબ આપ્યો કે તે મારી લાઈન નથી અને હું તો ને કામ બરાબર કરી બાંધું છું તે જ હાથમાં લઈ છું.

“અરે સાહેબ...તેની તમારે ચિંતા ન કરવી” તે બોલ્યો. “તમને પૂરતી મદદ આપવામાં આવશે. તમારે તો માન બે ચાર ટાઈપ કરેલા કાગળોમાં ચક્રચિત્રનો મુખ્ય વિષય લખી આપવાનો રહેશે. તેને ખીલવવા માટે, તેના સંવાદો લખવા માટે અમારી પાસે ખીન માણસો છે...આવી રૂપરેખા માટે અમે ૩૦૦૦૦૦ ડૉલર (સમભય રૂ. ૪૫૦૦૦) મહેન તાણું આપીએ છીએ. આ ધડીએ હું તમને આવી ત્રણ રૂપરેખાઓ માટે ઓડર આપવા તૈયાર છું...”

એ' તેની દરખાસ્ત નામગૂર કરી અને અત્યંત વિવેકપૂર્વક આ રસિક માણસને બહાર જવાનો રસ્તો બતાવ્યો: “માર્ગ જરા અટપટીઓ છે. આ મોટે ખંક વચ્ચેની કાંદો ઊતરી જશે તો ડામે હાથે રસ્તો મળશે. તમને જલ્દી તકલીફ નહિ પડે એવી આશા છે...”

ખર્ચે કહું તો મને કેક સન ૧૯૪૫માં ખચર પડી કે મારો આ રસિક મહેમાન કેટલા રસપ્રદ આદમી હતો. પેરીસમાં “યુક્તિસંભામ” વિશેની ફિલ્મ ચાલતી હતી. એ કે યુક્તિ પછી જયા જ “જવાબદાર” લોકોએ તો પોતાનો અભિપ્રાય જણાવી દીધો હતો કે ‘યુક્તિ’ની ફિલ્મ ઉતારવામાં નોખમ છે કારણ ૧૯૪૫માં કઈ સરકાર સત્તા પર આવે છે તેણે જાણ્યું કે આ “યુક્તિ” ફિલ્મ નોખમ-કારક અણુય તેવી નહોતી કારણ ખાસ યીટપૂર્વક તેમાંથી લોકોનું યશતન શીકું કરી નાંખવામાં આવ્યું હતું. રૂઢિમાનાના સળિયા પાછળ કે તે પના મ્હોં સામે, સામી છાતીએ, છુલકે અવાજે ‘માર્સેફ’ આર્તા ખગતત લોકોનાં દસ્ય તેમાં નહોતા. પણ આ જમી વાત જલ્દી રસિક નથી. રસિક વાત તો એ છે કે-આ ફિલ્મનું કથાનક લખનાર હતો મને સન

૧૯૪૭માં મળવા આવનાર રસિક મહેમાન: બસ, એટલું જ.

એક ટાઈપ કરેલા કાગળમાં સમાઈ જતો આ વાતોનો સાર શ્રી ડીવિટ વોલેસને (રૂ. ૪૨૦૦૦ની કિંમતે) પસંદ પડશે કે નહિ તેની મને ખબર નથી. અને તેને ચારપાંચગણો વિસ્તારવામાં આવે તો શ્રી જાક્સ એપ્પનને કમીશન પેટે રૂ. ૨૮૦૦ અને મને ચોખ્ખા રૂ. ૨૫૨૦૦ મેળવી આપશે કે કેમ તેની પણ મને ખબર નથી. પણ એક વાતથી હું ચોક્કસ વાકેફ છું તે છે સન ૧૯૪૭માં અને ૧૯૪૭માં કરવામાં આવેલ બન્ને દરખાસ્તો વચ્ચે રહેલ સરખાપણ. નૈતિક દષ્ટિએ ભોત ‘ઉશ્ક’ કંપની અને ‘રીક્સ’ ડાયનેસ્ટની દરખાસ્તોનું સામ્ય શ્રી ડીવિટ વોલેસને અત્યંત રસિક લાગતું બોધ્યું અને તેમના હૃદયના તાર અણુકણી ઊડવા બેઠ્યે.

એ એ' ત્યારે ઉશ્કોનો ડા-ટ્રેકટ સ્વીકાર્યો હોત તો મારે મારા છાપાને તે કંપની વિરુદ્ધ પ્રચાર કરતાં અટકાવનું પડ્યું હોત એ નિર્વિવાદ છે. અને આજે એ હું “રીક્સ” ડાયનેસ્ટની દરખાસ્ત સ્વીકારું તો મારે ખીન લેખક સાથીઓ નેડે સહમત થવું મુશ્કેલ થઈ પડે એ પણ એટલું જ નિર્વિવાદ છે, કારણ કે તેમના વિચારો તેમને મન દલાદિઅર તરફથી જ નહિ પણ સિદ્ધ પ્રતિષ્ઠિત થોમસ રેડીન ખીનઅમેરિકન સંચિત તરફથી પણ ‘કોમ્યુનિસ્ટ’નું લેખક વ્યપાવે તેટલા પ્રમાણમાં જરૂર ખીનઅમેરિકન છે.

અને એટલે જ ‘રીક્સ’ ડાયનેસ્ટની ‘રસિક બક્તિ’ એ લેખમાળા માટે મારા સોનેરી વાળવાળા અને ચઢી નાકવાળા દરખાસ્તદારી મહેમાન પર મારો પસંદગી ઊતરી છે. ઉશ્ક કંપનીવાળાઓના દેશમાંપ્રવાસે તાતેલ તોયો સામે છુલકે અવાજે ‘માર્સેફ’ ગાવાની અશિષ્ટતા દાખવનાર થયું.

માણસોને હું ઓળખું પણ તેમને મેં જતાં ક્યાં છે. મારો એ મહેમાન ખરેખર ઉમદા દિલનો દત્તેશ્વરી આદમી હતો. (તથા ટાઇપ કરેલ કાગળો માટે રૂ. ૪,૨૦૦,૦૦૦ !) અને તેણે “રોજાંદા જીવનમાં સારાં દાખલો” પણ શ્રી એમ્મન માટે બેસાડ્યો છે. શ્રી જાકસ એમ્મન પોતાની આવડતના પ્રમાણપત્ર તરીકે શ્રી આદિ સુર્વા અને સમરોટ ભોગમના નામો આગળ ધરે છે. આમાંથી પહેલાં સાહેબને તો તેમના માર્ગદર્શક પીતે (નાઝી આક્રમણકારીઓ નેડે મળી જનાર દેશદોષી ફ્રેંચ જનરલ) વિશેના ઠાંચા ખ્યાલો માટે હું પીછાણું છું અને ખીજા લેખકમહાશયે બ્રિટીશ જનમુસીખાતા માટે સન ૧૯૧૭માં “કોમ્યુનિસ્ટો” પર કરેલ જનમુસોનો ભ્રમ્ય રેકૉર્ડ પણ મારાથી છૂપો નથી.

એર, એક નેધિપાવ ફરક છે ખરો. સન ૧૯૩૭નો મહેમાન ફ્રેંચ હતો અને મારા આત્માની કિંમત પર તેણે માત્ર દસ જ ટકાની દલાલી આપી હોત, એમ ખાત્રીપૂર્વક કહેવા માટે કશો જ પુરાવો

નથી. પણ થી. જાકસ એમ્મન કે જેઓ એક સાચા અમેરિકન છે-તેઓ જાણે છે કે મારા સ્વામિમાનની ખરીદોમાં વ્યાજબી રીતે માત્ર રૂ. ૨૮૦૦ નો જ નફો કરી શકાય.

પૈસો એ એક મહાન અને સુંદર ચીજ છે. રોજાંદા નૈતિક જીવનનો એ નકકર પાયો છે. તેના વડે એક લેખકને, તેના સળંગ આત્માને, અરે ! ઉમદાદિલ અને દયાળુદત્તિ વિશેના તેના મૂલ્યાંકનને પણ ખરીદી શકાય છે. આટલું બધું કલ્પા પછી મૂળ વાત પર આવીએ તો હું કહી શકું કે રોજાંદા જીવનમાં જો મેં સૌથી સસ્તક ચરિત્ર જોયું હોય તો તે છે પૈસો-મૂકો કે ફરોટવાળો પા વિનાનો. હું આ વાતો આગળ લખીશ નહિ. ખીજા લખીશ. પણ. તેના ખાર શ્રી ડીવિટ વોલેસ પર ચોક્કસવા માટે તૈયાર નહિ થયો હોય. તે નાનકડી “કોમ્યુનિસ્ટ” વાતો દશે-ખીન-અમેરિકન વાતો.

એનું કોઈ છે કે ?

એક સત્યકથા

લેખક : મંગલદાસ ચંદલિયા

સુંદરી એનું નામ. એનો ધણી ઉકડીયો.

પાંચ વરસનો તેનો પોપરો એક દિ એની માને પૂછતો તો “ હેં મા, મારા બાપનું નામ શું ? ” મા જવાબ દેતી : “ તારો બાપ આવે તબ્બ હને પુસને હોઠે. જા, પછે ખેતરની વાડેથી છ'પણું વીણી આવ. રોડેયો ટીપી નાખું. ”

વેલી સવારે મોં દુઝણું થયા મો'ર ઉકડીયો હસતો ને મોં ઘોયા વચર રોડેયો ને કુંગળા ચીંચવી લેતો. એક જાડો જાંડોતો રોડેયો ને કુંગળોતો આડિયો...એક બાપાવારીથી ચાલ્યા આવતા હુગડાના ખંધાતા ફોટલ કટકામાં બાંધીને તલકચંદ શેકની ભાકાંતી વખારે ઉકડીયો છૂટક મજૂરીએ લાકડાં ફાડવા જતો...

દમણાં દમણાં ધુરોપીયન પદવિથી બંધાતા જંગલાઓના મથાળે તરવરી ઉકડતા ગોળ વિચાજ શુંબળે જેવડા જેવડા પાંચ પાંચ માણસોની બાથમાં માંડ માંડ સમાઇ શકે એવાં એવાં જાડાં ઝાડનાં સુકાં થડોને ઉકડીયો છાણી દયોડો ને કસવતથી વહેરતો. પોતાનાં સુકલકડી-શરીરના ચકિતચાળી હાથમાં મોટો પંદર શેરનો ધણુ ઉંચકી ઉંચકાને ઝીંકતો ને સવારે જે મહાકાષ થય નજરે પડતું નેના દિ આવશે ત્યાં તો ફાડ્યે ફાડ્યાં વેરી નાખતો...

આ કથા....

ગોધરાના ભયંકર હત્યાકાંડનું એક નાનકડું પ્રકરણ છે. એ હત્યાકાંડના તો આત્મા કેટલાંય પ્રકારે છે, જે અધ્યાત્મોને પાતે ચમકમાં નથી; નથી કોઈ સાહિત્યકારની કલમે “ સર્જનાત્મક સાહિત્ય ” બન્યાં.

કથાના લેખક કમલદાર દવિ છે. મે મહિનાના એ ગોખરા દિવસોમાં ‘એ’ ગોધરા દોડી મથા દતા અને આવે મ અધમૂખી છદ્મી છવતા પંચમહાલનાં નીચલાં યરો, બીધ-દુગળાઓ વગેરેની ઉજડી મથેલી છદ્મ ગીમાં એમણે જે જોયું એ સાદી પણ સચોટ જાણનામાં રચ્ય કહ્યું છે.

આ કથા જીવનની સત્ય કથા છે.

સાંને આદેસર ભમવાનની આરતી ટાણે તથાચંદ શેક ઉકડીયાની મજૂરીના પૈસા ચૂકવતા. જેટલા મણુ એટલા આના...શેકની વખારનાં જાળવાના કટા પર ઉકડીયાથે ચીરેલાં ફાડ્યાં એક પછી બીજા મણુમાં જોખાતાં અને દરેક મણુ પાંચ શેર સાત શેર, કે ઉકડીયો-સુ'ગી ફૂંકવા જરા આધો પાછો થયો તો દર શેર, નમતું જોખી લેવાનો શેકનો વેપારીધમ શેક જરાજર ભગવતા...

“ આલે ઉકડીયા...આ એક આનો વધારે... છેકરને ચણા મમરા અપાવને જા, ” એમ ૧૬ તાંકેને શેક નવ આના રોકડા અપતા. “ આઠ આના મજૂરી ને એક આનો દયા ધરમતો. ”

પણ આ લણકાડે મોથક ઉકડીયો. શેકની હિયાર સખાવતને સમજી શકતો નહિ, ને ઉપરથી

ગોશી બહત, “ શેઠ પશુ આ...યડિયું” તો પંદર મણુનું હતું તી ? ”

“ માર્ગા હાજી અણુચક જેવા, આ એક આનો વધારે હવે છું છ તો જોતો નથી ? મને તારાં છોકરાં ઉપર દયા આવે છે સમજ્યો ? જે વિસવાદ ન હોય તો કાલથી કાગે ન આવતો. ” શેઠ સંભળતી રહતા.

જે મળ્યું તેની જય કરીને ઉકડીયો મળ્યું તેટલું, ફાટલ બંદીના મજવામાં મૂકી મૂંઝે મૂંઝે સાલતી પકડતો.

ઉકડીયો આઠ વરસનો હતો ત્યારથી એના ડોસા સાથે તલકચંદ શેઠની વખારે આવતો ને શેઠ એ ડોસાની મળૂરીનાં નાણામાં સાથે આવેલ છોકરાને પશુ ઝીણું મોટું કામ કરાવી, (લાકડાં ફાડવાં, ઘરાકને ઘેર મફત મૂકવા જતું અને મળૂરીના પૈસા શેઠનાં મજવામાં આવે) “ જા જંગલે જાજે હોં, શેઠાણી તને રાટલો આપશે જા...મારું નામ લેજે ” -ની દયાદિત્તિ દાખવી શેઠ શેઠાણીનાં ગતવારી એકા દુકડા આપી છોકરાને રીઝવી લેતા...શેઠને વારી દુકડા તો શુમાવવા પડતા પશુ કામ વાસણ, ધાસકાઈ, પાણી ભરવું, કપડાં ધોવાં વગેરે ઝીણાં મોટાં પરચુરણ કામ છોકરા કરી નાખતો. તેથી શેઠને દુકડાનું નજીવું વળતર મળી રહેતું એટલે શેઠ કાંઈ દિવસ કચવાતા ન હતા કે દુકડા ગયાનું દુઃખ પશુ તેના ચહેરા પર કદી જણાતું ન હતું.

ઉકડીયાને એ દુકડા મળતા એટલે ઉકડીયાના રાટલાનું ચાંડુ ખરચ ડોસાને હળવું ચર્ષ જતું તેથી ડોસાને લાગતું શેઠ મોટા માયાણ છે. જેતાળીસ વરસની ઉંમરે ઉકડીયાનો ‘ડોસો’ ક્ષપના ખાટલે ઢાંસી ઢાંસીને મુઠો ત્યારે ઉકડીયો ખાર વરસનો હતો. જે વરસ શેઠની વખારમાં લાકડા ફાડી બે પૈસા ભેગા કરી ઉકડીયો ઘેર બેઠું લઈ આવ્યો. આજ ઉકડીયાને ઘેર પાંચ વરસનો જાનીયો રમતો ફૂલોતો...

પશુ આજ એ ઉકડીયો પહેલાંના જેવો ભરાવ ઝીલે રહી નહતો. ક્યાં ઘરે બેઠું લાગ્યો ત્યારનો

ઉકડીયો ને ક્યાં આજ પાંચ વાઢવા જાનીયાનો બાપ ઉકડીયો...ઉકડીયાએ આજ લગી કંઈક બદલમાં ચડિયાનાં ફાંચે ફાડ્યા ઉકડી દીધાં હતાં. અને એ જ ચડિયાઓએ ટૂટતા ટૂટતા ઉકડીયાના અંગે અજ ને હાડકે હાડકું ખંભી નાખ્યું હતું.

એવો એ હાલતાં હાડકાંજર જેવો ઉકડીયો શેઠ ચૂકવેલ મળૂરીનાં જે આળખા તે પૈસા ફાટલ બંદીનાં મજવામાં મૂકી રીંધેસીધો તાડીની દુકાને જઈને પીતો ને પછી પાંચ, છ પૈસાનો ચૂકા તમાકુ ને જશેર બંદીનો લોટ લઈને જાણે આંખને ઢેકાણે અંગારા હોય તેવી લાલ ચોળ આંખે સીધો છાપરીએ આવી ફોટની પોટલીને ચૂકા પાસે ફાળવીને સીધો ખાટલી ઉપર ઢગલો થઈને ઢળી પડતો. રાત્રે ઉકડીયો છાપરીએ આવતો ત્યારે જાનીયો તો કપારનો ય સ્પષ્ટ જતો સવારે જાનીયો જાગે તે પહેલાં જ તો ઉકડીયો વખારમાં ચડિયામાં છીણાં પરાંવી ઉપર ઘણુ પછાડતો ને ઘણી સાથે પોતે ય પછાડતો ઘણી એકે એક ટક્કર ઉકડીયાના શરીર સાથે આજાઈને તેમાં જ થમી જતી.

રાત્રે સુકલી રાટલો દીધી ઉકડીયાને ઉકાડતી ને ઉકડીયો ધેનમાં ને ધેનમાં આડું અવળું ચાલીને પાછી બધી ખાટલી ને ભડો પોતે.

ઉકડીયાનાં એ છવનસાથી હતાં ખાટલી, છાપરી, ઘણુ ને છીણા. ખાટી ઉકડીયાએ કાંઈ દી બેરા સાથે બેસીને નિરાંતે વાતે ય કરી હોય તેવું આડોશી-પાડોશીને સાંભરતું નથી.

એમ ને એમ ઉકડીયો એના ડોસાની જેમ એ જ છાપરીમાં એ જ ખાટલીએ ક્ષપથી મરી પરાયો. પેલો તાડીનાં પીઠાવાયો, ને પેલા બ્યાને પૈસા ફેરવતા પડાણુ એકંદી આવીને ને કાંઈ ઝીણું મોટું ઘરેણું ઉકડીયે આપ્યું તું તે ઉકડીયાએ ઉપાડેલ રકમનાં બ્યાન પેટ ઉપાડી ગ્યા ને સુકલીતે સાથ કરી મૂકી તોય રકમ તો લેણી રહી !

x x x

ઉકડીયો મુઠો ને સુકલીની છાપરી પાંખાઈ અછ. સુકલી હવે સીમમાં ખડ વાઢવા જતી ને બીછ

નોકલ વેડ કરી જે કંઈ મળે તેમાંથી પોતાનું ને જનીયાનું જતન કરતી.

ભગવાનનું નામ લઇને સુકલી એક રાત્રે સુષ્પ મગ્ન ને ભગવાન એનાં નામ લેનાર ઉપર જ ઠાકી. કદાચ ભકતોની પરીક્ષા કરતો હોય કે ગમે તેમ પશુ કાળી મધરાતે અચાનક જમદતની જીભ જેવી જવાળાઓ ધડી બે ધડીમાં તો, હજી માથુસ જાગે ને બાજે તે પહેલાં તો એક છાપરીથી ખીજ છાપરીને એક ઠાળીઆ પછી ખીજ ઠાળીઆની જેમ એ અગનજવાળાઓ એક પધકમાં તો આખા ગામને ગળી ગઈ. ને ગામલોક નાસ્ત્યાં.

જ્યાં નસાય ત્યાં નાસ્ત્યાં; જીવતા જહેમત કરી તે જીવી ગયાં ને જેની જહેમત નિર્જળ નીકળી તે મોતની રાહ ભોતોં બિમાં અને મોતની જવાળાઓની હોજરીમાં હજમ થઇ ગયાં.

જીવનની કુંબેશમાં મોત સામે મુકાવલો કરનાર જીવ્યાં, જાણી કેટલાય રાએ જ્યાં અને લાંથી, આખાં ને આંધાં કે કેટલાકનાં તો ખાલી અંગોનાં ઢંકમાં જ હાય લાગ્યા, પણ તેમાં સુકલીનાં કાંઈ સારામાઠા સજાચાર હાય ન લાગ્યા. જે ખચર પડી તે એટલી જ કે, સુકલી એની છાપરી સળગી લારે ધસધસાટ ધોરતીંતી, ને છાપરી ને સુકલી બેચ સાથે શેકાઇ ગયાં. અચોં, એનો જનીયો. છાપરીમાંથી ફૂટીને નીકળી નાહોંતો એટલે.

જનીયાનાં જન સિવાય તેનું ખીજું કશું બચવા પામ્યું ન હતું. સુકલીની છાપરીને કેકાલે જણું સુમસામ છવાયું હતું. જીવતાં સુકલીને ફક્ત આશરો હતો ભગવાનનો અને ભગવાને પોતાનાથી સુકલી મારે જે કાંઈ જની શકે તે કશું હતું. જે કાંઈ બન્યું હતું તે ભગવાને કયું હતું. એ સુકલી સિવાયનાં ખીજાં બધી ગમેલાં કહેતાં હતાં કે જેની ભગવાનની મરજી. ભગવાનની જેવી મરજી હતી તેવું બન્યું. એ મરજીએ સેંકડો જનીયા ને સેંકડો સુકલીને જીવતી રોકી નાંખી.

★

જનીયાં જીવતા પામ્યો હતો અને વધુ જીવતા મારે તેણે એક હોટલમાં બે વખત નાસ્તાના પગારથી નોકરી માતી. જનીયાની જીવવાની મરજી જાણી શકે તેને સોંધું હાહું ને સિદ્ધપુરની જગાના વહેવાર વિચારથી નોકરીએ રાખી લીધો.

નવોસવો નોકર જનીયો કામકાજમાં જરા ગમરાતો ને ગમરાટમાં એક દિવસ એક-મિજનજીમ ધરાકની ત્રાડથી તેનાં હાથમાંનો કપ નીચે પડી ગયો ને ફૂટી ગયો. શેઠે તેને લાત, ગડદા ને તમાચાએનો પગાર ચૂકરી નોકરીમાંથી કાઢી મૂક્યો. જનીયો રાતો રાતો હોટલમાંથી નીકળી નાહોં.

પાચણમાં રહક નજરનો સિપાઈ ને એક જમાલાર સાહેબ બંધાયાં ને ચાનો નાસ્તો કરતા હતા. જનીયને લાગ્યું કે તેણે તેમને પગાર જોયા છે. કદાચ છાપરીઓ સળગી ત્યારે તેઓ ત્યાં જ જુડી જુડી છાપરીઓમાંથી માથુસોને બહાર કાઢી મૂકતા હતા. અને તેમનાં ખીસાં થોડી થોડીવારે જરા વધારે વધારે વળનદાર થવા છતાં જેમ વળન વધતું હતું તેમ તેમ વધુ હોડવામ કરતા હતા.

માર તો બલે ખાધો પણ મરણું તો નથી જ. નિઃશ્વસ જનીયાનો જીવનવેગ જોર કરતો હતો. એણે સ્મશાનવત સડક પર સીધી દોડ દીધી ને જ્યાં નમ્રાય ત્યાં નાસવા માંછું...પણ નાસીને કયાં જવું? જનીયાને, પોતાની છાપરી, પોતાનો મા સુકલી, અને આસપાસ રહેતાં ખીજાં પોતાનાં જેવાં જ ચીથરેલાં, ચઢાચેલ દુશ્મનોં ને શીલ એ જ એની દુનિયા હતી...એની દુનિયા આજ આગનાં સમારંભમાં સાર ચર ગઇ હતી.

નાસ્તો જનીયો જાણે પોતાનાં જમતને છેડે આવીને બેસો હોય તેમ ગામને છેડે આવી બેસો. ગામનું રેલન આવ્યું હતું અને એ ત્યાં અટક્યો હતો. રેલને ગાડી બેસી હતી, અને પ્લેટફોર્મ ઉપર હતાંએનો ટ્રાવાહલ મચ્યો હતો. પગાર જોવા જ ટ્રાવાહલ જનીયાના પેટમાં બૂબે મચ્યો હતો.

જાનનીયે ઉતાર્યો પાસે બીજા માંગની ચક્ર કરો, પથુ એને છવાડ્યો એવી કાઈ ઉતાર્યોની ફરજ થોડી જ હતી?... જાનનીયાએ એવા આઠ દિવસો વિતાવ્યા, કે. જેમાં સંજ પડ્યે અધાપેટ પૂરતું મળી રહેતું. પથુ રોજ કાંઈ થોડું જ મળે છે? કાંઈવાર ન પથુ મળે. આજ એ વાર હતો કે જ્યારે તેને કશું જ ન મળ્યું.

જાનનીયા આજ સાવ ટારો રહ્યો હતો...રાત પડી અને. પ્લેટફોર્મ ઉપરનાં એક અધારખુણામાં જાનનીયા ગુપચુપ સૂતો...પથુ થોડી રાત્રે પેટની જુએ તેને જગાડ્યો.

મુંઝાઈ જતી ગાડી હજી હમથાં જ આવી હતી, ને ઉપડવાને હજી વાર હતી. યડ કદાસનાં એક હજ્યામાં ઉતાર્યોની જલદી જગ્યા મેળવવા માટેની ધક્રામુકી ને તેમાંથી પરિણમેલી આળાગાળી ને તકરાર!

જાનનીયાને જોઈતી હતી રાડી. રાડીને માટે તેને રાજી જોઈતી હતી. રાજીમાંથી પૈસા અને પૈસામાંથી રાડી. પૈસા વગર રાડી નહિ એવો ન્યાય જાનજોર છે. પૈસો કે રાડી કંઈ હજી સુધી જાનનીયાને મળ્યું ન હતું. હવે અત્યારે જ એ મેળવે નહિ તો મળવાની કાંઈ શક્યતા ન હતી.

ડગા પાસે ચાલતી તારારની તેરીમેરીમાં જાનનીયે ઝંપલાવ્યું-એક ઉજળાં છુમડાવાળાનાં કોટમાં પોતાનો હાથ ખોસી દીધો અને હાથમાં એ ખીરસામાંથી એક પાકીટ ખોસાડ મેલ્યું. ધીરે રહીને જાનનીયે પાકીટ સરકાવી લીધું અને તરત જ ચુપચાપ જરા દૂર જઈને ખોલ્યું, તો તેમાંથી નવી નવા થોડીક નોટો ને, એક છૂટી ચાર આની નીકળી. નોટો જે કંડી જાનનીયે જોઈ જ ન હતી તે જેતાં જ જાનનીયો કાંઈ એક બપંકર બીકથી કુટી જાયો. અને તેણે પાંકીટ ને નોટો ત્યાં જ ફેંકી દીધાં. ફક્ત ચાર આની જ હાથમાં રાખી. તેને જરૂર પથુ તેટલી ફક્ત એક વખત પેટમાં કંઈક નાખવાની જ હતી. જાનનીયા ચાર આની લઈ તરત જ પેલા સ્ટેશને, મજામાં,

ગાંડીયા ને ચેવડો વચતા લારીવાળા કને દોડી ગયો ને ધૂમ પાડી: 'એપ લે ચાલું ખાવાલું કે' એમ કહીને પેલી ચારઆની ચેવડાનાં યાળમાં મૂકી. ચેવડાવાળો ઘડીકમાં ચાર આની સામે ને ઘડીકમાં ચાર આની મૂકનાર સામે પોતાનો માત્ર વેચવાની દિશર છોડીને એવા લાગ્યો.

શેઠનાં સહબાએ ને જાનનીયાનાં તથા ચેવડાવાળાનાં કમબાએ શેઠ ત્યાં આવી પહોંચ્યા, અને શેઠ જાનનીયાને જોયો. જાનનીયે શેઠને જાણી લીધા અને તરત જ ઉતાવળી દોટ દીધી અને પાછો નાસ્યો. જ્યાં નસાય ત્યાં. પથુ ક્યાં નસાય? ચેવડાવાળો આ તંમંશો જોઈ રહ્યો. તેને આ કંઈ સમજ્યું કે કેમ તે તો કાશુ જાણે પથુ તેને એટલું તો લાગી આવ્યું કે આજ કમનસીબે એક ઘરાક જોયો.

જાનનીયો દોડીને નાસે ત્યાં તેના ઉપર તો ચોમુખી હતો જીતરી પડ્યો. નાસનાર એક ને પકડનાર જોઈએ એટલા. પછી કેમ પોતાપોતે તથા બાજુ તથા રીસોટી વગાડતા પોલીસો ને એક બાજુ પેલા પોલિસુ જોયું લઈને દોડતા શેઠ. પોલિસો નાસતાને પકડે તે પહેલાં તો શેઠ જાનનીયાની ઘરો-લગ આવી તેનાં જગ્યાએલાં એકનાં એક ખર્ચાસની ચાજ પકડી પાડી. જાનનીયે એક મરજીયા હલંગ મારીને પ્લેટફોર્મની નીચે ઝુંકાવ્યું 'પથુ શેઠ કાંઈ એમ જોડે? પહેરજુ એટલી મજબૂતીથી પકડ્યું હતું કે જાનનીયો જેવો પ્લેટફોર્મની નીચે ડૂબો કે સાથે શેઠ પથુ નીચે ગબડી પડ્યા. શેઠની રાધી ટૂટી અથ તે કપડાં પાટા વચ્ચે, પથરાયેલ કાંઠામાં ખરડાઈ ગયાં. જાનનીયો પોલિસને હવાલે મણે. શેઠને તો પૈસા પાછા મળ્યા, પથુ પેલા ચેવડાવાળાને ઘરાક ચુમાવ્યું અને મેકાર ને જુખ્યા જાનનીયાનું સાહસ નિરૂપણ મળ્યું. સાથે સાથે એકનું એક પહેરજુ પથુ પેલા શેઠને શરૂ નાખ્યું. એક તો જુખ્યો હતો ને તેમાં ઉપરથી પહેરજુ વિનાનો બિધાડો કરી મૂક્યો અને વધારામાં પોલિસને કંઈ પથુ આવક વિનાની આજત આવી પડી.

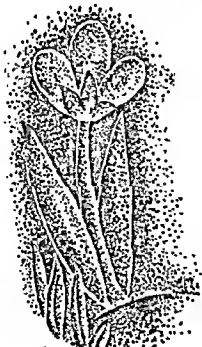
જાનીયાને ચારે કારથી ઠોસા ઠોકતા પેલા પોલિસોએ ગેટમાં લઈ જઈને ગોંધી ઘાંત્યો ને જાનીયાને બીજા દિવસે પણ રોજા થયા. ખર્ચ નથી બચ્યો બચ્યો રોજાઓ અને આઠ આઠ એક ટાણુનું કંઈ પ્રુષ્ઠ થયું કે નહિ, પણ છેક રાત્રે, બાર વાગે એક પોલીસ અમલદાર પેલા જાનીયાને શા મટે આવ્યો હતો કે કંઈ ખાઈ કે નહિ? શું કામ કરે છે? તારા સર્જાસંબંધી શી ક્યાં છે? તારું ઘર ક્યાં? એવું કહ્યું પૂછવાને બદલે અરમઅરમ મીઠાજાની પૂછતો હતો: “તારા બાપનું નામ શું?”

ત્યારે ગેટની બહારનાં મેદાનમાં ઇલાકાના એક મોટા સરકારી અધિકારી આગમાં જેમનું સર્વસ્વ તારાજ થઈ ગયું છે તેવાએને સર્વ રીતે સહાય પહેંચાડવાનું લાલચ રપીકર દારા જાહેર બાણજી આપતા હતા. પછી તો દિવસોનાં દિવસો સુધી એ નિરાશ્રિતોને સહાય કરવાનાં ફંડો જમા કર્યાં એવા અહેવાલો ઇલાકાનાં તમામ બાપાનાં અખબારોમાં એ વડા અમલદારની મોટરના નંબરના જેવડા અક્ષરોમાં છપાયા હતા.

પણ જાનીયાને તે વિશે કશી જાણ ન હતી. જાનીયા હજી સુધી જેલમાં હતો અને જાનીયાના બાપને જે કામ તલકચંદ શેઠ કરાવતા તે તેના બાપનો વારસો જાનીયાને સરકારે જેલમાં સોંપ્યો. જાનીયા જેલમાં લાકડાં ફાડતો હતો...એને પેલી આગનાં અહેવાલ મટે સરકારે નીમેલી તપાસ રાજી, જનાવવાળા રથજે, ત્યાં એક માણસનો અર્ધ શોક-મેલ લાંચને સમગ્રોએ ઠોલીને, હાકાં સિવાય બીજું બધું જામી ગયું હતી, ત્યાં ઊભી ઊભી આસપાસનાં તારાજ થયેલાંમાંથી ત્રણ ચારને પૂછતી હતી.... “અહીંયાં શું હતું?”

પાછળથી...કોઈકનો બીક અને બેપરવારીયો અવાજ આવ્યો-મુકલીની છાપરી...

પેલો...રજંદ નંબરનો પોલિસ અને તેની સાથેનાં પેલો જમાદાર જેઓ આ તપાસ ટોળી સાથેના સંરક્ષકો હતા, તેમણે પેલાને પૂછ્યું: “મુકલી ક્યાં છે? તેનું કામ છે કે?”

કાંતિકારનું ગીત

અમે અમ હાથમાં બંદૂક ભરેલી જિયોલી
બિશદર, માનવીઓનાં અમે લોહી રવા રેલી,
રખે એથી ગણી લેતા અમારાં કાળજી મેઘાં
ખૂનીનાં, ખાટકીઓનાં જનર પલ્કરથી નિમેઘાં.
અમેને યે અમારાં ઘર, પતન, માતા, વઢાલાં
અમારી માથુસોના હાથનાં હોધાં મુરા પ્યાલા.
અમેને એ પ્રીતિવાતો પૂનમની રાતની વઢાલી
મટે આનંદ યે રુન તણા પ્યાલે ય ખુમારો
અમેને પ્યારી છે માથુસતણા માથેસતણી લાલી
અમેને યે લાલી, આ જિંદગી સોના સમી વઢાલી.
પરંતુ માનવી હમરાહીનાં કુખો અયાં કાળાં
સહી લે ના રાક્યાં આવાં અમાર્ગ અંતરો આખાં
મટે ખુમસ, લંડો, અન્યાય આ સરિયામને મેઘ
અમારો આખને ખાને ખૂલે જાગી જતું લોહી.
રણ છે બીજી મનમાં મહોખતના મહાદરિયા
અમે એથી જ તો નીકળી પડ્યા છે તોડના મુજિયા.
જામના કેકથી જનતા પધી કહે પડેલી
છૂટી કરવા અમે કરમાં ભરી બંદૂક જિયોલી.*

—ઉશનસ

*કારકારના એક લખાણથી પ્રેરાય.

* આદી રત્ન કહેલી આર કવિતાઓ (વધુ
પદ્ય અને એક ગદ્ય કવિતા) કવિઓના જીવન
જીવન મનોભાવોને રજૂ કરી ભવ છે.

કૌતિકારનું ગીત-જામાનાથી કદમાં પડી
રહેસાતી જનતાની મુક્તિ અર્થે, હાથમાં બંદૂક
લાઈ દુશ્મનોનાં લેહી રેવા તરફ અનેક એક
સાચાદિશ માનવ-કવિનો વેકંદ લાગતી સ્વતંત્ર-
પ્રલંભ કહે રજૂ કરી ભવ છે-એ હથવાસીના
નિશ્ચય કામની યાદ કરી એક વાર જામાથી
ભવ છે:

તેવી જ રીતે, અમર સ્થિત-માનવતાની
મુક્તિના મહાપદ્યે પ્રવાણ કરતાં ચાલીને અનેલા
સેનિકાને અવલિ અપતાં, કવિને પોતાને 'સંજ્ઞા-
મની ધન્યતા'ની પ્રેમ્યા પાઘ ભવ છે.

ત્યારે-સુલભ દર્શન પ્રણયને તુલન અનુ-
ભવ છે. એને આજ લખી આદ્યો ને તરંગોમાં
પ્રેમથી, દેવી, માતા, ભવિની અને મિત્ર રૂપે
લેખી છે, ને જોના સખમાં જાતવું સખ
ધામવાની વાંછતા કરી છે એની વારંવાર ને
જુલું સિદ્ધિ તો કવિને ત્યારે જ પ્રાપ્ત થાય છે,
કે ન્યારે, એ પ્રેમથીને તે વ્યક્તિગત જીવનની
અર્થાત્મિક વડાથી અનુભવ-અધારે, અનુભવ-
અનુભવનાં હાલો લેકોઓની ભવ્યે તેમની દે
મિત્ર બની, કારના સંજ્ઞાએ અને બંધીવાસીની
વૈતરમાં અદના સેનિકાએ દર્શન કરવા સુખાગી
બને છે!

ઉદ્દેશ-ગદ્ય કવિતા-એકાદની દશા: આખલી
ત્રણે કવિતાઓ સંજ્ઞામમાંથી પ્રાપ્ત કહેલી કોઈ ને
કોઈ સિદ્ધિની તુષિ રજૂ કરી ગઈ છે: ત્યારે અહીં એ
મહાન સિદ્ધિની અવધાની સાથેસાથ એને અર્થ-
ના નિકટ સંજ્ઞામમાં પધારતાં જામેલ શબ્દિક કમ-
જોરીને અનુસર અલિ કોઈટ રવરથે જોવા મળે
છે...પરંતુ કવિ ભવત છે-અદાન રેયની
સિદ્ધિને સંજ્ઞામ એણે છેડી દીધી નથી એ
કહે છે: "મેં જે ક્યાં ઉવડનો પરાજય કબૂલી
લીધો છે તે તો માત્ર એકાદની દશા કહી
છે..." અને સંયુક્ત માનવના વિગ્રમને કિને,
'મૃત' અને 'અમૃત' કંઈ તેની ખરી તુષા લીધા-
વવાના મનોરથોએ કવિને દિલે સભર છે.

વિવિધ કવિઓના વિવિધ કક્ષાના અને
શબ્દોના વિવિધ ભાવોથી ભરેલાં આ ચારેય
કાવ્યોમાં જિંદગીના સંજ્ઞામની સચ્ચાઈ પ્રલંભ
બની બાકી નથી!

—સંપાદક

દુ' પેતાં ઓટનાં દીપાંતી દરજી જુલ્ય
અથા છું. મારી નજરને સજગતાં મેંભાને અને
પનસીયાઓએ મારી લીધી છે.

આશાના ચમકારથી ઉત્તરની ડાઘી આંખો-
એ દિવસનાં આંખો અને સંજ્ઞાની આંખો સાક્ષી
નથી. દુ' માત્ર કમ-માનવતા ચહેરા પરના
નિઃકળીના પ્રલોભી ભાષા જ બહુ છે.

આવતી કાલ, ચિત્ત પાછળ રહેલી એક
અરવજ છ.શા સરખી, અરવજ ચાંદની એવી
ભરી ગઈ ગઈ છે. માનવમુક્તિની ધાર લાગેલાં
મારી ભૂજ સજિ દર બદાર ખચકાં જૂંધી છે.

* *

"દર બદાર" શબ્દ તરસાં નિઃશ માને
જવાનેથી ધીરવાના પેલિને મંદ કરી દે છે.
કુઝિને ઉપન કરી રૂનને લેરીનામાં પથરાવા
હવે, તારી મેલીથી વેદનાના કાર નીચે વંજ
કથાઈ મરીય?

અંજલ વેદનાનાં રેણુ તો તે જ એક
વખત કાળું રંગોની માફક ફરતી દીપાં દર્શાવે.
તે જ તો કહું દરું કે, માનવી જન્મ મરિ
આઘા એ જ એક સાથ છે. નિષ્ઠા મુખ્ય:પોતે
વસંત અને શીતમની ઉપમા આપીને કુઝડ
જુલાલ અને નર્મ કાલિ સારી નિર્ભય મીઠ
પોતાં તે અમને રાખવું દરું. કે મદાગુરોના
મધે જ ભાંધનાર! મદાગુર આકાને સમય તો
દર કાલેથી આવે છે, દોષોના ધિરજોર મરિ
અવિમ કુમિલાને ધાર ઉઠાવે, મત્તુ પા
છવનને નિશ્ચય-રહિતો નાં દિલને મત કરતા
લિવરની છતીએ તરે પેલાવતી છે. કુમિનાં
એ મદાગુર રાખને વંજ છું ઉદ ભલે!

• •

મદાગુરોના ભરે જ ભાંધનાર વણા કીકાર
કરી મારો અર કુદારો નહિ એ મદાગુરની
આશાપના તો હું વખતી જ નિરતે જ આંખો
અને ફરિયા પતેખાંથી રાખેલા દતેલ મારી

[આટ]

સુભગદર્શન

—ઉપવાસી

તને નારી રૂપે, રસ છવનની પ્રેયસી રૂપે
સદા મેં ચાહી'તી;
તને દેતી રૂપે સજગ ભવ પૂછજ દતી મેં.
અને ભગિની માતા, કલિક વગી મિત્ર રસપ થે
તને મેં વાંછી'તી.
સખી! આ સંસારે સમર જન્મનું સખ્ય દુઃખમાં
સજું; તો થે જાણે અધુરું રસપનું-છવન ઉણું!
અહો, કિ-વુ—
અભવણ-અભવણ કે' અત્યુત્તમ જોડુ સદા તને
અભવણાં અંધારાં ભવકરે વનો વીંધી વગતા
વિજેતાઓ વચ્ચે, કલિક કલિક બંદી મુદ વિને
વિઠ સંપ્રાપ્તોના ભિતર અનના સિનિક રૂપે
લીધી લાખો રી સુદ-દર સાથી રસપ મેં;
રીડી ત્યારે—
મતપી અંધારી સુમન પ્રકટી પેલજી સુમ!
સખી! વં નારી, વં છવનભરતી મિત્ર-ભગિની
અને માતા-દેતી સજગ નિરખું વં મહીં દલે
તરજોખાંદે ના; શબ્દભજ પદા-વાસતવ તિને;
—અધુરું રસપનું ને છવન અધુરું વં મરી રહી!

૧૩-૫-૪૮

અમર સિમત

‘આલ્સો જઈય હું એકમે, બસ એકમે બોલ્યો હતો
તું એક, હિ’, છાપી હતી ત્યાં મુખપરે. સિમતની ટચર.
નોતી તમા, નોતી ફિર,

એ નિંદગીના રાહ પર
આત્મા જઈયું એકલા બસ, એકલા મંત્રિય પર.
આવે ન સાધી-સંગી છે. તેની હતી કે ના તમા.
તારે પ તો જઈયું હતું રે-એકલા આ બેતમા!
આને ય તું આલ્સો ગયો બસ એકમે આ બેતમા!
આને ય તું આલ્સો ગયો બસ એકમે તુજ રાહપર.
ધૂણી ધખાવી ને ઉરે તે દેહ તુજ બાળા ગઈ.
જ્યોત રૂધાપલ ઉરે તે વિધ ઉભળ્ય મઈ.

એ જ્યોતને પરકાશ દે,
હેયે. ધરીને આશ કે,
ઉભળ્યેથી માન પર આલ્સો ગયો તું એકમે
નોતી તમા, નોતી ફિર,
નિંદગીની આખરી મંત્રિય પર
સિમત દીપ પેટાવી ગયો ઉજવાળી માનવપંથ તું.
હેયે યુગની ગીત આલ્સો પુણ્યપથ અપધૂત તું.
એ ગીત-ને એ સિમતમાં-બાધોં હતોં રવનાં મહા
માનવીની મુક્તિનાં, કલ્યાણનાં, ઉત્થાનનાં,
તાતાં રૂઢરે રંગ્યાં: જીવનને મૃત્યુનાં સંગ્રામનાં.
એ ગીત-ને એ સિમત યે,
એ નિંદગી-ને એ મૃત્યુ યે
ના નિંદગીને ધન્યતા સંગ્રામની અર્પાં જરો ? *

—રવીન્દ્ર દાહોર

* [નિંદગીને અંજલિ-દલી લાંબી શી, કૃષ્ણચંદના
લેખ પરથી, ભારદ્વાજ સામ્યવાદી હતા પણ એમનું મૃત્યુ
એવી દશામાં થયું હતું કે કોણપણ વિચારમેણીના માનવીને-
માનવતામાં માનતા માનવીને ઠગાવાની મૂકે, શ્રી ઉમા-
શંકર એવી જેવા યે પણ કહ્યું છે કે “તો તો યુ. પી.
સરકારે અંગ્રેજ સરકારને બૂલાવી દીધી કહેવાય.”]

[‘આટની દયા’ ચાહું].

વીરવાણીની વાકાત તો તમારી વિશદ અપેક્ષાના
પથારા. જેનાં બેતરમાં જ છોગી હતી, મેં ‘આયું’
છે એથી યે વીર વીરત્વ આવે મોરવનુ લવન
તમારા હાથે સર્જવાતું છે.

અક્તિઓ પણ તરે છે અને કવિઓ પણ
સાથે છે. પણ જીવન અને કવન અવધા તો
સર્જનની અનંતવિધ આગેકદમ કદિ અટકતી
નથી.

બાંગેલી-દોડી લઈ દરિયો પાર કરો ચક્રતો
નથી તેમ, ચક્રવાકના કંઠે કિલ્લોલ પછી જ સવારો
પડતી નથી. એ ખરું યે દોષ કે કદિક એ કિલ્લોલ
ફુનિયાની સવારોના સામઠા આનંદનાં યુગ
જેવો દોષ; પરંતુ ફુનિયાએ તેની સવારને તો
ચક્રવાક વગર પણ લેટવાની જ છે. રાતને જાગતા
અપના આસાએને સંગ્રામની કુદરત વાકાત વડે
મુક્તિની યેલ પાર ચલાવે જ રાખવાના છે,

અને મેં યે કર્યાં ઉવટનો પરાજય કબૂલી
લીધો છે ? મેં તો માત્ર આટની દયા કહી છે.
એ ન કહ્યું તો બરતોનો સમય બળવવાનો એનો
અવસર ચૂકી બપ.

હે અસહ સદનાર લવન ! હે સંયુક્ત
માનવ ! તારા વિજયને દિને મારો મૃત અનુષ
કંઠે તેની ખરી તૃપ્તા છિપાવશે !

—સ્વામિસ્થ

આઝાદીનું એક વર્ષ

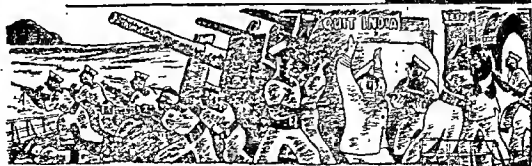
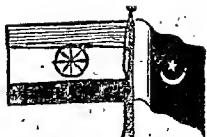
૧

૧૫ મી ઓગસ્ટ

૧૫મી ઓગસ્ટ ૧૯૪૮! થિટને તે દિને સત્તાની ફેરબદલી કરી. અંગ્રેજોના સીધા હાથમાં રહેલો સત્તા-દોર દિ'દો રાષ્ટ્રીય આંદોલનની નેતાગીરીના હાથમાં સુપ્રત થયો, અને કરોડો માનવીઓએ-સદીઓની ગુલામીની ચતુર્વિંશ શ'બ્દાઓમાંથી મુક્તિ હાંસલ કર્યાની આશાઓમાં તે દિને સે મહોત્સવ ઉજવ્યો.

જનતાએ માની લીધું કે હવે, રાજાજવાડાવાદી અને જમીનદારીના નાણાની ધડીઓ બગ્ગ ચૂકી છે; હવે શોષણ-ઓર માલિકો અને નફેખાજી-કાળા બર્મારિયાઓના હાંડા ગણાઈ ચૂક્યા છે હવે સડેલ રસ્તેતબોર અમલદારશાહીની ધરમળથી સફાઈના કંકા બગ્ગ રહ્યા છે. અને હવે વરસોથી દાંલત-શોષિત માનવતા નૂતન આઝાદ અને આપ્યાદ છુવન પ્રતિ પ્રચંડ વેશ-પૂર્વકે આગે બહવા સમર્થ બનશે. એની આડે રોકટોક બીમી કરનારાના હાંડા પર કડીઓ ટોકારી-પં. જવાહરલાલના શબ્દોમાં-બંગાળમાં લ.એ માનવીઓની છતે અનાજે હાથા કરનારા કાળા બર્મારિયાઓને, કેમિસ સત્તા પર આવતાં, ફાંસીએ લટકાવશે! અને જનતાની આ આશાઓ કેવળ તરંગમાંથી જન્મી ન હતી.

૧૯૪૫! યુદ્ધ પૂરું થયું હતું ને નેતાઓ ત.એતરમાં છૂટવા હતા. આઝાદ દિદ શૈજના મુકદમાએ અને દેહબરમાં તેની સામે, એ દેશભક્તોની બિનચરતી મુક્તિ અર્થે ઉઠેલી ગળ'નાએ ગુલામ વતનની આઝાદીના સવાલને ઉમરવરે આગળ આણ્યો હતો.

ત્યાર બાદ તો, દેશભરના
સૈનિક દળોમાં, નાવિક દળોમાં
અને વિમાની દળોમાં સુદ્ધ અ-
સંતોષની આગ લાગીતી દેખાઈ.
એમણે ગોતાના હાથો માટે જ નહિ,
આઝાદ ચુકિત માટે ય હાથ કરી
અને એમણે બંડે ચંદ્રેશા હિંદ-
વાસીઓ પર ગોળીઓ ચલાવવાનો
ઇન્કાર સુદ્ધ કર્યો !

દેશભરના કામદારોએ એમને
ગિરફતાર, મુ'બદ્દ, કલકત્તા,
ત્રિચિનાપલ્લી, મદ્રાસ, મદુરામાં
કામદાર હડતાળોની મહેરિયો લીધી.

૧૯૪૬ ના ફેબ્રુઆરીની ૨૨ મી
આવી પહોંચી. હિંદી નોકરણે એ
દિવસે ખુલ્લો વિદ્રોહ પુકાર્યો.
મુ'બદ્દે આગેવાની લીધી; અને
કેરળીયો કલકત્તાના આરામાં
પહેલાં તમામ વહાણોએ જન-
દેશનીની હોડ જાહેર કરી બ્રિટિશ
સરકારને પડકારી. અને ત્યાર
સરકારના જીરીદારોએ મુ'બદ્દ-
ધરતીને ૩૦૦ નાગરિકો અને
કામદારોના ખૂનથી ખરડી નાખી.

પરંતુ બંડે સુમત્ર નહિ.
જનમધુરના ફોજ સિપાઇઓએ,
ને હેરાદુનના ગુરખા સૈનિકોએ,
તથા દિલ્લી, બિહાર અને અહ્મદા-
બાદના પોલીસોએ વિદ્રોહનો વાગટો
જીત્યો રાખ્યો (માર્ચ).

બંડે ચંદ્રેશી આ લોકશક્તિએ,
એક જાણુ, શાહીવાદને પીછેહઠ
કરવાની ફરજ પાડી. ત્યારે
શાહીવાદે જન 'અધ્યપના પેતરો
જાહેરવાની રમત આડી.

ખીજ જાણુ, હિંદી રાષ્ટ્રીય

નેતાગીરી અને લીગી નેતાગીરી
શાહીવાદને પિચ્છારતી હતી, તેનાથી
વિશેષ તે ક્રાંતિકારી જનતાથી
કતી હતી.

અને બ્રિટિશ સાથે બાગિયા-
ગીરીનું સમાધાન કરી લેવા
આતુર હતી !

૧૯૪૬ એપ્રિલ : 'લોકપ્રિય'
ક્રાંતિક સરકારોની રચાપના સત્તાની
ફેરજદારીનાં પ્રથમ શ્રોમજેય હતાં.

૧૯૪૭ ના ઓગસ્ટની ૧૫
સત્તાની ફેરજદારી ધૂણી હતી.

૨

રિયાસતી આઝાદી

ક્રાંતિક સરકારો પ્રચાલી યદ

મદ્દ હતી, ને મદ્દ ક લ સુધી 'લાઝ'

'બ્રિટિશ' ગણતી ધરતીને ૧૫ મી

ઓગસ્ટની આઝાદીનો અનુભવ

શરય યદ્દ ચૂક્યો હતો, ત્યારે-

સોશની અને સુજરાતની નાની

મોટી રિયાસતોની 'પીળી' ધરતી-

ને ૬૭ એ અનુભવો કરવાને પરા

એક વરસની વાર હતી.

એ પીળા ધરતી પર હજી તે જનતાની આઝાદીની તમજા ઉઠાળા હજી રહી હતી. જુનાગઢની જનતાને બળજબરીથી પાકિસ્તાન સાથે જોડી દેવા મથતા નવાજ અને તેના લીગી સાગરિતો સામે આરઝી સેના જાગી બેઠી હતી કાઠિયાવાડનું ખમીર હાથમાં બંદૂકો લઈ રહ્યું મોરચે બેઠતરી પડ્યું હતું.

અને એ જગતે એક એક દિન સારાય સૌરાષ્ટ્રના સૂનેલા પ્રાણને ઢંઢોળી સાદ દઈ રહ્યો હતો: નવાજ, જામ ને પટ્ટણી સૌ સરખા છે. જનતાની લોકસેનાને આખા કાઠિયાવાડમાં ફરી વળવા દો ને ૨૦૨ રાજતાજનાં નામે નિશાન શોધ્યાં નહિ જડે.....

પરંતુ જુનાગઢની નવાખી ભાગી મજ ને ખીજે હાથે લોકસેના પશુ સંઘ્રામ મળે! લોકોની આગેદૂર ને નેતાશીરીએ મનાઈ હુકમ બજાવી દીધો: 'જ્યાં ત્યાં આરઝી હુકમત ન હોય; આરઝી સેનાની હવે જરૂર નથી. એ તો નવાખી સામે જ આ બધાંની જરૂર હતી. જામ-રાજાઈ ને ભાવનગર તો દોસ્તીના હકદાર છે...'

અને એ દોસ્તીના દવ એક બાજુ રહે થયા. ખીજી બાજુ, જુનાગઢના લોકોએ સરજેલ જનતાની સાચી આઝાદીની તમજા ગોડળ, મોરખીના કિસાનોની લાતો-મા, અને મૂળી લખતરના રાજવી-ઓને હવે લઈ મનાડી મૂકનારી, તાકાતના પરચામાં પ્રત્યક્ષ બની બેઠી. કિસાનોએ હજો હાંસલ કરી,

નેતાઓને કાગળાવામાંથી છોડાવ્યા ને વિધાયીઓએ રાજકીય જીવંતની મથાલ જલ્દતી રાખી.

કચ્છ-વરસેથી રેતીમાં માથું નાખી મરતું કચ્છ, મોતને કાપતું બિલુ' થયું. ને રાજદાદીને છેલ્લો પડકાર આપતાં અજ અને સત્તા મળેનાં અદિલનો આરંભાયાં.

રાજવીપણા, ધરમપુર ને વાંસઘ, પાલણપુર ને દેવગઢગારિયા - બધે કચાપેસો વિરાટ બેઠ્યો. બધે આઝાદીની રજુબેરીઓ રજવાડી કાપરોનાં હેયાં ચીરતી ગાજી બેઠી.

વડોદરાના થીમતે દિંદી સંઘના સપ્તાધીયોની દોસ્તીનો હાથ લંબાવ્યો અને ભારે-રજવાડી નવાજોનાં ઉનાં આંસુ ને ચેત્રીના ઠાલ સરદારના કૂળાં હેયાને દઝાડી મળ્યાં!

અને એ દાહમાંથી 'સૌરાષ્ટ્ર' અને 'કચ્છ' સરકારોનો જન્મ થયો. 'ગાયકવાડી' એકમનો જન્મ થયો! યુજરાતની નાની રિયાસતોને યુજમ ઇલાકામાં ભેગરી દેવાની યોજનાનો અમલ થયો.

—જેમાં રાજવીઓને વંશ-પરંપરાગત વારસાહક રહ્યો.

—જેમાં રાજવીઓની તમામ માહમિદકતો અકબંધ એકત્રી હાથોમાં રહી (જૂની મિલકતો ઉપરાંત અનેક જરૂર મિલકતો પણ એમણે પોતાના થા પોતાના સગવડદારોના નામ પર ચઢાવી દીધી!)

—જેમાં રાજવીઓની પેતાની જૂની નોકરદાદી અકબંધ રહી

(કેટલાય જૂના 'વડોદરા'ને) કાચી પટ્ટીએ ચઢાવી દીધા, ને કેટલાય 'વિધાસ' એને અંદર દાખલ પથુ કરી લીધા!)

—જેમાં જમીનદારી ને લૂંટ-શોષણખોરી એવી ને એવી રહી.

—જેમાં જૂના મુઝીદારોને લૂંટ-શોષણની બેકામ તો મળી, ને નવી લૂંટ માટે નૂતન રચાપિત હિતો (રજવાડી-મુઝીદારી ભાગી-દારીનાં) માટે મેદાન ચોકળું થયું!

અને તેમાં સૌરાષ્ટ્રના સૌથી વધુ હકૂમત જામની, કોષ્ટ મરન-રોને હોય એટલી વિચાળ સત્તાઓ સહિત, ૪૦ લાખ કાઠિયાવાડી જનતાને માથે, રાજપ્રમુખને સર્વોચ્ચ પદે રચાપના થઈ-એને કોષ્ટ કદી દૂર ન કરી શકે; ને એ જ બધારજુલમા, ધારાસભા, લોકોએ ચૂંટ્યા પ્રધાનો ને વડાપ્રધાન મુકદ્દિને પડીના છૂંકા ભાગમાં દત્તા ન દત્તા કરવા સર્વશક્તિમાન રહે!

આવી રિયાસતી આઝાદીનો, આરંભ એ પ્રિલથી થઈ ગયો!

૧૫મી ઓગસ્ટની આઝાદીને આજે એક વરસ પૂરું થયું છે.

જેની આઝાદીના રટબુમાં, રાષ્ટ્રીય લાતનાં સાક વર્ષો દરમિયાન અપૂર્વ-ચિરસ્મરણીય કુરબાનીઓ અપાઈ છે, એ રેવત-લોક-પ્રજા જનતાના શા હાલ થયા છે!

દેશની વાત છોડી દઈ યુજરાત પર જ મીટ મારીએ.

★
૧૪ મી ઓગસ્ટ
'આઝાદી'ની આગલી રાતે વડોદરાના ૪૦૦૦ રેલ્વે કામદારોની માંચો માટેની હડતાળ બીજી

અધિવાસી પૂર કરી તત્કાલ જ સમી હતી. આઝાદીના આરંભે રહેલ કામદારોએ તેમની સાન દાખવી દીધી હતી. સાથે સાથે રહેલ સત્તાવાળાઓ અને ગાયકવાડી સરકારે ય.

કામદારોની બધી માંગિની એક મુખ્ય માંગ એટલી જ હતી કે, એમની બધી માંગો સંવાદને સોંપવામાં આવે પણ રહેલ ખાતું ને વડોદરા સરકાર એમ નથી પડે. તો યદ જ રહુ ! અને સમાધાનના બધા પ્રયાસો છતાં તે નિષ્ફળ ગયા હતા. નેતા. ૧ હી ઝોગરદને દિવસે ગોવાજેટ વડોદરા પુરુષ મહેસાણા, પેટલાદ, જ કુસર ને ગોસળા લાઇનના પંજુ થંભી ગઇ. કોઇ લાઇનના એનિયરિંગ રટાફ, છુદાર, સુયાર, સિંગલર, ગેંગ-મેનોએ કામ હોડી દીધું હતું ને મહેસાણાના કારકુનોએ મહેલ કરી રંગ રાખ્યો હતો.

રાત્રે દમનનો કાર્ટો વોંડી, ધરપકડો કરી લઇને વળ આવ્યો હતો. પરંતુ રાશનિંગ બંધ કરીને અને કંવાંસમાંથી કાઢી મૂકવાની તથા તા. ૨૧ મી પછી તોફારીમાંથી જ બરવંર કરવાની ધમકી આપીને તો હડતાળિયા-જાના રાવમાં તેલ હોગવા નેહુ કંથું હતું. ખેર. કાળપમા લાવી આડીએ ચલાવવાની પ-કી-નું મોહું તોડી પાડવું નિવેદન બી. બી. રહેલના આગેવાને બહેર કરતાં રહ્યું. હતું કે એવી દોહ-

કાઢી-તીતિ અખતવાર કરવા બરો તો બી. બી. ના કામદારોના મ-રાય વહેરી લેશે.

પરંતુ ત્યારે વડોદરાની નોકર-શાહીનું બેહુ યુમ યદ અધું હતું. આવી રહેલા એધાલુની અને સમજ ન હતી. અને રહેલ કાર-ખાનાંએને ફાઇલ ખાતુમાં ફેરવી નાખ્યાં ! મિલિટરી દ્વારા રહેલ ચલાવવાની મોટીસો કરી હળ-રાના નાનને બધમાં મૂક્યા. ઉપ-રથી રોજની એક લાખ રૂપિયાની બરેખાદી વહેરી !

અને આ દમન સામે ગિલિ-મોરાથી મહેસાણા અને છેક કાઢિ-યાવાડ સુધીનાં તમામ રેલ્વેનો પર હડતાળની આગ બચૂરી ઉઠી. કેટલેક રથે તો રેલ્વેન મારતરો સુદાં સામેલ થયા.

વિદ્યાર્થીઓએ અને કાપડ, મોટર, ઇલેક્ટ્રીકના કામદારોએ પોતાની સહાયુક્તિ વ્યક્ત કરી.

વેપારીઓ અને પ્રજામંડળ-ના નેતાઓ સુદાં અને અખતારોએ પણ ટેકો આપ્યો !

આખરે તા. ૧૪મીએ-૧૪એ દિવસે સત્તાવાળાઓને નમવું પડ્યું. કામદારોનો કેસ લવાઈ સમજ મૂકવાનું હતું; જિરફતાર થયેલાને મુક્ત કર્યો અને બીજાં વોરંટો ૨૬ થયાં; ચુકાદો બે માસમાં આપવાનું હતું.

એક સાદા સજ્યા હજી માટે ય આવડે અધૂરો ને લાંબો જગ રહેલ કામદારોને સત્તાવાળાઓ અને સરકાર સામે બેલવો પડ્યો હતો !

પણ એ શું ૧૫મી ઝોગરદની આઝાદીના માણુ ઊગે એ પહેલાંની દશા હતી ? ૧૫મી ઝોગરદ બાદની દશા ? એ...આવી હતી-

ઝોકટોબર ૧૯૪૭

ઝોગરદ-આઝાદીને બે એક મહિના થયા આખ્યા હતા. ઇમિ-યાન 'લોહા' નામે ઝોગખાતા સામાન્ય માનવીના જીવનમાં કોઇ નજરે ચડે એવો સુધારો દેખાતો ન હતો. ઊલટી જ વાત બની રહી હતી. સુરત જીલ્લાના લાંબીએ પર દમનની શરૂઆત થઇ ચૂકી હતી, તેમનાં આગેવાનો પર ભાપણ બધી ડોકાઈ ગઇ હતી. અને કેટલાકને (ચિત્રોદરાના બેને) વિના વોરંટે જલના સળિયા પાછળ ધકેલી દેવામાં આવ્યા હતા. બીજી બાજુ, વારંવી કિસાનો અને મહારાષ્ટ્રના કિસાન નેતાઓ ઉપર એથી ય આકર્શ દમન ઊતર્યાં હતાં.

અને આ જ આ દિવસો હતા જ્યારે બનાજના સંસા હતા અને આપધાતના બનાવો ખનવા માંડ્યા હતા. લોકોનાં જીવ્યા ટોળાં ચોપાસ લૂમતાં થયાં હતાં, અને જ્યારે પંજાબ-દિલ્લી પેટાવનારાઓએ દેશને કામી આગમાં તારાજ કરવા મરજિયા પ્રયાસો આરંભી દીધા હતા. અને ત્યારે લોગોની સરકારના અમલદારો કાળા બળરિયાઓ સાથેની તથા કામવાદીઓ સાથેની દોસ્તી રખેને તૂટી જાય એ બધે એમની આજ-પંપાળમાં અટવાઈ ગયા હતા !

આમાં એક નવી આદતનો ઉમેશ થઈ રહ્યો હતો. પંચમ ને સિંધમાંથી મુજરાત-કાઠિયાવાડ-કચ્છને કિનારે આશરે અરબી હાથ માનવીઓ ભય-ક્રાંતના માર્ગે ભારી આવ્યા હતા. ને ત્યાં ત્યાં કામી, ધોરણે નિરાશિતોની હાવથી-ઓહું થઈ રહેલું સંચાલન કામી વેરઝેરથી ભોખમી દારૂગોળાની ગરજ સારી રહ્યું હતું.

અને એ જ દિવસોમાં કાપાના ભાવો ઉંચે વધારવાની સરકારી યોજનાઓ લાઈ રહી હતી ને કેટલાક કાઠી નાખવાની આગાહીઓ થઈ ચૂકી હતી.

● અધુરામાં પૂરું મુબઈ સરકારના પુરવઠા પ્રધાન શ્રી દિનકર રાવ દેશાઈએ 'ધરમાનિયમન' ને નામે જે ખરડો ધારાસભા માટે તૈયાર કર્યો હતો એણે તો સારા મુબઈ-મુજરાત પ્રાંતના ભાડૂતોના હોશકોશ ઉઘાડી દીધા હતા.

પંદરમી ઓગસ્ટની આઝાદી બાદ કદાચ પહેલી જ વાર સાધારણ નાગરિકે કૌશિક સરકારની માલિક નીતિને આટલી મક્કમ અને ખુલ્લી રીતે પુતકારી કાઢી હતી. મુબઈ-અમદાવાદમાં જે લાખો માનવીઓ ધર-વિનાનાં છે, એમાં બીજા લાખોનો ઉમેશ કરી, એક થી બીજા તરફને મોકલે અને પાણીઓ મળે એની સીધી ભેગવાઈ પ્રમુખીય પ્રધાને કરી આપી હતી, ત્યારે સામાન્ય માનવીથી પણ એની પાછળના હેતુ વિશે પ્રશ્ન પૂછ્યા વિના રહેવાનું ન હતું.

અને આખરે એ ખરડો તરકાલ સરકારને પડતો મુજરાતી ફરજ પાડીને જ જનતા બંધી હતી.

★

નવેમ્બર, ૧૯૪૭

જુનાગઢની લાતનો વિષય થયો હતો, અને લાર પૂર્વે ગોંડલની પ્રજાએ તથા મોઘીના ભેડૂતો-એ રાજ્યને હાર આપી પોતાના નેતાઓને છોડાવ્યા હતા. અલખત, સમાધાનો અધુરા-અધકચરા હતા, અને ત્યારે રાજકોટના સત્તાવાળા-એએ આવતી આવતમર્મથી પોતાની જાતને બચાવવા કામી તોફાનોની રાલ ઊભી કરી રહ્યાનો પેતરો રચ્યો હતો-શ્રી ટેમરભાઈના ઘર ઉપર કામવાદીઓ હુમલો માનવીનો ખુલ્લો દહો દોરી ચક્રવા હતા.

કામવાદીઓ સામેની અને રાજવાડી હુકમનો સામેની નેતા-ગીરીની દીલી નીતિ આ બધા પ્રશ્નોમાં ઉપાડી પડી હતી-જેનાં પરિણામ પાછળથી શોષવાનાં બાકી હતાં.

★

ડિસેમ્બર ૧૯૪૭

મુજરાતમાં ધરમપુર વાંસલ (રાજ્યો)ની ધરતી ભગી બીકી હતી. જનાગઢ રાજ્યતંત્રની જહેરાત મહિનાના અંત સુધીમાં નહિ યામ તો લાતની નેમ જાહેર કરતો હંદેરા પ્રજાએ પીટાઈ દીધા હતા. અને રાજ્યના નવા દમન કાનૂનોનો ભંગ કરી પ્રજામંડળની સ્થાપના પોકારી હતી.

મૂળી (કાઠિયાવાડ)ની બહાર પ્રજાએ રાજ્યની ગાદી પરથી ભગાડી પ્રમુખીય તંત્રની ગહેરાત કરતો હંદેરા પીટી સમસ્ત રિવાસતી પ્રજાને સાચો અને સીધો શહ ચીંથ્યો હતો. જેને પગલે લખતર પણ એ પૂર્વે જ રાજવાડી મૈત્રી માટે આશુર નેતાગીરી એ વચ્ચે પડી મૂળી અને લખતરમાં રાજ્યોનું ફરજ આસન સ્થિર કરી આપ્યું હતું.

આજ દિવસોમાં વડોદરાનું 'લશ્કાર' પ્રજામંડળ રાજ્યની, જનતાઓ કર્યું હતું. જે આપ શ્રીમંત અમને હુમલોને અમારે લક્ષ્ય પર ભીતરવું પડશે તો એમાં આપનું જ બોલું દેખાશે, જે અમે ઇચ્છતા નથી! અને કંઈમાં પણ એવા જ હંગ ચાલતા હતા.

અને આ મહિને પૂરો યામ તે પહેલાં, ૧૯૪૭ જ વર્ષ આવશે જામ તે પૂર્વે, મુબઈના ૭ લાખ કામદારોએ સમાજવાદી-સામ્યવાદી સંયુક્ત નેતૃત્વ નીચે મુબઈના માલિગાઓ અને સત્તાધિશોનાં હાંત ખાટા કરી નાખ્યા હતા. પ્રચંડ ચિરતપૂર્વક ૭ લાખ કામદારોએ સરકારી માલિક તરફી નીતિ સામે વિરોધ પ્રતીક હાથાળ પોકારી હતી.

પરંતુ ૧૯૪૭ ની સાલ આઝાદીનાં અવનનાં સ્વયં-પ્રકાશમાં આપીને જ આપવા નિરધારી હોય એમ દેખાડે દેતી હતી.

અમદાવાદમાં 'મોન્ડીની વડુ' નેવા સામાજિક અને પારિશી નાટકની અનુકૃતિ પાટક ઉપર

પણ ઇન્જન-શન લગાવતો હુકમ કારી, સમસ્ત ચક્રેરીઓની ભુવંદ-વિરોધ-જેહાદને હુકમીવીને, કલા-કૃતિ પર ગમાર પોલિસથાહીનો આખરી નિર્ણય માન્ય કરી મેજ-રેટે સંકારિતાને લગ્ની. સરકારને ય લગ્ની.

તો મુ'બઈનાં કમ્યુનિસ્ટ પાર્ટીના અખબારોને મોઢે હૂચો મારતો હુકમ (રજવાડાં, પાકિસ્તાન-હિંદુ-સ્તાન-સંબંધ, મોમવાદ વગેરે અંગે લખાણો ન લખવાનું એ ફરમાન) સરકારી બેજનજતીનું નિદર્શન કરી રહ્યો.

પરંતુ હજી વધુ બેજનજતી તો મુ'બઈમાં વિદ્યાર્થી પરિપક્વ ઉપર મનાઈ હુકમ ફરમાવી શુભ રીતે મલેલી પરિપક્વ ઉપર ગોળીમાર અને ટીઅરગેસ ચલાવી સરકારે ઇંસુની ૧૯૪૭ ની સાલને અંજલિ આપી હતી !

'નાટક' ને વિદ્યાર્થી પ્રતિ ઉપર ચે આઝાદ પ્રાન સરકારને આટઆટલું કરવું પડ્યું !

પણ ખરેખરી વડાઈ તો એ છે કે આ વર્ષના આથમતા દિનેજ વડી સરકારે અનાજ પરના કંટ્રોલો ફર કરી ભૂખે મ વાની આઝાદી આપ્યા ય દેશને અને કાળા બજારના ભાવો ધોળા બજારમાં ઉપ-ગતવર્ષની સ્વતંત્રતા માલદારોને બહી, મહાત્મા ગંધીના આશીર્વાદ સુદ્ધાં એને માટે મેળવી લઈ 'નવ-તર' દિશામાં 'હિંમત બર્ષા' કમ માંડ્યા હતાં !

જાન્યુઆરી ૧૯૪૮

નવા વર્ષની મંગળ પ્રજાતે (૧) - જાન્યુઆરીની ૧લી તારીખે ઓરિસાની સરકારે ૨૫ રજવાડાંએ અને મધ્ય તંતની સરકારે છત્તીસગઢનાં ૧૪ રજવાડાંઓને વહીવટ ચોત્તોને હસ્તક લીધો; અને એ જોડાણ કરારો મુજબ રાજ્યો બોમ્બે છે તે શોષણ અને વારસા-હક્ક તથા જંગી રકમનાં સાધી-વાણીના લક્ષ્યોને બંધા !

આ જોડાણને 'રક્તવિહીન ક્રાંતિ' ની શરૂઆત તરીકે ગણાવી હંદેરા પીટવામાં આવ્યો.

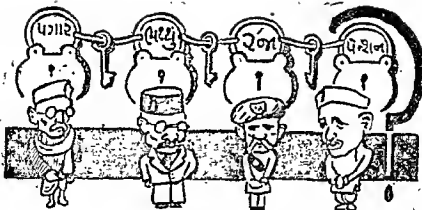
અને એનો સીધો પ્રત્યાષાત ચુખરાત-કાઠિયાવાડની રિયાસતી પ્રજાની લડતો પર પડ્યા વિના ન રહ્યો. હવે તો મૈત્રી દ્વારા રાજ્યો સાથે કરારો કરવાના હતા; હવે લડતો જિનજરૂરી હતી, એટલું જ નહિ, પણ, લડતો એની મૈત્રીની આડે આવતી હતી ! અને જ્યાં ત્યાં રજવાડી આપ-પ્રુદી સમ્રે જંગે ચડેલી જનતાને બેસાડી દેવાના બમ્બત સતત પ્રયાસો આરંભાયા. હવે પછી આવનારી ભાગીદારીવાળી સત્તામાં જેમને સીધો રસ અને રવર્થ હતો એ હુમ્મ મંડળોએ પોતાનો માર્ગ સફળ બનવવા રીતસર પ્રયાસો આરંભી દીધા.

જુનાગઢનો મોરબ ભરી લડત-ને કપાળે કળી મેચ લગાડે એવો વહીવટ ત્યાં ચરૂ થઈ ગયો હતો. નવાખી કાઠિયાઓએ દેશભક્ત બની નવી સરકારના

વડેરાઓ સાથે પ્રમોદોદી કરવાનું એ જમાવી હતી. પરિણામે કામ-વાદને વધુ પેલણુ મળ્યું, મોઢો તણુખા ફાટી નીકળ્યા, પોલિસ-ખાતું અને અમલદારશાહી તંત્ર એમાં તરબોળ રહ્યું. અંદરઅંદર આગેવાની માટે તકરારો જાગી અને સાથી વિરોધ તો જુનાગઢ મહાલના કિસાનોનો અને જનતાનો જાગીત તથા અને સમસ્તમાં અંતિ ઉમ્મ જની ઊભી રહી ! અને આ બધાની આશંકે નવાખને પાછા આજુવાની, યા એના દીકરને ગાદીએ આજુવાની મોશીશી ય ચરૂ થઈ ગઈ !

ત્યારે, રાજ્યપીપળા અને વડેરાની આગેવાનીએ, લડતના જામેલા વાતાવરણને ધોઈ નાખી 'નવા સંબંધો' માટેના પ્રયાસો ઉપર જ તમામ હક્તિ મંદિત કરી, રાજ્યપીપળામાં એક વાર તો અધિવેશનમાં પ્રામ્યે નેતાઓની પીટેકડની વલણને લપકાક લગાવી ય દીધી હતી છતાં દેર તો મોટિસ-એને હાથ જ રહેતો હતો. પાલણપુરમાં હજી લડતનાં નગારાં વગાડતા જુવાનો 'ભાવિની તૈયારીઓ' કરી રહ્યા હતા.

આનો સામે પડેલા જામનરેશી, શ્રી. દતાપુર્ણી સમા કાર્યકરોની ધરપકડ કરી, 'જય ચુખરાત' પુરિતકાને જામ કરી. પાડ્યો ! અને 'રાજકોઢ' ના આરોપ માટે બે વરસની સખ્ત ફેદ બોગવવા શ્રી. વેદને ચરમા, પુરતતા અને પત્રવ્યવહારની સામન્ય સમગ્ર

પણ ન આપીને જૂથ હઠતાળ પર ધોલ્યા.

વડોદરાની 'શ્રીમંત સરકારે' પ્રજાની કૂર મરફરી કરનાં 'જોમસ' મુધારાઓ આપી પ્રમુખીય ભેરઆમાં કૂર પાડવાની રમત આદરી.

મુખ્યમાં વિવાદોઓની પરિષદ ઉપર ચોપા જ દિવસ પૂર્વે કરેલા જોગીખારનો જવાબ આપવા ૩૫૦૦૦ વિદ્યાર્થીઓએ તા. ૯ મી જાન્યુઆરીએ હમનવિરોધી દિનની બિજવણીમાં પ્રમંડ હડતાળ પાડી હતી. સરત, અહમદનગર, સેવાપુર, ખીખપુર, બેથગામ, ઉલ્હા, અંબરનામ વગેરે રમજોએ હડતાળમાં સાથ આપ્યો હતો.

વિદ્યાર્થીઓની દરોહાઈમાં કેમ જાણે ન હોય એમ મુખ્યની દામબસ કંપનીના ૧૨૦૦ કારકૂતોએ એમના યુનિવર્સના મંત્રીની જતરથી સામે લાત-હડતાળ પોડારી હતી, અને પોર્ટટ્રસ્ટના ૮૫૦૦ કામદારો હડતાળ તોડવાના તમામ પ્રયાસોને દરાવી એમની લડત આમજ કપાવી રતા હતા.

પરંતુ જેનાથી મુખ્ય નમરી ચોંકા જીડી હતી, એ તો આ વાત હતી-મુખ્ય સરકારે સરકારી નોકરોને બેકાર બનાવી ઘેર બે ડારની જે નીતિ અપવાર કરી હતી તેની સામે સરકારી નોકરોએ આખરીતામુ આપી લીધું હતું!

ખીજ જાણુ, કોમી આજ સામેનો કલકારોનો ભેરયો લાખો મુનજ્યાતીઓને ધેરજા આપી રહ્યો હતો. અમદાવાદમાં મજેલી લોડન્ટપ પરિપદે પણ એકતાની એ ગચાલ જિંચી ધરી હતી.

પરંતુ કોંગ્રેસ સરકારની પાટનગરીમાં ત્યારે એક અરનરી ખીના નવી રહી હતી! અમદાવાદના ૪૦ હજાર અજૂત કામદારોને મંદિર પ્રવેશના પોતાના કાવટેસર અધિકાર માટે ૫ લાકડ આપવાની ફરજ પડી હતી! કોંગ્રેસી નેનાઓ રેતમાં માથું નાખી બેસી ત્યા દતા ને અજૂત કામદારોને હડતાળ કરી પોતાની લાન આગે કપાવવી પડી હતી-જ્યારે એક લાલવાતરો જ તેમનો સાથીદાર રહ્યો દેખાતો હતો.

અને એ જ અડવાડિયે મુખ્યમાં ખીજ એવી કલકલયા સરાાર પટેલની કામદાર સમામાં દરિ નારાયણ નામના એક સરકારી પટાવાગાના લોહીથી લખાઈ હતી- પોર્ટટ્રસ્ટના હડતાળ કામદારોએ એ સમામાં નિદ્રાન કરવા જતાં પોલિસે જોગીખાર કરી, દરિ નારાયણનો માથ લીધો હતો!

★ ફેબ્રુઆરી ૧૯૪૮

આપણા વતનની -ફુડ્યાનો અંદાજ તો હજુદવે આવશે ખાશી હતો જે સમન્વાયો ને માલિક-જમીનદારો તથા મહેલ અમલદારોનો સંયુક્ત ભેરયો રાજ્યરોજ જીડો પાયો નાખી રહ્યો હતો, તેની સામે બંદુક લાકવાને ખડકે જનતાની છાતીઓ પર જોગીઓ ઝાડવાની સરકારી નીતિ એનાં કારમાં પરિણામો ઢાળે કરી જમાવી રહી હતો. મહાત્મા ગાંધીજીના ખૂનની કાવણ એ આખી કમનથીય અને કલંક કલાણી રજુ કરી રહી છે (કેસ કોર્ટમાં રોષ લીકાને-રયાન નથી). જાનનગર-

અંતર, અંતર પુ થી માંડી ગુજરાતના વડોદરાની બીતરમાં રંધાઇ રહેલ ક્રોધી કાવત બોરોની વીંમતો અને ગંધીજીના ખૂન બાદ કામવાદીઓએ ઉજ્જવેલી મહેફિલો એનાં બોર્ડાં મંજિયાની ખાતરી કરાવી ગઇ છે. જનતાના એ હવાચારો સામે પ્રગટેલો રોષ, એમની સામે આપો-આપ થયેલ પ્રતિઆપી હુમલાઓના હેવાલોમાંથી મળ્યા વિના રહેતો નથી.

★

માર્ચ ૧૯૪૮

છટ્ટી, અનાજની બવરથા અને નીચા પગારો સામેની ફરિયાદો મારે ૫ હાલોના ૩૫૦૦ રૂબરૂ કામદારોને હજી લડતને રાફ હોવા પડે છે ! કરોડોની કમાણી કરતા રૂબરૂ ખાતા સામે અને કેશિસી સરકાર સામે આ પહેલા નંબરનું તહોમતનામું નહિ તો બીજું શું છે !

એ જ રીતે વડોદરાની સરકારે સરકારી નોકરોની પગાર વજરે માંગેને હુકરાવી, મંડળને ગેરકાયદે બંદર કરી પોતાની નાલેથી દેખાડી હતી. વિલાપતમાં ઘોડદોષ, અમનઅમન ને કાળા ધોળા અમલદારોનાં ખીસાં ભરવા માટે ક્રીમંત પાણે પૈસા છે પણ કારકુન, પટાવાળા કે પોલિસને પેટપૂરતો પગાર આપવા નથી !

અને સુરતમાં ૭૦૦ બીડી કામદારોએ આજ માસમાં પોતાની મજૂરીના દર વધારવા હડતાળને રાફ લીધે ત્યારે ૫ માલિકોની

નફેમાળની ક્યા ખુલ્લી પડી હતી.

પરંતુ સૌથી વિશેષ તો, અમદાવાદના ૧૫૦૦ મુનિ. શિક્ષકોએ શ્રી હામરબાઇ દામરની 'સરકારી નીચે ચલાવેલી લાંબી વિદ્યા-હડતાળ છે. મુળમ્ સરકારે રજા ફેલ્ડારીએ પ્રાથમિક શિક્ષાને "સંપૂર્ણ-આપ" (I) આપવાના હેતુથી ત્રીજી બંદરોત કરી હતી-જેને શિક્ષકોએ એકી અવારોજીવાવી ૬૪ હડતાળને આખરી રાફ આપનારો હતો ! અમદાવાદના ૧૫૦૦ શિક્ષકોએ પ્રાંતના ૧લાખ પ્રાથમિક શિક્ષકોની રાફગરી કરી હતી. અને મુનિ'ના કેશિસી વગાઓની તથા મુળમ્ સરકારની હાલોરો સામે લડી લઈ આખરે શિક્ષકોએ 'સમાધાન' શોધ્યું હતું x x x શિક્ષકોના ધંધાને આરમ્ભને ચલાવવાના વડાપ્રધાનની જે હમણામાં જીવતા શિક્ષકોને ૫ આખરે લડત કરવી જરૂરી બની હતી !

તેવી જ બીજી લડત હતી વડોદરાના ૧૦ હજાર સરકારી નોકરોની. મહારાજ અને પંચિસી લોકસ પ્રધાનોના દમન સામે એ લડત લડાઈ હતી. પટાવાળાઓ ને જમાતારોથી માંડી, રામજીવાઓ, તલાડીઓ, અવલ કારકુનો, ચિરસ્તેદારો ને વહીવટદારો સુધાં આ હડતાળ જંગમાં યાગેલ હતો. મોટા પગારદાર સાહેબોને ત્યારે જાતે પાણી જરીને પીવાનો વારો આવ્યો હતો ! સાહેબોના ઘરના રસોડા સુધાં હડતાળ પર ઉતરી હતો !

એપ્રિલ ૧૯૪૮

વડોદરાના સરકારી નોકરો-૧૦ હજારની લડતને પગલે ૬ મહાના ૮૦૦૦ સરકારી નોકરોએ પ્રતિ-હાસતું એક અફેલુન માવું લખ્યું ! સરકારી નોકરોના હક્કની એ લડત કચ્છી પ્રમુખ અપૂર્વ ધિંગાલ બની ગઈ ! (જુઓ સરકાર : જુન અંક). એ દિવસે સરકારી એડિસીથી માંડી ધોડામાડીએ રહેલે સુધાં ધંબી-અઈ ! એ દિવસે રાજદરબારના મહેમાનખરના રસોડા, બટલરો ને નોકરો ૫ ધોળા-જામાં યાગેલ થયા ! અને જંદોતની ધમકાઓ સામે રહે જરાપેલા રોળાઓએ નવી જ તાકાતને પરચો રજવાડી અપખુદીને લખ્યો હતો, રાજદારોને નમારી હતી, એ ધિંગાલું 'પગાર વધારો' મારે ખેલાયું હતું !

અને એવું જ બીજું ધિંગાલું એજ મહિને સુરત જીલ્લાના હાળીઓએ ખેલ્યું હતું. (જુઓ સરકાર : જુન અંક) માસિક ધણિયાઓનાં રોષણ, રંગઠ, હાલોગીરી ને ગુકામીરી સામે શલામોએ મોરચો માંડ્યો હતો. પોતાનાં પરગાર માસિકોએ જોખીજીત ક્યાં હતાં, ને એરોતોની લાજ જંદાઈ હતી; પોતાના આગેવાનોને જેલમાં જોંધી સરકારે માલિકાને રખોયું આપ્યું હતું ને ધાક-ત્રાસનું સાક્ષાત્ત્ય આપ્યું હતું. પરંતુ હાળી એની શલામી સામેની લડતને નિરધાર કરી ચૂક્યો હતો.

રાજધીપણના બીડામાં એનો તણખો બિઓ હતો ને ગાયંકવાદી કામરેજમાં એમાંથી મહોડો બેઠ્યો હતો !

કેશિસી પ્રધાનોના રાજ્યમાં દાળો-શુભાષીના કંઈક સાંમે લડનારાઓને પંચ કાંટા—ના, જેલો ને ગુડા દંભોથી ભરેલો હતો !

પરંતુ એપ્રિલનો મહિનો, એક રીતે નહિ તો બીજી રીતે, યાદગાર બની જવા સમર્થ્યો હતો ! એપ્રિલની શરૂઆત થઈ ન થઈ હોય પણ એ સુખ અને શુન્નતાભરમાંથી ઠગનપથ કિસાન-કામદાર-કમ્યુનિસ્ટ નેતાઓની ધરપકડો થઈ ચૂકી હતી. અને એ ધરપકડોનાં કારણો જાણવાનો યા એ કારણો સામે કોઈ ચડી ન્યાય માગવાનો કાષ્ઠ અધિકાર મુજબ સરકારે પ્રજા પસે રહેવ દીધો ન હતો.

આ જ તો એ ઐતિહાસિક મહિનો હતો જ્યારે સૌરાષ્ટ્ર સરકારની રચાપના થઈ ચૂકી હતી; ને તેજ તેના પૂર્વજો (સુખ સરકાર) ને પગલે પંજવાની તૈયારીઓમાં પડી હતી.

★

એ ૧૯૪૮

પછી તો—એ મહિનો ખેસતાં ખેસતાં—લોકચાલી (હલચાલના) આગેવાન પત્રો—“જનપુષ” ઉપર છ હમ્મરની જામીનગીરોના દંડો વીંઝાયો અને શુન્નતાના વધુ સામ્યવાદી આગેવાનોને સાંજયા પૂઠે કાષ્ઠ કયા કેસ વિના, ગોંધી દેવામાં આપ્યા ! દેશભરમાં જેલખાનાં મોતનાં ધર બનવા લાગ્યાં ને પ્રત્યેક લડતને માથે લાડીમાર ને ગોળીઆરની ઝડીઓ વેરસવા મારી. હેબિલસ કોર્પસના કાયદોનો “લાભ” ફલ થવા લાગ્યો ને નાદીરશાહી જુલોનો તરેહ તરેહથી ખચાવ થવા લાગ્યો !

★

જુન ૧૯૪૮

સૌરાષ્ટ્ર સરકારની રચાપનાને એ મહિના વીત્યા હતા; ને પુનર્તા લક્ષણ ચારણામાંથી દેખાવા લાગ્યા હતાં.

સરકારની સામે એક હરફ પણ ઉચ્ચારનાર અને વિરોધનો એક યર પણ કાંદનારના ટુકડે ટુકડા કરવાની અને તેમને ગંગા જમુનાનાં જળમાં ઝબોળી દેવાની ખુશ્કી ધમકીઓ વંદનાથની ઘડે—સુધાર્ષતા પ્રમુખે આપી હતી. તેની પાછળ, સૌરાષ્ટ્ર સરકારે ય સલામતીને નામે તાજેતરમાં જે આપમુદ્દ ધારો પસાર કર્યો હતો એ જ જળ બેગેલું હતું.

અને આવા સલામતી ધારની જરૂરિયાન સરકારને વરતાઈ હતી, કેમકે, સૌરાષ્ટ્રનો કિસાન માંવાતી જુલો નીચે મરી રહ્યો હતો, ને સોશી પ્રજા અજ વિના ટળવળી રહી હતી ! બોલાદ જેવામાં હલકા મોખાના બાવ કાચા મજુના રા. ૧૮ સુધી ઉછળ્યા હતા ! અને ૪૨-૪૪ જેવી રોટી રમખાણોની પરિસ્થિતિ સરાય કાઢવાવામાં છાંછ રહી હતી. સૌરાષ્ટ્ર સરકાર સલામતી ધાગતું બખ્તર સજી રહી હતી.

બીજી બાજુ, સૌરાષ્ટ્રના મિરાસદારો—સોરઠી નેતાગીરીની માંલકી મનોદશા જાણનારા આ શોષકો—એ કિસાનો પર કાઢાગીરી અને ધાક ધમકીનું સજ શરૂ કરી દીધું હતું. જમીનદારી શોષણનું અધપરે ભરવા તેમણે સૌરાષ્ટ્ર સરકાર સામે ગોરચો સજવા માંડ્યો હતો. “સૌરાષ્ટ્ર સરકાર નહિ નેત્રજ; રાજ સાહેબ પાછા આજો”ની ઘોષણાઓ એમણે ગમવી હતી. અને સામેથી “લાઇ બાપા” કરતા સૌરાષ્ટ્ર સરકારના પ્રધાનો સામે રામકીના પ્રજા અંજે આખરી લડતનું દયાબાર ઉગામ્યું હતું. જેનાં આખરે સૌરાષ્ટ્ર સરકારે નમતું છોડી સમકાળનું અપગમ્યું હતું.

● આ જૂન માસની ૧૦.મી તારીખે શુન્નતાની નાની રિયાસતો સુખઈ ઇલાકામાં બળી ગઈ, ત્યારે થોડાક બનાવોએ ચાંત શુન્નતાનોને વીજળીનો ચાંચકો લગાવી ચોંટાવી દીધા હતા.

મહીકાંઠા-છડર પ્રદેશમાં જેમની જેમની સાસેથી છીનવાઈ ગઈ હતી, અને જેઓ જેમની વિડોણા બન્યા હતા; અને તાજેતરમાં જેમનો ખેડ હજી પણ છીનવાઈ જતાં જેઓ નોધારા બની

રૂપવામાં જાન્યું હતા, એમણે રોજીઆ બાધી, સાહુકાર-જમીનદારો ઉપર રતોરાત 'હલ્લા' સળ્યા ! સ્ત્રી યુગ્મે તે બાળકો હાથમાં હળ અને હથિયારો લઈ, બેટરીઓ લઈ માણસો ધૂમી વળ્યાં - સાહુકારોની જમીનોમાં હળ નાખી પોતાની માલિકી બહેર કરતા સાહુકારોને બચારી લાગી જવા હાકોટા કરતા આગ્રહ બની ધૂમી વળ્યાં.

અને ત્યારે મુંબઈ સરકારની ગેદમાં નવા નવા આવેલાં એ સંતાનોને માતાની રક્ષા આપવાને બદલે, જમીન અને ખેડકા પાછાં સુપ્રત કરવાને બદલે, ૩૦૦ ગરીબ હાકરાઓને જેલ અને એમનાં સર્જાસંબંધીઓને ધાકધમકી અને બેમારી-જુખ-મરો નવાજી તરી આગ્રહીને અતુભવ કરાવ્યો ! અને જેમણે આ 'બરીબ-અત્યાન,' હાકરાઓને, પોતાનાં દીન સ્વાર્થો ખાતર 'રજપૂત-દક્ષિણ' ને નામે કોમી ઉચ્છેદણી કરી 'તોફાને' ચલાવ્યા હતા, એ સાચા યુદ્ધમાર હાકરાને છૂટા દોર આપવામાં આવ્યો ! એટલું જ નહિ પણ જેમાંથી આ તોફાની બચ્યા હતા તે મૂળ ખેડૂતોની જમીન સમસ્યાનો ધરમૂરથી નિરાશ લાવવાનું કોઈ ક્રાંતિ-કારી જ્ઞાન પમણું ભરવાને બદલે સરકારે તે આગેવાનોએ હાકરાઓને કાપડેસર ચરણ્યો કરવા સલાહો આપી, ફરજ અહાં કરાવે સંતોષ માન્યો !

અનાજના અંકુશો જતા આમજનતાની બેઠકમ ચૂસણુબેરી નીતિ હતી. વડોદરા જેવડા શહેરમાં ૧૧ થી ૧૪ રૂપયે મળતા (કાચા મણના) ઓખાના બા. રૂ. ૨૫ થી ૩૦ પકોડ્યા હતા; ધડોના ૨૦ થી ૨૫ રૂ. અને જુવાર-કઠોળના પણ ૧૨ થી ૧૪ રૂ. ત્યારે કોલસા ૧ થી ૭ રૂ. મળ્યું અને મીઠું તેલ ૧૫ અને શેર (કાચો શેર) ! દૂધ, ખાંડ અને કાપડના લાલો બેથી ચાર મણા બીચા મળી ગયા હતા.

વડોદરાની મહિલાઓએ આની સામે ઝુલ્મેશ ઉપાડી ત્યારે વડા પ્રધાનની માદીએ આવેલા ડોક્ટર જીવરાજ મહેતાએ 'એ બધી વાત તો વડી સરકારને હાથ-છે; અમે લાચાર છીએ' કહી બીટું સંકેશું

હતું. અને નફાગતો સામે કડક હાથે કામ લેવાનો સંજો સીધો માર્ગ અપનાવવાને બદલે જગવાન પર બેરોસો રાખવાની નીતિ અપનાવ કરી હોય એમ જણાવું હતું.

મુંબઈમાં આ દિવસોમાં જ અખબારી અગ્રાદીની મશાલ ઝળી ઊડી હતી. મુંબઈ સરકારની પોલીસે એ. આર્ચ. સી. સીની બેઠકના દિવસો દરમિયાન પત્રકારો પર શારીરિક હુમલો કર્યો હતો; 'ટ્રેન્ડ'ના સદતંત્રીને લોકઅપમાં ઠેકા દીધા હતા. તે ને જ દિવસોમાં ન્યુ એવર્ પ્રેસને સીલ કરી વધુ ઉચ્છેદણી કરી હતી. મરાઠી-શુજાતી-હિંદુના દૈનિકો અને અધવાસિકો ઉપર આ દરમિયાન જમીનખેરી, ધર-પકડો ને મનાઈ હુકમોની મનસ્વી તમવાર ઊતરી ચૂંટી હતી. એમાં વળી, મુંબઈના બહેર સલામતી ધારામાંની અખબારો અંગેની કલમોએ તો અખબારો સ્વાતંત્ર્યનું મળું જ મૂંડી નાખ્યું હતું !

આવા આ કારમાં હલ્લા સામે મુંબઈના પત્ર-કારોએ ગોરવમરી લડતમાં મંડાણુ કર્યો - 'અખબ.' રી સ્વાતંત્ર્ય સમાધિમાં સે નેટલ પત્રકારોએ પહેલ કરી. અને મુંબઈના લતાઓમાં સલામતી અદાલત બેરીશુ' બન્યું.

આ જ દિવસોમાં અમદાવાદની પ્રજા એક નવી આપત સામે પાથ બીડી વઢી હતી. મુંબઈ સરકારે, પોતાની નાવેથી હાંકવાના પ્રયાસમાં ૧૯૪૬ માં અમદાવાદમાં બંગેલા કોમી રમખાણને બંને આખા શહેર પર ૨૦ લાખ રૂપિયાનો દંડ નાખ્યો હતો ! જે લતાઓ ને ખાસ કરીને કામદાર વર્ગને વિચાળ સમૂહ આ રમખાણોથી તદ્દન અંધાર રહ્યો હતો, અને જેને માટે તેમને હારદાર પેલ અને કો નંદા સુદાના ધન્યવાદ મળ્યા હતા, એમના ઉપર જ આ દંડનો મોટો ભાગ ફટકારાયો હશે ! તેમાં ૫ હિંદુને રૂ. ૬ અને સુસલામતને રૂ. ૪૦ના માધ્ય દીઠ વેરા આપવો પડે એવા કોમી કલહનાં બીજ વાવતી અને આકરી વહેંચણી કરવામાં આવી હતી. સદંત્ર રીતે કામદારોએ એની સામે પોકર ઉઠાવ્યો. સરકારે એને કમડી નાખવા લાડીમાર અને ધર-

રામ રાજ!

પડેનો ઉપાય અજાઓ ! ને જેમાં પરી
દીધેલા કામદાર આગેવાનો પર ત્રાસનું વર્તન ઉભાયું.

★

જુલાઈ ૧૯૪૮

અમ રીતે, આગરની આઝાદીએ એક વરસ
પરું કરતાં પહેલાં-આરમ મહિનામાં પ્રવેશતાં જ
૭૦ વર્ષની અક્ષત-ભંગી કામદાર વૃદ્ધા બાઈ બાણી
નેહીના ગળ ગોળાચારી લીધે.

મુંબઈની મુનિસિપાલિટીના કારભાર કોમિશ
પક્ષના હાથમાં હતો ને ત્યારે મુનિના અદ્યત
કામદારોની - મંગિ-મૂળજન પમાર રો. ૪૦;
ઔદ્યોગિક ધોરણે મોંપવારી ભાથું, સ્ટાફમાં વધારે,
ખોદીઓની બવરથા વગેરે મંગિને હુકરાવવામાં
આવી હતી; એની સામે ૭૦૦૦ કામદારોએ હડતાળ
પુકારતાં કોમિશની સરકારોએ ગોળાચારી નવાજ
આપ્યો હતો ! એ બેકામ મોળાચારીની નિષ્પક્ષ યા
અદાલતી તપાસ કરવાની સર્વપક્ષ મંગિને પણ
હુકરાવી દેવામાં આવી હતી ! શધીજને નાગે માહીઓ
પર નિરાળનારાઓએ અજ્ઞોને ભૂખમરો-બેકારી
ને ગોળાચારી નવાજ !

તે અમદાવાદની જેલોમાં રાજદારી કેદીઓ
સાથેના અમાત્યવી પતીવ સામે તાંના ૧૨ કેદીઓને
જૂથ હડતાળનો આશરો લઈ જાવને હોડમાં ચૂકવાની
કરજ પડી !

દરમિયાન રો. જીવરાજ એમના નોંદરોવાલી
હુકમ વડે સૌને આશ્ચર્યમાં નાખી દીધા-એક દિવસની
હડતાળ કરશે તો ૭ દિવસનો, પમાર કાંપ થશે !

અને કાવનગરમાં આઠ કામદારોની પેટના હક્કની
હડતાળ તોડવા ઉગ્રગિયાત વર્ગના રાષ્ટ્રભક્તો હાથમાં
સાવરણી લઈ બહાર પડી કાળપમાત્ર કામ કરી
‘સેવા’ની શાખાથી કમાઈ રહ્યા !

પરંતુ આ દરમિયાન અખબારી સ્વાતંત્ર્ય ઉપરના
મહારોએ માઝા મૂકી દીધી છે. દર છાંયવારે સહ-
તંત્રીઓની ધરપકડો અને અખબારોની સત્તામણીઓ
આવી રહી છે. તેની સામેની અખબારી સ્વાતંત્ર્ય
સમિતિની નેહાદ જબ્બર બેથીલી જતી લાતબે
રંગ ખડકાયે છે અને એ જ દિવસોમાં મુંબઈમાં
મળતી અખિલ હિંદ તંત્રી પરિષદમાં સરકાર-પક્ષી
અગેવાનોની નામરજી છતાં દનધારાને વખોડતો
અને એને પાઠો બેચી લેવાની મંત્રિ ઉડાવતો તથા
આજ સુધી લેવાયેલાં પગલાંની કાયદેસર પુનઃ
તપાસ માંગતો કામ પસાર થયો છે.

મુંબઈ સરકાર બીજે હાથે
જીવરાજના કામદાર આગેવાનોને
અપી લઈ કેદમાં નાખી રહી છે.
અને મુંબઈની હાઈકોર્ટના ન્યાયા-
ધીશ “બેલ્લેટ્ટેટના હુકમ”ને
આખરી તત્કે સ્વીકારી લઈ,

હોખયસ કોર્પસ દ્વારા મળેલ જે હાઈ અધિકારને ય
તથા રજા છે। સરકારે દરમિયાન, હાલત સમજી બધા,
બલે કશી ગુનેગારી કરી ન હોય, પણ 'કરનાર છો'
એવી થાંકા પરથી પણ વિના વોરન્ટ-વિના કેસ
પકડવાનો અધિકાર અખત્યાર કરી લોકચાલી પર
આખરી હાલો કરી દીધો છે !

★

ઓગસ્ટ ૧૯૪૮

૧૫ મી ઓગસ્ટના આઝાદી માસનો આ પ્રથમ
દિન છે.

ત્યારે કોલેરાને અન્યો અભાવ, કપડાં ને કોથ્થસા-
ની અછત, મકાનો ને રહેઠાણોની તાણ, નિર્વાસિતોના
કેદી સમાજીયનની કંપાવનારી હાલોઓ અને

નાગરિક સ્વાતંત્ર્ય ઉપરના ઠેર પ્રહારોના ચોક્કસ
હેરાલો અખત્યારોને પાને ફાંતે દેખાય છે.

જેમની આઝાદીનો હાલો થયો છે તે થઈ રહ્યો
છે એમની ન સામે એમની રોટી અને રક્ષાની
લડતોને કચવા માટે લાડી, બદ્દો, ડીઅર ગેસ ને
જેલનાં દાર ખોલાઈ રહ્યાં છે. એક બાબુ મુઠ્ઠી
બર માલદારોને માટે કટ્ટોલો ઉઠાવાઈ ગયા છે ને
કાપડ પર બાવો છાપવાની ય ફરજમાંથી તેમને
મુક્તિ આપી ૧૦૦ દિવસમાં ૩૦ કરોડ રૂપિયાની
કમાણી કરવાની સોનેરી તક મુખત થઈ છે !
અમલદારો ને પ્રધાનો પ્રજાના સેવક નહિ, પણ
મુંડમોજીય શેઠ જની હાટી હાથ કારમાર ચલાવો
રહ્યા છે.

★

નહીં એ બુઝારો—

લોકનાટ્ય

લેખક : શકર પંડ્યા

લોકનાટ્ય સંધ - (મુજબ શાખા) ના અંગ્રેજી મુખે થોડા અલ્પાંશમાં પહેલાં 'ડીપ ઝાર ધી રટસ' નામનું અમેરીકામાં લખ-સીએ પ્રત્યે રાખવામાં આવતા 'રંગભેદ' ને ઉપાડું પાડતું નાટક લખ્યું. આ નાટકના લેખક આર્નોલ્ડ ડાખ્સને, રંગભેદનાં મૂળ કેટલાં જિંડા ગયાં છે, એનું હજુ સ્થિત ખડું કરવાનો પ્રયાસ કર્યો છે.

સૌથી પ્રથમ આપણે આ નાટકની વસ્તુ તપાસીએ. એટ યાલ્ફ નામનો એક લગ્નસી સૈનિક જે યુદ્ધમાં મોટા અફસર થયો હતો અને બહાદુરી માટે અનેક સ્ત્રી મેળગ્યા હતા એ એના દક્ષિણ અમેરિકાના ગામમાં પાછો ફરે છે. એની મા બેકા, અમેરિકાની સેનેટના એક સભ્ય-જેનેટરના નામથી જ ઓળખાય છે, એને ત્યાં આપા તરીકે મામ કરે છે. સેનેટરની મોટી પુત્રી એલીસ અને નાની નેવી જન્મેને એટ માટે આદર છે, એલીસના દિવમાં લગ્ન સીએ પ્રત્યે 'દયા ભાવના' અને 'પરાપકાર વૃત્તિ' છે; ન્યારે નેવીના દિવમાં પ્રેમની કુમાર છે.

એટ, યુદ્ધ પુરું થવા પછી, ન્યારે એને વતન પાછો ફરે છે ત્યારે એ તો એનું એ દાય લુએ છે. લગ્નસીએને, પુસ્તકલયમાં આગને બારણેથી ફાગલ થવા નથી આવતા! 'દલકા' હોય એવી રીતે જ એમની સાથે વર્તવામાં આવે છે. યુદ્ધ દરમ્યાન લોકશાહીને નામે, નવી દુનિયા ધરવાનો નામે, લગ્નસીએને સૈન્યમાં ભરતી કરવામાં આગ્યા હતા. રજુભારે, બીજા મોરા સૈનિકની બહાદુરીથી વિશેષ નહીં તો એના જેટલી બહાદુરી એમણે પણ જતાવી

હતી! યુદ્ધ જતાયું! પરંતુ રંગભેદની લગાણતો બાકી રહી! લોકેટનન્ટ એટ યાલ્ફે ધેર આવીને તો એ જ જૂની દુનિયા એ જ જૂના પૂર્વમુહો અને લગ્નસીએ પ્રત્યેનો એજ ધુધારપદ રંગભેદ નિહાળ્યો. એનું રામેરામ સળગી ગયું. એણે એના માનવ હક્ક માટે લડી લેવાને મનમુગ્ધો કર્યો. એણે મામમાં, છૂટકા હાથે કરવા માંડ્યું. પુસ્તકલયમાં આગને બારણેથી પ્રવેશ કર્યો. પરિણામે મોટી હોદ્દા યદ. સેનેટરનો ભત્રીજો રામ મેકસવેલ, એમની પાસે એટ વિષે જૂઠી ફરિયાદ લખને આવ્યો, પરંતુ હાલ નામનો એક લેખક જે સેનેટરનો અને એલીસને મહેમાન હતો એણે સત્ય કહી દીધું.

પરંતુ વાત આટલેથી ખટકી નહીં નેવી, એટને ખરા જગરથી ચારતી હતી. એ જન્મે નહીં કિનારે અને જાહેર રથોના ઓગિષ્ઠીથી ધૂમતા; એક દિવસ આ વાત પકાઈ ગઈ. ગોરાઓથી આ સફળ ન થયું. ખુદ એલીસના દિવનું 'દયાભાવના'નું બહાનું મચ્યું બેઠાં ગયું. એક લગ્નસી જીડીને ગોરા સાથે પ્રેમમાં પડે. અરે, મોતાની જે એમને પ્રેમ કરે એ વાતે તેના દિવને ઝાળ લાગારી દીધી. વાત સેનેટના કાન સુધી પહોંચી. સેનેટરે એક નામઝો રચ્યો. એટ પર ધક્કાગળી મોરીનું આગ આગાયું. ગોરાની લાડૂતી પોલીસ, એટને આવીને પકડી ગઈ. એલીસે આખા પ મામલામાં સંમતિ-સચક મોન સેન્યું.

પરંતુ સેનેટરનું આ કાવતું પકાઈ ગયું. હતી નામની ધરમામ કરનારી લગ્નસી હાકરીએ આ બધી વાત હાલકને કહી દીધી. એણે સેનેટર

પાસેથી ધડિયાળ મેળવી લીધું. એ દરમિયાન હાવડે
બેઠને જેલમાંથી છોડાવવાની તળવીજ કરી જ
હતી, પરંતુ જેલમાંથી બેટ પાછો આવ્યો-એલીસ
પાસે. એણે એલીસ પા પોતાનો પુરુષપ્રેમ જ
હાવળો: “ માણસને લાગણી હોય છે પણ કળા
હજારોને લાગણી હોય એનો સ્વીકાર કરવામાં
આવતો નથી ! માણસને પોતાનો ખ્યાલ કરવાની
તક આપવામાં આવે છે, પરંતુ હજારોને નહીં ! ”

આ બનાવ પછી એલીસના દિલમાં મંથન
ભરે છે પરંતુ એનો પિતા તો, એના આ નીચ
કૃત્યનો પથાતપ કરવાને બદલે એક કૂર હતારાની
અદાથી બોલે છે: “ એલીસ તને એમ લાગે છે કે,
મને એથી પસ્તાવો થયો છે ? જરા થ નહીં. એથી
ઊલટું, હું નહીં તો બીજાઓ, આ હજારોઓની સાન
ઠેકણે લાવશે. હું આજ દિવસ સુધી એને પૈસા
આપતો હતો. હવે વધુ પૈસા આપીશ. હું મારા
‘ખરા મિત્ર’ની ઊવણીમાં બળવા ભડકું છું. ”

સેનેટરના આ વાક્યો, એલીસને ‘રંગબેદની
ભયંકરતા’ તીવ્ર બાન કરાવે છે. ગોરાઓના દંભ
અને પ્રખ્યાત કારણે એમના પ્રત્યે ધિક્કાર રાખના
બેટને પણ સત્ય વસ્તુ સમજાય છે કે રંગબેદની
આ ઊંડા મૂળને જરૂરથી ઉમેરી નાખવા માટે તો,
સાચી સચળ અને વિવેકશુદ્ધ ધરાવનાર ત્યાગ
‘કાળા અને ગોરા’ માણસોની, માનવતા આજન્મ
અનિકારિતું રખોયું કરતા સંયુક્ત મેરવાની જરૂર
છે. એલીસ અને બેટ, આમ એક નવી પડીના.
નવી વિચારસંભળીના શદધારીઓ બને છે અને
નાટક પૂર્વ થાય છે:

લેખકે, અ.માં ત્રણ મુદ્દાઓ રજૂ કર્યા છે. એક
તો સેનેટરનો અંદરની રંગબેદ. અમેરીકાના ગોરા
મુડીવાદીઓ અને એના માંધાતાઓના માનસનું એ
પ્રતિબિંબ છે. બીજો મુદ્દો, હજારોઓ પ્રલે સહાનુ-
ભૂતિ હોવાનો દાવો કરતા વચ્ચે વધારા માણસોનું
માનસ, ‘એલીસ’ના પાત્ર દ્વારા વ્યક્ત થાય છે. ત્રીજો
મુદ્દો હજારોઓ એમના કલ્પ પ્રમાણે કરે, ત્યાં સુધી
એમની સહાનુભૂતિ ટકી રહે છે. પરંતુ જ્યારે ગોરા-

ઓ અને હજારોઓ વચ્ચે સમાનતાની વાત આવે
છે ત્યાં તો એમની માખી ઊંઘાઈ જાય છે. ‘એ
અંધાર’ અટકાવવા માટે, બોલું. આજ અગ્રીને,
એને જેલમાં ધસેલી દેતાં પણ એને અંગિકો આવતો
નથી. સેનેટર, ધડિયાળની ચોરી કરાવું આજ, બેટ
પર અપ્રત્યુ ત્યારે એલીસે એ માનવાની ના પાડી
હતી. તે પછી જ્યારે એના ચોરશમાં તપાસ કર-
વાની સેનેટરે સૂચના કરી ત્યારે પણ એલીસે
એનો વિરોધ કર્યો હતો. પરંતુ જ્યારે તેની
અને બેટ વચ્ચેના પ્રભુપક્ષિસાની વાત આવે
ત્યારે એની ધીરજ ખૂટી ગઈ અને ચોરીને બદલે
એણે બેટને પકડાવી દીધો ! એલીસ જેવી વ્યક્તિઓ,
જે દર્દી અને દુધમાં પા રાખે છે, ગોરાઓનું
ગુમાન બળવાને, કાળાઓ પ્રત્યે પોતાના ‘સદલાવનું’
પ્રદર્શન કરે છે, એવી અકિતઓના માનસનો લેખક
આ નાટકમાં સરસ ચિતાર રજૂ કર્યો છે. અલગપણ
અંતમાં, એલીસની માણસાઈ, એટલી પાંખર છે કે
એ પીછેઠઠા કરવાને બદલે આગેકદમ કરે છે,
અને એના પિતા જેવા પ્રત્યાધારી અને ફાસીવાદી
પરિજનો સામે લડવા માટે કમર કસે છે.

જ્યારે ત્રીજું પાત્ર, બેટ ચાર્લ્સનું. એ આધુ-
નિક, નવજન્યત હજારી જુવાનનું પાત્ર છે. એના
દિલમાં ગાંઠઓએ નવી દુનિયા રચના માટે આપેલાં
વચનોના અંગને કારણે બારોબાર કંટાળારી છે
એના દિલને નિરાશા ધેરી વળી છે. હજારોઓના,
સામાજિક અને સાંસ્કારિક ઉદ્ધાર કરવાના એને
હેયે કોડ છે, અને એ દિવામાં એ પ્રયાણ કરે છે,
આમ છેતાં એના શુકિત જગમાં એ કેવળ આવે-
શનો માર્થો જ બચું કર્યો જાય છે ! ગોરાઓની
છગકપટ અને દંભો કારણે એ એને ધિક્કારવા
લાગ્યો છે. એમાં એ ‘નવમાનવ’ ગોરાઓ અને
‘રંગબેદી’ ગોરાઓ વચ્ચે કશો તફાવત કરતો નથી.
માણસ માણસ વચ્ચેના આ મેદલાવને અને ખાસ
કરીને ‘રંગબેદ’ને મિટાવવા માટે, જેનાં પ્રતાપશુ
ખુશી ગયાં છે, એ બધા અગત માનવીઓ-પછી એ
કાળા કે ગોરા હોય-એક સર્વ સામાન્ય આદર્શની

સિદ્ધિ માટે જ લડી રહ્યા છે-એ વાત એ વિચારી શકતો નથી.

આપે સેનેટર, નફરત યદ્યપે પોતાના પ્રત્યાવર્તી દરજ્જાએ બહાર કરે છે ત્યારે જ એને એવું જાન થાય છે, અને આવા પ્રત્યાવર્તીએ સામે તો, તમા જ પ્રગતિશીલ માનવીઓએ, એકકતાર યદ્યપે લડી લેવું નોંધ્યું છે એ સાચુ જોને સમજાય છે.

આમ; આજના અમેરિકા સમક્ષ, જે સૌથી અગત્યનો સવાલ છે, એ આ નાટકમાં રજુ કરવામાં આવ્યો છે. સાથી પ્રથમ તો આ નાટક અમેરિકાની કહેવાતી 'લોકશાહી'ના દંકળો પરદો ચીરી નામે છે. ગેરસત્યો હજારોમાં ચારી રહે અને આર્થિક શોષણ કરે છે, એમને સ્થમા નિકે દાનજો ઉમે ન આવે એ માટે બધા જ પ્રયત્નો કરે છે, અને એમના હાથમાં રહેલી રાજકીય સત્તાનો, હજારોમાંની નવાળી હાથ દગારી દેવા માટે દુરુપયોગ કરે છે, એ બધું જ નાટ્યલેખકે સચોટ રીતે બતાવી આપ્યું છે.

★

ઉંચનીચ

એ બાજુ સુબ્જમાં 'ડીપ આર ધી રૂટ્સ' નામક અંગ્રેજી નાટક લોકનાટ્ય સંપત્તિથી ભજવાઈ રહ્યું હતું એ અરસામાં જ ન્યુ યોર્કમાં થી. ચિત્ર 'ઉંચનીચ' સુબ્જમાં રજુ થયું. 'ઉંચનીચ'માં પણ અહીંના જીવનની સમસ્યાઓને વળુવામાં આવી છે, જેમ વારંવાર બહાર કરવામાં આવ્યું હતું. અમેરિકામાં હજારોએ પ્રત્યે રંગરોષ અને હિંસામાં અહીંના પ્રત્યે અસ્પૃશ્યતા-બંનેનાં મૂળમાં આજની સામાજિક અસમાનતામાં બીજા પડેલાં છે.

ઉંચનીચના વર્તે બહુ નોંધને પ્રાપ્તના એક જાગરે પછાત ર.ખી, એની પાસે પોતાનું 'ગદાવૈતર' કરાવવા કેવી સામાજિક વ્યવસ્થા બની કરે છે, અને એને જાણતી રાખવા માટે, ધાર્મિક અથવા રંગરોષના કેવા પૂર્વમંડો બીજા કરે છે એના અનુભવ હજારોએ તેમજ અહીંના બંનેને એકસરખો જ છે.

આ અસમાનતાને લઈને જ, 'રંગરોષનાં લેઝ' મૂળ જ અને 'ઉંચનીચ'ની સરખામણી કરવાનું મન થઈ આવ્યું. પરંતુ 'ઉંચનીચ' બોધ પછી તો હું વધુ નિરાશ થયો. 'ન્યુ યોર્ક' જેવી સમગ્ર સંસ્થાએ આવું ચિત્ર કેમ આપ્યું હતું એ જ એક મોટું આશ્ચર્ય થયું.

સૌથી પ્રથમ હું તમને 'ઉંચનીચ'ની કથા કહી દઉં.

અંતુ નામો એક અદ્યત, એની નની દિકરીને અનાથ મૂળીને મૂકી પામે છે. એની એ અનાથ દિકરીને વેણીપ્રસાદ નામના બાલક જન્મનાર એને ઘેર લાવે છે. એની પત્ની જાણ પડેલાં સંતોષથી અને પછી સહૃદયતાથી એને ઉછેરે છે. વેણીપ્રસાદને માધવી નામની એક પુત્રી છે જે 'માલતી'થી મોટી છે.

વેણીપ્રસાદની પત્ની જાણ એવું કાઠું મત ઊંચની રહી છે. માલતી બહુવાર મદિરમાં ઘૂસી જાય છે. પરંતુ આને પુરોહિતજીની દાગરી દોવાથી એ વધુ તોફારી રાખે છે. માલતીને મદિરમાં પ્રવેશ ન કરવાનું જણાવે છે. પુરોહિતજીને શંકા જાય છે. કેવટે તેમણે વેણીપ્રસાદને માલતીને એક અંવાધિપામાં જ ઘરમાંથી દોડી કાઢવાની મહેતસ આપે છે. વેણીપ્રસાદ અટક રહી છે. એ પછી વેણીપ્રસાદ અહીંના દારના કામમાં જાગી જાય છે. જેમ કરતાં એ કપાડપીનો બોગ બને છે. અને આજના હાથમાં બંને છોકરીઓની રંજભાજ સોંપી અવસાન પામે છે.

વર્ગો વીતી જાય છે. પુરોહિતજીનું પાત્ર એકાએક માધ્યમ રાઈ જાય છે. એનો બનીને રંજન, કે જે અસ્પૃશ્યમાં માધવી અને માલતી સાથે રંગ્યો કરતો એ પુરોહિત બને છે. મ.મરીને અણવાવામાં આવે છે, ન્યારે માલતી, જાણ પાસે ગામડામાં જ રહે છે. અને રંજન પાસેથી પુરાણની પ્રેમકથાઓ અને ધાર્મિક કથા સંભળીને જ સંતોષ માને છે.

આજના રંજન અને માલતી રંગેના પ્રણયની ગંધ આવે છે. એટલે એ માધવીને કાગળ લખે છે.

પછી તે, દરેક દિંદી ચિત્રમાં બને છે તેમ પ્રભુય ત્રિશૂલ ચર ચાપ છે. માધવી રંજનને છાના કામળ લખતી એ વાત છતી થાય છે. એ રંજનને આહતી હતી. એ તરત જ ઘેર પાછી ફરે છે, અને માલતીને કલકતા હાડી જાય છે. માધવીને પણ મોટી ચિંતા છે. માલતી ઉંમરલાયક થઈ છે. એને પરણાવવી જોઈએ-પણ એ “અછૂત” છે, એનું તરત જ એને જ્ઞાન થઈ જાય છે! એ વાત એના મામાના ઘરમાં બધા જ જાણે છે. એક યુવાન પણ જાણે છે. એ યુવાન માલતીનો ઉદ્ધાર કરવાનું બીકું ઝાપે છે, અને એની પાસે જીવનસંગિની કરવાની બીક્ષા માગે છે. માલતી આ સાંભળીને તરત જ કલકતા હોડીને ઘેર ચલી જાય છે-અને રંજનને એના રવીકાર કરવાનું જણાવે છે.

માધવીના હૃદયમાં પણ “બલિદાન”ની ભાવના એકામ જાગૃત થઈ જાય છે. રંજનને એ માલતીનો રવીકાર કરના સમજાવે છે અને સાથે સથ એમ પણ જણાવે છે કે એ “અછૂત” છે. અછૂતો સાથે લગ્ન કર્યાં એ પણ અછૂતોદ્ધાર માટે ધણું અનિવાર્ય છે એમ રંજનને સમજાવે છે. રંજનના દિલમાં સંઘર્ષ જાગે છે. માલતી “અછૂત” છે માટે રંજન એને મદદ કરવા તૈયાર નથી એમ નથી, પરંતુ એનું દિલ, “માધવી”ને જ દેવાઈ ચૂક્યું હોવાથી એમ કરવાની ના પાડે છે. માલતીને રંજન અને માધવી વચ્ચેના પ્રભુપતી જલ્પ થાય છે. અને માલતી ઘર છોડીને ચાલી જાય છે. પછી એના પત્તો લાગે નથી.

“ઉચ્ચનીચ”ની કથા અહીં પૂરી થાય છે.

‘રંગમેદનાં જીંઠાં મૂળ’ અને ‘ઉચ્ચનીચ’ ની કથાની સરખામણી કરો ‘રંગમેદનાં જીંઠાં મૂળ’માં જોગ્યત પ્રગતિશીલ લેખકે, રંગમેદની સંસ્થાએ એના કુખરૂં રવરૂપમાં રજુ કરી છે, અને દરેક વિચારશીલ, પ્રગૃહ માણસને, આ અમાનુષી વર્ણન સામે લડતનું ઉદ્ગોષન આપ્યું છે. જ્યારે ‘ઉચ્ચનીચ’માં લેખકે અછૂતોની બાબીય સમસ્યાને આજની અસમાન સમાજ ચનાના ચોક્કામાં રહીને

જ ઉલ્લવાનો પ્રવાસ કર્યો છે. પરિણામે, પોતાના માત્રને આજની એ અન્યાયી સમાજ સ્થિતિ સામે બંડ મુકારવાને માર્ગે લઈ જવાનું તેમનાથી સ્વાભાવિક રીતે- શક્ય ન બતાં, બલિદાનના એ કહેવાતા ઉચ્ચ આદર્શની કૃત્રિમ છબી રજુ કરી છે.

‘રંગમેદનાં જીંઠાં મૂળ’માં નાટકનો દબસી નાયક, પોતાના આજના માનવ અધિકારો ભોગવવા માટે, જાતે મથે છે; એ માટે લડે છે અને છેવટે એની આ ન્યાયી લડતમાં એ બીભ્ર્યોનો સાથ મેળવે છે. જ્યારે ‘ઉચ્ચનીચ’માં વાતાની ઉપલી મર્યાદાને કારણે, અછૂત કન્યાને મોંઝેજ લેખકે વર્ણવેલે ન્યાયી ડેરવતા કળેદા મોલાવ્યા છે!

‘અરપૂરવાત નિવારણ’ના સવાલને, ‘ઉચ્ચનીચ’માં કેવળ આધિવાસી વલણથી નિરૂપવામાં આવ્યો છે. હરિજનો માટે મંદિરનાં દ્વાર ખુલ્લાં મૂકવામાં આવે, એથી, અછૂતોનો મૂળસ્ત સવાલ-આજની સામાજિક અસમાનતાને મિટારી દેવાનો પ્રશ્ન ઉઠાઈ જતો નથી. એ સવાલ આવા સુધારાઓથી ઉઠાઈ જતો નથી.

આમ ‘ઉચ્ચનીચ’ એ લેખકની પ્રત્યાષાતી મનોદશાનું પ્રતિબિંબ છે. એ ‘અછૂતો’ના સવાલને સાવ અવળી રીતે રજુ કરે છે. અથવા કહો કે એ સવાલને સનાતની દિંદુ બૂલરા કોઈ અછૂતને અડકી જાય, એવી રીતે અડકીને, કયાંતે ખોટા વર્ણના આપી, એ બૂલતું પ્રાયશ્ચિત કર્યું છે. પરિણામે ‘ઉચ્ચનીચ’ કેવળ કૃત્રિમ બની ગયું છે.

આપણા દિંદી ચિત્રોમાં ‘દષ્ટિ’ને તો અલગ હોય છે જ, એમાં જે યોગ્ય ઘણાં ‘દષ્ટિચાળી’ ચિત્રો આવે છે, એની વળી ‘વક્રદષ્ટિ’ હોય છે. પરિણામે પ્રેક્ષકને જે સત્યનું, જીવનની જે વાસ્તવિકતાનું અર્થ દર્શન મળતું જોઈએ, એ મળતું નથી, અને એના મનમાં બ્રામક અને ખેટા ખ્યાલો ઉત્પન્ન થઈ આવે છે. એ રીતે ખાવાં ‘હેતુ-પ્રધાન’, પરંતુ ‘મૂડીચઢીઓની પ્રત્યાષાતી (વચાર-સરણી)ને હેતુ’ સાધતાં ચિત્રો વધુ ખતરનાક નીવડે છે. ‘ઉચ્ચનીચ’ જો કે કથાતંત્ર દષ્ટિએ પાસ નજરું છે

એટલે એ એટલું અસાધારણ તથી થતું । કોઈપણ
કલાકૃતિનું આપણે મૂલ્યાંકન કરવા બેસીએ ત્યારે,
એની કલાત્મક સુંદરતાને બાલુ મૂકીને, એનું હાર્દ
શું છે, છવન આવેતું એનું વલણ શું છે અને એ
ક્યા પરિપોષાનો ઉદ્દેશ બર આણે છે એ જોવું
જરૂરી બને છે. ન્યુ થીએટર્સ ચિત્ર 'ઉચ્ચનીચ' બા
કસોટીયા પાર બેતરી રોકવું નથી.

‘હમ્મણી’ જેવા પ્રતિસ્પીધ ચિત્રની સર્જક ★

વિદાય !

“હઉં વિદાય ! નિઃસહાય-હઉં વિદાય”

નહેરુનું હૃદય દ્રવે

તપન રાજ્ય રહે

“પથ્થરી હયુ”ય તે બીતરી બિતર રવે !

લાખ લાખ કંઠ ગદગદ રવે;

“જન્ય માઉન્ટ બેટનોની” જન્ય-ગર્ભનો બારે !

હાય “રવજન” જાપ હય પાવ દિલ્લતરને !

હાય માઉન્ટબેટનો ય જાપ તણ હિંદને !

કૂધ-આસુ-ચૂમીઓ : કોને ડેટલું કહે !

★

જંધુતા ! વિરલ સખ્ય ધન્યતા-

બોપાલનો બુપાલ ને

પટેલ-લાલ-પાલ થે

ગોડસે-સાવરકરો

નિઝામ ને રજાકરો

[માઉન્ટ બેટનો (માઉન્ટબેટન કટ્ટોન મઠિ અંગ્રેજીમાં આ રીતે બહુવચન વપરાય) ની વિદાય
પદી આવી પહેલ્લી ને નહેરુ-નામ્બલ તો કીક પશુ, પથ્થરી દિલ પટેલ થે દ્રવી લક્યા । (રાઈસનો
હેવાલ તા. ર૩ જુન) કહ્યા વેષાં ને આંસુ ર્યાં; પં. નહેરુએ “પામેલા” ને પિવાના દિલે ચૂમીઓ
કરી અને દિલ્હીની પાટનગરીમાં માઉન્ટ બેટનની જવ તજનાઓ જાણ લીધી (પ્રભ બંધુ તા. ર૩ જુન),
નૂતન યુગરતે “સ્વજનની વિદાય”-અમરેખ લખ્યા, ને માઉન્ટબેટને હેલુ બોલ્યા; બોપાલ નરેશ અને
સરદાર પટેલને ચોતાના પરમ મિત્રો કહ્યા, ને જવાહર-રાજગોપાલાચારીની મોં ભરી ખુશખબ કરી.
ને એણે રાષ્ટ્રસભામાં કહ્યું “આપણે દેસવી હમ્મણ દિલ્લે રહેશે” (રાષ્ટ્રસ તા. ર૩ જુન). ને
એણે કહે કહું નહિ, ‘પશુ ગોડસે-સાવરકરોની કેમી દત્તારી નીલિ, તથા નિઝામ-રજાકરોની ધાવડી
ચાલની દોરી ખેંચનારા દાંચોની દોરવી કાંઈ અબલ્લી નથી, ધન્ય એ જંધુતા । ને ધન્ય એ સમાનતા
કે એક જ વિદાય સમાઈભમાં રાષ્ટ્રગીત ને ગોડસેવ થ કીક સળિ મવામાં (પ્રભબંધુ તા. ર૩ જુન).
ને રાષ્ટ્રગીતને મળે વળગીને યુનિયન નેક ફૂકયો (રાષ્ટ્રસ તા. ર૩ જુન) । ધન્ય ધન્ય એ
જંધુતા, સમાનતા ને સ્વતંત્રતા ।]

પહેલી જુલાઈ, ૧૯૪૮ના પાંચ વાગ્યે ૭૦ વર્ષની બાણી ડોશીનું અવસાન થયું. એ અવસાનની કથા સાથે મુંબઈના દસ દબાર શાહુકામદારોની ઇંગ્લીશ એક બંબ સંશ્રામને ઇતિહાસ સંકળાયે છે.

એ અવસાન પછી સરકાર તરફથી એક માદી બદાર પડી હતી. માદીને સાર એવો હતો કે બાણી ડોશીની ટિંસાબેર કારવાંધ મઠે રરાક્ષણ ખાતર પેલિસને ગોળીબાર કરવો પડ્યો ને ડોશી ગોળીબારને કોમ જની.

ત્યારે બાણીડોશી પોતાના ઘરમાં બેઠી હતી, ને ત્યાં આવી ગોળી વાગી હતી, એ વાત ખુદ એ ચાલનાં રહીશો અને અબખારે રત્ન કરે છે; અને ચાલીની પાસાળની દિવાલ પર ગોળી પછડાવાથી થયેલો ખાટો બતાવે છે ત્યારે એને જવાબ આપતાં સરકારી માદીએ જણાવ્યું કે ખીલો ખોદી એ ખાટો પાડવામાં આવ્યો છે.

માદી એ તે કહે.. મુંબઈના અદ્યત કામદારોમાં બાણીમા શહીદનું સ્થાન પામ્યું છે. બાણીમાના મૃત્યુની આ કથા છે.

બાણી ડોશીનું મોત

લેખક : રમેશ સંઘવી

આ એ વ બાણી ડોશીની નીંદર સુતના તાંતજી બેઠી કાગી રહેતી. સીતેર વરસના જૂની દેહને તે વંણી કેટલી નીંદરની જરૂર હેય! સડાચાર પાંચ વાગ્યે જ્યારે ચાલ આખીનાં ઓપુરૂપે સાવરજી લઈ મુંબઈના દેહ ખરેને મેલં સાફ કરવા નીકળતા ત્યારે બાણીમા પોતાની અદ્યત નંખરની ઝોરડીની બહાર આવતાં. ઝોરડી સુધાધની વાલખખાડીની સીમેન્ટ ચાંલને પહેલે માળ હતી. ચાલ પહેલા નંખરની હતી ને અદ્યતની ઝોરડી પૃથ્વ પહેલા જ નંખરની હતી.

ઝોરડીની બહાર નાનકડી પરસાળ હતી. પરસાળને બાંધતો ચાલી જેટલો જ જૂનો-લગભગ બાણી ડોશીની ઉંમર જેટલો જ જૂનો-કોઠોડો હતો. પહેલી ઝોરડીનો કોઠોડો સડક પર પડતો. ને કોઠોડ પરથી તિરંગી ઝંડો સડકે પર બૂલતો ને રોજ એવે

ટાણે અંધા અંધારે બાણી ડોશી કોઠોડાના દાયા ઝાલી બેસત. એ આરતાં ત્યારે સડક અચેતન જ રહેતી. જનલે માત્ર ડોશી અને હવામાં બૂલતો તિરંગી ઝંડો જ જીવતાં હતાં!

પછી તો સમેની અચેત. સડકમાં જીવ આવતો. કેતી છાતી ચીરી પડેલા નિર્દય પાટા પર પહેલી દ્રામ સામુનકોશની ગોદીઓ તાકુ દોડી જતી. એ દુઃખમાં જેમને પોપચેયી હજુ જીવના બાર જિતયાં નહોતા તેવા ગોદીના મજૂરોને, ખીટી-સીંગરેટની જોડી કૂંડો લઈ જમયા મથતા રોજ બાણી ડોશી જોતાં.

રોજ સાડાચાર પાંચ વાગ્યે સિમેન્ટના પટારા જેની એ ચાલમાં જીવ આવતો. ઉતાવળનો અવાજ કૂંડો મડાં જેની ચાલને બારી દેતો. ઉતાવળનો હંધાર

કરતા જીવાન પુત્રને મળે બાંકીની માનો બેઠાસે,
કાન્યો લિધે લીધે પડતાં આગકાને કલ્પાંત, તે એ
અધાંયને શહેરનું વાતાવરણ આપતો દામોને. બાંકો
ધુરંદર

બાણી ડોશીની જીંદગીનો આ એક ભાગ હતો.
હેત્યાં વીસ વરસથી સુધરાઈના હાડવાળાઓની
રોજી જીંદગીનો આ પહેલો પ્રવેશ કોરો બેસી
બાણીમા રોજ ભેટો. વીસ વરસથી-જ્યારથી એમને
નોકરી પરથી ભિતારી મુકવામાં આયાં ત્યારથી બાણી
ડોશીના કાન આ અવાજ સાંભળતા. આંખો તો દબે
જવા માંડી હતી. ચાલકાથી નીકળી જાય સડક પર જીતકું
ને જાય કાંઈ ચડ્યું કે ન ચડ્યું, આજા અધકા માં
નજળી આંખે એ પારખતું મુરોશ અન્યું હતું તો મ
બાણી ડોશી કોરો આવી બેસતાં.

વીસ વીસ વરસથી એ કોરો સાથે ખોત
અંધાણી હતી. હાકાનો એ કોરો ! જેની જીંદ-
ગીની પછુ હતે સંજ નમતી હતી. જેનો આખો મ
દેહ ધૂનતો, ને ડોશીનો ખોત ધણીય તાર કહેતો:
" મા ! તું છતાં બેસમા ! કાંક હી ઇ કોરો
તારે ખોત આજુરો. "

સદન સીડમાં ડોશી જવાજ રેતાં:

" ખોત આવે મારા ફરમનું ! ચાલને બાપજી
નાજિયેરનાં તોરણ બાકમાં સે ઇ બાકમાં નથ ?
જીવાને મંત્રીને બાંધ્યા સે-આ ચાલમાં. જમ
પેસવાનો જ નથ. "

ચાલને બાપજી અચાર નાજિયેરનું તોરણ
જૂલવું હતું. બાણી ડોશીએ કેટકેટલાં વરસથી એ
અંધાણું હતું ! જમ એ જાગળી આવી જ
ચાલો કહે ?

હજુ એ મહિના પહેલાં નયુની ત્રણ વરસની
હોકરી હવા વિના મરી ગઈ હતી. ચાલીસ વરસનો
માલિયો ફાટી મુઝેર હતો. બાણી ડોશી ત્યારે ખૂબ
રોવાંતા, છાતી ફૂટી ફૂટી લગભગ બેસાન બન્યાં
હતા. પણ મરેલા નાજિયેરનાં તોરણ પરથી
એમનો વિશ્વાસ વૃદ્ધિ નહોતો.

કારણ એ નાજિયેરની માન્યતા તો જીંદગીમાં
હોર હોર ધરખાઈ હતી. કેટલાં વરસ થયાં હશે ?
નહિ નહિ તો પચાસ કે પછી એથી વધુ ! જીવનિયાના
કાળ સાથે જેનો સંજન હતો.

અને આને એ જીવનિયાની જીંદગી બાણી
ડોશીની સ્મૃતિમાં સળવળી જાગી લીધી હતી. આમ
તો એમને એ સાંભરત નહિ ! મુંબઈની પચાસ
વરસની જીંદગીએ ખડકેલા અનુભવના હુંમરોએ
સ્મૃતિ દાખી દીધી હતી. સાવરણને સુંડા ! ડાંગો
ને મોટરો ! મેલના ટમ્બા ને મુકાદમોની માલો !
સીમેન્ટના પટારાનો બકારો ને છોડ્યાં પર રેપિટાં
ભેટો ધૂમડો ! એ બધું મ જીવનગરના કેટલાક
મદાલના મામલાના દેવામાંથી કેટલું દૂર હતું !

ને છતાં મ એ દેવાડાનો જીંદગી, જીવનિયાના
કાળરાત જેવા દિવસો, બધું મ આને બાણી
ડોશીને વાદ આવી ગયું હતું.

સામ ચાર પાંચનો મુમાર હશે. બાણી ડોશી
કોરો આવી ભેંસેં હતાં. મનુરોથી ખડકાએથી પહેલી
ટૂમ હજુ દમણાં જ મોઢી તરફ દોડી ગઈ હતી.
પોતાના જેવા અધર્માધળા સુધરાઈના દીવા સાક
પર આજે તેજ રેડતા હતા.

સિમેન્ટનો પટારો પણ ગળ્યો હતો, પણ આજ
સાવરણ ને સુંડાનું વાતાવરણ નહોતું. આને
દીકરાએને જગાડવા મા બેઠાસો પાડતી નહોતી.
આને નોકરીની ઝાઝર અજાતો જિમાં થયે જાગતાં
માનવીઓ એ ચાલમાં વસતાં નહોતાં.

કારણ આને પહેલી લુલાઈ હતી. બાણીમાને
તારીખનું જાન નહોતું પણ હેત્યાં પંદર દિવસની
ધમાચકી ને વાતચીત એક વાત એમને સમજાવી
દીધી હતી કે આજનો દિવસ અનોખો જીવવાનો હતો.

આને સુધરાઈના કામદારોની હડતાલનો પહેલો
દિવસ હતો.

રોજ કરતાં અનોખું જ વાતાવરણ આને સડક
પર જીતરી રહ્યું હતું. રોજની ધમાલથી દેવાએલા

પહેલી જુલાઈ, ૧૯૪૮ના પાંચ વાગ્યે ૭૦ વર્ષની બાણી ડોશીનું અવસાન થયું. એ અવસાનની કથા સાથે મુંબઈના દસ હબર હાફકામદારોની છ'દ્ગીના એક લગ્ન સમાપ્તના ઇતિહાસ સંકળાયેલ છે.

એ અવસાન પછી સરકાર તરફથી એક યાદી બહાર પડી હતી, યાદીનો સાર એવો હતો કે બાણી ડોશીની દિ'સાબોર કારવાંધ મટિ રચાયેલું ખાતર પોલિસને ગોળીબાર કરવો પડ્યો ને ડોશી ગોળીબારનો શોખ બની.

ત્યારે બાણીડોશી પોતાના ઘરમાં બેઠી હતી, ને ત્યાં આવી ગોળી વાગી હતી, એ વાત ખુદ એ વાતનાં રહીશો અને અખબારો રત્ન કરે છે; અને વાણીની પાસાળની દિવાલ પર ગોળી પછડાવાથી યથેશ્વે ખાઉ બતાવે છે ત્યારે એનો જવાબ આપતાં સરકારી યાદીએ જણાવ્યું કે ખોલો ખોડી એ ખાઉ પાકવામાં આવ્યો છે !

યાદી ગમે તે કહે. મુંબઈના અણત કામદારોમાં બાણીમા ઘણીદનું સ્થાન પ્રાપ્ત છે. બાણીમાના મૃત્યુની આ કથા છે.

બાણી ડોશીનું મોત

લેખક : રમેશ સંઘવી

આ મેંય બાણી ડોશીની નીંદર સુત'ના તાંતજીા જેવી ડાંગી રહેતી ! સીતેર વરસના જૂના દેહને તે વંણી કેટલી નીંદરની જરૂર હે.ય ! સડાચાર પાંચ વાગ્યે બપોરે ચાલ આખીનીં ઓપુરુષે સાવરજીા લઈ મુંબઈના દેહ પરનો મેલ સાફ કરવા નીકળતા ત્યારે બાણીમા પોતાની અદાર નં'જરની ઝોરડીની બહાર આવતાં. ઝોરડી સુધરાણની વાલપખાડીની સીમેન્ટ ચાંદને પહેલે માળ હતી. ચાલ ' પહેલા નં'જર'ની હતી ને અદારમી ઝોરડી પચ ' પહેલા જ નં'જર'ની હતી.

ઝોરડીની બહાર નાનકડી પરસાળ હતી. પરસાળને બાંધતો ચાલી નેટલો જ જૂનો-લમગમ બાણી ડોશીની ઉંમર નેટલો જ જૂનો-કેડોડો હતો. પહેલી ઝોરડીનો કેડોડો સડક પર પડતો. ને કેડોડો પરથી તિરંગી ઝડો સડકે પર બૂલતો ને રોજ એવે

ટાણે અ'જો અંધારે બાણી ડોશી કેડોડાના દાયા ઝાલી બેસત'. એ આવતાં ત્યારે સડક અચેતન તર રહેતી. જાણે માત્ર ડોશી અને હવામાં બૂલતો તિરંગી ઝડો જ છવતાં હતાં !

પછી તો સમેની અચેત. સડકમાં છવ આવતો. જેની છાતી ચીરી પડેલા નિર્દય પાટા પર પહેલી દ્રામ સાસનડોશની ગોદીઓ તાફ દોડી જતી. એ દ્રામમાં જ્યેને પોપચેયી હજુ જામતા ભાર ઊતર્યાં નહોતા તેવા ગોદીના મનુરોને, બીડી-સીગારેટની છાંડી ફૂંકે લઈ જમવા મથતા રોજ બાણી ડોશી બેતો.

રોજ સાડાચાર પાંચ વાગ્યે સિમેન્ટના પટારા જેવી એ ચાલમાં છવ આવતો. ઉતાવળનો અવાજ ફડો મઝાં જેવી ચાલને ભરી દેતો. ઉઠવાનો કામદાર

કરતા જીવન પુત્રને ગળો બાંકતી માતા બોકાસો,
કાચી બેથે બેઠી પડતાં બાળકોને કદપાંત, ને એ
બધાંયને શહેરનું વાતાવરણ આપતો દાખોને. બાણી
ધુરરાટ

બાણી ડોશીની જીંદગીનો આ એક ભાગ હતો.
છેલ્લાં વીસ વરસથી સુધરાઈના આડુવાળાઓની
રોજીંદી જીંદગીનો આ પહેલો પ્રવેશ કઠોડે બેસી
બાણીમા રોજ જોતાં. વીસ વરસથી-બારથી એમને
નોકરી પરથી બિતારી મૂકવામાં આવ્યાં ત્યારથી બાણી
ડોશીના કાન આ જવાજ સાંભળતા. સાંભળે તો હવે
જવા માંડી હતી. ચાલમાંથી નીકળી કાણ સમજ પર જીતવું
ને કાણ કાંઈ ચડ્યું કે ન ચડ્યું, આજા અંધકા માં
નબળી આંખે એ પારખવું મુશ્કેલ બન્યું હતું તો ય
બાણી ડોશી કઠોડે આવી બેસતાં.

વીસ વીસ વરસથી એ કઠોડા સાથે મોત
બંધાણી હતી. કાઠગોળો એ કઠોડો ! એની જીંદ-
ગીની પછુ હવે સંજ નમતી હતી. એનો આખો ય
દેહ ધૂનતો, ને ડોશીનો પોત લણી ય તાર કહેતોઃ
“ મો ! તું છતાં બેસમા ! કાંઈ હી ઇ કઠોડો
તાર મોત આજુશે. ”

સદજ મીડમાં ડોશી જવાજ દેતાં:

“ મોત આવે મારા દશમનું ! ચાલને બાપણે
નાળિયેરનાં તોરણ બાધમાં રો ઇ બાધમાં નય ?
જીવાએ મંત્રીને બાધ્યા રો. આ ચાલમાં. જમ
પેસવાનો જ નય. ”

ચાલને બારણે અગ્યાર નાળિયેરનું તોરણ
ઝૂલવું હતું. બાણી ડોશીએ કેટકેટલાં વરસથી એ
બંધાવ્યું હતું ! જમ એ જાગળી આવી જ
શાતો કહે ?

હજુ એ મહિના પહેલાં નથુની ત્રણ વરસની
છોકરી હવા વિના મરી ગઇ હતી. ચાલીસ વરસનો
માલિયો ફાટી મુઝો હતો. બાણી ડોશી ત્યારે ખૂબ
રોમાંતા, છાતી ફૂટી ફૂટી લગમગ બેસાન બન્યાં
હતા. પણ મંત્રેલા નાળિયેરનાં તોરણ પરથી
એમનો વિશ્વાસ વટયે નહોતો.

કારણ એ નાળિયેરની માન્યતા તો જીંદગીમાં
ઊંડો ઊંડો ધરમાઈ હતી. કેટલાં વરસ થયાં હશે ?
નહિ નહિ તો પચાસ કે પછી એથી વધુ ! જીવનિયાના
કાળ સાથે એનો સંબંધ હતો.

અને આજે એ જીવનિયાની જીંદગી બાણી
ડોશીની સ્મૃતિમાં સળવળી જગી બેઠી હતી. આમ
તો એમને એ સાંભરાત નહિ ! મુંબઈની પચાસ
વરસની જીંદગીએ ખડકેલા અંગૂઠાવાળા કુંજરાએ
સ્મૃતિ દાખી દીધી હતી. સાવરણીને સુંડા ! ડાંગે
ને મોહરો ! મેઘના દમલા ને મુકાદમોની ગાળો !
સિમેન્ટના પટારાનો બધારો ને છાંડિયાં પર રાખતાં
બેઠો મૂંઝાડો ! એ બધું ય ભાવનગરના કેટલાક
મદાલના મામડાના દેવામાંથી કેટલું દૂર હતું !

ને છતાં ય એ દેવાડાની જીંદગી, જીવનિયાના
કાળરાત જેવા દિવસો, બધું ય આજે બાણી
ડોશીને યાદ આવી ગયું હતું.

સામા ચાર પાંચનો સુમાર હશે. બાણી ડોશી
કઠોડે આની બેઠાં હતાં. મનુરોથી ખડકાંજેલી પહેલી
ટ્રામ હતી હમણાં જ ગોદી તરફ દોડી ગઇ હતી.
પોતાના જેવા અધ્યાધના સુધરાઈના દીવા સમક
પર આજે તેજ રેડતા હતા.

સિમેન્ટનો પટારો પણ જગ્યો હતો. પછું આજ
સાવરણી ને સુંડાવું વાતાવરણ નહોતું. આજે
દીકરાએને જગાડવા મા બોકાસો પાડતી નહોતી.
આજે નોકરીની ઝાલર બજારમાં બિલાં થઇ બાગમાં
માનવીઓ એ ચાલમાં વસતાં નહોતાં.

કારણ આજે પહેલી જીવાઈ હતી. બાણીમાંને
તારીખનું માન નહોતું પછુ છેલ્લાં પંદર દિવસની
ધમાચકડી ને વાતચીતે એક વાત એમને સમજવી
દીધી હતી કે આજનો દિવસ અનોખો બિગવાનો હતો.

આજે સુધરાઈના કામદારોની હડતાલનો પહેલો
દિવસ હતો.

રોજ કરતાં અતોખું જ વાતાવરણ આજે સમક
પર બિતારી રહ્યું હતું. રોજની ધમાલથી દેવાએલા

કાનને આઠની શાંતિ અંકારી અસ્વાસ્થિક લાગતી હતી. એ અંકારી શાંતિ સડક પરના આઠા અજ્ઞાનને વધુ આંધું બનાવતી હતી. જે આ બધું ય બાણીમાને હેથે હોડે હોડે સુતેલી છપ્પનિયાની રમરણુ-જવળાને વાયેરા નાંખી ભડકાવી રહ્યું હતું.

પાંચે વાગે પેલા ચારેક છાંદરાએ આવ્યા. હેલા અઠવાડિયાથી એમને દોડાદોડી કરતા બાણી-ડોશીએ બેપા હતા. આજે તો બન્ને પવતની પાંખે ચડીને આવ્યા હતા. હપટાપધ એમણે કામળિયા ચોટાડવા માંડ્યા. શેરીની બોંતે પર, દુકાનેનાં બારણાં ઉપર, તારના ચાંચલા, જ્યાં જગા હતી ત્યાં તેમણે એ કામળિયા ચોટાડી દીધા. એ સફેદ કામળિયા પર લાલ લાલ અક્ષરો ચીતરાયા હતા. દિવાલો પર એ લાલ અક્ષરો મતાજના પહેાંચા જેના રૂડા લાગતા હતા. બાણીડોશી હજુ તો બધે ય નજર ફેરવે એ પહેલાં એ છાંદરાએ જ અદશ્ય યથ બપો.

એ ચારે છાંદરાએમાં એક બાણીડોશીની બહેનના પોત હતો. છાંદરા ડોશીને ગમતો-લગ્નજ એમણે જ એને હજીયે હતો. કહેલો પાણીદાર ! પાણિયા-આજણના છાંદરા એની પડખે ઝાંખા પડી જતા.

આજ સાત દિવસથી રાજ એ ચાલમાં આવતો. લોહાની સાથે મોઢીરાતે હેઠલી દ્રામ જતી રહેતી ત્યાં સુધી વાત કરતો. “પડેલી તારીએ કામ પર ન જશે-સંપ મોટી તાકાત છે” વગેરે કેટલુંક સમજાવતો.

ડોશી એ વાત સાંભળી છાનાછાનાં ગરુથી ફાટતો. એની બધી ય વાન તો સમજતાં નહિ. દાખલા તરીકે એ બપોરે કહેતા માંગે : “માથી, થોડા જ વખતમાં આપણું કામદારોનું રાજ ચલાવું છે. એ પછી ક્યાંય દેવતાડા જ રહેશે નહિ. બધાએ સંભળા હજી,” ત્યારે બાણીમાથી મનમાં બજાડતા : “એવું તે ક્યાંઈ બાળ્યું સે ? જવાનિયાએ સે એટલે જના મનમાં થોડા દોડે સે ! દેવતાડા તે કીમ ભણે થાય બાપથ્યા ! મ જવાનિયા જીલમ બધ કરાવે તો ય જસ સે !”

જીલમ ! બાણીમાની છાંદગી જીલમને બરાબર પારખતી હતી. ને આજે વહેલી સવારે છપ્પનિયાના એ જીલમના દિવસો એમને સંભરતા હતા.

ત્યાં તો સડક ધૂણ બીડી. એ ધુમ્મરીએ ડોશી ચમક્યાં.

એક પછી એક મોટરો આવી ને ચાલીનાં બારણે અટકી.

નાનકડી સાંઘાપાથી જેથી એ મોટરો પહુ દેખાવમાં સાંઘામાચીથી બૂંડી ! ચાલીમાંથી કોમળે ધૂમ મારી ! “છપ ! છપ !”

“છપ”માંથી માંચુસો જીતરાવા માંડ્યા. પાતળો અજ્ઞાતને એ કાળા કમલા, પીળી પાંખડી વરતોમાં ! એ રુવાબજરી કાકાએ જેથી ચામ : દંડાએ કમરે બ્રહ્મા ને પીરતોલ સાટેનાં ચકચકિત ચામડાના ખીરસાં.

બાણીમાને હેથે ધડક બેસી ગઈ. એક, બે, ત્રણ, કોણ બન્ને કેટલા ! ધામિયું ચાલમાં દાખલ થઈ ગયું ! પચાસ વરસના અનુભવે બાણીડોશીના રિલમાં એ પીળી પાંખડી અંગે દહેશત અને નફરત જોડે મુઠી ધરખ્યાં હતાં.

કણબર પાછી સડક ચતી રહી. ડોશી બજાડ : “મારા રાખા આવી પૂગા....ખાવે ટાણે !”

ને અજાનક સીમેન્ટનો પટારો ખળભળી જીરો. ઓઝોની ધૂસો, બાળકોની ચીસો, પોલિસની ગાળો, વચ્ચે વચ્ચે લાકડીએ સરીર પર અવગ્રવાથી ચતો બેઠો અજાન.

“છને સોડી લો. છને કાંઈ શુનો કહ્યો નથી.”

“મારો સોકરો બે શુનો સે.”

બાળકોનું આકંઠ.

“હું મુઠીસીપાલ નોકર છો ?”

“હા.”

“ચાલ પોલીસ ચોટાએ. સાલા હરામખોરો હતાલ પર જીતરો છો. સડક કોણ તમારો બાપ સાફ કરશે ?”

“પણ.....”

વળી હંદુકો શરીર પર વીંઝાયાથી થયેલો અવાજ !

“ મોરો મા, મોરો મા ગાપલિયા ! ” ઈ હમણું માંદા રેસે, ઈતો કોઈ ગુનો નથી. ”

“ હડતાળ કરવી છે, ને રોમાંચો કહે છે; ગુનો નથી. હડતાળ કરવાનો તમને હક્ક નથી. ”

“ નર્હ થું જુએ મરીએ ? કટોહ થું ઠરવાને કાઠી નાછો ? જનરના સેટલાય મ હવે મળતા નય. ”

“ ચૂપ રહે રાંડિ...”

હંદુકાનો પ્રહાર.

“ બાથું ને મારો સો ? હાય ! હાય, હુઆ ફાટી પડ્યા તમારે નખોદ જાળે. ”

વધું હંદુકાના પ્રહાર ! બાઈજોની જૂઓ, બાળ-કોની સીસો.

શેરી હજી ય સૂમસામ હતી. બાણી ડાશીની નજર સડકનું દેધું સીરી પડેલા ટ્રમના પાડા પર હતી. સીમેન્ટનો પટારો કપકર કોલાહલથી ઊભરાઈ રહ્યો હતો. એ કોલાહલની સીસો બાણી ડાશીને છેક છપ્પનિયામાં ખેંચી જતી હતી. પણ ત્યાં તો મજૂરોથી ખીંચોખીંચ : ભરાએલી ખીંચ ટ્રમ ગોઠી બણી દોડતી આવી ને મધ. ને મુંબહી છંદગીનું રમરજી આપતી મધ.

સોડીવાર પછી એ કોલાહલ સડક પર હલવાયો. પોલિસ એમને પકડી જતા હતા.

...માલિયો, જીકસો, નરિયો, અરજલિયો, ગોરાલાઈ, બરિયો...ડેસીએ જલદી જલદી પારખવા મંગ્યા. કેટલાય હતા. એમાંના કેટલાકને મોરીમાંથી પોલીસે પકડ્યા હતા. મીંગલોને હંદુકાના ધીલ પડતા હતા. બાઈજો જૂઓ પાડતી હતી : “ સોડી મૂકો, ઇમને સોડો, ઇમને ગુનો નથી. ”

પોલિસો એમની રોજની-ડેવ પ્રમાણે આંખો લાંડતા હતા.

સડક પર ગોરાલાઈનો ચાર વરસનો દીકરો એકસો ઊભો ઊભો રમતો હતો. પાંજરાપોળના માલુસો

શેરીના કુતરાને જેમ સાલુસામાં બોલીએલો, પકડી દસડી ગમ : જેમ એના ગાપને પોલિસ દસડી ગમ હતો. મા એમની પાછળ ગપ હતી અને એ એકલો સડક પર ઊભો સીસો પાડી, રડી રહ્યો હતો.

છ વાગ્યા હશે. સવાર પડી હતી. પણ દિવસના અંતવાણમાં કપકર ગ્લાનિનું વાનાવરણ છવાયું હતું.

અને એ આનિમાં બાણી ડાશીનું દિલ દૂર દૂર માવનજરના કોઈ મહાસના આગે રજળતું હતું.

હાય કહોડાને જેર રધ મોટાકા હતા. આંખો રડતા છાકરા પર ઠેરવી હતી. કાનમાં એની સીસો વેલના કરતી હતી. પણ દિલ દૂર દૂર-દેશમાં, બાધેરા બુનકાળમાં રજળતું હતું, રાકાયું હતું.

છપ્પનિયો !

અમી સહેલ મે પડ્યો ન હતો, એ સાલ પંચ પડ્યો નહિ. ધરતી તો થું બાકાથ પલ્લુ ચઢાઈ મધું હતું. પહેલાં ચારા વિના જનવર રાજ્યાણે ઝપાયા, સાથે સાથે જૂખમશના ઓળા દેવવાડે ય લંબાયા.

પલ્લુ ઢેલો જૂખ કોને સમજાય ? સાલલુ રજપૂનને તો ટોર જ દેખાતાં હતાં. મરતાં ટોર ઢેલની મેલી કરામતે મરે છે જેમ માની લાકડીએ લાઇ તેઓ દેવવાડે ટૂટી પડ્યા !

એ દિવસો ! માર્યાં ફૂટ્યાં ! બાઈ નચ્યાનાં શરીર છૂંદ્યાં ! લોહીની તીકોએ દેવવાડામાં સાથિયા પર્લા ને પછી આગતી રંમ જેરંગી જંગાળાએ દેવવાડ રૂટી નાચી બીડી.

પલ્લુ છપ્પનિયો શે રાકાય ? એ ઢેલની રમત હોય, એ ઢેલને લગવાન સાથે સંબંધની નોખી ગાંઠ હોય તો એ દેહ રહેત જ ચાના ?

ટોર તો મરી ખૂટવા આવ્યાં હતાં. હવે ઢેલનો વારો આવ્યો.

વાવામાં બાણી ફૂટે તેમ ટપાટપ માલુસ મરના હતા. મઝાને સમસાન પહેંચાડવાની છપ્પતા માલુસોમાં ચકિત નહોતી. દેવવાડના બળેલા ખોરડે

ગીધડાની જામત જાવતી અને એમની મીઠાણાનીએ ગોઠવાતી. ઉંચ વરણને ય છપ્પનિયાએ ઢોડરો નહિ. ગામડે ગામડે મોત ઘર ઘરનાં આરણ્ય દેવી નાચવા માંડ્યું હતું.

શું કરવું ? શું કરવું ? એ જ સવાલ તે દિવસોમાં સૌનાં હૈયાં રંજાડતો હતો. આમ મુજે મોટે મોતની અને ગીધડાઓની મીઠાણાની જનવા સિવાય બીજો મારગ છે ?

કેકે કહ્યું : “ હાલો, મુંબી ! ”

મુંબઈ ! પરદેશનું જાનજી શહેર ! વચ્ચોવચ્ચ સતોપાટ દરિયો પડયો હતો. શું ખબર એ મોટા શેરમાં શું હશે ને શું નહિ ?

ને મુંબઈ તરફ ખેંચાતા દિવે અનેક કલ્પનાઓ કરી. નવાં નવાં કારખાનાં બિર્મા થયાં હતાં. ખંભે વિલાપતરી સેકંડે આગમેટ લાગરતી. જેના બાવડામાં બળ હતું એને માટે કામ હતું, પાત હતું; રહેવા ખોરડાં હતાં...ને દેવવાડો નહોતો. લાકડીઓ લાઈ દર ત્રીજે વાસે ઢોડયા આવતા બાપુ-ખોર-મઠ રાખે નહોત. જુલમ કરનાર સામે પોલિસમાં ફરિયાદ માંડી શકાય તેમ હતી. બીજું કંઈ નહિ તોય જમનું બૂખ્યું કાચું ત્યાં દાંતિયા કરતું નહતું.

ને ગાંસડા પોટલાં બાંધી કેટલાય જીવ મોતથી બાગી છૂટવા તૈયાર થયા. ફુનિયાને બીજે છેડે મુંબઈ ભલેને હોય પણ ત્યાં મોતથી મુક્તિ હતી. બૂખ-ખરાથી જાણવા વતનને જીલ્લાર કરી બામતા એ અફસોની વજુજાર તૈયાર થઈ ગઈ.

બાણી ડાશીને એ સવાર યાદ આવતી હતી. તે દિવસે ય હજી સુરજદાલ આકાશે જિખવાની તૈયારી કરી રહ્યા હતા. બીજું બોલવાની ત્રેવક કાંઈમાં રહી નહોતી. જેટલું ઉપાગય તેટલાનો આંસડો બાંધી દેવવાડાના નાકે સહુ આવી બિર્મા હતાં.

એમાં પોતે ય હતી. વીધ વાસની જાંઘીમાં એણે સૂખ કરતાં ફુખના ઝાંઝેરા દહાડા જેવા હતા.

ગાંઠું બોલવાની એની આદત નહોતી પણ મુંબઈ દેખું હવે વધુ સહન કરે તેમ નહોતું.

ધણી માનતો નહોતો. એને સમજાવેલા, પટાવેલા, ધમકાવેલા. તોય ન માન્યો ત્યારે કહી દીધું :

“ તંઈ તું પછડો રે’ આંઈ ! હું તો હાલી મુંબી ! મારાથી વધુ સેવાય એમ નય ! ”

બાટલું બોલી એ વજુજારમાં ભળી ગઈ. સુરજ-દાદાને મળીને જ્યારે જાંઘીના અજુગજુ સમરની સવારીએ મોતથી માનવું એ ટાળું ઉપડી રહ્યું હતું ત્યારે બાણીએ જોયું કે એનો ધણી ય એમાં સામેલ થઈ ગયો હતો.

તે દિવસે એક છાકરો દેવવાડાના નાકે રહી ગયો હતો. એના માથાપ મરી ગયાં હતાં, એનું કોણ રહ્યું નહોતું. જોલેલ ખોરડાનાં ભેંકાર ખડેરમાં એનું રફન ભપંકર વેદનાનું વાતાવરણ બીજું કરતું હતું. પણ કોઈમાં દામ નહોતી કે એને સાથે લઈ લે. સૌ સૌનો જીવ અચાવવા નાસી રહ્યાં હતાં.

છાપનિયા જાંઘીમાં અચકાતાં બાણી ડાશીને પેલી સાંગામાથી જેવી મોટરોએ ફરી જમાનાં પાછાં એ આવી પહોંચ્યા હતા.

ફરી એજ કાલાદમ ! ચીસો ! ગાળો ને કંઠકાના અવાજ !

બીજાઓ પકડાયા હતા.

સવાર તો હવે જામી હતી. બાણી ડાશીને આજે રોજની યા યાદ આવી નહિ. રોજાંદી જાંઘી આજે પીંખાઈ ગઈ હતી. ને સાળો પીંખાતા પંખી તરફે એ જ એનું દિલ ખાજ તરફડાં રહ્યું હતું. ચંકાઓ મનમાં બિજરાતી હતી-અમંગલ ચંકાઓ, ભપંકર ચંકાઓ.

એ ચંકાઓ સામે જવામ એક જ હતો. બીજાને કહેલું હસવું આવે પણ એ વાત સામી હતી કે આજેને ખારજો બંધિલ અગ્યાર નાળિયેર પર બાણી ડાશીએ મદાર બાંધી હતી.

કંઠકા પર અટોરી બેઠાં બેઠાં બાણી ડાશી દિલ ને મનાવી રહ્યાં હતાં. પણ ત્રીજે તો ધપકડો

આલી રહી હતી. સડક પર સિપાઈઓના ધાડા ઉતરી રહ્યાં હતાં. સડક પરની દુકાનો અધખૂલી ન રહી હતી. એક માત્ર નાકા પરની હોટેલમાં લોકો જમા થયા હતા. વાતાવરણ દિવસ વધવાની સાથે વધુ બેરે થઈ રહ્યું હતું.

આમને આમ બપોર થઈ ગયા. પણ લાણી ડોશી ત્યાં જ-કોઠામાં પાસે બેસી રહ્યાં હતાં. દીકરાની વધુએ રોટલો આપ્યો તેમાંથી બટકું ખાઈ બાણું પાણું વાળ્યું.

“મા ! તમે જરા આડા પડો.” વધુએ આગ્રહ કર્યો. પણ ડોશીએ જવાબ દીધો નહિ. આંખો અરધી ખીણી હતી. વધુએ માન્યું ડોશી એલે ચીડી ગયાં હશે !

બે-અડી વાગે ડોશી કમૂઠી બેઠાં. મુશ્કતા વાતાવરણમાં મેં પાવા પહેલાના શોળા વા'નો વરેળ જાગ્યો હોય તેમ લગભગ વેરાન વેરાન સડક પર ટોળાં પથરાઈ ગયાં હતાં. સડક પર રેલાતી એ ટોળામાં સિપાઈઓ દરિયા પર તરતાં મેલાં તળાવમાં જેવાં લાગતાં હતાં.

મ્યુનીસીપાલીટીની બધી આવો જાણે ત્યાં ફલ-વાઈ હતી. ડિલાઈઝ રોડ, તારવાડી, વરલી, મહા-લક્ષ્મી-અધિવત્તી બાઈઓ આવી હતી. રૂડે લોકો હતાં, હાથમાં સાવરણી હતા. ને મહેરા પર રોલ હોતો.

“હાલો, પોલીસ કમિશનરને બંગલે ! સું કરવાની પકડા સે છ બધા ને ?”

“સું યુનો સે ? ભૂખે મરવાની ના ખાડી છ !”

“છને કેટલું કે વું જરના રોટલા એક દી' તો ખાઈ જો ?”

“આધો ! આધો ! છ તો સોખા ને ઘઉં રોજ ખાતો મહાલે સે !”

“પણ સોડવા તો પાસે જ છ બધાંમને !”

સડક પરથી અવાજે બીકે કોઈ અવગતો હતો.

“એલીલ, આંખ ડોશીની સોડાએ પૂઈય સે ક્યા હાલો”

“હા ! હાલો ક્યા જ ! જમને રેશુ અમારા ધણી-લાઈત સોડો. નહિ સોડો તો અમે ખસવાના નય.”

“હાલો ! હાલો !”

ને રોણું દિવાના મોજની નેમ ડોશી પોલીસ ચોક્કી તરફ જીપાયું. બાણી ડોશી એ ટોળાંની કેટલી બધી જાણજોને ઝોળખતાં હતાં !

ધડીબાર છપ્પનીઓ ભૂલાઈ ગયા. દિવસે થયું : “લાવ હું ય ઈમના ભેળા જઈ !”

પણ કોઠાની પ્રીત છૂટી નહિ. શરીરમાં જાણ તાકતે ય ક્યાં હતી ? ને વળી આંખે દેખાશે ય કેટલું ? “છ બધાં આપણા જ સે ને ? હું નો નહ તો ય વાંધે સું સે ?”

ટોણું ગયું એની સાથે સિપાઈ પણ ગયા હતા. સડક પર દેવે લોકો જીભરાવા માંડ્યાં હતાં. બપોરના ત્રણ-સાણ ત્રણ થયા હતા. દિવસે બીજાં વાતાવરણ પણ હળવું થઈ ગયું હતું. ચોક્કી તરફ જઈ રહેલી બાઈઓનો અવાજ દૂરથી ય સભાગતો હતો :

“છનો યુનો સું સે ! છમને સોડી મૂકો !”

ને કોઠાને વધુ જોરથી પડી ડોશી બધાં રાં હતાં :

“ઠીક ન સે. છમને યુનો સું સે ? સોડી ન મૂકા પડે !”

*

અરધી કલાક પછી સડક પરનો સીનો બાંધી ગયો.

“લાડીમાર ગુડ કરો, લાડીમાર !”

જૂને પાંચાં નાવાં ઓકરાંઓ પહેલાં આંખાં ; ને પછી ગપાટાનંધ કેટલીક બાઈઓ આવી. એમને રૂડે લગતાં બાળકો સ્તબ્ધ થઈ ગયાં હતાં. એકાદ બેનાં કપડાં પર લોકો હતા.

ને પાછળથી બાઈઓનું રોણું આવ્યું. એમને તમચા, ગોસા મારતા, લાકડીઓ. હવામાં વીંજના સિપાઈ આવ્યા. એમાં સફેદ રોપાવાળા સાઈટ

હતા. એમની હેડ ચક્રચક્રીત ચામડાનું પટ્ટા હતું,
એમાં પીરતોલો બુંદો હતી.

બાઈઓ પાસે આવી અટકી. બાઈની ડોઢીએ
આંખો ઝીણી કરી નેપું, બચની લાગણી બાઈઓ-
માં ફેલાઈ હતી. પણ ઝુસો મર્યો નહોતો.

“ભાગે ઇધરસે. રસ્તા છોડો.” સાજીંટો
બૂંધે પાડતા હતા. સિપાહીઓ લાકડીઓ વીંછતા હતા.

પણ બાઈઓ ચાલ પાસે અટકી ગઈ હતી.

“મૂવાઓનું નખખોદ જાય, બાઈયું પર લાક-
ડીઓ મોરી. મૂવા બચતા.”

તીજા અવાજે બોલતા હતા.

લાકડીઓ વીંછતા સિપાહીઓની માગળ આવી
આતો બાઈઓમાં બાઈનો ડોશીને ડાળીયાનું
દસ્ત દેખાડું. પાછળ લાકડીઓ લઈ પકેલા લોકો
ને આગળ લાગતા દેઃ! પણ ધડોમાં તો એ દસ્ત
જસાઈ ગયું.

હરે બાઈઓ ભાગતી નહોતી. સડક એમનાથી
બિલકાઈ ગઈ હતી. સામે પચીસ-ત્રીસ સિપાઈ બેઠા
હતા. ત્રણ ચાર સાજીંટો હતા.

“ભાગો! નદિતર ગોલી ચલાએમ.” કાળી
ચામડીના, અધિયાળા મુઠોવાળા એક સાજીંટો
હુકમ ક્યો.

પણ ટોણું હાડું નહિ. ચાંત સગની જેમ
હાથુલર એ બેઠું રહ્યું હતું. ત્યાં કોઈએ કહ્યું:

“હાલો કમિશનરને બંગલે.”

“હાલો! હાલો! પંદર વીસ કંઠે એક સાથે
બોલી બોલ્યા.”

ને ચાંત સમઘરમાં જાણે પ્રેશન આપ્યું. વિરહ
મોજાની જેમ ટોણું આગળ ધસ્યું.

“રુક જવ! રુક જવ!” સાજીંટો અને
સિપાહીઓએ લાકડીઓ વીંછતા હુકમ ક્યો. પણ એ
માનવ-મહેરા-છુને એ અધાજની પરવા નહોતી.

બાઈઓ અને બાળકો આગળ વધ્યાં. “હાલો

કમિશનરને બંગલે. ઇમને સોડવા જ પડે.” વાર્તા-
વરંજુ આ નારાયી માણ બેઠું.

સિપાહીઓ એ ધસારાની સામે દૂર ફાગાવ
ગયા. લાકડીઓ વીંછતી હતી, પણ એ ફેટલાને
રોકી શકે?

ત્યાં પેલી અધિયાળા મુઠોવાળા સાજીંટો
બાઈીઓએ પિસ્તોલ ખેંચતા નેથો.

એકાદ બે બકાકા થયા ને ટોણું સહેજ અટક્યું.
પણ બાઈી ડોશીનું દિલ જાણે ધપકતું જાય
થઈ ગયું.

“હાય! હાય! મુસા મારી નાંખસે!”

ટોળાની ગતિ સહેજ નરમ પડી હતી. ને
જવકારનો માથિયો સાજીંટો પિસ્તોલવાળો હાય
પકડી રહ્યો.

“સોકરા મરસે!” ડોશી લમલમ ચીસ
પાડી બેઠા; “સોડી દે ઇને માથિયા! તને ઈ
મારી નાંખસે.”

કોઠા પર ઢળા બેઠાં થતાં ડોશી ચીસ
પાડી બેઠાં:

“મારી નાંખસે મુસા, બધાકને ઈ નખખોદિયા
મારી નાંખસે.”

ને ફરી સડક પિસ્તોલના ધમાકાથી માણ બેઠી.
એક બે ત્રણ.....

બાઈીડોશી વધુ સાંજળા થકયાં નહિ.

કોઠા પર લોહી છંટાઈ ગયું હતું. પાછળની
બાંત પર એકે ઘોળો પડી ગયો હતો. પક્ષાળમાં
લોહીના ખાનોઆખામાં બાઈી ડોશી અચેતન
પડ્યાં હતાં.

અખી આંખમાં કાણું પડ્યું હતું. ગળામાંથી
લોહીની ધાર વહેતી હતી. અહેરા વીંધી ગોળાએ
કરેલા ચોતાના મારમમાંથી હવે લોહી ઢાઢી રહ્યું
હતું. માત્ર હાથ કોઠા પર મોંઢ્યા હતા.

ખખરદાર!

૧૯૪૮ ની એ દેશની તસવીર

હનનત કારખાનાંઓ ધમધમી રવાં છે. ધન-ધનતા પોલાદને નવા ધાટ અપાઈ રહ્યા છે, નવી તોપો, નવી મનવારો, નવાં સંદારક વિમાનો...

ચોર્વિસે કલાક વિશાળ “ખાનગી” નગરોમાં પોલિસ જાપતા નીચે હનરો માનવીઓ ધડકતે દેધે કામ કરી રવાં છે, અને અણુબોમ્બનો ખડકલો મોડો થતો જાય છે.

ડેશી ધડ્યાં હતો ને એમની પાળે જવાની કોઈમાં હિંમત નહોતી. નીચે ધડોધા ગોળાઓ છૂટતી હતી. પણ માધિયાની મા હિંમત કરી એરડીમાંથી બહાર આયાં.

માધિયો હજુ યે નીચે સાલ’ટના હાથ સાથે જાય બીડતો હતો જીવકેરે જૂમ પાડી:

“માધિયા, ડેશી મરી ગઈ.”

માધિય.એ હાથવાર કોડા પર નજર કરી. ધૂમ્રામાં કોડા પર એ ઝીજ દેખાતી હતી. સૂકા-એલ, અગળ-એલા બાણીમના હાથ ને કોડોથી ફસતો તિર’ન ઝડો.

ને ડેશીના લોહી કરતા શરીરને એરડીમાં ધસડતી જીવકેરે જાગડતી હતી: “મુવાઓનું નખખોદ જતો.”

કોડાથી તે એરડીના ઉંચરા મુધી લાલ લલ લોહીનો રેલો વહેતો હતો. ને માલીન ઝાંપા પરના અપાર નાજિયેર એવાં ને એવાં લટકતાં હતાં.

મોડી રાત મુધી જતીઓ અમમો છે ને પમા-રદાર વૈતાનિકો રસાયણો તૈયાર કરી રહ્યા છે. જાટલાઓ ભરાય છે. પણ એ જાટલામાં રોગને મારી હાવવાનાં રસાયણો નથી. એમાં તો બધી છે મરજી, કોમળિયા, ટાઇફોઇડનાં ઝેરી જંતુઓ...

ને દિવસમાં સાત સાત આશુતિમાં બહાર પડતાં અખખારો ગીચિયારીઓ કરી રવાં છે: મુદ્દ! મુદ્દ! રશિયા સામે મુદ્દ!

પ્રજા મંજાઈ રહી છે થું થશે! ખરેખર કરી પાણું મુદ્દ હાડી નીકળશે! એ મુદ્દમાં દસ કરોડ સ્ત્રી, યુગ્મ-જાળકોના સંદારથી સતોષ થયો નથી કે પછી આ નવાં મુદ્દો...

પણ જવાન નથી. માત્ર જીંદગીને રૂંધતી દિવાલો અડખેર અણુઈ રહી છે. નવું, કદી ન અનુભવેલું, વાતાવરણ સર્ગાઈ રહ્યું છે.

કામદારોએ પમાર વધારો માંગ્યો કે તરત જ ચીસો ઉઠે છે: આને પમાર વધારો! દેશના સંરક્ષણમાં હાનિ થશે. હડતાલ કરશે! તોડી પાડીશું. એ હડતાલોને, પોલિસના દંડા વાંઝાયો. ગોળાઓ છૂટશે અને શરીરો લોહીથી જંટારો. જવાની દો એ કામદારોને.

કોણ બોલ્યું એ મુદ્દ સામે! અમુનિરટ દરો એ. રશિયાનો દલાલ! દેસદોહી! પછડી પૂરી દો. અનાજના વધતા ભાવ સામે રશિયાદ કરી છે!

જરૂર કમ્યુનિસ્ટ હશે ! હપ્સીઓના હક્ક માટે બોલો છે ? અવશ્ય દેશરોહી કમ્યુનિસ્ટ ! કચડી નાખો, દબાવી દો.

કારખાનાંઓ ધમધમે છે; અલ્પબોખના ખડકલા ઘિયા ચતા બાય છે; સંદારક રૂઢાયણોના ખાટલાઓ બરાય છે; અખખારો ચીચિયારીઓ ખારે છે-યુદ્ધ ! યુદ્ધ !

ને એ બધાય પર જેનો કાશુ છે એ ગણ્યા-ગાંધ્યા ધનપતિઓ ચીડુટ પીતાં પીતાં. નહાના નકરાને જોઈ રહ્યા છે. આસમાને ચડતા નહાના ચાંકડા નીરખી દરખાવ છે ને ખરાડી ઉઠે છે:

ખખરદાર કોઈએ અવાજ ઉઠાવ્યો છે તો. યુદ્ધ સાંમે, આસમાને ચડતા બાવ સાંમે, હપ્સીઓના હક્ક માટે, નાગરિક સ્વતંત્રતા માટે. કચાય માટે જેણે અવાજ ઉઠાવ્યો છે તેના છઠ્ઠા બોલાવી દઈશું. ખખરદાર !

(૨)

ખખરદાર !

સામેથી પડકાર આવે છે. એ પડકારની મર્જના મનમેદી નથી પણ એ મર્જના પ્રાચુર્યત છે. એ જાણે કે ડુંધનાર તાકાત હજી સુધી બાળી નથી.

એ પડકાર નાનકડા વતુઓનો છે. જાગૃત મહારો અને તેમના નેતાઓનો છે.

“ પૂરી દો, એમને જેલમાં ” માલિકો ગજાં છે. નવા કાયદા કલાઓમાં ધસાય છે. કામદારોના તાઓ, કમ્યુનિસ્ટ નેતાઓ જેલખાનાંની તોતીંગ વાલો પાછળ પૂરાય છે.

ખખરદાર !

પડકાર તો ચાલુ જ છે ! જોગણીસ આદમીઓનો એ પડકાર છે ! કોણ છે એ જોગણીસ આદમીઓ ! કચાના છે ?

મનાય નહિ તેવી વાત છે. હોલિવુડની રૂપેરી અને નકલી દુનિયામાં મરેલ જીવન જીવતા આદમી-ઓમાંથી જે જોગણીસ હજી મર્યા નથી એવા અદાકારો, કલાકારો, લેખકો પડકાર ઉઠાવે છે: ‘ખખરદાર !’

“ તમે...તમે કમ્યુનિસ્ટ છો ? ” ધનપતિઓ યુક્તો ઉગારે છે.

“ ખમો.ખમેરીકો નાગરીકો છીએ, ”

“ જવાબ આપો તમે કમ્યુનિસ્ટ છો ? ”

“ અમે અમેરિકા છીએ. ખાકીનો સવાસ પૂજાની તમને સત્તા નથી. જવાબ આપીશું નહિ. ”

“ કેદમાં પૂરી દઈશું. ”

“ પરવા નહિ. ”

ને માલિકો એ જોગણીસને કેદમાં પૂરવાની તૈયારી કરી નિરાંતનો દમ ખેંચતા બાય છે ત્યાં પાછો પડકાર આવે છે: ખખરદાર !

(૩)

એક ૭ શીટની કાપાનો કાળો આદમી એ પડકાર કરી રહ્યો છે. એની વિશાળ સ્થામ કાપા શુસ્કાપી ફૂટ રહી છે. હેતકરતી એની આંખો આંખે કોધે લાલધૂમળની છે.

“ખખરદાર !” એ પડકારે છે ને એનો અવાજ એ દેશના ખૂણેખૂણે પહોંચવા માંડે છે. એના અવાજનો પાયો પાવા માંડે છે કારણ એ અવાજ પરિચિત છે.

એ આદમીના અવાજને સાંભળવા પેસાની ટંકચાળ પડતી, રંગમૂઠિ, રજતપટ, સહાયકો એ અવાજની મૂડી પર ચામત હતા. કારણ એ અવાજના મળામાં સંગીત વરધું હતું. ઘેરું, હૃદયના ભાવને હચમચારતું !

કદી તમે ઘોઘનું સંગીત સાંભળ્યું છે ? એના ઘેરા સરમાં, ઉપરથી નીચે આવી પહોંચા પાણીની મીડી બાંસરી હાંબળા છે ! એવો એ આદમીનો અવાજ હતો. એમાં માનવજાતની તાકાત હતી, જીવનની મધુરતા હતી, હૃદયનો ઉલ્લાસ અને કરુણા હતી.

એ અવાજને એને ધન દીધું હતું; એક જાતની કીર્તિ પણ આપી હતી. નહોતું આધું સ્વમાન અને સમાનતા.

કારણ એની ચામડી ગારી નહોતી-કાળી હતી. એ હપ્સી હતો, શુદ્ધમનો ખેડો હતો. શુદ્ધમી ગઈ, પણ એ દેશના રાજકર્તાઓ એને અને એના

અતઃકાલેએને કૃતરાથી બહેતર રિશ્તિમાં જીવવા દેવા
તૈયાર નહોતા. એનું હૃદય એ સંગીતકારના હિલમાં
કોસોદાંત્ર ગાયું હતું.

એ સમાનતાની શોધમાં દુનિયામાં ભ્રમવા
તીકળી પડ્યો. મટકતાં એ એક એવા દેશમાં આવી
પહોંચ્યો કે જ્યાં ગોરા-કાળા-પીળા એવા રંગદેશને
મીઠાવી દબ કરોડો માનવી આઝાદ સમાજનું
ધ્વજતર કરી રહ્યા હતા. પોતાના યુવને એ દેશમાં-
સોવિયેત રશિયામાં શિક્ષણ લેવા મૂકી જ્યાંના
ગોરાઓએ એને ભેવતન બનાવ્યો હતો એ દેશમાં
આવી પહોંચ્યો.

એણે ધન અને નફલી કીર્તિને લાત મારી
હોલિવુડના ચિત્રપટો પ્રત્યાધારી હતાં એણે એનો
બહિષ્કાર કર્યો. જ્યાં સુધી હબ્સીઓને સમજાવે
ન મળે, જ્યાં સુધી પેટપૂર રોજ વિના આદમીઓ
બૂખે મરતા અંધ ન થાય ત્યાં સુધી ધનિક શ્રોતા-
ઓના અમનારજન માટે હું માનાર નથી-આ એનો
નિર્ધાર હતો.

તે એ કારખાને કારખાને, ખેતર-ખેતર ધૂમવા
માંગ્યો. સમાનતાની એ જ્ઞાન જમાવતો. એનું
હૃદય તરફ એક જ હતું-એનું સંગીત. એણે શતેલી
માનવતાને જાગ્રવા માંડી. જગેશી માનવતાની
લઝકાક વીરતાને બીરજાવવા માંડી.

તે ત્યાં યુદ્ધ માટે, રહીસહી આઝાદીને પશુ
ગુન્જાવવાની બાજી મંડાઈ. એણે પડકાર કર્યો:
ખખરહાર!

એ પડકાર રોજ રોજસનનો હતો.

(૪)

ધનપતિઓની કંપુતળી અમેરિકા સેન્ટે એક
સમિતિ નીચી હતી. એનું કામ જાહેર ચર્ચા હતું:
કમ્યુનિસ્ટોને કાણુમાં રાખવા કાયદો ધ્વજાવું. સાચું
કામ યુદ્ધખેરી, નફાખેરી સામે અવાજ ઉઠાવનારનો
રોડો પીસવાનું.

રોજસનને એની સમક્ષ ખડો કરવામાં આવે છે.

“તું કમ્યુનિસ્ટ છે ?”

“કમ્યુનિસ્ટ ? કમ્યુનિસ્ટોએ અમેરિકા જનતાની
અબ્ધ સેવા બજાવી છે !”

“સીધો જવાબ આપ. તું કમ્યુનિસ્ટ પાર્ટીનો
સભ્ય છે કે નહિ ?”

વિશાળકામ હબ્સી ક્લાકારે બેચથી- ડોકું
ધુણાવ્યું:

“એનો જવાબ તમને મજશે નહિ. એ સવા-
લનો જવાબ આપવાનો ઇન્કાર કરવા માટે એણે
શ્લેષ અમેરિકા નાગરિકો કેદખાતામાં સકવા તૈયાર
થયા છે. જરૂર હતો તો હું તેમનો સંગાથી બનીશ.
પશુ જવાબ મજશે નહિ કારણ...”

સમિતિનું કામકાજ એવા આવેલી જનતા
તાળીઓ પાડતી હતી તે બટકી મધ, કારણ રોજસ-
નનો ઘેરો અવાજ ગાજી ઉઠ્યો:

“કારણ તમે કહે છેને આ દેશની લોક-
શાહીમાં દરેકને પોતાનો મત ખાતગીમાં આપવાનો
હક છે. એ વિષે કંઈસો મારતાં તમે કહી ચાકતા
નથી. ને આજે હવે તમને એ પેલાનું નથી એટલે
એ હક પર તરાપ મારો છો! મારા રાજકીય
વિચારો મારા પોતાના છે- એના વિષે હું કાઠને
જવાબ આપવા તૈયાર નથી.”

જનતાએ તાળીઓથી રોજસનને વધારી લીધી.
સમિતિના માંધાતાઓ અંજાય, એકે કહ્યું:

“અમેરિકાના કમ્યુનિસ્ટો તો રશિયાને વશાદાર છે.”

તરવારના ઝટકો જેવો જવાબ રોજસને આપ્યો:
“કેટલાક અમેરિકનો ફાસિસ્ટ પ્રોસ પ્રત્યે વશાદાર
છે. તેની સરખામણીમાં તો અમેરિકા કમ્યુનિસ્ટોની
રશિયા પ્રત્યેની વશાદારી કાંઈ નથી.”

“રશિયામાં તો લોરેને લાણીમાં નાળી પીસ-
વામાં આવે છે.” બીજાએ કહ્યું.

રોજસને હાંબ્યાં અવાજે જવાબ આપ્યો:

“મારો બાપ આ દેશમાં જ ગુલામ હતો.
અમારા હબ્સીઓના જન આ દેશમાં લેવામાં આવ્યા
છે. તેની સરખામણીમાં રશિયા માં તો કાંઈ ચલું નથી.”

ને અભિમાનથી એણે ઉમેયું :

“મેં મારા પુત્રને રણિયામાં બાણવા મુક્યો હતો. ત્યાં એના વિકાસ પર કોઈ અવરોધન હતું નહિ. અહીં મીરસીથી નદીના કાંઠાળ પ્રદેશમાં અમને હપ્તીએને વિકાસની જે તક મળે છે તેની સરખામણીમાં સોવિયેટ દેશમાં તો લાંબો કરોડો ગણી વધુ તક મળે છે. ખુદ હું પહેલી જ વાર આઝાદ માનવીના ગુરુથી સોવિયેટ રણિયાની ધરતી પર જ ચાલી ચુક્યો હતો.”

સમિતિ સમક્ષમાં રહી. લોકોએ જયજયકાર કર્યો. રોજસન બહાર આવ્યો ત્યારે એને જોઈમાં કેમ પૂરવો તેની વાટાઘાટો ચાલી રહી હતી.

(૫)

દારખાનાંઓ, ધમધમી રણાં છે; અજીએંગના ખડકલા વધે જ નવ છે; ઝેરી રસાયણોના ખાટલા ખડકાઈ રહ્યા છે. મુઠ્ઠા ! મુઠ્ઠા !

પણ સામેથી પડકાર આવી રહ્યા છે : અખરદાર ! એ પડકારનો પડથો એ દેશમાં ઠેર ઠેર ઉઠી રહ્યો છે. - ગોરા અને કાળા, કામદારો અને કિસાનો, મખમલવાળા અને છુદ્ધિવાળા એમાં બળી રહ્યા છે. હજુ એ પડકાર પ્રચંડ થયો નથી પણ થઈ રહ્યો છે.

એમાં એક ધોષ સમેા ધેરા અવાજ નાજી રહ્યો છે : અખરદાર !

એ અવાજ પોલ રોજસનનો છે.

★

૭૧.

ધી જયભારત ઈન્સ્યુરન્સ કો. લીમીટેડ.

૨૨. એપ્રિલ ૧૯૪૮ : મુંબઈ ૧

છાંદગી, આગ, દરિયાઈ, અકસ્માત, વગેરે.

સત્તાવાર થાપણ	રૂ. ૧,૦૦,૦૦,૦૦૦
જાહેર કરાયેલી થાપણ તા. ૩૧-૧૨-૪૭ સુધી „	૬૩૦૦,૦૦૦
બરખાઈ થયેલી થાપણ „	૪૮,૭૩,૦૦૦

સ્પષ્ટ અને એકધારી પ્રગતિ

૧૯૪૭માં કરેલું કામકાજ

રૂ. ૪૭,૬૦,૦૦૦ વટાવી ચૂકેલ છે.

રૂ. ૭,૨૦,૦૦૦નું કામકાજ જિંદગીના વિમાનું વધારે કમું છે.

મકલો પદાવાળો

લેખક : જમનાદાસ મોદી

“મારી વહુને લેવા આવ્યો”તો બાબરાભાઈ”
મોટરમાં દાખલ થયો ને જેમ તેમ ઝોકવાયો ત્યાં
તો જૂલ્હી તરફ આંગળી કરી મકલાએ મધકાતાં
મધકાતાં ચર ક્યું. મોટરમાં બેઠેલાઓનું ધ્યાન
પલ્લભર જૂલ્હી તરફ ને પછી મકલા તરફ કેન્દ્રિત
થતાં જૂલ્હી ઘરમથી ઢમસો થઇ મધ હોય તેમ
નીચું મોઢું કરી એક ખૂણા પર જેમ તેમ પોતાની
જાતને ટેકવીને બેઠી હતી. દીંચણ ખુસ્લા રાખતા
તેના લુગડાના છેડાઓને બેચી દીંચણ ઢાંકવાની
એ નિષ્પજ દોરિય કરતી હતી. મકલાના હાવભાવથી
હું મીનીટમાં જ સમજી ગયો કે તે આવે સમ-
પાકમાં હતો. મારે મગજને વરાય તકલીફ આપવી
પડે તેમ હતું નહિ.

“એ તો બાબરાભાઈ, કાલે જ આવ્યો”તો.
અમારી ધનકાનું આણું કરવાનું હતું અને વહુને
પણ લઇ જવી”તી.” વહુની વાત કરતાં તેના અવાજ
ને ચહેરામાં ફરી પાછી ઉત્સાહ ને સત્તાભરી
રેખાઓ ઉપસી આવતી હતી. થોડીક આંદીઅવળી
વાતો ફેંક્યા બાદ તેણે શ્રમજીવી વર્ષ માટે સહજ
એની લાલચુકારાળી, ધી, નાખ્યું. “હું જુલ્હું નહિ
બોલવાનો...હે...હે...આજે મેં પીધો છે...એમાં
શું ખોડું ક્યું છે?...પણ સુરતમાં તો નથી પીતો,
હોં બાબરાભાઈ!”

મકલાએ ઠીક ઠીક લીધો હતો. તેના મોઢામાંથી
નીકળતી બાબૂ હું સામી બાજુ બેઠેલા ત્યાં પણ
હડીને ચોંટતી હતી અને પડીભર મારા દિલમાં
પણ તેના તરફ ઘૂંચાની લાગણી પેદા કરી જતી
હતી. મકલો તો પૂરે ઝડપે તેનું બાપણ ચલાવે

જતો હતો. કદી હાંફતો, કદી ડાલતો, કદીક તો
એમ લાગે કે હવે તે નીચે અબડી પડવાનો. તેના
બોલવામાં કોઈ દંભ ધડો નહોતો. તેનાં વાકયો અમે
તેમ ફેંકતાં હતાં. મોટરમાં બેઠેલા બીજા પેસેન્જરોના
ચહેરાઓ પર તરેહ તરેહના રંગ બદલાતા જતા
હતા. એક પારસણ છાકરી તેની રેશમી સાડીને
સંકારતી સંકારતી એક હાથથી નાકને રમાલથી
ઘળી રાખતી હતી તો બે ચાર નવજુવાન અનાવિલ
ને કબુખી છાકરા છાકરીઓ તિરસ્કારથી મોઢા
મચકોળા કરતાં હતાં. ને મકલાની ઠેકડી ઉગ્રવર્તા
હતાં, ખાદીના સફેદ કપડામાં સજ્જ થયેલ બે ત્રણ
“સારા” બેડુતોએ મકલાની આસપાસ ચંચો
જમાવી હતી. જેનો સર હતો, “આ સાંજાઓને
આ માટે વધારે મજૂરી નોંધે છે.” કોઈક દોષક
વખત આ ઉજળા લોકોને બે ચાર પાત સંભળા-
વાનું દીધું થઇ જતું, પણ મકલાની જમાન મને
નિરાશ બનાવી દેતી હતી.

મોટર ખરાબર ચિકાર હતી. “વીસ પેસેન્જર”
ની સમગ્ર વાળી આ મોટરમાં ૩૯ પેસેન્જર
બોક્કાની જેમ ગોઠવાયા હતા. બાજુ પર લટકતાતા
તે તો જુદા, મોટર ચાલવા લાગી એટલે અંદરવાળા
પરસેવાથી રમઝેમ થતા હતા અને અજાણને કદીક
મોટર માલિકને તો કદીક પોતાની જાતને, બાળો
બાંડતા હતા. તો કોઈક વળી ‘સ્વરાજમાં આવું!’
ની ટકોર કરતા હતા. જહારવાળા બિચારા ધૂળ-
ચુસાબથી રંગાઈ રહ્યા હતા.

આમને આમ દસ માર્ગસિની મંગલ કાપવાની
હતી. એટલે મકલાનું બાપણ એ લોકો માટે રાહત

ને રંગન જેવું પશુ બની ગયું હતું. એક ગિયારી બૂલકા ને બીજો કું-બૂલકા ઘરમની મારી અને કું-આમારા લોભની આવી અપમાનનક સ્થિતિ બદલ અંદર અંદર અકળાતાં હતાં. બીજા પેસેન્જરોના હાં ને ટાણા મારી છાતીમાં તીરની જેમ વાગતા હતા પશુ કોઈ રસ્તો જડતો નહોતો. મકલાને રોકવાના મારા પ્રયાસ બધા જ નિષ્ફળ ગયા હતા. વધુ પ્રયાસ કરવા એ તો બીજાઓને ખોરાક આપવા જેવું હતું, પશુ મોટર ચાલુ થયા પછી મકલો થોડોક ઠંડો થયો હતો.

મોટર સિટીસ હદમાં દોડી રહી હતી. પશુ રસ્તા ગાંધીવાદી જ હતા. બોજને કારણે મોટર ઓછી કૂદતી હતી, છતાં ય વચમાં ઉભા રહેવાનાં માથાં કઠીક કઠીક અચકાકા પડતાં. મોટરે ઝડપ પકડી રસ્તાની બે ગાળુ દુબળા લોભમાં છાપરાં હતાં. એ છાપરાં જોતાં જ મને મારી જુની જીંદગી યાદ આવી. કું વિચારોનાં ઝોલામાં બરાચો.

*

મકલો ને કું નાનપણના ગોડિયાઓ હતા. લેલસર મામના દુર્ગતવાડામાં એક સાથે ઉછર્યાં હતા. એનો આપ કણબીને ત્યાં રળતો હતો ને મારો આપ પહોરાને ત્યાં. એ લોહો કણબીના એટલે કોષક વખત તેમને વધીવધી દાળ કે ચાક મળી જતાં. એવું આપતાં ત્યારે તેવું કામ પશુ કઠાવી લેતાં. બાકી તો બંને ધરની જીંદગી એક જ જાતની હતી. અમે લગભગ સરખી ઉંમરના હતા. છએક વરસના થયા એટલે અમને દોર બેગા મૂર્છા દીધા. સવારના પહોરામાં ધણિયામાને ત્યાંથી રાતનો ટાકો રાંટલો ખાંધને દોરને લઇ નીકળી પડતા. આખો દહાડો સીમમાં રખડતા. સ્ત્રીજન મુજબ મોર, ફરી વગેરે પર નજર નાખતા અને જેલ કરતા. મોટા થતા ગયા તેમ કામ વધતું ચાલ્યું. ખાટલા પાથરવા, લોટા ચરવા વગેરે. કઠીક રોડના પત્ર પશુ દાગવા પડતા. સાથે સાથે લાલચ પશુ મળતી ગઇ. હવે આ પશુ મળવા લાગી પશુ મોટા બાગે જોળાની અને તેવ તેમણે પીધેલા ફૂયામાંથી. અમારા માટે તો એ પશુ અમૃતસમાન હતું.

જી તો ધણિયામાએ અમને પરણાવ્યા. મારે કાંઈ ૧૦/૭૦ નું ખર્ચ થયું; તો મકલાને સોલેક થયા. પશુ પરપણા એટલે બેતી સાથે બરાબર જોતરાયા. દોરમાં ફરવાનું બંધ થયું. હવે તો સવારથી સાંજ અને કઠીક કઠીક મોડી રાત સુધી સખત મજૂરી. એ દિવસો યાદ કરે છું ત્યારે આજે પશુ કમકર્માં આવે છે. કઠીક કઠીક કમકર્માં ફરીમાં ફરતા બોલે તે પહેલાં કામે જવું પડતું. ધડની ઉબેક વખતે તો દહાડે ૫ કામ ને રાતે ૫ કામ. બે ત્રણ કલાક બેતીમાં ચોરી છૂપીથી લેલ કાઢતા તે જ.

આરી સખત મજૂરી પછી પશુ દહાડાને છેડે દોઢ શેર જુવાર મળતી. મકલાને સવારે રાંટલો મળતો, મને તો તે ૫ નહિ. એ તો અમારાં બેરાં ફાલો-લાકાં વેચી આવતાં ને મરલાં પાળતાં તેમાંથી જેમ તેમ ગાડું ગચાવે રાખતાં. પશુ મોંઘવારી આવી પછી તો ટાંટીયા બેગા ચાપ નહિ. એટલે પછી તો રાતના અમે નીકળી પડ્યા. કઠીક કપાસ વીણી લાવતા તો કઠીક જુવાર ભરી લાવતા. એ ધંધાથીય ટેવાઈ ગયા ને અમારું ગાડું ગળે જવું હતું. મહિનામાં એક બે દહાડા મિજબાની-દારતાડી પશુ ઘઈ રહેતી.

પરંતુ એક વખત અમે પકડાઈ મપા ને પોલીસને હવાલે થયા. પોલીસે અમને દસ વિનાનો માર માથો એટલે અને શુન્દો કણબી લીધો. અને અમને દસ દહાડાની સખ થઇ.

પહેલી જ વારની જેલખત્રા હતી. દિવમાં થોડોક પધાતાપ હતો; પરંતુ પોલીસના માર ને જેલના નવા જીવને અમારાં મજાને જુદીજ દિશાએ દોષો. "આખો દહાડો વૈતર કયો પછી આ દશા!" અમારા મજામાં તોફાન જાગ્યું. બરાબર એજ વખતે સુરતના નિરજન મીલના બે માલ મજૂરીઓ સાથે બેરા થયો. મીલમાં તેમણે હડતાળ પાડી હતી. તે જાલ સજ થઇ હતી. એ લોભોએ ગામડા બહારની દુનિયાની, તેમની મીલની દુનિયાની વાતો કહી. શહેરની મજૂરી, ત્યાં આઝાદ હવા...દસ દિવસમાં તો અમે લણું લણું જાવ્યું. અને અમે નિરજન

કચો: " હવે બરબાદ થવું નથી, હવે ધણિયામાને ત્યાં રળવું નથી. "

દસ દિવસ પરા થયા. જોવાનાં કપડાં બદલાઈ ગયાં. અમે જોઈ હોડી પણ તેની જગાએ હવે જુનું જીવન નહિ, પણ સુરતનું જીવન રાત્ર કરવાનાં હતાં. દરવાજા ખૂલ્યા. ત્યાં તો બહાર ભીખી ને મકલાની બૂલકી ઉભાં હતાં. સાથે ગામના બે ચાર દોરતદારો પણ હતા. ધંડીભર અમે મુંઝવણમાં પડી ગયા. સમાવહારનાં આંખોમાં હર્ષનાં આંસુ હતાં. અમે તેમાં પાણી તો નહિ થઈ જઈએ ને? સવાલ ઊઠ્યો ને તરત અમે મનને મજબૂત બનાવ્યું. જુની જીંદગીની યાદે અમારામાં સક્રમતા આણી, અમે અમારો ફેસલો જીતવાની દીધે. ભીખી ને બૂલકીનાં આંખોનાં આંસુ બદલાઈ ગયાં. આંસુ નીગળતાં હતાં પણ ચહેરાની રેખાઓ અને તેનો રંગ બદલાઈ ગયો હતો. મને કમને ચાહના છુટકા પીધા અને તેમને વિદાય આપી.

અને અમે નરી જીંદગીમાં પતરણ માંજાં. એમાં પણ કંઈ ખાસ ટેકરા જોયા. કંઈ નવા જુની જોઈ. દિવસોનાં દિવસો કૂટપાય પર પડી રહ્યા. કેટલાય દિવસ અપવાસ વેઠ્યા અને કંઈ ધંધાઓ પણ કરી નાખ્યા એવાક શહેરો ને કપડાં ધોવાં; મુરો ઉપાડી ને પથરા ઉપાજા. સડકો

સમારી ને જંગલીઓ બાંધી અને આખરે હું મન્યો ટપાલી ને મકલો બન્યો પટારાનો.

★

વિચારોના વમળમાં હું પ્રવાસ કરી રહ્યો હતો ત્યાં તો મકલાએ અંગાણ પાછું. હંડી પડેલી તેની જખાન અચાનક ઉંચકાઈ હતી. અલગત હવે તેમાં હરેલપણું વધુ હતું કારણ કે નવાનો પારો ઉતારો હતો. " બાજરાભાઈ, એક દહાડો હવે સુરત આવ. હવે તો હું ડીટ્રીક્ટ બેંકમાં છું, ડીટ્રીક્ટ બેંકમાં. બાજરાભાઈ તું ત્યાં આવે ને જસ માર નામ દે એટલે થિયું. ત્યાં જવાય મને એજાબે. ત્યાં કાંઈ કોઈના આપણે દબાવવા નહિ મળે. બાંદલા કે વહેરા બધાને ઘોળી પીઉં. એ તો ગામડામાં આપણી ગાંડી પ્રજા એટલે...હા, ત્યાં તો આપણે રાત્ર. સમજ્યોને બાજરાભાઈ? તું તારે એક વખત આવ. હું ગમે ત્યાં ગયો હોઉં પણ સાંજે હાજર જ. અને હું ન હોઉં તોય મારી બૂલકી તો હોય જ! "

ફરી પાછું મોટરમાં હસાહસી થઈ ગઈ. 'માફવા' સાંભળેના તેના પ્રહારો કંઈ તોફાની ચર્ચા પેદા કરે તે પહેલાં તો "મારી બૂલકીએ વાતાવરણ બદલી નાખ્યું.

એટલામાં તો ગામ પણ આવી રહ્યું. મોટર દલવાઈ. અમે પણ બહાર નીકળ્યા. ધણી વખત પછી મળેલા ત્રણેય જીવો રોજનના એક છેડે બેસી ને દિલ ખોલવાની ધમાકમાં ગુંથાયા.

ઓગસ્ટ ક્રાંતિ ની બે નવલો

* ૯ ઓગસ્ટ (સોપાન)

* અણુપ્રદાતા: અધિનીકુમાર

અવલોકનાર: લોગીલાલ ગાંધી

૧૯૪૨ના ઓગસ્ટ ઉદ્ઘાપનાનો પડો આપણા સાહિત્યમાં ઠરેલો બિરથો છે એ તોવા સૌની જેમ હું આપણે જાણીએ છીએ. 'ઓગસ્ટ ક્રાંતિ' શ્રી ઉનાચંદર મુંબઈ લેખકશિલ્પનની એક સલામાં કથું હતું કે ધણી વાર મહાન અનુભવાનું પ્રતિભાજ સાહિત્યમાં ધણી ઘાંબા અતરે પડે છે, અને 'ઓગસ્ટ ક્રાંતિ' વિશે એમ અને તો નવાઈ નહિ: શ્રી ઉનાચંદર સેવેલી ભવિની આ આશા દિશમાં સંધરી ને બે નવલો. "અણુપ્રદાતા" (લે. અધિનીકુમાર) તથા "૯ ઓગસ્ટ" (લે. સોપાન) હું વાંચી ગયો.

આ જન્મે નવલોના લેખકો રાષ્ટ્રવાદી વિચારસરણીના છે, અને "ઓગસ્ટ ક્રાંતિ"ના ભક્તો છે. રાજકારણની ચર્ચા છોડી દઈએ, તો જે યુદ્ધના એ રંગોએ (હંદી જનતાની ધીરજનો અંત આણ્યો હતો અને બ્રિટીશ સામેનો ધિક્કાર તથા વતનની મુક્તિની તમજા

સામાન્ય જનતાને દિલ અનેકમણી મક્કમ જની મહેકા બહી હતી. 'કરંચે મા મરંચે' ની તમજાથી એનું 'દેયુ' ધગણી રજું હતું. બ્રિટીશ યુદ્ધમાં ફસાએલ છે એ દર્શાવે, અને રવેચાએ તે કડીએ પણ હિંદને મુક્તિ આપનાર નથી એ ખાતરી એ તેને સામનો બનાવી દીધો હતો. દિલ્હરી જર્મની અને ફાસીવાદી જનતા સામેનું યુદ્ધ, જનતાના ફાસીવાદ સામેનો જગતની પ્રજાની મુક્તિનો આંતરરાષ્ટ્રીય મેરચો છે ને તેમાં સોનીએટ રસ અને ચીની જનતાની રાહબરી આ જાણી (હંદી જનતાને ખાતે પોતાની શુધામીના પડો નીચે દંકાઈ મરેજું સત્ય હતું. નેતગીરી એ સત્ય પરથી દંકાણું ઉઘાવવા તૈયાર ન હતી. આજ પૂર્વે જેણે બ્રિટિશ સત્તાને ધિક્કારી હતી એ જનતાનો ધિક્કાર ખાતે શતગુણે વધ્યો હતો અને તેને સોનેરી તક દેખાતી હતી. એથી જ તો સમગ્ર ફાસીવાદના વિનાશના આંતરરાષ્ટ્રીય મુક્તિજનના

સહભાગી જની પોતાની મુક્તિ સિદ્ધ કરવાને બદલે, જ્યારે તેને, ગણગણાજ નેતામીરીએ અવળે આર્ગ ધોલો ત્યારે તે આવેશમાં આવી દોડી ગયો.

ગાંધીવાદી અહિંસાએ ૧૯૨૦-૨૦-૨૨ ને તાન્તેરની ૧૯૪૦ની સત્યાગ્રહની લકાઈએની કમળે રીએ હિંદી જનતાના આ જામત જુવાનને દેખાઈ મૂંઝી હતી. અને હિંસા-અહિંસાનો ભેદ તેને મન તરંગી વેદીએ કરી ચૂક્યો હતો. પાંતુ હતું મૂંઝી તેની જરૂર સમજ સંગઠિત સુચોનિત ક્રાંતિની રજા છત્રી રાષ્ટ્રવાદે કહી જણ કરી ન હોતી. એથી સદજ રીતે, ગાંધીવાદી સત્યાગ્રહ અને અહિંસક અસહકારને પથેથી બહી ગયેલું ચિત્ત, ફરી એકવાર પચ્ચીસી પૂર્વેની વ્યક્તિગત આંતરવાદની કુરખાનીઓથી આકર્ષાયું. ખુદીરાખ બેઝથી માંડી ભજતસિંહોના જોમ-યુગની પ્રેરણા તેને મુક્તિનો પથ

દાખરી રહી. બીજા બાજુ, પરદેશમાં દુરમનો સામે ખેડાએલા લોકસંઘમાં મોની ગેરીલા-લડાઈની વાતો વેતેને આકર્ષી રહી.

અને આ જુવાન માનયે-કુરબાનીની મુશ્કેલી અને આજા-દીની તાનાતુ કાણુ બાધી, નવારે 'કરે જે વા મરગે'ના નિધીર સાથે, દુરમન સામેની આખરી લડાઈમાં ઝુકાવતાં 'ચલે જવ'નો ઉદ્દેશ્ય કયેરે ત્યારે તેની સમક્ષ ક્રાંતિનું કાઈ વિદ્યાન નહોતું. જનમની ક્રાંતિએના આયોજનોનો રપક બાધ નહેતો. અને જનમની સમસ્ત માનવતાના દુરમન ફરીવાર-સાદીવાર સામેના જનસંઘામની કાઈ સમજ ન હતી. ને કાંઈ હતું તે યુવામીની અકળા-મણ, દુરમન સામેનો ધિક્કાર અને મરણીઆ દૃષ્ટિ.

જોથી જ તે નવારે મે, 'હ જોગરટ' વાંચવી શરૂ કરી ત્યારે રાજકારણની અંતરરાષ્ટ્રીય સમજણ થા એમથી જન્મની કસીવા-સાદીવાર સામેના જનસંઘામની જાણી જોવાની આશા રાખી જ નહતી. પરંતુ હું નિરાશ તો થયો એટલા માટે કે, વારંવાર દાવો કરવા છતાં, આ નવલ જોગરટના ઉદ્દાપાતની બાંધ અને સંયોગ જાણી રજુ કરવામાં જ નિષ્ફળ નીવડી છે. સત્તારા, ખલીઆ, મિહાર, મીનાપુર, આપ્તી-મીપુર અને કડી ન જુલાય જેવા ગુજરાતના આસપાસના કલ્પકાકાકા, તથા તેની સામે અણુનમ ઝૂલતી જનતા-

ની ખુમારીની ઘોર અને ખોરી-વંતી ચિત્રાવલિ પણ અહીં તો સાવ નિષ્પ્રાણ અને છીછરી બની રજુ થઈ છે.

લેખક અનેક રામાંયક પ્રસંગો-મહારાષ્ટ્રની પદાડીએ લીતાના જીવન-જેવા પ્રસંગો યસંદ તો કર્યા છે, પણ કલમમાં ક્યાંય એ રામાંય જતરો નથી. આખા પુસ્તકમાં, રાજે રાજે લેખકે પાટા પાટા ઉખાડાથી માંડી સરકારી કમેરીઓ પરના હરવાઓની, ક્યાં વણી છે, અને છતાંય એમથી એકને યે ન્યાય આપી રાક્યા નથી, ઉલ્લેખ આપી રાક્યા નથી. બીજું કાંઈ નહિ પણ પચ્ચીસી પૂર્વેના છૂટા છવાયા ભોળાકરના એટલી યે રામાંયકતા અને ચોટ ન્યાં લગાતર ભોળાકરનાએની (અને કેવળ એની જ) વાતો કલા કરી છે તેવી આ નવલમાં નુજરે ચડતી નથી.

લેખક પોતે જોગરટની ક્રાંતિમાં મંજાળક પક્ષ દેવાનો એકરાર કરે છે; અને લેખક પોતે પ્રાંત-પ્રાંતના અનેક 'જોગરટ ક્રાંતિકારીઓ'ના નીકટના સહવાસમાં આપ્તાનું સમન્વય છે. અને છતાં અદભૂતની ધારમાંથી વહેતી કુરબાનીની કથાઓ સુદાં કર્યાં યે નજરે ચડતી નથી.

લેખકે રાજેન અને કમલિની બે મુખ્ય પાત્રોની આજુબાજુ 'જોગરટ ક્રાંતિ'ને ચૂંચી છે. અને તેમાં 'જેની જુદી યકિત વિશે બેમત નથી' એવા રાજેનના ધડી-

ધડી મુશ્કેલી અને હતાશાને વધ-ચતા મનોભાવો રજુ કરવામાં જ કેમ જાણે આ નવલ અધકૃતિ પામે છે? રાજેનને 'લડતું હું પણ ખંજર નથી શી રીતે', અરજમાં તો એની માન્યતા છે કે, 'બળવાને યોજના ન હોય; અને જોગરટના ચર્યાતના દિવસોમાં એ જુએ છે કે, નવારે બ્રિટીશ સત્તનત દેશને દમનના આખામાં ખુદો નાખવાની બરખૂર તૈયારીઓ કરી રહે છે. ત્યારે નેતાઓ પાસે ક્રાંતિની કાઈ યોજના નથી, ભાવિ યુદ્ધની તૈયારીની કાંઈ જરૂર પણ તેમની રાજકારણી ચલમાં જવાતી નથી. અને આ બધું જોવા છતાં જોગરટ ક્રાંતિના એક અમરણી રાજેન પાસે ય કાંઈ સંમજ, કાંઈ યોજના, કાંઈ તૈયારી નથી; નેતા-ઓની રાજકારણી ચાલની તેને અતામખ નથી, એથી જ તે નેતાઓ જેલમાં બંધારાઈ જતાં અને જનમ પર પાંચવી દમન ગુજરાત તો અને તેનાં પ્રયસક સચીઓ કેવળ એક જ ધૂતમાં લાગી જાય છે-પાટા ઉખેડવાથી માંડી લાંગડોડના તરંગોમાં!

પરંતુ લાંગડોડના મોટા પાયા પરના કાર્યક્રમો કાંઈ સારી જોવી તૈયારી વિનાના આવેશમય જૂથ માટે સુસાધ્ય નથી. પરિણામે એમની મુશ્કેલીનો કાંઈ પાર રહેતો નથી અને મને ત્યાંથી મને તેમ કરી એકદા કાંઈ કેમીશીઅન-ને પકડી લાવી સાવ અણુધ પ્રકારના પ્રયોગો કરવામાં તેઓ રચ્યા પચ્યા રહે છે.

અને જ્યારે એકબાજુ આવા નાનાસુના પ્રયોગોનું મોઢ મહત્વનું પરિણામ દેખાતું નથી, અને બીજી બાજુ એ પ્રયોગો સરકારી તંત્રને ઘણાવી દેવાને બદલે અનેકવાર સામાન્ય પ્રજાનાં જાનનિષ્ઠતાને જ ભયરૂપ બને છે, ત્યારે એ પ્રયોગો ઉપરની રાજ્યનતી થકા વૃદ્ધિ માટે છે

બીજી બાજુ, તે જુએ છે કે સરકારી કચેરીઓ, તારટપાલની ઓફીસો, અદાલતો અને બીજાં સરકારી ખાતાઓનો ખર્ચ જગ્યાએ હંડતાજીવું નામનિવાસ નથી. એક અપવાદ અમદાવાદ સિવાય, (જ્યાં મિલમાલિકોની મદદથી મિલો ખંધ રહી હતી) બીજે કયાંય, મુંબઈ સહકામાં પણ પિલો, કારખાનાંમાં હડતાલ સહય જની નહોતી. વળી વિદ્યાર્થીઓ અને ગુમાસ્તાઓમંત્રિ જીવાળ પણ દિવસે દિવસે ઊંતરી રહ્યા હતા. બ્યાપારીઓ, રાજ્યનના ચંદમાં કહીએતો, જોબની અસરથી જે કાંઈ કરતા હતા તે જ. બાકી તેમન માંય આશા રાખવા જેવું રજી નહોતું.

કારણ ? 'ક્રાંતિકારી' રાજ્યને કહે છે કે " જોસો વર્ષના શુભાખી અને બુદ્ધિમંત્રી પ્રજાનું મનોબળ તૂટી ગયું હતું. તે મનોબળ જામત કરવા માટે જે પ્રજા સંતુષ્ટ અને પ્રજાસંપદક આવશ્યક હતાં તે થઈ શક્યું ન હતું." અને ત્યારે ઓગસ્ટ ક્રાંતિનેતોર રાજ્યને "ટૂંકમાં પતાવવા માંજતો હતો" ! પ્રજાની ક્રાંતિકારી શક્તિમાંથી જોતો વિશ્વાસ

ઊડી ગયો છે તેવો આ રેતા પ્રજાની બદનાખીના રસ્તે ઊતરી ચૂક્યો હતો. ૧૯૦૮માં તિલક મહારાજને રાજકોટ માટે ડેલી સજા થતાં, મુંબઈના લગાયક જામત હજારો કામદારોએ તથા તથા દિવસની રાજકીય હડતાળ ઝીંકી હતી, અને હેઠલા તથા લગાયક દરમ્યાન જેણે સારાં દેશને રાજકીય લડતોનું અગ્રણી સ્થાન રાજકીય હડતાલો દ્વારા અર્જી હતું એજ મુંબઈના કમદારોની બદનાખી આ રાજ્યને ઘર કરી દે છે. એટલું જ નહીં પણ મુંબઈની જે મધ્યમવર્ગી પ્રજાએ ૧૯-૨૦-૩૦-૩૨ને ૪૦ની રાષ્ટ્રીય લડતો દરમ્યાન હંમેશાં આગેદમ્બ ઉઠાવ્યા હતાં એજ પ્રજાની બદનાખી ક્રાંતિકારી રાજ્યનના મેંચે સાંજગણ મળે છે ! ખુદ રાજ્યની આંખો સામે અને એ આંખોની પેલે પાર જ્યારે સેંકડો હજારો સામાન્યજનો છાતી ખુલ્લી કરીને ગુજરાત, મુંબઈ, બલીના, ગિહાર, આંધ્રી-ચીમુર ને મીદનાપુરમાં દમન સામેના સંઘામે ખેલી રહ્યા હતા ત્યારે રાજ્યને સામાન્યજનોની કુરખાનીની શક્તિમાં વિશ્વાસ રહ્યો નથી. " થોડાક મરણીયા " દ્વારા આંખો ખેલ ખેલી લેવાને " ટૂંકા મારો " એક માત્ર ઉત્તર તરીકે તે જુએ છે. અને ગેરીલા બહાર પડાની તરંગી મનોભાવના સેવતો તે વધુ ને વધુ નિષ્ક્રીયતાને પંથે ચડી, આખરે કાવરતાનો સૂર વ્યક્ત કરે છે : " મધું મૂકી દઈ જઈશી

જેલમાં બેસવાની " લાગણી જોના હૃદયનો કળમે લે છે અને દિવસે દિવસે, કાવરતાનો વધુ અને વધુ ભોમ બનતો નેતા, એ લાગણીને છાવરતા માટે વચ્ચે વચ્ચે બીજાં ઉઠાવો વિચાર કરે છે : " થા માટે હું જાતે જ કાંઈ કાંઈકને સફળ બનાવવા માટે ન ગયો, થા માટે જાનના જોખમમાં હું હંમેશા નથી રહેતો, થા માટે મારા સાથીઓ કરતાં ઓછું જોખમી કામ હું કરું છું ? " વગેરે.

વિશાળ જનસમુદાયના આધાર વિના આપોઆપ આવેશમાં ઊભા થએલા મધ્યમવર્ગી જૂથના આપમેળે બનેલા નેતાનો આ મનોભાવ ૧૯૪૨ ની ક્રાંતિની એક જાળજરત નિર્જળતા પ્રત્યે આગળી ચીંધી જાય છે. જનતાના સાથ વિના-જનતાની ખુદની આગેવાની વિનાની તરંગી અને બાહ્ય ક્રાંતિની મનોભાવનાઓ, કુરખાનીની ગમે તેટલી ભય તમલાઓને કેટલી કમંજોર બનાવી શકે છે, એનો સાક્ષાત અનુભવ આ નવજનો એક લાગમાં ક્રાંતિને અગ્રણી ખુદ રાજ્યને પોતે જ કરાવે છે : " ક્રાંતિકારીની લડતવા સૈનિક થવા માટે હું લાયક નથી..... મારે હવે જેલમાં જ પકડાંયા જવું જોઈએ.....જાતે લડવાની મારી હિંમત નથી, મારી તાકત નથી." થેતાના પ્યારા પાત્ર-ક્રાંતિ ના નેતાની આ જનકોલી કાષ્ઠ રતા પર ટાંકપછોડે કરવા, બલખત, લેખક પ્રયાસ કરી છે

છે. સરઘાતથી જ "ગાંધીવાદી" અહિંસાની નીતિ પર જેની રજા માત્ર અધ્યા ન હોતી "અને જે "રાષ્ટ્રીય મહાસભાની આગા રવીકારતો નહિ" તથા પ્રેસિસ સમાજવાદી પણ તે એને મનાવેલો પક્ષ જણાવેલો હતો અને "સામ્યવાદ તરફ થોડું આધારું હતું" - એવા આ વીર પાત્રને છેવટે સમરશ્રમિ છોડી "જેલની બીવરમાં કાગળી છૂટતો" મતાવતાં લેખક તેને મોટે જે કારણ કહેવાય છે તે આ છે, "આ માગ" ખોટો છે. આ માગે આઝાદી મળે તો એ તે સ્ત્રીકારી ચકાવ નહિ." આ ખોટો માગ કયો? લેખક એક જ મોટે ઉમેરે છે કે "માનવતા વેચીને આઝાદી ન ખરીદવી જોઈએ."

ખરેખર ખોટા માગેથી-માનવતા વિરોધી માગેથી ચોંકી ઊઠતા રાજ્યને પ્રત્યે આપણ સૌને આદર થાત, જો જે ખોટા માગે તણ, ક્રાંતિના સાચા માગે જવાના નિમ્મય સાથે, સતત જીવન મરણનો સંઘ્રામ એવંતી જનતામાં પહોંચી જઈ, કુર્યાન થયો હોત તો. વડતી લડતને પોતાના અહમ આદર મમે તે "લડત"ને પકડી રાખવાને અમે. પોતાની મૂળભૂત કમજોરી જોઈ, નવેસરથી સાચે માગે-શાસી-વાદ, શાહીવાદ સામેની આંતર-રાષ્ટ્રીય મુક્તિજાગે પળ્યો હોત તો.

પરંતુ આંતરરાષ્ટ્રીય રાજ-કારણને બૂલી, રાષ્ટ્રવાદના સંકુચિત આધારમાં અટવાઈ. જઈ, ક્રાંતિની સમજણ કે કલ્પના, તૈયારી ને

યોજના પ્રત્યે એપરવા જની આધિગ્યા આરનાર થયે, જનતાને બૂલી જઈ, જલો જનતાની બા-નામી કરી "મૂડીકર ટીકાઓ"ની લગામ એલી વિજયની આશા સેવ-નાર રાજ્યને મરિ જે પરિણામ આપ્યું, તેના સિવાય બીજું કંઈ શક્ય ન હતું. આવા પાત્રની આજુબાજુ વણાયેલ નવલકથા નિષ્ફળ ન જાય તો બીજું શામ પણ શું?

આ નવલકથાની એક બીજી જગ્યાએ કમજોરી પણ અટકી જ અંબાર છે, જે નવલકથાને જ નબળા પાડે છે.

સત્તાર, બલીઆ ને બિહારમાં મદિનાઓ મુધી લોકરાજની સ્થા-પનાના સમાચારો કેટલીક વિષયોમાં લેખક રાજ્યને દામ આપણી સમક્ષ રજુ કરે છે. પરંતુ જેમ લેખક, સરકારી પાણી દમનો સામેની તે તે પ્રતિતાની પ્રજાઓની વીરમીકરી લડતોને હાવ આપવામાં નિષ્ફળ નીવડ્યા છે, એની રીતે લોકરાજની જાગી ઓતરવામાં પણ નાસીપાસ થયા છે, જેમ હડત એટલે બોંબ અને ભાંગફોડ એવા સાત બાજિદ આલોમાં લેખક ગુજરાત રજા છે, તેથી જ રીતે દુરમરને પરાજય આપી પ્રાપ્ત કરેલી જનઆઝાદીનું ચિંત પણ, તેમણે એટલું જ નિષ્પ્રાણ આલેખ્યું છે. દરોડાવે, સત્તાગાની પતરી સરકારના રાજ્યમાં, કે, બલીઆ, બિહાર, કે મદિનાપુરના લણુદારી "લોકરાજ્ય"માં રાજ્યત-

તાની કોષ્ટ શક્યતા હતી નહ; વળા શોષિત જનતાના ધરંગૂળના સંવાલોનો ઉલ્લેખ કરી-દિમ્ભતકારી વર્ગદૃષ્ટિ પણ હતી નહિ; એથી જ તો, હંદરાબાદની બલીમાં નિઝામ-ચાહી સામે આજે જયી થયી, માર્ચ વધેરી પ્રાપ્ત કરેલી આઝા-દીના મામખંડાવતો, જે નિર અને વિશાળ કાર્યક્રમોને અમલ કરી રહી છે, (જમીનદારીનો નાશ કરી, એરે તેને જમીન આપવી, સડેલ અમલદારશાહી દૂર કરી જીવનની જરૂરીયાતોની વહેંચણી લોકસમિતિઓને દાતક સોંપવી, લોકઅદાલતો દ્વારા ન્યાયકોર્ટ અને જેલોની સંચાલના કરવી, અને જનતાના દુરમરો નહેવાળે તથા શોષણોરોને નસીમતો - કુટ્ટ રવી, દહીઆરઅંધ લોકસેના દ્વારા દુરમ-નની તારાજ કરવી અને મામલણુ કરવી, વગેરે) તેમાંનું કશુંએ કાણેજ અહીં જોવા મળે છે. અહીં તો સરકારી નોકરોને તણુ-તણુ માસના પગારો આપવાની અને અધિકારીઓને રજા માત્ર જન ન પહોંચાવાની તાલાવેલી દેખાય છે. ઉપરથી વિશ્વાસપાતીઓને હાથે જોડી થતી હસામણીઓ નજરે મડે છે! બીજી બાજુ શોષણ નાબૂદીનો નકકરતાને સ્થાને પવનપંકને અને પ્રાર્થનાઓ જ વધુ કામ બળવે છે, આમજનતાનાં લોકી રેડી હાંસલ કરેલી સત્તાની રક્ષા મટીની ગંબી-રતા અને તેની રાજકીય સમજનો પડો અજાણ અહીં પ્રત્યક્ષ થાય છે.

આ બધી રીતે લગભગ નિ-
ષ્ફળ નીવડેલી આ નવલકથા માટે,
નિષ્ફળ નીવડેલી ઓગસ્ટ ક્રાંતિને
આમળ ધરી, લેખક પોતાને ખચવ
કરી શકે તેમ નથી.

*
અધિનીકુમાર (કુમાર-યુગ્મ
તો નહિ ને) ની “અણુપૂટ
ધારા” શ્રી સોપાનની આ ‘હ
ઓગસ્ટ’ થી અનેક માસ પૂર્વે
પ્રસિદ્ધ થઈ હતી અને તેમાં રાજ-
કીય સમજની અધરૂપ ગમે તેટલી
જવાબદાર હોવા છતાં તે નવલ-
કથા ઓગસ્ટ ઉદ્ઘાટનને આપણા
સાહિત્યમાં એક નવતર રીતે રજૂ
કરી ગઈ છે એ વિષે શંકા નથી.
એની વેગવાન અને તળપદી શૈલી,
શુભ્રતાને સુંવરિચિત એવા જનાવ-
પ્રસંગોની પ્રવાહભરી કલાણી એ
નવલકથાને જીવંત બનાવી ગઈ છે.

સરકારી નિષ્કર દમનો જે તેની
સામે યુક્તિ ચાલુહોની છપી એમાં
સારો ઉઘાવ પામી છે. ખુદશી
આંધીવાદી અહિંસક રીતે કામ
કરી રહેલ સધીર-લાલભાઈનાં
અહિંસક સામતાનાં દ્રશ્યો તથા
શુભ્ર રીતે જાગૃદારનાં કાર્યો કરતા
જીવન-કુલસુમ (સુરતીમ કન્યા)-
ના મંડળની લાડતનાં રોમાચક
દ્રશ્યો આ નવલકથાને તાજગી
બક્ષી ગયા છે. ખુદ સુધીર-લાલ-
ભાઈની દ્રષ્ટિએ એ અવગે માર્ગે
ચોક્કસ જીવન-કુલસુમની મંડળી-
ના જીવનની જલતી આગ
સમી કુરબાનીની કથાએ પ્રાણવાન
બની જોડી છે.

અલખન, આ નવલકથા પછી

લાડતની કમળેરી ચોક્કસવારી રીતે
રજૂ કરી દે છે. પ્રખ્યાત સાથ
વિના, વધો પૂર્વેના ટેરરીટોની વાણી
ને વર્તન કરતા મુશ્કેલ જુવાનો
થોડા જ સમયમાં જતાથી દૂર
અડધા અટવાતા બની જાય છે.
જેના જીવનમરજનો આધાર લાડતના
પરિણામો પર રહેલો છે તે જનતા
—શિક્ષક, વિદ્યાર્થી, મજૂર,
ખેડૂતો વગેરે આ જીવનને લાડત-
થી દૂર દેખાય છે. અને લાડતથી
હવે પોતાને કશો લાભ નથી એ
જોઈ સેનાર માલિયાને નફાને
જ્યારે પૈસા આપવાનો ઈન્કાર કરે
છે ત્યારે જીવનમરજ જૂથ, કો.
સોપાનના રાજેનની જેમ કાચર
બની શાએકુવેદાતો માર્ગ અપ-
નાવતું નથી, અને શરકારી ટ્રેડર
ઉપર ધાક નાખવાનાં ટેરરીટો
કરવા પ્રેરાય છે. એમ છતાં
જીવનમરજ પછીએ ‘આનો શો
હેતુ છે?’ તો તેમનો જવાબ છે
“માત્ર સ્વમાન ખાતર લાડત આજ
માખતી નરરી છે.”

વળી આ નવલકથામાં ‘હ
ઓગસ્ટ’ નવલકથાની જેમ, અનેક
પ્રસંગો જતનવાળા છે કે લાડત જેમ
જેમ વીરારતી જાય છે તેમ તેમ
અનેક ક્રાંતિકારી ગણાતા જુથોનો
શવ જનતા પર જ ઉતરવા મરિ છે.

અને આ નવલકથાના લેખક,
જનતાના સાથ વિનાનો કેઈ પણ
સંકલ્પ આગળ જતાં કેવું વિફળ
અને અનિષ્ટ સ્વરૂપ ધારણ કરે છે
તેનો સારો એવો ખ્યાલ આપે છે.
વધો પૂર્વે રેશ ત્રાસવાદી માર્ગ

હોડી લેવા હવે તે કેવળ હિંસા-
અહિંસાનાં તાત્કાલિક વિરોધને ખાતર
નહ પણ તે માર્ગે જનતાના
ક્રાંતિકારી સંગઠન અને આયોજન
વિના જીવન મરજવાઓ માથાં
લાથમાં લઈ દોડવાથી રાષ્ટ્રની
સુકિત સાધી શકાતી નથી, એવી
દૃઢ અને નક્કર સમજણને કારણે
જ. એ પછી, આંધીવાદી નીતિની
નિષ્ફળતા એ ખુદશી પડી હતી.
અને જતાં કરી, કાં તો ટેરરીટો યા
આંધીવાદી પદ્ધતિમાં જ સંગઠન
પ્રાપ્ત કરવાના પ્રયાસો, ગમે તેટલા
રોમાચક હોઈ શકે, સાચાંદ
કુરબાનીમાં હોઈ શકે, પણ “ક્રાંતિ-
કારી” તો નહિ જ એ સત્ત સુધી
લેખક પહોંચી જ નથી શકતા !

રાજકારણીય સમજનો અજાણ
આ બંને નવલકથાઓના વિશ્લેષમાં
કેટલો બધો આડે બંધાયે છે એ
તો આપણને એ નવલકથાઓની
બંદર રજૂ થએલી વાસ્તવિક પરિ-
સ્થિતિની કમળેરીમાં એ દેખાઈ
આવે છે. જેમ એ દિવસોનાં સર-
કારી દમન અને તેની સામેનો
મરજીઓ કામનો, કેરેજે વા મરજી-
ની મૂળી કાખાવી કુરબાનીના પથે
પળેલ સમૂહોનાં સ્વાર્થે જીવંત
વાસ્તવતા હતી; તેવી જ રીતે,
એ દિવસોમાં આસામ, બંગાળ,
અને ચિતગોંત્રમાં વર્ષો રહેલી
જનતાની બોંબોની આગ, જનતાની
જનસંસ્થાના અધાધૂંધી મટીના
પ્રયાસો, સેર્માંવ રેડીઓ પરથી
સતત રેલાતો અધાધૂંધીનો આદેશ
તથા બીજી જાણ સંધ્યાઓનીની

પાવાગઢનું પતન

લેખક : સ્વપ્નરથ

સ્થળ : પાવાગઢ : સમય વિ. સં. ૧૫૭૮ ની શરદની રાત :

પાત્રો : રાગ પતાઇ રાવળ, વિદ્યુષક, દેવી, કેકે અને અન્ય બેડુ રજારી નરનારી.

[ઈતિહાસ પૂર્વેના કાળથી હિન્દી જનતા નવરાત્રિના ઉત્સવ ઉજવતી આવી છે. ફક્ત એ અંતે મુખ અનુસરતાં કમલથી હારવામાં, રૂપીરમાં, ભરતી થતે છે. જોષ્ઠ રાસ અને નૃત્ય એ તંદુરસ્ત જીવનો કલાક્રમાં તાલ પૂરે છે અને અદિઆવૃત્તિ લોકકલા પ્રકટે છે.

X

X

X

વિ. સં. ૧૫૭૮ નું અધિવેશ. રાત પતાઈ રાવળ પાવાગઢમાં ગરબે રમવા આવતાં માતા કાઠી. ઈતિહાસ અને ઇતિહાસનાં એ વારાવરણમાં મેં રજવાડી પતન સાથે લોકજીવનનાં ગૌરવને આગળ કરવા કલ્પનાની મદદ લીધી છે. એની નિષ્પત્તિમાં ઔચિત્યમંજુ ના થતા હોય તો એ કામ્ય ગણાય એમ ધારીને.

X

X

X

આસિની અજવાળી રાત છે. પાવાગઢના પાણુના કિસ્વાની આસપાસ અધાર વનો છે. વંકાં વિકટ માર્ગે જ ત્યાં પહોંચાય છે. આજુબાજુનાં ગામડાંમાંથી આવેલા બેડુ રજારીઓના નરનારી યિયુ સમુદાય ગરબા અને રાસમાં મસ્ત બને છે. પતાઇ રાવળ ક્રુષ્ણ વેણે એ જોષ્ઠ માણુના આવે છે. દોહની ટમક, બંસીની સૂરાવટ અને ગીતના લલાટ અર્ધો અજવાળી નોમની રાતમાં કોઈ પદાર્થમાં પડવા પાડી અકાચમાં લીટી ભર છે. પાત્રો ઉપરનાં એ સમયના લોકપ્રિય કવિ નરસિંહ મહેતાનો રાસ ગાય છે.-લેખક]

“બહાલા જુદાવનને લોક, કે બેલાં-પધારને રે લોલ !

જોમૂળની ઝિજનાર, કે વેગે બોલાવળે રે લોલ.

અમને રાસ રમ્યાના કોડ, કે નાયકજંગ બેલડી રે લોલ,

લેવા મુખખાના મુકરંદ, કે મલી.તેવ તેવડી રે લોલ !

હડી શરદ જાતુની રાત, કે સુંદર સોદામણી રે લોલ,

નેવા મળિયા ચોરે લોક, કે ઉડ ત્યાં આવિયા રે લોલ !”

ચપતાની નરનારીએ સર્જેલ કુશળમ્ હોમાતા લાખોના મુઝા, રસ્તે ખેતરે અને શેરીઓમાં ફૂતાં અને ગીધાને એ રબોની ઉડતી મીજાનીઓ અને હજારો માન-હેનોનાં દેહનાં લીલામ, અમકર રોમે સંકી જોડેલાં બદનો, અંધથી જીભરાતી દોહપીતલો અને ઉકર-પાથી દુષ્પ્રેક્ષતા રાજમાર્ગો-માનવ-તાના મોતની આ કંપાવનારી

હકીકતો અને તેની સામેના યજમાન સંમર્મો ૧૯૪૨-૪૩ ની પ્રચંડ વારવરતા હતી. આ વિરાટ વારતરતા જેણે જોઈ નથી પાં જાણુવા છતાં રાજકારણી પૂર્વમ્ હોમાં જેણે તેના પ્રતિ આંખો બંધ કરી નાનકડા મધ્યમવર્ગી જીવાનેના સમૂહની ‘આલિય કાંત દારી’ કામચિરીને જ આલેખવામાં અયથતિ માની છે એવી નવલ-

કથાઓ જદું નહુ તો ‘અલુપૂટ ધારા’ ની જેમ થોડકે જીવંત અને પ્રેરક ચિત્રો સરજી જાય, થા તો ‘જોગરટ’ ની જેમ અનેક માહિતીઓ નોંધી જાય, પરંતુ હ જોગરટ અને ત્યાર બાદના પ્રચંડ હિંસાપાતોની સર્વમી, સર્વોટ અને વારતરિક છતાં રજુ કરવામાં નિષ્ફળ નીવડે એ સત્ય આપણને આ જાને નવલકથાઓ સમજાવી જાય છે,

પતાઇ રાવળ:-સાચોસાચ, ઓળનારીઓ
મારા પાવાને કાગિરે રાસલીલા રમી રહી છે !

"ઉદ ત્યાં આવીયા રે લોલ ।"

ચરદની સોહામણી રાત મારા મનની અંદર
પેન ચઢાવતી નય છે. નેણુ નળે હરી નય છે.
ન્યાં નેહં તો રૂપ...

વિદૂષક:-કે પછી આવીવતને બીંસતા થવનોનો
કર ચિત્તે છેતરી, કામુક બનાવી રંબો છે ?

રાવળ:-શું કહ્યું વિદૂષક ?

વિદૂષક:-મહા રાવળ, માફ કરેવું એમ છે કે
આ આપસરાઓ નોય. આ તો છે-પતાઇ રાવળની
રજારી અને એક પ્રાળની દીકરીઓ. ચોઆસના
ચમ્પાર માસ કામકાજમાં માળી, એ બહી
માતાનાં આંખે, અંતર હળવું કરવા આવી છે
રાવળ:-હાં! વિદૂષક, તું તો મહારાણીનો
માનીતો છે; ખરું !

વિદૂષક:-ન સમજ્યું, દેવ ! જરા સ્પષ્ટ કરેશો ?
રાવળ:-તને, આર્થવર્તના ચતુરતમ પુરુષને,
માફ સાડું બોધવું ન સમજ્યું.

વિદૂષક:-છ, નહીં. દેહાનાં બચ્ચાને વધારે
કૃપાશે માં !

રાવળ:-કું તો કહું છું કે તું મહારાણીનું હિત
ખે બાંધીને ફરે છે, અને તારા મિત્ર પ્રત્યેનું કતબ
બૂધી જમ કાઈવાર ગ્રામ દૂતનું કાપે ઉગારી લે છે !

વિદૂષક:-શ્રી કૃષ્ણ ચરણ મમ પ્રભો ! કું તો
સેવક માત્ર છું. પાલિત છું, મહાનુભાવની ઉદારતા
જ મને મિત્ર ગણે છે !

રાવળ:-નાતોમાં દૂર લઈ જવાની કળા પણ
તને સાખ છે. બોધ નેહં, મહારાણીએ તને
-હોતું કહ્યું કે, તું અન્ય સ્ત્રીઓથી માફ રક્ષણ કરને ?

વિદૂષક:-આપનું રક્ષણ એ ચર્ચાનો વિષય
છે દેવ ?

રાવળ:-નહીં જ, પણ ન્યાં મને કૃષ્ણ દેખાય
ત્યાં તને કંટક દેખાય, તો તો બારે પડી નય !

વિદૂષક:-દેવની આજ્ઞા હોય તો હું તળેડી...

રાવળ:-મારી એવી કશી જ આજ્ઞા નથી. મને

આ પ્રકૃતિ સોંપ્યું અને છે, ઉત્સવો પ્રિય છે. છતાં
નમાં આનંદમાં માનું છું. યુવાનીથી તુષ્ટ છું. તને
પણ રૂપે તે મારું લેવા છૂટ છે !

વિદૂષક:-દેવ, મિત્રતાનાં વચનનાં આ જ મૂલ્ય કે ?
રાવળ:-તો રહે, અને ને ! અરે આ રજા-
રજો પેલી બેળક તરફ ક્યાં નય છે ? એ તે કાંઈ.
વિરામ લેવાનું સ્થાન છે ? વિદૂષક ! તું આ સ્થાન
સંભાળ. લેકોની ગીરદીમાં નિર્મલે નેવા માટે
પછી આવું સ્થળ નહીં મળે. હું મંચનાં જ આગો.
(નય છે. દરમ પલટાય ત્યાં પાછો પ્રવેશે છે)

રાવળ:-અહો, ગોવાળની પત્નારીઓ ! આ
બેળક સુરસિત નથી. એને મૂલ્યસિદ્ધા કહે છે. તેના
પર પાંચથી વધારે માણસ રહી ચકતાં નથી, પણ
થાય તો સિદ્ધા માણુની પીણુમાં નમી પડીને તેને
ગળાવી દે છે !

દેવી:-(આવતી આવતી) ક્યાં મધ અધિ-કંકે
આ મારો ચોટલો જરા વાળી દે ને. રાસના હરખ-
માં ધૂનતાં ધૂનતાં સાવ છટો પડી ગયો.

રાવળ:-(સ્વગત) ચાંદનીના અકાંની આ તેજો-
મય મૂર્તિ-પ્રકૃતિના મનસી વિરતાર નેવો અદ્ભૂત
આ દેશકલાપ ! રજારીઓમાં પણ આવાં જલ્દત
રૂપ ! તેમાં પણ પ્રતિભા ! મહારાણીનેયે આજ્ઞા
પ્રતાપ ! અને છતાં એ કેવા સાદા બોલ બોલે છે !

કંકુ:-દેવી ! તે તો આજે ચંદરને પણ ચક્રાવે
ચક્રવે એવો રાસ જમાવ્યો ! લાવ, નેહં, આટલા
જલા વળ નેહં કાંઈની નજર પડશે. બાંધી દેવા
સારા !

રાવળ:-(સ્વગત) દેવી ! રજારીઓમાં આવાં
નામ હોતાં હશે ? અરે પણ, આ ક્યાં નય છે ?
એ ચો. દેવી ! એ સિદ્ધા પર ના જશે. મૃત્યુની
ધાત છે ! ચલ્યાં જ નય છે ! હું બોધતો નથી કે
એ સાંભળતાં નથી ? કેવી ચાહ છે ! પણ આજે એ
કોઈને મારશે ? એ દેવી ! (અટકીને)

શું ? સિદ્ધા નથી જ નહીં ? છ જણાં થયાં તો
પણ સિદ્ધા એજ જ બીધી છે ? આજે હું બાન બૂલ્યો
છું કે પ્રકૃતિ પલટી મઈ છે !

કંકુ:-અરે પાછળ તો જો દેવી ! પેલો માણસ તને રાડો પાડીને બોલાવે છે ! સાંકળતો નથી ?
દેવી:-કોણ છે ? કોણ છે અલ્યા ? અસતરીની પંખાડે બમતાં લાજતો નથી ?

રાવળ:-હું ! હું.....હું તો બહાનિ રખવાળ છું. આ યિશા પર જ જશ્ય એક સાથે જમ તો એ નખોને એકને નીચેની ખીચુખા જગમગી દે છે ! તમને ચેતાવતો હતો !

કંકુ:-હવે, બાળ્યો ચેતાવવાવાળો. આ જોતો નથી જ જણીલ ઊભી છીએ તો ય કાંઈ નથી થ્યું. બોલો બોલો સાથે છે કોઈ ! તું રખવાળ કેવો ?

રાવળ:-નવાઈ છે જ તો ! પણ મારી વાત સાચી છે. તમે કોઈને પણ પૂછી જુવો.

કંકુ:-હવે વધારે લવરી કમી વગર તારે મારગે હેંડતો થા ! નકર વેળ-નેળને બોલાવવા પડશે !

રાવળ:-જાઉં છું, વનદેવીઓ !

(જમ છે; વિદ્યુત પ્રવેશે છે)

વિદ્યુત:-અદ્યય યથ ગયા છે ! આગુત્રાણનાં કોટીગથ મામકામથી આવેલ આ લોક સમુદાયમાં સામાન્ય જનને વેશે મરેલા રાજને જોતવો બારે કપરો છે !

ચિંતાનો વિષય નથી. તો યે ચિંતા યાચ છે. વીર છે. સચકત છે. સાહસિક છે, ગદી રજેરજનો બોમિથો છે. છતાં જીવનો બોમિથો નથી ! સૌંદર્યની ઘેલણ સામાન્ય જનને બકત કે કવિજનાવે છે; તારે જળવાન રાજને એ-મુત-માંડો જનલી ચો છે !

અદ્યુત છે આ પ્રાવાજડ ! સૌંદર્ય માનસીઓના શૌર્યજોરને પકાઓથી જળવે છે પણ જરા પાછા હરો-અને ચાંદનીમાં નહાતા કાળા નાના પકાડોની ચાંતિ એવી જ અચલ પડી છે. એનાં એકાન્ત ભયજનક લાગે છે ! જીવન અહીં કોઈ નિરાળી રીતે ચાલી રહ્યું છે. જાણે કે નાચગમિ ! અને નેપથ્યમાં બનવાના બનાવોના વેશ સળંગ રલા છે !

જોકે ! રાજને જોઈ ! એટલે આ લવની બમણા કે બીજી બધી ચિંતાઓ ટળી જશે !

(જમ છે. છોક્રૂડોમાં છપાયેલો. રાજ બદાર નીકળે છે)

રાવળ:-ગયો ! હાથ ! વિદ્યુતને સાથે લઈ ફરવું અને મુક્તમને જીવનની લહેરો માણવી એ જન્મે સાથે રાકપ નથી ! એની હંમેશાં આડી ચાલતી જલ, ન બોલવાની વાતો પણ બોલી નાખે છે. સૌંદર્યના આનંદ અને ભુદિની અશુભતાને આજન્મ વેર છે !

સૌંદર્ય ! અવધિહીન સૌંદર્ય ! સામંતોના પ્રતિ-દિનના કલકો અને વિદેશીઓનાં આંકમણના બચકારા ! એ ઉપાધિઓમાં કદિ યે મનભરીને રૂપને નિહાળવા સમય નથી મળતો. અંધારામાં પૂરે કોય તેમ મદારાણીને મરી આંખોના ખૂણા પર ચોક્કસ એસારવી છે ! હપતો યે હડ હોતી હશે ! ચોમેરના આ ચકરાવામાં અધમાતાં હૃદયમાં એક અધઘૂબી અનુપિત સળગી રહી છે, એની આમ જ્યારે અચાનક પ્રકટ થશે ત્યારે કાંતો અને બાળીને બરમ કરશે. કાં તો, મારી આ નંદનવન જેવી યુરુદેશને !

અધધી પડેલાં જ એ આમ જાણે કે મને હમ-ણાં જ આવરી શેશે એમ લાગતું હતું ! દેવી ! રજા-રીની નારી દેવી ! વરસોની અમાવાસ્યાને ત્યારે એક દીપક પ્રકટી જાડ્યો છે ! હું જાણે એક ઉન્નત પતંગીઈ છું ! કોઈ તીવ્ર તલસાર, મને એ દીપક અણી ઉપાડી રહ્યો છે !

હું કહ્યું ! કોણ બોલ્યું ? વિદ્યુત ! ના, ના. એ સાદ જલ્દ અરપટ હતો. કહેવો હતો:-"તું એક ક્ષુદ્ર પતંગિયું જ છે ! તારા જલ્દવાની ધડી આવી પડેલી છે !"—વિરમ !

અહો, રાસનો ઘેરો તો ધૂમનો ધૂમનો મણે દૂર નીકળ્યો મથો ! અને માત્ર વિચારોનો જ દી-જની હું અદા જ બેસી રહ્યો છું !

પણ, પણ, એ નિરર્થક નથી જણાતું ! એ મામદીઓનાં ટોળાંથી વિખૂટી પડેલ, મારી વૃષાઓના સકેત જેવી, કોઈ દસિની સમી, આ વિદ્યામાં જ આવી રહી છે !

(પગની ઝાંખી ખખડાવતી દેવી પ્રવેશે છે.)
 “દેવી ! ચંદ્રલોકની હો, અપ્સરા ! યુગરેલેલના
 હૃદનાં અભિનંદનો સ્વીકાર !”

દેવી:-તું તો પેલો રૂપાંજલ ! યા માટે મારી
 પાછળ પાછળ અમ્મા કર છે ! મારે કોઈનાં રખે-
 પાંતરી નરર નથી !

અરે, મેં અહીં દૂધની તાંબડી મૂકી હતી તે
 ક્યાં ગઈ ?

(ગોઠે છે)

આ રહી મારા વેળ-નેળ દૂધ વગરના જ
 રહેત ને ?

રાવળ:-કોણ છે એ વેળ-નેળ જે તારા હાથ-
 નું દૂધ આવી સોહામણી પરીએ પામવાના છે ?

દેવી:-તારે શું પડ્યાત ? તું તારે માથે ના !
 રાવળ:-મારો માથો જ મને અહીં ખેંચી
 આણ્યો છે.

દેવી:-ગામ્થી અસતરી પાછળ ભપવાનો તારો
 મારમ છે ?

રાવળ:-દેવી દિમતમેર બોલ્યે ભય છે !
 અને એ બોલમયિ કવી મોહિની છે ! ન્યાં નાડ ત્યાં
 પગમાં ઝૂંપી પડતી રહે નારીઓ જ નોઈ છે. આવો
 પ્રતંપ ! એ જ્યાં છે તેમ આકર્ષે ય છે ! હાવ
 મારો પરિચય આપું. હું કોઈ રખડું કે રખવાળ
 નથી. હું-હું અહીંનો રાજા છું.

દેવી:-કોણ પતઇ રાવળ ? અમ સન્માને વેશે
 શોણે નીકળવું પડ્યું કલા ! પાપલામણ રાજા !

રાવળ:-એના નમસ્કારમાં ય મેં ગૌરવ છે !
 એનો નમનમાં ય કેવી અદ્ભૂત છતા છે ! અજેઅજ-
 માં યોવનની !-

દેવી:-કહું છું-આ વેશે શોણે નીકળવું પડ્યું !
 અને આ-જે ગૌર રાત ગઈ તોયે અમ સન્માને
 અસતરીઓને ડેડે કેમ મજો છે રાજા ?

રાવળ:-શા મનોર્થો વેણ છે ? અને એ મર્મથી
 વેધક બનેલી ઉન્માદક આણો મને ક્યાં ખેંચી
 રહી છે ?

દેવી:-શું બોલે છે રાવળ ? મન ઉકરે મૂળને
 તો નથી આણ્યો ને ?

રાવળ:-મનમાં તો તારી મૂર્તિ બરી છે !
 રૂપીરતું બિન્દુએ બિન્દુ તને બોલાવી રહ્યું છે !

દેવી:-“રાજા !”-અરે-આ શોનો ખખડાટ !
 મારા વેળ નેળ ક્યાં ગયા ? એ વેળ ! નેળ-આ
 આ !-

વિદૂષક:-(પ્રવેશતા સંતાપ ભર્યું રવગત) બહો,
 ફરી આ રવારણ ! હું જરા છુપાઈને રંગ બોઢું !

રાવળ-વેળનેળને ના બોલાવ ! ભેંતી નથી
 આ ચાંદની બીનું એકાન્ત ? પાવાગઢનો પતિ તેની
 વિધાળ શુભઓ...

દેવી-રાજા ! માથે કાળ ફરે છે કે શું ?

રાવળ-કાળ જ બોલાવે છે ! દેવી જમાનાથી
 તારું રટણ કરે છું પશું તું ક્યા કરતી નથી.
 મારે યાતન કરવું જ પડશે ? તારા રૂપનું રસમિત
 મારે જ હાથે લેવું પડશે !

દેવી:-હર હટ રાવળ !

રાવળ:-હર ! જ્યારે અંગે અંગ નીકરતા માટે
 છે ત્યારે હર ?

દેવી:-લોખવ ત્યારે !

એક મોટો અવાજ. પવનના સુસવાટા !
 વેળ-નેળ નામના બે પ.બેલા વાધ મોતરમાંથી
 ચડી આવી દેવીની બે બાજુ બેસા રહે છે.

રાવળ-(ફોરસ સાટે):-હેં એં !

વિદૂષક:-હે મૂઢ રાજા ! એાળખતો નથી ?
 આ તો સાક્ષાત મહામણી છે ! પેલો બે વાંધ ન
 ભણે ક્યાંથી નીકળી આવી તેની બન્ને બાજુ બેસા
 રહી ગયા છે ! તેજની આવી મૂર્તિ યુમાન્તરે જ
 ભણે છે ! ક્ષમા માગી લે રાવળ, આવાંવત પેર
 પરદેશીઓના અધાર ઊતરી રહ્યા છે. પ્રેમના
 રક્ષણને બદલે બક્ષણ કરતા રાજવીઓ માલિને
 વધુ ને વધુ ઘેરું બનાવી રહ્યા છે ! ક્ષમા માગ !

રાવળ:-ક્ષમા કરો માતા ! એાળખ્યાં નહોં !

દેવી:-ક્ષમા ?

વિદૂષક:-ક્ષમા, દેવી ! ઉત્તરથી મંદમદ બેમડો
 આલ્યો આવે છે. યુગસાતવું શું થશે ?

દેવી-દામા ! મારી દામા ! હું તો એક
અવતાર માત્ર છું. દામા તો પ્રભાતી મામ રાગ,
જેની વડુ દિકરીઓને તે મારી દારા અપમાનિત
કરી છે ! ભોજ્ય ગણી છે !

રાવણ:-પ્રભાતી દામા !

દેવી-નહીં સમજાય. હજી તો જાગડા અને બીજા
અનેક આરથી; એવુંજ ભારતવર્ષનું ભાતી લાગે છે.
આ અનાર્પતાને એથીયે પ્રગત અનાર્પતા જીતશે.
એ હિંસાને હિંસાજીતી જીતશે. સૈદ્ધાંતોને અતે એ
વિદેશી જીતી તેના સ્વાયં માટે અહીં પ્રભાતસ્વ
લાવશે. એ સત્યનાં બીજ, સ્વાથોને નહીંવત કરતા
રાગઓ અને સામ્રાજ્યોને ઉજેડતા માનવ સંસ્કૃતિના
પૂર્ણ મહિમા અહીં પ્રસરાવશે !

રાગ-આપ !

(રાગ ભયથી મૂર્છિત બને છે; કંકુ વગેરે રજા-
રજા ખેડુનારીઓ અને પાછળ ખેડુ રજારી પુરવઠા
આવે છે.)

કંકુ-દેવી, આ શું ?

(વિદુષ્ય-એ દેવી-રજારણુ તો... મદાકાલી છે !
જોતી નથી આ શાપિત રાગની મનોમૂર્છા ? અને
આ વિકરાળ તેજોમૂર્તિ ! લોકને માટે દોષિત થયેલી
લોકની માતા ! અઃવો, ખેડુ-રજારી, નર-નારી,
સદ્ આવો ! એ પુરવઠાપને એનાં બાળકો જ
શાંત કરી શકશે. આવો !

બંધા-નય જગદંબા ! નય મદાકાલી !

(જૂથ સ્વાર્ધ રાસ ઉપડે છે. માતાનું વદન શાંત
થતું, રાસની છેવટે સસ્મિત બની રહે છે.)

“મા, પાવા તે ગઢધો જીત્યો, મદાકાલી રે;

મા, પરવરિયાં ગુજરાત પાવાવાળી મા !

મા, ચાંપા તે નેરના ચાર ચોટા, મદાકાલી રે;”

મા, આવિયા પુર-મોઝાર—

મા, વસિયા લોકવચાળ, પાવાવાળી મા

મા, પાવા તે ગઢધો જીત્યો, મદાકાલી રે !”

(પડશે)

ફાંસીને માંચડેથી

લેખક : જયુલિયસ કુચિક
અનુવાદક : અરુણા કોકેર

[ઝેકોસ્લોવાકિયાના સામ્યવાદી સુખપત્રના તંત્રી કુચિકને હિટલરે જેલમાં પૂર્ણ, રિયાઝો ને અંતે ફાંસીએ ચડાવ્યો, પણ તે પહેલાં તો એ માનવપ્રેમી પત્રકાર જીવતાઓ મરે મૃત્યુને કિનારેથી ઝડપેલાં રેખાચિત્રો મૂકતો ગયો. ફાંસીને માંચડેથી વેરાચેક ફૂલની એક માળા 'સંસ્કાર'ના પહેલા વર્ષનાં (મે એપ્રિલ) આખી હતી. આજે તેનું સળંગ પુસ્તક દિવસ પડેલાં ચક્રાં છે. તેમાંથી બીજું એક પ્રકારનું અઢી રજૂ કરીએ છીએ.

આ સૂત્ર સંપૂર્ણ નથી. જીવનના બાનંદમાં ઉછળતો વિશ્વાસ છે; કોણ કહેશે કે એની આશ્રના દિવસે જરૂર નથી.] —તંત્રી]

મારે તમને એક વાત કહેવી છે. ઇતિહાસનો આ વર્ગિક વર્ણવ સામ્યનરવા જહાર પડે તો આજની લડતમાં ભાગ લેનારાઓને કદિ ખૂલશે નહિ. સારા ને મરસા બનેને 'સામ્ય'ને સંજ્ઞાઓ. તમારે ખાતર પડે તેમજ પોતાના સ્વાર્થે તો તે બને વિશે મળે તેટલા પુરાવાઓ એકઠા કરી રાખ્યો. વર્તમાન જૂતમાં પસારો. ઇતિહાસના ધરૂંયા નનામા બહાદુરોની જનેતા તરીકે આ મહાન સુચ પંકાશે. આ લીરોને પણ નામે હતા. દિલ હતાં, આશાઓ હતી, ઉમંગો હતાં, જેમનાં નામે સચવાશે અને ખાખીઓ પૂનશે તેમનાથી આ નનામા મરજીયાઓનાં હાં ઓળાં નથી. તેમને મરે

હું તમારા હૈયાની હાં માથું છું. માથું છું કે એ તમારો કોઈ ઓળખીતો હોય, કુટુંબી હોય, અરે તમે પોતે જ હો એવી લાગણી બહાદુરોનાં આખાં ને આખાં કુટુંબો હતાં નહોતાં થઈ ગયાં છે.

તેમાંથી એકાદ તરફ તમારું વાત્સલ્ય વધાવો. તમારા આ મુલ કે પુત્રીએ ભવિષ્યને ખાતર પ્રાણ પાડ્યાં છે. તેમની યદિ તમારી છાતી મળ મળ ઉછળશે ભવિષ્ય-ને સુંદર બનાવવા માટે જન કુરબાન કરનાર બ્યકિતન આરસમાં દોતરી રાખવા યોગ્ય છે. અને બીજાએ ઇતિહાસ પ્રચંડ ધોષને ખાળવા માટે જીવનના ધૂળના દમલામાંથી પાળ નાંધવાના જેમણે ફાંસી માર્યાં છે તેઓ સહેલાં લાકડાના બનેલ પુતળાઓ છે. પછી કલેને તેમનાં ખલા પર મોટા ખિતાબોના ચાંદ લટકતા હોય. પણ આવા હાડમાસના રમકડાં તપાસવા પણ જરૂરી છે—તેમનું કમકમાટી ઉપભવદું સુંકું મન, તેમની હીન કરતા, બેફાલપણ—હા, કારણ ભવિષ્યનું સંપૂર્ણ ચિત્રે આવેખતી વખતે આ સામગ્રી પણ કામગાં આવશે.

નીચે એક નજર જેનારનો પુરાવો છે, જેલની મથોદાને પૂરી જૂમકાની ગેરહાજરીમાં માન રેખા-ચિત્રો જ દોરી ચક્રો છું.

જેલનિક દંપતિ

જોસેફ અને મેરી.

એ ટ્રામનો કંકર હતા. તે વાતીકુ પાળતી

નોકરાથી હતી. પણ તમારે તેમની ઝોરડી જોવી જોઈએ. ઝોરડી સાદી ને સુખડ. તેનું આધુનિક ફર્નિચર—ઝોપડીઓના થોડા, એક સિંચ અને દિવાલ પર થોડાં ચિત્રો—પણ એ કેટલું સ્વચ્છ—માની ન શકાય તેટલું સ્વચ્છ, તમને એમજ લાગે કે મેરીનું સર્વસ્વ આ ઝોરડામાં સમાઈ ગયું છે. જહારની દુનિયા જોડે તેને કરી લેવા-દેવા નથી. પણ તેણે ધણી વરસો સુધી સામ્યવાદી પક્ષમાં કામ કર્યું છે. સામાજિક ન્યાય અન્યાયના પોતાના સોણલાં સેથાં છે, તેમણે બન્નેએ કામ કર્યું છે—બકિતપૂર્વક અને થોંધાટ વિના, નાત્રી આક્રમણ પછી તેમની પાસે અનેક બોમ મંગાયા પણ બેમાંથી એક પાછું પગલું લીધું નથી.

નવું વરસ બોમબોતર કામ કર્યા પછી પોલિસ એમના ઝોરડામાં ધસી આવી. તે બન્ને નડોઅડ જિલા દતા. માળાની ઉપર જોયેના તેમના હાથની આંખળાઓ એક બીજાને અડકતી હતી.

૧૯ મી મે ૧૯૪૩

આજે રાત્રે તે થોડાં મારી ગરિટનાને “મજૂરી મટે” પોલંડ ઉપાડી જવાના છે. શુલામીની કુંસરી-માં જોતવા, હાથકુપ્તથી મોતને કાળાંસો બનવા. હવે તેને બહુ થોડા દિવસો જીવવાના રહ્યા છે. બહુ બહુ તો બે-ત્રણ મહિના અને મારો કેસ પણ કોર્ટ-ને સોંપાયો છે. ઝોટલે હજી ચારેક અકવાડીઆ અહીંની જેલ તપાસમાં, બે ત્રણ મહિના જહારની કોર્ટમાં—અને પછી મારો પણ જેલ ખલાસ. આ નોંધ અધૂરી જ રહેશે. તક મળશે તો તો લખ્યા વિના નહિ જ રહું. પણ આજે મારાથી લખાવું નથી. મારું દિલ ને દિમાગ ગરિટનાથી જોલાછલ બધાં છે. મારી ગરિટના ! કુદાળી ઉઠાત ગરિટના, અજુબોલી વફાદાર જીવનસખી. બે જીવનનાં નીર જીર્ણ છે પણ શાંત—સ્થરતા તેણે ગળણી નથી.

સાંજે—દસ સાંજે તેનું માનીવું ગીત હું તેને ગાઇ સંભળાવતો. રૂપેમાં ડોલતાં જુબરા ધાસનું

ગીત. ગરીલાના ધીંગાણાની વીરકથા કાનમાં ઢકી જતું. ધણીને પડખે રહી હંમેશા આઝાદી જંગે લૂમતી કોસેક લીંગાંગનાને એક વિવસ સમર્પ-ગજુમાંથી કોઈ ઉઠાડી શક્યું નહિ, તે ત્યાંજ પોડી. મારી ગરિટનાની આંખમાં આ કડીઓ આંસુ લાવતી.

એ મારી કિંમતવાન ગિરાદર ! કોઈ કુશળ સિદ્ધાંતી ટાંકણીએ ધામજલ તારા અનુપમ ચહેરા પાછળ, એ તારી નાજુકડી દેહલના પાછળ શી ચકિત છુપાઈ છે ? એ બાળક જેવી નિર્દોષ આંખોમાં કુમળો મમતાના આ ઊંડાણ છે. અનંત લડતો અને ઉપરાજાપરી આવી પડતા વિશેષોએ આપણ-ને સદાના પ્રેમીઓ બનાવ્યા છે. પ્રથમ મિલનના પ્રથમ સ્પર્શનો ધજકાર આપણે સેંકડો વાર અનુ-ભવ્યો છે. આપણા દિલ એક તાલે ધજકયા છે. નીરતિથપ આનંદ, આતુર પળો, ઉત્કંઠાટની ફાલો કે કુઝળી ઘડીઓમાં આપણે બન્ને એક જ ધાસ ઝીલ્યા છે.

વરસો સુધી આપણે સાથે કામ કર્યું. એકબીજાને મદદ કરી—એક મિત્ર મીંગને કરે તેમ. વરસોથી મારાં લખાણોની પહેલી વાચક અને પહેલી વિવેચક મારી ગરિટના જ રહી છે. તારી નજરની સમાનતા વિના આજે લખવું મુશ્કેલ લાગે છે—ગરિટના કેટલું મુશ્કેલ સંજ્ઞાઓથી સમૃદ્ધ અનેલ આપણાં જીવનમાં આપણે એક પગલે ચાલ્યાં છીએ. હાથમાં હાથ નાખીને પ્રેમનો પ્રદેવ ખુદી વળ્યાં છીએ. અનેક કસોટીઓ પસાર કરીને તીવ્રતમ આનંદ માણ્યો. કારણ ગરિટનાની પૂજા—આત્માની સંધનતા—આપણી છે. તેના વડે આપણે શીમંત છીએ.

ગરિટના ! જુઓ, જુઓ આ રહી મારી ગરિટના.

જીનનો માસ. માર્ચલ સોનો સમય. લગભગ એક વરસ પહેલાંની વાત છે. હું પકડાયા પછી છ અઠવાડીએ તે મને જોવા પામી, ત્યાં સુધી જેલની કોટડીમાં કેટલા દિવસો સુધી એકલી અટુલી વલો-વાતી રહી. મારા મોતની અપ્રવાઓ સામે તેને

છું. હું હાર્યા તેનું કાન્યુ એટલું જ કે તેમની કપટનીતિ ઉપરાંત તેમના હાથમાં તકવાર છે.

ખેર! હંક યુદ્ધનો તો હવે અંત આવ્યો છે. આખરી ચુકો મળતા હંજુ જે નયું અડવાડીઆ લામશે. પછી જમીનીની મુસાફરી-યાં વળી-પાયનું નાટક-તખ્તા પર જવા પહેલાં તેપથમાં જોવાતી વાટ, ચુકો, અને માંચે જતા પહેલાં ચો દિવસ એકાંત કોટડીમાં ગાળવાનો રિવાજ. આને મારા ભવિષ્યની-આરંધો પાંચ મહિનાની-ગણતરી. એટલા વખતમાં તો ઘણું ઘણું બદલાવાનો સંભવ છે; પણ અહીં ખેડા હું તક કરી શકતો નથી. ગદારની દુનિયાના ઝડપી બનાવો અમારા અંત વહેલો લાવે એ પણ સંભવિત છે, એટલે એ પણ (લોકશાહીનો વિનય) કદચ અમારા પ્રાણ ન બચાવી શકે.

આ તો યુદ્ધ અને આશા વચ્ચેની દરીદ્રાઈ છે. એક જાતના મોતની બીજા જોડે થોડોડ ચાલી છે. ઘાનું વહેલું આવશે ?-ફાસીઝમનું કે મારું ? શું આ માત્ર મારો અંગત સવાલ છે કે ના, ના, હજારો કદીઓ, લાખો સૈનિકો તે હરબમ પૂછી રહ્યા છે. ધરોપ અને દુનિયાના કરોડો માનવીઓને એડે પણ એ જ સવાલ મ્મે છે. કેટલાંકને વધારે આશા છે કેટલાંકને આશી; પણ એ તો દુષ્ટિનો ભ્રમ છે. કકડમૂસ થઈને પડતા સડેલા મૂડીરાદે દુનિયાને લાયકર જેખમમાં મૂડી દીધી છે. તેની પકડમાં દરેક જગ્યા પીલાય છે-તૂટે છે. આમાંથી બચેલા લોકો કદી શકે કે “હું ફાસીઝમ વટારીને બળ્યો છું”. ત્યાર પહેલાં તો લાખો લોકો મરશે-કેવા સુંદર, બલા, કાંકડા લોકો.

હવે તો મહિનાઓની જ વાર છે, પછી દિવસોમાં બચતી થશે. પણ તે સૌથી વધારે કારમા દિવસો દશે. મને ધણી વાર વિચાર થતા કે યુદ્ધની છેલ્લી ધડીએ, છેલ્લી ગાળાવડે વિધાનને મરનાર છેલ્લા સૈનિકનું મરણ કેટલું કષ્ટ છે. પણ કાલકે તો એ આખરી સૈનિક બનતું જ પડે છે. મને જે

એ અવર પડે કે એ આખરી મરનાર હું થઈ શકું તેમ છું તો આ ધડીએ મોતને એટલા હું તૈયાર છું.

જેલમાં બચેલ દૂક સમયમાં આ નેધને હું મનમમતો ઘાટ આપી ચક્રો નથી. મારે હજુ પણ દુઃકાવનું જોઈશો. અને બનાવો કરનાં વ્યક્તિઓ પર વધારે ધ્યાન આપવું જોઈએ.

હા, હું તમને જીવનિક દંપતીની વાત કહેતા હતો. સાધારણ સંજોગોમાં તેઓ કદી વીર તરીકે સામા તરી ન આવત. તેઓ પદપથ ત્યારે એક બીજાને અડીને જાણ દતા. વરના એક વાર ફિક્કાશ હતી. વદુના ગાથ પર ક્ષમના ફર્સની રતાશ હતી. પાંચ મિનિટમાં તેના આદર્શ આરકાને ખેતનગેહાન કરી નાખતા અરડાપોતે ભેઈ પહેલાં તો મેરીની આંખમાં ત્રાસ વહુટ્યો, પછી શાંતિથી પોતાના વર તરફ મ્હો ફેરવી બોલી:

“હવે શું થશે, જન ?”

તે કહિ વાચાલ નડેતો. બોલતાં બોલતાં અકળાઈ જતો. શબ્દો તેને શોષવા પડતા. પણ આને તેણે શાંતિથી જવાબ આપ્યો-તેમાં કશો પ્રયાસ ન કરવો પડ્યો, તેમાં કશી કશ્યતા નહોતી:

“આપણે હવે મરવા ઉપડ્યું. મેરી.” તેણે ચીસ ન પાડી. તેનું ફેવાડુંએ ન ફરક્યું. લાલિસ-બર્પા લટકાથી તેણે જમણો હાથ નીચે આપ્યો, અને પતિના હાથમાં પરોવ્યો. અને આ બધું તેમની સામે ધુરકલી અરડાપોતી પિરતોલોની નજર તળે થયું. બદ્દામાં ગરડાપોતો તમાચો મળ્યો. મેરીએ ગાથ પર હાથ ફેરવ્યો. આકમણ ખોલેને પગથી માથા સુધી નીરખ્યા અને લગભગ હસતું આવે તેવી વિચિત્ર રીતે કહ્યું: “કેવા રૂપાળા નવજુવાનો-ને આવા જબલી-હેવાન.”

મેરીએ તેમનો બરાબર કયાસ કાઢ્યો હતો. ચોડા કલાકમાં તેને “તપાસ કરનાર અમલદાર” ની કચેરીમાં લઈ જવામાં આવી. મરણતોલ ખાર

ખાધા પશુ એક દરેક સરખો. પશુ બહાર ન પાડ્યો. ત્યારે નહિ અને પાછળથી પશુ નહિ. છેવટ સુધી એ કામદાર ઇંપતી વફાદાર રહ્યા. મારી ગેરહાજરીમાં તો મારી નાખે, તોય મોં ન ખોલતા. હું આંખનો ઇસારો કરી જીવાણું કે વાંધો નથી ત્યારે જ તે કશું કબૂલ કરતાં અને તપાસને આમળ વધવા દેતા.

ગીરફતારી પહેલાં હું મેરીને ઝાગખતો ત્યારે તે લામણીવાળી ને ક્ષણે બાહ્ય લાગતી પશુ ગરદાપોના કારાગારમાં મેં કહી તેની આંખમાં આંસુ ભર્યા નથી. તેણે બર જોડલે તેના આંખની કીકી. શું તેનો ગર્વ ? તેને ચાલતી આપવા ખાતર બહારના સ્ત્રીઓ સંદેશ મોકલાવતાં: “મેરી, તારું ફરનીયર કે.શુ ચોરી અયુ કે તે અમે જાણીએ છીએ. અને તેમની દિલચાલ પર કકક જાપતો રાખીએ છીએ.”

આ સાંભળી તે બોલી ગઈ...જાદાગમમાં જાય એ ફરનીયર. તેની ગિંતા પાછળ નાહક વખત વેઠે ફરો ના. આજે તો ડેટલા જાણ મદતવાનાં કામ કરવાનાં પડ્યાં છે. અમારી ખાલી પડેલી જગ્યાએ પૂરવા માટે તમારે જામણી અપે કામ કરવું પડતું હશે. પહેલાં આપણાં દેશને ચોટિએ આ મેલ તો

ધોઈએ અને પછી એ હું જીવતી બહાર પડીશ તો મારા ઘરની સંભાળ રાખવાની તોડાત મારામાં ક્યાં નથી ?

એક દિવસ એ લોકો જ્યેનિક ઇંપાતને ઉપાડી ગયા. ક્યાં ? તેમનો પતો લગાડ્યાના મેં ઘણાં પ્રયત્નો કર્યા પશુ બ્યર્થ-ગરદાપોની મવજત તમે આવી રીતે ઘણા લોકો અલોપ થઈ જાય છે. તેમના નામ-નિશાન પાછળ રહેતાં નથી. તે તો હજાર રમથાનો-માં વેરાએલાં પડ્યાં છે. ઓહ ! આ બધાનક ખાતર ઉપર એક દિવસ કેવું ધાન પાડવાનું છે !

મેરીનો છેલ્લો સંદેશ આ રહ્યો: જિરાદર કમીડર, બહારના સ્ત્રીઓને કહેજો કે મારી પાછળ શોક ન કરે અને મારા અંત જોઈને કોઈ કરી ન જાય. એક કામદાર તરીકે મેં ફરજ જાળવી છે અને તે જ રીતે મરોશ.”

એ તો માત્ર વાસીકું વાગતી નોકરડી હતી. અહું બહુવાની તક તેને નહોતી મળી. સડીએ પહેલાં મોકલાયેલ એક જાદુર સંદેશ વિશે તેણે સાંભળ્યું નહોતું કે “મુસાફિર, લોકોગોનીયનને કહેજો કે અમે અમદા મરીને સૂતા છીએ-કાવણે ફરમાયું તે પ્રમાણે.”

चित्रकार: शिरो

आज कागज का पाठ्यक्रम (अ. २२) लुभो।

शिर

સોવિયેત શાયરની અંજલિ

વરસ યશ્ન યુગ એ વાતને. ૧૨ મી
ઓગસ્ટ ૧૯૪૭ના રોજ હું-સોવિ
યેત ઉઝ્બેકિસ્તાનના પાટનગર
તારકેદમાં મહાકવિ ગકુર ગુલામની વિશ્વ
લઈ રહ્યો હતો.

કેવિની આંખમાં ધ્રુવરશ્મિયાં હતાં.
ખાસ એશિયાઈ પદ્ધતિથી અને બાથમાં
બીડી કવિ કહી રહ્યા હતા :

“શાયર રવીન્દ્રનાથ ઠાકોરની કબર
પર જઈ કૃષિ આપણે. મારી-ઉમ્મિદ
કવિના દિલની બંધની પડેલાડને.

“હું” તો પરડો યશ્ન મથો છું” નહિ
તર યુદ્ધ ભતે આવીને મહાશાયર રવીન્દ્ર-
નાથની સમાધિ પર મારી અંજલિ પડે
આડત! પણ કાંઈ નહિ બેઠા! મર્યા વની,
સદીઓની ગુલામી પછી નવલયુગ ધરેશ
ઉમ્મિદ કેશના શાયરની બંધની પડેલાડને

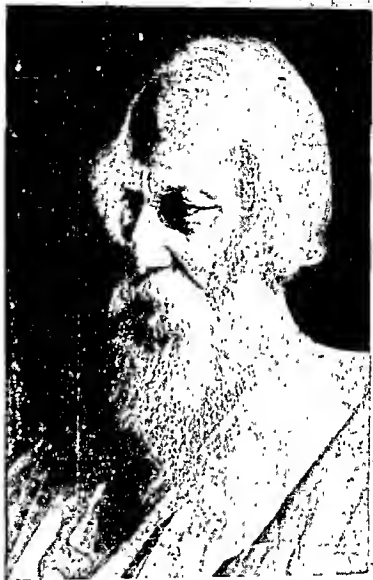
“દિન્દોસ્તાં” પણ ઉઝ્બેકિસ્તાન
માફ એક દિન સાથે જ આઝાદ બનશે”

ગકુર ગુલામ એટલે આધુનિક ઉઝ્બેક
સાહિત્યના નેતા-પિતા! ઉઝ્બેક કવિતા,
ગીતો, નવલકથા, નિબંધ, દરેક ક્ષેત્રમાં ગકુર ગુલામની પ્રતિભા
વરતાય છે. છપ્પત કિતાબોના એ કર્તા સોવિયેત-સાહિત્યના શ્રેષ્ઠ
માન-સ્તાલિન પારિતોષિક પણ મેળવી ચૂક્યા છે.

ગરીબીમાં સખરતા કુટુંબમાં જન્મ લઈ સોવિયેત સમાજ-
વાદી રાજ્યમાં સંસ્કારિતાના ધરેશના બનનાર શાયરના દર્શકો
ને ભેશીલા ગીતો મે” કાન્ડોઝ સમૂહ બેલરા તથા કારખાનાં-
આમાં સાલભ્યાં હતાં!

એને સંસ્કારિતાના એ ગોવરીની આંખમાં આપણા મુઠ્ઠકની
દુર્દશાએ ઝંજરબંધિ આપ્યાં હતાં કવિવર ઠાકોરને અંજલિ
આપતાં એમનું દિલ બરાધ આળુ હતું. એમની વાંછના હતી:

“એક દિવસ દિન્દોસ્તાં પણ સાંચી આઝાદી પામશે”

એ પછી ત્રણ દિવસે દુનિયામાં દહેરા પીડાયો: “દિન્દો
સ્તાન આઝાદ બન્યું છે.” એ વાતને આજે વરસ વીતી ગઈ છે!
સોવિયેત ઉઝ્બેકિસ્તાનના શ્રેષ્ઠ શાયરે ભેમને બંધનો પડેલાડના
મને કાસદ બતાવ્યો હતો તે ચક્રેવર્તી ગીતો ગાતાં પડેલાં પણ
પોલિસની પરવાનગી મેળવવી પડે છે!

પણ તો” ય મને શાયર ગકુર ગુલામની વાણી સાંભરે છે:
“એક દિવસ દિન્દોસ્તાં સાચી આઝાદી પામશે.”

રમેશ સંઘવી

સંસ્કાર

★

૯, પાકેશીડ, વિલેપાલે-પૂવ : સુખમ.

સંપ્રદાય : ૧૯૪૮

વર્ષ : ૨ : અંક ૯ (૨૧)

તંત્રીઓ

સ્વપ્રકાશ : શાંતા ગાંધી

સલાહકાર : મંડળ

લોગીયાલ ગાંધી : અંદાજી ભટ્ટ

નવત્રી : બુલેશ

પ્રદાદ પારખ : રમેશ સંખવી

વિનાયક પંડ્યા

★

અનુક્રમ.....

પદિક પાથેપ .... શાંતા ગાંધી ૪૫૧

વાર્તા

ગમીન ... ... શાંતા ગાંધી ૪૫૩

કાવ્ય

ન્યાયદિન ... ... ઉચ્ચનસુ ૪૬૨

રાજરાજેશ્વર સલામ ... ... પરામ ૪૬૩

જગતના તાત્ત્વની વેદના ચોવિંશતી પદ્ય ૪૬૪

પ્રાદિક-લવાજમ-વેચાણ-એજન્સી મારેકું સરનામું—
વ્યવસ્થાપક: ચંદુલાલ વ. ભટ્ટ, દેલામદિર: પોસ્ટા: લાવનગર.

મધ્યમઘટી માટી

૪૫ ગોધી ... ૪૬૪

લેખ

જાગીનદારી પ્રમા ... ૪૬૭

બહુદેશની કાંતિ ... ચીમન મહેતા ૪૮૩

૧૯૩૬ની મહાન કુદરતી ... અભયારી ૪૮૬

નાટક

સુખલી ... ઇન્ડિયા ૪૭૩

સુખલા જેઓ ફરપનમે ... ચીમન મહેતા ૪૮૦

પલ્લટાટી કુનિયા

આંતરરાષ્ટ્રીય પ્રવાહો ... ચીમન મહેતા ૪૮૨

★

આ વધે

★ સરકારી લવાજમ વાર્ષિક ૩૧. ૩.

૭. માસિક ૩૧. ૩. પરદેશ માટે વાર્ષિક ૩૧. ૬

તથા છમાસિક ૫

★ છૂટક નકલની કિંમત આના આઠ

★ પુસ્તકાર

વાર્તા, નાટક, લેખ-૩૧. ૧૫; પ્રાચ્ય અને આસ

વિભાગ-૩૧. ૭

★ જાગ્ય ના લાગે:

૪ યુ. પૂ. (એ રંગમાં) ૨૫૦ રા.

૨-૩ યુ. પૂ. ૧૫૦ રા.

સાદું આખું પાનું ૬૦ રા.

અરધું પાનું ૪૫ રા.

૫૫ પાનું ૨૦ રા.

★ લેખકોને-ટીપ્પટ વિના મોકલેલ હુતિઓ પરત કરવામાં

નહિ આવે. હેરફેરમાં ગ્રામ યતી હુતિઓ માટેની

જવાબદારી સરકાર લેતી નથી.

★ ઘ હોકાને-સરકાર દર માસની પંદરમીએ જાહેરપડે

છે. અને આપને નિયમિત રીતે રવાના કરવામાં

આવે છે. ચોટ્ટ એક્સિસ પર ખજાર કરવાના બાદ

અમને સૂચના કરવી.

પરિષ્કારણ [અનુસંધાન પાન ૪૫૨થી શરૂ]

પણ જાનનો પાને ચકાવીને તેજરવી બનેલ જાનને જોઈતી દીવાલો બુટ્ટી બનાવી ચકાવી નથી. એની ધાર વધારે તીવ્ર બની એ દીવાલોને આરપાર વીધી નિશ્ચિત ફક્કપર પડેલો જશે. પણ એથી કંઈ આપણા કમિયત્વેની પોતાની ફાલ મુજબની જાનના ચૂકી જશે? તેને રાજકારી હોતો ગોનો અને તેની સાથે જતી સંગવડો મળતી નથી, તે મેળવી આપ મું કામ આપણું છે. સરકારને એ વિશે પત્રો લખો. તમારા ગામમાં સભાઓ ભરો અને પ્રતિષ્ઠિત કલાકારોનો આ લોકચાહી કાર્યમાં સહકાર સાધો.

અ.હિં. તંત્રીમંડળ.

દશ વાત તંત્ર દાય જાહેર નથી મંદ. તેનો દાખલો જોઈતો હોય તે ચોક્કસ વખત પહેલાં મુંજા ખાતે બસાએલ અ. હિં તંત્રી મંડળના હેલા અધિવેશનો અડેવાલ તપાસી જાઓ. લગભગ અર્ધ સરકારી જેવી આ સરકારમાં આધારસ્થ રીતે મોટ મોટ જાણીઓના તંત્રીઓ જ સરકાર હોય છે. આ જાણીઓ ઉદ્યોગપતિઓની માલિકીના હોવાથી સરકાર સાથે ઉમ ધરણુ બાગે જ થાય છે. પરંતુ મુંજાના સલામતી ધારા વિરૂદ્ધ પત્રકાર સ્વાતંત્ર્ય સમિતિએ જાગ્રેલ જોડાનો પાધો અહીં પણ પૂક્યા વિના રહ્યો નહીં. આ સમિતિના સભ્યોએ અધિવેશનમાં બાગ લીધો અને બેધાક પોતાનો હાલો રજૂ કર્યો. કચવાને મને પરિવર્તના મે.વડીએ સલામતી ધારાને વિરુદ્ધ ક વા બંધ.મા. હોમ પત્રોને, હવારી દેવા માટે એ ધારાના ઉપયોગ યોગ્ય અટકાવવાની ઓખક બાંહેધરી પરિવર્તના પ્રમુખ શ્રી દેવદાસ ગાંધીએ ત્યાં હાજર રહેલ સભ્યોને અ.પી.

મ ઠી સામ્પવાદી મુંજાના લોકમુંજાની જની જાગીનગીરી જાગ કરીને નવું ડેકલેરેશન આપવા પડેલું રા. ૧૦,૦૦૦ની માગણી કરી હતી. અગલને એ સરકારી માંગણી નામંજૂર કરી. 'પીપલ્સ એજ' ના સ્ટારપર કામ કરતા પત્રકાર બિ રાંગેકરને તોફાનતનામું આપ્યા વિના એક મહિના સુધી જેલમાં ગોધી રાખ્યા પછી અચાનક છૂટકારો કર્યો.

આની પાછળ મુંજાસ્વાતંત્ર્ય માટે લડતી જનતાનો હાથ નથી, એમ કોણુ કહી શકે?

—શાંતા ગાંધી

ઉમળગાવિહોણી ૧૫મી ઓગસ્ટ આવી અને ગઈ. કરંભાતી જનઆશાના પ્રતિક સ્વપ્ના એ દિન ટાઇ પ્રેરક સ્મૃતિ પાછળ મૂકી ગયો નથી.

પંજુ, યાદ રહી જશે મોરારજીભાઈના વિવિધ ખાતાઓમાંથી છૂટતા આદીધારી કરંભાતીની અલ્પ-ખૂટધારા. તેમના પોલીસખાતાએ છંડીઆ કચ્છર લીધાના મંત્રીને સાદું સંભળાવી દીધું કે કાંગ્રેસદિન ઉજવવાની પરવાનગી જોડતી હોય તો તે દિવસ માટે પસંદ કરેલ રવિજી છૂનાં ગીતો પહેલાં સેન્સર સમક્ષ દાખલ કરા! કવિવરનાં ગીતોની પરીક્ષા કરવાની આ સેન્સરબોર્ડની લાયકાત? આવી ધૂંટ-તાણું કારણ? જનશ્રવન જોડે યોગપ્રાપ્ત બની અમેલ કવિચાણી તેમનાં જીવનસંઘર્ષથી અગામી રહી ચક્રી નથી. તેની પ્રેરણા ઝીલી આજનો જુવાન કાળી રાત્રે લોહી-નીત્રજતા પગે એકલે હાથે અન્ધાર સામે લડવા તૈયાર થાય, ચિંતા ક્યાં વિના વારંવાર કવિવરે આંખી કરાવેલ સોદ્યસંહિને વારંવાર ટેક આપવા મંથે એનાં પરિણામે જરૂરના નેટલું કોવત પંજુ શું આજની સરકારમાં રહ્યું નથી? 'સામ્યવાદી' હાઉ અતાવી કાણું સત્ય કહેતી જગ્યાને ચૂપ કરવાની સિદ્ધકર નીતિથી 'સરકાર'ના વચિકે અન્યથા નથી. પણ કવિવર દાગોનાં ગીતો જોડે અડધલાં! 'સત્તાઈ કુટતાની' પંજુ હક હોય છે.....

આદીધારી સૂચનામાં વધારો

મુજાઈના હિમ્મત સેન્સર બોર્ડ તરફથી ચિત્ર નિર્મિતાઓને "સૂચના"ઓની જે એક લાંબી સચંક પાઠી આપવામાં આવી છે તેમાં એક પલ્લ ઇટકારી રહેવા દીધી નથી- (૧) ધર્મ, (૨) લોકજીવન, (૩) ધ્યેય, નીતિ, (૪) ઇતિહાસ પુરાણ (૫) કાવ્યો (૬) ગુનહો (૬) બી પ્રરુષ સંબંધ (૭) પરચુરુષ. આટલા મધાળાઓ નીચે વિગતવાર

સૂચના આપતા અનેક પેટા વિભાગો છે. આમાંથી એક એક કસમતું જો અક્ષરસઃ પાલન કરવામાં આવે તો કાલે સવારે દરેક સ્ટુડીએન્સ તાળાં લગી જાય અને છતાં હિમ્મત ઉલોમના માલિકોએ આ સૂચના પંજુ માન્ય કરી છે. રાજમાં જરૂર કશુંક કાણું છે. બધે બારણે શી વાતો થઈ હશે તેની વિગતો ન જાણીએ તોય સલામતી ધારીને જે રીતે અમલ રહ્યો છે તે જોતાં આક્રમ કરવી બહુ મુશ્કેલ નથી.

"કાવ્યો" ના મધાળાવાળા કસમતી કે મી પેટા કસમ કહે છે:

"વર્ગ વિમુક્ત, હિંસા અને અવ્યવસ્થા દેશાવે તેવા વિવાદમસ્ત શબ્દોથી વિષયોને મંજુરી આપવામાં આવશે નહીં."

સત્યવાદી સેન્સર બોર્ડને આપણે પૂછીએ તો ખરા કે વારંવાર જીવનમાં, શું વર્ગવિમુક્ત મોજુદ નથી? કે પછી બાણી ડોળીતો જીવ લેતી અહિંસક ગોળા એ સ્વપ્નસૃષ્ટિની પરીક્ષા છે? સત્યની બ્યાખ્યા તો કદાચ ન બાલાઈ હોય પણ તેનાં મૂલ્ય-જરૂર નક્કીમાં છે. સાતે કસમોને સરવાળે એક જ સર ઉપસી આવે છે કે સ્થાપન દિવો સામે આંગળી ચીંધતી એમદાપાપ છે. પછી એ ધાર્મિક હોય કે સામાજિક, રાજકીય હોય કે આર્થિક. એ સુત્રે સચવાતો હોય તો બાજીની વાતો જોણ છે. "ઇતિહાસ અને પુરાણ" વાળા વિભાગની ૪ થી કસમ તો ઊંડેક કહે છે કે ન હજીવાળેજ એતિહાસિક કે પૌરાણિક કિસ્સાઓ સાચા હોય તોય રચુ કરવા દેવામાં આવશે નહીં! હજીવાળેજ શું ને ન હજીવાળેજ શું એ નક્કો કરનાર પારાણીયો? અર્થાત્ સ્થાપિત દિવોને સંબંધીત અણુ સમાજ-રચનાની રક્ષા.

સંસ્કૃતિની ચરૂઆતથી શોષિત પ્રજાએ સીધી નહિ તો આક્રમક રીતે રોપના ઉભરા પોતાના કલાસજનોમાં ફાલ્યા છે.

પણ સત્તાને દાકનાળી આમવાની આ ચાલ-બાજીઓ બાણી લેવા પૂરતો ઇતિહાસને. અવ્યાસ સેંસરળોડે જરૂર કર્યો હોય તેમ લાગે છે પરંપરાગત વકાસિત, બ્યંગોક્તિની છટકાચીએ પણ તેમણે પહેલેથી જ બંધ કરી રાખી છે. અંતિદાસિક બ્યક્તિઓને નવે ત્રાજવે તોળવાની પણ તે સાફ સાફ શબ્દોમાં મના ફરમાવે છે. અધીત માનનીય સરકારી નોકરોની મરફરી ન જ કરી શકાય તે વિશે એક ખાસ કલમ ઉમેરવાનું તે ચૂક્યા નથી એ કહેવાની જરૂર તો ન જ હોય.

આ નવા ખાદીધારી ફરમાનની વિખતવાર ચકાસણી 'લોકનાટ્ય' પહેલી તકે આપશે જ.

આપણા ઉગતા સંસ્કારે ચરૂઆતથી જ દમનનાં મુઠાં ઝીલાં છે. પણ આ 'જેસે ચે' શીશી કરાર દમનની એક અતિ ખલતની કહાનો સૂચક છે. ફારસીવાદનાં પગરજ સામે સવેળા લાલખતી ધરવી બચે અરથાને નહિ જ કહેવાય.

એકસ ઓફિસ તરફ મીટ માંડી બેઠેલા દિંદો દિંદો નિર્માતાઓ પર ક્રાંતિકારક અખતરાઓ અજમાવવાની હિંમત ક્યાંનો આલેખ તો લાગે જ ટાઇમ્સની ટીકે. પરંતુ ૧૫ મી ઓગસ્ટ પછી "આઝાદી" ની લોકપ્રિય ભાવનાને વટાવી ખાવાની તેજ આવી હતી ખરી. તેમાંથી "જયમહાર" "મજદૂર" જેવી કૃતિઓ પણ અપવાદરૂપે ટપકી પડી. પણ તંત્ર દોરડા પર માંડ માંડ સમતોલપણ સાચવતી સરકાર આવું કલામય આલોચન પચાવી શકતી નથી નવાં સૂચનોનાં તીર તેમના બાણી તંકાય છે.

મૂઝું મોત ના રવીકારણો જ

અણપડ સેંસરને હાથે પ્રાણવંતાં કલાસજનો રહેંસાય તેની સામે પ્રગતિશીલ જનતાનો વિરોધ જારી રહ્યો છે.

લોકનાટ્ય સંધની કેન્દ્રીય દુકડીના ત્રણ પ્રયોગો

પર મુંબઈ સરકારે પ્રતિજ્ઞા ચૂક્યો. ત્યારે તે સામે વિરોધ નોંધાવવા મેથાણીભાઈએ મૃત્યુના આગ્રહે જ દિવસે કલમ ઉપાડી હતી એ યાદ કરી જૂંસાવાની નથી.

સત્યને ઢાંકવા મમતી સરકારે આક્રમક રીતે અપનાવીને તો બજતામાં ઘી હોમ્યું પણ ખીખ પ્રતિા કરતાં આપણે ત્યાં એ વિરોધસૂર કમજોર રહ્યો છે. અને એટલે જ શિષ્ટતાને પડો દૂર કરીને ખરા સ્વરૂપમાં અંકાર પડાવી પહેલ મુંબઈ દિવસે સેંસર બોર્ડ કરી ચક્રુ છે.

તેલ જોઈ, તેલની ધર જોઈને સરકારી દમન નીતિ આખળ વધે છે.

એક સદીગ્દની રાષ્ટ્રીય લડતે ગળથૂણીમાં પાએલ લોકશાહી સંસ્કાર જેટલી ઢલે છુટા થતા જાય તેટલાજ પ્રમાણમાં સરકારી દમન વેગ પકડી શકે, આમ જનતામાંથી છુલ્લંદ વિરોધ જાગે તો તેમને પોતાનું પગથું પાછું ખેંચ્યા વિના છૂટકો નથી.

ટીપે ટીપે ઝેર પીને મગજ જોડે મારી મધ છે. રવિઆણીનાં ગીતો પર સેંસરની કાતર પડે, મુંબઈ દિંદો વિદ્યાપીઠના આદુ સમ્મેલનમાં પોલીસ પસી આવીને બાપેલી રમ પાછી ખેંચી લે, સંખ્યાબંધ કળાકારોની આઝાદી છીનવાય ને છતાંય વિરોધ વટાળ ન જાયે એનો અર્થ શો ? મોડી મોડીય પણ ખમીરવંતી સૌરાષ્ટ્ર-ગુજર્ ધરા જગ્યા વિના રહેશે નહિ. મુગે મેગ્સિ એ પ્રજા કહિ આત્મઘાત નહિ કરે.

કવિ ચાંદલિયાની ધરપકડ

બોરસદથી. કવિ ચાંદલિયાને પકડી કાશવાસમાં પૂરવામાં આવ્યા છે. એમનો મુંડો ? યુજરાત કાંડિયાવાડનાં ગામડાં ખૂંદતા આ જીવાન કવિ કિસાન જનતામાં માનીતા હતા. તેમની વાણીમાંથી જીવનસંઘર્ષના તણખા ખરતા. કિસાન, મજદૂર અને તમામ શોષિત પ્રજાની પાંખે લેવા રહેતા કવિના નમકીન આગમથી કાણુ અકગાણુ હશે તે કહેવાની જરૂર છે ?

[અનુમધાન માટે જીઓ અનુકંમ પછી]

જાનની દેશમુખો એણે બાઠ્યા, રાક્ષસી રઝાકારોય
જોયા ત્યાં આઠ્યો જનકાંતિનો રામાવતાર

જ મી ન

લેખક : રાંતા માંધી

ગા. મલોક તેને કુવડ ડોશી શા મારે કહેતા એ
લમણુડીકે આપણે નહિ કરીએ. તે “પૂનૈવાની મા”
તરીકે જોળખાતી એ વાતને પણ વરસે વીતી મયાં.
અગીઆર જણાની મા ! દેશમુખનો કટાચો
તેને “સમી સાંજે” ખેતરે ધસડી મયો ત્યારે તે કુંવારી
હતી. તેની માએ આ પાપનો કોચો સીમ જઠાર
મૂક્યો પછી તેણે “યુ” યયુ” તેની તેને ખગર નહોતી.
પણ કુમળી કુંવારકાના અંતરમાં એક વાત કોતરાઈ
અર્ધ હતી કે એનો દેહ દીકરાનો હતો અને રખડો-
રખડો ૧૫૬ દિવસ આત્મને માનાં બારણાં ઠોકરી.
આજે ચીથરેલા આમડીમાં બાંધેલ વાસી, રોટલા
જેવા મજામાં કોઈ કોઈ વાર એ વાદ સગવળી
ગીતી ત્યારે તેના ઊંઘા ઊતરી મએલ કુળાઓમાંથી
આંધુ વહેતાં ને તે અચાનક બોલી ગઈની:
“કુંતીમાને પણ કરણુ જેવો કરણુ છોડવો
પમો”તો જાપ !”

પણ ગામલોક તેના જકવાદની પરવા કરતા
નહિ. ઝીઝ પેડીએ બધું પાપ છુટાઈ જવાય છે.
દેશમુખના પગીતી મૂંપડી જઠાર પડી રહેતી ડોશી
એટલે તેમને મન આમતી. પાણીચણી કે સીમના
સામનાંના ઝાઝ જેની જ એક સ્ત્રીકારી લીધેલી
રોટી વરસું હતી. પણ ડોશી જાણતી હતી કે એ

સામના ઝાઝ તેને તેનો ત્રીજો છોકરો મુલો હતો.
વયેતરનાં દિવસો હતી. શુક્રનો તારો દેખાય ત્યાંકુધી
તેનો ધણી દગ છોડતો નહિ. પડેલાં જોળાનો
ઠીકરો મુલેશો જામ્યો. પછી ઉપરાઉપર ચાર
છોકરીઓ જણી એટલે ધણીનું મન ખાડું વધ
મયુ” હતું. ઊતરતી ઉંમરે માંડ ઊંચું મળ્યું. કે
કાવડીઆ નહિ ને ચોખ્ખા માથના મોઢ યા.
એમ કરીને તેને ધરમાં ધાલી ત્યારે આશા હતી કે
ખેતરે કામ કરે તેના દુધમધ બેઠા તો તે જણી
આપશે જ. ચગરખી જેટલી જમીન પોતાની કરતાં
કેટલી વીસે શો મજુવા પડે છે એ તો ઉમડીએ
બેકુ જ જાણે. પારકે ખેતરે કામ કરીને વખત
મને ત્યારે વાપડો પોતાની જમીન ખેડતો. એ
ખાઓનીખામાંથી સોલું ઉમાડીને મોડું ખેતર
મેળવવાની પતિની મદતવાકાંક્ષા ડોશીથી અમળતી ન
હતી. પણ એકલે પડે મિચારો.....

ધણીની ઉંમર થતી અષ્ટ. તેમ દીકરાનું મોં
જેવાની આશા પણ જૂઠાવા લાગી હતી. પૂરા દિવસ
મયાં તોય ડોશી મોમાંથી હરફ સરખો વે કાઢી
નહોતી. વખતસર ખેતરે પડેલી જતી. વળા મોથી
ઠીકરી નહિ આવે તેની શી ખાતી !

તે દિવસે શુક્રનો તારો મહકામે તો વ બેકુ
ખેતરે જ રહ્યો. ચોમાસું માથે આવ્યું તો વ દગ

કચારીઓ તૈયાર થઈ નહોતી. તે એકલી પાછી ફરી. અંધે રસ્તે પેટમાં હુમલા આગ્યું-તેણે હાંત કચકચારીને પગ ઉપાડ્યા પણ સાગતું ઝાડ આગ્યું ત્યાં તે હમલો થઈને નીચે પડી. હમ ધુંડીને વીંચી ખાધી. પણ હવે વાત હાથમાં રહી નહોતી. પગ પગાડ્યા-નખ જમીનમાં ખૂંચી ગયા. કાણ જાણે કેટલુંયે ધાસ ઉતરડાઈ ગયું હશે પણ તેની ચીસો સાંભળી જાણતી સીમ જાગી નહિ.

તે જ્યારે જાનમાં આવી ત્યારે પડખામાં ફૂલ જેવું બાળક રોતું હતું. માતું શીકું મોં ફસી બેઠું, પણ બીજી જ પળે તેના રુઝાડો સંતોષ છુટાઈ ગયા. દાતરડું તો ખેતરે મૂકી આવી હતી. હવે નાજ કેમ વધેરતી ? પોતાની જીવલેણ બેદરકારી પર તેને દાઝ ચડી. મદામહેનતે બાળકને સંભાળી તે બેઠી થઈ. અણી-આળા પર્યર માટે તેની બેગાઈની નજર ચારે તરફ ફરી વળી, નજણા દેહ ધસડાયા લાગી, પણ ત્યાં સુધી બાળક ટકી રહે તેમ લાગતું નહોતું. તેવું ધીધું પડતું રંદન-ગોં પર લીલાશ-માતાના હોંસકાશ બીડી ગયા. પડખા ભર થઈને તેણે નાજ પર હાંત મૂક્યા. હતુ તેટલું જોર કરીને તેણે નાજ કરડવા માંડી. માથો એ નાચુકડી દેહ છૂટી પડી પણ તેમાંથી પ્રાણ બીડી ગયો હતો.

મળરકાને અજવાળે જ્યારે તેણે જોયું કે એ રાગ દીકરાતું હતું, ત્યારે એક કુસકું ખાવાની ચે તેનામાં હામ રહી નહોતી.

પણ એવી વાતોનાં જાણકાર તો કચારના ચે મરી પરવાથી હતા. દુકાળ, પડ, કમળીયું, મરણ-જમને તે કંઈ જાણ એવીઆ છે ? તેનાં માણસ બીડીને લગાઈ, ખૂન, ફાંસી, જૂખમરા વગેરેની ભરતી કરે એટલે કેટલાંકને પાછા ઠેલાય ? ખુદ ડોશીએ જ તેની જોડે પોતાના કુટુંબમાંથી દસને વળાવ્યા હતા.

ત્રણ દીકરીઓ પછી માંડ જીવતો રહેલ તેનો મોટો દીકરો તિમ્મૈયો કામ કરવા જરૂરો થયો ત્યાં દુકાળ આવ્યો. તેમની અજરખી જેવડી જમીનમાં

ત્રડો પડી અને તેના ચીંધરેચીંધરા બીડી ગયા. ત્યારે મોટી દીકરી પરણીને પીધાપુરમાં તેને સાસરે હતી. વચલીનું સમપણ ચયું હતું પણ જેવના પરા નાણાં ચૂકતે થયાં નહોતાં. તે આવ્યાં તેટલાં તો કચારનાએ ખરચાઈ ગયાં હતાં. નાનીને હજી થોડો વરાવી નહોતી.

અંધાં જનગામ ખાલી થઈ ચૂક્યું હતું. ગાંડા પર સામાન ખડકીને દરેરાજ માણસો ચકેરભણી રવાના થતાં. એક દિવસ તો મોટી દીકરીના સાસરીઆ પણ આ ગામમાંથી પસાર થઈ ચકેર તરફ વળ્યાં. ત્યારે તેણે ધણીને કેટલેય સમગમ્યો હતા. પણ એ અણજ ન પીગળ્યો. પછી તો તે ચોવીસે કલાક એ તરડાઈ ગમેલ જમીનને જ વળગી રહેતો, જગીઓ બરતો, તેની ઉપર માથું ફેરવતો, પંખાળતો ને ફરી રડી પડતો.

ધેર હાંસામાં ઝાડની છાલ બેઠાતી હતી. નાનકડા પુત્રેપાતું પેટ ફૂલી ગયું હતું. ને મમાશુમાં જોષનાના બાંબરડા-ને એકાકાસે ખેતરે પહોંચી. જોકે વળગેલા ધણીને હાંસાએ: “હવે તો આં જોષશે વેચો. નથી ખવરાવી શકતા કે નથી-”

“પણ-પણ એ તો આપણા રોટલાનો રળનારો. અને ખોળને-” ધણીનું દયામણું મોં જોળને તેની મહમતા ઓસરી ગઈ. તે પાછી ફરી.

બીજે દિવસે ખરે તડાડીએ ધણી નીચી મુંડીએ જાંજરામાં ઉમેા હતો. તેના હાથમાં ધાનની કાયળી હતી. જાણે નચામાં હોય તેમ લથડીઆ લેતો તેની પાસે આવ્યો ને તેના જોગામાં કાયળી ઠાલવી. એઆ લીંદીરાની કણીઓ જેવાં અમૃતના ડીર્ષા જેવા. તેની આંખ ચમકી બીડી. પણ બીજી જ પળે એની મોડી અચરજ નંદરતમાં ફેરવાઈ ગઈ. ચકેરની જીવાન છોકરીએની ખરીદી કરવા માટે આવેલ એક આમતિયો યાણું નાખીને ગામમાં પહોં હતો. મુઓ તેને ત્યાં જમને બે દીકરીઓનું વેચાણખત કરી આવ્યો હતો. તેમના મોટા દીકરા તિમ્મૈયાથી આ ચરમ ન સહેવાઈ. તીરની માફક તે ધરમાંથી છટક્યો તે સાત વરસે પાછો ફર્યો. વચગાળામાં તે

માંથી લશ્કરમાં જોડાયો, વડાજે મહી સમદર
 જોળાયા ને એ વિલાપતી ધરતી પર દોઢ હાથ ને
 અડધો પગ મૂકી આઠયો. ધસડાતો ધસડાતો આમને
 પાદર પહોંચ્યો ત્યારે તાવ ધગધગતો હતો. દાદી વધી
 ગયેલી, મોઢું ફેરરાએધું-પથુ ખેતરથી પાછી ફરતી
 માએ તેને સાચના ઝાડ તળે સનમૂન પડેલો દીકો
 ને તરત જોળખીને ઘેર આપ્યો. ત્રીજો દિવસે ધરના
 ખોરડાતે તિમૈઆએ પ્રાણ છોડ્યા.

મામાપને હાથ લાગી ગઇ ને બાપે તો પધારી
 પકડી તે જમના હતે જ છોડાવી. પથુ ત્યાર પછી
 જમ ડોશીનું નામ શ્રી ગયો હોય તેમ લાગે છે.
 શાંતીને ડોશીએ વાટ જોવાનું માંડી વાળું.

ત્યારે આંખની કાકી જેવડો પુનૈયો મોટો થતો
 હતો. તેની પછીની બે દીકરીઓ તો જન્મીને તરત
 જ પાછી વળી હતી, એટલે ધરમાં માદીકરા સિવાય
 કોઇ નહોતું. એકલે હાથે ખેડ કરવાને હજી પુનૈયાને
 વાર હતી. પથુ ઘી પાછને કમાવેલ છૂટી લાપસી
 જેવી તેના કુટુંબનો પરસેવો પીને પ્રાણ સમાવી
 બેઠેલી આ દુકડો જન્મીન ધણીએ સાચવી રાખી
 હતી. તેને અચાવરી રાખતા ડોશીનો છવ કળીએ
 કળીએ કપાતો. તેણે દેશમુખને ઘેર દાણા દળ્યા,
 પુનૈયાએ ટોર ચાખી, માદીકરાએ એકટાણા ખેંચી
 નાખ્યા પથુ અખ ત્રીજનું મુહૂર્ત સાચવ્યું. સોન
 ચંપાનું ફૂલ કાનમાં ખોસી પુનૈયો દળ જોડતો.
 તેની અણી જન્મીનમાં ભરાય એટલે બાકીનું કામ
 માએ રાખેલ ઉમડીએ ખેડુ પૂરું કરી આપતો.
 ત્યારે આંખમાં આવનાં ઝગઝગાયાં પાછાં ફેરતી
 ડોશી મણમણતી-“કાલે સવારે તો મારો પુનૈયો
 ફરતોફરતો યઇ જશે-દિવસ નર્તા કંઈ વાર લાગે
 છે ? પથુ એક વખત જન્મીન હાથથી મઇ તે પાછી
 પોડી જ આવવાની છે ?”

માની સોડયમાં લપાતો પુનૈયો ઘેર આવી
 લાપસી માને ગોળ ખવરાવતો ને મા હસતે મેંએ
 દેશમુખની ધંટી તરફ વળતી.

દેશમુખ રેડી આ મુલકમાં રાજના રવાજથી
 રહેતો. નિઝામના રાજમાં પાંચ કરોડ એકરમાંથી

મથુ કરોડ એકર જન્મીન પર આવા જ દેશમુખ-
 જન્મીનદારોનો કબજો હતો. રેડી પાસે સો સરસ
 ચુંડાઓની અંગત ફોજ હતી. કોની મગફર છે કે
 તેની સાંચે આંખ ઊંચી કરે ! કડાવેડી મામમાંથી જ
 દરવરસે ૩૦૦ તો મહત્ત ઘેરા તેની મમાએ બંધાતાં.
 આમના સુતાર, નાવી, દરજી મહત્ત કામ કરી માયે તે
 તો શુદ્ધ જ.

રેડી મહારાજને નવો ખંડેલો બંધાવવાનો
 તુકો આપ્યો ત્યારે પુનૈયાએ બાપની ખેડ સંભાળી
 લીધી હતી. વાર પાસે તે મેળામાં જતો ત્યાં
 કિસાનસમાની અડવાઓ તેને કાને આવી હતી.
 મધના છુટાની જેમ એ વાત તેને મળે ઊતરી
 ગઇ. દેશમુખ ખંડેલો બાંધે ત્યારે મહત્ત લાકડા
 સારવાનો મામમાં લાગો હતો. બંગલે સો વેળીઆઓ
 બાંધકામ કરતા હતા. પુનૈયાને ધૂણા વણ્ણી. દેશ-
 મુખનું મેડું આમનું ત્યારે વચરવેતને કામ કરવા-
 ની તેણે સાદ ના પાડી લીધી. રાતે આવીને
 દેશમુખના ચુંડાઓ તેને દીગોટોગી કરીને લઇ ગયા.
 રાતી ડોશીએ એ બંડખોર રીકરાનું મોં ફરી બેઠું
 નહોતું. ઊંડની વાત સંભળી હતી કે બેદક માર
 માર્યા પડી, મરેલો ધારીને દેશમુખના માણસો
 તેને સાચના ઝાડ તીચે ફેર આપ્યા. ત્યાંથી મારો-
 ખાર તે ચોખારા ગણી ગયો હતો. ‘કોઇ એ તેને
 સીકંદરાબાદમાં જોયો હતો.

દેશમુખનો ખંડેલો ચણાઇ રહ્યો. તેના ચોખાનમાં
 તે “ન્યાયસમા” જોડાવતો. બંને પક્ષો તરફથી
 લાંચ ખાઈને પોતે નિર્દિ નિર્દિ તોય લાખ રૂપીઆની
 કમાણી કરતો ને એ ચણારાંત્રી ‘ન્યાય હાકિયા તે
 ફૂલ્યો સમતો નહિ. આવી જ એક “ન્યાયસમામાં”
 ડોશીના કાગળના દુકડા જેવી જન્મીન અંગે ન્યાય
 તોગાલો. આંખરા પુનૈયાને દંડ કરવાને બદલે તેના
 કુટુંબની જન્મીન દેશમુખે જમ કરી !

આવી જરાઇ તો મામમાં રોજ બંજવાની
 એટલે મામને કરી નવાઇ ન લાગી. પુનૈયાને નજરે
 જોનારા પથુ હવે તો વેરખિખેર યઇ ગયા હતા.
 પુનૈયાની માની અંખિનાં તીર ખૂટ્યાં. દીકરી જમાઇ
 ક્યારે-મામમાં આખાં તેનું તેને માન રહ્યું નહોતું.

છુટી જમાણ દેસયુખને ત્યાં રહેવાળી કરતો ને આ ચડિતાર જીવનસંઘામમાં જેમ અને તેમ જોણા ઉત્તરમાં નરણીએ આવે એ જ તેની નેમ હતી. તે કોઈનું ખૂન ન કરતો તેમ બહુ પણ ન કરતો. ધૂળના દેશની જેવા તેના ચહેરાની રેખાઓ નેટશી અરપટ હતી તેટલી જ તેના રસભાવની પણ હતી. જમાણની પડસાળમાં ડાશી મરવાને વાંકે પડી પડી જીવી રહી હતી.

દિવસોના દિવસો સુધી તે નહાતી નહિ. વાજા હોળાના તો તેણે સમ લીધા હતા. માખીઓ મોં પર જણાણાટ કરી મૂકે તોય તેને ઉડાડવાની તે તરદી ન લેતી. માત્ર વરસમાં એક વખત એ આજસ માડીને જોતી થતી. સાડીને રોકે તેને બેઠક વળી ગએલ દેહ સીમ વટાવી એક ફજસના ઝાક તણે આવી અટકતો. આંખો મીચીને ડાશી ત્યાં બેસી રહેતી. એ તેની લગ્નતિથી હતી. એ દિવસ તેના દિલમાં કોતરાઈ ગયો હતો.

કરજે પૈસા લઈને તેના ધણીએ તે દિવસે દસ-બાર સર્માં સંબંધીઓને નોતપાં હતાં. પોતે પચડી ને સાંભાર પીરસીને વાસણ મળતી હતી ત્યારે ધણીનું યુક્ત હાસ્ય કેવું સરીરે રોમાંચ લાવતું—કુરતોની કક્કા મરકરી ધણીને ગલીપતી કરતી. બોડી રાતે મિત્રોને ત્રણની ધણી અંદર આગ્યો ત્યારે પોતે ફજસના સુવાળાં બીધાં પંપાળતી હતી. ધણીએ એ હાથ દાખ્યા. હાથમાં હાનસ લઈ વરવડુ અહોં આપ્યાં હતાં. ધણીએ ખાડો ખોલો પોતે તેમાં બીજ વાંચ્યાં. જન્મેના મોં પર મલકાટ હતો. ધણીનો પનગંભીર અવાજ ગાતો હતો—

“ધરતી મારી માવડી

ને ધરતી મારા પ્રાણ.”

પોતે ઝીણું સાદે તેમાં ધમેકું હતું:

“મંજલને આ યુક્ત ટાણે

માગીએ જીવનદાણુ—”

વરસમાં ધડી બે ધડી ડાશી સજીવન થતી. વહુધોઈ બાંધણી જેવી મોં પરની કરચલીઓ પાંખી બનતી.

પણ મામના લોભા આ બધી વાતોથી અગણ્ય હતા. હિંમિ માથે લટકાઈને રોટરો. રંગમાં ચોવીસ કલાક પૂરા થતા હોય ત્યાં કુરસદ કંપાંથી લાવતી ડાશી મામમાં કુવંકને નામે જોળખાતી, પંચુ આપણે તેને સીતામ્મા કહીશું, કારણ તે તેની ફેફસે જોળાજોળા કરીને પાંડેલ સાચું નામ છે.

★

એ દિવસથી જનગમ વેરાંન બન્યું હતું. શેરીએ શેરીએ છત્રનાં પાધરણાં પધરાપાં હતાં, ઝૂંપડીને ઢેકાણે રાખના હગલા પડ્યા હતા. માડીના ઘરોમાંથી બળી ગએલ બારસાખ ને વેરવિખેર ધરવખરી પર બેસીને માંસ વાળેજતાં ગીધાં રમથાનની યાદ આપતાં હતાં. કોઠાતા માંસની કુર્મંધ માથું ફાડી નાખતી હતી.

આ નિર્જન મામડામાં માત્ર સીતામ્માની ઝૂંપડીમાંથી ધુમાડાની સેર નીકળતી હતી. ને પાસે જતાં રસમૂની સોડપગ આવતી હતી. કમાડ આગળ લાંબા પત્ર કરીને સીતામ્મા કુમળા તડકામાં ઉઘાડી પીકે રોકતાં હતાં—ને ખજવાળતાં હતાં.

કે કુકે ! કુકે કુક ! કે કા કુકા ! કે કા કુકા !

કામડાના ડીંકશમાં અટરાતી એક કુકડી પાંખ ફરડાવતી શેરી વટાવી ગઈ. તેની પાછળ સાગની પાતળી ડાળ વચ્ચે આવે તેને ઢોકરે લેતો કુડી રેખાયો—

“જોડો કુકડીબાઈ, રાકારના સોરવામાં તું ન સમાઈ? તારી જમાતમાં તું એકલી બચી ને મારીમાં તું ને અમ્મા—મહેમાનને કંઈ ગણાય ? ચાલ દોરતી, કરીએ. જે મહેમાનને માટે બર નહિ પડે તો તારો સોરવો હું નહિ ગનાવું. પણ જો તારે ઈર્ષા આપવાં પડશે.”

એટલામાં તે ઝૂંપડી નજીક આવી પહોંચ્યો. દોડ મૂકીને ડાશીની પાસે આગ્યો.

“અમ્મા ! અમ્મા !—આપણા લોભા આવે છે. દલમ આવે છે.”

પણ સીતામ્માનું તો રંવાકું એ ન દરકરું. શેઠાતી પીઠની જોજમાં તે મથણ હતી. રાકારોએ

મામ ભાગ્યુ' ને બધાં જીવ લઇને તારાં ત્યારે માત્રાપ વિનાનો રખડુ કુટ્ટી કે ફૂટેલાં હોંઘાં જેવી ડોશીને સાથે લેવાતું મોઢને યાદ રહ્યું નહોતું. અને રહ્યું હોત તો પણ તે હવે કેમ જાત ? તેની નવી જ્યાજહારી-સીતામ્માના સીમળાઈ અજેડ હોડ લસુંદરું મુઠ રવાં-

“ ધા બાજરીયું લઇ આવ્યો ? ”

“ અરે હા. ચાલો. હું તો લક્ષ્મીની વાત સાંભળી બધું ભૂલીજી ગયો. કેપ્ટન હાથા ? મારે તેમને એક સહરો આપવાનો છે. ”

સીતામ્માએ આ બધું સાંભળ્યું નહિ. ધા બાજરીયું લઇને અંદર જતી ડોશીનો તરવરાટ જોઈને ગામલોકોએ મોંમાં આંખમાં લાલ્લાં હોન.

૭ દિવસ પહેલાં તેની લક્ષ્મીની આવી ને મઠ. ડોશીએ વરસોજૂનો વાવહો તોડ્યો. ક્યુસના ઝાડ તથા શ્મશ્તિસ્થળ આપવા તે ન ગઈ. તેની ધરડી આંખોએ આ વરસમાં જે ન જોવાતું જોયું હતું તેનાથી તેનું સ્વપ્ન મહોળાઈ ગયું હતું. ધડી એ ધડી જાગી ઊઠતું મન પણ મરી ગયું હતું.

મળ મહિના પહેલાં રજાકારોનાં ધાડાં જ્યારે મારતે ઘેડે ગામના ચોક્કાં ઉતવાં ત્યારે મોટા ભાગના યુરોપી શુઝરીમાં માથ વેચવા ગયા હતાં. રડ્યા ખડ્યા સ્ત્રીમંમાં ખેતરે દતા. રજાકારોની ટુકડીએ આખું ગામ ફેંટી નાંખ્યું. ધરમાં ધુસીને હાથમાં આપ્યું તે ખીસા ભેડ્યું ક્યુ. ધાનની ચુરો આંખમાં ખાઈ-ને જીવાન છોકરીઓ બોડે આપધાં ક્યો.

સ્ત્રીમં આ ખજાર પહેંચી કે તરત છ બેડુ ઝાંઝ લઈને હોડ્યા આવ્યા. જે ચાર યુંડા સામા મળ્યા તેને પૂરા ક્યો. પણ તેથી તો દુસ્મન વધારે વિક્ષેપો. તેની પાસે છોકરી દળનાં ક્યોચાર હતાં. સંખ્યાજગતી ખુમારી હતી. બધાએ મળીને બેડુનોની ઝગો ઝુંટરી લીધી. મરણીઆ લઈને લડના જે બેડુનાં માથાં લડી વેમળા ક્યો, બાકીનાને વાડ સાથે કસીને નાંધી લીધા. પાછળના લરમાં એક ડોસો માળા જપતો હતો તેને પણ પકડીને વાડ સાથે

આંખો. પછી પડેલી છોકરી હાથ આવી તેનો ચોટયો ઝાલી આ પાંચે બેડુ સાથે ચત્તીપાટ પછાડી જે સિપાઈઓએ તેના પગ કાપ્યા. બીજાએ તેના હાથ એક પછી એક એમ બાર રજાકારોએ તેનું કીમાઈ લૂંટ્યું. આ બાળકોને ૬૭ ચૌદ વર્ષ પૂરાં ચર્ચા નહોતાં. તેની ચીસો સાંભળી તેનો નાનો ભાઈ હોડતો આવ્યો ત્યારે ટુકડીના સરદારને એક ટુકડો સહયો. ટુકડા છૂટયો: “હોળી પ્રગટાવો”.

જેસે ચે કરારકારા ઢિંદી સંધ તરફથી મળેલ પેટ્રાલ ટુકડી પાસે હતું. બડબડ કરતી ચિતા તૈયાર થઈ. ટીમોટોળી કરીને લક્ષ્મીના કરતા છોકરાને સરદારે જીવતો ચિતામાં હોખ્યો. તેની ચીસોથી ધાનો ચડ્યો હોય તેમ તેની બહેન પર વધારે સૈનિકો વૂંચી પડ્યા. બડમહતી હોળીમાં ઘેડીએ ચૂનાં બાજો વધારે હોમલાં. મરેલાં જેવી લાગતી ડોશીની આંખે આ જોયું ત્યારથી તેનું મન મરી ગયું હતું.

ગામમાં આ દાનવલીલા બેઘોતી હતી ત્યારે નવા નંગલામાં દેશમુખ હાજર હતા. રજાકારોનો સરકાર કરવા ચાના આંખે મુઠાવતા હતા. તારીના દેગડાં લેવા તેના માણસો ક્યારના રવાના થઈ ગયા હતા. દેશમુખ જાગીરદારની સમામાં આખાં નિઝામને વહાલાર રહેવાના સોગંદ ખાઈને ૬૭ આ માર્દને જ તેઓ હૈદરાબાદથી પાછા ફર્યા હતા. એ સમામાં દિન્દુ-સુરિલમમાં ફરો જ બેઠ મજુવામાં આવ્યો નહોતો. વર્ગજોળની તાકીડી જરૂર ઉભી થાય ત્યારે વર્ગજોળે સ્થાન રહેતું નથી.

જે માત્રાપ નિઝામના ખાસ ગનીતા રજાકારની ટુકડી ગામને પાકર આવે તે નવે અંચે રાતવાસો ક્યો વિના પાછી જવ તો રેડી ખાન દાનની પરોખાગતમાં ધૂળ જ પડે તે વહાલારોની સાડી પૂરવાની ચાલતી આવેલી તક તે કેમ જ્યા દે !

વોવાના સો યુંડાઓમાંથી પંચાસને તેમજ રજાકારોની કુમરે મોકલ્યા. ગળીતા ભોમિયા વિના મહેમનિયું લૂંટકાઈ આવ્યું વહેંચું ન પાત. બાકીના યુંડાઓ લેમજે રજુવાસ અને બંડારની રજા મારે

જોડવી દીધા. અને તેમ તોય લોહી ચાખી આવેલ
સાનજીથી ચેતતા રહેવું સારું. રાત્રી, વાળ ને વાંદરા
તેમનું બહુ પૂછતું—દેશમુખ રૂઢીની ખંધી
ચૂંક હતી.

મહેશીર માણીને રાજાશરએ વિદાય લીધી
ત્યારે ગાડાઓમાં સમાયો તેટલો માલ તો સાચ
લઈ ગયા. અનાજની ગુણે તેમણે દેશમુખના કોઠારમાં
અનામત રાખી. જતાં જતાં સીમમાં ખડની અંજી
ઓને દિવાસળી ચાપતા ગયા.

ગુજરીએ ગએલ એક પાછા ફરી ત્યારથી
વાતાવરણમાં નવી ઉમતા પરખાતી હતી. તેમની
આંખમાં ધુધવાતા અંગારા ગોઠવાઈ ગયા હતાં.
દેશમુખને માણસ એકલો મળે તો મામના જીવનો
તેને પૂરા કર્યા વિના ન છોડાતા.

દેશમુખના ખેતરમાં બે વખત આમ લાગી. સીમ
આખી ઝળઝળાઈ યઇ રહી. પણ મામના એક
લાંછુ તાણીને સમજ રહ્યા. દેશમુખને અંગે ન્યાય
સજા બરાબર. પણ મામલોક મૂંઝૂંજ રહ્યું. દેશમુખે
આખા ગામ પર દંડ લાગે. તેજ મધરાતે તેના
નવા અંગદામાં ગળતું લાકડું આરી પડ્યું. ખુદ
દેશમુખને ખાસ ચિટ્ટીઓ મળવા લાગી. થોડા દિવસ
પહેલાં તેને ખજર મળ્યા હતા કે મામના કેટલાક
જીવનોને અંગદામાં બરાબર બેઠા હતા, તેમણે પોતાનું
દહન રથાધું છે તે કૃષ્ણમૂર્તિને કહેલું મોઝાંખું છે.

‘દહમવીર કૃષ્ણમૂર્તિનું’ નામ સાંભળીને નિઝા-
મના ખાંધીઆઓના દાંઝ અગડી જતા. નવજોડાનો
ડી. એસ. પી. ને કાસમ રઝરીના સસરા જેવા
સસરા જીવમાં બોલી બેઠ્યો હતો: “બચાવો-મને
બચાવો-કૃષ્ણમૂર્તિ આગ્યો-મને બચાવો.” જ્યારે
તેના માણસો આત્મા ત્યારે શેખસાહેબ પાસેવે
બીની પયારીમાં પોતાને જ હાથે પોતાનું અંજી
દેખાવતા હતા. નિઝામના ચાંબલાઓની આ દસા
ત્યાં દેશમુખ જેવી વળીઓનું શું ગળું? તેમણે
ગામમાંથી ઉચાળા કરવામાં જ કહાપણ માન્યું.
નવા અંગદાને અધર્મજીવનું તાણું ડેકી, પરીને
બરાબર આન રાખવાનું કહી પોતે રસાલા સહિત

દેવરાખાદ જઈ વસ્યો, તેવાતને લગતજ એક મહિનો
યજ્ઞ બેઠો. માંખાપ નિઝામની વઠેદિયાં થાય તો પાંદ-
નમરમાં રાજતરંગની ખખરો વહેલી મળે તે ત્યાંથી
સરદદ ઓળંગી હિંદ સરકારની તહેનાતમાં હાજર
થવું પણ સહેલું પડે, એવી તેની મજબૂતી હતી.

દેશમુખીજી જાણની બાંદી બનીને, ડોહાની
દીકરી પણ રસાલા સાથે ગઈ હતી એટલે બનીઓ
વાડામાં પગી ને ડોશી સિરાય બીજી કોષ કાળા
માથાનું માનવી ફરકતું નહિ. છ દિવસ પહેલાં
ડોશીની લમતિથી આરીને પસાર થઈ ગઈ ત્યારે
ડોશી આંખો દાડીને બેઠી હતી. બીતરતે પહેરે
કદી આરીને કશું કહી ગયો ત્યારે ડોશીએ કશું
સમજ્યા વિનાજ “હા” પાડી હતી.

થોડીવારમાં કુદી એક લવાએલ આવેલ ધુધવને
આંધી ધસાતો, આંધી ટેકા આપતો લઈ આવ્યો ત્યારે
ડોશીની આંખમાં જીવ આવ્યો. કોણ જાણે કેમ
પણ તેને આ દહમ સૈનિકનું જો જોઈ કુંવારી
માતાએ તરછોડેલો દીકરો યાદ આવ્યો. તેના દિલમાં
વાતસલ્ય બિભરણ આવ્યું. સુકાં સ્તનમાં જાણે દૂધની
ટસો ફૂટી. ને ત્યારથી જ એનામાં નવા તરવારનો
સંચાર થયો.

જમાઈ આવે તે પહેલાં તેને અમાણની બાજુની
આરડીમાં સંતાડી દેવા તત્પર બની. પાણીથી લા-
વોવો, તે પર થોડું કપડું બાળીને દેખાવ્યું. કુદીને
લા બાજરીયું લેવા મોકલી પોતે રાખડી રાંધવા
ચૂનો સળગાવ્યો.

સાંજે જમાઈ આવ્યો ત્યારે અચિત્તે તો થયો
પણ વધારે રોકાવાનો તેની પાસે વખત નહોતો.
તેને સમાચાર મળ્યા હતા કે ફરી આ દિશામાં
રાજકોશની કુપાદિ થવાની છે. રખેને દહમવાળા
પણ આવી ચડે. અને તેમ થાય તો એક યા. બીએ
પણ તેને માર્યા વિના મૂકે તેમ નહોતો. ‘હોળીનું’
નાળીએર ખવડું તેના સ્વભાવની વિરુદ્ધ હતું.
દેશમુખનો વાડો લૂંટાય કે ન લૂંટાય મળે તેને માને
તો દરકાર ન. આમ એવડી બીસમાં પીલાઈ મરવા
કરતાં અંગેથી ઉપાડાય તેટલું ઉચાડીને પોઆરા

કરવાનું નક્કી કરીને જ તે આવ્યો હતો. તેણે એક નજર ડાશી તરફ નાખી-આ ઘંટીના પાને જોયે વળમારી ક્યાં ફરવું ?-જમાઈએ પોઠ ફેરવીને આંખ છોડ્યું.

હવે ડાશીને ટોકનાર કાંઈ ન રહ્યું. તેણે વાળી કુટીને ઝોરડી સાફ કરી ને ધાવણને ત્યાં સુવડાવ્યો. પણ ઘરમાં ચોખા સિવાય કશું નહોતું. તે જીડીને દેશમુખનું કોઠરમાં ગઈ. જમાઈએ પાડેલા ઊંઝામાંથી અંદર પેડી, ખોળો બરીને દાળ, લોટ, સાચું ચોખા વગેરે લઈ આવી.

ધાવણને કાંઈ પાતી ડાશી ગજુગજુતી હતી: "પી. મારા દેવાના હીર. નીરાંતે પી. કદાચ તારા હાંતું જ ખાતો હાંધ્ય હા. તારા પોતાના કુટુંબનું દેશમુખનું" ઘું છોડ-કરણ મારા-કુટુંબીમાંએ તો તે મળ્યો તોય પાછો કાઢ્યો. "અચાનક ઉમળકો આવ્યો હોય તેમ, તેણે સૈનિકનું કપાળ ચૂમ્યું ને ગોરવથી જોણી:

"પણ કું તેમ નહિ કરે. કરણ મારો-મારો લાકડવાયો કરણ."

તેને પોતાની ઘેઘણાપર દસવું આવ્યું. હેતથી સૈનિકનું ધીકણું મોં પંખાળવા લાગી. દહીંએ આંખ જોણી-

"મા-માડી. મારે મા નહોતી, બાપનું નામ કું જણ્યો નથી. પણ દલમે મને મારો મા આપી. ઘું મારો માડી-" અને પછી તો તે દલમની ઘણી ઘણી વાતો કરતો. ડાશી તે અડધીપડધી સમગતી પણ તેને સૈનિકનો અવાજ સાંભળવો બહુ જ ગમતો.

ડાશીના જમાઈની ધારણા સાચી પડી. રજાકારોની એક ટુકડી અચાનક આવી મડી, ને દલમને સૈનિક જેણે છુપાવ્યો હોય તેને તે જ પડીએ પાછો સોંપવાની આજ્ઞા કરતો હઠેરા પીટાવ્યો. કુટીએ ડાશીને વાત કરી ને બન-એ મળાને દહીંને સલામત જમાએ સંતાંડી દીધો. અનાથ રખડુ કુટી અલોપ થઈ ગયો ને ડાશી ફરી મરેઝા જેવી બની ઝૂંપડી બહાર અસ્તવ્યસ્ત પડી રહી. રજાકાર ત્યાં આવ્યો

અરે પણ ડાશીના દેહાર જોઈ ઝૂંપડીમાં જોડતી નજર નાખી ચાલતો થયો.

સૈનિક બચી ગયો. રજાકારો ખાલી હાથે પાછા ફર્યા. તેમના દલપાકડીની સાફી વેરાન આમ પૂરી રહ્યું હતું.

ડાશી ધાખાવરીયું વાટવામાં પડી તે દરમ્યાન કુટી સૈનિકને મળી, તેનો જવાજ લઈ ક્યારે રવાના થઈ ગયો તેની ડાશીને ખબર ન પડી. તે અંદર ગઈ ત્યારે દહીંની આંખો દસતી હતી. મોં પર અજાજ તાળગી હતી. હુગમવડે તેનું મોં લુછતો ડાશીનો હાથ તેણે ચૂમ્યો. તેના દિલમાં કોઈ નવા જ રાખતી સારીગમ ગોઠવાતી હતી. એ મહારાગની સ્વંરલદરી બહાર ફેવી રીતે વ્યક્ત કરવી એ મીડી મુંઝવણ તેને સતાવતી હતી:

"માડી, મારા સાથીદારો આજે મારી સાથે જશે તો તને વધી નથી ને ?" તેણે લાડથી કહ્યું.

"પણ-પણ કરણ દીકરા-પેલા ચંડાળો જણી જશે તો-" ડાશીએ તેનું નામ કરણ જ પાડી દીધું હતું. એ નામ ઉચ્ચારતા તેના મોં પર આનંદના કુંડાળાં છવાતાં.

આજે સૈનિક પહેલીજવાર ખડખડાટ દસી પાડ્યો.

"રજાકારોની હવે ચિંતા ન કરીય મા. માની મિલટરી-અમારી ફોજ આવી પહોંચી છે."

"માની મિલટરી ? એટલે કોણ ?" ડાશીના જવાજમાં, ખારણામાં જિતો જિતો કુટી ટકુકયો- "અમે ?"

તેની સાથે એક બીજો જુવાન સૈનિક દસતો દસતો ખડો હતો. ડાશીની ઝોંપી આંખો વધારે ન જોઈ શકી.

"હા અમા" કુટીએ આગળ ચલાવ્યું. "મને પણ માની મિલટરીમાં ફાળવ કરવાનું નાના કેપ્ટને વચન આવ્યું છે. કું ખેપીઆનું કામ કરીય." કુટી કરજને કેપ્ટન કહેતો એટલે નવા આવનારને તેણે નાના કેપ્ટન કહી ઓળખાવ્યા.

“ હલમ-માની મિલિટરી-” ડાશીને આ ઝાપી પથ્થા સમગતા નહોતા. કરણ તેની વહારે થયો.

“ હલમને તો તું જોળાયે છે ને હવે ? તેમાંથી સુનંદા સૈનિકો થઈને આપણે એક કાયમતી ફોજ બનાવી છે. આપણે મુકત કરેલ ૩૦૦૦ ગામડાંઓની એ રખેવળ છે. તેણે દેશમુખ-જંગીરદારોને જીતી પૂંછડીએ નસાડ્યા. એક લાખ એકર જમીન બેઠૂતોમાં વહેંચી.

“ જમીન ! ” ડાશીના મગજમાં વિચ્છા અચ્છી ગઈ “ માની મિલિટરી મને મારી જમીન પાછી આપશે ? ”

“ જરૂર નવા આગંતુકે પહેલી જ વાર મોં ઉઘાડ્યું. “ પછુ તે ખેડશે કોણ ? તમને પેન્સનની જોગવાઈ કરી આપીએ તો ? ”

ડાશીના શરીરમાં અજબ એતન જીભરાતું હતું. બાંધમાં આચા અમકતી હતી. એક નવોદાની તાલાવેલીથી તેણે બાર મૂકીને કહ્યું : “ ના, ના, મારે તો જમીન જ જોઈએ. ” જરા અચકામતે તેણે ઉમેર્યું : “ મારા દીકરાઓ પાછા આવશે ત્યારે ખેડશે, ત્યાં સુધી હું સાચવીશ. ”

★

બીજા દિવસે કરજને ધણે આરામ હતો. તેના ધા તો બહુ ઊંચા હતા જ નહિ. ડાશીની કુંકાણી માવજતે તેના ઉઝરકા રૂઝાવા લાગ્યા હતા. તેણે ડાશી ને કેપ્ટન જોડે સીતામ્માને ખેતર જતનની દંડ લીધી. કુટ્ટી તો સાથે હોય જ.

માની મિલિટરી કોઈ જગાએ એક દિવસથી વધારે મુકામ કરતી નહિ. વહીવટી કામકાજ બાકી રહે તો પોતાના એકાદ બાકોય પ્રતિનિધિ પાછળ મૂકી જતી. તે ગામલોકને મદદ કરતો. આ વખતે એ કામ કેપ્ટનને માથે આવ્યું હતું. કારણ કે તે આ મુકામને ભોંભિયા ગણાવો.

સમી સાંજે સાંભર ખાત જોડે રસમતા ચાર પાંચ પ્યાલા ગટગટાવીને આ સરખસ ખેતર બાંધી ઉપાયું.

“ અમ્મા, તમને ખબર છે કે આ કુટ્ટી વિના આજે માની મિલિટરી અહીં પહોંચી ચકત નહિ- કેમ બહાવટીઓ ? હું મારો હતો ત્યારે તું છપા સંદેશાઓ કેવી રીતે ગામ બહાર પહોંચાડતો તે કહું માને ? ” કુટ્ટી શરમાઈ ગયો.

“ નકામો એને કૂલાવીને ડાપરે ચડાવ નહિ. એક તો છે જ રખડું તેમાં- ” સીતામ્માના કપકા- પાંધી સ્નેહ નીતરતો હતો. નવો કેપ્ટન મંબીર બની ગયો. “ જનતા જનાઈનની સર્જનચક્તિ અગાધ છે. ” “ એવાં સૂત્રો માને નહિ સમજાય. ” કરજે ટાણે માણો.

“ આ કંઈ હું બોલવા ખાતર જ નથી બોલતો. ” જુવાન કેપ્ટનની મંબીરતા તેવી ને તેવી જ રહી. તેના હાસ્યમાં ખેદ હતો. “ હું પણ આજ ગામનો વતની છું. અમારું ખેતર પણ આટલામાં જ ફરેલું હતું. પણ હવે આ નથી આવતું. મારું કુંકાણ તો મરી પડવાયું લાગે છે; ધરતું તો નામ- નિશાને નથી. ”

“ તો પંચને પૂછને પેલા ગામડાની વાત શ્રી ગયો ? એ તો નસર્ગોડામાં જન્મ્યો નહોતો તોય તેના બાપદાતાની જમીન ખોળીને હલમે તેને પાછી સોંપી હતી. ”

એટલામાં તેઓ ફણસના ઝાડ નજીક આવી પહોંચ્યા. ડાશીનું શરીર કંપિતું હતું.

“ આ-આ મારી જમીન ! ”

ડાશીએ અધીરાઈથી ધૂળનો ફોધો લયો. તેની સ્વખલેલી આંખો આખી જમીનને એક સામટી ચૂમતા લલસતી હતી-

પછુ નાના કેપ્ટનની આંખ ફણસ પર જ ચોટી હતી,

“ ફણસનું ઝાડ-સાગથી પાંચેક ખેતરવા ફૂર- પછુ ના ના, હોય નહિ; અહીં એક વાડ હતી ને અરકું... ”

ડાશીનું બાન તેની તરફ ખેંચાયું. તે બોલી બીડી : “ હા, હા, અહીં જ અમારું એક અંપડું

હું. ઉપર માથો આંધી ઝોડણુ રાખી મારો ધણી પાંખી ઉઠાડતો. ”

“ મા તમારું નામ ? ” નાના કેપ્ટનથી પૂછાઈ ગયું.

ડોશી પણ હવે તેની તરફ દીકરી દીકરીને એતી હતી. જાણે કયાક નિર્જય પર આવતી હોય તેમ તેની આંખમાં આંખ પરાવી તે બેલી—

“ પુત્રેયની મા. ”

બે બહી વહેતો વાલુ થંભી ગયો, દોડાને કેપ્ટને ડોશીને બે હાથોમાં સમાવી દીધી.

“ માડી ! ”

“ દીકરા ! પુત્રેયા !-” તેના વાંકડીઆ વાગમાં આંગળા પસવારતી ડોશી ધચી પડતા ફણસ તરફ જોડ રહી હતી.

સોજાધામાં રાતની હોય તેમ ડોશીએ હળવેકથી નાના કેપ્ટનના બાહુપાસમાંથી એક હાથ છૂટા કર્યો, ને કરણને પણ પડખામાં લીધો.

“ આ આપણી જમીન ! મારા બબ્બે દીકરા. કસ કાઢીને સોનું ઉઠાડે એવા મારા બુદ્ધનજોષ દીકરા-ધેર આખા છે. હવે તો માની મિલિટરી મારી જમીન મને અપાવશે ને ? ”

ચારેના મુખ પર રમતાં મૌન રિમતે તેનો જવાબ આપ્યો.

“ પણ મા, હજી લગાઈ પૂરી નથી થઈ. મારે તો કાલે જ જવાનું છે. ને મોઢામાઈ સાનુ થાય ત્યારે-જમીન તો તારે જ સંભાળવાની. ” બે દીકરાઓની કેડે હાથ વિટાળી આંધતી ડોશીએ દૂર દૂર મીટ માંડી હતી. તેના કાનમાં ગુંજતા ચળો તેના બોઠ પર રમતા હતાઃ

“ ધરતી મારી આવડી,
ને ધરતી મારા પ્રાણ-”

સીતામ્માના મોં પરથી કેટલી કરચલીઓ ઝોડી થઈ તેની અજ્ઞાતી કરી નથી. પણ એક વાત તો સાચી કે રજાકારથી ત્રાસી નાસી મએલાં મામલોક, હથમનો કારભાર સ્થપાયા પછી ગામમાં પાછા આવવા લાગ્યા ત્યારે મોઢાએ તેને કુવડ ડોશી કહી નહોતી બોલાવી. તેમ કરવાની કોઈની હિંમત ન આવી.

“ કહો ન કહો પણ પુત્રેયાની મામાં અકાશ યોવન પ્રગટયું છે-” ગામના એક કટાક્ષવામીએ ટકોર કરી હતી.

“ દલમ-માની મિલિટરી-” ડોશીને આ ઝડપી પથરા સમજતા નહોતા. કશું તેની વધારે થયો.

“ દલમને તો તું જોઈએ છે ને હવે ! તેમાંથી ચુંનદા સૈનિકો ચૂટીને આપણે એક કામગીરી હોજ બનાવી છે. આપણે મુક્ત કરેલ ૩૦૦૦ ગામડાઓની એ રહેવાળ છે. તેણે દેશમુખ-જાગીરદારોને ઊંચી પૂંછડીએ નસાડ્યા. એક લાખ એકર જમીન ખેડૂતોમાં વહેંચી.

“ જમીન ! ” ડોશીના મગજમાં વિજળી ઝમકી ગઈ “ માની મિલિટરી મને મારી જમીન પાછી આપશે ? ”

“ જરૂર નવા આમંત્રણે પહેલી જ વાર તો ઉપાડ્યું. ” પણ તે બેઠેલો કોણ ! તમને જે-શનની જોગવાઈ કરી આપીએ તો ! ”

ડોશીના સરીરમાં અજબ ચેતન ઊભરાતું હતું. આંખમાં આંસા ચમકતી હતી. એક નવેરાની તાલાવેલીથી તેણે શાર મૂકીને કહ્યું : “ ના, ના, મારે તો જમીન જ જોઈએ. ” જરા અચકાઈને તેણે કહેયું : “ મ.રા દીકરાઓ પાછા આવશે ત્યારે ખેડશે, ત્યાં કુધી હું સાચવીશ. ”

★

બીજા દિવસે કશુંને ધણે આરામ હતો. તેના થા તો બહુ ઊંડા હતા જ નહિ, ડોશીની હુંફળી માવજતે તેના ઉત્કરઝ રજાવા લાગ્યા હતા. તેણે ડોશી ને કેપ્ટન ભેડે સીતામ્માને ખેતર જવાની હઠ લીધી. કુદી તો સાથે હોય જ.

માની મિલિટરી કોઈ જગાએ એક દિવસથી વધારે મુકામ કરતી નહિ. વહીવટી કામકાજ બાકી રહે તો પોતાનો એકાદ બાહોશ પ્રતિનિધિ પાછળ મૂકી જતી. તે ગામલોકને મદદ કરતો. આ-વખતે એ કામ કેપ્ટનને ગાયે આપ્યું હતું. કારણ કે તે આ મુદ્દાને બોમ્બિયો ગણાવો.

સખી સાંજે સાંભર માત ભેડે રસમતા ચાર પાંચ પાંચા ગટગટાવીને આ સરખસ ખેતર બહુ ઉપાયું.

“ અમા, તમને ખબર છે કે આ કુદી વિના આજે માની મિલિટરી અહીં પહોંચી ચકત નહિ- કેમ બહાવટીઓ ! હું મોઢો હતો ત્યારે તું છૂપા સંદેશોએ ફેરી રોતે ગામ બહાર પહોંચાડતો તે કહું માને ? ” કુદી ઘરમાઈ ગયો.

“ નકામો એને કૂલાવીને છાપરે ચડાવ નહિ. એક તો છે જ રખડું તેમાં- ” સીતામ્માના કપડા-માંથી સ્નેહ નીતરતો હતો. નવો કેપ્ટન મંજીર બની ગયો. “ જનતા જનાઈનની સર્જનશક્તિ અગ્રાધ છે. ” “ એવા સચ્ચે માને નહિ સમજાય. ” કરણે ટાણે સાચો.

“ આ કંઈ હું બોલવા ખાતર જ નથી બોલતો. ” જીવાન કેપ્ટનની મંજીરતા તેવી ને તેવી જ રહી. તેના દાસ્યમાં બેઠે હતો. “ હું પણ આજ ગામનો વતની છું. અમારું ખેતર પણ આટલામાં જ કોઈ હતું. પણ હવે માદ નથી આવતું. મારું કુકુંવ તો મરી પરવાણું લાગે છે; ધરતું તો નામ-નિધાને નથી. ”

“ તો પંથને પૂછને પેલા ગામડાની વાત બહી ગયો ? એ તો નકામોમાં જન્મ્યો નહોતો તોય તેના વાપણાની જમીન બોળાને દસમે તેને પાછી સોંપી હતી. ”

જેટલામાં તેઓ કણસના ઝાડ નજીક આવી પહોંચ્યા. ડોશીનું ચરીર કંપિતું હતું.

“ આ-આ મારી જમીન ! ”

ડોશીએ અધીરાધથી ધૂળનો કોથો લયો. તેની સ્વપ્નવેદી આંખો આખી જમીનને એક સામટી ચૂમવા તદ્દસતી હતી-

પણ નાના કેપ્ટનની આંખ કણસ પર જ ચોટી હતી,

“ કણસનું ઝાડ-સાગથી પાંચેક ખેતરવા ફાન પણ ના ના, હોય નહિ; અહીં એક વાડ હતી ને ચૂપકું... ”

ડોશીનું ધ્યાન તેની તરફ ખેંચાયું. તે બોલી બીડી : “ હા, હા, અહીં જ અમારું એક ચૂપકું

રાજરાજેશ્વર સલામ

પરાગ

રાજરાજેશ્વર સલામ !

આપની તહેનાતમાં હાજર થયો છે આ યુવાન !

હું શું કરું છું, એ જ પૂછે. હો કની !

હું આજ ઉમ્મવાની રહ્યો છું, બાવિના ઇતિહાસને,

ભે, ભે જરા ભેજા પરંતુ આંખ ક્યાં છે આપને !

આંખ છે, કિંતુ વળ્યા પડ્યો બધો અધારનાં.

આપ એ તીરખો અગર તીરખો વ ના

તો ચે રહ્યા હજા ખેડનારા ખેતરોમાં ખેડતા.

કાલ તો એ ખેડતા તો ખેતરો,

ચાલતા તો વાડીઓ ને કોતરો,

ને ધરા પેટાળમાં દોટલ મોતીભાગના

લગ્ન ઉપર લગ્ન કરી રહેતા હતા

સૌ આપની ને આપના દરબારની તહેનાતમાં.

ને કરમની કલ્યાણને કઈ શાપ એ

પેટના ખાડા તથા બિંદુ પર સૌ ટાંપતા

આજ એ સૌ ચાસ પાડે છે ધરાના અંગમાં

ને બિંદા કોતર કરી ખાડા કરે બિંદાબુના

આપને ને આપના દરબારને પધારના,

ખોદી રહ્યા છે ઘેરિતમ પાતાળધૂવાના પડે.

આસોસા ના એ સેંકડો ભેજન કતારોમાં ભળી,

ખોદી રહ્યો બોડી કબર હું આપની.

ને શિલ્પકારે હું નથી,

શિલ્પની સોખત મને ના નિંદગીમાં સાંપડી,

તો ચે પીછાતું છું ખરો એ શિલ્પકારોની છડી,

શામના એ ખોલિયા આને સંઘાટે ચે રહ્યા,

ને પથ્થરે પથ્થર નવા પાણી ધકચા,

એ ચે ધરા પેટાળમાંથી ખોદતાં આંખો મીઝી,

ને પડતા ઝેરી પસીના રાત્રિન,

આજ એ પથ્થર બધા પેટાળના

પૃથ્વીના પટ પર રચી ભરી બધે કબરોતણા

ચિલ્લો નરો, નકશી નવી, રોનક નવી.

ને વસુધાના જૂના સણુગારમાં,

છલકાવશે એ સમૃદ્ધિ સારભરો.

એ દુશ્મણા ઘેલા કિસાનો, કામદારોની કતારો

દેંદ સદીઓથી તમારા તાજને નમતા રહ્યા,

ને તમારા રાજદંડ પાસ ધરધરતા રહ્યા,

તે સૌ મળી સરજી રહ્યા છે,

આપને ખાતર સિંદાસન રમર કબરોતનાં.

માથે કરને સાક કહેવાનો વખત આજે નથી,

તો ચે કહ્યા વિશુ આજ રહેવાતું નથી,

દેખાવ છે ને આંખથી તે હાથથી,

આજે ધરું છું આપના રોનકમાં દરબારમાં.

હું શું કરું છું એ જ એક સવાલ છે,

હું તો રહ્યો છું આજ ચીતરી બાવિના અંધારને,

ચંચાર તો ચંચો કબરનાં માળખાં,

ને પૂરનાં પૂરશે ત્યાં આપની કલગીભરી

ફુનિયા તણી ચે સમૃદ્ધિ.

★

આખર તમારી કબર પર

બેઠાર ગજરા ફૂલના પૂકનાર તો ભેરો કની !

એ તો દોઢા છે વિધવો, મધમધ મતો આ મરત બાગ,

ફૂલે ભર્યો લયમી રહ્યો કળીએ કળી,

ખોદી રહી મલકાવતી નિજ પાંખડી,

નાચી રહી કુખજતણી સુકનાર કોમળ આંખડી,

હું તો રહ્યો ફૂલબાગનો માળી, ખીલું તો શું કરું !

આંખમાં ફૂલોતણા અમૃત ભરું

અંતર જરા સુવાસ એની સંધરું

ખાડી મળે બેઠાર પળ તો

આપની કબરો પરે મૂકી જવા મંજરા ભરું.

મધંમધતી માટી-

કવિ ગોળી

★

કવિ ઉચ્ચનસ, પરાગનાં કાળ્યોની મિજલસ
મેળા શ્રી ગોલિન્દકાષ્ટ પટેલ અને શ્રી
સરોહ આ અંકે કવિગોળીમાં સામેલ
થયા છે... ..

★

જગતનાં તાતની વેદના

(દાળ : કવિ તને કેમ ગમે ?)

હિલારતી પોષની ટાલ મહી,
બળબળતા શીખ્ર બપોર મહી,
ગડગડતા મેલની ધાર મહી;

મારા ધોરો ને બાહુડાં સાય
સવારથી સાંજ સુધી કાપ તોડી રહું,
તો મેં મારી રંકે ઝૂંપડી માંધ તો
ધાન પરતરના ફુકાળ પ્રજુ !

મેંટા રોડ જની, મહોલાત ચણી,
પકવાન જળી, માડીધોડે ફરી,
રહે શેકેશોણી કિશોલ કરી;

મને દુટતાં લોકની મસ્તી ને મોંજ
તોં મેળે મેળે રે હું સહી રહું,
પણ અર્ધ ઉપાડાં આ બાપડી બાળનાં
ફેલ રાજ હું કેમ સહું ?

(પછીને પાને આણું)

સંસ્કારના આત્મજન સમા બનેલા કવિ ઉદાનરૂ
આ અંકેય એક નૂતન ભાવભરી કવિતા 'ન્યાયર્પિન'
લખ આવી પહોંચ્યા છે. 'ભાગ્યસાગી અને
સત્ત્વશાળી' થયા સરગમેલ 'સાધારણ માનવી'ના
બનેલા માનવસંધની આવતી કાલનું એમાં દર્શન
છે. સોંકડો હળરો વધોથી નૂકાણાં અને અંધાર
નીચે કચ્છાયેલી, 'સૂતી બધી માનવતાની પોક'ને
ભી રહેલી જોઈ કવિ પોઠારી જોઈ છે:

તે દલમકથો માનવસંધ આણે
દાસી ઉઠ્યાં ને જનતાવણી સ્વર
છે આવતી કાલ બધાની માધા
-પ્રવચે સાધારણ માનવીની.

અને કવિ જન-સાગરનું આણું પડ છેક
નીચેથી અદર ઉચ્ચકાણું નિદાણ છે-જેમ નવ
વર્ષોના રપરો પૃથ્વીને વળગીને મુતેલું ધાસ પોતાનું,
માયું બોયું કરી બીજું લખ જાય છે. કવિનું આ
લોક ઉત્થાનનું દર્શન જોટલું સચોટ છે, જોટલું જ
કાવ્યમય છે. અને સૌથી વધુ સુખ-આનંદની
વાત તો એ છે કે, જે 'સાધારણ માનવી'ની
તેઓ વાત કરે છે, તેમના મનનીવાત 'હવે અમારો
વિશ્વ દૂર નથી' એ પણ કવિ ખુલ્લે કંઠે પ્રકારી
બોધ્યા છે.

★

ત્યારે એ પછીનું બીજું કાવ્ય "રાજ-
રાજ્યેશ્વરને સલામ" એવા એક કંઠમ આગે જઈ,
કાલિલ કટાક્ષ ભર્યે કંઠે, રાજમાલી પર ગિરાજમાન
થયેલા સત્તાધારીઓને ચરણે 'નિવેદન' રજૂ કરતાં

દેવની સોસરી લાગણી વ્યક્ત કરે છે-કહેવાનું
દિલ છે, એટલું જાણું કહી નાખે છે.

ભાવિના ઇતિહાસનું દર્શન કરતો કવિ શું
જુએ છે? એ જુએ છે કે આગના સત્તાધારીએ
મોઢે ધોરતમ પાતાળકુવા-ખાણ-કગરો ખોદાઈ
રહી છે; ને કવિ પોતે, એ ખોદનારાઓની સેંકડો
જોજન લાંબાયેલી કતારોમાં સામેલ નથી, એને
અહસોસ છે !

પરંતુ જે હાથે એ ભાવિની કગરનું ચિત્ર
બનાવી રહ્યા છે, તે સંપ્રામશીલ યમજનતા મોઢે
કવિ પ્રથંસા વેરે છે. અને અંતે કવિને દિલે એક
ભાવના જાગી જાય છે કે-

"હું તારહો શ્લોકોના માણ, બીજું તો શું કરું ?"

x x x x

"આવની કગરો પા મૂકે જ્યાં મગરો ભરે !"

★

ખાદ, આ અંકે 'કવિગોષ્ઠી'ના પાના પર
'જનતાના તાતની વેદના' ગાતા કવિ ગોવિન્દભાઈ
પટેલ, આપણને ધી દરી-દ્ર યદ્યોષધ્યાયના અંગ્રેજી
ગીત પરથી શ્રી મેઘાણીએ ઉતારેલ ગુનરાતી મશહૂર
કામ્ય "કવિ ! તને કેમ મમે ?" ની યાદ
કરાવે છે. પરંતુ અહીં ગોવિન્દભાઈ કવિને નહિ,
માનવીને નહિ, તે પ્રશ્નને ફરિયાદ કરતા હોય એમ
રહેણું રહે છે !

અરે ભૂખ, દુઃખ ને રોજોમ', બીજા શોષણ
ને અત્યાચારમાં માનવતા રૂધાઈ રૂધાઈ મરી રહી
હોય ત્યારે ચાંદા ને સુરજ ને તાર્કિક પ્રેમનાં ગીતો
ગાવા બેસનારને જનતાને યા જનતાના કવિને પડ-
કાર-એક વાત છે. ને ભગવાન આજળ માનવદુઃખનાં
રહેણું રહ્યાં ને જલ્દી તો એમાંનાં કેટલાકને મરે
ભગવાનને જ્યાંએદાર કહી ફરિયાદ કરવી-એ જુદી
જ વાત છે. માફ કરજો, ગોવિન્દભાઈ, પણ 'કવિ
તને કેમ મમે ?' ની મૂળ ભાવનાનું જ અહીં
તો અધિશ્ચ ઘટ્ટ મધુ છે !

અને બધા, તમને 'પાંચ રાટી'ની યાદ નથી.
(પાંચ રાટીને ય કવિ જિજ્ઞાસુ સમજે છે!) અને
નથી 'મહોલ્લાત ને આગની પ્યાસ; 'માડીધોડા'ના
અભિલાષ નથી ! સૂકો રાટલો ને દેહ લંકવાથી વધુ
આશ અંતરમાં નથી !

(આગલા પાનાનું ચાલુ)

પ્રતો ! તું ય કહી અતિદ્રષ્ટિ કરે,
હાં તો દુકાળ દિમયી નાચ કરે,
ત્યારે રોજીને ઘેર 'જાનુ' પડે;

પછી જાપ દેવામાં, જાગી ને ડોર
તે લાચારીથી હું તો ભેષ રહું,
પણ ન્યાયનો નાથ મણાય જશે તું
અન્યાય બધા સહે કેમ પ્રશુ ?

પ્રશુ ! રાગવી શોખ કાળે જગમાં
કાંઈ નિર્દોષ બાંકુ મરે પગમાં,
હામે હામે રહી ધનધની ધરા;

વધી જાય કરો, ઘટી જાય હયા
લટી જાય અનાજને પીસી રહે,
જુડું બોલી, કરી કંઈ પાપ પીડાયેલાં
બાંકુ સાથે સાંખી રે'ણું પડે.

મને પાંચરાટી કેરી આશ નથી,
મહોલ્લાત ને આગની પ્યાસ નથી,
માડીધોડાના એ અભિલાષ નથી;

મારાં જૂથાં ઉધોડાં આ બાવડી છોકરાં
ને મારાં જૂથાં બાંકુ બધાં,
સુખે રાટલો પામે ને દેહ લંકે પ્રતો !
એટલી આશ આ અંતરમાં.

—ગોવિન્દભાઈ પટેલ

★

કવિરાજ ! આપ તો કવિ રહ્યા. તે કદાચ આપને કશું ભેટતું નહિ ચે હોય—(તરંગોના ગોટા-માં જીવતા હો ને કદપનાથી ધરાઈ જવા ટવાપેલા હો તો જ તો) પણ બધા, જે જનતાનાં મુખદુઃખની તમે વાતો કરી છે, ને જેમના વતી બોલવાનું તમે માથે લીધું છે, તમને તમે શું કામ ‘સજા’ ફટકારી રહ્યા છો ? એ તો પૂછે છે : કવિ મહારાજ ! શું કામ આ દેશના બેઠાખાઉ મૂઠીભરોને મિષ્ટાન પકવાન ને પાગમગીયાનો ઉપભોગ ? ને શું કામ એ બધું પેદા કરનાતા અમ મહેનકરોને કશું નહિ ?

ગાંધીબાપુને લંડોટી ગમતી હતી, ને કવિમહારાજને ઝૂંપડી પસંદ હોય તો બલે, પણ ખુદાને ખાતર, ભગવાન કનેય, અમારે નામે એવી કશી બહિષ્કારી ને આપરો કે અમેય મુખઆનંદના સાધનોનો સંન્યાસ લઈ બેઠા છીએ. ના રે. એવી કાષ્ટ ખવાહો અમને તો રહી નથી, કેમકે અમારા બંનની જાગવણી ને જીવતરની ટકાવણી કરવામાંથી અમે તમારી જેમ એક વાર નચિત બનીએ, ને અમને મુખસગવડો મળી જાય તો, અમેય તમારી જેમ કવિતા લખશું, કદા ને સંસ્કારિતાના ધોષ વહોવશું, મનવતાના વિકાસના કુવારાઓ ફોરવશું.....

કે એ બધું કરવા માટે, અમારેય આરાધ-સ્વચ્છતા-લાંતિ ને નચિંતતા ભેંહએ છે.

★

પણ તમારા એકલાની જ વાત નથી, બેવિ-દ-ભાઈ ! તમે, જગતનો તાત કહી જેની પેદના રજૂ કરી તે જ ‘ખેડૂ’ની કવિતા માંગ્રાના સર્જોદ પશુ ખાંદે છે. એમાં અંધકારમય જીવનની જીની અંધતાં તેઓ કહે છે—

“ખીલી છોડ વિલાય બને જેમ ફૂલહીણો !”

કેટલી સુંદર કદપના ! છોડના જીવતરની સાચંકતા ફૂલ-એના વિના જ એ વિલાઈ મરે, એવી દયા આ દેશના કિસાની ! વાહ-સુંદર કદપના, પણ લલા ભાઈ, તમેય એના બધાં કછોને ‘પ્રભુદત્ત’ કહેવા લાગી ગયા ? કે.જી. કહ્યું તમને ને ક્યારે અનુભવ્યું તમે કે ખેડૂની હુકંતા પ્રભુદત્ત છે ? એ પ્રભુદત્ત નથી, નથી એ કુદરતી-સ્વાભાવિક. એ તો

સ્વાર્થી, મૂઠીભર માનવોએ સર્જેલ છે, એ કાં ભૂલી જવ છો ?

અને તમે કહો છો કે એ ખેડૂ-જગતતાને ‘અંતર સ્વાર્થી’ ફેરીય લાઈ નથી. રજૂ. પેલા જમીનદાર-શાહુકાર શોષકોના જેવા નીચ સ્વાર્થીની એને હેંપે લાઈ નથી. પણ એના સ્વ-અર્થ. (સ્વાર્થ-દિત)ની લાઈ આપણા સમસ્ત મામ-પ્રદેશના કલ્યાણની લાઈ છે, એ મા ભૂલી જવ. મામપ્રદેશનો ગરીબ કિસાન, જમીન વિનાનો ખેત-મજદૂર, ને વસવાણો તથા કારીમર વર્ગ-એ બધાંની દિતની (સ્વાર્થીની) લાઈ જરૂર ખેડૂને દિલ જાગી છે. ખેડૂ-જગતનો તાત તો જ કાયમ રહી ચકરો, ધનધાન્યથી ધરા તો જ ઉભરાતી ચકરો, જે તે મામપ્રદેશના તમામ શોષિત સમાજની લાઈ-જનતાનાં અજની રક્ષાની લાઈ જગાવતો ને મળવતો રહેશે.

આ બધા અંતે, તમારી. એ વાત અમી બીરો, કે—

“એ તો કોથલો, ચેતી જશે,
થશે આગ સમા.....”

★

તમારી જ ખીજ કવિતા ‘મજદૂર’ વાંચી છું, ત્યારે ‘ખેડૂ’વાળી કમજોરી નથી ડોકાતી-મજદૂર તો સજાગી બીરો કોથલો-અગારો છે, ખરું ને ?

જેની મહેનતથી આ મહેલો
જેને બાવડિયે મુખ-સહેલો
જેને હર જીવનકમ રહેલો

તે છે હાલ દનાલ !

.....આ વર્ણન તમે સરસ કહ્યું. એ પછી, વરસો થયાં નફર અમલ કરીતે આખા જગતે તે જે રાહ દાખવી રહ્યો છે, તેનુંય રહસ્ય તમે પકડી પાડ્યું છે—

“હવે ન એ કે’ સડન કરીશું,
જીવનકમ-કાળે તો મરશું...”

અને

“વિશ્વની પલટાવીશું માલ...”

મિલકુલ સાચી વાત : “વિશ્વની પલટાવીશું માલ”—બસ એ જ હો આપણ સહુનું ગાન !

જમીનદારી પ્રથા

અંગ્રેજોએ ચોતાના દિતમાં એને
જન્મ આપ્યો અને આજે પ્રમુખીય
સરકારે નીચે ય એ સલામત છે.

જો રાકની અછતે આપણા દેશમાં ગંભીર પરિસ્થિતિ ઊભી કરી છે, એક વખત આપણી જમીન ખેતરો અને વાડીઓથી છુટી પડી રહી હતી, એક સૈકા પહેલાં પણ એક રૂપિયે પણ જોખા મળતા. અને આજે મધ્યા દીઠે જોખામાં જોખું રાશન ગણીએ તોપણ દિંદને દરરોજ ૪૫ લાખ ટનની ખાશ રહે છે. દેશના ધણા માત્રા જમીનદારી પરિસ્થિતિ પ્રવર્તી રહી છે અને કાળા બજારિયા અને સંઘરાખોરોને માટે તો નફાખોરીનું પર્વ બેઠું છે.

અનાજની આ ગંભીર અછત, આપણું સૌનું ખ્યાન ખેતી અને જમીન તરફ દોરી જાય છે.

એક બીજી દિશાએથી પણ આ સવાલ વધુ વિકટ બન્યો છે અને તાબડતોબ ઉકેલ માગી રહ્યો છે.

હિંદ એટલે ૭ લાખ ગામડાંઓનો દેશ. આપણી કુલ વસ્તીનો ૭૫ ટકા ઉપરાંત ભાગ ખેતી અને તેની પેદાશ પર જ નમે છે. હિંદ સરકારે અને બીજા અર્થ-શાસ્ત્રીઓ અને સંશોધકોએ વારંવાર કહેલી તપાસ બતાવે છે કે અર્ધા-ઉપરાંત ખેડતો આજે જમીન વિહોણા છે. જ્યારે બીજા એક મોટા વર્ગ એવો છે કે જેમને એકથી પાંચેક એકર જમીન માંડ છે અને એમની

હાલત પણ જમીનવિહોણા ગણીતિયા જેવી હોય છે.

જેડે તેની જમીન એ સૂત્રને સુલક કરી આ સો જમીનવિહોણા કિસાનો જમીન માટે માંગણી કરી રહ્યા છે. અને આ માંગણીના જવાબમાં એમના પર ગોળીઓનો વરસાદ વરસે છે, તોય જમીન-બૂખ્યા ખેડૂતો વધુ ને વધુ મક્કમ અને મરજિયા થઈ બરતીના હુકકા માટે ઝૂમ્મે છે.

આમ હિંદમાં, જમીનને સવાલ ધણો જ અગત્યનો બની રહ્યો છે અને તાત્કાલિક ઉકેલ માગી રહ્યો છે.

આ સમસ્યા તોંધતાં આગેવાન અર્થશાસ્ત્રી પ્રો. રાધાકમલ મુકરજી કહે છે કે-

“ થોડી થોડી જમીન ધરાવતા ખેડૂતોની હાલત બગડતી ચાલી છે અને જમીનદારો અને જમીન લૂંટાવી ચૂકેલા ખેડૂતો વચ્ચેનું અંતર તથા ગણેશ દયરાવીને જ છવવા અને તનતોડ મનુરી કરવા અર્ધ-ગુલામો વચ્ચેનું અંતર વધતું જ નય છે. આપણી ખેતીમાં આવી પહેાંચેલા કટાણીના વચકાનું આ એવાલ છે. ”

મૂડીશર જમીનદારો દગરો અને લાખો એકર જમીન દગાવી ખેડા છે અને અધી ભાગના ખેડૂતો

પાસે એક તમ્બુ પશુ નથી-આ બધું જરૂર વિચારવા
આજે તમારું ઉકેલ માગી રહ્યો છે.

મુઠીબર, પરાપણી, જમીનના ધનદારોના
સહજભાષી જમીનને સુકત કરી કિસાનોને આપવી
જોઈએ, અથવા જમીનદારીનો નાશ કરવો જોઈએ,
એ તો આજે સર્વ સ્વીકાર્ય વિધાન બન્યું છે.

★

આ સવાલ અને આ ઉકેલને વધુ સારી રીતે
સમજવા, આપણે એનો યોગ્ય પ્રતિકાસ તપાસીએ.

ઈતિહાસના અમલની દૃષ્ટિ સદીમાં તેમણે જમીન-
દારીનું જેર આપણા આર્થિક તંત્રમાં એટલું ઘટું
ઉતારી દીધું છે કે ધણને મન એ સંકાપી ચાલી
આવેલી પ્રજાલિષ્ટ છે. પણ ખરી રીતે જમીન કોઈ
અંકિતની ખાનગી માલિકીની હોય એ વિચારમાત્ર
પણ ખીન-હિંદી છે; પરદેશથી આણેલો છે.

પુરાણમાં ક્યાંક એક સૂચક વાત આવે છે.
એક રાજાએ યજ્ઞયાગદિ કર્યા બાદ દક્ષિણમાં,
બ્રાહ્મણોને જમીન આપી. તરત જ બ્રહ્મર્ષીમાંથી
ધરતીમાતા બહાર નીકળ્યાં અને રાજાને ઉપડો
લીધો: “તું શું માને છે? હું તારી ખાનગી
મિલકત છું અને તું મને તેને એટલું આપી શકે એમ
કે? એ વસ્તુ મિથ્યા છે. હું કોઈની ખાનગી
માલિકીની નથી. તારી આ દક્ષિણા ફાટ છે.”
આટલું કહી ધરતીમાતા અંતર્ધાન યજ્ઞ કર્યા.

પ્રાચીન હિંદમાં જમીન હંમેશાં પ્રજાની જ
સામુદાયિક માલિકીની હતી, કોઈ એક વ્યક્તિની
નહિ; એ હકીકત આ પુરાણ કથા સંજોડ રીતે
નોંધી બાંધે છે.

પ્રા. રાધાકમલ મુકરજી પણ પોતાના હિંદી
અભ્યાસને અંતે એ નિષ્કર્ષ પર આવે છે:

“હિંદમાં જમીન કાં તો એક ટાળી, એના વાત્ર કે
શ્રામસ્વરૂપની માલિકીની ગણાતી, એ કદી રાજાની મિલકત
ગણાતી નહિ. ... સામંત્યુગમાં કે સામ્રાજ્યોના અમલમાં,
જમીન તો કિસાનોની જ ગણાતી. ખીલ કોઈ કદવના
પણ એ કાળે નહોતી કાઢ.”

શ્રામસ્વરૂપ વખતોવખત જમીનની વહેંચણી
કરતી. દરેક કુટુંબ પોતપોતાને બાંહે આપતી જમીન

ખેડતું. દરેકે ફક્ત રાજ માટે જરૂર આવવાનો રહેતો.
એ પણ ધણે જ હળવો હતો.

મનુસ્મૃતિમાં આદેશ અપાયો છે કે રાજાએ ફક્ત
પાકનો છોટો કે બારમો બામ મહેસુલ જેટલો લેવો.
આમને અકબરી કહે છે કે શહેનશાહ અકબર પાક-
નો ત્રીજો ભાગ મહેસુલ તરીકે લે છે. પણ સાથે
એ પણ વાદ રાખવું જોઈએ કે આ મહેસુલના
બદલામાં રાજા નહેરો-કુવાઓ-વજેરે ખોદાવતા અને
એની મરામત-સંભાળ પાછળ દર વરસે જરૂરી ખર્ચ
કરતા. ગમે તે વંશનો, ગમે તે રાજા હોય પણ
અંગ્રેજોના આગમન પહેલાં સંકલ્પે દરમ્યાન આ
દરજા બાંધેજ કોઈ રાજા ચૂક્યો હતો.

જમીન કિસાનોની માલિકીની હતી, પણ તેમ
વ્યક્તિગત રીતે નહિ પણ સામુદાયિક રીતે. એટલે
કોઈ પણ ખેડૂત પોતાની જમીન ગીરી મુદ્રા ચક્રો
નહિ કે ન તે તેને વેચી શકતો. પરિણામે બપાજ
ખોર વાણિયાઓ કદમને ગોઠે કિસાનોની જમીન
પચાતી પાડી શકતા નહિ.

હજારો વર્ષ પહેલાં આર્યો જમારે ઐશ્વર્યભરે
માર્ગેથી હિંદમાં ઊતરી પડ્યા ત્યારથી મંડી અંદાજી
સદીના અતમાં અંગ્રેજોનાં ધાર્ડાં આગ્યા ત્યાં લગી,
આ ‘પ્રાચીન સામ્યવાદી’ કહેવાય એવી પ્રથા હિંદમાં
પ્રચલિત હતી. એના પર હિંદની શ્રામવ્યવસ્થા
ચલ્યાયેલી હતી. એના પર આખા હિંદી સંસ્કારનાં
મંડાણ હતાં.*

★

પણ પછી તો અંગ્રેજો અગ્રબા; બપાસને
બદાને ધીમે ધીમે પોતાનો પગ જમાવવા
માડ્યો. ૧૮૫૭ માં પ્લાસીના યુદ્ધમાં દમાગોરીએ

* અલબત્ત, એ અડી ન બૂલવું જોઈએ કે આ અ-પરિ-
વર્તનશીલ, નિશ્ચલ સમાજવ્યવસ્થા ધીમે ધીમે અવાર
વવારની જેમ કોઈવાવા લાગી અને અંદરથી આગા થ
સમાજ સડી જવા લાગ્યો. હિંદના વિકાસ માટે આ
સહેલ તંત્રના પરિવર્તન અને નવપ્રકારની જરૂર તો હતી
જ. પણ પછી જે ‘પશ્ચિમના પથન’ બપાસ તેમણે
તો એકમાત્ર વૈદ્યવ્યવસ્થા જ બધું તોડીપાડીને બદામત્રાન
કરવા માંડ્યું.

એમને વિજય આપાઓ અને સિરિય સફતનતનો
પણો નખાવો.

પણ આ સફતનત નવી જ ભતતી હતી. એમ
તો આપણે દેશમાં ડીકો, હુલો, અફધો, મોગનો
એવાં અનેક આમાં અને મ્યાં પણ હિંતો પાવો-
મામવ્યવસ્થા-કોઈ એ ભાંગ્યો નહિ; ભાંગ્યા કોઈએ
પ્રપત્ત પણ ન કર્યો.

પણ મારા વિજેતાઓ તો હતા વેપારીઓ અને
આધિપા. એમને તો ધન-દોહલ એઈતાં હતાં; જેમ
એ તેમ વહેલાં અને વધારે.

આ આધિપાઓએ પોતાના અન્નલના પહેલા
જ વર્ષથી કેવી લૂંટ ખુલ્લે ખુલ્લી ચલાવવા માંડી
એની વિગતેમાં જવાનો અહીં અવકાશ નથી. પણ
જમીન અને ખેતીના, એ આધિપાઓએ આ હાલ
કશી એ આપણે જોઈશું.

વાત માન્યામાં નહિ આવે, પણ તોય સાચી
વાત છે. એમણે જમીન મહેસુલ દરરાજીથી ઉધર-
વાતું કર્યું. દરવરે જેમણે જિંદગીમાં દહીરદગ
કાઢ્યું પણ ન હોય એત માણસો સૌથી વધુ મહે-
સુલ આપવાનું કરવી, જમીન મહેસુલ ઉધરાવવાનો
ઈન્જો દરરાજીમાં ખરીદી લેતા અને પછી તે
એમને પૂછનાર જ કોણ? સરકારને જોટલું મહે-
સુલ આપવાનું હોય. એથી બમણું અને ત્રણમણું
મહેસુલ ઉધરાવી આ સોહીચૂસ સ્ત્રોતોએ લાખો
રૂપિયાની કમાણી કરી અને અંગ્રેજ આપારો પેદી-
છટ છંડિયા કંપનીને-પણ કરાવી આપી.

પણ પરિણામમાં મરો તો કિસાનોનો અને
આમજનતાનો જ સ્વેદ. ૧૭૭૦ માં ભયંકર દુકાળ
બંગાળને ઘેરી વધ્યો અને બંગાળની વસ્તીના ત્રીજા
ભાગને મરખતો મળ્યા. પણ તો ય આ ધનલોભી
સ્ત્રોતોના ઉધર અને સિરિય બંદુકાના પ્રત્યે,
કંપની સરકારને મહેસુલ તો લગભગ જોટલું
જ મળ્યું!

પણ આ દુકાળે અંગ્રેજોને ય વિચારના કરી
પૂઝ્યા. 'દુકાળી ગાયને આમ જ મારી નાખવી કેમ

પાલવે?' એટલે સરકારે કિસાનોની લૂંટને કંઈ
અવસ્થિત-જોણી નહિ-કરવાનો નિર્ણય કર્યો.

અને આ નિર્ણય અનુસાર એમણે જમીન-
મહેસુલની એક આખરી, આકરી દરરાજી કરી.
અને ૧૭૯૩ માં મર્નર-અનરલ લોર્ડ કોનવોલીસે
એક ફરમાન મહાર પાડી જાહેર કર્યું કે ઉધરી
દરરાજીને હવે કાયમની ગણવામાં આવશે.

આમ કલમમાં એક જ ઝાટકે એ વેપારીઓની
સરકારે એક સોદો કરી નાખ્યો ઉધર કહ્યા તેના,
જિંદગીમાં કહીય દગ ન છલનાર, નિકાંય, કોરડા
વોઝી વોઝી મન ફાગ્યું મહેસુલ કિસાનો પાસેથી
ઉધરાવી યનાર નામગીન બલિમેને સિરિયોએ
જંગાળ, પિહાર અને ઓરિસાની લાખો એકર
જમીનની માલિકી-જમીનદારી લખી આપી.
બદલામાં આગળના સૌથી લુભી રાજાએ મેળખ્યું
હોય એવી પાંચવી છ ગણું મહેસુલ મેળખ્યું
એટલે એમને સંતોષ હતો. દળદાર વર્ષથી કિસાનો
પેદાનપેદી જે જમીનની માલિકી મોખવતા આવતા
હતા એ જમીન એક પલ્લરમાં જ તેમની પાસેથી
બૂંટવાડ મળે અને-જાડ પડી નવા જ-મેલા
જમીનદાર લૂંટારોએને હાથ.

એ કિસાનો ઝડપથી લૂંટાઈને પાપમાલ થય
લાખા. પણ કંપની સરકારને એની પડી નહોતી.
યાન્યર્થકિસાનો કિસાનોને મન ફાવે તેમ લૂંટવાનો
અધિકાર દરરાજીમાં મેળવી ચૂક્યા લૂંટારા જમીન-
દારોને ય હતી પડી નહોતી.

આમ અંગ્રેજોએ પોતાના આક્રમિક તરીકે
અથ લાગે એવા જમીનદાર-વર્ગને જન્મ આપ્યો.
પણ આમ જમીનદારોને, જમીનના માલિક
અવાવવા પાછળ એક બીજે પણ આસપ હતો. આ
રૂંઠા, મદાન 'સુધારક' તરીકે ખૂબ ખ્યાતિ પામી
અથેલા અંગ્રેજ મર્નર-અનરલ લોર્ડ વિલિયમ
બેટીના ચહેડા :

જોશ પાયા પર કે.ઇ. મેન્ડોર બળવો યા કોર્તિ
યાજ એ કોર્મ (સિરિય સાથાજનનું રસાલુ કરવા) એ
જોઈ સલામતી નેહતી હોય તો એ મારે કાયમી જમા-
નથી (અર્થાત જમીનદારી પદવિ) એ આપણે સાંચી

વધુ કાચકાકાર છે. કારણ કે, આ પદ્ધતિમાં બીજા બધે અનેક ગેરકાયદાઓ હોય. પણ એક સૌથી મોટો કાચકો એ છે કે એથી એક મોટા પૈસાપાત જમીનદાર થઈ જાય છે. આ વર્ગ આમજનતા પર સંતુષ્ટ નહીં હોય અને શ્રિદેશ અંગત ચાલુ રહે એમાં જ પોતાનું હિત નહીં છે. "સોલ" વિધિયમ બેનીફિટ "ભાવણ. ૧૮૨૯: કોય સંપાદિત "સ્પીચીઝ એન્ડ ડોન્યુમેન્ટ્સ ઓન ઇન્ડિયન પોલિસી" ભાગ ૧ લો. પૃષ્ઠ ૨૧૫)

આમે અંગ્રેજોની આ ગણતરી સાચી જ હતી. હિંદી રાષ્ટ્રીય અધિકાલન વધુ ને વધુ પ્રગળ થતું આગળ વધી રહ્યું હતું અને અંગ્રેજ રાજકર્તાઓનો મન વ્યાકુળ થઈ રહ્યા હતાં ત્યારે "નામગ જમીનદાર મંચળ"ના પ્રમુખે અંગ્રેજ વાલ્કરસાથે ખાસી આપી કે "જમીનદારોના ઉમળકામમાં ટેકા અને નિષ્વાલસ સહાય પર આપ નામદાર આધાર રાખી શકો છો."

રાષ્ટ્રીય અગળના કદર દુરમનો તરીકે જમીનદારો ક્યારના થ નામચીન થઈ ચૂક્યા છે. અને આજ પણ પ્રત્યાક્ષી તત્વોના આદ્ય પોષનાર તરીકે તેઓ બાંધેલા છે.

શાપત લૂંટ-દહી પામી ચૂક્યા આ જમીનદારોએ વર્ષે વર્ષે વધુ ને વધુ મજોત ઉપરાલવા માંડ્યું. બે કોઈ ખેડૂત માંડ્યું મજોત ન આપી શકે

	૧૮૦૧	૧૮૧૧	૧૮૨૧	૧૮૩૧
કામ ન કરતા જમીનના માલિકો	૨૦	૨૭	૭૭	૫૦
કામ કરતા જમીનના માલિકો	૧૪૫	૧૩૩	૧૦૬	૫૧૦
જમીન વિનાના ખેત-મજૂરો	૩૪૫	૩૪૦	૩૧૭	૪૨૯

(મદ્રાસ પ્રાંતની વસ્તીગણતરી પરથી)

આ આંકડામાં એક હરીકત ચોક્કસ રીતે દેખાઈ આવે છે. કામ ન કરતા, બેકાબાદી જમીનદારોની સંખ્યા વધતી જાય છે. ૨૦ થી ૫૦. બીજી તરફથી પોતાની જમીન ખેડતા ખેડૂતોની સંખ્યા પણ ઘટતી જાય છે, અર્થાત્ એમની જમીન ખૂટતી જાય છે અને એ ખેડૂતો હવે જમીનવિહોણા ખેત-મજૂરો બનેતાં જાય છે. ખેતમજૂરોની સંખ્યા, ૩૦ વર્ષમાં જ ૩૪૫ થી વધીને ૪૨૯ થઈ.

તો તેને તમરી કાઢી મૂકવો અને જોખને પોતાની જમીન ખેડતા આપવી. આ કંમે નેમણે દોહસો વર્ષમાં પોતાની વૈવિધ્ય આવક દરમચી વધારી લીધી. આ જોઈ, અંગ્રેજોને શરૂઆતમાં જ લાગ્યું કે "આ તો બંધ થઈ જાય છે." મોટા ભાગ જમીનદારો ઉપાડી જાય છે "એટલે લૂંટના મોટા ભાગ પોતાને મળે એ હેતુથી હિંદના આક્રીતા ૨/૩ ભાગમાં તેમણે મહેમુલતી રકમ વખતોવખત વધારી શકાય એવી બવરયા-રૈયતવારી વ્યવસ્થા લાખલ કરી.

આ બે-તૃતીયાંશ ભાગમાં ભાલે કાવદાની દૃષ્ટિએ જમીનદારી નથી; પણ વારસવિક રીતે તો અહીં પણ મોટા ભાગની જમીન મૂકીબાર જમીનદાર વ્યાજખોરાના હાથમાં જ આવી પડી છે. કારણ કે શ્રિદેશ સરકારના વધતા જતા મહેસુલે અને શોષણે, કિસાનને કંગાળ અને દેવાદાર બનાવ્યા. ખેરિયાને એમની જમીન પહેલાં ગીરી મૂકાઈ અને પછી સમૂળગી ધીરનારને હાથ પડી.

એટલે રૈયતવારી ગણના પ્રદેશોમાં પણ વસ્તુતઃ જમીનદારી પ્રવર્તે છે.

આ પ્રક્રિયા સમજતા મટે મદ્રાસના નીચેના આંકડા ખૂબ મહત્વ ધાય છે. ૧૮૦૧ થી ૧૮૨૧ સુધી દર દર વર્ષે દર ૬૯૪૨ મામડાંના રહેવાસીઓમાં એમાં પૃથક્કરણ કરવામાં આવ્યું છે:

	૧૮૦૧	૧૮૧૧	૧૮૨૧	૧૮૩૧
કામ ન કરતા જમીનના માલિકો	૨૦	૨૭	૭૭	૫૦
કામ કરતા જમીનના માલિકો	૧૪૫	૧૩૩	૧૦૬	૫૧૦
જમીન વિનાના ખેત-મજૂરો	૩૪૫	૩૪૦	૩૧૭	૪૨૯

(મદ્રાસ પ્રાંતની વસ્તીગણતરી પરથી)

૧૮૪૨ માં મદ્રાસની વસ્તીગણતરીના કમિશ્નર સર થોમસ મમરોએ જણાવ્યું હતું કે-મદ્રાસમાં જમીન વિનાના ખેડૂતો છે જ નહિ, અથવા અંગ્રજોને વેટે ગણાય એટલા છે. બ્યારે ત્યાર પછીનો તો વર્ષમાં જ અર્ધા ભાગના ખેડૂતો પોતાની જમીન ગુમાવી ખેડો છે.

આ પ્રક્રિયા બધા પ્રાંતોમાં છે, ને વણી જ મંબીર છે. એને બે અ પણે વળાસર નહિ અટકાવીએ

તો આખરે એવો દિવસ આવશે કે હિંદની બધી જમીન ગણ્ય ગણ્યા જમીનદારોના હાથમાં આવી પડશે અને બાકીના કરોડો કિલોનો જમીન વિના રહી પડશે.

યુગ્મમાં જોડે તો, એ જ પ્રમાણે, જમીન ઓછાને ઓછા માણસોના હાથમાં એકી થતી જાય છે. આજે, એક તરફથી ૧૧ લાખ ખેડૂતો એવા છે કે જેમની પાસે ૧ થી ૫ એકર જમીન મોક છે. અત્યાર સુધીના આપણા અનુભવ અને નિષ્ણતાની મંજૂરી અંતરે છે કે આટલી નાની જમીન જોનાર ખેડૂ દર વર્ષે ખેતરમાં જાય છે, દેવાદાર અને છે, જમીન ગીરવી મકે છે અને આખરે એને ગુમાવે છે.

બીજી તરફથી યુગ્મમાં ૯૧૮ મોટા જમીનદારો દરેક લાખ એકર જમીનના માલિક છે. અને બીજી તરફ હજારો મધ્યમ જમીનદારો બીજી ૩ લાખ એકર જમીનના ધણી છે.

ત્રીજી તરફથી જમીન વિશેષા ખેતમજૂરોની સંખ્યાનો તોટા જ નથી. વાલીઓ, દાળાઓ, ડોળાઓ એ બધાં ને બીજાં અનેક.

✱

આમ હિંદો ખેડૂત જમીન યુવાની ગણ્યાતિયો અને ખેતમજૂર અથવા ભેદાર બની રહી છે. જમીનદારો બંધનેમાં હિંદો ખેતી રૂંધાઈ રહી છે. એ રોષણે જમીન કસડીથી ખંનતી ગઈ છે અને પરિણામે હિંદુ ઉત્પાદન ઘટ્ટ જ આવડુ છે. આપણે ચોખા અને ઘઉંના ઘામણ લઈએ. દર એક ચોખા અને ઘઉંના ઉત્પાદનના આંકડા આ રહ્યા:

વર્ષ	ઘઉં	ચોખા
	(રતલ)	(રતલ)
૧૯૦૧-૦૭	૮૦૧	૧૨૪૪
૧૯૨૧-૨૭	૭૨૧	૧૦૨૨
૨૦ વર્ષમાં ઘટાડો	૮૦	૨૧૨

ત્યારપછીનાં વર્ષો પણ વધુ ઘટાડો બતાવે છે. ઉત્પાદનના આ સંતત ઘટાડામાં અને કાગળ જર્નલમાં જ આજની અજબ અને મોંઘાદારીનું મૂળ રહેલું છે.

જમીનદારીથી આમ, જનતાને અને ખેડૂતો જનને ખૂબ સોસલું પડે છે. આપણા આર્થિક વિકાસને રૂંધી રહેલું એ બંધન ઉમટેલી નાખતું ભોંયએ એ સૌ કપડે છે. અને આપણી બધી પ્રાંતિક સરકારો જમીનદારી નાશ કરવાનાં વચનો આપી ચૂકી છે.

આમાં જિહાર સરકારે પહેલ કરી જમીનદારીનો નાશ કરતો ખરડો પણ પસાર કરી નાખ્યો. પણ આથી આ સત્તાધારો ઉઠેલ આગ્યો હોમ એવું લાગતું નથી.

આ નીલમાં સૌથી વધુ મોંઘાવાદી દલીલ તો એ છે કે જમીનદારોને રૂ. ૧૩૦ કરોડની મોંઘાગી રકમ બદલા તરીકે આપવામાં આવશે! જમીનદારોને બ્રિટિશરોએ ૧૫૦ રોતે જમીન આપ્યો એવો ઉપર આલેખેલો ક્રિતદાસ જાણનાર દરેક આશ્ચર્ય પૂર્વક પૂછે કે "આ બહોલો કાનો? આ જમીનદારોને પોતાની જમીન ખરીદવા એક રાત્રી પાઈ પણ ખર્ચ નથી; એને સુધારવા પણ કંઈપણ કંઈ નથી. અંગ્રેજોએ કમરને એક કાટકે લાખો ખેડૂતોની જમીન ખૂંચતી લઈ જમીનદારોને આપી દીધી હતી. પોતાનાં ને પોતાના રહેદારોનાં મનમાં ખરવા, અંગ્રેજોને આ ભાવેકર અનામ કર્યો હતો. તો હવે ખેડૂતોને ફરી નામ આપવાનો અને એમને એમની જમીન પછી આપવાનો સમય આવ્યો છે આરે. જમીનદારોને કરોડોના બદલા આ મોટે જીલ્લુ દરામની જમીન પચારી પાડવા માટે અને રોડ-રોડ સહો સુધી કિસાનો પર અમાનુષી લુહમે કરો ચૂસચૂતિત ચઢાવી સત્યાનામ કરવા માટે એમની સાથે કમ ચત્રાવતું જોડએ, એમની પાસેથી કરોડોની નુકસાની વસુલ કરવી જોડએ. હંમેશ રાષ્ટ્રીય હડતને ઉદ્દેશનાર અને બ્રિટિશ નાજકોઓને વફાદાર રહેનાર એ દેશદોષીઓને નિષ્પત્ત કરવી જોડએ.

હતાં નાઈનાં વાન છે કે આલું કંઈ કરવાને જલ્લે જિહારના કેમિટી પધાન મંડળે તેમને પ્રાનના મોંઘા ૧૩૦ કરોડ રૂપિયાની બેટ અપી. આ તે

જમીનદારોનો નાશ કે તેનો વેથપટ્ટો ? અને જમીનદારો તો આ સુંદર સોદાથી ખુશ ખુશ થઈ ગયા છે.

ગિદારમાં જમીનદારોના નક્કી 'નાશ'થી દિ'દ-વારમાં ખળભળાટ મચી ગયો છે. એટલે આપણી સુખમ્મ સરકાર એ જાગૃતમાં વધુ સાચવેત રહી છે. એમણે નિર્ધારિતી કાંતિમાં, એવું નક્કો થયેલું છે કે 'મદલા'ના કરોડો રૂપિયા જમીનદારોને સીધા સરકારે જ ન આપવા, પણ કિસાનો પોતે જ જમીનદારોને આપે.

સુખમ્મ સરકાર એવો ધારો ધરવા ચાહે છે કે, કિસાનો જમીન ખરીદી શકે તો ખરીદી લે ! પહેલી વાર તો, જમીનના મૂળ મલિકે એની પોતાની જુદવાઈ ગયેલી જમીન પૈસા આપી ખરીદવાનો ! અને બીજો સવાલ એ બોલો થાય છે કે જમીન ખરીદવાનાં નાણાં આપણે મરાગ ખેડૂત કે ઠાકરો કે હાલી કે વારલી ક્યાંથી લાવશે ? સુખમ્મ સરકારની લખ્ખળ પાછળની નિધુર, એ જ જૂની, વાસ્તવિકતાના દર્શન થાય છે.

દ્વંદ્વામાં એટલું જ કે કિસાનો જમીન ખરીદી શકશે નહિ એટલે જમીનદારો તે અણોશુદ્ધ કાષ્ઠ જ રહેવાની.

એટલે આપણે માટે ફરી એ જ સવાલ બોલો

રહે છે, જમીનદારો પ્રધાનો ખરેખર નાશ કેની રીતે થઈ શકે ?

જવાબ તદ્દન સરળ અને સારો છે. જમીનદારને કશુંય વળતર આપ્યા વિના, તેમની જમીનો જમીરો વગેરે લઈ એ બધા ખેડૂતોને વહેંચી આપો. મધુ એટલેથી જ નહિ પતે, આપણે ઉપર જોયું તેમ મદાસમાં રેવતવારી પ્રથા દાખલ કરવામાં આવી ત્યારે પણ આવી જ દાખલ હતી. પણ, કર-વેથ, શેષણ, વ્યાજખોરો વગેરેની ચમકીમાં જ્યારે કિસાન ફસાયો ત્યારે જેણે પોતાની જમીન ગુમાવી, એવું ફરી પુનરાવર્તન ન થાય એની જોગવાઈ કરવી જરૂરી છે. એ માટે એમના પરથી કરવેરાનો જૂનો જોગો ખતમ કરવો જોઈએ, સરકાર વ્યાજના દરે કિસાનોને પૈસા આપવા માટે વ્યવસ્થા કરવી જોઈએ, નાનાં નાનાં ખેતરોને રથાને સામુદાયિક, ખેતી માટે સમને ટ્રેસા જોઈએ, અને એમને સરકારે આધુનિક યંત્રો આપવા જોઈએ વગેરે.

પણ આ બધું કરવા માટે જમીનદારો, વ્યાજખોરો અને વેપારીઓ સાથે મક્કમપણે કામ લેવું જોઈએ. ખાલી નીતિ અજત્યાર કરનાર સાચી લોકશાહી કિસાન-કે મદારોની સરકાર જ ખાતર કરે પાલક લઈ જમીનદારશાહીનો ખરેખર રીતે નાશ કરી, જનતાના અનાજની અને કિસાનની આપાદીની સમસ્યાનો બેઠક કરી ઘસે.

સુખલાં

દાળી જીવનમાંથી ગોતેલી તળપરી
ભાષામાં વહેલી લોકતખ્તાને લાયક
એકાંકી નાટિકા

લેખક : ઇન્દિરાબેન

[ઘોર અંધારી રાત હતી. આંખમાં આંશુ નીચી
તો ય ખલ ન પડે. હજી આંખે સવારે જ વર્ષા અટકી
હતી પણ ગરનમાં સ્થાન મેધને આડો હજી, નમેલી જ
હતે. કૃષ્ણપદ્મ અને મેધની સ્થાપનાએ મળીને કાળી
રાત્રીની શોભાનો તો તારા કરી દતો એટલું જ નહોતું
પણ એ શોહુ કે અજવાણું રહે તે પણ રહેવા કીધું
નહોતું. રવિવારને દિવસે એમ યાગળતા માનમાં એકેય
ભાઈ દુકાને નહોતે તેમ આશાસમાં એકેય વારક રેખાતો
નહોતો. વારકોને રૂબ હતી. સાવજી માસ હતો. ગામને
પાદરે ટકરી ઉપર ઘડાછવાયાં છાપાં હતાં. ટકરીની
ઘડમણી જ એક નાનકડી ખાડી વહેતી હતી. સતત વધાને
કારણે ભરેલીને ભરેલી જ રહેતી હતી. પગ જમીન ઉપર
મુઠાં જ અધારમાં પણ લાગતું હતું કે ધરતી બોદી,
શિવોને ચીકણી બની ગયેલી છે. અને એની ઉપર સર્વજન
લીલાતરી ભવાઈ રચેલી છે.

ખાડીમાં પાણી ટોચતાં હતાં આખો વાસ રાંત હતો.
ખભડીના કઢિયાંની હાંતવડે વીંટાયેલાં ને રાગની છતથી
છાંચેલાં કૂંપડાનાં વાસી દિનભરના ભરભર પરિશ્રમ પછી
ધમધમટ હાથનાં હતાં.

તેને વખેથી એ જુવાન બાઈ અંધારમાં પંજુ દોઢ
એક જયે એ બીકથી લપાવી છપાવી ને કાપાવી વાસમાં
આવી પડેલી. રૂબું પરિચિતતાને કારણે એણે એના
બાપના છાંપરાની કાંપલી બધાં. બહારનો રીતજી પગ
સુસંગાથ કરતો અંદર દાખલ થયો. રાગની હાંત અને
ઉપ લાગી ગયાં. મંછા નાંચે. તેને લાગ્યું કાંઈએ
અંધલી બધાં છે.]

મંછા-(સૂતાં સૂતાં ડોઝી ભાંગી કરી) એ કોણ
છે રે ? (આજંતુ માનવી બેસી પડે છે. પણ બોલતું
નથી. જરા વધુ જોરથી) એ કોણ છે રે !

(બવાજથી ધરનાં બધાં જાગી પડે છે. મંછાની
બેસી ટોચી દીવા સળગાવે છે)

મંછા-(દિવાનો પ્રકાશ આજંતુક પર પડતાંવેત
આંચકો ખાઈ) કોણ, સુખલી ?

ટોચી-(ટોચી જ આશ્ચર્યાન્વિત) હે ! સુખલી.
દીકરા અતીઆરે અદી રાતે !

(જગનમાં સુખલી હુસકાં લેતી રહે છે. એનો
કંઠ રહનથી રૂંધેલ છે અને એ 'કશું' બોલી
ચકતી નથી.)

મંછા-(ચિંતા, ભય ને આશ્ચર્યથી ભરેલા
અવાજે) અરે ! આટલી રાતે તું કેમ કરતાં આવી ?
આંખમાં આંશુઓ ખેસેલી નીં દેખાય એટલું તો
અંધારું છે. ને જા' ને તાં પાણી ભરેલું. કીધારક
તો એકાકાર છે. ને ખાડી તો આ કાઠિયાં તે
કાઠિ જાય. રસ્તે અધે તો કાદવ હાથ્યક ને
પેલા વાડાઓમાં તો કુટલું સમી આર હો ચેઈ
આવેલી છે. એ અંધસમાંથી તું આવી કેવી રીતે !
કદાચ સાપ બાપ ખાઈ ગયેલાં એતે કે ખાડીમાં
તણાઈ એઈ એતે તો !

દેડગી-(સુખલીની પાસે જઈ) બાપી પંદરી એલી છે. ને પૂછે હો બહો. નંદી ઘું સુલો હથપાવ ! ને લે સુખલી લુખડું બદલ !

(એક શાબલ એવું લુગામડું અડધીયું આપે છે.)
મંછો-વરલાદના દાંડા છે ને. એટલે પછે તો ખરી જ ને ! પણ ખાડીમાંથી કેરી રીતે આવી ! તને મોતનો હો બે લાંચેલો કે નીં સુખલી !

દેડગી-રાખ આવે અમણા ! પછી પૂછને !
છને જરા તાપીને કકરી થવા દે !

(સુખલી લુખડું બદલે છે. એટલામાં સુલો સળગે છે. તેની નજીક બધાં બેઠાં યામ છે. સુખલીના વાંસા અને હાથપગ ઉપર મારની નિશાની છે.)

દેડગી-(સુખલીના વાંસા પર હાથ ફેરવતાં થતાં સોળના સ્પર્શ માત્રથી કંપી) આટલો બધો માર !

મંછો-ધાધીને આવેલો આહે એટલે બાન આહું આહે !

દેડગી-(ચરોય કટુતાથી) હાફ દીધવા બપ તીઆર તો પૂરું બાન રે'ય ! ખૂબ મત્રા કરે ! અરે નાચે હો સોધી સંગાથી સાથે ! ને ઘેર આવે તીઆરે બાન દના બૂલી બપ !

મંછો-એ તો હાચી વાત ! વહનો દોચે તો પહોંજ ! બાન તો છને રે'ય જ નીં આમર પાછરું !

દેડગી-વહનો જ હુંકા બર્બા જ તો એવા દેહું ને ! બહા વાતમાં ડાપા ! પણ કોઇ દુખરી એવી નીં આહે દુનિયામાં કે છના' વાંહા પર ખીસેલા ધણીનો માર નીં પપડો આહે !

મંછો-(ટોણો સમજ સરમાવે) એ ખરેરેતો ! કંઈ કેટલા સમયથી ચાપલું આવેલું ! પરાપૂરવેલું. ને દુખરી હો કાં પાધરી રે'તી દેહું. દાંડો બધી કામ કરી અને યાકીને આવીયે એટલે તમારી ધમાલ હોય જ.

દે-અમારા નસીખમાં ધમાલ વગર બીજું છે પણ હું ને ! ને પાધરી ! અરે દુખરી તો અજી હારી છે કે તમારો માર ને ગાર ખખડીને, અડધી

બૂલી રે'છને. તમારું ઘર હાથવતી છે ને તમારું લોકો ઉધારતી છે.

મં-નીં તો હું કરતે !

દે-તે ખખર આંતે તો તમારી સાથે કોણ બનમારો યુગરે ! પણ ખખર નથી એટલે જ ને ! પૂછલું : "ખીં તો હું કરતે." કાર તો એવો બરતો છે કે ! ને તમારું લખખલું તો એવાં છે કે ! પણ રે'વા દે એ વાત અવડે. પોરીનું કાંઈ આસડા કરો નેથી છને કર વરે !

મં-રાખ તીઆર છં નગોડનો પાવો લીઆવું. ને વાંહબર તો પાડે જ છે.

સુ-(પહેલી જ વાર) એ મોટા હવારે ને પહે તે ! અધારે કાં બવાનો ?

મં-તું કેમ કરતાં આરી ! તું આ અધાર માં જ આવી કે નીં ! તને કેં નીં ધું તો મને ફં થવાનું છે ને ?

સુ-(સનિધાસ) ખીજું કેં નીં. ચાપલું તીઆર નાડી. સવાર હુધી ટકવું પણ મારે પપડું તીઆર નાડી. છવ પર આવીને નાડી. (એટલે છે)

દે-(સુખલીને ત્રણે હાથ ફેરવતી) મરી ગ્યા વદનાને આ હું હું'પલું ને આટલી બધી મારી પોરીને ! મરી આને બાન આહે કે નીં કે છને તો પુરા દાંડા જતા છે ! બાપ રે, માપ ! ભગવાનની ગેર કે તું સાજી સમી આવી પહેંગી. પણ ખાડી કેમ કરતાં ઉતરી તે તો કહે !

સુખલી-તારા જમાણએ આવીને આને એવું તોફાન કયરું કે નાં પૂછ વાત ! પછી તો અપડો ડગોરો લઈને મારવા મને ! ને વાંની વાનીની ગાર દીધી. વગર વાંકે ! કેં પણ કોરણ વમર (ઉશ્કેરાઈને) મરી ગ્યાનું સત્પાનાથ જાને ! બોંપમેલ્યાને છવડા પાડ્યાં ! ગાર તો ખમી રે'છ ! પણ મારે તો મારી છડોના દૂધ કાઢી લાપખાં. મારું બાન જવ રીયું. છપારે કળ વરી ને બગી તીઆર નેલું કે તે મરી ગ્યો તો એક મેરે પડેલો હતો ને નીરાંત છવે દારના ઘેનમાં ઘોરતો હતો. મારું તો અંબે અંગ ચોટવા નેલું થેઈ'મેવલું ઉવું. ચારાવ નીં ને

૧. "બહીના" એવો ઉચ્ચાર કરેલો. "બહીના" નો ના.

વવરાય ની. અર્ધા કરી એવલાં દીકાં. ઉત્તર એટલું
જોર કાઢીને જોડી થેડ ને આખા મીંચીને નાહી.
મને જો દમજ. પડતી નથી. કે આ કારા અધારામાં
મને રસતો કેમ કરતાં દેખાયો? ખજાર નથી. પડતી
કેમ કરતાં ખાંડી તરી આવતું? પણ આવેલી છું,
ને આવકતની વેળાએ દીકરીનો કાં સમાસ થાય?
આપ ધેર ને આપ ધેર! વખાતી મારી આવેલી છું
રેવાંદો એ આશાએ! નીં તો 'ચક્રીઓ દરે' કંઈ
થોડાં ના કેવાને છે? મારાં નેવાં કેટલાંને ધણે
દંધરેલાં છે. એકને વધારે! (સુખલીનું મારથી
બાંધેલું ને મુસાફરીથી અમિત સરી રળા પડ્યું.
થોડીવાર સુધી એ અચેતન રહી. અર્ધા અંબરાઈને શેક
પોત કરવાં હાંઆં, થોડીવાર સુખલીને શુદ્ધ આતી.)
દેડકી-આવ આવે તું એલા નાં! હવારે ધની
વાત! મરી આને ખજાર નીં પાડું તો મારું નાખ
દેડકી નીં. ને એ બહો વાંક તારા આપનો જ છે.

મંહો-મારો હનો વાંક વરી? હું તીને કેવા
એવલો એલે કે ધને મારને.

દે-કે'પણ નીં ને કરેલું તેવું.

મં-તને તો જીઆર ને તીઆર મારો જ વાંક જડે.

દે-તે એમ. તેવું કે'વાય. તીમાં કાર હેની બરે!
મેં તો તને જે'લેયી કે'પણ કે વહના હાથે સુખલીને
ની પાણીવવાના! 'પણ તું હનો માને? તું તો
દમજ એવલો કે તારા નેવું કા'પણ ફનિવામાં
કાંધને પરમેશ્વરે નીં આપેલું!

મં-(સમજથી) તીમાં હું હું કરે? છતાં
નસીમનો જ વાંક! છતું નસીમ એવું એલે તીમાં
એવી મતી-હુઝી! આપણે તો દહાવ નેવાં છીએ.
માકા હો હોના નસીમે જાય ને નસીમે આવે!

દે-એવે, એવે! રે'વાદે તારી શીલીઆરી તારી
પાંદે! બહો થેઈ ગ્યું!

(મંહો વધું કવડો થશે એમ સમજી ચૂપ; રહે
છે. થોડીવાર સુધી શાંતિ પથરાય છે. શેક પોતથી
જીવળતાં સુખલી સ્વસ્થ થાય છે. એટલામાં મરજા
એલે છે. દેડકી બહાર જાય છે.) (થોડીવાર પછી)

મંહો-(હજવેથી) તે સુખલી દીકરા! હામી
વાત કરજે હું થેયલું આને? તું ને મને હાંયુ
કે'લે તો પંચમેગી કરી ધની હવારે પાડી લાખા.
પણ તું ને જૂઠું-બોલી; તો મારોથી તીને કે'
યાય નીં.

સુખલી-(રાતેસ સરે) મોટા, હામી વાત કે'લે.
મારો જરીપણ વાંક નીં. તીજે પીધયું જ એવ!
તેમાં કાંઈયે કે' મારી વિરહ બેરવેલું, એટલે લઈ
લાખો કગોરો લઈને!

મંહો-તીજે તને કંઈ પડ્યું કે નીં?

સુ-કે'જ નીં. પછની કે ગાઝનીં. વાતનીં ને
ચીતનીં. તે તો માર દેતો આવવો ને લઈ લાખો
મારવા કગોરો લઈને. ઉપરથી કે'તો જાય "કાલ
પંચ મેગી કડે ને ફારમતી" આપી દેહ."

મં-તો તારે કે'લું ઉતું કે નીં કે "લાવ આપી
દે, ફારમતી. પંચતું હું કામ છે?"

સુ-(સદુઃખ) પણ એટલેથી જ પતવું હોય તો
દીક છે. પણ નીં કે'વાનું કે'લું. નીં બોલવાનું
બોલેલો ને ઉપરથી કે'વ કે પંચ ફરજ કરાવીને
ખરાખોટી કરાવું!

(એટલામાં દેડકી પાછી આવે છે.)

દે-(હૃદય શબ્દો સાંભળતી) હેની ખરાખોટી
સુખલી?

(સુખલી નીચું જોઈ જોય. ખોતરે છે. મંહો

ચૂંચી ખતી જાય છે.)

દે-સુખલીના મોટા! જા આવે અજવાઈ થીયું.
પાસો લેઈ આવ!

મં-(સમજને) હા! આવલો! (બીડીને જાય છે.)

દે-(સુખલીને) સુખલી હેની ખરાખોટી! હામી
વાત કર.

સુ-(રાતી) આ મારા પેટમાં એવાન છે તે
વહનો કે'વ કે "મારે નીં". મંય કે' અને હું
કરે?

દે-(એકદમ ખીજાઈને) તીવાર કીવા તીના
જાંપડું? મરી આને-મરે તો તીને બીનો ને બીનો
ચીરી લાખું!

સુ-(માની લાગણીથી દિવ્યતવાન બનતી) ને મરી ગયા દિવ્ય ની જુએ ને રાતની જુએ યાકે-લાંની પડી ની' ને તખીઅતની દરકાર ની. આ તે કે જુગમ ! મારી જાતની પત્તર થમી લાખી ને કનનો એવો કાચો કે મોઢાંએ ચાપવે એટલે આણું કચે !

દે-(સાચક) તે તુંજો કાં પાધરી છે ન મને હો કામએ કેવલુ' કે તું તારા ધણીઆમા હાથે એલી-ઓલીને બોવ વાત કરે. અણું ખમાય પણું એ હાથે હું ને !

સુખલી-(રીમમાં) તું ને માય કરલી કોણે ઓહો ? હું આરા કરા ને ? જરીખણુ ઓપલાં એટલે હું ચેઈ જુ ? તુજો એક ધડી નવરી તો પગા ની દે ને ઉપરથી— (રેવા મડે છે)

દે-એવે રડે હું કરવા ! છાતી મરતી !

સુ તે જ હાથે થતે ચણીયા દરામાં પડતે તો ! છાતીમાની જ મરતે ને તીઆર તને ગમતે !

દે-દરામાં પડે તારો વેરી. ઉં થોડી છું તાં હુધી તું ફંકા દરામાં પડે. પણુ આ બે વાત તો નાશ દારાને હાથે કરી. એવા રંધએ કે આપણી માત કોમ હું કરે ?

સુ-(સનિયાસ) દુખરાને વાતની નવજ ! ઉં તો ખંધાની વાત હાલરતી છું. બલમલી ને જાતજાતની. ને તું નીં ગણે હું ! ભગવાને દુખરાંનો અવતાર તો આપ્યો પણુ આ વાત હું હાથે આપેલી ઓહો !

દે-મમાં ભગવાનનો વાંક હેનો કાદે. આપણું નસીય કુટેલું.

સુ-નસીય ! નસીય ! આખો દાડો નસીય નસીય કરીઆ કરે. પણુ દુખરાને હાથે જ નસીય સરજેલું છે કે ? આ ગે માર ખાધો ધણીયામાની હાથે ઓલી તીમાં ! ને ધણીઆએ મને રોજ કંઈ કંઈ કેમને પૂછીને ઓહાવે તી ને તો કોઈથી તો જરીખણુ પૂછાવું નથી. એ તીડું નસીય એમને ! દુખરાંના જ નસીય કેમ કુટેલો ?

દેડી (વિચારમાં પડી સનિયાસ) વાત તો તારી હાથી ! દુખરાંનાં જ નસીય કુટેલાં રેતા દેહું ! બીજા બધાનાં નસીય દારાં !

સુ-તીઆર હી તો હું ! મને મારા ધણીએ મારી ! બલે મારી ! પણુ તીનથી ધણીયામાને જરી પણુ પૂછાડે ? પૂછે તો ખરો મરે !

દેડી-ન સમજાય. એવી વાત છે ને એવડી હાડી હમજ ઓતે તો દુખરાં ફંકા થતે ?

નંદી-(સુખલીની નાની બેન) હે માય તીઆર દેડી હમજને કાણે જ આપણે દુખરાં છીએ એમને !

દેડી-(શુચવાઈ) કાણુ જણે ! ભગવાન જણે દીકરા ! છંતી કરામતમાં હું હમજ પડે ! (આકાશ બણી જુએ છે. કદાચ ત્યાં વસનારો એનો ભગવાન કોષ નવી કરામત તો ન કરી પડે એવા ભયથી)

સુખલી-(તીવ કટુતાથી) કરામત ને ભગવાન ! રાત ને હાડો રરીથે છો હોં પૂરે નીં માય, પછી ધણીઆમા હાથે જખમારીને હાથે રાખવું જ પડે કે નો ? ને તેમ નીં રાંપે તો આપણા બારા ! આમ કરે તો કબોરા ને તેમ કરે તો આપણા !

દેડી-(નિહાસો નાંખતો) એવું જ તો ચાલવું દેહું ! પણુ આપણી હું વાપ ! જખ મારવા વગર રરતો નથી.

(એટલામાં મંછો પાલો લખને આવે છે. પ્રભાતની સૂર્યની કિરણ ફૂટી રજાં છે. બધી બધા, બધી ફરીઆહ, બધી ચિંતા, અને યાકે જુલીને કામે જવાની તૈયારી થતા લાગી છે.)

પડદો

[બીજો દિવસે વાસ ઉપર ખખર પંડી મઠ કે પંચ બેગી ધરાની હતી. મંછાને પણુ ખખર આપવામાં આવી હતી. તેને એમ પણુ જણાવવામાં આવ્યું હતું કે સુખલીને પણુ હાજર કરવી.

સાંજે : ગામને પાદરે પીઠામાં પંચ બેગી થઈ છે. બે દિવસથી વરસાદ બંધ હતો. એટલે પીઠાની પાસેના મેદાનમાં બધા બેઠા છે. ધરણ છે; જુવાન છે અને છોકરાં પણુ છે. સૌએ સૌની ચકિત અનુસાર થોડો થોડો હાથ પી લીધો છે. મંછો હજી આવ્યો નથી. વહને અને બીજા કેડલાક ત્યાં કયા-રજા વિરાજમાન થયેલા છે.]

કલ્પો-વહના ! થોડું પા પડ્યને ને તારું કામ થાય !

વહનો-મારી તો વાત હાથી છે, પછી એવું પાવાનું હું કામ ?

પાંચીઓ-ખરી વાત છે ! એ હું કા પાપ ? જીવે યુને કપરો ઓપ તે પાપ !

કલ્પો-(હસીને) વાત તો તારી હાથી પાંચીઓ ! વહનોનો તો છે જ યુને જ ની કેમ ! અભ્યા તીઆર આપ કુધી હુંકા રાખેલી !

વહનો-મારા મનથી કે હાકુ કુધરી જાહે.

કલ્પો-તે અજી ઓ હું જાણી ગેવડું છે ?

પાંચીઓ-તે તું હું જાણે ! ઈના ધરની વાત એ જાણે.

કલ્પો-અરે ભે તીઆર પંચનું હું કામ પાડું ? ઈના ધરની વાત એ જાણતો ઓપ તો પંચનું હું કામ ? કેમ રામધા ?

રામધો-ખરી વાત વરી ! ને હકરો વહનો હો કા પાપરો છે !

વહનો-(તેના તરફ આંખ મારી) તે એ હું કપર-ને ?

રા-તું જાણે ની હું ને ? ને બીજા અધિરા નથી હું વહનો !

પાંચીઓ-તું જ જાણતો દે હું તે કે ની વાર ! રા-મારી પહે તું બોલાય ના અપરો ! ની તો મારે બધું કાલુ પાડે !

વહનો-ઓમ પલવી ખાવાના નથી હું રામધા !

રા-ને એમ હાલગીરી બેરી પર કરવાની ! અધી રતે પ્રસા દાંડાતારી સુખલીને બરેલી બાકી તરીને અધકમાં નાહતું પચકું તે તારા વાંક વચર ?

વહનો-મહી તો ચોક્કા વાત છે.

રા-તે તો થોડી વારમાં જાણાહે કેની !

વહનો-(હસીને) અરે થોડીવારમાં જાણવાનું ! ને ખાકી હું કરી સહે ને ! જા મારલી ! ખતરવટ મારલી !

રા-(સખ્તાઈથી) એ સાવરી રેવા દે ! ને રોડ બીજા ઉપર કરજે. સુખલીની શીવરમાં (in favour) અને પટેલ ને બીજાઓ છે હે !

વહનો-(હસી પછી) અરે ભે ભે. કલાશાપ ને રામભાઈ માટે વરી તમારી આખર સાવરી કેવી ! (પાંચીઓને) જા તો પાંચા થોડો લીઆવ તો... (પાંચો જાય છે)

(થોડે દૂર બીજા એક રોગજી બેઠો છે ત્યાં) નથીઓ-(પીતા પીતા) પીરા, લઈ મજા આપવાની !

કલ્પો-(રંગમાં) કેવીક નથીઓ ? ન-અરે તું જોજે તો ખરો ! હું તો કીધો જ સુખલીને પૂછવાનો છું.

ક-હુ પૂછવાનો તું વરી ?

ન-કે બોલ સુખલી કાનું બી છે ? મારી સાસુએ મને પરણવા ના કેવલી !

શુકર-(હાથથી મસ્ત બની ડોહતો) અવવે કે-મોજ પૂછવા વાર છે !

ન-(આંખ પટોળી કરતો) કેમ હું ? બીજું મોજ ?

શુ-તુ-તુ-તુ-તુ મોજ ?

ન-પંચનો પરલ.

શુ-(નંદામાં જ) હકરા તારું જ બોલે.

ન (કોપમાં ઊતરો ધણ) હું બોલો ! તારી માનો ચેર મારું ! (શુકરનો હાથ પકડી ઠેસો મારે છે)

શુ-(નંદામાં) તુ-તુ-તુ-તુ જ !

ન-(શુકરના વાસામાં એક દીક મારી, ગમ-ગમતો) તારી માની-પૂડું નામ લેવ !

શુ-(જમીન પર પડ્યો પડ્યો) તુતુતુતુ જ ! (બીજા વચમાં પડે છે. ને નથીઓને બાપો લઈ જાય છે.)

પરામ-છને હું કેવ ? પાસેથી કેટલું છે ? જાન હો નથી હકરાને !

નથીઓ-(મોખાનિવત) હું કાણ ! નથીઓ પરલ ! મને અગે તે પૂછવાનો હજી ! કાવે તે પૂછ.

ને. એ શુક્રદીપો કોણ ? (પરાખનો હાથ ઝટકારને શુક્રર-બણી રીડ કરે છે) આજ નો છતે બરાબર ખચર પાડું.

પરાખ-(તેનો હાથ પાછો પકડી) 'અવે રાખ, રાખ ! કુતરે કરે તીને કોષ કડવા દોડે હું !

ન-નીં ઉં છતે આજ ખચર પાડવાનો જ. (પરાખ ને ખીન્ને એક જથ્થો જોરથી તને ખેસાડી પાડે છે.)

(ત્રીજી રાખથી જોડેલ છે ત્યાં)

બંગીઓ-સે પીરા મગનો ધ ! પી, પી ! ફરી પાછો કોણ જથ્થો કાચાર લાગ આવશે !

મગનો-નીં આજ ઉં તો નીં પીવાનો ! મને એ નીં ફાવે.

બ-(હસીને) એલેલેકે ! દેહ યેલ ગીઓ !

મ-નીં લાખ ! ઉં વરી કાનો દેહ ! ન તે છે કાં નથી સેતા !

બ-(રંગમાં) અરે ને નો ઘેર બેઠાં મગાવે ! મારા એક ઝોરખાણવારાની વાત કેલ ?

છતીઓ-(ખીનો પીતો) કે'ની મઝા આવશે ! આપશે !

બ-(બરાબર મરત ખતી) તીણે દાર પીધેલો તે થોડાક વધારે લેવાય ગેલો. પછી નો થે તીયું કાઢીને જે નાચવા લાખગો તે અમે તો ઓહી ઓહીને વાંકા વરી ગીઆ. બદાએ જોયું તીવાર તીને પકડીને ઘેતીયું 'થે'રાખયું. નાં વરી કાઢી કાઢી લાખીને ફરી નાચવા લાખગો-(અટકી દાર પીએ છે અને ધૂનમાં નાચવા લાગે છે) આમે જ !

(બધા ખડખડાટ દસી પડે છે.)

છતીઓ-વહનો ફરજતી લેવાનો કે રહી ?

બંગીઓ-હાસ્તો ! સુખલીને કોણ દધરે અવે ! મગનો-કેમ અવે હું થેલ અયું !

બ-તણચાર તો લોહાં થેલ ગીઆં ને હાહ રાજ તો માંડો.

મ-(સહાનુશ્રૂતિથી) તે વહનો ડીફલુઆં ઓછાં મારે કેનીં ?

છ-એ નો બેરો ને ડોઆં મારને જ લાગનાં. મારે કોણુ દો'વા દે ને જુધે નાર પસિરી.

મ-ને વહનો રોલક ગણો છે ?

બ-એ તો આપણે તો એવા જ !

મ-એવાજ' રૂપે સિદ્ધ થેલ હું ! મારી હાકુનો વહનો ધાવે રાજ ! હું અયે તીની પાંદે ! ને આવી મોંધવારો. લોહાં નો માય પાંદેજ રાલો માંજે કનીં ? વહનાને રૂપ નો કગોરો લે. બચારી બેરો ! ધણીઆમા હાથે દાર રાખયું નં પડે ને નીં તો પૂરું હો યાપ હું ને !

છ-તારી વાત છેક લાખી દેવા જેવી નથી મગનાં !

બ-(જરા માંભીરથી) બપુ' ખરું પણુ એમ હો કાં પૂરું ચલું છે ને ? મેં નો મારું દા'ડો નીરોતે કે થેલ બરોતે આયું નથી.

મગનો-તીઆર દાર હુંકાં પીએ ?

બ-એ તો નવાણું તાં બપરા સો ! આમ ઓ બૂખે ને નેમ હો બૂખે ! જે વહીબર મોળ પડી ને બૂલાયું તે.

મ-ને છતાં આજે આપણે નીધાર કરવા જોઈવાનાં !

બ-(સંસાર સરસા છતાં વિરક્તમન સાધ્વીની અદાથી) એ તો એમેજ આલવાનું. વહનો પીવાનો. સુખલીને ધણીઆમા હાથે દાર રાખયું પડવાનું. વડો મારવાનો ને પંચ નીધાય કરવાનાં. એ તો એમે જ આલવાનું આ દુનિયામાં.

મ-એમ ને કેમ હોય ?

છ-તીઆર કેમ થશે ?

મ-(અકાથી) બપુ' ફેરવાશે ! છતાં ચાલે જ નીં કે નીં ? જેની ખેડવાયા મમે તેવો વડો પણુ કહ્યા જેતર બનાને કપાસ પડવે. તો આપણે તો માથુંસ. કેમ નીં કુધરવાનાં ? કુધાં હું નં !

(એટલામાં દોષકે યુમ પાડી ને બધાં બેગા થઇ ગયા.)

પરણુ પોસ-ચાલો અવે મુદામ વાત પર આવે ! વહના, તારું હું છે ?

નર્થઓ-રાખ પરણુ ! પહેલાં કપૂસ કરાવ કે આજનો અયો કોણુ આપશે ?

બ-કોણુ હું વરી ? છતો યુનો કરે તે ! બધા-બરાબર ! બરાબર !

નથીઓ-(આજુબાજુ નજર ફેરવી મંછાને જોઈ)
મંછા સુખથી કાં છે ?

મં-(નમ્રતાથી) તીનું હું અહીં કામ છે ?
નથીઓ-તે તું ની જાણે હું ?
ભંગીયો-નવો યીઓ આણે !
વહનો-(કક્કાધથી) તીને અહીં લાવવી પડે !
મં-(ઝીણી આંખ કરી) અને નીં લાવે તો ?
વહનો-તે નીં ચાલે. મારી હાટું ચારા કરવાના,
હાલે તેમ રખવાનું ને હિપરથી દમદારી.

મં-તે તું ડોઝા કાં પાધરો છે ?
વહનો-તારી પોરી કરનાં તો હારો !
મં-જાણેલા મારો ! તું કેટલાં પાણીમાં છે તે.
હું નથી જાણતો એમ માનતો છે કે ?
વહનો-(ઉત્ક્રાંધને) તે તું હું કરવાનો છે ને ?
મંછા (તેટલા જ ભેરથી) ને તું હું કરવાનો છે !
વહનો-જાણું છે ? (મેલો પવા કરે છે)

મંછા-(નિરતિ) જોયલાં. મારી પોરીને ધાડીને,
અધીગતે એવી બેસમાર લખકારી કે અધીરાતે
કાઠવણીચ્ચકાં સાપનાં કાકાં હુંકવી ને કાકાં ઉભાતી
ખાડીમાં થેઇને તીને મારા થેર કુધી નાહી જવું
પણું. જોયણું તારું એ મરપણું !

વહનો-તે તારી પોરી ઓછી છે હું ! પૂજી
જોજે તીને કે તીજે હું કામ કાણું છે.

મં-પછતું. હકરો ખોટાં આજ ચકારે.
વહનો-(શિતો યધ) હું ખોટો ને તારી પોરી
હાથી. (વાત જરા વધી પડે છે પોતે ને બીજા
તેમને ચાંત પાડે છે)

રામલો-(હસીને) અથા તમે જ લડીને નીકાલ
પાડવાના હેલું તો અહીં પંચ હું કાં જોગી કરી ?

છતીયો-ખરો વાત છે. તમે જ હને હાફ કચાટ
કર્તા કરતા હો.

પરજુ પટેલ-(પટલાઇના ગોરવથી) જો મંછા !
આ વહનો કે'ય કે તારી પોરીના પેટમાં ઓધાન છે
તે એવું નથી.

મંછા-તીઆર ઈના કીયા બાપનું ?
પરજુ-એમ અકરાઈને લવરી તો કર. તારી

પોરીને તું કેમ નીં લાવવો ? તીનું હું કહેવું છે
તે પૂછતે ને !

મંછા-તીના વતીનો હું છેલું. મને પૂછો.
પરજુ-તે નીં ચાલે.
મંછા-(હઠતાથી) તો તે નીં આવવાતી.
પરજુ-પંચનું કે'યનું બધાને કરવું પડે.
મંછા-વાગળી ઓપ તે.
પરજુ-પંચ એટલે પરમેશ્વર.
મં-તે ને ઓપ તે.
હં-મંછા ચાલતી આવતી રીતમાં ફેફાર નીં પડે.
મં-મારે કરવો છે.

મં-પછ પંચ તીઆર નથી, તીનું હું ?
મં-તો પંચને હાલે તે કરે.
(મધા સક્ર ચર્ચ-ગમ છે. અને પછી 'પંચનું'
અપમાન ! એમ મણગણે છે.)

પરજુ પટેલ-(કક્કાધથી) તો સાંભળ કેસલો.
(મધા સુપડીથી સાંભળે છે) તુએ પંચનું અપ-
માન કયડું છે. પંચ વહનાતી વાત હાચી માનતી
છે. પંચ વહનાને દારમતી અપાવનાની. ને તીમાં
તારે જે વીસ રૂપીયા વહનાને આપવાના, ને પંચનું
અપમાન કરવા બદલ તને આજનો ખર્ચો ને રૂપીયા
વીહનો હંક

મં-પછ મારી વાત તો હાંમર છે કે નીં ?

પરજુ-બીલકુચ નીં. તારા તો મગજમાં ગજ
ધારેલો છે. આજ હુધીમાં નીં થેપણું એવું તે કયડું
છે. તારા જેના ઓપ થણા તો પંચની કંઈ ઈમત
જ નીં રે'ય.

મં-ને વહનાને પેલા નીં આણું ને પંચનો હંક
નીં કરું તો ?

નથો-તો આજથી તું તીઆત મહાર.
મં-મારે જે વાત વહનાને પૂઠવાતી છે.
નથો-હું પૂછવાનો છે ?
વ-પૂછી લે. જે શું ખાવીય.

મં-અથા વહના, તે સુખથીને પ્રાઈ દા'ડો
કાઈ હાથે જોવથી હું !
વ-એવું બનતું ઓપ કે હું ?

મં-તો તું શા ઉપરથી ઈના પર આજ
ચડાવે છે. ?

વ-કેમ મારી અકલ્પ ગરી એવધી છે હું જ ?
પણ-તું વાહીઆત જેવી વાત નો કર મંછા.
ને હીધે.હીધો તણ વીઠ રૂપીઆ હાવ.

મં-મારાથી તે નાં બનવાનું.

(બધા સડક થઈ જાય છે)

નયો-તને જ્ઞાન છે કે મંછા ?

મં-મારી કહર તું નો કર નથીઆ !

નયો-(ખીજવાળી) તું તો કાપટો કે હું ?
આ તો જરા ધીરથી વાત કરી તો અભિમાનનો
પાર નાં. તને ખજર નથી કે નીઆત બાંરની હું
દશ થય.

મં-(પહેલી જ વાર કહરો બની) ગમ્મે તે
થાય તીની કહર તું નો કરતો. નથીઆ ! વહનો
જુરો છે. નથીઆ પીધેલો છે ને પંચ મલી અવેલી
છે. હું દંડ બરવાનો નથી ને વહનાને રૂપીઆ પણ
આપવાનો નથી. તપારાથી થાય તે કરી લેતો.

(મંછા જીગ્ગને ચાલતા માંડે છે. પંચ એને
ખજર પાડવાની પ્રતિજ્ઞા લે છે. પછી ફેટલાક
વિખેરાય છે ને ફેટલાક ફરીને પીએ છે.)

(પડકો)

[મંછાને ડાપરે. થોડું અંધારું થાય છે ત્યારે
મંછા આવે છે. બધાં એની શક નેતાં બેઠેલાં છે.
મંછા યુપયુપ નતમરતકે અંદર દાખલ થાય છે.
ડાપરામાં એક ચીમતી વિનાનો દિવો બળી રહેલો
છે. સુખલી ને તેની ગહેનો નંદીને કમળા એક જાણુ
બેઠેલાં છે. ટેકા રોટલા ધરી રહી છે. મંછા
આવી ને સુધા પાસે બેસે છે. સુખલી અને તેની
બહેનો પણ પાસેથી ખસી આવે છે.)

ટેકી-(અજાણું ઉદાસ મોં બેઠું) કેમ હું રહું
પંચમાં ?

મંછા-(નીસાસો નાંખી) આવે થીયું ને નાં થીયું.

ટે-તીમાં નીસાસ હું કા લ.એ !

મં-તીઆર બીજું હું કું ? તાં પંચ ધુરેકે
ને તું અહીં શોણું મારે. આવે મારે-

સુખલી-(વચ્ચે જ) પણ મોટા વાત તો કરતાં હું
થીયું તેની !

ટે-(રીસમાં) ઈન તો ઉજ નડતી છું. જીઆર
આવ તીઆર પણ ઉં નીં એત તો ખજર પડતો, કે
પર કેમ ચલાવાય ને ફુનિયામાં કેમ રેવાય.

મં-(ગૂઢભાવે) તે આવે જ. હમભહે. ધર
ચલાવવામાં ને ફુનિયામાં રેવામાં.

સુ-(અકળાઈને) પણ થીયું હું તે તો વાત કર.

મં-આપણને પંચે નીઆત બાહર ચૂપકાં.

ટે-(સ્તબ્ધ બની) કેમ ?

મં-ખુશી પંચની.

સુ-પંચની એવી ખુશીયું કારણ ?

મં-પંચ જાણે.

ટે-(અધીરાઈથી) તું માંડીને વાત કર. તીઆર
હમજાય કે તું તાં હું ધીરી આવશે છે.

મં-એક તો બહા પીને ચડ્યુર થેલ જેવલો.
ને પછી કેવલે "તારી પોરીને અહીં ડાંજર કરી તીને
કેમ નાં લાવવો."

ટેકી-હજર ફરીને હું કરવાનો ઉતો ને.

મં-કનિ પૂછવાનો ઉતો, -પેલો નથીઆ. થીયું
પૂછવાનો ઉતો સુખલીને.

ટે-(સરોય) મરી આ એ કરતા હું બોલ
પંચવારા.

સુ-પછી મોટા ?

મં-પછી મેં કેયું કે ઉં આવેલો છું. જે પૂછવું
આવ તે પૂછા અને

મં-તીઆર કેવલ કે "તે નાં ચાલે." મેં કેયું કે
"મારાથી તે નાં બનવાનું. મારી પોરી અહીં નાં
આવે." પંચ ખીજવાયું. ને ચાલી રૂપીઆ વહનાને
ફારજતીના આપણે આપવાના ને વીઠ રૂપીઆ
પંચને દંડ બરવાનો.

સુ-(સડકળ) હાવ, હાવ-રે એ કેમ થવાનું !

ટે-ને તું એ પંચનું કેવલું કરવા નાં કેવલું ?

મં-હારતો.

ટે હું હારતો. જરીખણ અકકલ હોય તીઆર
કતી ?

મં-(ખાંખાશીમાં) તારામાં દેહું. તો તું હું
તા નીં ચેવલી !

દે-(બંગમાં) આવે રે, રે ! મરવે ચેલને હું
કેતાં ઝોલે મને ! ચુડી પોર ચુડી !

મં-તું લવરી બંધ કર હે.

દે-નીં તો હું કરવાનો છે ને વરી !

મં-હાડકો લીધો ચિપ બહે !

દે-(રાતી) અરે રામ ! આટલે વરદે મારે એ
અજી બાકી છે. મરી આવે આ પોરી બેઠલી છે
તીની હો દરમની લાંગી.

મં-(ચરમતો) પણ તીઆર તું ખીજવે
હું કામ !

દે-તે ખીજવે તેવું તો કમલું છે ! નીઆત
બત વગર કેં ચાલે ! હાલે માંદે સૌ કોઈની જરૂર
પડે ને મરી ભય તીઆર ઉચકવા આર આદ-
મીયો ભોધ્યો.

મં-ચાલ તીઆર તું પંચ તેમ કરીએ.

દે-તો પંચને મનાવ.

મં-તે કેમ કરતાં માને !

દે-હંડ બર ને વઢનાને કારમતીના રૂપીઆ
આપ, થોડો કાલાવાંલા કરજે, પંચને બેઠેને પાતે ને
થોડા બહુ ઝોણા કરે.

મં-ને એમ કેંય કે ખપ્પુ ખરં પણ સુખલીને
પંચમાં લાવ તોજ નીકાલ આવે તો !

દેકી-(વિચારમાં પડી) હંડ લીધા પછી એવું
ચાપ હું !

મં-કોણે કેંયું નીં ચાપ. પંચ વારા તો નાગા છે.

દે-તે તું હાંધેલો ! પંચ નાગી ને તું ચાકુકાર !

મં-તે હું કા એમ કેંતો છું ?

દે-તે ખપ્પુ ખરં. પણ પંચ મનાવ. અજી તો
નંદી ને કમરીને વસાવવાનો છે. થાણુ છનેા બાપ
છને લેઈ જવાનો નીઆત બહાર મૂકે તો !

મં-(દઢતાથી) તે ને થવાતું ઝોપ તે ચાપ. હું
ખદા વાતાં કરો સુકો છું. પંચને ખપ્પુ કેંયું.
પણ તીને તો મારી પોરીની લાજ લેવી છે. જદાં

માણુકની વચ્ચે મારી પોરીને ફાંવે તેવું પૂછવું છે.
હંડની તો એસીતેસી પણ મારી પોરીની લાજ હું
બાપ થોળી મારા છવતાં છતાં નીં લેવા. રેહું.
દે-તું જો ખરો ને તારી પોરી હો ખરો.

સુ-(સહુખ) બાપ તું હું કા જરાપો કરે મોટા !
મારી દયા ખાવાની તારે જરૂર નથી. માપને તો
પંચની પડી છે. એની દીકરીની નહીં. ચાલ હું
આવી આવડે જ પંચમાં. તે હું પૂછવાના છે વરી.
(બેકી થઈ ભાપ છે.)

મં-નીં તે ઠાઠ. હાંડા મારાથી નીં બને.
આમનો સુરજ આમ હોતો તો પણ મારાથી નીં બને.
દે-અ.ગર પાછાવું જાન ઝોપ તો બને કે ની !

મં-જા ! તાર ભેષજે તો તું જ પંચ પાંહે !
મશી માંમને પેદા ભર ! ને તેમ નીં ફાંવે તો તું
તારે જીડી રે. કહેજે કે તારે મારી દાથે લે. રાંધવા
નથી. ઉંતા જવાનો નીં ને સુખલીને હે નીં
જવા દેવાનો.

દે-હું કા હારે તું જવાનો. મોટા નગરકે
કે નીં ! હાડકો વેગવાના ચારા તો મરિયા છે.

સુ-માપ તું આવે વધારે બોલવાની છે કે !

દે-(રાખમાં) તે તું મને થાણુ પૂછનારી !

સુ-(કડુતાથી) હું તો કોઈ નથી પૂછનારી.
(રાતી) આ માપ ઝોલે કે પેલા જલમની વેરી.
મોટા ! માફ કરજે બોપણું ચાપણું. ચક્રોઆ દયા
વગર મને બીજું કોઈ હંપરે એવું નથી.

દે-તો આ નહક હું કા કરીઆ કરે. જા નીં
પેલો રીઝો દેરા.

સુ-તું માણુક જ નથી. પણ સુખી રેજે.
(હોળીને ચાલતી) વખાની મારી અહીં આવી તો
ઉપરથી ટાણું. આ તો ઝોલામાંથી ચુલામાં ! હું ખના
ખાપણું વનમાં ગીઆં તે તાંબો દન લાવજો મરો
આ વઢનાએ હાંચું જ કેંયું કે "તારી માપ પંચ
તને પગ નીં ચકવા દે હે, તીના છાપગમાં," પણ
દેરા થોડો ના પંવાનો છે !

દે-તે મરી ચાવું નામ તો લે. વઢનાએ જ
અજી આમ લગાડેલી છે કે ની !

સુ-તીમાં તારે હું છે ! જોગવવા વારી તો હું
હું. (ચાલવા માટે છે એટલે નંદી ને કપડો ખાઝી
પડે છે મંછો શન્યમનરક બેસીને જોવા કરે છે.)
દેડા- (જીડીને તેનો હાથ પકડી) અવે કર, ને
કાપા દે !

સુ-દરામાં કાપમને હાથ જ કરી જવાની એટલે
તું કરજે, ને-સુખી થજે.

દે- (દારીને) બાપા પગે લાથું તું બેસસે હવે.
બૂલ થઈ મારી. પછી છે કે ?

સુ-તારી હેતી બૂલ ! મારી જ બૂલે કે અધી.
રાતે અંધારામાં ખાડી તરીને તારે છાપરે આવી.
એ ખાડીને જો કાણુ જાણે હું થું કે મને તાણી
ની ગેઈ. ને રસ્તે કથો સાપ હો નીં કરજો. તાં જ
મરી જતે તો આ બધું તો નીં થતે.

દે-મઈ તું કે'ય ને બધું દાણું પછી છે કે ?
પણુ અવે અંદો બેસસે !

મં-સુખલી ધરમાં બેસ ! જોઉં થીયું. એમ
મરવાનું નથી. જાં કુધી ઉં જીવતો હું તાં કુધી
તાં નામ કાણુ લેઈ થકે ! પંચ વગર તો હું પણ
તારી માથ વગર હો મારે ચાલ હે ! રરકું ને ખાડું.
મજુરી કરતું તો કોઈ અટકાવાનું નથી !

(નંદી ને કમરી સુખલીને બંદર બેંચી લાવે છે)
(પડો)

(ખીન્ને દિવસે સવારમાં બધાં કાગે ગયાં છે.
સુખલી ધરે છે. મંછો પણ હજી ગયો નથી.)

સુ- (બાપ સાથે એકાંત મળતાં) મોટા મારે
હાથ કરીને તારે જોવ વેઠવા પડવાનું.

મં-એ હું તાંત કરે ! બાપ હું ને ! ને કાને
દાડ વેકતો છું. (છાતી પર હાથ મૂકી) મારા લોહી
ને દાર. છમાં કોઈના ઉપર પાડ નહીં.

સુ-તે બધું ખરું પણ કાણુ આ જમાનામાં એવું
કરે ? જે ની મારી માથ હો તો મારાથી આપી.
(જરા અટકી) મને તું જવા દે !

મં- (સચેત બની) કાં ?

સુ-જાં નસીમ લેઈ જમ તાં.

મં-છટ ! ઉં હું નામરદ છું હું જે એમ ખીજ
ને તારી માથને તો સુણાવી દીધેલું છે કે ગમરાટ
છુટતો જોય તો સુખબેયો જુદી રે ! હું માણુ છું.
મારી દીકરીની આખર મારી આખર છે. મરી ગેયલાં
રેખાને જેમ ગીધાં યુ'થે તેમ તને તાં પંચમાં
બધાને વારાફરતી પૂછીને યુ'થવા મંગલો નીં દેવાય
—ઉં નીં રેઉં. મરી જવાય તો જાને ! બાપ હું.
જીવકું તો દાયે ને મરકું તો દાયે ! તારાં કુખની
સમે હું નીં ઉમેા રકું તો મારી માણુકાઈ લાજે !
પછી ઉં માણુક જ નીં !

(ને તેજ વખતે દર પૂર્વમાં અરુણી પડેલી
આભા જ્યૂડી. પૂર્વી ઉપર પ્રકાશનું એક કિરણ
પડયું. મંછાના પાંચ પંદર કાંણુ વાળા કમલામાંથી
જાણે મૂર્તિમંત માનવતા દસતી ને કુદની બહાર
આવીને નાચતી નાચતી છાપરાંની ફરતેની લીલી
મીમાં રમવા લાગી મી દસી જીડી.)

(પડો)

★

[સારથે એશિયામાં ક્રાંતિના એ વાતરો
 દેશોમાં રહ્યા છે એના જ એક સાગ રૂપે આજે
 બરમામાં કમ્યુનિસ્ટો અને તખીન નૂની સરકાર
 વચ્ચે જંગ બેલાઈ રહ્યો છે. મૂર્તિવાદની અખબારી
 દુનિયાએ આ જંગના સ્વરૂપને વિહૂન રીતે રજૂ
 કર્યું છે, પરંતુ હકીકત એવી તદ્દન નિરાશી જ
 છે. વર્તમાનમાં કમ્યુનિસ્ટો એ જંગ ખેલે છે એ
 કોઈ ત્રાસની, બરલાડીની કે દેશની તમાકીની પ્રશ્નિ
 નથી. એટલે જ તો એને એવસાનના સ્વયંસેવક
 દળનો ટેકો મળ્યો છે અને એટલા ખતર જ ખૂદ
 તખીન નૂના લશ્કરની હુકમીએ એની સામે બળનો
 પ્રયોગ છે. બરમાના આજના આંતરવિગ્રહના
 કારણ પ્રતી 'આઝાદીને' નામે ઓળખાતા નુ-
 એટલી કરામાં રહેલાં છે. એ કારે બરમાને
 આઝાદી નથી બક્ષતા પરંતુ એ જ પુરાણી ગુલામી
 જરા નવા પદ્ધતિએ સરકારે, ચાલુ રાખે છે.
 માટે એ ગુલામીની જાંછોને તોડવા બરમાનાં
 પ્રગતિશીલ બળો આજે જંગ ખેલી રહ્યા છે.
 ક્ષેત્ર એ જંગની સમરથાને આઠો રજૂ કરે છે.
 સંપાદક]

બ્રહ્મ દેશની ક્રાંતિ

લેખક : ચીમન મહેતા

૧ હકીકતમાં ચરાવાદી ક્રાંતિના દિવસોમાં
 બ્રિટિશ શહીવાદના સાંત-ખાટા કરનારો
 અને ખીન વિશ્વયુદ્ધના દિવસોમાં જપાની દાસિ-
 રોના છડકા હેઠાવનારો બ્રહ્મ જનતાએ ફની
 ક્રાંતિની મચાવ્યે એટલી છે.

આજે બરમાનાં લોકશાહી અને પ્રત્યાધાની વચ્ચેનો
 જંગ, કમ્યુનિસ્ટો, એમિસાનના સ્વયંસેવક દળ ખી.
 ખી. જો. તથા બ્રહ્મ પ્રગતિશીલો અને બ્રિટિશરો
 સંમુદાય બૂકતી તખીન નૂની સરકાર વચ્ચેનો જંગ,
 ખૂનકાર બની રહ્યો છે. માત્રના પ્રદેશ પર ઉગ્ર રીતે
 ખેલઈ રહ્યો છે.

રંગુનથી નાંચે તક મળ્યે બરમાના પ્રદેશ તથા
 આસાનની પહાડીઓના સુલક આજે ક્રાંતિનું
 સમરાંગણ બની ચૂક્યો છે.

હજી ખબર છે કે બ્રહ્મ ગેરિલાઓની સમર-

બુમિ હવે દક્ષિણમાં ખસીને ખંદર તક અને ઉત્તરમાં
 કેશિન પહાડીઓ અને સાત રિયાસત તક
 ફેલાઈ છે.

અનુક્રમમાં ચહેરો સિવાય મામકાઓ તથા
 જંગલનો મોટા ભાગનો પ્રદેશ આજે ક્રાંતિશીલોના
 કબજા હેઠળ આવ્યો ગયો છે.

સારથે બરમામાં વડા પ્રધાન તખીન નૂની સર-
 કાર સામે વિરોધ વંટોળ બ્યાપક સ્વરૂપ ધારણ કરી
 ચૂક્યો છે. બ્રહ્મ આઝાદીને નામે ઓળખાતા નુ-
 એટલી કરારનો બરમાના તમામ પ્રગતિશીલ
 બળોએ વિરોધ કર્યો છે. ખુદ એમના જ પક્ષના
 સંખ્યાનંધ બનુવાથીઓએ એમની નીતિને ફગાવી
 દીધી છે. કારણ કે નુ-એટલી કરાર અનુસાર-

● બરમાને માત્ર બ્રિટિશ લશ્કરી મિશનો જ આવ-
 કારવાના રહે છે. બ્રિટિશ સામ્રાજ્યની પહારોના ડેલ

દેશના પશુ દરકારી મિથમાને એ આવકારી શકે નહિ.
 ● બરમાના હવાઇ મથાનો બ્રિટિશરો ઉપયોગ કરી શકે.

● હવાઈ મથકો જેવા દક્ષી બંદરો અંગે પશુ બ્રિટિશરો ભોગવી શકે.

આમ આના દરકારી કરાર દ્વારા 'આગ્રહ' બરમાને બ્રિટિશરો બ્રિટિશ સામ્રાજ્ય સાથે સાંકળી દે છે તો આર્થિક રીતે એમની પુરાણી શુભાખી તેઓ ચાલુ રાખે છે.

● રાષ્ટ્રીયકરણની ચોજનાને અમલમાં મૂકતાં પહેલાં બરમાના ઉદ્યોગોમાં બ્રિટિશરોએ રોકેલી મૂડીનો (લગભગ ૬૫ કરોડ) બ્યાનબી બદલી આપવાનો રહેશે.

● ૪૯ કરોડ રૂપિયાનું બરમા પાસેથી નીકળતું બિઝનેસનું હેલ્થ ૧૯૫૨ પછીના ૨૦ વરસ દરમિયાનમાં હપ્તાવાર ચૂકવવાનું રહેશે.

● યુદ્ધને કારણે બરમાના વેરાવખેર બનેલા આર્થિક તંત્રને પાયા પર મૂકવા બિઝનેસ આપેલા ૧૧૭ કરોડ રૂપિયા ૨૦ વરસ દરમિયાન બિઝનેસને પાછા બરબાદ કરવાના રહેશે.

આમ બધું મળીને કુલ ૨૨૭ કરોડ રૂપિયાનું હેતુ ન-એટલી કરાર દ્વારા બરમા પર ટોકવામાં આવ્યું છે. આ હેતુ ત્યાં સુધી બરમા ઇંગ્લેન્ડને ચૂકવી ન દે ત્યાં સુધી બ.માનો આર્થિક વિકાસ બિઝનેસ રૂંધી શકશે. અને એ વાત સૌ માં જાણે છે કે બરમા આ મોડું હેતુ ચૂકવી શકે એમ નથી. પરિણામે બિઝનેસની આર્થિક પકડ બરમા પર ચાલુ રહે છે.

યુદ્ધ પછી તરત જ ૧૯૪૬ ના ઓગસ્ટ સપ્ટેમ્બરમાં બિઝનેસ સામે રંચનમાં મોટા દેખાવો થયા હતા. કામદારો, સરકારી કારકુનો તથા પોલિસો હડતાળ પર ઉતર્યા હતા અને એ વખતે બ્રિટિશ રાજ્ય ઉપલી પડવાની અર્થી પર હતી, પરંતુ ઓગસ્ટના સાથે બ્રિટિશરોએ સમાધાન કરીને એ કાંતિને ખાળવાનો પ્રયાસ કર્યો. પરિણામ એ આવ્યું કે પ્રતિસ્પર્ધી બળોમાં ફેટ પડી અને પ્રત્યાધાતીઓ

ઉપર આવ્યા. અને એક દિવસ 'એવો' આવ્યો. કે બ્રિટિશરોના જ આંધીયા યુ-સી દ્વારા બ્રિટિશ સાથે સમાધાન કરનાર ઓગસ્ટનાનું મોત થયું. ત્યાર પછી ઓગસ્ટનાની જગ્યાએ આવેલા તખીન તુની કાંતિને ખાળવાનો પ્રયાસ કરી રહ્યા છે પરંતુ એમાં એ નાશ મિથાજ નીવડ્યા છે.

આજે તખીન તુના દેશદોષી સમાધાન સામે બરમામાં જન્મે જમાવનાર કમ્યુનિસ્ટો પ્રત્યે બરમાના લોકશાહી બળોએ એમની સહાનુમતિ વ્યક્ત કરી છે અને એને સક્રિય રીતે આપે છે.

આ કમ્યુનિસ્ટો અને તખીન તુની સરકાર વચ્ચે ૮૦ હજાર માહત્તવા વિસ્તારમાં જન્મે ચાલી રહી છે. રાજધાની રંચનમાં ફક્ત ૫૦ માહત્ત ફર કમ્યુનિસ્ટોએ એમનાં લાજી-જમાવ્યા છે. કિસાનોના રેકા પર કમ્યુનિસ્ટન ગેરિલાઓ એમની સામે બાધુ નિક દમિયારોથી લડતી વતી સરકાર સામે જન્મે વધુ ને વધુ બાપક બનાવી રહ્યા છે.

હેલ્થે હેલ્થે બરમામાં બનતા, ગયેલા બતાવે પરથી એ વાત સાચી થઈ જાય છે કે કમ્યુનિસ્ટોને કચડવામાં વતી સરકાર નિષ્ફળ ગઈ છે. એટલું જ નહિ એમની પી. પી. એ. નામના સ્વયંસેવક લે એમની પ્રત્યાધાતી તીવ્ર સામે બળવો પુકાર્યો છે એથી હવે ત્યુપચુ પ્રગતિશીલોના સાથમાં રાખવા તેઓ ખુદ પોતે રચીયા તરફી છે તથા માહત્તવામાં માને છે એવું જાહેર કયું છે, એમના આ વિદ્વક્ વતનમાં તેઓ એટલી હદે ખાળજ ગયા છે કે 'માહત્ત', એંગલસ લેલીન, સ્ટેલીન, હીમિનેલ વગેરે માહત્તવાદીઓના લખાણોનો અભ્યાસ કરવા મારે વગેરે ચલાવવાની એમણે જાહેરાત કરી હતી. પરંતુ એમની એ જાહેરાત ઉદામોને હત્તરવામાં નિષ્ફળ પુરવાર થઈ છે. ત્યાર પછી તો તખીન તુએ ઉદ્યોગોના રાષ્ટ્રીયકરણ તથા વળતર આપીને નમીન દારીનો નાશ કરવાની જાહેરાત કરી છે. પરંતુ એમાં હેતરવાનો બહો ઉદામોએ સાફ ઇન્કાર કરી દીધો છે.

છેલ્લે છેલ્લે તખ્તીનુત્તી સરકાર સામે ખુદ એના બચકની કોલક કુકીએ જ ઉધારો જળવો પૂકાયો છે.

એજસાનના સ્વયંસેવક ડગ પી. પી. એએ પણ તખ્તીનુત્તી મામે કંતિની હાઝલ કરી છે અને એજસાનની વિષવા પણ એમાં સામેલ છે.

આમ બરમાના તમામ પ્રતિષ્ઠિતો તખ્તીનુત્તી સરકાર સામે ખજાને પદ્ધતિ છે. વિશાળ જલ્દી જનતાને એમને ટોા છે એ વાત હવે જલ્દી જનતાને એરીલાએને આપેલા ટેકા પરથી સાબીત થઈ ચૂકી છે.

છતાં પણ સ્થાપિત હિતોની રખવાળી કરતી તખ્તીનુત્તી સરકાર પોતાની સત્તા ટકાવવા મરજીયા પ્રયાસો કરી રહી છે. એનું પરિણામ એ આવ્યું છે કે આજે જલ્દીએ એ સૌથી વિશાળ સત્તા પ્રિટિય સેનાપતિ જનરલ રમીય હનને ચરણે ધરી દેવામાં આવી છે. આઠ મહિના પહેલાં જલ્દીએની 'આઝાદી' ની જાહેરાત પછી ફરી વખત ખુલ્લુંખુલ્લું રાજકીય સત્તા આ રીતે બરમાના દેશદોહીએએ અંગ્રીજના હાથમાં ચોપી લીધી છે. આમ આખરે એમણે દેશદોહી પ્રજા-સેવકો રાંઠ અપનાયો છે.

છતાં કંતિનાં પૂર આળી ચકવામાં તેઓ જમ્મુ જવા છે. એટલે હવે પરદેશની શાહીવાલી તકરો પડે એમણે મદદની બીજા મોંગી છે. જાટ અને અમેરીકાને ફરવાને એમણે 'મદદ'ની જાણ કરી છે.

અર્થબારોમાં એ સમાચાર પણ આવ્યા છે કે હિંદી સરકાર પાસે પણ તખ્તીનુત્તી સરકારે મદદની માંગણી કરી છે. અને જાણવા મળ્યું છે કે એ મદદની માંગ પાછળ બરમામાં રહેતા હિંદી શીવાહીઓના ટેકા છે.

આ વાત સાચી સાચી હોવી સંભવિત છે. કારણ કે બરમામાં રહેતા હિંદી શીવાહીઓ અને યદી જમીનદારોની ૨૦૦ કરોડ લેખરની મિલકત બરમામાં પડી છે. ૬૦ કરોડ રૂપિયાની રકમ એમણે બરમાની એમાં માનવી જમીન પર રાખી છે. એ

સિવાય બીજા કોઈએ અને વેપારમાં રોકેલી રકમનો કુલ આંકડો ૨૦૦ કરોડ પર પહોંચે છે.

બરમાની આજે બહોળી કંતિના પૂર આ હિંદી શીવાહીની શોખણ લીધાને પણ જવાબી દેશે એ કસી તેઓએ તખ્તીનુત્તી મદદની માંગણીને ટેકા આપ્યો છે. છેલ્લા સમાચાર એવા આવી રહ્યા છે કે આ શીવાહીઓ હિંદી સરકાર પર હવે મદદ માટે દયાણ લાવી રહ્યા છે.

પરિસ્થિતિ એ હદે પહોંચી છે કે માત્ર જલ્દી સરકાર જ નહિ, જલ્દી પ્રિટિય સરકાર પણ વિચારી રહી છે કે લોકશાહી આંદોલનની તોફાની લહેરની ચંપાટ ખાતી પ્રત્યાધાતી ત્તી સરકારને કોઈ બચાવી શકે એમ હોય તો એ હિંદી સરકાર જ છે.

પરંતુ વરસોથી પોતાની આજ્ઞા માટે લડી રહેલી હિંદી જનતાને પોતાના પોરાથી દેશના આઝાદી આંદોલન સાથે આવે કુશિત વિશ્વાસવાત રહી પણ નહિ થવા દેવા બેઠાં.

આજે સારાયે એશિયાની જનતા આજે બહી પડી છે. બીજીની આઝાદ ફાળની સાથે વિએતનામ, બરમા, મલાયા અને ઇન્ડોનેશિયાની જનતાં શાહી વાદના મદપર આખરી પ્રહાર કરી રહી છે અને એક વતન આઝાદ અને લોકશાહી એશિયાની નિર્માણ તરફ આજે બહી રહી છે.

એવે સમયે શું હિંદી શાહીવાદનો એકાદાર બનશે ? શું એશિયાની સ્વાતંત્ર્યની જનતાની પીઠમાં ફરી ભોંકશે ? અને એ રીતે એશિયાની ગુલામીને કોષમ રાખતા શલકની દીકા પોતાના કપાળ પર હાથે માટે લગાવશે ?

હિંદી જનતાએ આવી પરિસ્થિતિનો મહત્તમ કુશલતા કરવાનો છે. હિંદી સરકારને સાર્વસાદી શીવાહીને છે. બરમાથી દૂર રહે, બરમામાંના હિંદી શીવાહીઓના હિતને ખાતા તમે બરમાના આઝાદી આંદોલન સાથે મદદ કરી ચકરો નહિ.

૧૯૧૬ની

મહાન કુરબાની....

લેખક : અવધાસી.

ગૂજરાતની 'અસ્મિતા'ના સુશ્રાવ્ય, મહર્ષિ, માર્ગવર્શક શ્રી મુનશીએ આપેલ ત્યારે, તેમના ચિંતનપ્રદેશમાં 'મજૂરિયાઓ'ને પ્રવેશ મળ્યો ન હતો. પણ, રૂપિયોનો તપોજન થયો, અને 'મજૂરિયાઓ'એ ત્રીસ વર્ષ દરમિયાન, આંખો રાતી કરી, ત્યારે, મુનશીના અનુભાષીઓ પેદા થયા. ગૂજરાતની અસ્મિતા અદિતીય છે, અને સર્વ સ્ત્રેષ્ઠમાં તેનો વિકાસ થયો છે, તેની નીચું પ્રગતિ સુધા માંડી.

હું કામદારો વિષે વાત કરી રહ્યો છું. ગાંધીજીએ અમદાવાદને સત્યાગ્રહ આશ્રમ આપ્યો. અમદાવાદના ઐતિહાસિક રથગામી, સત્યાગ્રહ આશ્રમ, હઠીસિંગનું દેડું, શાહબાલમ—અને હવે, ડો. હરિ-પ્રસાદ દેસાઈ તથા બીજા અસ્મિતાના ચારણોની ગાથામાં, મજૂર મહાજનનું નામ પણ ઉમેરાયું છે.

અને, મહાજનની કીર્તિ, અમદાવાદના શાણા વેપારી તથા માતૃક મહાજનો જેટલી જ દશે રિશામાં પ્રસરી છે. અરે, પરદેશી વિદ્વાનો, લેખકો, ગોરા મનરો, અને દેશનારકોએ, મજૂર મહાજનને, ગાંધીવાદી વિચાર-આચારના ઉત્તમ મંદિર જેવું ગણાવ્યું છે. કહો, ગૂજરાતની 'અસ્મિતા' વિષે ગૌરવ લેવા જેવી વાત નથી ?

મહાજનની વાત તો હવે હિંદુસ્તાનભરમાં જાણીતી છે. સરકારના પ્રધાનો, કોંગ્રેસના આગેવાનો, સરકારની રેલવેની સુધતિ, મહાજન તથા હિંદ મજૂર મહાજનની પૂરી જાણ છે. હવે, તે એશિયામાં તેનો ડોકી વગાડવા, હિંદુસ્તાન ટાપસ લિ. ના કોર્પોરેટર અને મહાજન આગેવાન જનાબ આબીદમલીએ બીકું ઝડપ્યું છે.

પણ, મહાજન અને અસ્મિ-

તાની વાતમાં, મજા વાત બહી ગયો. મહાજન એ અમદાવાદના કામદારોનું ગૌરવ અપાવે તેવું પ્રેરકબળ છે, કે, તેમની લઘાલઘ અસ્મિતાની કપર છે ? આ સવાલનો જવાબ, નવા જમાનાના સ્વેતરઅધારી રૂપિયોએ તો આપ્યો છે. કામદારો પણ જાણે છે, કે, માલિકોની અસ્મિતાના ભાવનામાં મજૂરોની મહેનત કળે ત્યારે મહાજન જાને છે. પણ, હું તે દશ્યારી રાખેલી એક જગત-સ્મૃતિને '૧૫ મી જોન' રટની પુરુષાર્થિયોએ વાદ કરી રહ્યો છું. ૨૯ વરસ પહેલાંની વાત છે. અમદાવાદના તથા વીરમગામના કામદારોની એક મંદાને કીતકારી લડતની વાદ અને આવે છે. ત્યારે, અમદાવાદમાં ગૂજરાત, કાંઠિયા તાકે મારવાડ તથા દૂર પ્રાંતોના કોમદારો, કંઝાળ રોજી ઉપર કામ

કરતા. ૧૯૧૪ ની સમાગમ બંધ
ન જામા રહીને હડતાલો કરી,
હડતા પશુ ખત. ૧૯૧૬ સુધીમાં
તો, પાંચેક ગોઠી હડતાલો અને
નાની હડતો ભેંધ લીધી. મગાર,
બોનસ, હાથ્યાની માંગણીઓ
મેળવી લીધી.

ત્યારે તો દેશનું વાતાવરણ
ગરમ હતું. રશિયામાં મજૂર-
કિસાન રાજ્ય સ્થપાયું તેના
ઝંઝાટા આપણા દેશમાં ઊઠ્યા.
અને, બ્રિટિશ સરકારને સેતાની
સરકારના નામથી ગિરદાવતા,
ગાંધીજીએ, કામદારોને પશુ લાલ
આંખ કરી લાલ આંખની
સામે ચેતમ્યા, પશુ, ત્યારે,
સેતાની સરકાર સામેનો ઉઠાવો
જળપૂર હતો.

૧૯૧૬ના એપ્રિલમાં, ગાંધી-
જીને ખુલાસા મળતાં સરકાર
પકડવા દેશભરમાં ખળમળાટ
ફાટી ગયો. અમદાવાદમાં તો
એપ્રિલના પહેલા અઠવાડિયામાં
જ કાળા વાનટાઓનું સરથક્ક
તથા ગેરકાયદે સાહત્ય વેચાણ
થયું હતું. લોકોને રાજ સરકારને
ખતમ કરવાના નિમિષને મજબૂત
કરતો હતો.

અમદાવાદમાં કામદારોએ
આ નિમિષનો અમલ રાજ કરી
દીધો. તેમણે મિલમાંથી હડતાલ
શરૂ થઈ. જળપૂરના ગામડાંના
એક તાણાવાળો-કાનજી-આગેવાન
મળ્યો. મિલમાંથી દાખમાં આવ્યાં
તેવાં અને તેટલાં દહિયાંને લઈ
કામદારો નીકળ્યા. મિલારીયામ

લતામાં તો ભેતભેતામાં હડતોના
પેગામ પહોંચી ગયો. રસ્તામાં
એક ગોરા ડંખાણો, તેને,
મિલના જાંગમાં ફેંકી દેવામાં
આવ્યો.

સહેરના તમામ કામદારો
હડતને પથે વળ્યા હતા. ૧૯૪૨
માં ગાંધીજીની ધરપકડ બાદ
માલિયાએ લોકઆદેશ કર્યો, અને
મહાબને કામણી કરી દરિયાનો-
ને કાત્રી મુક્યા, તેણે અણી-
શુક, અદિસ, રાત અને
નંદાવાદી માગે આ હતા !
કામદારો તો સેતાની સરકારને
ખતમ કરવા માટે ઉત્સુક હતા.

અને તેથી સેતાની સરકારના
પ્રતીક જેવી, કારો, પોલીસ-
થોકડો, કચેરીઓ વગેરે ભેત-
ભેતામાં ભરમ કરવામાં આવ્યું.
દબરો બેનુતોની આહુતી મરેલા
શલામીના હતાવેબેનો નાશ કર-
વામાં આવ્યો. તથા દિવસ સુધી
અમદાવાદે સાચા ઇન્દ્રજાળી
વાતાવરણની હવા અનુભવી.

આ મહાન હડતની પાછળ
ત્યારના કેમિસના કાચીર શ્રી.
બેંકર કે સરદાર પટેલ ન હતા;
તેઓ પશુ આવ્યા-તપ્તા ઉપર,
પશુ, હડત ફુંકી નખિતા. હાં-
વૈયાંબોને જૂનબંધાથી નીકળી
આવી 'ગાંધીજીની જે' થોકરી
કળે ઘડે જવાનું કહેવા તેઓ
નીકળ્યા મણુ આ હાતમાં, સહે-
રના મધ્ય વર્ગના લુચનો, પોલે
પોલે ટુકડીઓ જમાવી નેડાવા.
દરિયારો સન્ધ્યા અને વહેંચ્યા.

બહાદુર કામદારોને શેરીએ
શેરીએ આવકાર મળ્યો. મધ્ય-
મવર્ગની 'મંજુરિયા' મારેની રૂમ
આ ક્રાંતિકારક ઉઠાવમાં ક્યાંએ
ભોળાઈ મળી. મીડાઇ, ચાચાણ
તેમજ બીજી સમયડોનાં ઉભારતાં
પૂરથીલોકોએ કામદારોને નવકાળ્યા.

સરકારે માર્શલ લો ભેંડે
કર્યો. બેદામ ગોળીમાર-૧૯૪૬
ના ફેબ્રુઆરીના નાવિકોના ખળ-
વાની પાદ આપતો હતો. સેંક-
ડોની સંખ્યામાં, સ્ત્રી પુરુષ અને
બાળકો લવાયા અને મર્યા. કામ-
દાર લતાઓમાં તો કાદાકાર
વર્તાવી દીધો. પાપલથેલોઓની
સારવાર કરવા સહેરની પ્રખ
ઉલટી અને પોલે પોલે નાતની
વાડીઓમાં, ભેંડે રથોએ,
નાની ગોઠી લાકડાની ટ્રિફ-
તામેલા ખાટલા નખાયા. પશુ
હડતને રાજ ચોર હતો.

ગોરાઓ મળે ત્યાં તેનો
ધાણ નીકળતો. સરકાર તરફી
મેજરેટ ગોળીમારનો હુકમ
કાદવા નીકળ્યો ત્યારે દાખપટેલની
પોળમાં આવેલા તેના ઘર ઉપર
લોકોએ હડતો કર્યો અને મેજ-
રેટ બહાદુર ઓના પોળાકમાં
બાગી ગયો.

પાંચકુવા દરવાજા પાસે,
હિંદી ચિપાલીઓ-સીપ, અને
ગુરખા-માણા નાંખી પકડા હતા.
કાળુપુર અને સારંગપુરથી
આવતા લડાયક સરથક્ક ઉપર
ગોળીમાર કરવાનો હુકમ મળ્યો.
પશુ, તેમણે હવામાં ગોળીમાર

કર્ષો. કોટની દિવલોમાં અને દરવાજામાં બોલે પશુ તે મજા દર-સૈનિક બિરાદરીના નિશાન મોજૂદ છે.

સરકાર ચોક્કી ઉડી. કેશિસના આગેવાનો પણ ચોક્કયા હતા. શહેરમાં નિહાવ અને સૂમસામ રસ્તા ઉપર ગાય આવે તો પશુ ગોળીયાર કરનારા ગોરા જલ્દા-દોઝે ત્રાસનું વતાવરણ જમાવ્યું હતું. પણ, કેશિસી આગેવાનોને તેની ખાતી નહતી. આજની ગૂજરાત પ્રાંતિક સમિતિના મંત્રી શ્રી રાવજીભાઈ પટેલે, પાનકોરના નોકે આવેલા એક ઘેરામાંથી દિવસભર છુપાઈને જોયેલી વાત છે કે વાતાવરણ 'શાંત' હતું.

ઠાળા સિપાહીઓએ પણ હાદવી જાહેર કરવા માંડી, એટલે મુખ્યમંત્રી સરકારે ગોડે લાકર મંગાવ્યું. લાકર આવે છે એવી ખબર વીજળીવેગે એડમાં પહોંચી ગઈ. નડિયાદના સંતરામ મંદિરમાં દસ દળદળી કિસાન મેદની અને જનતાએ, આ માશૂક લોના રાજ્ય સામે રાષ્ટ્ર પ્રગટ કર્યો, અને રેલના પાટા ઉખેડી નાંખી તેને બેઠકાવડાનો નિર્ધાર કર્યો. દરબાર જાપાળદાસે ચંપા કરી, પણ, બહાદુર કિસાને એ, ઉત્તર-સંકા પાસે અને એડા રોડના પાટા ઉખેડ્યા. વીરમખાંમવા કામદારોએ પણ હડતાલનો પથ લીધો, અને ગોરા અધિકારીઓને પૂર્ણ કર્યો.

આમ, ચાર દિવસમાં, વીર-

મખામંથી મદીસાગર સુધી કામદાર કિસાન અને સમરત જનતાએ બંડની પતાકા ઊંચી કરી હતી. તેની સામે, આગેવાનો એકજોખા દોરવણી આપી સેતાની સરકારને પૂંચી કરવાની વાતો બાજુએ રહી, પણ તેમણે, હડતાથી અંકરણ ઉઠાવે, તેને તોડવાની રસ્તા લીધા. ગાંધીજી પણ મુખ્યમંત્રી દોડી આવ્યા.

‘કામદાર આગેવાનો-કાનજી વજીરેને બોલાવ્યા. તમારા બચાવ કરીશું’, ફત્તેને લાંકે નહિ લેવું. કવા દુધએ, એમ કહીને સરકારને સોંપી દીધા. સરકારે ડહનમથ આગેવાનોને દેવનિકાલની તથા લાંબી ચાલમા કરી.

કામદાર હતાઓ ઉપર રા. ૧,૭૬,૦૦૦નો ફંડ કોટી મેસાંઓ, જે અત્યંત કૂરતાથી વસુલ કરવામાં આવ્યો. અંધીજીએ, હંટર કમિટિ સમક્ષ લુગાની આપતી ઉપરની ફરિયાદ કરી હતી. પણ, છતાંયે, તેમનું ‘ઓશય’ અપ્રતિમ હતું. માચલ લોના સ્થાપક અને સેંકડો નિર્દોષના ખૂતી જેવા કમિસનર ચેટ્ટરીસ વિશે ફરિયાદ તો છું, પણ, ‘તેમની શૂલમાં પણ મહાનતા’ તેમને લાધી!

ખેર. પાછા કામદારો ઠામે વળગ્યા. જેમવાળા હિંદુસ્તાનની જેલો, અને ઠાળા પાણી કરી આવ્યા. પણ ૧૯૧૬ની જનતા હડતાની વાત દેશબંધેતના મહાન પૂરમાં બાજુએ થઈ ગઈ. સન ૧૯૨૭માં, ગૂજરાતની

અસ્મિતાના ચારણ મુન્દરીએ પોલીસ પ્રધાન બન્યા, ત્યારે, વળી, કેટલાકે કંમનપત કમ્પનિરોએ, તેમના કાનમાં ઘોષાદ ઘડે કર્યો, કે, ૧૯૧૬ના હડતાને ઠોડી મૂકા. કેશિસમાં આગેવાનોની આખો પણ સતેજ કરવામાં આવી, અને છેવટે, કાનજીને છોડાવ્યો. ૧૮ વર્ષની જલ્દવાના બાદ, ગૂજરાતના કામદારોનો લાડીલો ચોકો જલ્દી બહાર આવ્યો. કહેવાય છે કે; મુનદરીએ તેને અસ્મિતાનો પ્રચાર કરવા; અમદાવાદથી હંમેશને માટે જયપુરમાં રવાના કરી દીધો હતો. ‘બાકીનાં શું થયું’, ક્યાં છે, જલ્દીમાં કેટલા મર્ધા તેની તપાસ મોરારજીને સોંપવી રહી!

પણ હવે, સવાળ તો ઊંચો છે, આ હવતા અંધારા જેવા મજૂરિયાઓનું શું કાવું? કહેવત છે ને કે મોટા માણસોના શિર્ષમાં મહાન વિચાર એકી સાથે જરે. અમદાવાદના કલેક્ટરને પ્રેરણા આવી, આજનો ઠાળા બખરના સરકાર (જો કે બારે સંત અને માલિક એમ મુયોગ હતો) અંધાલાલને પણ સમજ્યું, અને ગાંધીજીને વાત કરી. ‘મજૂરોને સંગઠનમાં રાખવા એ જ સાચું છે.’ વાત પણ સાચી હતી. ગાંધીજી પેતિ જ નવજીવનમાં લખતા હતા, ‘મજૂરોને હવે ગાંધનાર મિત્રની જરૂર પડી છે.’ તો, જો મિત્રોની સાથે તેમણે, પ્રેરણાના પરિપાકરૂપી મહાન મંદિરની સ્થાપના માટે કદમ ઉઠાવ્યો.

૧૯૨૭ ના હિંસાચર્યા તો, શેઠિયાઓ તથા કામદારોના પ્રતિનિધિ સંલગ્ન કરવા બેઠા. ૪ લેકટર સાહેબની કામદારીમાં જ વિધિ મંજૂર મહાનગર બન્યું. વરસ પછી શેઠ મંજુદાસ તથા બાંધીજીએ તેના ધરાધારણે બનાવ્યા. મહાનગરના આગેવાનો કહે છે કે, અમર બાવળિયાના ઝાંડ નીચે, મહાનગરની સ્થાપના થઈ.

પણ કામદારો કહે છે કે આ બાવળિયાના કાંટા આજે પણ મોંચાય છે. દેહના કામદારોની પણ ફરિયાદ છે કે, અમર બાવળના બીમાં પાણી સીંચનારા ને દા-પટેલ આજે સેકેડો કામદારો ઉપર ખાસીં લેથી પણ વધુ જુલમ મલાવી રહ્યા છે.

તો કહેતા કામદારોની અસ્થિતાના મહાન મંદિર જેવા મહાનગર અને તેના ઉત્પાદક મધીલ-પટેલનાં કામદારોને અમર ક્યાં કે, મંદિર

પણ, ઉધુ બેનારને જુદું લાગે તેમાં હતિહાસનો શો વાંકો? કામદારો કહે છે, કે, અંગ્રેજ સરકારે હિંદનો ઇતિહાસ જોટા ચીતરો, તેમ, મૂડીવાદી વર્ગ અને તેના બાટ-ચારણોએ, અન્યાય અને જુલમ સામેલી લંડોને ઇતિહાસ પણ જોટા ચીતરો છે. ૧૯૧૯ના રક્તસ્નાનમાંથી પસાર થઈને જૂલમતના બહાદુર કામદારોએ જાનમાલેલી અંગ્રેજ સામ્રાજ્ય અને કુરબાનીની ભરણી કયા, જૂલમતની જનતાની અસ્થિતાનું એક અત્યંત ઉજવળ પ્રતીક છે. સત્યાગ્રહી વર્ગના બાટ-ચારણોએ તેને ધરતીના પેટાણમાં દબાવી તેના ઉપર, મહાનગર નામની માહિક તરસી સરંજાની ઇમારત રચી છે. પણ, આ દબાવેલી સ્મૃતિના પોપડા ઉખડતા નહીં છે. વધોયી, દેશ અને અસત્યતા નામ ઉપર ટકાવી રાખેલી ઇમારતના પાયા દોહળા

બન્યા છે. અને, તેને અમીનમાં રમણેણને નવેસરથી ઇમારત સર્જવાના બેચેન પ્રયત્નો શુભ રાતનો કામદાર વર્ગ કરી રહ્યો છે.

ત્યારે, ફરીથી સત્ય પ્રસ્થાપિત થશે અને, જૂનરોતની શોષિત જનતા, અમલવાદ, વીરમત્રામ અને ખેડોના મરજવા કિસાન કામદારોની વંશચાર્યાના મુલ્યબોન મુક્તકંઠે કરશે.

આજે, એ દબાવી રાખેલી વર્ગ અસ્થિતાનો એક પ્રસંગ જ મેં કહ્યો છે. ૧૫ મી એપ્રિલે રચાયેલી 'આઝાદીના' એક વર્ષમાં, લાખો કરોડો કામદાર કિસાનોએ, કયાયેલા અમલ વર્ગને જાતેનાએ ભેગવી છે, ગાળાખારો સહન કર્યા છે, તેમણે, આ કયાની યોદ્ધ વિસરવી પાલવે તેમ તથા:

આઝાદીની

પ્રથમ સંવત્સરી

આઝાદીની પ્રથમ સંવત્સરી આવતાં પહેલાં જ ભૂલાઈ ગયે જવા આવે તે કંઈ દેશનું નેહું તેનું અપમાન છે? ગાંધીજીનું મૃત્યુ થયું છે. ને લોકોને ભૂખ-ત્રાસનું જીવન ગુજરવું પડ્યું હશે, એથી શું ઘઈ ગયું? આઝાદી જેવી આઝાદી; ને એની પ્રથમ સંવત્સરી! લોકો એકઠર બની ઉમંગભર્યા ઉત્સવો જ ધન્ધાર કરે એ કેમ નમાની લેવાય? ખેર...પણ લોકો નહિ, તો લોકોની સરકારે તો ઉજવણી કરવી જ રહી.

લોકોની સરકાર ને એની પોલિસ, અને એનું લશ્કર ને એના પ્રધાનો અને ગવર્નરોય ને મામુલી માનવીની જેમ ગાંધીજીના મર્યાનું દુઃખ દિશમાં સંધરી બેસી રહે તો કેમ ચાલે? સૌ શ્રીકર્મા હજી જઈ આઝાદી જ ભૂલી જાય એ કેમ બને?

અને મુખ્ય સરકાર ને મદાસની સરકાર ને વડી સરકાર ને નામદાર વાઈસરોય રાજજીએ-સૌને, ૧૫ મી ઓગસ્ટે, લોકોની નહિ તો, સરકારી આઝાદી તો ઉજવી જ ઉજવી. દેશનું નાક, ખેર દેશનાં નહિ તો પરદેશમાં તો, રાખ્યું જ રાખ્યું.

પણ સરકારની આટઆટલી જહેમતને ધૂળમાં મેળવવાનો કેમ જાણે નિશ્ચય કરી બેઠા હોય એમ કેટલાક અખબારોએ પેટ ભરી ભરીને જાણ્યું, આ તો સરકારી ઉજવણી છે, લોકોને એમાં કશો રસ નથી!

લોકોને નામે કેમ જાણે એમને મમે તેમ બોલવાનો ને લખવાનો પ્રવાનો મળી મથો ન હોય!

અને પૂછીએ કે તમે કહો છો ને લખો છો એ સાચું છે, એની ખાતરી શી? તો માળા ફોટા સહિત લોકોનાં નિવેદનો બહાર પાડે છે. શ્રી પ્રેસે ને જય ગુજરાતે તો કંઈ હા જ નથી રાખી.

શ્રી પ્રેસે બે મેન્દર, એક ઓરિસ-કલોક, એક માછીમાર, એક ડ્રાઇવર, એક સિપાઈ, એક જાપાના કંપોઝિટરને મળી સીધા સવાલો કર્યા : એક તો, “આ વર્ષની આઝાદી વિશે તમારું શું માનવું છે?” બીજે સવાલ : આપણી દાલત, સુખરી નથી એમ તમે શાથી માનો છો? અને ત્રીજો : તમારે કંઈ સૂચના કરવાની છે?

સવાલો જ આવા પૂછો પછી જવાબો એકદેશ મળે એમાં નવાઈ શી? કેમ જાણે વરસભારની દાઝ ભેગી કાઢતાં હોય એમ આ બધાએ, લખમણ એક સરખા જ જવાબ આપ્યા : પેલો મીઠ મનૂર તો કહે, “સાચો જવાબ આપું તો સરકાર મને જેલમાં જ ખતમ કરી નાખે!” ત્યારે વળી, સિપાઈ કહે : “આ પ્રધાનો બધા, બીલું કંઈ શાક કામ કેમ જાણે કરવાનું હોય જ નહિ, એમ પ્રજા ઉપર ઉલટા ત્રાસરૂપ બની મથા છે! ને પછી તો, એણે એક પર બીજી ફરિયાદો જ ગગઝાવવા માંડી! ત્યારે કારકુન કાંઈ જાણે ન ઉતરે! એણે ય પત્રાર, ધર, મોંઘવારી, શર્ણા જાગર ને સરકારી ખાતાના સહાની મોંઘરીને વાંતો કરી. આ બધા તો ઠીક, પણ છાંટીમાં ભેળે કરી ય અત્યાગમ નહીં એવો પેલો માછીમાર યે કહી ધડકોળાં એ તો કહે : આનાથી તો બિટિયાનું રાજ

એ રોતે સારું કે કાને તમારી શી દવા હશે, એની આંતે તમને ખબર પડતી. પછી આ કેમિસ્ટી રાજમાં તો હુદ્દાએ ને નોકરોને ને બૂખરો ને બહુ ય એક સામટું ને અને એણે ય કરતા કરતા ઉમેરું કે, રખેને વધારે કંઈ બોલાઈ જશે તો વળી સરકાર પાછી થોંચી ધાલશે !

અને આમાંથી કોઈને આ સરકારને દાંચે સુધારો ને સુખ આપવાની આશય રહી નથી !

તો પેલા નવા નવા દાંલી નીકળેલા સુખના બૂખ ગુજરાતે તો એનાથી ય આગળ વધી પોતાના હબરો વાચકોને જ સીધા સવાલો પૂછવા કે બોલો આ આઝાદી તમને કેવી લાગી ? તમને શું દુઃખ છે ? એ દુઃખ દૂર કરવા સરકારે તમારે ત્યાં શું કયું છે ? વળી, તમને પોલિસતંત્રની અને નોકરશાહીની વર્તણૂકમાં કેટલી દહેસોના દશન થાય છે ?

અંગ્રેજ રાજ ને આજના રાજમાં શો ફેર છે ? લોકોનું રાજ કેટલે અંશે સ્વપાતું છે ? વગેરે વગેરે પર વિનાના સવાલો કર્યાં. પછી તો બોલો જ છોઃ આ દેશ-આપણો ગુજરાત દેશ જે કંઈ નાનેસતો નથી; ને એમાં લોકોનું કાગિયારું બિચારાનું હોય ને લોકો વરસોથી બૂખદુઃખમાં રહેતાં આજનાં હોય, ને મારા તમારા જેવું કોઈ એમને દુઃખની વાત પૂછવા જાય તો પછી બહુ ય કહે-પણ મીઠાના અડી ફેરીયા આપવા પડે છે; ને ધાસતેલનો ડબ્બો ચાલીસ રૂપિયે મળે છે ! ને મલસા તો દીઠા જડતા નથી; અમલદારી ચોક્કું હજી બદલાયું નથી; સ્વરાજ આજ્ય કંઈ દેખાયું નહીં; બદલાયું નથી; હજી તો બેઅકુશ-નફાલાએ સૌનો કળને લીધો છે... પેસા નથી, અનાજ નથી, નોકરી નથી, ધર નથી, ખેતર નથી, કપડાં નથી, ... ને બોલવાચાલવા લખવા છાપવાની સ્વતંત્રતા નથી...

આમ બોલે એટલું લાંબું લિસ્ટ બનાવી છકાય. એમાં તે કંઈ નવી વાત ચર્ચ ? લોભાએ એમાં શું મોડું કહીય નાખ્યું ? શું સરકાર એ બજાવી નથી ? પછી સુધારની વાત તો એ છે કે, છાપાંબીની આ ઉમેરણમાં બજેલા ને અમલ સૌ શામેલ ચર્ચ ગયા છે !

કોઈ એમ. એ. છે ને કોઈ વકીલ છે; કોઈ વિદ્યાર્થી છે, ને કોઈ કારકુન છે. અરે કારીગર-મજૂર-ખેડૂત ને વસવાઈ વરણી પછી હવે તો જીત લેપડી છે. બે અમલ લખતાં આવડે એથી કેમ બજે ન્યાય ચર્ચ મથો હોય એમ અપચત ફરિવાદો લખી નાખે છે કે આની આઝાદી બે વરસ લખારો નો અંગે જીવતા જ નહિ રહીએ !

ખરેખર આપણા દેશનું દુર્ભાગ્ય છે. સાવ બજેલા ને ગમાર-બધા-સરકારની, તે જ રાષ્ટ્રીય સરકારની અમે તેવી દીકા કાવા લાગી જાય છે ! અને કારણ પૂછો તો ? બહુ બહુ તો ધર ને રોટી ને નોકરી ને એી સાવ હુદ્દાક વાતો આપણ ધરે છે !

રોટીની ને નોકરીની ખાતર, યા જીવતા નહિ રહેવાની બીકે, સ્વરાજ અને આઝાદીને વગેવાનાર આ દેશમાં પડ્યા હોય ત્યાં કહેવું કોને ! ને અધૂરામાં પૂરું છાપાંવાળા આવા બધાના બખાગાને ડાપે છે, ને ઉપરથી એમના હોદાઓય ! પછી સરકાર આવા બધાનાં મોઢાં બધ કરવા કાપડા કરે નહિ તો બીજું કરે શું ?

લોકો પોતાની જવાબદારી ન સમજે ને બે છાપાંવાળા એમની ન સમજે તો સરકારે તો પોતાની જવાબદારી ને ધબજત સમજવી જ રહી, લોકોની સરકાર જવાબદારીના અમલ માટે લોકો ને ફરે તો કોને કંડવા જાય ?

સુધારો ધરથી કરો, સડા સાદ ધરથી કરો, ને લોકશાહીનો અમલ ધરથી શરૂ કરો—એ સૂતો કાંઈ પોથીમાંનાં રોંગણું નથી. રામે સીતાને વનવાસ આપી, ચિતામાં એસાદી લોકશાહીનું જન્મંત દશાંત આપ્યું હતું તે કાંઈ એજ નથી મળ્યું. કેમિસના રાંખરાંખમાં ય લોભોની સરકાર લોભોની સીતાને કપડાં-વિહીન, અખંડિત, નિવાસવિહીન દશામાં રાખી રહી છે. અને દમન-ત્રાસની અગિયારી કાતી રહી છે તે કાંઈ મિથ્યા નથી.

દક્ષિણ એશિયા ક્રાંતિના પંથે

એશિયા ક્રાંતિના પથ પર અડપભેર આગે જતી રહ્યું છે. પૂર્વના આ ખંડની લાંબો માઇલની વિશાળ ક્ષેત્રી પર સેંકડો વસોધી યુધ્ધામીની જાગૃતિ અખડવતી જનતાનો મુક્તિજંગ આજે એના અંતિમ તળકામાં પ્રવેશી ચૂક્યો છે. ચીન, બરમા, મલાયા, વિએતનામમાં ક્રાંતિહારી જગાએ એમની લોખંડી તાકાત અને અશ્વનમ જુસ્સાનો પરચો જગતભરને હવે ખતાવી દીધો છે.

ઘોડાપૂરને વેગે ધસમસતા, ચીનના શ્રીલંકાના પ્રદેશમાં વસવાટ કરતા ૧૭ કરોડ ચીની જનતાને મુક્ત કરનાર મુક્તિદોળના આગેવાન માઓ-તો-તુંગે ચાંગની સંસ્તનતને ખતમ કરવા લોકચાલી પડેલી મિથ સરકાર રચવાની દાક્ષ કરી છે.

● મલાયાના બ્રિટિશ ચાહીવાદના જુઓ સામે કામદાર વર્ગે પડકાર કર્યો છે અને ક્રાંતિહારી ઉદ્ધાવની આગેવાની લીધી છે.

● વીએતનામને જામે પરસના જંગને અંતે લાગી ન શકનાર ફ્રેંચ ચાહીવાદી હો-ચિ-મિ-હની સરકાર સામે પૂતળા સરકાર રચી છે; પરંતુ જનતાએ એ સરકારને ચેલેન્જ ફેંકી છે.

આમ, દક્ષિણ પૂર્વ એશિયાના આ ત્રણેય બનાવોનું મહત્તર, કડાજૂસ યદને લાગતી સારવા-નક સમાજવ્યવસ્થાના સમયમાં અનેકમણું વધી જાય છે.

૧૯૪૭ના ઓગસ્ટમાં ચીનમાં મુક્તિદોળનું રાષ્ટ્રપ્રેક્ષુ પ્રતિઆક્રમણ આજે નિશ્ચયપ્રમક રીતે ક્રાંતિના વિજયમાં ફેરવાઈ રહ્યું છે. મુક્તિદોળે મંચૂરીયાનો ૯૭ ટકા પ્રદેશ મુક્ત કર્યો છે. ઉત્તરચીનમાં ઠેર ઠેર ચાંગની દોળને તેણે પરાજય આપ્યો છે. આજે તો મુક્તિદોળના સેન્યો, મધ્ય ચીનમાં ચાંગની સંસ્તનતને ઉપરાંત રી પરાજયો આપી રહ્યા છે. બરમાની

નિશ્ચયો કહી રહ્યા છે કે વાંગસે નહીને 'ઓળંગીને દક્ષિણ ચીનમાં પોતાનું ચાલુ' જમાવવામાં મુક્તિ દોળ સંઘ નીવડશે (જે સોએ સો કમ કમ છે) થા એમના પ્રાંત પર પોતાનો ફરોસ લઈ જશે તો ચાંગ કાઈ રોકની સંસ્તનત પર ઉલ્લેખ મરણીયો પ્રદાર વીંછી જશે.

ચાંગની બરકરી પરિસ્થિતિ પણ અડપભેર કચળી રહી છે. મુક્તિ દોળના અફેડાસ અનુસાર (૧૯૪૬ ના જુલાઈ વખતે) ૩૦ લાખની ફોજમાંથી પોણા લાગની તાકાત ચાંગે શુમારી લીધી છે અને હવે નવી બરતી પછી ચાંગની ફોજની સંખ્યા ૧૮ લાખથી વધુ નથી.

ચાંગનું આધિકારત પણ અડપભેર તૂટી રહ્યું છે. કુઆવાએ કહ્યું ન શકાય એ હદે માથા મૂકી છે. જૂનની ૧૬ મીએ એક અમરિકા ડોલરની કિંમત ૨૦ લાખ ચીની ડોલર હતા એ વધીને ૨૪ થી જૂને ૪૦ લાખ પર પહોંચી હતી અને ૨૫ જૂને ૪૫ લાખ પર પહોંચી હતી.

ચાર મહિના પહેલાં ચીનના એક આર્થિક નિષ્ણાતે કુઆવાનું નીચે મુજબ બ્યાન કર્યું હતું: સાલ ચીનીડોલર તેવો ખરીદી શકાય તેવી

		જાણકાર
૧૯૩૭	૨૦૦	૧ માપ
૪૧	"	૧ કુદર
૪૩	"	૧ મરકી
૪૬	"	૧ ઠીક
૪૭	"	૦૧ મેચ બોક્સ

અને ૪૮ ના જૂનમાં ૨૦૦ ચીની ડોલરથી કાઢાય હવે એક દિવાસથી ખરીદવી પણ અશક્ય બની ગયું હશે!

[હેલા સમાચાર જણાવે છે કે આટલી ભય-કર, હદે કચળેલી આર્થિક પરિસ્થિતિમાંથી બચવા ચાંગ-કાઈ-શેકે નાણું બદલાવી નાખવાનો રાહ

અખ.વાર કયો છે. પરંતુ આમ છતાં પણ ચાંગ કાંઈ શેક
 'આર્થિક' પરિસ્થિતિ સુધારી ચક્રશે નહિ એવું નિ-
 શ્ચાસીતોનું માનવું છે, કારણ કે બજેટને ૮૦ ટકા
 ખર્ચ તો ફક્ત આંતર વિમુદ્ધમાં જ ચાલે જાય છે.
 'ક'ગલ અને તખાહ-યેકુ' ચીન આ કાર વહી
 શો નહિ એ સમજી શકાય એવી વાત છે.]

પરિસ્થિતિ આટલી હદે પ્રતિકૂળ હોવા છતાં
 પણ ચાંગ કાંઈ શેક આંતરવિમુદ્ધને આગળ ધપાવી
 રહ્યો છે એના પરિણામે ચીન અંતરિક્ષી શાહીવાદનું
 ગુલામ બની-રહ્યું છે. આંતરવિમુદ્ધમાં અમેરિકા
 આંતરે સંસ્થાથી માંડીને અનાજ કેપડાં વગેરેની મદદ
 કરે છે. (આજ સુધીમાં ૪ અબજ ડોલરની મદદ
 કરી છે) એના ખર્ચામાં ચીનને પોતાને ત્યાં એ
 ગીરવી રાખી રહ્યું છે. અમેરિકા સામેની જંગલી
 દિવાલો ચીનમાંથી હટી ગઈ છે. લશ્કરી ચાલુઓ
 એમને મળ્યાં છે. એમના રાજકીય અને આર્થિક
 'સલાહકારો' ચાંગના એક એક ખાતામાં કામ
 કરી રહ્યા છે.

● આવા દેશોદી રાજકીયો સામે જનતા
 વિરોધની આપી અવશ્ય જગાવે છે. આને ચીનમાં
 ચાંગની હકુમત સામે ઠેર ઠેર દેખાવો થઈ રહ્યા છે
 અને વિરોધ ઘટી નીકળ્યો છે. છેક દક્ષિણમાં તથા
 ઉત્તર પૂર્વમાં કિસાનોએ બળવો કર્યો છે અને
 મુક્તિ હાંસલ કરી છે. ચીનના ડેમોક્રેટિક લીગ
 પક્ષના લીગરૂપ મુડીવાદીઓ હંગેમાં ચાંગની નીતિ-
 નો વિરોધ કરતાં આંખ્યા છે. ડેમિન્ટાઈ ગતિકારી
 સમિતિના નેતા માર્ચલ લી એ પણ ચાંગનો સખ્ત
 વિરોધ કરતા રહ્યા છે.

એટલે આ તમામ પ્રગતિશીલ બળોએ, ૧૭
 કરોડ ચીની જનતાને મુક્ત કરનાર કમ્યુનિસ્ટોના
 નેતા માઓ-ત્સે-તુંગની લોકશાહી પક્ષોની મિશ્ર
 સરકાર રચવાની હાકલને પોતાનો ટેકો જાહેર કર્યો
 છે. પરંતુ રહેલી ચીની જનતાએ તથા પ્રગતિશીલ
 બળોએ આ દરખાસ્તને આવકારી છે. ચીની લોક-
 શાહી બજો જાહેર કરી રહ્યા છે કે ૧૯૫૦-૫૧માં
 તો અગતી સફળતા ચીનમાંથી ઉચલી પડી હતી.
 હાલે છે કે આ વાત અંતરલી સ્વરૂપ ધારણ કરી
 રહી છે.

યુધ્ધોત્તર જમાનામાં મલાયામાં પણ હવે ક્રાંતિના
 કમાડો સંભળાવ રહ્યા છે. ક્રાંતિની આગેવાની
 લેનાર મલાયાના કામદારો રમરના બગીચાઓના
 ઘિટિય માલિકો તથા ઘિટિય શાહીવાદ સામે
 મથાને પડ્યા છે.

મલાયાની ક્રાંતિને આગળ ઘિટિય શાહીવાદે
 હિંદની માફક ત્યાં પણ મુદ્દને અંતે મોટા પાંખા
 પર કોમી રમખાણો જગાવ્યાં હતાં. ચીની જનતા
 અને મલાયાવાસીઓ વચ્ચે જેઠોરના રાજ્યોમાં
 રમખાણ કરતી હજારેની કતલ કરાવી હતી. એ
 દરમિયાનમાં હિંદની માફક ત્યાં પણ મુડીવાદ તથા
 સામંતી તરફ સાથે ઘિટિયે 'સમાધાન' કયું
 હતું અને એમના ટેકા દ્વારા મલાયાની ક્રાંતિ પર
 પ્રહાર વીંઝવાનો એમણે વ્યૂહ ઘડી કાઢ્યો હતો.
 આને આ તમામ પ્રત્યાષાતીઓની મદદથી ઘિટિય
 શાહીવાદ મલાયાના લોકશાહી બળો પર ત્રાટકી
 પડ્યો છે.

કામદારોના પગાર પર કાપ કાઢી નફા વધારવાની
 રમરના બગીચાઓના માલિકોની વૃત્તિ અને કામ-
 દારોના એની સામેના વિરોધમાંથી આજે ત્યાં જંગ
 શાહી નીકળ્યો છે.

કામદારોને નમાવવા ચરમાતમાં માલિકોએ
 સરખા ટોળાઓ સંગઠિત કરી અને કામદારોની
 ટૂંક મુનિયન. ઓફિસો પર હુલાઓ કર્યાં. જપત્તી
 કારીગરો સામે મુક્તિ જંગ લાનાર આ કામદારોએ
 માલિકોના ગુંડાઓના હુલાઓને મારી હડાયા અને
 એમને પરાજય આપ્યો.

પણ તુરંત જ માલિકોની મદદે ઘિટિય સરકાર
 આવી અને મલાયાના કમીસનર એડવર્ડ એન્ડે આ
 બળોને દોષ કમ્યુનિસ્ટો પર ટોળતાં જાહેર કયું કે
 "આ અસહીષ્ણુ પાછળ આંતરરાષ્ટ્રીય કમ્યુનિસ્ટ
 નીતિનો હાથ રહેશે છે."

આ જાહેરાત પંચીથી માલિકોનાં દમન સામે
 નહાર પડેલા તમામ લોકોને ગુંડાઓ-એડીટ
 કરી એમની પર બચાવ દમનની ઝડીઓ વરસા-
 વવાતું ચર થઈ ચકુ છે. પરંતુ આ લોકો ગુંડાઓ

Sarees

KRISHNA'S Sarees of reputation and garm-
exquisite, beauty which lend charm and
combined with a silken finish in every
shade with highly artistic borders;
to the eye.

SHRI RAMKRISHNA MILLS
Ahmedabad

Shirtings

to wear, in a variety of colour combin-
shirtings of SHRI VIVEKANAND
Ahmedabad have acquired their own
ion for texture, washability, durability.

SHREE VIVEKANAND MILLS
Ahmedabad

ASCINATING
INDEED!

ધી જયભારત ઈન્સ્યુરન્સ કો. લીમીટેડ.

૨૨. એપ્રિલ ૨૦૧૮ કોટ : મુખ્ય ૧

જાંગી, આગ, દરિયાઈ, અકસ્માત, વગેરે.

સત્તાવાર થાપણ	રૂ. ૧,૦૦,૦૦,૦૦૦
ભાડેર કરાયેલી થાપણ તા. ૩૧-૧૨-૪૭ સુધી	રૂ. ૬૩૦૦,૦૦૦
ભરપાઈ થયેલી થાપણ	રૂ. ૪૮,૭૩,૦૦૦

રૂપિય અને એકધારી પ્રગતિ

૧૯૪૭માં કરેલું કામકાજ

રૂ. ૪૭,૯૦,૦૦૦ વટાવી ચૂકેલ છે.

રૂ. ૭,૦૦,૦૦૦નું કામકાજ જિંદગીનો વિમાન વધારે થઈ છે.

ગુજરાતની જનતાની જખાન બની ચૂકેલું

જય ગુજરાત

(સાપ્તાહિક)

મહાગુજરાતની જાંગીના
સજગતા સલાહોની ચર્ચા કરે
છે, ગુજરાતના સંસ્કારવારસાને
જનતા સમક્ષ રજુ કરે છે.
૩૨ પાનાં # ૪ આદે ૧૯૮૮

દિવંગી આદે ૧૯૮૨

છતાં કિમત ૨ આના

આહકોને બધા ખાસ આહકો મફત
આપવામાં આવે છે.

વાર્ષિક લવાજમ : રૂપિયા ૫૦૦

આહક ન બન્યા હો તો આજેજ તમારું લવાજમ મોકલાવી આપી

‘કિતાબ’

અખિનવ દષ્ટિનું પ્રગતિશીલ માસિક

તંત્રીઓ:

નિસાર અંદુમલ અને સીરસી

ગઝલ સાહિત્યના આ એકમાત્ર ગૂજરાતી માસિકમાં ગઝલ સાહિત્યની ચર્ચા-છા-વટ, ઉપરાંત વાતો, નાટિકા, કાવ્યોનું રસમય અને હેતુલક્ષ સાહિત્ય પીરસવા-માં આવે છે.

વાર્ષિક લવાજમ રૂ. પાંચ

લખો:- ‘કિતાબ’ કાર્યાલય, એગમપુરા,
મુરત

હિંદુસ્તાન વિદ્યાર્થીઓ અને યુવકોનું
એકમાત્ર પાસિક

THE STUDENT

ધી સ્ટુડન્ટ

(અંગ્રેજીમાં)

અખિનવ હિંદુ વિદ્યાર્થી ફેરેશનનું

પ્રખવાહિક મુખપત્ર

છટક નકલ : ૩ આના

૨૪ અંકના રૂ. ૪ : ૧૨ અંકના રૂ. ૨

૬ અંકના રૂ. ૧.

‘ધી સ્ટુડન્ટ’ ૩૫૦, લેખીચન રોડ,
મુંબઈ, ૭.

બળ તથા બુદ્ધિવર્ધક

પોષિક

રમવન પ્રાશ અવલોક

અષ્ટવર્ગી યુક્ત

વાપરી

સજીવ સ્વાસ્થ્યનું

દરેકને હરો,

શાંત્રીકત વિધિથી

બનાવનાર

ભાનનગર,

સારફર લેખરેટરી

ભાનનગર (સોરાબ્દ્ર.)

સૂચીપત્ર માંગો:

ગૂજરાતની રંગભૂમિનું આગેવાન પાસિક

નાટક

તંત્રી : જશવંત ઠાકર.

વાર્ષિક લવાજમ : રૂ. ૧૦

છટક નકલ : ૧૦ આના

લખો:- ‘નાટક’ કાર્યાલય, બારકર સુવન
આડીઆ, ચાર રસ્તા, અમદાવાદ.

મુદ્રક : શ્રી મુલાવ્યંદ દેવચંદ આનંદ પ્રેસ-ભાવનગર
પ્રકાશક: ભનુભાઈ ર. વ્યાસે આનંદ પ્રેસ-ભાવનગરથી પ્રથમ કથું

હિંદી સંઘની ઉન્નતિ તેના
 હિન્દુ તેમ જ મુસ્લિમ
 આમ જનતાના હાથમાં છે
 તેમના સંપ પર આપણા
 વેપાર ઉદ્યોગનો આધાર છે

જહાંગીર વકીલ યુપની મિલો

અમદાવાદ

ભારતની હિન્દુ-મુસ્લિમ
 આમ જનતાની સેવામાં
 હાજર કરે છે સુવાણું છતાં
 ટકાઉ, ગરીબને પણ પરવડે
 તેણે સસ્તું કાપડ

નવજીવન મિત્ર દિ.

કલ્પોત્સવ [ઉ. ગુજરાત]

પરદેશી મૂંડીની શેઠમાં જોખાયા
વિના રાષ્ટ્રીય ઉદ્યોગોના
ઝડપી વિકાસ સાધી બધા
વર્ગોને પરવડે તેવું કાપડ તૈયાર
કરવાનો અમારો મુદ્દલેખ છે.

સસ્તું, સુંદર, છતાં ચંદ્રકાંતિ કાવ્ય, નવજીવનનું